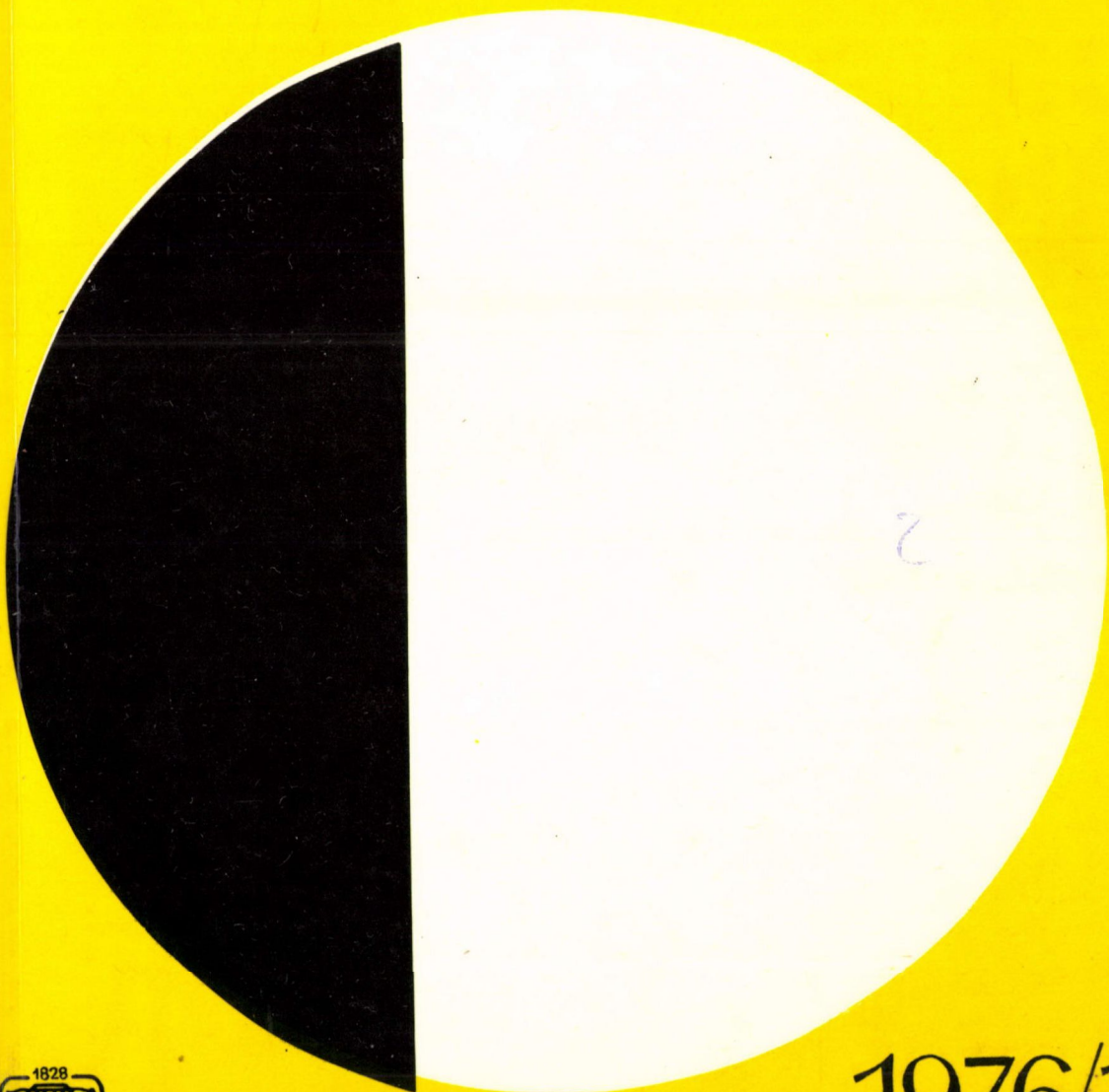

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1976/1

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1976/I.

TANULMÁNYOK 5

- Darvas György: Műszaki politika az V. ötéves tervben 5
dr. Botos Balázs: Strukturafejlesztés és beruházások az iparban 15
Berkó Lili: A munkásokkal való foglalkozás néhány iparvállalatnál 40

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 72

- Az iparpolitika felfogása a tőkés országokban 72
Tudományos és műszaki célkitűzések Bulgáriában 76
A mérnöki munka megszervezése 81
Termelékenységi tapasztalatok az Egyesült Államokban 85

TUDOMÁNYOS ÉLET 97

- Az Ipargazdaságtani Kutatócsoport kutatási tevékenysége az 1972-75 években 97
CIOS világkongresszus Caracasban 112
Az 1975-ben elnyert közgazdasági tudományos fokozatok 116

SZAKIRODALOM 118

- dr. Fulöp Sándor: Vállalati értékesítési és árpolitikai döntések előkészítése 118 -
Bánsági Pál - Szabó Béla - Rácz Dezső: Gazdasági növekedés és a fejlődés in-
tenzív periódusa 120 - Horváth György - Torma István: A vállalati szervezettség
tartalékainak feltárása 124 - Új könyvek 127

- A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 129

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Szerkesztőbizottság:

BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABÍ BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő
SZŰRŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport
1112 Budapest, Budaörsi út 43-45. Tel.: 850-777. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

760817 - Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ 5

Дьердь Дарваш: Техническая политика в пятом пятилетнем плане 5

д-р Балаж Ботош: Совершенствование структуры и капиталовложения в промышленности 15

Лилли Берко: Кадровая работа на некоторых промышленных предприятиях 40

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 72

Трактовка промышленной политики в капиталистических странах 72

Цели научно-технического развития в Болгарии 76

Организация инженерного труда 81

Опыт повышения производительности труда в США 85

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 97

Деятельность Научно-исследовательского Института экономики промышленности в 1972 - 75 гг. 97

Всемирный конгресс CIOS в Каракасе 112

Защита ученых степеней по экономике в 1975 году 116

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 118

Шандор Фюлёп: Подготовка решений о сбыте и политике цен на предприятиях 118

Пал Баншаги - Дежё Рац - Бела Сабо: Экономический рост и период интенсивного развития 120

Дьердь Хорват - Иштван Торма: Вскрытие резервов организованности предприятия 124

Краткое содержание статей на русском и английском языках 129

CONTENTS

STUDIES 5

- György Darvas: Technological policy in the fifth five-year plan 5
dr. Balázs Botos: Structural development and investment in industry 15
Lilli Berko: Personnel work at several industrial 40

INTERNATIONAL EXPERIENCES 72

- Interpretation of industrial policy in capitalist countries 72
Goals of scientific and technological development in Bulgaria 76
Organisation of engineer's work 81
Productivity work in the United States 85

SCIENTIFIC LIFE 97

- The activity of the Research Institute for Industrial Economics in 1972-1975 97
CIOS world congress in Caracas 112
Scientific degrees in economics in 1975. 116

BOOK REVIEWS 118

- Sándor Fülöp: Sales and price-policy decisions at enterprises 118 - Pál Bánsági
- Dezső Rácz - Béla Szabó: Growth and intensive development 120 - György
Horváth - István Torma: Exploration of reserves in enterprise organization 124

- Abstracts in Russian and English 129

TANULMÁNYOK

Darvas György:

MŰSZAKI POLITIKA AZ V. ÖTÉVES TERVBEN¹⁾

Az V. ötéves tervezés megalapozó munkálatai során a tervező szervek abból indultak ki, hogy a tudatos és szervezett műszaki politika és ennek eredményeként megvalósuló műszaki fejlődés a gazdaságpolitika megvalósításának fontos eszköze. Ennek megfelelően az V. ötéves tervtörvény a terv fő céljai között többek között kiemeli, hogy a gazdasági hatékonyság növelését "az élenjáró tudományos és műszaki eredmények gyorsabb gyakorlati alkalmazásával kell elérni."

A műszaki politika magában foglalja nemcsak a műszaki fejlesztés legfontosabb célkitűzését, hanem e célok megvalósítását szolgáló eszközök rendszerét is.

A célrendszer kialakítása és az eszközrendszer szervezett működtetése egyaránt feladata mind az országos hatáskörű szerveknek, mind pedig a gazdálkodó egységeknek. Az V. ötéves terv előkészítése során az irányító szervek kialakították a legfontosabb célok és eszközök rendszerét. A vállalatok most készítik új ötéves tervüket, a témának így az is aktualitást ad, hogy e terveknek kell előirányozni a központi célok megvalósítását, a vállalatok következő években folyó gazdasági tevékenységében.

A műszaki politika céljai és eszközei részben általánosak, átfogóak (több ágazatot, tevékenységet, területet) érintenek (ilyen például a gépesítés, kemizálás stb.), részben speciálisak. Az eszközrendszerben is lehet általános és átfogó feltételekről és eszközökről beszélni (mint pl. az általános műveltség, szakmai képzettség javítása, ami feltétele a műszaki fejlődés kibontakozásának, vagy a vállalatok innovációs készségének növelése, amely elengedhetetlen a gyorsabb előrehaladáshoz stb.). E cikk elsősorban a konkrétebb célokról és eszközökről szól, a műszaki politika sok tekintetben még tisztázásra váró egyéb problémé-

¹⁾ A Magyar Közgazdasági Társaság Ipari szakosztályában 1976. január 28.-án elhangzott előadás összefoglalása. A szerző az Országos Tervhivatal Ipari főcsoportjának vezetője.

mált csupán érinti. Alapjául az e témában végzett kollektív tevékenység legfontosabb következtetéseit szolgáltatnak. E kollektív munkában az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, egyes szakminisztériumok és az Országos Tervhivatal műszaki, közgazdasági szakértőinek széles köre vett részt.

A terv fő céljai a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés területén

Az V. ötéves terv - a kutatás és a műszaki fejlesztés területén kialakult helyzet elemzése, a gazdasági feltételekben és a növekedés tényezőiben az 1976-80. évekre bekövetkező változások, valamint a gazdasági fejlődés 1990-ig várható fő irányzatainak mérlegelése alapján - többek között arra a következtetésre jutott, hogy

1. Fokozni kell a tudományos kutatások eredményességét, hatékonyabbá kell tenni a kutatási eredmények felhasználását.
2. Meg kell gyorsítani a gazdaságosan felhasználható hazai és külföldi eredmények bevezetését és elterjesztését.
3. Koncentrálni kell mind a kutatási, mind a műszaki fejlesztési célokat. Az anyagi és szellemi erőket az eddiginél nagyobb mértékben kell összpontosítani a társadalmi termelés hatékonyságát előmozdító kutatási és műszaki fejlesztési feladatok megvalósítására és ezzel szoros összefüggésben mind a szocialista, mind a fejlett tőkés országok felé szélesíteni kell a kutatási és műszaki fejlesztési eredmények átvételét.

Az előző célokkal összefüggésben a hazai és nemzetközi erőfeszítéseket az alábbi 4 feladatra kell összpontosítani:

1. A terv fő céljaival összhangban a versenyképesség növelése érdekében a műszaki fejlesztés útján is elő kell mozdítani a minden piacon versenyképes termékek részarányának növelését; olyan termékek gyártását, melyeknek teljesítménye, műszaki paraméterei, megbízhatósága, minősége és tartóssága megfelel a piaci követelményeknek.
2. Közismert munkaerőellátási problémáinkkal összefüggésben az indokolt területeken fokozni kell a gépesítést, beleértve a kézi munkaműveletek gépesítését, az anyagmozgatás gépesítését, valamint a meglévő gépi berendezések korszerűsítését.

3. A tüzelő és a nyersanyag beszerzési feltételeinek változásával összefüggésben fokozni kell a racionális tüzelő- és nyersanyagfelhasználást előmozdító kutatási és műszaki fejlesztési eljárások elterjesztését. E fő irányzaton belül mind a széles értelemben vett energia-racionalizálást (a tüzelőanyagfelhasználás szerkezetének korszerűsítését), mind a szűkebb értelmezésű racionalizálást (tüzelő berendezések hatásfokának javítását) a korábbi időszakhoz képest meg kell gyorsítani. Törekedni kell (gazdaságos értékesítési lehetőség esetén) a meglévő anyagok magasabb értékű feldolgozására, ki kell terjeszteni az energia- és nyersanyag-takarékos technológiák alkalmazását, javítani kell a szerkezeti anyagok minőségi tulajdonságait. Fokozatosan biztosítani kell a nagy mennyiségű és nagy értékű hulladékok gazdaságos feldolgozását.
4. Tovább kell folytatni a kemizálást. A racionális munkaerőgazdálkodás és anyagfelhasználás érdekében történő kiterjesztése mindenekelőtt a mezőgazdaságban, valamint a szinesfémek és acélalapú nyersanyagok, a szerkezeti anyagok, a természetes szálak és bőrök helyettesítésénél, egyes építési és csomagoló anyagok felhasználásánál nagy jelentőségű.

A tervezőmunka megállapításai szerint a műszaki-fejlesztés állami irányításában és a vállalati tevékenységben az előző hosszútávú fő feladatokból az V. öt-éves terv időszakában elsősorban az alábbi irányzatokat kell érvényre juttatni:

- versenyképes műszaki színvonalu és gazdaságos termékek növekvő arányugyártása;
- az anyag és energiafelhasználás hatékonyságának növelése;
- az anyagmozgatás gépesítésének meggyorsítása;
- a kohóipari késztermékek minőségének javítása;
- a gépipari előgyártmányok gyártásának fejlesztése;
- racionális fehérje gazdálkodás az állattartásban;
- a beruházásoknál az építés-takarékos műszaki megoldások alkalmazása;
- komplex építés-gépesítés;
- a földtani kutatások gyorsítása, és mélyebb rétegek megkutatása.

A műszaki fejlesztést elősegítő eszközök

A műszaki fejlődés átfogó és ágazati céljainak megvalósításában jelentős szerepet tölt be az V. ötéves népgazdasági terv, illetve az ezek alapján megvalósuló közvetlen szabályozás; a közvetett szabályozás általános és specifikus rendszere, valamint a vállalati tervezés és az ezen alapuló vállalati műszaki fejlesztési tevékenység.

Az V. ötéves terv a műszaki fejlesztés előzőekben említett - csak vázlatosan felsorolt²⁾ - fő céljai érdekében az alábbi közvetlen feladatokat és az alábbi eszközök felhasználását irányozza elő:

- A terv kiemelten foglalkozik a központi fejlesztési programokkal, amelyek megkülönböztetett szerepet játszanak műszaki politikánk fő céljainak megvalósításában. E programok fejlesztéssel és alkalmazással összefüggő eszközöket (beruházás, támogatás) a terv (külön mellékletben) tételesen és összegszerűen kiemeli. Ilyen programok az V. ötéves tervidőszakban a földgázprogram (amely mindenekelőtt a racionális energiateljesítményt mozditja elő), az alumíniumipari központi fejlesztési program (amely többek között a rendelkezésre álló alumínium magasabb értékű feldolgozottságát segíti elő), a számítástechnikai központi fejlesztési program (amelynek mind a gépipari termelés szerkezetének korszerűsítésében, mind a számítástechnikai kultúra alkalmazásával járó előnyök kiaknázásában van jelentős műszaki fejlesztési hatása), a petrokémiai fejlesztési program (amely a korszerű vegyi anyagok termelésének jelentős bővítése útján az anyaghelyettesítésben játszik jelentős szerepet);

- A műszaki fejlődés korábban említett irányzatait segítik a tervben kiemelt, állami eszközökkel preferált olyan nagy beruházások mint pl. a Dunai Vasmű fejlesztése (konverteres acélgyártás bővítését irányozza elő), a TVK polipropilén üzemének fejlesztése (a korszerű vegyi anyagok alkalmazásának kiszélesítését biztosítja), a 750 KW-os távvezeték megépítése (biztonságosabbá teszi energiateljesítményellátó rendszerünket és a legkorszerűbb energia átviteli rendszer elterjeszté-

²⁾ A feladatokat részletesen az OT és az OMFB "A hosszú távu fejlesztés műszaki politikájának irányelvei és az V. ötéves tervben érvényesítendő prioritások" című tanulmánya tartalmazza.

sének megkezdését mozdítja elő). Fontos eleme lesz a hűtőlánc kiterjesztésének a zalaegerszegi hűtőház megépítése, amely a megtermelt mezőgazdasági anyagok tárolása útján jelentősen csökkenti a veszteségeket;

- A célesoportos beruházások állami támogatása jórészt műszaki fejlesztési célokat is előmozdít. Ilyen pl. a legkorszerűbb - csővezetékes szállítást biztosító-berendezések építése, mindenekelőtt a kőolaj és földgáz iparban;

- A műszaki politika fő céljainak megvalósítását szolgálja az OMFB által kezelt, központi alapokból finanszírozott, az Országos Távlati Tudományos Kutatási Tervben kiemelt témák (országos szintű célprogramok és kutatási főirányok) támogatása, valamint az egyes ipari tárcák tárcaszintű célprogramjainak - műszaki fejlesztési célok érdekében történő - koncentrált támogatása is;

- Végül a terv, egyes vállalati beruházások támogatásával, műszaki-fejlesztési célokat is előmozdít, amikor jelentős előírányzatokat tartalmaz:

- a szénbányák korszerűsítésére;
- vasöntődék rekonstrukciójára;
- a ruházati ipar, nyomdaiipar, bútorigar rekonstrukciójára;
- a hus- és cukorigar rekonstrukciójára;
- az állati fehérjegyártás fejlesztésére;
- az építőanyagok és szerkezetgyártó kapacitások fejlesztésére.

A felsorolás nem teljeskörű, de már a példászerű kiemelés is mutatja, hogy a népgazdasági terv megkülönböztetett figyelmet fordít mind az általános, mind pedig egyes ágazati célok megvalósítását megalapozó eszközök biztosítására.

Szabályozás

A műszaki fejlesztési célok megvalósításában rendkívül fontos szerepe van a szabályozó rendszer működésének, hiszen a népgazdasági tervben szereplő közvetlen szabályozás érthető módon csak a feladatok egy részét fogja át. A feladatok megvalósításának jelentős része a közvetett szabályozástól, mindenekelőtt a szabályozási rendszer működésének általános vonásaitól függ.

A szabályozási rendszer 1975-ben és 1976 január 1-én bevezetésre került mó-

dosításai a multhoz képest több vonatkozásban a műszaki fejlesztés fő céljainak megvalósítását is segítik.

- A termelői árak rendezése alapján árrendszerünk - ha még nem is a kívánatos mértékben - a korábbiaknál jobban orientál racionális tüzelő- és nyersanyagfelhasználásra;

- Az erőforrások értékelési arányainak módosítása (az eszközterhek csökkentése, az eleven munkafelhasználás terheinek növelése) előmozdítja a termelési tényezők racionálisabb - adottságainknak jobban megfelelő - felhasználását;

- Növeljük a perspektivikus fejlesztési szemléletet erősítő vezetői ösztönzést;

- A nyereség szintjének csökkentésével erősítjük a vállalati gazdálkodás költségérzékenységet.

A szabályozás általános továbbfejlesztése az 1976-80 időszakra a IV. ötéves tervhez képest kedvezőbb feltételeket teremt a műszaki fejlesztés számára. A realitásokkal számolva azonban a tervkészítés időszakában szembe kellett nézni azzal a körülménnyel, hogy egyes fontos célok megvalósításához a vállalatok rendelkezésére álló erőforrások az új feltételek mellett sem kielégítőek. Nagyjelentőségű célok esetében ezért az általános szabályozási rendszer keretén belül még külön speciális eszközöket is előírányoztunk egyes fontos feladatok megvalósításához.

Néhány - nem teljeskörűen felsorolt - példa erre:

- A népgazdasági terv, a nemzetközi együttműködés terve és a műszaki fejlesztés fő céljai között is kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk a versenyképesség növelésének, ezen belül a konvertibilis árualapok termelésben való részesedése növelésének. Az V. ötéves tervidőszakra jóváhagyott hitelpolitikai irányelvek erre a célra rendkívül jelentős előírányzatot biztosítanak.

- A racionális energiazdálkodás előmozdítására az energiateljesítmény berendezések korszerűsítésére a terv külön preferenciát irányoz elő.

- A gépesítéssel összefüggő célok egy részének előmozdítására, mindenekelőtt a munkaerőfelszabadítást eredményező anyagmozgatás gépesítésének meggyorsítására és anyagmozgató gépek gyártásának előmozdítására a terv ugyancsak külön preferenciát tartalmaz.

Vállalati tervezés

Viszonylag kevesebbet lehet még mondani a vállalati tervezésen alapuló műszaki fejlesztési tevékenység alakulásáról. Ez természetes, mivel most folyik a vállalati öt éves tervezőmunka. A kiinduló helyzet áttekintése azt mutatja, hogy a minisztériumok - a népgazdasági célokkal összhangban álló - irányelveket adtak a vállalati műszaki fejlesztési tevékenység tervezéséhez. Helyesen emelik ki azokat a tennivalókat, amelyek az adott ágazat területén a népgazdasági feladatok megvalósítását elsősorban előmozdíthatják. A minisztériumok a rendelkezésükre álló műszaki fejlesztési alap megfelelő hányadát - helyesen - e célok megvalósításának előmozdítására koncentrálnak.

E hónapokban a tervezőmunka súlypontja áthelyeződik a vállalati szférára. E tervező tevékenység keretében most az a lényeges, hogy megfelelően érvényesülnek-e az átfogó és az ágazati központi műszaki-fejlesztési célok a vállalat munkájában; élnek-e a központilag biztosított lehetőségekkel; jól ötvözik-e a központi feladatokat a helyi sajátosságokkal.

A vállalati műszaki-fejlesztési tevékenység kibontakozásának, meggyorsításának természetesen csak egyik fontos eleme a fejlesztési lehetőségek igénybevétele. Ez szükséges, de nem elégséges feltétel a sikeres vállalati akciónak. A műszaki fejlesztési tevékenységben közel hasonló jelentősége van a vállalaton belüli munka és a vállalatok közötti kapcsolatok szervezettségének, a vezetési és irányítási módszereknek, vagyis annak a közegnek, amelynek termékenyítő jelenléte nélkül semmilyen műszaki fejlesztési koncepció nem bontakozhat ki.

A tervezés és a műszaki fejlesztés kapcsolata és ennek fejlesztése

Az előzőekből - úgy vélem - világosan kitűnik, hogy V. öt éves tervünk jelentős erőfeszítéseket irányoz elő a műszaki fejlesztés előmozdítására és gyorsítására. A tervezőmunka eredményei mellett indokolt, hogy szót ejtsünk néhány olyan problémáról is, amelyeket a közeli és távoli jövőben még meg kell oldani.

A magyar tervezés több mint negyedszázados gyakorlata, de a nemzetközi ta-

pasztalatok is azt mutatják, hogy a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés, valamint a népgazdasági és vállalati tervezés összefüggésének, kapcsolatának módszertani kérdéseit sem mi, sem számos más ország mindezekig nem tudta még tökéletesen megoldani. A kutatás tervezésének és irányításának kérdéseit világszerte még további kutatásokat igényelnek. Néhány a megoldatlan problémák közül: számos esetben nem mutathatók ki a kutatás ráfordításai és eredményei közötti egyértelmű számszerű kapcsolatok; nem tekinthetők teljesen kiforrottnak a kutatási és fejlesztési célok kiválasztására szolgáló kritériumok; korántsem tekinthetjük teljeskörűnek a célok megvalósításához felhasznált eszközrendszert. Bár számos tanulmány erre kísérletet tett, egzakt módon nem biztosíthatók a műszaki fejlesztés és gazdasági növekedés kvantitatív összefüggései. Számos országhoz hasonlóan, még mi is keressük az utat a leghatékonyabb eredményt biztosító kutatási és fejlesztési intézményrendszer kialakításához.

Jelenlegi ismereteink szintjén a konkrétan megragadható célok és eszközök tervezése tekintetében V. ötéves tervezésünk a korábbi időszakhoz képest jelentősen előre lépett, de abban a tekintetben még nem lehetünk elégedettek, hogy a kutatás és műszaki fejlesztés, valamint a népgazdasági tervezés kapcsolatának valamennyi lényeges összefüggését sikerült megfelelő mélységben feltárni.

Tervezőmunkánk tökéletesítésének további munkaprogramjában ezért változatlanul napirenden kell tartani a műszaki fejlesztés és a népgazdasági tervezés kapcsolatának további kölcsönös erősítését.

Gondjaink közé tartozik, hogy a szabályozás általános rendszerének nagyobb mértékben kellene segíteni a műszaki fejlesztést. Mint az az előzőkből kitűnt, úgy véljük, hogy a szabályozó rendszer továbbfejlesztése - az 1971-75-ös időszakhoz képest - javítja a műszaki fejlődés lehetőségeit. Kérdés azonban, hogy ez a javítás kielégítő mértékű-e?

Volt olyan vélemény, hogy az 1971-75 között érvényesülő szabályozás néhány eleme fékezte a műszaki fejlődést. Az én véleményem is közel áll ezekhez a nézetekhez. A mai helyzetet úgy lehet megítélni, hogy a fékek jelentős részét feloldottuk. A kérdés azonban az, hogy a fékezés megszüntetése elegendő-e a műszaki fejlődés gyorsításához? Általánosságban azt kell mondani, hogy nem. Ez indokolja

egyébként azokat a szabályozó rendszerbe beépített speciális vonásokat, amelyek egy részéről az előbbiekben szó volt. Nyilvánvaló azonban, hogy itt nem lehet és nem szabad megállni. Szabályozási rendszerünk továbbfejlesztésénél továbbra is követelménynek kell tekinteni, hogy a szabályozás rendszere általános vonásaival is segítse, erősítse a műszaki fejlesztést. Ehhez nyilvánvalóan további lépésekre van szükség, amelyen nemcsak dolgozni kell (ez a kisebb probléma), hanem bevezetésükhöz meg kell teremteni a reális gazdasági feltételeket is (és ez a nagyobb probléma). A jelenleginél gyorsabb műszaki fejlődéshez a gazdasági feltételek javulása (ez alatt elsősorban a kiegyensúlyozottabb fejlődést, a jelenleginél kedvezőbb szervezettséget értek) és a szabályozó rendszer további tökéletesítése (ez alatt elsősorban az árrendszer továbbfejlesztését értem) csak együttesen vezethet el. Annyit azonban - a félreértések elkerülése végett - e gonddal kapcsolatban le kell szögezni, hogy az V. ötéves terv teljes eszköz rendszerét figyelembe véve, a végeredmény mégis csak az, hogy a tervben a gyorsítás feltételét és eszközeit benne foglaltatnak. Legfeljebb arról lehet vitatkozni, hogy ennek a gyorsulásnak a mértéke kisebb vagy nagyobb-e.

Műszaki fejlődésünknek fontos feltétele, mint erre már utaltunk, a szervezés és az irányítás, a vállalati együttműködés javítása is. Az alábbi példa szemléltetheti ezt.

Az elmúlt időszak nemzetközi műszaki fejlődésének egyik leglátványosabb akciója az elektronika területén zajlott le és az integrált áramkörök kialakításában öltött testet. Mi állapítható itt meg a szorosan vett technikai szférán kívül az irányítás és a szervezés vonatkozásában? A technikai és technológiai problémák részletezése nélkül is látható: ezen áramkörök alkalmazása - a konvencionális elektrótechnikai alkatrészek műszaki-gazdasági megbízhatósági paramétereihez képest - abban is változást eredményez, hogy integrált jellegüknél fogva egyre több szerelési technológiát váltanak ki, az alkalmazás tehát az alkatrészgyártó és szerelő vállalatok technológiájának és szervezetének részbeni integrálását is jelenti. Ilyen technológia alkalmazása tehát nemcsak az áramköri elemek, hanem a munkamegosztás integrálását is igényli. Valamennyi nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy alkalmazása csak akkor lehet hatékony, ha bevezetése a szervezés korszerűsítésével együtt történik.

Végigtekintve a műszaki fejlődés valóban attraktív eredményein, az tapasztalható, hogy eredményeinek széles körű alkalmazása, hatékony kihasználása elképzelhetetlen a vezetés, a szervezés és a szervezeti rendszer jelentős továbbfejlesztése nélkül. Ugy vélem tehát, jogos az az igény, hogy az előttünk álló időszakban az eddigtnél lényegesen nagyobb figyelmet fordítsunk a műszaki fejlesztési akciók szervezési és szervezeti feltételeinek fokozott biztosítására.

dr. Botos Balázs:

STRUKTURAFEJLESZTÉS ÉS BERUHÁZÁSOK AZ IPARBAN

A struktúrafejlesztés feladatainak, eszközeinek és céljainak - egy széles körben használt elnevezéssel: a strukturapolitikának - kérdésel a gazdasági tevékenység csaknem minden problémájával kapcsolatban állnak. Ebből következően a szerkezeti vizsgálódások során alkalmazott megközelítési módok tartalmi és módszertani szempontból egyaránt változatos jellegűek. A lehetséges megközelítések egyikét képezi a struktúrafejlesztés beruházási kapcsolatainak elemzése.

A beruházási, fejlesztési terület összetettségének, sokrétűségének következtében az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy a beruházási tevékenység struktúrafejlesztési hatásának kiemelésével a felhalmozás oldaláról sem beszélhetünk komplex közelítésről. Olyan formában foglalkozunk tehát a struktúrafejlesztéssel és a beruházásokkal, hogy a közös, egymást átfedő, egymással érintkező területeket keressük.

A cikk első részében röviden tárgyaljuk a beruházások struktúrafejlesztésben betöltött szerepének néhány elvi összefüggését. A második és harmadik részben összefoglalva értékeljük a IV. ötéves terv időszakának (1971-75) e téren megfigyelhető főbb tendenciáit, tapasztalatait.

A tanulmány elsődlegesen elvi-módszertani jellegű. Azt kívánja elemezni, hogy a központi szándékot megtestesítő beruházási elképzelések az említett időszakban milyen lehetőségekkel és mozgástérrel rendelkeztek, mennyiben tükrözték és támogetták a struktúrafejlesztési törekvéseket. E célkitűzéseknek megfelelően a központi szándék, a tervszerűség és a tervek számszerű megvalósulásának, eltéréseik értékelésének - egyébként rendkívül izgalmas - kérdésével kevesebbet foglalkozunk. Ez a magyarázata annak is, hogy zömmel az egyéb szempontokból talán időszzerűtlennek tűnő tervadatokra hivatkozunk, s csak esetenként érintjük a tényleges megvalósulás kérdését.

1. Struktúra és beruházás

Az ipari szerkezet fejlesztését a maga összetettségében értelmezve korántsem szabad a beruházások szerepét abszolutizálni. A beruházási politika, illetőleg az

ezen alapuló beruházási (fejlesztési) tevékenység a strukturapolitika realizálásának egyik fontos eszköze: így jellemezhető általánosságban a két kategória viszonya. Találónak nevezhető az a meghatározás is, amely szerint a beruházások strukturája összekötő kapocs az ipar felé irányuló szükségletek és a termelés strukturája között /5/. Ezért a beruházási szerkezet alakulásának főbb meghatározói is a szükségleti struktúra, illetve az annak megfelelő termelési szerkezet kell hogy legyenek.

A reál szféra oldaláról közelítve a termelési szerkezethez, illetve annak változásához, nyilvánvaló, hogy:

- adva van egy, a különböző tényezők (eszközállomány, munkaerőstruktúra, termelékenység stb.) által meghatározott termelési szerkezet,
- a termelésbe újlag bevont tényezők (például az eszközállomány bővülését szolgáló beruházások) révén ez a szerkezet megerősíthető vagy módosítható.

A fenti folyamat dialektikus elemzése során elkerülhetetlenül felvetődik az a kérdés, hogy a gazdaságpolitika elméletét és gyakorlatát tekintve tulajdonképpen melyik a célszerű kiindulás:

- beruházunk különböző célokból és ez megváltoztatja a strukturát, vagy
- meg akarjuk változtatni az adott strukturát és ezért beruházunk bizonyos elképzelések alapján.

A kérdésfeltevés ilyen formája természetesen egyszerűsítést jelent. Köztudott például, hogy a beruházások egy része nem befolyásolja a struktúra alakulást. Célunk azonban nem a folyamat komplexitásának ábrázolása, hanem meghatározott tevékenységek és kapcsolatok helyének keresése, harmonikus beillesztésük a gazdasági fejlődés láncolatába.

Válaszként egyébként valószínűleg egyik esetre vonatkozólag sem adható egyértelmű "igen", nincs abszolút érvényű sorrend. Egyrészt ismert, hogy a struktúrafejlesztés céljai a célhierarchia magasabb "rangu" tagjainak vannak alárendelve. Ugyanez vonatkozik a beruházásokra is, vállalati és népgazdasági szinten egyaránt. Például a vállalat egyik fő célja lehet a jövedelmezőség javítása, ezt szolgálhatja bizonyos gyártmányok termelésének fokozása, amelynek eléréséhez már szükség lehet beruházások megvalósítására. Tehát a fejlesztés, a beruhá-

zás az elsődleges célok elérésének egyik eszközét képviseli, s mint ilyen saját céljait alá kell rendelje a vállalati tervek főbb célkitűzéseinek.

Hasonló a kapcsolat jellege népgazdasági szinten is. Mondhatjuk például, hogy az exportképesség fokozása érdekében kívánatos termékszerkezetünk korszerűbbé tétele. Ennek egyik eszköze viszont, hogy versenyképesebb termékeket gyártó al- vagy szakágazatokat a beruházási eszközök elosztása során kiemelten kezeljük.

Másrészt a két folyamat - a struktúrafejlesztés és a beruházási tevékenység - idő és térbeli összefüggései is lehetetlenné teszik pontos alá- vagy fölrendeltségi viszony meghatározását. Elméletileg mindkét folyamatot lehet ugyan szakaszokra osztani, a gyakorlatban azonban igen ritkán vannak éles határvonalak. Ugyanakkor ezek az időkben egymást átfedő folyamatok igen sokféle megközelítésből értelmezhetők. Azaz a struktúrafejlesztésnek és a beruházásoknak is vannak vállalati feladatai. Jelenleg a különböző struktúrák mozgása, fejlesztése közötti kapcsolat sem pontosan tisztázott, ami ugyancsak nehezíti a felvetett kérdések tisztázását.

Végül néhány szót a struktúrafejlesztés és beruházások kapcsolata szempontjából döntő jelentőségű allokáció kérdéséről. A beruházások struktúraalakító hatása ugyanis főként az allokáció során érvényesíthető.

Értelmezésünk szerint a beruházások allokációja a rendelkezésre álló felhalmozási erőforrások meghatározott ismérvek és módszerek szerinti elosztása, amely azonban nemcsak bizonyos arányok kialakítását jelenti, hanem egyben egy mechanizmust is képez. A mechanizmus megfelelő személyi, illetve tárgyi feltételek birtokában képes csak működni és szerves része a gazdaságirányítási rendszer egészének. Ebből következően eredményessége önmagában nehezen értékelhető. A tudatos és célszerű allokáció megkívánja ugyan a mechanizmus zavartalan funkcionálását, de az utóbbi nem képezi a hatékony elosztás kizárólagos biztosítékát.

Bár általánosságban csak a központi gazdaságirányítás ilyen irányú tevékenységéről esik szó, fontos hangsúlyozni, hogy az allokációnak is - hasonlóan a struktúrafejlesztés egészéhez - különböző szintjei, vetületei vannak. Például az ágazati minisztériumok, a pénzintézetek allokációs feladatai mellett a vállalatok ilyen irányú tevékenysége sem hagyható figyelmen kívül.

2. A IV. ötéves terv beruházásai és az ágazati szerkezet stabilitása

A gazdaságirányítási rendszer a beruházási tevékenységet - így az allokációt is - többféle módon, többféle eszközzel tudja szabályozni. Ezek közül a beruházások struktúraformáló szerepét tekintve kiemelkedő jelentőségű a középtávu népgazdasági terv. Ez a terv tartalmazza a felhalmozás és fogyasztás arányát; a felhalmozás szerkezetét, a beruházás volumenét és szerkezetét; a legfontosabb beruházási célok egyedenkénti vagy csoportos meghatározását /2/.

A népgazdaság negyedik ötéves tervét rögzítő törvény^{x)} az ipar fejlesztésére 1971-75 között 196-197 milliárd forint beruházást irányzott elő. A tervben rögzített kiemelt iparfejlesztési irányok szerint a beruházásokkal "elsősorban a népgazdaság műszaki fejlődése és korszerű struktúrája szempontjából alapvető és a távlati iparfejlesztést is szolgáló célokat kell megalapozni". Maga a törvény is kijelölt bizonyos felhasználási helyeket az alábbi jellegű előírások révén:

- "Hejőcsabán új cementgyárat kell építeni"
- "Meg kell építeni a Barátság-kőolajvezeték második vonalát"
- "A Dunaujvárosi Papírgyárat jelentősen bővíteni kell", stb.

A terv reális megalapozásának és előkészítésének igénye természetesen a tervezőktől számos további kérdés megválaszolását is megkövetelte. A beruházási előírányzatból mennyi szükséges az áthuzódó fejlesztésekhez, mennyi a kiemelt feladatokra? A fennmaradó összeg milyen arányban osztható szét az egyes ágazatok között? Milyen az egyes ágazatok részesedése a beruházási források különböző formáiból?

Az említett és hasonló kérdésekre a választ maga a középtávu terv, a terv ugynevezett számítási anyaga, az ebből készült különböző tájékoztatók és nem utolsósorban az éves tervek adták meg. Az utóbbiak alapját ugyanis a középtávu terv számítási anyagának éves előírányzatai képezik, a realizálódástól függően bizonyos mértékig változtatva az ütemeken, illetve figyelembe véve az időközben felmerült aránytalanságok kiküszöbölésének szükségességét.

Kiindulva a tervben előírt 196-197 milliárd forint ipari beruházásból, tekintsük

^{x)} Az 1970. évi II. törvény (lásd: Tervgazdasági Értesítő, 1970. 7. sz.).

át elsőként a beruházási források különböző kategóriáinak arányait. A terv előirányzatai ilyen szempontból a következők voltak:

Költségvetési juttatás (állami kölcsönrel együtt)	46 százalék
Fejlesztési kölcsön	5 százalék
Tanácsi alapokból nyújtott támogatás	1 százalék
Vállalati saját forrás	31 százalék
Központi műszaki fejlesztési alap	0 százalék
Beruházási hitel	17 százalék
Összes forrás	100 százalék

Két megjegyzést kell tennünk a fenti adatokkal kapcsolatban. Az egyik a központi és vállalati beruházások helyes vagy szükséges arányáról évek óta folyó vita-hoz kapcsolódik. A fenti adatok is arra utalnak, hogy reális képet csak akkor kaphatunk a tényleges helyzetről, amennyiben határozottan megkülönböztetjük a döntési jogkörök és a finanszírozási források szerinti arányokat. Ezek az arányok ugyanis, ágazatok szerint más-más mértékben, de eltérnek egymástól. Így azután az olyan - jog szerint igaz, s a IV. ötéves terv tényadatal szerint is igazolt - megállapítások: "a beruházások döntési kategóriák szerinti alakulásában egyre inkább meghatározó a vállalati beruházások részesedése" /6/, nem adnak reális képet a valóságról. Ezekhez azt is hozzá kell tenni, hogy ugyanakkor a központilag befolyásolható fejlesztési források (ide sorolva az un. visszatérhes formákat is, tehát az állami kölcsönt, fejlesztési kölcsönt és beruházási hitelt) aránya összességében jóval nagyobb a saját alapok részesedésénél. Ez a körülmény pedig megkérdőjelezi a tényleges vállalati döntések körének határait. Az egyértelmű megkülönböztetést egyébként kétségtelenül nehezítik azok az összefüggések és átfedések, amelyek ismertek a döntési és finanszírozási kategóriák vonatkozásában: központi alapokból is megvalósulnak vállalati döntések, a saját források egy részét központi elhatározások determinálják, stb.

Másik megjegyzésünk a központi források többféle jogcímen való kezeléséhez kapcsolódik. Nem tűnik ugyanis egyértelműnek: szükséges és célszerű volt-e az állami kölcsön és fejlesztési kölcsön, állami támogatás és költségvetési juttatás kategóriáinak szétválasztása. A különböző rovatok véleményünk szerint egyrészt

tovább nehezítették az előbb említett - központi döntés-vállalati döntés - problémakörben való tisztánlátást, másrészt pedig csökkentették a fejlesztési igények visszaszorítását célzó törekvések hatékonyságát. Arra a fejlesztési célra ugyanis, amelyikre nem kapott a javaslattevő költségvetési juttatást, megkísérelt állami kölcsönt igényelni, s ha ez sem sikerült, preferált hitelt, stb. Ugyanakkor viszont egyre gyengült - főként szubjektív okok miatt - a forrásallokációban résztvevők "ellenálló képessége".

Bár az V. ötéves tervidőszakra némileg változott a helyzet (megszűnt az un. fejlesztési kölcsön, a költségvetési támogatáson belül domináns szerepet kap az állami kölcsön stb.), a fentiek megemlítését azért sem tartjuk feleslegesnek, mert az elmúlt évek negatív következményeinek felszámolása még további következetes munkát kíván.

A beruházások strukturapolitikai eszközként való felhasználását tekintve alapvető jelentőségű, hogy a népgazdaság, illetve az ipar rendelkezésére álló fejlesztési eszközök elosztásáról milyen szinten rendelkeznek. A központi tervező és irányító szerveknek befolyásuk érvényesítésére nyilvánvalóan az erőforrások azon hányadánál van komolyabb lehetőségük, amelynek felhasználása felett valamilyen formában rendelkeznek. A fejlesztési források ezen részét központilag determinált alapoknak nevezzük. E kategórián belül is megkülönböztetünk két csoportot, annak alapján, hogy milyen erősségű kapcsolat fűzi egymáshoz a fejlesztési alap feletti döntést és a beruházási döntést. Így beszélünk

- közvetlenül determinált és
- közvetetten determinált

központi fejlesztési forrásokról. A közvetlenül determinált felhasználásokhoz tartoznak az egyedi nagyberuházások, a célcsoportos beruházások és az egyéb állami beruházások. (Sok esetben ezt a kategóriát összefoglalóan állami beruházásoknak nevezik.) A közvetetten determinált forrásokhoz a vállalati beruházások állami támogatását, a fejlesztési kölcsönöket és a beruházási (fejlesztési) hiteleket soroljuk.^{x)}

^{x)} Mint csaknem minden gazdaságpolitikai kategorizálásnak, a fentinek is vannak vitatható pontjai, tartalmaz bizonyos átfedéseket. Néhány ilyen kérdésre a későbbiekben még visszatérünk.

Lényegében a közvetlenül és közvetetten determinált központi források révén tudja a gazdaságirányítás a beruházási szerkezet alakulását legeredményesebben befolyásolni. Az 1. táblázatban összefoglaltuk azokat az adatokat, melyek a fenti kategóriák 1971-75 évekre előírányzott ágazati arányait jelzik.

Összességét tekintve a teljes beruházási előírányzat mintegy kétharmadát képviselik az általunk vizsgált kategóriák. A hitelből megvalósítandó beruházásokat azért soroltuk ebbe a körbe, mert a preferenciák és kontingensek révén szétosztásuk során nagymértékben érvényesíthető a központi szándék.

1. táblázat

A központilag determinált források tervezett ágazati megoszlása 1971-75 között
(%-ban)

Ágazat	Közvetlenül determinált források				Közvetetten determinált források				Forr. összesen
	Egyedi nagyber.	Célcsoportos ber.	Egyéb állami ber.	Összesen	Vállalati ber. ok áll. támogatása	Fejlesztési kölcsön	Be-ru-zási hitelek	Összesen	
Bányászat	12	74	-	17	16	-	2	6	12
Villamosenergia-ipar	21	-	-	19	6	-	-	2	10
Kohászat	4	-	5	4	-	38	18	15	9
Gépipar	2	-	76	3	15	28	30	26	14
Építőanyagipar	13	-	2	11	24	5	3	10	11
Vegyipar	36	-	9	33	4	12	14	10	22
Könnyűipar	10	-	-	9	18	8	24	19	14
Élelmiszeripar	2	26	8	4	17	9	9	12	8
Ipar összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Saját számítások az Országos Tervhivatal adatai alapján.

Miről tanuskodnak a táblázat adatai? Első megközelítésben arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyes ágazatok tervezett részesedése a központi beruházási alapokból igen hasonló volt. Egyedüli kivétel talán a vegyipar, amelynek 22 százalékos aránya magasan megelőzi a többi ágazatot, mégpedig elsősorban a nagyberuházások jelentékeny vegyipari hányada révén. Valamennyi többi ágazat terve-

zett részesedése 8-14 százalék között volt, ami figyelembe véve az ilyen címen felosztásra tervezett 130-140 milliárd forintot, maximálisan nyolc milliárd forint \pm eltérést jelent az átlagtól.

A további magyarázat érdekében választ kell keresni arra az igen fontos kérdésre, hogy miért nem tükröződik a tervadatokból nagyobb mérvű szelektivitás? Azért, mert a tervben nem kaptak megfelelő súlyt a tudatos struktúrafejlesztési törekvések vagy, mert az ágazati arányok egyéb vetületekben igen hasonlóak egymáshoz és ez eleve kizárja a lényegesebb eltérések lehetőségét?

Kiindulásként azt kell leszögezni, hogy az ágazati aggregáltság e szintjén még alig érzékelhetők a szelektív iparpolitika irányai. A globális ágazati adatok magukban nem jelzik, hogy a szelektív fejlesztési irányelvek az ágazatinál mélyebb bontásban céloznak differenciáltságot. Azt például, hogy a gépiparon belül az egyes szakágazatok tervezett fejlődése eltérő ütemű legyen. A tervelőirányzatok szerint ezen ágazathoz a fejlesztési eszközöket elsősorban azon szakágazatokban kell felhasználni, amelyek fejlődése dinamikusan biztosítható és hozzájárul a gépipar szerkezetének korszerűbbé válásához. Ennek megfelelően az előző időszakhoz képest csökkenő, globális gépipari részarány ellenére valójában jelentősen növekszik a közúti járműgyártás, a számítási- és híradástechnikai készülékek gyártása, valamint a villamos gépek és berendezések gyártása iparág állóeszközállományának aránya. Ugyanez vonatkozik a többi ágazatra is, nem utolsósorban például a rendkívül heterogén könnyűiparra.

Joggal felmerül ezek után, hogy lehet-e, szabad-e, célszerű-e makrostrukturális megközelítésből vizsgálni az ipari szféra mozgásait?

Az egyéb strukturák fontosságának, sőt esetenkénti elsőbbségének elismerése mellett megállapíthatjuk: jelenlegi gazdaságirányítási, tervezési és statisztikai rendszerünk indokoltá teszi a különböző bontású makrostrukturák elemzését. Elsőrendű feladatnak egyébként a jövőben sem a "legfontosabb" szerkezeti vetület kiválasztása tekinthető, hanem a különböző aggregáltságú szintek közötti összefüggések eddignél tudatosabb tervezése, valamint a struktúrafejlesztésnek, mint folyamatnak beillesztése a gazdasági tevékenység egészébe.

Az 1. táblában szereplő tervezett arányok és a tényleges megvalósulás bizonyos mértékben eltérnek. Döntően mégis a tervezés során kialakított irányvona-

lak határozták meg a tényidőszaki beruházási strukturát. Kísérreljük meg tehát feltárni: milyen okok, milyen tényezők hatására alakult ki a terv fentiekben bemutatott koncepciója.

Nyilvánvaló, hogy több irányban kell vizsgálódásokat végezni. Az előző, III. öt éves tervidőszak tendenciáinak, az ipari termelési szerkezet különböző vetületeinek hatáselemzése ugyanugy nem mellőzhető, mint például a nemzetközi integrációból származó befolyás figyelembe vétele.

A KGST országok együttműködésének hatása a struktúrafejllesztés és a beruházások összefüggéséhez két szinten kapcsolódik. Az egyik szint a külkereskedelem révén közvetetten, tehát a kereslet és kínálat egyéb tényezőivel összefonódva hat. A másik szint viszont az integrációs kötelezettségeken keresztül már közvetlenül befolyásolja a beruházási eszközök elosztását. A két szint mereven nem választható ugyan szét, mégis az integráció folyamatának fejlődési jegyei bizonyos tendenciákat jeleznek. Eszerint a közvetlen befolyás erősödésével csak a későbbiekben, az ugynevezett strukturális integráció szakaszában kell számolni a beruházásallokáció során, míg a közvetett hatás már ma sem elhanyagolható. Jól tükröződik ez az adatokból is, amelyeket a 2. tábla (lásd a következő oldalon) tartalmaz. A táblában az európai szocialista országok ipari ágazatainak beruházási részesedését illető változásokat hasonlítottuk össze, két öt éves időperiódus (1961-65, illetve 1966-70) vonatkozásában.

Két figyelemreméltó jellegzetességet emelünk ki az adatok alapján. Az egyik elemzésünk szempontjából talán lényegesebb tendencia a különböző országok ágazatainak rendkívül sok hasonlatosságot mutató változása, együttmozgása. Bár a bázisadatok abszolút nagysága, illetve a változás számszerű mértékének figyelembe vétele nélkül messzemenő következtetések nem vonhatók le, feltételezhető, hogy az egyes országok beruházási strukturájára az általánosan ható tendenciák, fejlődési törvényszerűségek mellett a többi KGST országgal való szorosabb együttműködés is befolyást gyakorolt. Ezt támasztja alá, hogy

- a bányászatot és energiapart, a kohászatot és a gépipart illetően valamennyi megfigyelt országban azonos a változás iránya,
- az építőanyagiparban és az élelmiszeriparban pedig csak a lengyelországi változás előjele tér el a többi országtól.

2. táblázat

A fontosabb ipari ágazatok beruházási részesedésének változási iránya az európai szocialista országokban 1966-1970 között az előző öt éves periódushoz viszonyítva

Ágazat	Bulgária	NDK	Lengyelország	Szovjetunió	Románia	Csehszlovákia	Magyarország
Bányászat és energiaipar	-	-	-	/-/	-	-	-
Kohászat	-	-	/-/	-	-	-	/-/
Gépipar	+	+	+	+	+	/+/	/+/
Építőanyagipar	/+/	/+/	/-/	/+/	/+/	/+/	/+/
Vegyipar	+	+	+	/-/	/-/	+	/-/
Könyvnylpar	/-/	+	+	/+/	-	+	/-/
Élelmiszeripar	+	+	/-/	/+/	+	+	+

Forrás: Saját számítások az /1/-ben közölt adatok alapján.

Jelmagyarázat:

- + = az ágazat beruházási részaránya az ipar egészén belül növekedett (1,0 % feletti mértékben),
- = az ágazat. beruházási részaránya az ipar egészén belül csökkent (1,0 % feletti mértékben),
- /+/ = az ágazat beruházási részaránya az ipar egészén belül növekedett (1,0 % alatti mértékben),
- /-/ = az ágazat beruházási részaránya az ipar egészén belül csökkent (1,0 % alatti mértékben).

Az említett tendenciákban megtestesülő hatás tehát nyilvánvalóan egyike volt a IV. öt éves tervidőszak hazai irányelveinek kialakításában szerepet kapott szempontoknak.

Másik megjegyzésünk a változás mértékére utal. Jól látható a táblából, hogy a Szovjetunió és Magyarország iparának legtöbb ágazata esetében az eltérés az előző tervidőszaktól elég kis mértékű volt. Az okok feltárása és a tendencia értékelése ugyancsak mélyrehatóbb elemzést kívánna. Utalunk azonban arra, hogy a bázisadatok, mint ezt a következőkben látni fogjuk a későbbiekben, a IV. öt éves terv beruházási szerkezetének kialakítása során is jelentős szerepet játszottak.

Térjünk rá az arányok kérdésére. A következő táblázat az állóeszközállomány

1970. évi strukturáját hasonlítja össze a központilag determinált források IV. öt-
éves tervre vonatkozó tervadataival.

3. táblázat

Az állóalapot és a központilag determinált fejlesztési források megoszlása

Ágazat	Az 1970. évi állószerkezet- állomány	A központi források 1971-75 évi
	százalékos megoszlása	
Bányászat	13	12
Villamosenergiailpar	14	10
Kohászat	12	9
Gépipar	19	14
Építőanyagipar	6	11
Vegyipar	13	22
Könnyűipar	12	14
Élelmiszeripar	11	8
Ipar összesen	100	100

Forrás: Az ipar állószerkezeti és kapcsolatuk a termeléssel, 1960-1972. KSH
1974, illetve 1. sz. tábla.

A legjelentősebb eltérés a két adatsor között az építőanyagipar és a vegyipar
esetében figyelhető meg. Az adatok többsége azonban arra utal, hogy a forrásal-
lokációban a bázisállapotnak igen jelentős szerepe van. A központi szervek a bi-
zonyos mértékig törvényszerű "arányosítás" törekvések miatt sok esetben már a
tervezés során is nehezen tudják a szelekciós irányelveket érvényesíttetni. Ilyen
problémák természetesen nemcsak a IV. öt éves terv, hanem - mint a 2. táblá-
zat magyar adataiból is látható volt - már az előző középtávú tervperiódusok
előkészítése során is jelentkeztek. Ezt a tendenciát erősíti az az is, hogy a
megvalósítás során a fejlesztések fő ágazati irányai - elsősorban a terven felüli
beruházások révén - nem is a tervben meghatározottakat, hanem ismét csak az
előző öt év arányait követik /4/.

Arra is utalnak a fenti adatok, hogy az ágazati sajátosságok (beruházásigényes-

ség, termelékenység, stb.) figyelembe vétele nélkül nem értékelhetők reálisan a különböző előirányzatok. Így pl. a bányászatnak a közvetlenül determinált beruházásokból való magas részesedése nyilvánvalóan nem a struktúraalakítási törekvésekkel való szembekerülést jelentette, hanem azt, hogy az ágazat saját erőből az ismert okok miatt nem tudja a szükséges fejlesztési forrásokat biztosítani. Látható ugyanakkor, hogy a gépipar számára - részesedése a legalacsonyabb az állami beruházásokból - a gazdaságirányítás egyéb eszközei, elsősorban a hitelek révén kívánta lehetővé tenni a fejlődést.

Különbséget kell tenni a különböző típusú központi alapokból való részesedés tekintetében is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy például az állami támogatás "erősebb" preferenciát jelentett, mint a visszatérhes formák, hiszen az utóbbiakat a beruházónak előbb-utóbb vissza kell fizetnie, ki kell gazdálkodnia.^{x)} Az ilyen megkülönböztetés ad magyarázatot azon ágazati különbségekre is, amelyek indokolták, hogy a célcsoportos beruházások 74 százalékát egyetlen ágazat, a bányászat kapja, illetve, hogy a vegyipar után a közvetlenül determinált beruházásokból legnagyobb mértékben a bányászat és villamosenergiaipar részesedik.

A közvetetten determinált források tervezett adataiból összesítve a gépipar, a könnyűipar és a kohászat részesedése emelkedik ki. Külön-külön tekintve az egyes formákat azonban ismét változó a kép, hiszen a vállalati beruházásokhoz az építőanyagipar vállalatai kapják a legnagyobb arányú állami támogatást, a fejlesztési kölcsönből a kohászat, míg a hitelek közül a gépipar részesedik - volumenét tekintve - az első helyen.

Mindennek mérvadó megítéléséhez természetesen hozzátartozik annak ismerete is, hogy a különböző formák nagyságrendjeit tekintve hogyan aránylanak a figyelembe vett összes forráshoz. A következő tábla adataiból egyértelműen kiderül például, hogy a célcsoportos beruházások a nagyberuházásokat értékösszegben meg sem közelítik.

^{x)} A szabályozók 1976. január 1-től érvényes, már említett vonatkozású változása e különbségeket jelentősen csökkenteni kívánja.

4. táblázat

A központilag determinált források értékbeni megoszlásának tervezett arányai a

IV. ötéves tervidőszakban

	A közvet- lenül	A közve- tetten	Az összes determinált forrás összegének %-os meg- oszlását tekintve
Egyedi nagyberuházások	91		47
Célcsoportos beruházások	7		4
Egyéb állami beruházások	2		1
Vállalati beruházások állami támo- gatása		34	16
Fejlesztési kölcsön		16	8
Beruházási hitelek		50	24
Összesen:	100	100	100

Forrás: Saját számítások az Országos Tervhivatal adatai alapján.

A három legjelentősebb formát tehát az egyedi nagyberuházások, a vállalati beruházások állami támogatása és a hitelek jelentik. Közülük is kiemelkedik a nagyberuházások jelentősége, így a továbbiakban azokkal részletesebben foglalkozunk.

Az un. nagyberuházások - mint ismert - elsősorban a népgazdaság egyensúlyi helyzetét nagymértékben befolyásoló energia és alapanyaggyártó ágazatok bővítését, ill. a központi fejlesztési programok megvalósítását szolgálják. E beruházásokat a középtávú népgazdasági terv keretében, illetve egyedi elbírálás alapján az Állami Tervbizottság hagyja jóvá.

Mivel egyrészt a nagyberuházások megvalósítása egyik középtávú tervidőszakról áthúzódhat a másikra, másrészt pedig a vonatkozó rendeletek lehetővé teszik a tervidőszak alatti javaslattételt és jóváhagyást, a IV. ötéves tervet illetően is több megközelítésben kellett számolni a nagyberuházásokkal. Így beszélhetünk a tervidőszak előtt és a tervidőszak alatt kezdődő nagyberuházásokról, illetve a tervidőszak alatt befejeződő és áthúzódó fejlesztésekről.

Mindezek megemlítése nem a formai rendszerezés kedvéért történik. Minél nagyobb ugyanis a tervidőszak elején az áthúzódó nagyberuházásokból származó le-

kötöttség, annál kisebb az az eszközhányad, amely a központi elképzeléseknek is megfelelő struktúrafejlesztési törekvéseket szolgálhatja.

A III. ötéves tervidőszak befejeztekor az iparban jelentős volumenű és számú befejezetlen nagyberuházást tartottak nyilván. A 49 áthuzódó nagyberuházás nemcsak összességében jelentett számottevő meghatározottságot az új terv számára, hanem azt is szükségessé tette, hogy minden ágazat kapjon ilyen címen fejlesztési összegeket. Az áthuzódó nagyberuházások mellett a IV. ötéves tervidőszak alatt a középtávu és éves tervek 30 új cél jóváhagyását foglalták magukban. Így a vizsgált öt év során összesen 79 nagyberuházáshoz kellett az erőforrásokat elosztani.

Az 5. táblázatban összefoglaltuk az egyes ágazatokban áthuzódó, illetve befejeződő nagyberuházások számát.

5. táblázat

Egyedi nagyberuházások az iparban a IV. ötéves tervidőszakban

Ágazat	Az előző terv Időszakáról Áthuzódó		Új célként jóváhagyott		A tervidőszak alatt befeje- ződött		A következő tervidőszak- ra áthuzódó	
	nagyberuházások száma							
	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény*	Terv	Tény*
Bányászat	6	5	3	5	5	5	4	5
Villamosenergiaipar	6	7	2	4	5	7	3	4
Kohászat	2	3	1	4	2	3	1	4
Gépipar	9	12	-	2	9	12	-	2
Építőanyagipar	3	4	10	4	8	6	5	2
Vegyipar	10	10	3	5	11	12	2	3
Könnyűipar	7	5	2	4	8	7	1	2
Élelmiszeripar	3	3	3	2	5	4	1	1
Ipar összesen	46	49	24	30	53	56	17	23

*Nem végleges adatok.

Forrás: Saját számítások az Országos Tervhivatal adatai alapján.

Látható, hogy az ipar egészének és az ágazatok zömének vonatkozásában is az

előző tervidőszakról áthuzódó fejlesztések száma felülmúlta az új célok arányát. A terv kifejezett és az adatokból is jól tükröződő célkitűzése volt egyébként, hogy a folyamatban lévő (azaz áthuzódó) beruházásokra való koncentrálással elősegítse azok mielőbbi befejezését. Csupán az építőanyagiparban volt tervezett az áthuzódásnál több nagyberuházás kezdése a tervidőszak folyamán. A tényadatok azonban jelzik ezen koncepció változását, illetve annak a folyamatnak a kezdetét (amely azután az V. ötéves tervben fog még jellemzőbbé válni), amelynek során kiemelt fontosságot kapnak az energetikai ágazatok.

A táblázatból tükröződő tervelőirányzatok teljesülése esetén a IV. ötéves tervidőszakról 17 nagyberuházás befejezése huzódott volna át 1975 utánra. Még a tényadatok is kétségtelenül kedvező tendenciát jelentettek azonban, hiszen mint említettük a III. ötéves tervről 46 áthuzódó nagyberuházás volt. A tényleges helyzet értékelése mégsem lehetséges csupán a nagyberuházások darabszám szerinti összehasonlítása révén, hiszen ezek az adatok nem tájékoztatnak az értékbeni nagyságok szerinti megvalósulás, illetve áthuzódás helyzetéről. A költségvetési adatok alapján végzett elemzés ugyanis éppen azt mutatta, hogy a IV. ötéves tervidőszakról áthuzódó 23 nagyberuházás nagyobb volumenű költségdeterminációt jelentett az V. ötéves terv számára, mint a III. ötéves tervidőszakról a IV.-re áthuzódó 49 fejlesztés.

Végül vessük össze a teljes beruházási előirányzatokat tartalmazó adatokat a központilag determinált források tervezett eloszlásával, annak egyidejűleg szem előtt tartásával, hogyan változik a két kategória aránya ágazatonként (lásd: a 6. táblázatot a következő oldalon).

Szembeszökő az a hasonlatosság, amely a két kategória ágazati megoszlását és arányát jellemzi. Ebből következik, hogy a teljes beruházási szerkezet alakulásában döntő szerepe van a központi szándék szerint elosztott forrásoknak. Tehát: a beruházásoknak, mint strukturapolitikai eszközöknek felhasználása nagy lehetőségeket kínál, de egyben nagy felelősséget is ró a központi tervezésre. Más oldalról a megfigyelhető tendenciák alátámasztják Tardos Márton véleményét, amely szerint: "Intézkedések sorozata biztosította, hogy a vállalatnál keletkező fejlesztési alapok és a rendelkezésre álló hitelforrások felhasználása lényegében megfeleljen a központi tervnek" /8/. Bár valószínű, hogy az említett intézkedések

6. táblázat

Az összes beruházások és a központilag determinált beruházások ágazati
megoszlása és aránya 1971-1975 között

Ágazat	Összes de- terminált (B _d)	Összes (B _o)	1 Ft B _o -re jutó B _d
	beruházás megoszlása (%-ban)		
Bányászat	12	12	0,67
Villamosenergiaipar	10	12	0,60
Kohászat	9	9	0,71
Gépipar	14	14	0,66
Építőanyagipar	11	10	0,79
Vegyipar	22	20	0,76
Kőnyúlóipar	14	14	0,68
Élelmiszeripar	8	9	0,63
Ipar összesen:	100	100	0,69

Forrás: Saját számítások az Országos Tervhivatal adatai alapján.

csak a vállalatok bizonyos szempontokból (foglalkoztatottság, export, stb.) kiemelten kezelendő körére vonatkoztathatók, eredményüket tekintve a 6. táblázat adatai elég egyértelműen vallanak.

3. A beruházási strukturát befolyásoló gazdaságpolitikai eszközök összhangja

A beruházások struktúraformáló szerepét elemezve nem elegendő csak a középtávú beruházási tervelőirányzatokkal foglalkozni. Gazdaságpolitikánk gyakorlata, mint már említettük, számos egyéb befolyásoló eszközzel is rendelkezik. Ezek - mint a pénzügyi megkülönböztetések, egyéb tervek, hitelpolitikai irányelvek - az ipari beruházások allokációját különböző formákban és erősséggel ugyan, de egyaránt alakíthatják. Az említett gazdaságpolitikai eszközök szerepét itt részletesen nem tárgyalva, a következőkben röviden áttekintjük, hogy az IV. ötéves terv

Időszakában strukturafejlesztési célkitűzéseinket tekintve, ezen eszközök mennyi-
ben voltak a beruházási előirányzatokkal és egymással összhangban.

Induljunk ki a terv azon előirányzataiból, amelyek a termelés ágazati fejlesztésre vonatkoztak. A tervtörvény az ipar termelésének átlagos növekedését évi 6 % körül határozta meg, azzal, hogy ágazatonként eltérő - de számszerűen nem rögzített mértékű fejlődéssel kell számolni. A fejlődést a már említett 196-197 milliárd forint beruházás kívánta szolgálni.

A törvény rögzítette továbbá, hogy a központi állami eszközökből elsősorban azon célokat kell megalapozni, melyek a népgazdaság műszaki fejlődése, korszerű strukturája és a távlati iparfejlesztés szempontjából alapvetőek. Így

- a szénhidrogének, különösen a földgáz termelését és felhasználását,
- az alumínium-bázis gazdaságos hasznosítását,
- a korszerű közuti járművek és szállítóeszközök gyártásának fejlesztését,
- a kőolajtermékek vegyipari feldolgozásának fejlesztését,
- a korszerű építési móddal készült épületek, szerkezetek gyors elterjesztését,
- a számítástechnika jelentős mértékű alkalmazását.

Látható, hogy lényegében a központi fejlesztési programok által kijelölt területekről van szó.

Az a tájékoztató, amelyet az Országos Tervhivatal a népgazdaság fejlesztésének negyedik ötéves tervéről kiadott^{x)}, már részletesebb irányelveket közölt a szelekció irányáról, mértékéről.

A tájékoztató szerint az átlagnál gyorsabb termelésnövekedés volt tervezve a vegyiparban, az építőiparban és a villamosenergia iparban. A gépipar és a könnyűipar termelésének növekedése az átlagosnak megfelelő, a kohászaté, az élelmiszeriparé és a bányászaté viszont az átlagostól elmaradó mértékben volt előirányozva.

Ezen előirányzatoknak megfelelően volt tervezve a beruházási struktúra változása is az előző tervidőszakhoz viszonyítva: növekvő részarányt képviseltek az építőanyagipari, a könnyűipari és vegyipari beruházások, aminek következtében változik az ipar állóeszközállományának megoszlása is.

Nyilvánvalóan az a tény, hogy az egyes ipari ágazatok nem fejlődnek azonos

^{x)} Tervgazdasági Értesítő, 1970. 11. sz.

mértékben, még nem bizonyíték a szelektivitás elvnek érvényesülésére. Ugyan-
ez vonatkozik a beruházási strukturára is. Annak ellenére ugyanis, hogy még
nem beszélhettünk konkrétan szelektív iparpolitikai irányelvekről, már a III. öt-
éves tervidőszak beruházási strukturája is jelentősen változott a II. ötéves terv
strukturájához képest. A következő oldalon lévő tábla a második, harmadik és
negyedik ötéves tervek strukturáját foglalja össze.

A megfigyelhető főbb arányváltozások a II. és III. ötéves terv adatai között a
következők voltak:

- csökkent a bányászat, a villamosenergiailpar és a vegyipar,
- növekedett az építőanyagipar, a gépipar és az élelmiszeripar
részese. A IV. ötéves terv előirányzatai szerint az előző tervidőszakhoz ké-
pest:

- csökken a bányászat, kohászat és a gépipar,
- növekszik az építőanyagipar, a vegyipar és a könnyűipar aránya.

Az előzetes tényadatok ezen előirányzatokat elsősorban a bányászat, a kohá-
szat, a vegyipar és a könnyűipar esetében igazolják. Elmaradt a tervezett növe-
kedés mértékétől az építőanyagipar beruházásainak aránya, "terven felül" növe-
kedett azonban a villamosenergiailpar, a gépipar és az élelmiszeripar fejlesztési
volumenc.

Önmagában a változások tényéből elistetett lenne értékelést adni beruházás-,
illetve iparpolitikánk strukturafejlesztési törekvéseiről, hiszen részarányok vál-
tozatlanul hagyása is jelenthet preferálást (ha a bázis részaránya magas volt) vagy
restrikiót (ha a bázis részarány alacsony volt). Néhány következtetést azonban
mindenképpen sugallnak az adatok (lásd a 7. táblázatot a következő oldalon).

Idézzük fel még egyszer a II. és III. ötéves tervek közötti változás néhány ága-
zati jellemzőjét: eszerint jelentősen emelkedett a kohászat és az élelmiszeripar,
kisebb mértékben az építőanyagipar és a gépipar beruházásainak sulya. A IV. öt-
éves tervben nagyobb arányban nőtt az építőanyagipar, a vegyipar és a könnyű-
ipar részese. A IV. ötéves tervben pedig az élelmiszeripar. Az építőanyagipar
és az élelmiszeripar esetében figyelhetünk meg tehát folyamatos fejlődést, a két
tervidőszak beruházásai vonatkozásában. Ugyanakkor az előző tervidőszakban ki-
emelten fejlesztett gépipar és kohászat részaránya csökkent az előirányzatok és

7. táblázat

A szocialista ipar beruházásainak megoszlása a II., III., IV. és V. öt éves
tervidőszakokban (%-ban)

Á g a z a t	II.	III.	IV. (terv- adatok)	IV. (nem vég- leges tényada- tok)	V. (előzetes tervada- tok)
	öt éves tervidőszak				
Bányászat	18,1	15,4	12,0	11,3	13,2
Villamosenerglalpar	13,6	12,1	12,1	13,3	19,8
Kohászat	9,7	11,1	8,9	7,6	8,0
Gépipar	17,9	18,6	14,0	15,7	14,3
Építőanyagipar	6,0	6,4	9,6	8,2	8,6
Vegyipar	16,6	16,1	20,3	19,3	15,0
Könnyűipar	10,3	10,9	14,2	14,0	9,6
Élelmiszeripar	7,8	9,4	8,9	10,6	9,8
Ipar összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	98,3 ^M

^MNem tartalmazza az iparon belül fel nem osztott összeget.

Forrás: A KSH és az OT adatai.

tények szerint is. Az V. öt éves terv előzetes adataiból tükröződő főbb tendenciái (a villamosenerglalpar, a bányászat részarányának számottevő növekedése, a vegyipari beruházások alacsonyabb volumene) ismét jelentősebb eltérésekre utalnak az előző tervidőszakhoz képest. Bár csak az ágazatinál mélyebb bontásu adatok ismeretében foglalható el egyértelmű álláspont a fenti változások mértékének és jellegének minőségi jegyeit illetően, néhány gondolatra azonban felhívják a figyelmet.

Szükséges-e, kívánatos-e a struktúrafejlesztés következetessége oly módon, hogy egy-egy ágazatot hosszabb időtávon keresztül preferálunk? Milyen hosszú legyen ez az időtáv? A diszpreferált ágazatok fejlesztésének elhanyagolása nem jár-e több hátránnyal, mint a kiemelték fejlesztéséből származó előny? Bár ezek

a kérdések igen lényegesek struktúrafejlesztésünk koncepcionális, hosszabb távu irányvonalát tekintve, megnyugtató választ ma még gazdaságpolitikánk elmélete sem tud adni. Valószínű egyébként, hogy célszerűbb megközelítést jelenthet egy olyan "következetesség", amely az ágazatokon belül szelektál. Erre utalnak iparfejlesztésünk jelenlegi gyakorlatának első eredményei is. Ebben az esetben természetesen a fenti kérdések ismét csak felmerülnek, de az aggregáció más szintjén.

Azt láttuk az előzőekben, hogy a központilag determinált források különböző formái eléggé eltérően preferálnak. Így a három legnagyobb volumenű formából (az egyedi nagyberuházások, a vállalati beruházások állami támogatása és a hitelek) három különböző ágazat (vegyipar, építőanyagipar, gépipar) részesült legnagyobb arányban. Az összesített központi forrásokból való részesedésben azonban végül is kiegyenlítődés figyelhető meg és gyengül az ágazati szelektivitás. Ennek ellenére az előírányzott arányokat tekintve azt mondhatjuk, hogy a központilag determinálható forrásokból való részesedés megfelel a terv egyéb előírányzatainak. Ezt igazolja, hogy az említett forrásokból való részesedés ágazati rangsorát összehasonlítva az előző évek állóeszköz-állományának hasonló rangsorával, három - éspedig éppen a tervelőírányzatban kiemelt - ágazat (építőanyagipar, vegyipar, könnyűipar) előrébb kerülése figyelhető meg.

Sokkal kérdésesebb az összhang a támogatások és mentesítések egyéb normatívákhoz való viszonyát illetően. A IV. ötéves terv időszakában az előírányzatok szerint a preferenciákból mintegy 50 százalékból részesedett két ágazat: a gépipar és a könnyűipar. Ez a két ágazat a közvetlenül determinált beruházásokból ugyanezen időszakban csak 12 százalékkal és az összes központilag determinált forrásokból 28 százalékkal (lásd 1. táblázat) részesedik. Ellenkező tendenciát mutat az építőanyagipar példája. Az ágazat a támogatásokból és mentesítések-ből csupán 1 %-kal, az állami beruházásokból viszont 11 százalékkal részesedik. Ugy tűnik tehát, hogy a folyamatos gazdálkodásban és fejlesztések ösztönzésében alkalmazott preferenciák az esetek nagy részében ellentétes irányu beavatkozást tükröznek, mint a beruházási szándék befolyásolása.

Nehezen értékelhető a hitelpreferenciák és kontingensek összhangja az egyéb gazdaságpolitikai eszközökhöz, hiszen sem a preferenciák, sem a kontingensek

megállapítása nem kötődik szorosan vett statisztikai aggregátumokhoz. Tekintettel azonban a preferált és kontingentált hitelek rendkívül magas részarányára a teljes hitelszférán belül, a tervezett illetve a várható hitelfolyósítás ágazati megoszlásából is levonhatunk bizonyos következtetéseket.

8. táblázat

A tervezett és várható beruházási hitelfolyósítás ágazati megoszlása

1971-1975 között (%-ban)

Ágazat	Előirány- zott	Várható
	megoszlás	
Bányászat	2	2
Villamosenergiaipar	-	1
Kohászat	18	8
Gépipar	30	30
Építőanyagipar	3	8
Vegyipar	14	11
Könnyűipar	24	31
Élelmiszeripar	9	9
Összesen:	100	100

Forrás: A Magyar Nemzeti Bank adatai.

Mivel a szelektív hitelpolitika elsősorban a piacérzékeny ágazatok esetében használatos befolyásolási eszköz, a bányászatban és villamosenergiaiparban szerepe elenyésző. Látható, hogy az előírányzatok szerint a gépipar, könnyűipar, kohászat és vegyipar részaránya számottevő. A kérdés az, mennyi tudatosságot és célszerűséget tükröznek a fenti arányok, illetve mennyiben segíthetik vagy gátolják a struktúraátalakítási törekvéseket.

Neményi István értékelése szerint az elmúlt évekre "a terv és a hitelszféra rendkívül szoros, a terv által lényegében közvetlenül meghatározott kapcsolata alakult ki a részkontingensek és a preferenciák rendszerén keresztül" /6/. Ha tehát a terv megfelelő strukturapolitikai célkitűzéseket tartalmaz, a hitelpreferenciák segíthetik azok realizálását.

Azonban még szerkezetfejlesztési törekvéseink megvalósításának szempontjából sem ítéltető meg egyértelműen ez a merev és szoros meghatározottság. Amennyiben ugyanis előnyös lehet az, hogy a központi fejlesztési programokban résztvevő vállalatok, ágazatok számára a preferenciák révén is biztosítsuk a szükséges erőforrásokat (feltételezve természetesen a kiemelt programok célkitűzéseinek helyességét), oly annyira kérdéses, hogy a termelési szerkezet hatékonyabbá tétele - az ipar egészének vonatkozásában - elérhető-e ezen az uton. Gondolunk itt elsősorban azon területek termékszerkezeti problémáinak megoldására, amelyek nem kezeltek kiemelten. Közrejátszik ebben az is, hogy nem tisztáztuk a vállalatok közötti közvetlen eszközcsoportosítás lehetőségeit. Pedig ennek az igen fontos struktúraalakítási eszköznek szélesebb körű bekapcsolásával mindenképpen csökkenthető lenne a fejlesztési preferenciák nagy száma. Szorosan kapcsolódik az összhang kérdéséhez a különböző szintű szerkezetfejlesztési döntések kapcsolatának koordináltsága.

Az ellentmondások e téren alapvetően abból származnak, hogy az ágazati, alágazati-, illetve a termékszerkezet fejlesztésének feladatai bizonyos mértékben elváltak egymástól. A IV. ötéves terv előkészítése során olyan elvek alakultak ki, melyek szerint a termékstruktúra átalakítása elsődlegesen a decentralizált szférára feladata, míg a nagyobb aggregátumok arányainak módosítása központi döntéseken alapszik. Ezen elveket a struktúrafejlesztés folyamatának zavarai már a tervidőszak kezdetétől megkérdőjelezték. Egyben felhívták a gazdaságirányító szervek figyelmét az elméleti és gyakorlati problémákra és meggyorsították a kapcsolódó kutatómunkát. Mindez rövid idő alatt gyökeres változásokat nem hozhatott. Mindenesetre a termékszerkezet kérdéseivel való foglalkozás az V. ötéves terv előkészítése során közel sem korlátozódott csak a vállalatokra, s ez önmagában is komoly eredménynek tekinthető.

Természetszerűleg a feladatok szétválasztása a valóságban nem jelentkezik ilyen élesen. Ha arra gondolunk, hogy a beruházási döntések - az esetek legnagyobb részében - a gyártandó termékre vonatkozóan is döntést jelentenek, nyilvánvalóvá válik, hogy elég széles körben beszélhetünk központi termékszerkezeti döntésekről is. Arányukat jellemezhetjük például azzal, hogy az összes központiilag determinált forrás több mint ötven százalékát képviselik a nagyberuházások, illet-

ve célcsoportos beruházások. Ezen beruházások pedig a központi akaratnak megfelelően határoznak termék-, ill. gyártmány szintű kérdésekben.

A már elemzett adataink arra is utaltak azonban, hogy eléggé számottevő különbségek vannak az egyes ágazatok ilyen értelmű meghatározottság között. Jól látható ez a következő adatokból is, amelyek a IV. ötéves terv tervezett nagyberuházásainak és az állóeszközállomány 1970. évi ágazati megoszlásának összevetését tartalmazzák.

9. táblázat

Egységnyi állóeszközállományra jutó nagyberuházások aránya

Ágazatok	Egyedi nagyberuházások	Állóeszközállomány	(Ft/Ft)
	százalékos megoszlása		
Bányászat	12	13	0,21
Villamosenergiatár	21	14	0,33
Kohászat	4	12	0,07
Gépipar	2	19	0,02
Építőanyagipar	13	6	0,50
Vegyipar	36	13	0,63
Könnyűipar	10	12	0,18
Élelmiszeripar	2	11	0,04
Ipar összesen	100	100	0,22

Forrás: 1. és 3. táblák.

A nagyberuházásokból való eltérő részesedés azt jelenti, hogy a mikrostruktúra meghatározásában az egyes ágazatoknak igen eltérő lehetősége van, legalábbis egy-egy középtávú tervidőszak vonatkozásában. Nyilvánvaló például, hogy a vegyiparban és az építőanyagiparban a nagyberuházások révén könnyebben biztosítható a makro- illetve mikroszintű struktúrafejlesztés kívánalmának egységes értelmezése, mint az egyéb ágazatokban.

A vállalati hatáskörben hozott beruházási döntések esetében a struktúraalakítás irányainak összehangolása a helyi és központi érdekekkel kétségtelenül nehe-

zebb feladat. Ugyanis ebben a szférában "a struktúra javításának és a szabályozás egységességének kettős követelménye elég nehezen egyeztethető" /3/.

Piaci viszonyok között a különféle strukturaváltások csak egymást kölcsönösen kiegészítve mehetnek végbe, s így végső soron a makrostruktúra átalakulása is a termékek iránti kereslet, s az annak kielégíthetőségét célzó beruházások eredménye. Amennyiben azonban a strukturális, így a beruházási döntések részben vagy egészben "kivonódnak a jövedelmezőség közvetlen kontrolja alól, eleve megnő a hatékonysági szempontból előnytelen döntések lehetősége" /7/. Bár a preferenciák és az egyéb gazdaságpolitikai eszközök bizonyos mértékig lehetőséget adnak a jövedelmek átcsoportosítására is, nem oldhatják fel azt a feszültséget, amelyet a szerkezeti átalakulás eltérő szintjeinek potenciális ténye teremti.

A kétféle szerkezet mozgása, átalakulása közötti kapcsolat mechanizmusa tehát ebben a körben eléggé tisztázatlan. A tapasztalatok pedig arra utalnak, hogy ezek a tisztázatlanságok a terv és a piac közötti kapcsolat ellentmondásából fakadva végső soron jövedelmezőségi, hatékonysági kérdésekre vezethetők vissza.

Irodalomjegyzék

- /1/ Belovics, A.: A KGST országok beruházásainak fejlődése 1961-1971 között. Westnik Statistika, 1973. 6. sz. 29. old. (oroszul)
- /2/ Berend Iván: Fejlesztési-beruházási politika. (Kossuth Könyvkiadó) 1975. 77. old.
- /3/ Havas Gábor: A gazdasági növekedés néhány időszervi kérdése, különös tekintettel arra, hogyan lehetne az optimális növekedés követelményeit a fejlesztések hazai finanszírozási mechanizmusában hatékonyabban érvényesíteni. (Kandidátusi értekezés, 1973.) 76. old.
- /4/ Huszár Józsefné - Mandel Miklós: A beruházási döntések rendszeréről. Közgazdasági Szemle, 1972. 6. sz. 671. old.
- /5/ Kratsch, O.: A beruházások szerkezete. Wirtschaftswissenschaft, 1973. 12. (németül)
- /6/ Neményi István: A magyar beruházási politika 30 éve. (KJK) 1975.
- /7/ Pénzügyi megkülönböztetések rendszere ("Az anyagi érdekeltség, jövedelem-

szabályozás, az állami pénzügyek fejlesztési kérdéseivel" foglalkozó munkabizottság IV. sz. albizottságának tanulmánya). Pénzülgyminisztérium, Budapest, 1972. 74. old.

/8/ Tardos Márton: Vállalati önállóság és központi irányítás. Közgazdasági Szemle, 1975. 7-8. sz. 822. old.

Berkó Lili:

A MUNKÁSOKKAL VALÓ FOGLALKOZÁS NÉHÁNY IPARVÁLLALATNÁL

Az egyéni teljesítmények elemzésével és a munkaerő szakmai mobilitásával kapcsolatos vizsgálataink során számos olyan jelenséggel találkoztunk, amely felhívja a figyelmet a munkásokkal való foglalkozás fontosságára. Az a gyakorlat, ahogyan a munkásállományba tartozó dolgozók pályáját, előmenetelét nyomon követik, ahogyan munkahelyi és munkán kívüli problémáikkal törődnek, befolyást gyakorol a munkahelyi elégedettség szintjére, a teljesítményre, és megnyilvánul pl. a szakmaelhagyásban is.

Ezért éreztük szükségesnek, hogy a termelékenység emberi tényezőivel kapcsolatos kutatásaink keretében e problémakört is tanulmányozzuk. A következőkben az alkalmazott módszerről és tapasztalatokról adunk tájékoztatást.

A vállalati helyzetfelméréseket megelőzően áttekintettük azokat a funkciókat, amelyeket egyrészt a külföldi szakirodalom, másrészt a hazai gyakorlat is többé-kevésbé egyértelműen a munkásokkal való foglalkozás szférájába tartozó vállalati feladatok közé sorol. Ezen belül a vizsgálódást azon funkciók részletesebb elemzésére igyekeztük korlátozni, amelyek valamilyen - a vállalati eredményekben is közvetve vagy közvetlenül tükröződő - objektív kritériumhoz kapcsolhatók. Ilyen kritériumnak tekintettük az egyéni teljesítmények kedvezőbb alakulásának elősegítését és a felesleges munkaerőmozgások (fluktuáció) csökkentését.

Fentiek figyelembevételével a munkásokkal való foglalkozás alábbi főbb területeit választottuk ki: a munkások felvétele, a beilleszkedés elősegítése, a vállalathoz és a munkához való kötődés elősegítése, a munkások képzése és továbbképzése.

A vizsgált funkciókat a munkások felé irányuló személyzeti munka elemeinek is tekintettük - kibővítvé ezzel a személyzeti munka kádarmunkaként használatos interpretálását. Ilyen megközelítésre ösztönzött az 1019/1974. (V. 2.) sz. MT határozat is, amely emelte a személyzeti munkával szemben támasztott követelményeket. E rendelet arra utasította a személyzeti osztályokat, hogy a munkahelyek vezetőivel együtt nagyobb figyelemmel kísérik a dolgozók egyes rétegét, így a fiatalokat, a nődolgozókat; többet törődjenek a nyugdíjkorhatárhoz közele-

dókkal; szisztematikusan kutassák a vezetői utánpótlást; segítsék a tehetséges munkások előbbrejutását, érvényesülését.

Az említett funkciók gyakorlását rendelkezések és jogszabályok ösztönözhetik, illetve gátolhatják. Ezért szükségesnek tartottuk elemezni a vizsgált funkciókhoz kapcsolódó jogi előírásokat, melyek bizonyos társadalmi elvárásokat tükröznek (pl. a nőpolitika, a munkásosztály vezető szerepének erősítése és helyzetének további javítása). Bár a jogi előírások, rendelkezések kötelező erejűek, azok a vállalatoknál eltérő hatékonyságu, operatív intézkedésekben jelennek meg. Ez fokozottan érvényesül a vizsgált területen, hiszen a munkügyi, szociális jogszabályozás nem csak pénzügyi alapokkal, vagy más "elszámolható" eszközökkel való gazdálkodás módozatait írja elő, hanem az emberekkel való bánásmódot, illetve a munkájuk és munkakörülményeik figyelemmel kísérését szabályozza.

Kétségtelen, hogy a vállalati szintű szociális ellátás különböző formái (pl. gyermekintézményekkel való ellátottság, üdülési lehetőségek, a lakásépítés támogatásának mértéke) közvetlenül járulnak hozzá a vállalati munkerőállomány stabilitásának fokozásához és közvetve alakíthatják az egyéni teljesítmény színvonalat is. A szociális juttatások vizsgálatától a vállalatoknál mégis eltekintettünk. Ennek egyik oka, hogy a szociális ellátás önmagában olyan szerteágazó terület, hogy az azzal kapcsolatos helyzet felmérése egy önálló kutatás, vizsgálat tárgyát képezhetné. Másik oka, hogy röviddel vizsgálatunk előtt jelent meg a gazdálkodó egységek középtávu tervezéséről szóló OT elnöki utasítás, mely azzal, hogy többek között előírja az egészségügyi, szociális és kulturális ellátás tervezését, előreláthatóan módosítja a vállalatok jelenlegi gyakorlatát.

Tudatában voltunk annak, hogy a munkásokkal való foglalkozás olyan további területeit is figyelmen kívül hagytuk, mint pl. a vállalati jogsegély szolgálat vagy az üzemi demokrácia érvényesítése.

A vállalatokra vonatkozó információkat az alábbi forrásokból nyertük:

- elemeztük a vállalatok szervezeti és működési szabályzatait a munkaköri leírásokat;
- áttanulmányoztuk a vizsgálatba vont vállalatok kollektív szerződéseit;
- a vállalatoknál interjút folytattunk a munkügyi és a személyzeti (fő)osztályok vezetőivel, ill. munkatársaival.

Felmérésünkbe 12 vállalatot vontunk be, amelyek közül 7 KGM, 2 NIM és 3 KIM felügyelet alá tartozik. Nagyságrendjüket tekintve elég eltérőek. Előrebecsáljuk azonban, hogy mivel a vizsgált problémakör vonatkozásában sem az ágazati hovatartozás, sem a vállalati dolgozói létszám alapján szignifikáns különbségek nem mutatkoztak - eltekintettünk az ezen ismérvek szerinti részletesebb elemzéstől. Ez alól kivételt jelentett, ha az ágazati rendeletek lényegesen eltérő szabályozást alkalmaztak valamely területen.

Az interjukat a vállalatok központi munkaügyi-személyzeti vezetőivel folytattuk le. Ennek megfelelően az interjúk elsősorban az ő koncepciójukat világítják meg a társadalmi elvárásokat tükröző előírások, rendeletek gyakorlati végrehajtásával kapcsolatban. Feltehetően lehet némi eltérés a központi szerv által kiadott működési elvek és az egyes gyárak megfelelő részlegeinek gyakorlata között. Erre csak ott utaltunk, ahol elengedhetetlenül szükséges.

A továbbiakban az elemzett területekkel kapcsolatos vállalati tapasztalatainkat ismertetjük, utalva a nemzetközi és a hazai szakirodalom megállapításaira is.

1. A munkások felvétele¹⁾

A dolgozó első kontaktusa a vállalattal a felvétel során alakul ki, ezért ez a mozzanat a vállalat és a dolgozó számára egyaránt fontos.

A felvételi rendszer, a jelentkezőkkel szemben támasztott követelmények szoros összefüggést mutatnak a munkaerőhelyzettel. Ezért a vállalati tapasztalatok értékelésénél nem tekinthetünk el attól, hogy a 12 vállalat közül 5-nél súlyos, 3-nál közepes munkaerőgondokkal küzdenek, 4 vállalatnál "pillanatnyilag" ki-egyensúlyozottnak tekinthető a munkaerőhelyzet. (Nem tekintettük feladatunknak a jellemzés realitásának vizsgálatát.)

¹⁾ A vállalatoknál olyan szempontokat is érvényesíteni kell, amelyeknél nem elsősorban maga a vállalat, hanem az egész társadalom érdekel kerülnek előtérbe. Így pl. büntetett előéletű dolgozókat is fel kell vennie, a csökkent munkaképességű dolgozók rehabilitációjával kapcsolatos feladatokat kell magára vállalnia. Bár ezek a szempontok a munkaügyi, személyzeti munkában jelentős helyet töltenek be - vizsgálatunktól eltekintettünk.

A munkások felvételénél és alkalmasságuk megállapításánál a vállalatoknál alkalmazott módszereket az 1 sz. táblázatban foglaltuk össze. A táblázat nem tartalmazza az egészségügyi vizsgálatot, a munkások ugyanis minden munkahely- és munkakörváltásnál orvosi vizsgálatra kötelezettek.

Ezzel kapcsolatban utalni kívánunk arra, hogy bár az utóbbi évtizedben felismeréssé és a szakirodalomban is állandóan hangoztatott tényné vált, hogy egyre több fizikai munkakör támaszt a dolgozókkal szemben olyan igényeket, amelyek korábban nem vetődtek fel (idegi-szellemi igénybevétel, felelősségvállalás és a döntések kényszere), a jogi szabályozás ezidáig nem vette ezeket figyelembe.

Az 1972. évi Egészségügyi Törvény alapján a munkaköri (szakmai) alkalmasság-vizsgálatról és véleményezésről megjelent rendelet²⁾ szerint a munkaköri (szakmai) alkalmasság orvosi vizsgálatának célja annak orvosi elbírálása, hogy a dolgozó

- egészségi szempontból alkalmas-e a választott (betöltött) munkakörre, illetőleg szakmára egészségének vagy testi épségének előre látható károsodása nélkül,
- esetleges betegsége, vagy testi fogyatékosága a munkakör ellátása során nem idézhet-e elő személyével vagy dolgozó társaival kapcsolatban fokozott baleseti veszélyt.

Az egészségügyi alkalmassági vizsgálat tehát továbbra sem, vagy csak részben ad támpontot arra, hogy a dolgozó a későbbiekben beváljék-e.

A beválás valószínűségének növelésére részben a pszichológiai alkalmasság-vizsgálatok hívatottak. A dolgozó megfelelésének vizsgálatára azonban még kevés vállalatnál (kb. 60 munkahelyen) működik üzempszichológus az országban, és a munkapszichológiai laboratóriumoknak sem mindegyikében végeznek pszichológiai alkalmasság-vizsgálatokat. A felmérésünkben szereplő 12 vállalat közül 4-ben működik pszichológiai, ill. ergonómiai laboratórium, s itt is csak néhány - döntően betanított - munkakörben végzik, illetve végezték el az alkalmasság-vizsgálatot, ott ahol speciális készségek szükségesek, hosszú a betanulási idő és magasfokú a balesetveszély. A munkaerőhelyzet miatt az egyik vállalatnál a pszichológiai laboratóriumnak el kellett állnia az alkalmasság felmérésétől, mert nem engedhette meg magának azt a "luxust", hogy alkalmatlanokat "ki-

²⁾12/1972. (VII. 12.) EUM sz. rendelet.

szűrjön". Az e vállalatnál korábban végzett beválási kontrollvizsgálatok arról tanuskodtak, hogy az alkalmasnak minősített kezdő dolgozóknak valóban kedvező a teljesítményszínvonaluk.

A pszichológiai vizsgálatok eredményeinek figyelembe vétele nem kötelező a vállalatok részére. Kivételt képez ez alól az egyik vállalat, ahol az üzemorvos és a pszichológiai laboratórium között nem hivatalos megállapodás áll fenn, mely szerint amennyiben a pszichológiai vizsgálat a jelölt alkalmatlanságát bizonyítja, az üzemorvos is ilyen minősítést ad.

Az alkalmasság megállapításának kérdésében eltérő álláspontokkal találkoztunk a vállalati szakemberekkel folytatott konzultációk során, melyek tükrözik az elméleti síkon is jelentkező nézeteltéréseket. Egyesek nem tartották kívánatosnak a szakmunkás bizonyítvánnyal, vagy más oklevéllel rendelkezők tesztvizsga, vagy próbamunka alapján történő akár pszichológiai, akár művezetői minősítését. Álláspontjukat azzal indokolták, hogy a minősítési feladatot jogilag és szakmailag arra alkalmas szervek - így szakmunkásképző intézetek, szakközépiskolák, vizsgabizottságok - már korábban elvégezték. Mások szerint a munkaalkalmasság pszichológiai elbírálásának inkább a szakmaválasztást illetően van helye. Egyesek volt viszont a munkaügyi vezetők véleménye arról, hogy a munkaköri alkalmasság pszichológiai elbírálása szükséges lenne minden olyan betanított munkakörnél, amelynél a balesetveszély valószínűségét ezáltal csökkenteni lehet. Végül helyenként olyan nézetet is képviseltek, hogy bár önmagában a balesetveszély valószínűségének csökkentése igen fontos, ez azonban nem lehet kizárólagos feladata az alkalmasság megállapításának.

Kétségtelen, hogy az alkalmasság szakszerű megállapítására csak a pszichológiai vizsgálatok hivatottak. Tény azonban, hogy azok elvégzésére alkalmas szakemberek hiányában is meggyőződhet a vállalat az ujonnan jelentkezők szakmai ismereteiről, betanulási készségéről. Erre a próbamunka végzése szolgálhat kellő információval.

Többnyire a munkahely közvetlen vezetője az, aki - a betöltendő munkahely ismeretében - meg tudja ítélni a jelentkezők megfelelését. Ez tehát azt feltételezi, hogy a művezetők megfelelő jogkörrel rendelkezzenek a felvételnél. A művezetők jogkörére egy kb. 100 vállalatra kiterjedő, közelmúltban végzett felmél-

rés eredményeiből következtethetünk /7/. Ezek szerint: a KGM vállalatoknál a művezetők 7,4 %-a nem véleményez, 37,1 %-a véleményez és 55,5 %-a dönt az új dolgozók felvételében. A NIM-hez tartozó vállalatoknál a művezetők 71,4 %-a véleményez és 28,6 %-a dönt. A könnyűiparban nem véleményez a művezetők 15,0 %-a, véleményez 35,0 %-uk és dönt 50 %-uk.

Az 1. sz. táblázatból is látható, hogy a próbamunkával kapcsolatban még egy vállalatban belül is más-más gyakorlat érvényesül. Tény, hogy próbamunkát ritkán végeztetnek az új szakemberrel, ha arra mégis sor kerül, az döntően annak "tisztázására" történik, hogy a jelentkező bérkövetelése teljesíthető-e.

Megkíséreltük áttekinteni a felvételt lebonyolító adminisztratív részlegnek és a leendő munkahelyi vezetőnek az új munkásokkal kapcsolatos információcseréjét.

Ennél a kérdésnél abból indultunk ki, hogy a munkásállományú dolgozók "fényképe", munkával kapcsolatos életük információ-forrása a munkakönyv. Ez azonban a szakképesítésen kívül csak az előző munkahelyek számáról és a munkára vonatkozó kitüntetésekről, jutalmakról ad felvilágosítást. Ezért több helyen a munkaerőgazdálkodás vezetői javasolták, hogy a munkakönyv tartalmazza a munkahelyi magatartáshoz kapcsolódó fegyelmi eljárásokat is. Néhány vállalatnál ugyanis ilyen információ birtokában, elzárkózhatnak a munkafegyelem szempontjából legtöbb problémát okozó dolgozók felvétele előtt. De így is több vállalatnál tapasztaltuk, hogy "íratlan szabályokat" érvényesítenek a felvételnél. Pl. 2 vállalatnál a felvétel kizáró okának tekintik ha háromnál, 3 vállalatnál, ha ötnél több "kilépett" bejegyzés van a jelentkező munkakönyvében, illetve ha a jelentkező fizetését különféle levonások terhelik.

Felmérésünk adatai arra utalnak, hogy a munkások felvételekor általában nem kérnek javaslatot az előző munkahelytől, kivéve, ha a jelentkező előreláthatóan csoport- vagy művezetői beosztásba kerül. A meginterjuvált munkaügyi vezetők egy része szerint az órabér-licitálást megakadályozta volna, ha a dolgozót az előző munkahely véleménye is kíséri.

Mivel az alkalmasság vizsgálatára az esetek többségében nem kerül sor, s a próbamunka végeztetése is többnyire elmarad, feltételezhetnénk, hogy fokozott szerephez jut a próbaidő, vagyis az az időtartam, amely alatt a munkaviszony nem jár nagyobb elkötelezettséggel, sem a munkavállaló sem a vállalat számára.

A munkaköri alkalmasság megállapításának módjai a vizsgált vállalatoknál

A módszer alkalmazásának gyakorisága		A munkaköri alkalmasság felmérésére							
		az üzem-pszichológus alkalmasság vizsgálatokat végez	a munkaiügyi vagy személyzeti osztály felvétel előtt			a leendő munkahelyi vezető			
			javaslatot kér az előző munkahelyről	életrajzot kér	beszélgetést folytat a dolgozóval	a jelentkezőről információt kap a munkaiügyi vagy személyzeti osztálytól	előzetes beszélgetést folytat	próbamunkát végeztet	visszajelzést ad a munkaiügyi vagy a személyzeti osztálynak
46	Vállalat szinten elterjedt	néhány munkakörben ^x	4				4	3	1
		valamennyi munkakörben			3	3	2		
	A vállalat egyes gyáraiban, üzemeiben alkalmaz- zák	néhány munkakörben ^x				1	2		
		valamennyi munkakörben			7	5	6		5
	Nem alkalmazzák		8	12	12 ^{xx}	2	3	2	6

x/Ezek betanítást igénylő munkakörök esetében általában az un. "követelményes" betanított munkák, amelyek a munkástól valamilyen tekintetben különleges képességeket igényelnek (pl. jó hallást, egyensúlyérzéklet). A szakmunkás munkakörökben nincsenek egységes kritériumok arra, hogy melyekre fordítsanak nagyobb figyelmet az új munkások felvételénél.

xx/Csak a káderhatáskörbe tartozókra vonatkozóan kérnek önéletrajzot.

A vállalatok nagyobb részénél a próbaidő hosszát az igényelt szakképzettségtől teszik függővé. Ez bizonyos fókig ellentmond annak a tapasztalatnak, hogy gyakran éppen a betanított munkásoknál van szükség hosszabb időre ahhoz, hogy - szakszerű kiválasztás híján - a dolgozó számára olyan munkakört találjanak, amelyet megfelelő betanulási idő után, megfelelő teljesítménnyel tud és hajlandó ellátni. (Pl. az egyik könnyűipari vállalatnál, ahol a betanított munkások törvényes próbaideje 2 hét, általában 2-3 hónap szükséges ahhoz, hogy az új dolgozó-nak a legjobban megfelelő munkakört kiválasszák.)

A vállalatok nagyobb részében megfigyelhető a próbaidővel kapcsolatos előírások enyhítése. A kollektív szerződés e helyeken lehetővé teszi, hogy eltekintsenek a próbaidő teljes eltöltésétől. Máshol a gyárakra, gyáregységekre bízzák a próbaidő legkisebb mértékének a vállalati előírástól eltérő megállapítását.

Arra a kérdésre, hogy a próbaidőnek milyen jelentősége van a dolgozó és a vállalat szempontjából, igen eltérő válaszokat kaptunk. Azt, hogy a próbaidő formális, lényegében nem funkcionál céljának megfelelően, csak egy vállalatnál jelentették ki. A legtöbb vállalatnál úgy látják, hogy a próbaidő az új munkahely megismerésére szolgál, s ez az az időtartam, amely alatt a dolgozó dönt arról, hogy a vállalatnál marad-e vagy sem. Két vállalatnál a próbaidő funkcióját alapvetően abban látják, hogy lehetőséget nyújt a vállalat számára a dolgozó képességeinek, alkalmasságának megismerésére. Mindössze egy vállalatnál tekintik a próbaidőt a szelektálás eszközének, s ennél a vállalatnál magasabb is a próbaidő elteltével a vállalati kezdeményezésből történő munkaviszony megszakítások aránya.

Feltételezhető tehát, hogy a próbaidő nem tölti be a vállalatoknál azt a szerepet, amelyet betölteni hivatott. A gyakorlatban elenyésző azoknak az eseteknek a száma, amikor a próbaidő végén a be nem válást megállapítva a vállalat megszüntette a munkaviszonyt.

A munkások felvételével kapcsolatos vállalati gyakorlat és vélemények egyértelműen arra utalnak, hogy egyelőre még nem vált általánossá ez a felismerés, hogy minél nagyobb a munkacsőhiány, annál fontosabb a jelentkező képességeinek legmegfelelőbb munkahelyre történő irányítása. Ebben nyújthat nagy segítséget a szakszerűen végzett kiválasztás és a próbaidő nyújtotta lehetőségek tényleges kihasználása.

2. A beilleszkedés elősegítése

A beilleszkedés elősegítése, az új dolgozókkal való foglalkozás a munkaszociológiai és a munkapszichológiai szakirodalom egyik "divatos" témája. Ez döntően abból a felismerésből született, hogy az új dolgozók "megtartása" a kezdeti időszakban igen fontos. Statisztikai adatok igazolják, hogy a munkába állás első évében igen magas a kilépések száma /2/. Azoknál a vizsgált vállalatoknál, ahol a fluktuáció alakulását a vállalatnál eltöltött idő szerint is figyelemmel kísérték, a fél éven belül kilépettek aránya 1973-ban és 1974-ben 18-40 % között ingadozott.

Ez a jelenség több okra vezethető vissza, melyek közül a beilleszkedés folyamata fontos szerepet játszik.

A beilleszkedési folyamat elemeinek többféle csoportosítása ismert. Alapvetően két - egymással szoros összefüggésben lévő - aspektust különböztethetünk meg:

- a vállalathoz, illetve a szűkebb munkahelyi kollektívához való szociális integráló folyamatát;
- a munkafeladat sikeres megoldásához vezető folyamatot. (Ez utóbbival, amely lényegében a betanítás, begyakorlás problémakörét öleli fel, a tanulmányban nem foglalkoztunk, bár tudatában vagyunk annak, hogy az egyéni teljesítmények kedvező alakulásában ez a kérdés milyen fontos szerepet játszik.)

Vállalati vizsgálataink során tudakozódtunk egyrészt a beilleszkedés felmérésével kapcsolatos tapasztalatokról, másrészt a beilleszkedést elősegítő tevékenységről.

A beilleszkedés vizsgálható szociológiai módszerekkel és "egyszerű" megfigyeléssel. Szakszerűtlen szociológiai beilleszkedési vizsgálatot csak egy vállalatnál végeztek, 4 vállalatnál azonban - szakember bevonása nélkül - felmérést készítettek az új munkások adaptálódásáról.

Rendeletilleg csak a pályakezdő fiatalok beilleszkedésének vizsgálatát és elősegítését írják elő a vállalatoknak. Elsőként az ifjúságról szóló 1971. évi IV. törvény tette a munkahelyi vezetők feladatává a gondoskodást arról, hogy a "fiatalok adottságuknak és képességüknek megfelelő munkát végezzenek, a munkahelyi

közösségbe zavartalanul beilleszkedjenek...". A pályakezdőkkel kapcsolatos konkrét teendőket a törvény végrehajtásáról szóló 1043/1971. (X. 2.) Korm.sz. határozat írja elő, amely szerint az először munkába lépő fiatalokra - a munkába lépéstől számított öt évig - a személyzeti, munkaügyi és üzemi-egészségügyi szervek megkülönböztetett figyelmet kötelesek fordítani. Ez elsősorban azt jelenti a munkahelyek vezetői számára, hogy a KISZ szervezet és a szakszervezet bevonásával évente meg kell vizsgálniuk, vajon a pályakezdő fiatalok megfelelően illeszkednek-e be a vállalati kollektívába. A határozat értelmében a beilleszkedés a képzettségnek és képességnek megfelelő munka végzését, a végzett munkának megfelelő díjazást, az egészséges munkakörülményeket, a továbbképzéshez szükséges feltételek meglétét jelenti.

Néhány vállalatnál, abból a felismerésből kiindulva, hogy a beilleszkedéshez már korábban kell megtenni az első lépéseket, a személyzeti osztályok programot állítottak össze az ipari tanulókkal való kiemelt foglalkozásra. Ebben általában a következők szerepelnek: a felnőtt szakmunkások korrepetálást vállalnak, a tanulók a vállalat KISZ szervezetéhez tartoznak, résztvehetnek a termelési tanácskozásokon stb. Az 1972. óta működő pályaválasztási megbízottak - az elnevezésben is szereplő pályaválasztási teendők mellett - ugyancsak foglalkoznak a fiatalok beilleszkedésének elősegítésével.

A vizsgált vállalatoknál a pályakezdő fiatalok beilleszkedésére széles körűen (12 vállalatból 7-nél) alkalmazott forma a fiatalok ünnepélyes szakmunkássá ill. munkássá avatása. E rendezvényen általános tájékoztatást adnak a vállalat történetéről, munkájáról, szociális létesítményeiről. Az ünnepélyes avatást néhány vállalatnál összekötik az üzem bemutatásával.

A társadalmi szervek közül a szakszervezet vállalja a brigádmozgalomnak a fiatalokkal való megismertetését. Ugyanakkor a szocialista brigádok felajánlással között is egyre gyakrabban szerepel a pályakezdőkkel való foglalkozás.

A pályakezdők beilleszkedésének segítésére alkalmazott módszerek fő hiányossága azonban az, hogy nem tartalmazzák a szakmai bevételek egyénre szabott tervszerű segítését, nem terjednek ki az egyéni perspektíva bemutatására. Erre az egyik legcélravezetőbb módszernek az ún. patronálás látszik. A KISZ KB mellett működő Ifjúsági Tanács 1974. elején ezért hirdette meg a szakmun-

kástanulókat és pályakezdő fiatalokat patronáló mozgalmat, melynek elsősorban a szakmai beválás elősegítésére, a szakmai fogások átadására kellene kiterjednie.

Vállalati tapasztalataink szerint azonban a patronálási mozgalom még nem használja ki azokat a lehetőségeket, amelyeket magában hordoz. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy felmérésünk idején e mozgalom még csak a kezdeti lépéseknél tartott.

Az újonnan felvett dolgozók nagy része nem pályakezdő. Kevésbé kidolgozottak azok a módszerek, amelyekkel a már más vállalati gyakorlattal rendelkező dolgozóknak az új kollektívába való beilleszkedése elősegíthető. 1968 óta egyre több vállalat ad ki tájékoztató füzetet, mely ismertetést ad a vállalatról, a továbbtanulási feltételekről, stb. A beilleszkedést elősegítő eszköz lehetne, ha az újonnan jelentkezők előtt a vállalat illetékesei felvázolnák az előbbrejutás lehetőségeit, a vállalatnál "befutható" pályát. A meginterjuvált munkaügyi vezetők szerint ez egyelőre nehezen megvalósítható.

A beilleszkedés elősegítését a tanulmányozott vállalatok 2/3-ában a munkaügyi osztály, kisebb részében emellett a személyzeti osztály is feladatának tekintti. A legtöbb helyen a művezetőkől várják el a beilleszkedés meggyorsítását, szinte valamennyi vállalatnál a társadalmi szervek is magukra vállalják a beilleszkedéssel kapcsolatos teendőket.

Az új dolgozók csoportján belül az újonnan ingázók beilleszkedésének elősegítésére fokozottabb figyelmet kell fordítani. A tanulmányozott vállalatoknál a vezetésnek gyakran szembe kellett néznie azzal, hogy a vidéki dolgozók beilleszkedésének elősegítésére hozott intézkedések a helyi dolgozók nemtetszésébe ütköztek.

A kollektívába való beilleszkedés felvetett problémái arra mutatnak, hogy ezen a területen a vállalatoknak a munkások egyes rétegeire, korcsoportjaira vonatkozóan eltérő beilleszkedési "stratégiát" kell kidolgozniuk.

3. A munkához és a vállalatához való kötődés elősegítése³⁾

Bármilyen nagymértékű is legyen a fluktuáció egy vállalatnál, a dolgozók nagyobb része általában olyanokból tevődik össze, akik a vállalatnál már huzamosabb idő óta dolgoznak (az érintett vállalatok dolgozóinak 27-74 %-a 10 évnél régebben dolgozik ugyanannál a vállalatnál)⁴⁾. A dolgozók e csoportjával kapcsolatban a munkaerőgazdálkodásnak, személyzeti részlegnek nyilvánvalóan eltérő feladatai vannak. Beilleszkedésük már megtörtént, szakmai tudásukkal tisztában vannak, személyi problémáikról formális, vagy informális úton tudomást szereztek a gazdasági és társadalmi szervek is.

Nem biztos azonban, hogy a vállalat, ill. üzemvezetés megfelelő információkkal rendelkezik arról, hogyan viszonyulnak a dolgozók munkahelyükhöz, hogyan értékelik saját munkájukat. Ennek feltárására hivatottak a munkahelyi kötődés-ill. attitűd-vizsgálatok /10/.

A munkahelyi kötődés elemének feltárásával elsősorban a munka- és üzemszociológia foglalkozik, de további értékes szempontokkal gazdagította az elméletet a munkaszervezés, a magatartás-tudományok és a munkapszichológia is. A téma irodalma a kötődésnek hol egyik, hol másik aspektusát emeli ki: így a szervezési szakemberek előtérbe helyezik a munkaelőkészítést, a munkaadagolás folyamatosságának szerepét, a munkalélektan ugyanakkor pl. a motivációt, a szociológia pedig az informális kapcsolatok fontosságát hangsúlyozza.

A munkahelyi kötődést befolyásoló tényezők közé sorolják általában a munkatársi kapcsolatokat, a vezetők és beosztottak kapcsolatát (ezen belül a vezetési módszereket), a teljesítmény-követelményeket, a kereseti viszonyokat, az erkölcsi megbecsülést és a munkakörülményeket.

Ezen összetevők közül egyesek mérhetőek, mások csak közvetetten érzékelhetőek. A szociológia, a szociometria azonban olyan eszközökkel rendelkezik, ame-

³⁾ Nyilvánvaló, hogy a beilleszkedés elősegítése is a kötődést mozdítja elő. A tanulmányban azonban el akartuk határolni a vállalatok feladatait az új és régebbi dolgozók megtartásával kapcsolatban.

⁴⁾ A vállalati statisztikában ez az adat külön a munkásokra nem állt rendelkezésre.

lyek segítségével ma már nincs különösebb akadálya annak, hogy a vállalatok szakemberek bevonásával - a fenti tényezők értékelése alapján - felmérjék, hogy a dolgozók mennyire kötődnek munkájukhoz, munkahelyükhöz és a vállalathoz. A továbbiakban pedig e felmérési eredményeket is figyelembe véve, intézkedjenek a dolgozók vállalathoz való "kötése" érdekében.

A vállalati kötődés vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza az a felismerés is, hogy a munkaerőmozgások okainak feltárását nem elsősorban a két póluson (kilépők-belépők) célszerű keresni, mert az érintett személyek vagy még nem tudnak, vagy már nem akarnak a mozgást kiváltó tényleges okokra rávilágítani. A munkaerőmozgás valós vállalati okainak a kutatását így azokra a dolgozókra kell építeni, akik - legalábbis egyelőre - nem távoznak a vállalattól, de közülük kerülhetnek ki a jövő munkahelyváltóitól /6/.

Ezt a felismerést a vállalatok döntő többségénél még nem tették magukévá a munkaerőgazdálkodás vezetői. Erre utal az a tapasztalatunk is, hogy a felméréseinkben szereplő 12 vállalat közül négyenél végeztek ugyan kötődés-vizsgálatot, ezek közül kettő azonban kizárólag azzal a céllal készült, hogy feltárja a munkaerő-hullámlás okait. Ennek megfelelően a felmérés csak a kilépések okonkénti megoszlására terjedt ki.

Az egyik vállalatnál egy szociológus által végzett vizsgálatról már elmondható, hogy a munkahelyi kötődés szisztematikus felmérését jelenti⁵⁾. A kötődést a vizsgálatot végző szociológus a munkásnak a vállalat objektív lehetőségeihez való viszonyulásaként definiálta. E lehetőségeknek a következőket tekintette: a munkalehetőségek és a munkavégzés körülményei, a gyár presztízse, kulturális-szociális juttatásainak színvonala, bérpolitikája és bérszínvonala, emberi-társadalmi viszonyai. A vállalat néhány termelőrészegére kiterjedő felmérés szakképzettség

⁵⁾ Szükséges megjegyezni, hogy véleményünk szerint a beilleszkedéshez hasonlóan a kötődésre is érvényes, hogy erősségének és mélységének a felmérése, ill. annak elmaradása önmagában nem értékelhető sem pozitívan, sem negatívan az az nem a felmérés módszertani vonatkozása az elsődlegesek. A vállalatok a kötődés egyes elemeit vizsgálhatják és befolyásolhatják anélkül, hogy szociológiailag és módszertanilag is megfelelő teljes felmérést végezzenek. Ugyanakkor a szakszerűen végzett vizsgálat eredményeit el lehet sülyeszteni egy íróasztal fiókjába anélkül, hogy annak értékes útmutatásait valamely vállalati döntésnél, intézkedésnél figyelembe vennék az illetékesek.

és nemek szerint mutatta ki, hogy az itt felsorolt lehetőségeket hogyan értékelik, érzékelik a munkások /1/.

A kötődést befolyásoló számtalan tényező közül azokat tanulmányoztuk, amelyekkel kapcsolatos vállalati teendők viszonylag konkrétabbak. Ilyennek tekintettük a munkakörülményeket, a törzsgárdatagság elismerését és a munkások egyéni értékelését.

3.1. A munkakörülmények javítása

Az utóbbi évtizedben végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a munkakörülmények - amelyek alatt most egyrészt a munka tárgyi feltételeit (zaj, világítás, stb.), másrészt a munkavégzés érdekességét értjük - befolyást gyakorolnak a dolgozók egyéni teljesítményeire. Még közvetlenebbül érzékelhető hatásukat akkor fejtik ki, ha a kedvezőtlen munkakörülmények miatt a vállalatok nehezen tudnak munkaerőhöz jutni, illetve, ha emiatt nagymértékű a fluktuáció.

3.1.1. A munka tárgyi feltételei

A IV. ötéves terv időszakában a dolgozók élet- és munkakörülményeinek tervszerű javítását a középtávú munkavédelmi, szociális, kulturális és sport- fejlesztési intézkedési tervek, az ún. "komplex-tervek" szolgálták. A felügyeleti hatóságok utasítást, illetve irányelveket adtak ki a komplex tervek készítéséhez, melyek az ágazati sajátosságokat is tükrözték.

A KGM vállalatoknál az utasítás a munkakörülményekkel kapcsolatos teendőket mint munkavédelmi feladatokat határozta meg. Ezek elsősorban az anyagmozgatás korszerűsítésére, az üzemen belüli közlekedés biztonságosabbá tételére, a biztonságtechnikai színvonal emelésére és a sérülések megelőzésére vonatkoztak. De kiterjedtek a még fennálló egészségi ártalmak megszüntetésére, továbbá az üzemi zsufoltság megszüntetésére, az üzemi öltözők, mosdók kulturáltságának javítására is.

A vállalatoknál folytatott vizsgálódás során betekintést nyertünk az éves komplex tervekbe és a végrehajtásukat dokumentáló jelentésekbe. Ezek számos, a munkakörülmények javítására tett intézkedésről, kisebb-nagyobb beruházásról tettek tanubizonyságot.

Felmérésünkben 3 könnyűipari vállalat szerepelt. Ezeknél a munkakörülmények javításával kapcsolatos tevékenységre különösen befolyással volt a nők gazdasági és szociális helyzetének megjavításáról hozott 1013/1970. Korm. sz. határozat. Valamennyi vállalatnál a munkarend-beosztással kapcsolatos könnyítéseken túl a nők álló munkáját könnyítő, a zajsztint csökkenést eredményező, az anyagmozgást könnyítő, és a túlórák csökkentését elősegítő intézkedéseket hoztak.

3.1.2. A munka, munkakör érdekesebbé, vonzóbbá tétele

A vállalatokhoz való kötődés egyik alapvető eleme a munkához való kötődés. Az utóbbi évek szakirodalmában sokat olvashatunk a munkának ez emberhez történő adaptálásának új módszereiről, így a munka gazdagításáról, a munka(kör)-cseréről. A vizsgált vállalatoknál tudakozódtunk az ezekkel kapcsolatos tapasztalatokról - ill. ezek hiányában - véleményekről.

Érdekes, hogy míg a szakirodalom a munka(kör)cserék bevezetését éppen a nagyobb munkakedv serkentése és az ezzel elérhető nagyobb teljesítmény érdekében ajánlja, a hazai vállalatoknál a munkacsere rendszerezésének éppen a teljesítmény csökkenésétől való aggodalom szab gátat. Ezt támasztják alá az egyéni teljesítményeket befolyásoló tényezőkről végzett kutatási eredmények is /11/.

Több vállalat munkaügyi vezetői a szakmunkások számára a "többszakmásodásban", a második, harmadik szakma megszerzésében látják a munkakörcsere megvalósításának egyik útját, amely megfelel mind a vállalat, mind az egyén érdekeinek.

Hasonló a helyzet a munkagazdagítás kérdésével, azzal a különbséggel, hogy e területen a vállalatoknál a munkaszervezéstől várják az első lépéseket is. Az, hogy a munkagazdagítás igénye fennáll, legalábbis egyes szakmákban, megmutatkozik pl. abban, hogy a dolgozók előrelépésnek, előrejutásnak ítélik meg az érdekesebb, sokrétűbb munka végzését /1/.

Ugy tűnik azonban, hogy olyan időszakban, amikor még a racionalizálással kapcsolatos feladatok a fontosak, a munkagazdagítás szisztematikus előmozdítására nemigen kerül sor. Ez tükröződik a megkérdezettek többségének azon álláspontjában is, hogy e módszerek hazai viszonyokra egyelőre nem adaptálhatók.

3.1.3. A szakképzettség és a munka megfelelése

Szinte valamennyi, a munkával való megelégedettségre vonatkozó kutatás kimutatta a szakképzettség és a végzett munka megfelelésének jelentőségét a munkakedvre, a munkához való hozzáállásra /12/. Ezért a vállalatoknál tájékozódunk aziránt is, hogy vajon törekednek-e arra, hogy a végzett munka megfeleljen a szakképzettségnek. A pályakezdő fiataloktól eltekintve - akikre vonatkozóan rendelet írja elő annak rendszeres vizsgálatát, hogy képzettségüknek és képességüknek megfelelő munkát végezzenek - semmi sem kötelezi a vállalatokat a megfelelés előmozdítására. (Megjegyezzük, hogy több vállalatnál a fentieket elsősorban a diplomás pályakezdőkkel kapcsolatosan értelmezik.)

A munkaerő-hullámról végzett vállalati felmérések a "vállalattal összefüggő személyes indítékok" között szerepeltetik azt a kilépési okot, hogy a "végzett munka nem felel meg a dolgozó szakképzettségének". A tanulmányozott vállalatoknál a dolgozók viszonylag kis hányada (2-8 %) indokolta kilépését ezzel a tényezővel. Valószínű, hogy ez az egyik oka annak, hogy a kongruencia (ill. inkongruencia) feltárására alkalmazható viszonylag egyszerű módszerek ellenére ilyen vizsgálatokra eddig egyik vállalatnál sem került sor, és azok elvégzését nem is tervezik. További indokként az alábbi érvekre támaszkodtak a munkaerő-gazdálkodás vezetői:

- Nem a vállalatokban, hanem a szakmai oktatásban kell keresni a hibát, a szakoktatást kellene jobban igazítani a termelés igényéhez. Ez a felfogás vitatható; nem lehet csak az oktatást elmarasztalni azért, hogy egyes szakmákban "rész" van az oktatás által adott ismeretek és azoknak a munka során való felhasználása között.

- Amennyiben a dolgozó nyomasztónak találja, hogy munkakörének ellátása so-

rán nem használhatja ki a benne rejlő képességeket, elsajátított ismereteket, megszerzett gyakorlatot - problémája üzemen belül valószínűleg, de vállalaton belül minden bizonnyal megoldható, idővel igényét a kevésbé rutinjellegű munkára felismerik és tudását hasznosítják.

Több helyen a munkaerőgazdálkodók nem értették egyet a probléma felvetésével, mert - mint mondták - mindig tudnak olyan munkát adni, ami a dolgozók felkészültségének, képességeinek megfelel. Ezzel kapcsolatban olyan nézet is volt, hogy a meg nem felelés inkább fordítottan mutatkozik; nincs ember az adott munkakörre, szójátékkal kifejezve: nincs ember, akinek az adott munkakör megfelelné.

3.2. A munkások egyéni értékelése, minősítése

Ismeretes, hogy az 1001/1968. (I. 5.) Korm. sz. határozatnak, majd az 1019/1974. (V. 2.) sz. MT határozatnak megfelelően rendszeresen minősíteni kell a vezető és a legfontosabb érdemi és ügyintézői munkakörökben dolgozókat. A minősítés célja, hogy időközönként értékelje a minősített munkáját, emberi, politikai magatartását, s ezáltal elősegítse fejlődését. Ennek megfelelően e minősítés tulajdonképpen a dolgozó munkája, magatartása megítélésének alapvető dokumentuma /8/.

A tőkés országok munkaügyi-személyzeti szakirodalma nagyon sok utalást tartalmaz a munkásállományu dolgozókra is alkalmazható egyéni értékelési módszerekre. A teljesítmény értékelésre kidolgozott és alkalmazott táblázatok lényeges vonása, hogy a mennyiségi teljesítményen túl minőségi szempontokat is figyelembe vesznek, továbbá olyan ismérveket szerepeltetnek, mint pl. a gépek, a berendezések, szerszámok kezelésmódját, az önállóságot vagy a más feladatokra való alkalmazhatóságot. A legújabb törekvések e téren a munkaértékelési és teljesítményértékelési rendszer összekapcsolására irányulnak /3/.

A teljesítményértékelési rendszereket tulajdonképpen olyan segédeszközöknek tekintik, amelyek alkalmasak a munkás teljesítményének és magatartásának egy sor ismérvvvel való értékelésére, adott esetben számszerű kifejezésére. Céljuk

elsősorban a - lehetőség szerint - igazságosabb és a teljesítményt hívebben tükröző teljesítménybér-rendszer kialakítása. Gyakran azonban arra is szolgálnak - és sokszor ez a funkciójuk kerül előtérbe -, hogy a dolgozók a képességeiknek leginkább megfelelő munkaköri beosztásba, ill. besorolásba kerüljenek. Felhasználják a teljesítményértékelést az előléptetéssel kapcsolatos döntések megalapozásához is.

Noha a teljesítményértékelés módszerének alkalmazása sem problémamentes, s sikeres alkalmazásának számos feltétele van, a munkások értékelésének problémáját a felmérés során azért vetettük fel, mert korábbi, az egyéni teljesítményekkel kapcsolatos vizsgálataink során azt tapasztaltuk, hogy a dolgozók munkahelyi produktumának jellemzésére egy mutatószám - a teljesítményszázalék - szolgál. Ritkán ad teljes képet egy jelenségről egyetlen mutató, s fokozottan érvényes ez a megállapítás az emberrel kapcsolatban. A művezetőkkel kontrollképpen végzetetett szubjektív értékelés is rámutatott arra, hogy számos alacsony normatelsítményű dolgozó munkahelyi magatartása, hozzáállása alapján magas művezetői értékelést kaphat és fordítva /11/.

Az időbérben és csoport teljesítménybérben dolgozók munkáját egyénileg nem értékeli. Ugyanakkor - mint a nem normázott területeken dolgozó munkások teljesítményalakulásáról végzett felmérésünk is mutatta - a dolgozók teljesítménye között is van különbség.

A munkások egyéni értékelésének problémaköre az 1019/1974. sz. MT határozathoz is kapcsolódik, amely a vezetői utánpótlás rendszeres kutatását írja elő a munkások körében. Ahhoz, hogy ez a tevékenység ne kampány jelleggel történjen egyrészt az egyénekre vonatkozó megfelelő információkra, másrészt olyan kritériumokra van szükség, melyek az egyén elbírálásának alapjául szolgálhatnak.

Bár nálunk a munkásállományu dolgozók munkájának, munkahelyi és emberi magatartásának értékelésére nincs minősítési rendszer, egyfajta minősítésen időközönként keresztülmennék a munkások is. E rendszer lényege azonban, hogy nem a munkást, hanem a munkát, a munkakört minősíti, a konkrét munkást csak mintegy besorolja, "bekategórizálja".

A vizsgálat időszakában a munkások minősítésénél, besorolásánál figyelembe veendő elveket a 7/1971. (IV. 1.) sz. MűM rendelet szabta meg, mely előír-

ja, hogy a vállalatoknál előforduló minden fizikai munkakört, valamint minden normázott munkát minősíteni (kategórizálni) kell. A besorolás a munkakörülmények és a képzettség alapján történik.

Ez a rendszer alapján objektív, még akkor is, ha a szakemberek szerint a munkakörülményi fokozat megállapítása sok kívánnivalót hagy maga után. Így pl. a felmérésünkben szereplő egyik vállalatnál - ahol 50 munkakörre vonatkozóan, szakemberekkel felmérést készítettek a munkakörülményekről - a munkakörök felében javasolni kellett a munkakörülményi fokozat módosítását /9/.

Egyfajta egyéni értékelésre, minősítésre azonban már az 1971-es rendelet alapján megjelent minisztériumi irányelvek is felszólítanak. Így pl. a KGM irányelvek⁶⁾ arra hívták fel a vállalatok figyelmét, hogy a bérezésben nemcsak az egyes munkák és munkakörök között, de ezeken belül is differenciálni kell. Eza rövid utalás - az "ezen belül" - jelenti tulajdonképpen a dolgozók közötti különbségtétel követelményét. A differenciálás gyakorlati végrehajtási módjára az irányelvek a következőket mondják: "A vállalatok használják fel a széles "től-ig" határokat arra, hogy az egyes munkakörök, ill. egyes dolgozók között a munkakör fontosságának, a beosztásnak, a szakképzettségnek, az iskolai végzettségnek, a felelősségi igényeknek, a minőségi követelményeknek megfelelő értéksorrend alakuljon ki."

A "től-ig" határon belüli "mozgásra" és ehhez kapcsolódóan a dolgozók minősítésére, értékelésére elsősorban az éves bérfeljesztések adtak lehetőséget. Egy év - az 1974-es év - adatai alapján próbáltunk meg következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy milyen kritériumok szolgálnak a béremeléseknél a differenciálás alapjául. Ehhez az éves bérfeljesztési alap egyéni felosztásával kapcsolatos bérpolitikai célkitűzéseket vettük figyelembe a vállalatoknál, melyek a kollektív szerződésekben is megfogalmazódtak.

Egy év tapasztalataiból természetesen nem lehet általános következtetéseket levonni. A kapott adatok azonban azt mutatják, hogy a differenciálás alapjául szolgáló értékelési kritériumok döntően két csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak azok, amelyek a központi intézkedésekre való vállalati reagálást tükrö-

⁶⁾ Irányelvek a munkások és alkalmazottak alapbérének megállapításához. Kohó- és Gépipari Közlöny, 1971. 24. sz.

zik, pl. férfi- és nődolgozók keresetének közelítése, a másodikba azok, amelyek elsősorban a munkaerőgazdálkodási szempontokat veszik figyelembe pl. a 2 és 3 műszakban, továbbá egyes munkaerővel rosszul ellátott gyáregységekben, üzemekben dolgozók keresetének javítása. Több esetben szociális megfontolások kerülnek előtérbe (pl. adott bérminimum alatti dolgozók fizetésemelése).

Felmérésünk időpontjában zajlottak a vállalatoknál az Országos Szakmai Bértáblázat bevezetésével kapcsolatos munkák. Az OSZB érinti az egyéni minősítés problémakörét is, amennyiben előírja, hogy az alaphérek megállapítása során általában a tényezők két csoportját kell figyelembe venni. Az egyik csoportba az alaphéert elsődlegesen meghatározó tényezők: a szakképzettség, a fizikai igénybevétel, a tartósan jellemző munkakörülmények és a szakmai gyakorlat tartozik. A másik csoportba a munkavégzés szempontjából hasznos olyan egyéni tulajdonságok, képességek tartoznak (önállóság, kezdeményezőkészség, szakmai megbízhatóság, stb.), amelyeket a kötelező tarifa nem minősít, hanem azok anyagi elismerését a munkahelyi vezető megítélésére bizza.

A munkások egyéni értékelésével, minősítésével kapcsolatos tevékenységet mozdította elő a 7/1971. MÜM rendelet, mely lehetővé tette néhány, univerzális képességgel, több szakmával rendelkező vállalati "ezermester" kiemelt kategóriába való besorolását.

Az egyéni minősítése, értékelése elkerülhetetlenül igényli regisztratív jellegű teendők elvégzését is. E téren hozott jelentős változást a fenti rendelet, amely arra is felszólította a vállalatokat, hogy vezessenek nyilvántartást a munkások személyi besorolásáról és személyi (óra)bérének alakulásáról. Az, hogy ez a felszólítás mennyire aktuális volt megmutatkozik abban, hogy 1971. előtt a vizsgált vállalatok több, mint felében nem vezettek folyamatos nyilvántartást az egyes dolgozók személyi órabérééről.

Az egyéni minősítés kulcskérdése annak eldöntése, hogy ki végezze. A tökéletes szakirodalom és gyakorlat a munkások teljesítményértékelésében központi szerepet szán a művezetőknek. Ebben kétségtelenül érvényesül a vállalatvezetés azon szándéka, hogy a művezetőknek megfelelő autoritást biztosítson, ezzel is előmozdítva azonosulásukat a vállalati célokkal.

Nyilvánvaló, hogy a szocialista vállalat nem bizthatja csak a művezetőre az

egyén sokoldalu elbírálását, nem is ez az egyetlen megoldás, mely a teljesítmény, a munkahelyi helytállás elbírálására kínálkozik. Így pl. máris elterjedt gyakorlattá vált a szocialista brigádokban a jutalom- és prémiumfelosztás előtt folyó minősítő-tevékenység. Több megfigyelés utal arra, hogy brigádon belül igen magas a mérce, gyakran a gazdasági vezetést felülmúló szigorral értékeli a brigádtagok egymás teljesítményét és munkahelyi magatartását.

Ugyanakkor hangsúlyozottabban kellene biztosítani a közvetlen munkahelyi vezetőnek azt a lehetőséget, hogy a vezetésére bízott munkások egész munkahelyi tevékenységéről alkotott véleményét bizonyos döntéseknél érvényesíthesse. Kétségtelen, hogy ez a megnövelt hatáskör nem kis mértékben bővítené a teendőit és - mint feljebb említettük - nyilvántartással kapcsolatos feladatokat is jelentene.

Több vállalatnál úgy vélték, hogy az alsószintű vezetők nem vennék jónéven, ha további adminisztratív teendőikkel növelnék meg amugyis tulterhelt munkanapjukat. Véleményünk szerint a művezetők akkor érzik tehernek, "feleslegesnek" az ilyen többletmunkát, ha minősítő munkájukat nem veszik figyelembe, ha nyilván tartásaik nem szolgálnak pl. a továbbképzési tervek, a jutalmazással kapcsolatos döntések alapjául, ugyanakkor számtalan egyéb módja is van annak, hogy javaslataikat figyelembe vegyék.

A vizsgálatban szereplő 12 vállalat közül négyben, kísérleti jelleggel, próbálkozás történt a komplexebb jellegű - tehát nemcsak a teljesítményszázalékot figyelembe vevő - minősítésnek a munkásokra történő kiterjesztésére. Ezeket a kísérleteket elsősorban a vállalatok előtt álló megnövekedett oktatással kapcsolatos feladatok hívták életre (czeokról a későbbiekben még szólnunk).

3.3. A vállalati munkaviszony hosszának anyagi és erkölcsi elismerése

1961-ben tette közzé a SZOT Elnöksége a törzsgárdtagok fokozottabb megbecsülésével kapcsolatos irányelveket. Az utóbbi évek során bebizonyosodott, hogy nagyon sok eszközzel élhetnek a vállalatok, amikor a náluk hosszabb munkaviszonyban álló dolgozókat kívánják honorálni, nem utolsósorban azért, hogy másokat is erre ösztönözzenek.

A törzsgárdatagok anyagi elismerésére a vizsgált vállalatok egyharmada évenként rendszeresen fizetett jutalmat, egyharmada pedig a törzsgárdafokozat "ugrásának" évében fizetendő nagyobb összeget tekinteli célszerűnek. A törzsgárdajutalom összegek abszolút nagyságának megítélésétől eltekintettünk, mivel ebben a vállalatok eltérő lehetőségei játszanak döntő szerepet. Az egyes fokozatok között a kifizetett összeg szóródásában nagy eltéréseket tapasztaltunk. Így pl. míg az egyik vállalatnál az 5-10 éves és a 40 évnél hosszabb munkaviszonnyal rendelkező dolgozó évi törzsgárda jutalma között 10-szeres az eltérés, addig más helyen ez a különbség csak 3,5-szeres.

A vállalatok kétharmada a törzsgárdtagság anyagi elismerését az egyéni nyereségrészesedést növelő tényezőként tartja számon, és százalékban - általában a vállalatnál töltött idő függvényében - progresszíven állapítja meg. Három vállalatnál a nagyon hosszú (25 ill. 30 éves) munkaviszonnyal rendelkező munkásoknak értékes ajándéktárgyat adnak. Erkölcsi elismerésként 4 vállalatnál biztosítanak jutalomszabadságot a törzsgárdatagoknak. A lakásépítés vállalati támogatásánál minden vállalatnál, a kitüntetések odaitélésénél a vállalatok kétharmadánál, az üdültetésnél pedig a vállalatok felében jelent - azonos feltételek mellett - előnyt a törzsgárdtagság.

Figyelemreméltó az egyik vállalatnál alkalmazott erkölcsi elismerési mód, amely 25 éves munkaviszony felett a dolgozónak motorásmentességet biztosító igazolványt ad.

Érdekes ugyanakkor, hogy csak egy vállalatnál kapcsolták össze a törzsgárdtagságot a bérczéssel, a 25 éves törzsgárdtagság elnyerésétől kezdve a dolgozónak a vállalat évi átlagbércfejlésével legalább azonos mértékű bércemelést biztosítanak.

A törzsgárdtagság elismeréseként a részesedési alap terhére fizetett különféle jutalmak, vagy a növelt egyéni nyereségrészesedés, bizonyos fokig annak kompenzálására szolgál, hogy a személyi (óra-)bérc nagyságában közvetlenül nem játszik szerepet a munkaviszony hossza. Ez - mint az előzőekben is utaltunk rá - nem szerepel a "minősítési" szempontok között. Az egyik vállalatnál végzett szociológiai vizsgálat szerint a munkások többsége ellenzi is, hogy a bérczésben érvényesüljön a "régi" és "új" dolgozó megkülönböztetése /1/. Ugyanakkor mégis

elvárás tapasztalható arra, hogy honorálják a régi munkaviszonnyal rendelkezőket.

4. A munkások képzése, továbbképzése

A dolgozók képzésével, továbbképzésével kapcsolatos teendők ellátása a személyzeti osztályok "klasszikus" feladatai közé tartozik. Ez megnyilvánul a szakosított szervnek - az oktatási részlegnek - a vállalat szervezeti felépítésében elfoglalt helyében. Egy nemrégiben végzett felmérés szerint a szakoktatás a KGM vállalatok 37 %-ában, a NIM vállalatok 29 %-ában és a KIM vállalatok 50 %-ában a személyzeti részlegekhez tartozik /7/.

A felmérésünkben szereplő vállalatoknál is az oktatási funkciót, egy vállalat kivételével, a személyzeti (fő)osztály keretén belül, ill. annak alárendelten gyakorolják. Megállapíthatjuk tehát, hogy az általunk a munkásokkal való foglalkozás, fogalomkörébe sorolt feladatok közül az oktatás az a funkció, amelyet a vállalatoknál egyértelműen "személyzeti munkaként" ismernek el és gyakorolnak.

Míg korábban az oktatási részlegek csak a vállalati közép- és felsőfoku vezetőik beiskolázását végezték (nyilvántartották a vezetők tanulmányi és vizsgakötelezettségeit, majd ezek alapján tanácsolták az átminősítést), addig az utóbbi években az oktatással foglalkozó vállalati szervek feladatköre, funkciója jelentősen kibővült.

E funkcióbővülésre két tényező hatott. Az egyik a műszaki fejlődéshez kapcsolódik és világjelenségnek tekinthető. A technikai és technológiai változások a korábban elsajátított munkaeljárások állandó és egyre gyorsuló változását, továbbá az ismeretek felfrissítésének szükségességét hozták magukkal. A funkcióbővülésre ható másik tényező a képzés társadalompolitikai funkciója, az a szerep, amelyet a képzésnek egyrészt a munkásból vezetővé, másrészt a szakképzetlen munkás szakképzett dolgozóvá válása folyamatának tudatos elősegítésében és irányításában vállalnia kell.

Az oktatással, képzéssel kapcsolatos teendőket a vállalatok a továbbképzési rendszer fejlesztésének általános elveiről szóló 1014/1971. (IV. 28.) Korm. sz.

határozat szellemében és a 6/1972. (IV. 21.) MÜM sz. rendelete alapján végzik. A határozat alapelve, hogy minden dolgozónak biztosítani kell azt a jogot, hogy ha feltételei megfelelőek, a továbbképzésbe bekapcsolódhasson.

A kormányhatározat a szakmai - újrendszerű - továbbképzés rendszerébe a szaktudás felujjtását, korszerűsítését, a rokonszakma, ill. második vagy további szakképesítés megszerzését, az új szakmákra való képzést, a különleges munkakörök betöltéséhez szükséges képzést és végül a munkáscsoportok irányítására felkészítő képzést sorolta.

A szakmunkások továbbképzési rendszerében előrelépést jelentett a 1062/1974. (XII. 24.) sz. MT határozat, a mesterszakmunkás továbbképzés és a művezető-képzés bevezetéséről.

Az oktatási osztályok előtt további - új - feladatot jelentett az általános iskolai tanfolyamok megszervezésére felszólító, 1972-ben kiadott művelődésügyi miniszteri utasítás.

Az oktatással kapcsolatos feladatok differenciáltabb ellátásának igényére hívta fel a figyelmet az 1020/1973. (VI. 27.) sz. MT határozat a nők szakképzése és továbbképzése feladatairól.

Mindezek mellett továbbra is fontos funkciója a vállalatok oktatási apparátusának a hagyományos szakmunkás-képzéssel, - ezen belül is az un. beliskolázással - kapcsolatos teendők ellátása.

Végül meg kell említenünk a Minisztertanács 2026/1973.sz. határozatát, amely megteremtette a lehetőséget annak, hogy szakmunkás képzettségű fiatalok egy előkészítő tanfolyam sikeres elvégzése után műszaki egyetemen folytassák tanulmányaikat.

Tapasztalataink arra engednek következtetni, hogy a vállalatoknak e szerteágazó feladatok közül a legtöbb problémát az un. újrendszerű szakmai továbbképzés jelentette, amelynek ütemezését központilag írták elő. Így pl. a KGM vállalatai számára 1974-ben a munkásállomány 5 %-ának, 1975-ben pedig 6 %-ának az újrendszerű továbbképzésbe való bekapcsolását írja elő.

Ezeket az arányszámokat úgy határozták meg, hogy évekre bontották a kormányhatározat azon előírányzatát, hogy "a vállalat gondoskodik arról, hogy a munkásokat, főként a szakmunkásokat időközönként (általában 5-8 évenként) to-

vábbképezzék". A szakemberek nyilván ilyen időközönként tartották szükségesnek az ismeretek felújítását, korszerűsítését és a vállalatok lehetősgelt ezek megvalósítására.

A vállalati oktatási osztályoknak azonban komoly gondokat okozott az előírt keretszámok betöltése. A beiskolázásnál ugyanis a keretszámokon túl figyelembe kellett venniük a munkások tanulási szándékát és a reális vállalati szükségleteket is.

A munkások tanulási szándékának és a beiskolázási szükségleteknek az összehangolására már az 1014/1974. sz. MT határozat kiegészítése ajánlásokat adott a vállalatok számára.

Az "összehangolás" számos fontos fázisa közül vizsgálatunk szempontjából a munkások tanulási szándéka tényező érdemel külön figyelmet. Ebben ugyanis a munkásokkal való foglalkozás és a személyzeti munka egyik fontos vonatkozását látjuk.

Az MSZMP KB 1974 évi állásfoglalása rögzíti, hogy a fizikai dolgozók tanulási szándékát rendszeres időközönként mérjék fel és képességeiket figyelembe véve tanácsadással is segítsék elő képzésüket, továbbképzésüket⁷⁾. Az állásfoglalás és az ezt követően kiadott MT határozat a munkásokkal kapcsolatos személyzeti munka egyik nagy hiányosságának felszámolását irányozta elő, mely abban nyilvánult meg, hogy a munkások "beiskolázását" nem előzte meg, nem készítette elő a tanulási igények felmérése és azok összevetése a vállalati szükségletekkel, a műszaki fejlesztés igényeivel. Erről tanuskodik az is, hogy a felmérésünkben szereplő 12 vállalat közül csak 4-ben - és ott is csak kísérleti jelleggel - mérték fel a munkások tanulási szándékát.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szándék felmérése és az azzal kapcsolatos képzési, továbbképzési tanácsadás több hazai vállalat előtt nem ismeretlen, elsősorban néhány nagyüzem tevékenységében jelenleg is megtalálható.

Ezzel kapcsolatban példaként említjük meg az egyik nagyvállalat felmérését, mely a szakmastruktúra perspektivikus változásának elemzéséhez készült /5/. A

⁷⁾ Vállalati vizsgálatunk idején még nem jelent meg a 13/1975. (IX.14.) sz. MűM rendelet a fizikai dolgozók tanulási szándékának időközönkénti felméréséről, mely a konkrét teendőket ill. a felmérés módszerét határozza meg.

felmérést végzők felismerve, hogy a szakmastruktúra perspektivikus változásainak elemzése nemcsak a munkaerőösszetétel prognosztizálását teszi szükségessé, felmérték a munkások műszaki orientálódását (érdeklődését) is.

Ilyen jellegű sokoldalú felmérések azonban - egyelőre - ritkaságszámba mennek. Ezért inkább csak módszertani utmutatásul szolgálhatnak azon vállalatok számára, ahol a munkaerő szakmai összetételének az egyéni elvárásokat is figyelembevevő prognosztizálása napjainkban került napirendre.

Az oktatási lehetőségekről való megfelelő tájékoztatás segít a megfelelő oktatási típus megválasztásában is, valamint ezáltal csökkenthető a helytelen választásra visszavezethető lemorzsolódás.

Nem kétséges, hogy a szándékok felmérése, a tanácsadás bevezetése és általánossá tétele új követelményeket támaszt a vállalatokkal szemben. Fokozottan előtérbe kerül a személyzeti, oktatási és munkaerőgazdálkodási tevékenység összehangolása a vállalati műszaki fejlesztéssel, termelési feladatokkal. A feladat végrehajtását a 2036/1974. (X. 30.) számú MT határozat szerint ugyan a mai szervezeti keretekben kell megoldani, sor kerül azonban a vállalati ill. üzemi személyzeti, oktatási, munkaerőgazdálkodási szervek feladatkörének kismértékű bővítésére, tevékenységének kiterjesztésére is.

4.1. A munkások tanulásra, továbbképzésre való ösztönzése

A felsőbb szervek felismerve az ösztönzés szerepét az oktatás területén, a munkások továbbképzéséről szóló rendelet megjelenésével egyidejűleg irányelveket adtak ki a vállalatoknak a továbbképzés ösztönzési módjának és mértékének meghatározásához⁸⁾.

Az irányelvek szerint a továbbképzés ösztönző módozatainak megválasztásához és mértékének eldöntéséhez célszerű, ha a vállalatok figyelembe veszik a továbbképzés tartalmát, a továbbképzésben való részvétel jellegét, az elérni kívánt eredményt, a továbbképzéshez fűződő vállalati és dolgozói érdekeket. Természe-

⁸⁾ Irányelvek a munkások továbbképzésének ösztönzésére, Munkügyi Közlöny, XVI. évf. 5. sz. 1972. április 25.

tesen a vállalat adott és jövőbeni anyagi lehetőségei döntően határozzák meg az ösztönzés mértékét.

A vállalatoknak az oktatásban való részvételre alkalmazott ösztönzési formáit a kollektív szerződés is rögzíti. Ennek alapján állítottuk össze a 2. táblázatot.

2. táblázat

A munkások képzésére és továbbképzésére alkalmazott ösztönzési formák az oktatás típusa szerint a vizsgált vállalatoknál

Az oktatás típusa	Ösztönzési forma ⁹⁾					
	Anyagi ösztönzés			Erkölcsei ösztönzés		Nincs ösztönzés
	jutalom	órabéremelés	egyéb	jutalom-szabadság	egyéb	
Általános iskola befejezése	4	2	1	4		3
Szakmai képzés	Szakmunkásképzés					
	nappali					
	9			2		2
	2	4	3	1	2	-
Közép- (szakközép) iskola	Különböző tanfolyamok (újrendszertől továbbképzés)					
	3	2	-	6	1	1
Iskolarendszertől politikai oktatás	-	-	-	-	3	2

A táblázatban is szereplő ösztönzőket a vállalatok gyakran a munkások egyes csoportjaira differenciáltan alkalmazzák. Így pl. van olyan vállalat, ahol az általános iskolát befejező dolgozók jutalmazásának nagyságát az életkortól teszik függővé, ezzel is kifejezve, hogy a végzettség megszerzése elsősorban a fiatalokkal szemben támasztott követelmény.

Egy másik vállalat viszont, amely a dolgozók általános iskolája egy-egy tanévnek sikeres elvégzése esetén 3 nap jutalomszabadságot biztosít, ennek kétszeresét biztosítja az iskolaköteles kort betöltött munkásnőknek.

⁹⁾ Egyes vállalatok több ösztönzőt is alkalmaznak egy-egy adott oktatási formára.

Az újrendszerű szakmai továbbképzésre vonatkozó rendelkezés az anyagi elismeréssel kapcsolatban követelményként írja elő, hogy az összhangban álljon a végzett tanfolyamon szerzett többletismeretekkel, "annak hasznosítási lehetőségével, a szolgált célnak a vállalati feladatok között elfoglalt fontossági sorrendjével és nem utolsósorban a minőségi és mennyiségi többletteljesítménnyel."

A vállalatoknál szerzett tapasztalataink viszont arra engednek következtetni, hogy az ösztönzés kialakításánál inkább a legegyszerűbb megoldást keresik. Az oktatási osztályok ugyan általában felismerték a továbbképzés, az ismeretek felújításának szükségességét mint elvet, de azt, hogy az konkrétan a vállalat egyes üzemeiben mennyire aktuális, hol és milyen előnyöket jelent, továbbá azt, hogy milyen képzési típus felelne meg leginkább a helyi követelményeknek - még nem ismerik.

A tanulmányi ösztöndíjak odaitélésénél a vállalatok gondosan mérlegelik a vállalati és egyéni érdekeket. Így pl.: az egyik vállalatnál előírják, hogy a tanulmányi ösztöndíjakra előírányzott keret döntő hányadát a szakmunkástanulókkal kötött tanulmányi szerződésekre kell felhasználni. Máshol a szakmunkásképzésen belül egyes hiányszakmák preferálására kívánják a keretet felhasználni. Több vállalatnál a legfontosabb szakmákon kívül azokat részesítik előnyben, akik "vidéki gyártelepítési program céljára nyernek képzést", továbbá akik "valamely országosan kiemelt termelési program munkaerőképzettségi igényét elégítik ki". A társadalmi tanulmányi ösztöndíj odaitélésénél szinte mindenhol elsőbbséget biztosítanak a vállalati törzsgárdához tartozó dolgozók gyermekeinek.

Több vállalatnál az oktatási funkció bővüléséből adódóan megnövekedett feladatok ellátására oktatási bizottság létrehozását irányozták elő. Ez a kezdeményezés abból a megfontolásból született, hogy a beliskolázással kapcsolatos kérdésekben ne érvényesüljön egyoldalú szemlélet, ne csak egy szerv - az oktatási csoport, kisebb vállalatoknál az oktatási előadó - döntsön, hanem egy olyan testület, amelyben az oktatás, a termelés, a műszakiak, a munkaügy és a KISZ képviseltetik magukat. Ilyen bizottság azonban a vállalatok többségénél nem jött létre. Néhány vállalatnál gyakorlatilag folyt a különböző szervek között egyeztetés, de formális keretek nélkül.

A munkásképzés káderpolitikai aspektusai közül a vállalatoknál a szakmunkások

egyetemi előkészítőre történő javaslattevői tevékenységet vizsgáltuk meg. Bár ez a kezdeményezés közvetlenül nem érint nagy munkáslétszámot (az 1974-75-ös tanévben országosan 200 dolgozót), a kiválasztás módja iránt azért tudakozódtunk a vállalatoknál, mert abban a munkásokkal való foglalkozás egyik fontos elemét látjuk.

A vizsgálatunkban szereplő vállalatok közül 4-ben "kaptak" keretszámot, melynek arányában fiatal szakmunkásokat javasolhattak felsőfoku képzésre. A kiválasztás szempontjait határozat rögzítette, ezenkívül egy körlevél is megjelölte a vállalatok számára az ezzel kapcsolatos tennivalókat. Eszerint: "A jelentkezők közül a tanfolyamra küldöttek kiválogatását a vállalat az érdekelt munkáskollektívák (szocialista brigád, üzemegység stb.), az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, valamint az üzemi orvos véleményének meghallgatásával, a társadalmi szervek vállalati szerveivel együttműködve végzik."

Két vállalatnál a keretszámok kitöltését első lépésben a dolgozók önkéntes jelentkezésére bízták, majd közülük válogattak. Egy vállalatnál "nem verték dobra" a lehetőséget, hanem eleve csak néhány olyan dolgozó figyelmét hívták fel a jelentkezés lehetőségére, akiket előzetes informálódás alapján alkalmasnak ítélték a jelölésre. Minden vállalatnál az igazgató hozta a végleges döntést.

A kijelölt üzemek a megadott keretszámok kétszeresét küldhették pszichológiai vizsgálatra, ahol három minősítéssel - feltétlenül javasoljuk, javasoljuk, beiskolázását nem indokoljuk - élhettek. A végleges beiskolázási sorrend kialakítása a vállalatok feladatát képezte. Az, hogy a "feltétlenül javasoltak" és "javasoltak" a jelöltek 90 %-át tették ki, azt bizonyítja, hogy az üzemek válogató munkája igen alapos volt /13/.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vállalatok többségénél az oktatással kapcsolatosan, a munkásokra vonatkozó információs rendszert jellemző általános helyzetnél viszonylag jobb helyzetet konstatáltunk. Ez elsősorban a képzés költségkihatásából, valamint a tanulmányi szabadságok kiadásával kapcsolatos szabályozásból adódik. Következménye ez továbbá annak is, hogy a munkások újrendszerű továbbképzéséről szóló rendelet előírása szerint a vállalatoknak nyilvántartást kell vezetniük az ilyen továbbképzésben résztvevőkről.

Összefoglalás

Az utóbbi években számos kezdeményezés született a munkásokkal való foglalkozásra. Erre két tényező hatott: egyrészt "külső tényezőként" számos olyan központi határozat, irányelv született, amely a termelési feladatok teljesítése mellett az emberi oldal szerepének fokozottabb figyelembe vételére, a szociális szempontok érvényesítésére hívta fel a figyelmet ill. kötelezte a gazdálkodó egységeket. Másrészt azonban a belső kényszer - a munkaerőhiány - abba az irányba hatott, hogy a vállalatok keressék a dolgozók megtartásának megfelelő eszközeit.

A vizsgálódás rámutatott arra, hogy a rendeletekben, határozatokban megfogalmazott célkitűzések gyakorlati átültetése helyenként még hiányos, vagy nem teljes, s hogy a végrehajtáshoz szükséges objektív feltételek (eszközök) és szubjektív feltételek (szellemi kapacitás) nem mindig állnak rendelkezésre.

Ami a szubjektív feltételeket illeti tény, hogy az utóbbi években a munkaügyi-személyzeti tevékenységek értelmezésében jelentős változásokra került sor, nem utolsósorban ebből következik, hogy az e területeken dolgozókkal szemben támasztott képzettségi követelmények sokrétűbbé váltak. Döntő szerepet játszott ebben az, hogy mindjobban kibontakozott a munkaügyi-személyzeti tevékenység interdiszciplináris jellege. Így pl. míg öt-tíz évvel ezelőtt a munkaüggyel foglalkozóktól elsősorban műszaki, esetleg közgazdasági ismereteket igényeltek, ma már elismerik a műszaki-közgazdasági, jogi, pszichológiai és szociológiai ismeretek azonos fontosságát. A MÜM rendelet alapján a munkaügyi szakemberek számára 1972-ben megszerzett felsőfoku tanfolyami képzés is hozzájárult a hiányzó ismeretek pótlásához.

Hasonlóképpen bővült az az ismeretanyag, amelyet a személyzeti apparátus munkatársainak el kell sajátítania. Véleményünk szerint azonban ez nem csupán felkészültségbeli kérdés. Az 1019/1974. sz. MT határozat által is kibővített feladatkör megfelelő szintű ellátása a szemléleti változás szükségességét is felvetette. A személyzeti osztályok éveken keresztül kizárólag a vállalatok vezetői, felső- és középkáderei, továbbá alkalmazottai felé irányították figyelmüket. Vállalati felmérésünkre egy évvel az említett határozat megszületése után került sor,

ezzel magyarázható, hogy néhány vállalatnál még mindig a hagyományos szemlélet érvényesült. (Ez többek között két vállalatnál abban is megnyilvánult, hogy a személyzeti osztály azért zárkózott el a témakörünkhöz kapcsolódó konzultáció elől, mert tevékenységük nem terjed ki a munkásállományu dolgozókra.)

A vállalatok munkásokkal kapcsolatos munkaügyi-személyzeti tevékenysége sok tartalmi és formai problémát takar. A vizsgálat során szerzett azon tapasztalatok, miszerint a munkásokkal való foglalkozás felmért elemeinek végrehajtásában ma még sok a formális elem, véleményünk szerint, csak részben adódik a módszerek kiforratlanságából. Döntően annak következménye, hogy a munkásokkal való foglalkozás és egyáltalán az "emberi tényezőről" való gondoskodás "szervezeti" oldala még nem tisztázott. Egyes teendőket funkcionális és társadalmi szervek együttesen látnak el, a végrehajtásban azonban hiányzik a koordináció. A szervezeti oldal tisztázatlansága azonban többnyire arra vezethető vissza, hogy tartalmi szempontból is sok kérdés még tisztázásra vár. Egyértelműbben kellene meghatározni a munkások körében végzendő személyzeti tevékenység tartalmát, terjedelmét, módszereit. Továbbá kimunkálásra vár még a gazdasági középvezetők és különösen a munkahelyi vezetők emberekkel kapcsolatos tevékenysége, személyzeti feladatai.

Meg kell jegyeznünk, hogy a felmérésünk alapján így kialakult kép nem teljes, hiszen - mint a tanulmány elején utaltunk rá - kihagytuk vizsgálódásunkból a vállalati szociális ellátás problémakörét. Csak az e téren elért jelentős eredményeket is figyelembe véve vonhatnánk le általánosabb érvényű következtetéseket a munkásokkal való foglalkozás jelenlegi helyzetéről a vállalatoknál.

Irodalom

- /1/ Ambrus Péter: Tanulmány a MOM forgácsoló gyáregységében végzett szociológiai vizsgálatokról. Munkaanyag, 1973.
- /2/ A munkaerővándorlás indítékai és hatása az új mechanizmusban. (A fiatalok munkaerő-vándorlásának sajátosságai.) MTA Közgazdaságtudományi Intézet KISZ szervezetének munkaközössége. Közgazdasági Szemle, 1971. 7-8. sz.

- /3/ Bloch Willi: Arbeitsbewertung und Leistungsbewertung. Arbeit und Leistung, Köln, 1973. júlus.
- /4/ Diverrez J.: L'appréciation du personnel. Editions de l'Entreprise Moderne, 1962.
- /5/ Káll Lajos: Az LKM-ben kialakult szakmunkás-továbbképzés és továbbképzés gyakorlata, tapasztalata és feladatai. II. Országos Munkagazdasági Konferencián elhangzott előadás. 1974.
- /6/ Losonczy Károly: A munkaerőmozgásról. Kossuth Könyvkiadó, 1973.
- /7/ dr. Marcell Jenő: A vállalati irányítási rendszer munkaügyi funkciójának szervezési kérdése. Munkaanyag, Bp. 1974.
- /8/ Az állami személyzeti munka feladatai, gyakorlata, módszerrel. Országos Vezetőképző Központ, 1971.
- /9/ Százados I. - Szerdahelyi J. - Scherkez L.: A munkások munkaköri besorolásáról. Munkaügyi Szemle, 1972. március.
- /10/ Szociológia. Marxista-Leninista Eötvös Egyetem Szociológia Tanszék Munkaössége, Bp. 1974.
- /11/ dr. Ványai Péterné: Vállalati vizsgálat az egyéni teljesítményeket befolyásoló tényezőkről. Igazgatási Szemle, 1975. 3. sz.
- /12/ Viszt Erzsébet: A szakképzett munkaerővel való hatékony gazdálkodás néhány kérdése. Igazgatási Szemle, 1971. 2. sz.
- /13/ Xantus László: A felsőfokú képzésben résztvevő szakmunkásképzésű fiatalok egyetemre előkészítő tanfolyamának néhány tapasztalata. Munkaügyi Szemle, 1974. november.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

AZ IPARPOLITIKA FELFOGÁSA A TŐKÉS ORSZÁGOKBAN

Az OECD, az európai és a fejlett tőkés országok gazdasági szervezete az utóbbi években több tagország iparpolitikájáról készített elemző tanulmányt^{1/}, majd ezekből egy összefoglaló összehasonlító tanulmányt is kidolgozott^{2/}. Ez áttekintést ad arról, mit értenek a fejlett tőkés országokban iparpolitika alatt, hogyan illeszkedik ez a gazdasági életbe, melyek ennek a céljai és milyen eszközökkel törekednek e célok megvalósítására. Az alábbiak a kiadványról adnak rövid összefoglalót.

Az iparpolitika fő feladatának a tőkés országokban az ipar növekedésének és hatékonyságának előmozdítását tekintik, kompatibilisen más gazdasági, szociális és társadalmi célokkal. A tőkés országok iparpolitikájuk fő eszközeinek a következőket tekintik: különböző hatósági szabályozások, pénzügyi ösztönzők, gazdasági és műszaki segítségnyújtás, irányító tevékenység.

A fejlett tőkés országokban az iparpolitika nem az iparosítás, hanem az utóbbi néhány évtized gyors gazdasági növekedésének időszakában alakult ki. Felfogásuk szerint ezt mindenekelőtt a gyors műszaki változások és az ezekhez szükséges alkalmazkodás elősegítése, a nagyobb vásárlóerő és a fogyasztási szokások változása, a nemzetköziesedés, a regionális gazdasági egységek kialakulása és a világpiacon új ipari termelő országok megjelenése tette szükségessé. Az ipart erősen érintették a gyors szerkezeti változások, mind az ágazatokat, mind az országon belüli egyes területeket illetően. Nagyfokú koncentráció ment végbe. Az élesedő versenyben nagyobb figyelem fordult a vállalatok innovációs képességének, vezetésének, szervezésének központi eszközökkel való elősegítése felé. Leg-

^{1/} Ilyen tanulmány készült az Egyesült Államok (1970), a 14 tagország (1971), Ausztria (1971), Japán (1972) és Franciaország (1974) iparpolitikájáról. Az ország-tanulmányokat az OMKDK magyar nyelven is hozzáférhetővé tette.

^{2/} The aims and instruments of industrial policy. A comparative study. (Az iparpolitika céljai és eszközei. Összehasonlító tanulmány) OECD. Paris, 1975.

ujabban a gyors ipari és gazdasági növekedéssel járó mellékhatások (környezeti, urbanizációs, egészségügyi problémák) tették szükségessé a határozottabb iparpolitikai koncepciók kialakítását.

Az iparpolitikát a tőkés országokban is a gazdaságpolitika részének tekintik; számolnak azzal, hogy sokféle célja között konfliktusok lehetnek és sikere részben e célok, részben az iparpolitikában érintett szervezetek, csoportok tevékenységének koordinálásától függ.

Az iparpolitikában közvetlenül a második világháború után a fő cél a hazai ipar védelme és fejlesztése, s az importhelyettesítés volt, majd fokozatosan előtérbe került az innovációs készség és a vezetés fejlesztése, a racionalizálás, a nagyságrendi megtakarítások fokozott kihasználása, azután a strukturális változások elősegítése, ezek harmonizálása, a társadalmi követelmények fokozott figyelembe vétele.

Az iparpolitikai célokat egyes fejlett tőkés országok határozottabban, esetleg tervekben, programokban is megfogalmazzák (például Franciaországban), más tőkés országokban (így az Egyesült Államokban, az NSZK-ban, Dániában, Svájcban) nincs pontosan rögzített iparpolitikai koncepció, de a gyakorlati gazdasági munkában enélkül is eléggé következetesen érvényesül. Jelentős mértékben befolyásolja a módszereket és az eszközöket az állami ipar részaránya.

Az OECD országokban az iparpolitikát megvalósítani hivatott állami szervezet különböző, egyes országokban az ipar irányítása a gazdasági minisztérium egyik részlegének feladata, más országokban külön iparügyi (Franciaországban összevont tudomány- és iparfejlesztési) minisztérium van, néhány országban ipari és kereskedelmi (külkereskedelmi) minisztérium van. Az iparpolitika egyik kulcskérdésének a tőkés országokban a vállalkozók és a dolgozók képviselői szerveinek közös iparpolitikai célokra való megnyerését tekintik. (Az OECD jelentés nem foglalkozik az iparpolitika politikai hatalommal és harccal való összefüggéseivel.) Az iparpolitikát a központi kormányzat, mint vásárló különböző mértékben befolyásolja (a GNP-nek Japánban mintegy 11, az Egyesült Államokban 22 százalékát teszik ki a vásárlások) és különböző mértékű a kormányzatnak mint vállalkozónak a szerepe (az államosított ipar vagy új vállalkozásokban való részvétel révén).

Valamennyi fejlett tőkés országban az iparpolitika egyik központi céljának tekintik az ipar növekedésének és strukturális átalakulásának elősegítését. Ehhez a gazdaságpolitika szokásos eszközei mellett növekvő arányban vesznek igénybe támogatást, pénzügyi segítségnyújtást, új vállalatok alapításához állami közreműködést. A vállalatok közötti társulásokat, kooperációt, fuziókat bátorítják, ugyanakkor más szempontból a monopóliumok tevékenységét bizonyos korlátok között tartaniák tartani. A műszaki fejlődés elősegítésére a legtöbb fejlett tőkés országban tudomány- és kutatáspolitikai koncepciót dolgoznak ki. Az ipari vezetés színvonalát részben a vezetőképzés támogatásával, részben - főként a kis- és középvállalatok felé - információs, tanácsadó szolgálattal, technikai segítségnyújtással kívánják emelni.

Az iparpolitika sajátos ágát képezi a szektorális politika, amelynek keretében egyes szektorokat különleges figyelemben részesítenek.^{3/} Különböző okokból szinte valamennyi szektor a figyelem középpontjába kerülhet, így például esetenként az alábbiak esnek tartják államilag segíteni

- a különösen fejlett technológiát vagy nagy és kockázatos beruházásokat igénylő ágazatokat (például repülőgépipar, elektronikai ipar, petrokémia, az atomenergiaipar);
- egyes nehézségekkel küzdő, korszerűsítést kívánó ágazatokat (például szénbányászat);
- a természeti feltételek között működő, nyersanyagot biztosító ágazatokat; nemkívánatos ágazatokat, a foglalkoztatási problémák miatt;
- ipari átalakuló ágazatokat, racionalizálási céllal (építőipar, kereskedelem);
- többlettermék alapanyaggyártó ágazatokat, amelyek nehezen viselik el a kereslet ingadozásait;
- olyan ágazatokat, amelyek az ipar fejlődésére továbbgyűrűző hatást gyakorolhatnak.

Fontos kérdés továbbá is, hogy az iparfejlesztés szektorális problémáinak kezelését összefüggő iparfejlesztési tervre és koncepcióra kellene

^{3/} Az Ipargazdaságtani Kutató Csoport e témáról 1974. márciusában nemzetközi konferenciát rendezett; anyaga az Ipargazdasági Szemle 1974. 2. számában jelent meg.

építeni, de ennek kidolgozására a tőkés országokban ritkán kerül sor és realizálására kevés eszközzel rendelkeznek.)

Az iparfejlesztési politika a kis- és középvállalatokkal többnyire külön is foglalkozik, részben, mert ezeket gazdasági szempontból is célszerűnek tartják, részben pedig politikai okokból, mert igen fontos választói réteget képviselnek. Messzemenő figyelemmel van az iparpolitika a területfejlesztés kérdéseire, a regionális problémák, gondok figyelembevételére. Az iparpolitikának mindenütt fontos feladata az export előmozdítása, részben közvetlenül, külkereskedelmi lehetőségek feltárását segítő központi szolgáltatásokkal és pénzügyi ösztönzőkkel, részben közvetve, az ipar versenyképességének növelése, strukturájának fejlesztése útján.

TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI CÉLKITŰZÉSEK BULGÁRIÁBAN^{1/}

A Bolgár Kommunista Párt X. kongresszusa értékelte a tudományos kutatómunka jelenlegi helyzetét, továbbfejlesztési lehetőségeit. Megállapították, hogy minden lehetőség és szükséges feltétel rendelkezésre áll ahhoz, hogy a tudomány hatékonyan szolgálja a szocialista társadalomnak - a tudományos-technikai forradalom eredményeivel összhangban álló - építését. Létrejött az alap-, az alkalmazott és a fejlesztő kutatásokkal foglalkozó intézetek kiterjedt hálózata. Kialakult egy jelentős, az ország jelenlegi követelményeinek nagyjából megfelelő szakembergárda. A bolgár tudósok sok magas színvonalú eredményt hoztak létre, ezek jelentős részét a gyakorlatban is alkalmazzák.

Ugyanakkor azonban az is megállapítható, hogy a tudományos eredmények még nem mindig felelnek meg a gyakorlat követelményeinek, elvárásainak. A tudományos tevékenység hatékonysága sokszor nem kielégítő. A kutatások még nem koncentrálnak eléggé a jelenlegi fejlődési szakasz fő problémáinak, kulcskérdéseinek a megoldására. A legfőbb feladat jelenleg, hogy a tudományban rejlő lehetőségek teljes körű és hatékony - az ország társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődését elősegítő - kihasználását biztosítsák.

E feladat eredményes megoldása érdekében a Bolgár Kommunista Párt kidolgozta a tudománypolitika elveit, a fejlesztés alapvető irányait és céljait. Ennek értelmében a hetedik ötéves tervben - illetve perspektívában 1990-ig - olyan politikát kívánnak folytatni, amely fokozott figyelmet fordít a tudományos potenciál további kiépítésére és tökéletesítésére, a tudományos-technikai haladás meggyorsítására és arra, hogy a tudomány közvetlenül is segítse az anyagi termelés, illetve a társadalom egyéb területein előttük álló gyakorlati feladatok eredményes megoldását.

A tudománypolitika végrehajtása során a következő hat fő alapelvet kívánják érvényesíteni:

1. A tudományos erőforrások koncentrálása. Mind az alap-, mind az alkalmaz-

^{1/} A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának a tudományfejlesztéssel és a műszaki haladással kapcsolatos (a Rabotniceszko Delo, Szófia, 1976. jan. 22. számában megjelent) tézisei alapján.

zott kutatásokat koncentrálni kell a társadalmi-gazdasági fejlődés alapvető feladataira. A tudománynak az eddiginél jobban kell szolgálnia a gazdaság intenzifikálását, a termelés hatékonyságának emelését, a termékek minőségének javítását, a koncentráció és a szakosítás következetes végrehajtását, a társadalmi viszonyok tökéletesítését. Ezen belül is különleges figyelmet kell fordítani a termelés, valamint olyan tevékenységek tudományos-műszaki megalapozására, amelyek hatékonyan segíthetik a társadalmi munka termelékenységének növelését.

2. A tudományos eredmények adaptálása. A műszaki és technológiai színvonal emelésének alapvető feltétele, hogy a hazai tudomány a világméretű tudományos-technikai forradalommal lépést tartva fejlődjék. Ehhez arra van szükség, hogy a tudományos munkát a külföldi tudományos eredményekkel, illetve a nemzetközi munkamegosztás követelményeivel összhangban tervezzék és valósítsák meg.

3. A tudományos eredmények alkalmazásának meggyorsítása. A gazdaság továbbfejlesztésének egyik alapfeltétele a hazai és külföldi tudományos eredmények gyorsabb bevezetése. A tudományos eredmények bevezetését oly módon kell szorgalmazni, hogy lerövidüljön az út a tudományos laboratóriumtól a termelésig, a gyakorlatig. Korunkban a "jobb későn, mint soha" elv elavulóban van, s helyébe a "vagy időben, vagy nem célszerű" elve lép.

4. A tudomány intenzív fejlesztése. A fő erőfeszítéseket és eszközöket nem annyira a tudományos tevékenységgel foglalkozó személyek számának növelésére, hanem inkább a kutatók szakképzettségének az emelésére, a tudományos tevékenység tervezésének, szervezésének és irányításának a tökéletesítésére, az eredmények bevezetésével foglalkozó szervezetek anyagi-műszaki bázisának javítására kell fordítani.

5. Az alap és alkalmazott kutatások helyes arányainak kialakítása. A műszaki haladás fő területein - a jelenlegi fejlődési szakaszban - kiemelt szerepet kell biztosítani az alkalmazott és fejlesztő kutatásoknak. Ugyanakkor a jövőben is szükséges figyelmet fordítani mind a gyakorlat közvetlen problémáira, mind a távolabbi célokkal összefüggő kérdésekre irányuló alapkutatásokra. Nem szabad lebecsülni azokat az alapkutatásokat sem, amelyek a termelés és az irányítás elméleti és módszertani alapjainak lerakására irányulnak.

6. A tudományos együttműködés kiszélesítése. A tudomány és a műszaki háló-

dás területén is elengedhetetlen a Szovjetunióval és más KGST tagországokkal való együttműködés, integráció megvalósítása. Ennek érdekében el kell mélyíteni az együttműködést a legfontosabb problémák és feladatok kutatása területén. Össze kell hangolni a tudományos és a műszaki-fejlesztési terveket, a káderek képzését. Bővíteni kell a közös kollektívák - laboratóriumok, intézetek, irodák stb. - szervezését. Erősíteni célszerű az együttműködést a tudományos-technikai tájékoztatás területén is.

A Bolgár Kommunista Párt tőzízeli az általános alapelvek mellett konkrétan is kijelölték azokat a természet- és társadalomtudományi területeket (irányokat), amelyeket elsőrendűen fontosnak tartanak a gazdaság és társadalom továbbfejlesztéséhez.

A természettudományok területén elsősorban olyan kulcsproblémák megoldására kívánják a figyelmet irányítani, amelyek az ország természeti kincseivel, nyersanyagbázisának fejlesztésével, az energetika (ezen belül a nukleáris energetika) fejlesztésével; a kohászat, a fémforgácsolás, a gépipar, a vegyipar, az építőipar területén új, hatékony technológiák létrehozásával, továbbá korszerűbb, tökéletesebb termékek kidolgozásával függenek össze. A kutatások jelentős része az elektronikus számítástechnika fejlesztésére, továbbá automatizált irányítási rendszerek kidolgozására és bevezetésére irányul, emellett nagy gondot fordítanak a környezetvédelemmel, a természet biológiai egyensúlyával kapcsolatos kérdések megoldására is.

A társadalomtudományok területén az erőfeszítéseket főleg a fejlett szocialista társadalom építésével összefüggő alapvető politikai, közgazdasági, társadalmi és ideológiai problémák komplex kutatására kívánják összpontosítani.

A közgazdaságtudományi kutatásokat elsősorban a termelőerők fejlődésének törvényszerűségeire, a szocializmus anyagi-műszaki bázisának kiépítésével kapcsolatos kérdésekre, a termelés hatékonyságának problémáira, az irányítási rendszer, valamint az erkölcsi és anyagi ösztönzés tökéletesítésére, a korszerű munka-szervezet kialakítására kívánják koncentrálni. E témakörökön belül kutatni kell a termelési viszonyok fejlődésével, illetve ezeknek a termelőerőkre gyakorolt hatásával, az állami és szövetkezeti tulajdon közeledésével, az egységes, össznépi szocialista tulajdon fokozatos kialakulásával, az áru-pénz kapcsolatok-

nak, valamint az elosztás szocialista elveinek ésszerűbb hasznosításával kapcsolatos kérdéseket. Nagy figyelmet kívánnak fordítani az irányítás problémáira, a szervezeti struktúrák tökéletesítésére, a tudományos-technikai forradalom jelenségeire, azokra a változásokra, amelyeket ez az ember és a természet viszonyában, az emberek egymás közötti kapcsolataiban, a munkában, az életmódban, a társadalmi életben magával hoz.

A kutatás és fejlesztés magas tudományos színvonalát nemcsak az egyes tudományágak fejlesztésével, hanem az interdiszciplináris és a komplex jellegű kutatások eddigénél nagyobb támogatásával is elő kívánják segíteni.

A vázolt feladatok megoldása érdekében jelentősen javítani kívánják a tudományos dolgozók "minőségét", szakképzettségbeli összetételét. Tervezik a káderek kiválasztási és kiválasztódási rendszerének javítását, a rendszeres és hatékony minősítést, a tudományos munkára alkalmatlanok megalkuvás nélküli felmentését. Nagy gondot fordítanak a fiatal tudományos kutatók nevelésére, szakmai továbbképzésre; a tudományos fokozatok és címek odaltételénél emelni kívánják a követelményeket.

A kutatások emberi tényezőinek fejlesztése mellett javítani kívánják a tudományos kutatómunka anyagi-műszaki bázisát is. A ténylesek kimondják, hogy "jelentősen növelni kell a tudományos kutatási és fejlesztési tevékenység pénzügyi eszközeit". Ugyanakkor át kívánják alakítani a finanszírozás szerkezetét. Az előirányzott eszközök 60-65 százalékát a tudományos-műszaki eredmények - termelésbe történő - bevezetéséhez közvetlenül kapcsolódó munkálatok finanszírozására fordítják.

Hangsúlyozzák, hogy különleges gondot kell fordítani a felsőfoku oktatási intézmények tudományos potenciáljának a fejlesztésére és helyes felhasználására. Fokozni kell a minisztériumok és más szervek felelősségét a tudományos kutatások irányításában és fejlesztésében. Célazertű, hogy közvetlenül is felelősek legyenek az adott ágazat vagy termelési ág tudományos és műszaki-fejlesztési terveinek helyes kialakításáért, azok időben történő és hatékony végrehajtásáért, a szükséges feltételek megteremtéséért, valamint az eredmények gyors bevezetésének biztosításáért. A kutatási és műszaki fejlesztési terv végrehajtása egész tevékenységük értékelésének egyik alapvető kritériuma legyen.

Növelni kívánják az elkövetkező tervidőszakban a Bolgár Tudományos Akadémia szerepét, anyagi-műszaki bázisának korszerűsítésével, káderállományának erősítésével. A jóváhagyott terv keretében folyó tudományos kutatómunka szervezésével és irányításával összefüggő kérdésekben nagyobb jogokkal kívánják felruházni az Akadémiát.

dr. Sternthal János

A MÉRNÖKI MUNKA MEGSZERVEZÉSE¹⁾

A műszaki tudományos fejlődést nagy mértékben elősegíti a kutatási eredmények gyakorlatba történő bevezetésének meggyorsítása. A tapasztalatok szerint nagyjelentőségű az a tevékenységekben kulcsszerepet játszó mérnökök, magasan képzett műszaki dolgozók munkája jobb megszervezése is.

A mérnöki munka megszervezése magába foglalja a tágabban értelmezett munkaszervezés majd minden területét: az ésszerű munkamegosztás és kooperáció kialakításától a munkakörülmények javításáig. Az egyik problémakör azoknak a tevékenységeknek a megszervezése, amelyek révén a mérnöki-műszaki munka hatékonyabbá, az új technika létrehozása gyorsabbá válik. A tennivalók másik csoportja magának a mérnöki munkának, munkahelynek a korszerűsítése, gépesítése és komfortosabbá tétele a munkakörülmények javítása útján.

A mérnöki-műszaki előkészítő tevékenység, valamint a gyártás átfutási idejének és költségei csökkentésének fontos forrása a szükségtelen, párhuzamos tevékenységek – már a tervezés szakaszában történő – kiküszöbölése. Ennek egyik jó módszere lehet a hasonló feladatok összevonásán alapuló ún. csoportos tervezés.

Ennek keretében elemzik és rendszerezik a különböző munkafolyamatokat, meghatározzák az azonos típusú folyamatok és munkaeszközök osztályait, csoportjait. A következő lépésben etalonokat, szabványokat dolgoznak ki a különböző osztályokra és csoportokra. Ezzel lehetővé válik a típusfolyamatok és elemek többszöri felhasználása, a dokumentációk, a gyártóeszközök szabványosítása és egységesítése.

A tervezés gyorsítását segíti a típuskonstrukciók szabványait és más adatait tartalmazó katalógusok összeállítása is. Ezeket a tervezők és a szerkesztők a helyi viszonyokhoz adaptálják. A műszaki dokumentáció egységes rendszere alapján az azonos típusú munkák csoportjaihoz egyszerűsített előkészítő rajzok állíthatók össze. Ezek a szabványok lehetővé teszik, hogy az egész szerkezet megrajzolása helyett egyezményes jeleket használjanak.

¹⁾ B. B. Trutovszkij: NOT inzhenerno-tehniceszkij rabotnikov i szozdanie novoj tehniky (A mérnöki-műszaki dolgozók tudományos munkaszervezése és az új technika létrehozása); Moszkva, Izdatelsztvo Ekonomika, 1974.

Egyre gyakrabban alkalmaznak ún. korlátozó - választék-szűkítő - szabványokat. Ezek a szabványok meghatározzák például a hossz-méreteket az átmérőt, a csavarmenetek méreteit, ezzel kiküszöbölhető az a probléma, hogy az új konstrukció kivitelezéséhez még valamilyen speciális eszközt vagy gépet kelljen előállítani, speciális anyagokat kelljen beszerezni.

Az új technika megvalósításának tervezésében igen nagy jelentőségű a munkafolyamatok megalapozottabb módszerekkel történő tervezése-elemzése. A tervezéshez és a termelésirányítás racionális megszervezéséhez elengedhetetlenül szükséges az alkalmazott matematika ismerete. A grafikus módszerek, és a gráfelméleten alapuló hálótervezési módszerek külön is figyelmet érdemelnek ebből a szempontból. A hálóterv lehetőséget ad a munkák és események közötti kapcsolatok feltárására, és a kritikus ut meghatározásával a figyelmet azokra a területekre irányítja, ahol jobb szervezéssel lényeges idő-, illetve költség megtakarítás érhető el. A termelési kapacitások jobb kihasználását, a berendezések észszerűbb leterhelését célzó tervek kidolgozását pedig a lineáris programozás módszerének széles körű alkalmazása segítheti.

Az ésszerű munkaszervezésnél különösen nagy jelentősége van a munkahelyek specializációjának, azaz annak, hogy egy adott munkahely dolgozójának feladata technológiailag hasonló munkákból álljon. Ezt az alapelvet a mérnöki munka területén is célszerű érvényesíteni. Ez a különböző munkahelyek olyan átszervezését igényli, amelyben a szerkesztők, a technológusok és a normások a dokumentumok, illetve a technológiai folyamatok haladási iránya szerint helyezkednek el és dolgoznak - team rendszerben - együtt. A cél az, hogy a műszaki dokumentáció minél kevesebb felesleges utat tegyen meg, az egyes munkafolyamatok között minél kevesebb legyen a megszakítás.

Nemcsak a közvetlen termelők, hanem az alkalmazottak munkahelyein is fontos az ergonómia alkalmazása, az emberi adottságoknak és a végzett munkának egyaránt megfelelő munkahely és munkamódszer kialakítás törvényszerűségének hasznosítása. A kényelmes, racionális munkát lehetővé tevő irodabutorok felhasználása és ésszerű elhelyezése; az ember testi és pszichofizikai adottságával összehangolt munkaeszközök alkalmazása; jól kiválasztott színek alkalmazása a falakon és berendezéseken, stb. mind hozzájárul a mérnöki munka terme-

lékenységének növeléséhez. Ezt példázza a kisinyovi "Elektromasina" gyár, ahol kényelmesebb munkahelyek létrehozásával, összerúbb berendezések alkalmazásával és jobb megvilágítással 17 %-kal növelték a munkatermelékenységet az irodákban.

A mérnöki munka szervezettségét nagy mértékben segítheti a gépesítés és az automatizálás. Elsősorban a manuális számítások gépesítése jár jelentős eredménnyel. Az információs folyamatok és az adminisztráció korszerűsítésére szintén számos lehetőség kínálkozik. Emellett igen komoly tartalékok rejlenek a már meglévő irodai gépek és berendezések jobb kihasználásában is.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Műszaki Kibernetikai Intézetében például kidolgoztak egy automatikus rajzgépet, az "Itekan"-t. Ez a gép rajzok, grafikonok és más rajzos dokumentációk készítésére és szám-betű index jelölésre alkalmas. A gép programját számítógépen állítják össze. Ezt az automatát széles körben alkalmazni lehetne pl. a számítóközpontokban az eredmények grafikai ábrázolására, a tudományos kutató intézetekben és a tervező irodákban pedig az új technika tervezésének megkönnyítésére.

Az új technika bevezetése hatékonyságának növelését célzó munkaszervezés korszerűsítése szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonítanak a Szovjetunióban a termelési egyesüléseknek. Ezek a tudományos kutató intézeteket, tervező-szerkesztő és technológiai részlegeket, a kísérleti üzemeket és az új technikát alkalmazó vállalatokat egyesítik.

Ennek a szervezeti formának előnyeit és működési eredményeit szemléletesen mutatja a Leníngrádi Optikai-Mechanikai Művek alábbi példája.

A gazdálkodás hatékonysága e nagyvállalatnál az elmúlt években jelentősen növekedett. Ezt döntően a - szabványosításon és egységesítésen alapuló - széles körű belső kooperációnak és specializációnak tulajdonítják.

1962-ben, az egyesülés megalakulásakor az egységesítési (tipizálási-szabványosítási) együttható 36 % volt, jelenleg 65 %. Az érvényben lévő előírások a felére, az anyagnomenklatura a harmadára, a különböző szerszámok és műszaki felszerelések fajtáinak száma negyedére - s ezzel mennyisége is jelentősen - csökkent. Az eltelt idő során az egységesítés és szabványosítás mintegy 3 millió rubel megtakarítást eredményezett.

Számítógépek alkalmazásával korszerűsítették a tervezés és könyvelés rendszerét, valamint egységesítették a dokumentációt (ennek eredményeként a dokumentumok száma negyedére csökkent). A számítóközpont a termelés műszaki előkészítésében, a műszaki-gazdasági és az operatív tervezésben, valamint a termelés irányításában is hatékonyan közreműködik.

A vállalaton belüli információáramlást is rendkívül hatékonyan oldották meg. Az egyesülés diszpécserpultjai magnókkal vannak felszerelve. Ezekre rögzítik az operatív megbeszélések, körlevelek, beszámolók anyagait. Így a diszpécserek egy sor időt rabló munkától megszabadulnak, ugyanakkor az információátadás is gyorsabb és megbízhatóbb. A központi diszpécser pultnál monitort helyeztek el, amelyhez a legfontosabb termelő részlegeknél mozgatható kamerák csatlakoznak. A tervezettől való eltérést a diszpécser azonnal érzékeli, s operatív döntést hoz az eltérés megszüntetésére.

Összefoglalóan megállapítható: a technikai fejlődés mai színvonalán már nem elegendő a tudományos munkaszervezés módszereit alkalmazását a fizikai munkahelyekre korlátozni; figyelembe vétele az alkalmazotti, sőt az alkotó, szellemi munka területén is jelentős tartalékok felszabadítását teszik lehetővé.

Róna Péterné

TERMELÉKENYSÉGI TAPASZTALATOK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az európai termelékenységi központokat az 50-es évek elején amerikai kezdeményezésre, Marshall-segéllyel hozták létre. Ebben az időben az Egyesült Államok termelékenysége a becslések szerint a fejlett európai tőkés országok termelékenységének legalább jó kétszerese volt. A következő két évtizedben a nyugat- és észak-európai tőkés országokban a termelékenység növekedése - anélkül persze, hogy ezt a termelékenységi központoknak tulajdoníthatnánk - lényegesen gyorsabb volt, mint az Egyesült Államokban: a különbség a termelékenység színvonalát nézve lényegesen csökkent. A 60-as években még divatos volt Európa és Amerika között "műszaki résről", majd "vezetési résről" beszélni, ma már alig hallani erről. Mintha megfordult volna a helyzet: Észak-Amerikában néhány éve komoly érdeklődés mutatkozik a nyugat-európai termelékenységi központok tevékenysége iránt.

Az utóbbi néhány évben az Egyesült Államok Nemzeti Termelékenységi Bizottságának képviselői a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségének több ülésén is részt vettek és a Szövetséggel és az európai központokkal szorosabb kapcsolatot kívántak kiépíteni. Ennek egyik lépése volt az az ötnapos közös konferencia 1975. októberében, amelyet a Termelékenységi Szövetség és az Egyesült Államok Nemzeti Termelékenységi Bizottsága Washingtonban rendezett. A konferencián az amerikai résztvevők képet adtak tevékenységükről, problémáikról; az európai résztvevők ismertették a központok és az európai szövetség tevékenységét. Közösén megvitattuk: milyen következtetések szűrhetők le e tapasztalatokból.

A megbeszéléseken az európai központok képviselőin (igazgatóin) és a Szövetség főtitkárára kívül részt vett még az angol Iparügyi Minisztérium egyik államtitkárhelyettese (Anglia nem tagja a Szövetségnek), az EKG megfigyelője, több kanadai szakértő, az Ázsiai Termelékenységi Szervezet főtitkára, továbbá több nem-európai (ezek között a japán) termelékenységi központ vezetője. Az egyes ülésekre a házigazdák nagyszámu szakértőjüket hívták meg, így különböző oldalról - a tőkések, a szakszervezetek, az adminisztráció, a tudományos kutatók oldaláról - gazdag képet kaptunk termelékenységgel kapcsolatos helyzetükről, problémáikról, gyakran egymásnak ellentmondó további elképzeléseikről.

Tanácskozásaink fő témái a következők voltak: a termelékenység helyzete és a termelékenységi politika; termelékenységi kutatások; a munka minőségének problémái, ipari kapcsolatok, a munkáltatók és a szakszervezetek közötti együttműködés. Az utolsó nap összefoglaló, értékelő megbeszélést tartottunk.

A Nemzeti Termelékenységi Bizottság feladatköre

Az Egyesült Államokban a termelékenység kérdéssel felé mindig nagy figyelem fordult, de a legutóbbi időkig az volt a vélemény, hogy kormányzati szinten a termelékenységgel - mérésén, megfigyelésén kívül - nem kell foglalkozni, az amerikai gazdaság belső erői maguktól biztosítják a termelékenység megfelelő alakulását. Ez a hit az Egyesült Államokban - bár széles körben tartja még magát - megingott, az amerikai gazdaságról és társadalomról alkotott sok más elképzeléssel együtt. Nixon elnök 1970. júliusában Nemzeti Termelékenységi Bizottságot hozott létre. A Bizottságnak 24 tagja van, 8 tagja a munkáltatók, 8 tagja a szakszervezetek és 8 tagja az adminisztráció és a tudományos élet részéről. Elnöke Rockefeller, az Egyesült Államok alelnöke. Titkársága 25 fős, költségvetése 2,5 millió dollár. (Ott-tartózkodásunk alatt tárgyalták a Bizottság átalakítását termelékenységi központtá és ezt határozattá is emelték.)

A Nemzeti Termelékenységi Bizottság (és Központ) elnevezéshez 1974. júniusában hozzátették a "munka minősége" kifejezést is és feladatként nagy súllyal jelelték meg az ezzel kapcsolatos problémák tanulmányozását. A "munka minősége" programot 1972-ben indították meg és gondozását 1974-ben az Ann Arbor (Michigan) egyetemen létrehozott Társadalomtudományi Intézet feladatává tették. ("A munka minősége" fogalmáról a továbbiakban bőven szólnunk. Előrebocsátjuk itt, hogy ezalatt nem a dolgozó által végzett munka minőségét, hanem a munkának, körülményeinek, jellegének a dolgozó által érzékelt minőségét értik.) Az intézetnek, illetőleg a keretében felállított központnak két fő funkciót adtak. Az egyik: tanácsadás a munka minőségével kapcsolatos akciókutatásokhoz, a kísérletek eredményeinek értékelése, a tapasztalatok széles körű ismertetése, propagálása, segítségnyújtás ezek másutt való alkalmazásához; a másik - ehhez kap-

csolódó - funkció: információgyűjtés és szolgáltatás a témával kapcsolatban, Amerikáról és más fejlett országokról. Az új termelékenység intézmény átvesszi e funkciókat.

A Nemzeti Termelékenységi és Munka Minősége Bizottság céljait röviden úgy határozták meg, hogy

- segítse az amerikai gazdaság termelékenységének a növelését, továbbá
- az amerikai dolgozók munkamoráljának és a munka minőségének a javítását.

A Bizottság feladatait a legfrissebb megfogalmazás a következőkben foglalja össze:

- ösztönözze és segítse munkáltatói és szakszervezeti együttes bizottságok szervezését; hangolja össze ezek munkáját vállalati, helyi, regionális és ágazati szinten;
- terjessze és népszerűsítse a céljaival kapcsolatos gondolatokat;
- szolgáljon tanácsadóként az Elnöknek és a Kongresszusnak a termelékenységet és a munka minőségét érintő kormányzati politikát illetően;
- kezdeményezzen termelékenységgel kapcsolatban kutatást és technikai segítségnyújtást, segítse és koordinálja az ilyen tevékenységeket.

A Bizottság munkaprogramjának legutóbbi meghatározásánál a következő szempontokat jelölték meg:

- az amerikai dolgozók munkamorálja és a munka minősége,
- az Egyesült Államok nemzetközi versenyképessége,
- a közigazgatási munka hatékonysága,
- az amerikaiak alapvető szükségletét képező javak és szolgáltatások önköltsége.

A Bizottság sok állami és nem-profit célu magán szervezettel épített ki együttműködést. Az Elnök irányában elsősorban a Gazdasági Tanácsadók Tanácsával, az adminisztrációt tekintve a Gazdasági és a Munkaügyi Minisztériummal, a termelékenységi kutatásokat illetően a Nemzeti Tudományos Alapítvánnyal (NSF) és több közgazdasági kutatóintézettel (NBER, Brookings), a termelékenység mérését illetően a Gazdasági Elemzések Irodájával (BEA) és a Munkaügyi Statisztikai Hivattal (BLS). Benyomásunk szerint az adminisztráció munkájában e területen is sok még a párhuzamosság.

Az egy foglalkoztatottra jutó bruttó nemzeti termék (GNP) 1950-1970 között az

az Egyesült Államokban évente átlagosan 2-2,5 százalékkal, Franciaországban, Olaszországban, az NSZK-ban 5-5,5 százalékkal nőtt. Ez a termelékenységi különbséget, mint említettük, lényegesen csökkentette. (Ilyen ütem-differencia 20 év alatt a 2,5:1 arányt 1,4:1-re, a 2:1 arányt 1,15:1-re módosítja.)

Az átlagok mögött természetesen erősen differenciált kép rejlik. A Nemzeti Termelékenységi Bizottság alelnöke előadásában úgy értékelte, hogy mezőgazdaságuk és iparuk igen magas termelékenységet ért el. Az alapp probléma jelenleg a szolgáltató ágazatok termelékenységének növelése, ezek foglalkoztatják az összes létszám több mint kétharmadát. Ugy vélük, hogy ezen a területen a termelékenység gyorsabb ütemű növeléséhez állami segítségre van szükség. A szolgáltató szektorokra való koncentrálásukat nemcsak ezek magas arányával magyarázzák, hanem azzal is, hogy a fogyasztók erre különösen érzékenyek és a termelékenység mérésének itt különösen nagy nehézségek vannak.

1950 óta a közigazgatásban foglalkoztatottak száma háromszorosára, 4 millió-ról 12 millióra növekedett. A Nemzeti Termelékenységi Bizottság egyik kulcsfeladatának tekinti a termelékenység növelését a közigazgatásban. A problémát abban látják, hogy sem a választott tisztségviselőknek, sem a hivatali vezetőknek nem sok érdekük fűződik a létszámmal való takarékoskáláshoz; a termelékenység értékeléséhez nem rendelkeznek összehasonlítható adatokkal, nincsenek felkészülve e munka jobb megszervezésére. A Bizottság széles körű programja magában foglalja a termelékenység mérési módszereinek kifejlesztését e területen (a Munkaügyi Statisztikai Hivatallal együttműködve), e módszerek elterjesztésére propaganda kifejtését, akciók kezdeményezését és népszerűsítését; a hivatalvezetők képzését, a termelékenység növelésével kapcsolatos pozitív tapasztalatok megismertetését: összehasonlítható statisztikák közzétételét, anyagi ösztönzési rendszerek kipróbálását, létszám-normák bevezetését, és így tovább. Különösen nagy figyelmet fordítanak a rendőrség munkájára és a szeméthyűjtésre. A szolgáltatások egyéb szféráit illetően figyelmük a kereskedelem, az egészségügy, az építőipar és a szállítás területére irányul. Ugy értékelik, hogy ezek olyan területek, amelyeken a koncentráció viszonylag alacsonyabb és a piaci erők nem biztosítanak magas termelékenységet, központi intézkedések lényeges hatékonyságjavulást eredményezhetnek.

A Nemzeti Termelékenység Bizottság általánosabb irányú akciói közül említést érdemel, hogy széles körű termelékenységi propaganda-kampányt szerveztek professzionista reklámtanácsadók igénybevételével. 2500 rádióállomáson, 1000 TV-adón, 1000 ujságon, 600 folyóiraton keresztül, több százezer falragasszal népszerűsítették a termelékenység növelésének fontosságát. Konferenciákat rendeztek gazdasági és más szakemberek különböző csoportjaival, szerkesztőkkel. Olyan jelszavakat propagáltak, mint "a munka termelékenysége a jövő kulcsa", "olyan munkát végezz, amelyre büszke lehetsz", "ahogyan dolgozunk, úgy élünk". (E kampány értékét illetően azonban kétkedő véleményeket is hallottunk.)

Termelékenységi kutatások, vizsgálatok

A Nemzeti Termelékenység Bizottság az Egyesült Államokban szoros együttműködést épített ki a Nemzeti Tudományos Alapítvánnyal (NSF), amelyet 1950-ben hoztak létre. Az alapítványnak van egy ún. RANN-programja (a RANN "nemzeti igényeket kielégítő kutatások" rövidítése). E program általános célja, hogy segítse a tudomány és a technika felhasználását meghatározott nemzeti problémák megoldásában, növelje a nemzet beruházási és tudományos erőforrásainak hasznosítását, rövidítse az alapkutatási eredmények alkalmazásának időszükségletét, időben jelezze potenciális nemzeti problémák felmerülését és kezdeményezzen e problémák elkerülését segítő kutatásokat. A RANN-programba négy témakör kutatása tartozik, ezek: energia, környezet, termelékenység, problémafeltáró kutatások. 1975-re a program 75 millió dollárral rendelkezett. Az alapítványnak van egy termelékenységi osztálya, ez jelenleg négy kutatási irányt finanszíroz: a közgazdasági munka termelékenysége, a termelékenység növelése érdekében szükséges gazdaságpolitikai intézkedések, a termelékenység emberi tényezői, a műszaki fejlesztés gyorsítása. A kutatási igényeket sokoldalú konzultációk alapján fogalmazzák meg és a megbízásokért versenyeztetnek. (Kutatási támogatást más témákban egyedi cibizálás alapján is lehet kérni.) Az alapítványnak vannak tudományterületek szerint működő állandó bizottságai, ezenkívül egyéni szakértőket is megkérdez és konferenciákat is összehív egy-egy tudományterület időszerű problémáinak áttekintésére.

A termelékenységi kutatásokra 1975-ben 15 millió dollár, a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos általános kutatásokra további 7 és fél millió dollár állt rendelkezésre. Az általános érdeklődésű műszaki fejlesztéssel kapcsolatos kutatások fő témái a földmozgással, a műszeres mérésekkel, a kommunális gazdálkodással és a kommunikációs technológiával kapcsolatos problémák.

A termelékenység mérésével, elemzésével foglalkozó ülésen tájékoztatást kaptunk a Munkügyi Statisztikai Hivatal, a Brookings Intézet és a New York-i Nemzeti Gazdasági Kutató Intézet (NBER) termelékenységi kutatási programjáról. A Munkügyi Statisztikai Hivatal változatlanul elsősorban az élőmunka termelékenységének alakulását vizsgálja, de kiegészítésként törekszik a fajlagos anyag-, energia- és állóeszköz ráfordítások megfigyelésére is.

John W. Kendrick (az NBER részéről) beszámolt korábbi kutatásainak folytatásáról, amellyel az Egyesült Államok teljes termelékenységének alakulását tovább követte a legutóbbi évekig¹⁾. Új munkájában olyan elszámolási rendszert javasol, amely a munkaerővel kapcsolatos összráfordítást - a szó széles értelmében - becsfektetésként, tőkeráfordításként kezeli. (E gondolatát nemzetközi konferencián is előadta már és hasznosíthatóságát itt erősen vitatták.) Edward Denison (a Brookings Intézet részéről) beszámolt arról, hogy módszerével újabb összehasonlítást készített, most Japán és a többi fejlett tőkés ország gazdasági növekedésének forrásairól, az 1953-1971-es időszakra.²⁾ S. Fabricant (NBER) arról szólt, hogy a termelékenység és általában a gazdaságstatisztika területén különböző konvenciókat alkalmazunk, de időről-időre meg kell vizsgálni, hogy ezek érvényben vannak-e még. Szólt a GDP mérésének problémáiról, a környezeti ár-talmak, a háztartási munka, a tőkenyereségek különböző formáival kapcsolatban. Felvetette a kutatás-fejlesztési ráfordítások beruházási költségként való kezelését, - bár a pénzügyi-számviteli előírások az Egyesült Államokban éppen most tiltották meg az ilyen számbavételt. (Figyelemre méltó, hogy a kutatás-fejlesztési költségek aránya a GDP-ben az Egyesült Államokban 3 %-ról 2,2 %-ra esett vissza.)

¹⁾ A teljes termelékenység indexei a termeléshez a munka- és tőkeráfordítások együttes alakulását viszonyítják.

²⁾ Denison a határtermelékenység elméletére építve részletesen, számszerűen meghatározza a gazdasági növekedés forrásainak hozzájárulását a növekedéshez.

A Gazdaságügyi Minisztérium tanácsadója, Irving Siegel vállalati termelékenységmérési kampányukról szól; ismertette különböző ágazati kapcsolati mérlegekkel végzett számításokat az energiaköltségekről, és a fajlagos anyagfelhasználással kapcsolatos vizsgálataikat. A vállalatoknak az élőmunka termelékenysége mellett a teljes termelékenység mérését is javasolják. A vállalatok érdeklődése a termelékenység mérése iránt mérsékelt, bár az infláció növekedésével fokozódott, mert munkájuk hatékonyságát, ennek tényezőit ilyen ármozgások mellett csupán a jövedelmezőség alapján nehezen tudják megítélni. Szóba kerültek a vállalatok által készített ún. "társadalmi értékelés"-ek (social auditing), amelyek a pénzügyi eredmények mellett a vállalatnak saját dolgozói és a társadalom érdekében végzett tevékenységét is hivatottak bemutatni. A vélemény az volt, hogy ezek kezdenek népszerűvé válni, de az is elhangzott, hogy nem mindig teljesen megalapozott háttérrel; elsősorban propaganda célokat szolgálnak.

A Kanadáról hallott előadások közül említésre érdemes az, amely iparpolitikájukról szól. A kanadai iparpolitika céljait a következőképpen fogalmazták meg:

- az ipar területi szétterítése,
- megfelelő foglalkoztatás a népesség részére,
- az ipar kanadai ellenőrzésének erősítése,
- a vállalkozó és ujtási kedv növelése,
- a természeti erőforrások magasabb fokú feldolgozása,
- a nemzetközi versenyképesség fokozása,
- a nemzeti és társadalmi környezet minőségének javítása.

E célok érdekében főként általános eszközöket, szabályozókat alkalmaznak, de emellett külön-külön is foglalkoznak egyes fontos - egyrészt jelentős fejlődés előtt álló, másrészt a visszafejlődés problémáival küszködő - szektorokkal. Ez utóbbiakat (ide sorolják például a textil- és a cipőipart is) abban segítik, hogy a munkaerő és a tőke másfelé áramoljon vagy megfelelő specializáció és korszerűsítés útján versenyképesé váljanak.

Nagy érdeklődést keltett a Kanadai Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium ágazatok és vállalatok közötti termelékenységi összehasonlításairól adott beszámoló. Az ágazatok közötti összehasonlításokat az Egyesült Államokkal megkönynyíti számukra statisztikai rendszerük rokonsága és valutájuk közel-azonossága.

Ennek alapján mélyen tagolt ágazati bontásban részletes elemzéseket készítettek az ágazatok különböző mutatóinak színvonal-arányáról, egymáshoz való viszonyáról, különböző jellemzők, többek között vállalatnagyság szerint is. Tapasztalataik szerint a munka technikai felszereltsége inkább náluk nagyobb, a termelékenység mégis az Egyesült Államokban magasabb.

Eddig 35 iparágra (gyártási ágra) vonatkozóan készítettek vállalatok közötti összehasonlítást, egy-egy ilyen vizsgálatban 7-33 vállalat adatai szerepelnek. Tapasztalataik szerint ehhez a programhoz a vállalatok önként, szívesen csatlakoznak. Általában a vállalatokkal az átlagos ágazati adatokat, továbbá a legjobb és a legrosszabb vállalatok adatait közlik, természetesen azok megnevezése nélkül. A vállalatok készsége-kérése alapján további 40-45 szektorban terveznek ilyen összehasonlításokat, illetőleg ezek évente történő megismétlését.

Az összehasonlítások ún. mutatószám piramisra épülnek, amelynek középpontjában a nyereség/tőke arány áll; most próbálkoznak naturális mutatók felhasználásával is. (E módszert, amelyet magyar nyelven az MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoportja már többször ismertetett - anélkül, hogy sikerült volna felkelteni az érdeklődést -, tulajdonképpen 20 évvel ezelőtt az angol Vállalatok - közötti Összehasonlítási Központ alakította ki.) Alaposan vizsgálják az adatok megbízhatóságát, s helyenként az adózási vagy egyéb szempontból jelentett adatokon, ha a valós képet a korrigált adatok jobban megközelíthetők, bizonyos korrekciókat is végeznek.

A munka minősége

Ha nem is annyit, mint az európai tőkés országokban, de az utóbbi években az Egyesült Államokban is sokat beszélnek az élet és a munka minőségéről, - nem utolsósorban propaganda célzattal. A munka minősége alatt a munka körülményeit értik, a szó legtágabb értelmében, idesorolva a munkával való megelégedettség befolyásoló tényezőket is. A munka minőségével az európai termelékenységi központok nagy része intenzíven foglalkozik, különösen nagy érdeklődés fordul e problémák felé a skandináv országokban (ahol ezt összekapcsolják az üzemi demokrácia kérdéseivel) és az NSZK-ban (a munka humanizálása címszó alatt).

Az Egyesült Államok Egészségügyi, Oktatási és Jóléti Minisztériumának meg-

bizásából 1972-ben egy munkacsoport részletes tanulmányt készített "A munka Amerikában" címmel. Ez 4 kiadásban jelent meg eddig, nagy érdeklődést keltett és sok vitát váltott ki. Amerikában az egyetértő vélemények mellett a jelentésben adott helyzetképet többen tulzatosan pesszimistának, a javaslatokat egyoldalúnak ítélték.

A tanulmány abból indul ki, hogy az amerikai társadalmat egy sor súlyos probléma nyugtalanítja. Ezek között említik a dolgozók kiábrándultságát és elidegenedését munkájuktól; a kisebbségek igényét arra, hogy egyenjogúak legyenek; a nők, az idősebbek követelését, hogy elismert és hasznos társadalmi szerepet tölthessenek be; a fiatalok törekvését, hogy a társadalmi kérdésekben hallathassák hangjukat. Értékelésük szerint ezek mindegyikében az élet tartalmatlanságának érzése tükröződik.

Nézetük szerint az elégedetlenség mélyén a munkához való viszony problémái húzódnak meg. A munka a felnőtt ember életében központi helyet foglal el; nem egyszerűen az öfenntartás vagy a gyarapodás eszköze, hanem nélkülözhetetlen a személyiség kialakulásához, önbecsüléséhez; ahhoz, hogy az életben rend és értelem uralkodjék; az életritmus egyik meghatározója. Ha a munka e sokrétű szerepet nem tudja betölteni, ennek a társadalom más szféráiban is komoly hatását tapasztalhatjuk.

A tanulmány szerint az amerikai dolgozók igen jelentős része nem azért elégedetlen munkában töltött életének "minőségével", mert maga a munka nagymértékben megváltozott. A probléma inkább az, hogy a munka nem változott eléggé gyorsan ahhoz, hogy a munkások elvárásainak, értékrendjének gyors és nagymértékű változással lépést tartson.

A vizsgálat fontos megállapítása, hogy a hosszú és egészséges élet fő feltétele a közismert orvosi és genetikai tényezőkkel szemben a munkával való megelégedettség. A tanulmány fő ajánlása a munkakörök átalakítása, mégpedig nemcsak tartalmuk szempontjából (a munka gazdagítása és a munkafeladatok szélesítése), hanem abban a tekintetben is, hogy a dolgozók nagyobb mértékben legyenek felelősek munkájukért, nagyobb mértékben döntsenek munkájuk jellegéről, szervezéséről. Ez - a tanulmány szerzői szerint - a politikai elidegenedés csökkentését is eredményezheti. Fontosnak tartják az egész szakmai képzési rend-

szer átformálását és különösen a továbbképzési lehetőségek bővítését. A munka ilyen átalakítása nézetük szerint a termelékenység jelentős növekedését eredményezheti, segítheti az infláció és a munkanélküliség leküzdését.

A tanulmány számos korábbi vizsgálat anyagát sorakoztatja fel annak bizonyítására, hogy a munka nem nyújt kielégülést az amerikai dolgozóknak, munkamórájuk romlott, az elidegenedés fokozódott. Az ilyen "kikérdezéses" felvételek azonban nagyon ellentmondásos eredményeket adhatnak, igen sok függ a kérdés feltevésétől, a válaszok interpretálásától. Ezekről vitázva, neves amerikai szakértő (Eli Ginsburg) részéről is elhangzott az a vélemény, hogy felvételeikben, a dolgozók válaszában azt kapják vissza, amit évtizedes befolyásolás, manipulálás útján betápláltak.

Az e téma tárgyalásához meghívott szakértők sok kérdésben ellentétes véleményt fejtettek ki. Egyik professzor (Sar Levitan) azt bizonygatta, hogy semmi probléma nincs az amerikai dolgozók munkához való viszonyával; a foglalkoztatottság bizonyítja, hogy szívesen dolgoznak; sokan vállalnak még "második műszakot" is; a termelékenység - ha nem is nagy ütemben, de - növekszik; első helyre valójában ma is a keresetet sorolják; a munkával való megelégedettség problémáinak általános felvetése alaptalan. Lényegesen meggyőzőbb volt az a kutatási beszámoló (Michael Macoby részéről, Harvard Egyetem), amely arról adott számot, hogy munkával szembeni elvárásukat illetően a dolgozók eltérő kategóriái különböztethetők meg: egyeseket elsősorban vagy kizárólag valóban a magasabb kereset érdekli, másoknál viszont a munka tartalma, a munka "minősége" felelőssége jut elsőrendli szerephez. Egyeseket vonzzák a nagy követelmények, másokat megijesztenek; van, aki egyedül, van, aki csoportban szeret dolgozni; van, aki szereti a fejét törni, van, aki inkább máson gondolkodik munka közben. Mindez a kulturális háttértől, a személyiségtől, családi állapottól és sok egyéb körülménytől függ.

A Nemzeti Termelékenységi Bizottság abból indul ki, hogy az említett jelentés alapján reális problémákra hívja fel a figyelmet és e kérdésekkel komolyan kell foglalkozni. Különböző kutatásokat, kísérleteket támogatnak, konferenciákat szerveznek a tapasztalatok megtárgyalására, publikációkat bocsátanak ki. Figyelemmel kísérik a nyereségrészesedési rendszereket (újabbán nyugdíjrendszerekkel

kombinálják ezt), a részvényvásárlási lehetőségek nyújtását, a költségsökkentéssel és termelékenységnövelési eredményekben való részesedési rendszereket (un. Scanlon-terv).

Tanácskozásainkon fontos helyet kapott az ipari (munkáltatói-szakszervezeti) kapcsolatok kérdése és ezeknek a termelékenység alakulására gyakorolt befolyása. A jelenlévő tőkés országok képviselőit e probléma erősen foglalkoztatja, s mint várható volt, a legnagyobb felfogásbeli különbségek Amerika és az európai tőkés országok között éppen e téren mutatkoztak. A kérdés amerikai és európai megközelítése elsősorban abban különbözik, hogy a munkáltatói-szakszervezeti kapcsolatok alapjának, sőt szinte kizárólagos formájának Amerikában a több évre kötött kollektív szerződések tekintik, míg az európai tőkés országok nagy részében a szakszervezetek üzemi és magasabb szinten szélesebb körű és folyamatos "beleszólást" kívánnak biztosítani. Bizonyos közeledés mutatkozik azonban abban a tekintetben, hogy mind az Egyesült Államokban, mind Kanadában igen sok közös munkáltatói-szakszervezeti bizottságot hoztak létre; az Egyesült Államokban különösen sikeresnek minősítik az acélipari együttműködést. A Nemzeti Termelékenységi Bizottság feladatának tekinti, hogy segítse ezekben a munkáltatói-szakszervezeti bizottságoknak a létrehozását, tapasztalatcserét szervezzen közöttük, előmozdítsa a kedvező formák elterjedését.

* * *

Az Egyesült Államok a termelékenység színvonala tekintetében ma is első helyen áll a világon, de fölénye a Szovjetunióval, továbbá az európai fejlett tőkés országokkal és Japánnal szemben az utóbbi két évtizedben határozottan csökkent. Bár a tőkés országok között gazdasági és katonai potenciálja ma is feltétlenül dominál, a termelékenységi színvonal-különbségek fokozatos csökkenése komolyan foglalkoztatja a kormányzatot. Magasabb termelékenységűk fő forrásai megítélésük szerint

- a kedvező természeti feltételek,
- a piac és a termelés méreteiből adódó előnyök,
- a munka nagyobb technikai felszereltsége,
- a célratörőbb kutatás-fejlesztés és vezetés,
- a nagyobb teljesítmény-motiváció és munkaintenzitás.

Ezek közül azonban tartósan már egyik sem biztosít abszolút fölényt. Ezért a termelékenység növelését és a munkaléggör és motiváció javítását központi akciókkal is segíteni kívánják.

Tanácskozásainkon a különböző országok képviselői számos módszerről, tapasztalatáról számoltak be. Ezek értékelése rámutatott arra, hogy sok a közös problémánk, törekvésünk, de emellett az egyes országok között termelékenységi gondjaik és ezek megoldási lehetőségek tekintetében nemcsak kiinduló helyzetük, fejlettségük és társadalmi-gazdasági berendezkedésük, hanem intézményi rendszerük, kulturális és nemzeti hagyományaik, értékrendszerük és gondolkodásmódjuk eltérése miatt is lényeges különbségek vannak. A műszaki megoldásoktól eltérően e területen minden módszer átvitelése kutatást és adaptációt igényel.

A tőkés országok tapasztalatainak egybevetése érdekesen emelte ki, hogy a nagy országokat a piac és a termelés méreteiből, a nagyobb erőforrásokból adódó előnyök mellett lassu változási és alkalmazkodási képesség terheli; a kis országok viszont a nagyobb belső kohézió és rugalmasság előnyeit hasznosíthatják.

Román Zoltán

TUDOMÁNYOS ÉLET

AZ IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT KUTATÓ TEVÉKENYSÉGE AZ 1972-1975 ÉVEKBEN

Az Ipargazdaságtani Kutatócsoport 1972-1975-re szóló kutatási tervének összeállításánál az ipar helyzetéből és az ipargazdasági kutatások iránti igényekből indult ki.¹⁾ Már a terv összeállításánál látható volt, hogy az ipar fejlődésének további, intenzív szakaszában a termelés korszerűsítése és további növelése döntően a korlátozott erőforrások felhasználásának hatékonyságától, a termelékenység fokozásától függ. A terv ezért a kutatások középpontjába a termelékenység és a hatékonyság kérdéseit állította. A Kutatócsoport 5 témacsoportban folytatott kutatásokat, ezek a következők voltak:

1. A termelékenység emberi tényezői;
2. A szervezés helyzete és fejlesztése iparvállalatainknál;
3. Iparfejlesztés és iparvezetés;
4. A vállalati gazdaságtan alapkérdései;
5. A termelékenység növelése az iparban.

A kutatások vagy a vállalati szférát, vagy az iparpolitikát, vagy egyidejűleg mindkét területet érintették és így kapcsolódtak az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv "A szocialista vállalat", illetőleg a "Gazdaságpolitikánk tapasztalatainak elemzése, javaslatok továbbfejlesztésére" c. főirányához. Ez a kapcsolódás azonban - elsősorban a főirányok e periódusban folyó koordinációjának helyzetéből kifolyólag - laza volt. Valamennyi témacsoport egyes kutatásai KGST nemzetközi együttműködéshez is kapcsolódtak. A Kutatócsoport szerződéses munkát csak fő feladataihoz igazodva, szerény mértékben vállalt (4 évre összesen 600 000.- Ft értékben). A kutatások a terv megvalósítására irányultak és célkitűzéseiket lényegében elérték.

¹⁾ Lásd: "Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport 1972-1975 évekre szóló közép-távú tervének irányvonalai". Ipargazdasági Szemle, 1972. 2.sz. 96-110. oldal.

Néhány témában azonban (a tervezettnél kisebb létszám miatt) az eredeti elképzeléseknél szűkebb keretekben folyt a kutatás és néhány részfeladatot a tervből menetközben törölni kellett. A terven kívül végzett munkák közül említést érdemel a Kutatócsoport közreműködése az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan helyzetelemzésének és fejlődési prognózisának készítésében.²⁾

A Kutatócsoport munkatársaitól ebben az időszakban 13 könyv, több mint 200 publikáció jelent meg. Az ipar munkájának segítése szempontjából elsősorban a következők tekinthetők fontos hozzájárulásnak:

- a vállalati célok, a tervezés, a nyereség-érdekeltség és a központi irányítás kapcsolatainak megvilágítása;
- a termelékenység terén mutatkozó helyzet értékelése, ebből adódó feladatainak elemzése, a nemzetközi tapasztalatok kritikai ismertetése;
- módszertani segítség a vállalatok, néhány tekintetben az iparvezetés munkájához (főként a szervezés, a középtávu tervezés, valamint a termelékenység, hatékonyság mérése, elemzése terén).

A tudományterület fejlesztéséhez leginkább azok a tanulmányok járulhatnak hozzá, amelyek egyes alapkérdések (a szocialista vállalatok céljai, a középtávu tervezés szerepe, a munkaszervezés feladatrendszere, az állóeszközligényesség trendjei, a struktúrafejlesztés fogalomrendszere, stb.) tisztázását tűzték ki, másrészt azok az elemzések, amelyek a nemzetközi tapasztalatokat, az iparvállalatok tényleges helyzetét és munkáját, egyes kutatási területek átfogó értékelését tették vizsgálat tárgyává. Módszertani szempontból a Kutatócsoport - a terv célkitűzéseinek megfelelően - nagy súlyt helyezett kutatásainak empirikus alátámasztására, a külföldi tapasztalatok elemzésére és adaptálására, a multidiszciplináris szemléletre, a gazdasági és társadalmi követelmények, valamint makro- és mikroökonómiai összefüggések komplex figyelembevételére.

A Kutatócsoportnak 1971-ben jóváhagyott Szervezeti Szabályzata szerint általános érdekű ipargazdasági kutatások folytatása mellett az elméleti és gyakorlati ipargazdasági munka előmozdítása is feladata. Ezt a Kutatócsoport többek között az MTA Ipargazdasági Bizottságának segítése révén igyekezett ellátni. A kutatás-

²⁾ Lásd: az Ipargazdasági Szemle 1975. 2. számában, 7-43. oldal.

Irányítás és finanszírozás rendszere ebben az időszakban külső munkatársak nagyobb arányú bekapcsolására és közös kutatásokra kevés lehetőséget adott. A tudományos élet élénkítéséhez hatáson eszköznek bizonyult az Ipargazdasági Szemle c. folyóirat kiadása, szélesebb részvételű tudományos konferenciák rendezése, a tudományterületen tevékenykedő társadalmi szervezetekkel való együttműködés, a Kutatócsoport nemzetközi koordinációs szerepköre. A Kutatócsoport látta el ebben az időszakban "A szocialista iparvállalatok és egyesülések irányításának megszervezése" c. KGST-téma hazai koordinátori feladatát és Magyarország képviselőjét a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségében; ennek kapcsán több nemzetközi tudományos tanácskozást és konferenciát, az MTA Ipargazdasági Bizottságával 1972 decemberében Ipargazdasági Tudományos Konferenciát rendezett.

Az alábbiak röviden jellemzik az egyes témacsoportokban végzett kutatásokat és közlik a legfontosabb magyar nyelvű tanulmányok, publikációk bibliográfiai adatait.

A termelékenység emberi tényezői

E témacsoportban két kutatás folyt, az egyik az egyéni teljesítményeket befolyásoló tényezőket, a másik a munkaerő mobilitás problémáit vizsgálta.

Az egyéni teljesítményeket befolyásoló tényezők szerepéről mind külföldi, mind hazai viszonylatban kevés gyakorlatilag is hasznosítható ismerettel rendelkezünk. A kutatás célja ezért az volt, hogy empirikus vizsgálatokkal feltárja, milyen tényezők hatnak az egyéni teljesítmények színvonalára és változására, segítse a magasabb teljesítményeket kiváltó körülmények megismerését és megteremtését, a további, hasonló vizsgálatokhoz módszertani útmutatást adjon.

A kutatás alapját gépipari, kohászati és textilipari vállalatok normázott és nem normázott munkaterületen dolgozó, mintegy 1800 munkására vonatkozó vizsgálatok képezték. Ezek a teljesítményeket befolyásoló tényezők rendszerszemléletű megközelítésből kiindulva, többféle módszerrel, összefüggéseikben elemezték az egyén és a társadalmi-gazdasági környezet szerepét.

A teljesítmények összehasonlítására a kutatás új módszert, a teljesítményszázalékok relatív színvonala szerint képzett teljesítményfokozatok elemzését vezet-

te be, ami lehetővé tette a normák különböző feszítettségéből adódó bizonytalanság kiküszöbölését. A kutatásról készült összefoglaló tanulmányok az egyéni tényezők közül vizsgálták az életkor, a szakképzettség, a szakmai gyakorlat, a vállalati gyakorlat, a munkahelyváltogatások száma, a családi körülmények, a lakóhely; a vállalati-üzemi tényezők közül a gyártási tömegszerűség, a munkafolyamat technológiai jellege, az üzem- és munkaszervezés színvonala, a munkakörülmények, az ösztönzés, a vezetés, a munkahelyi légkör, s az emberi kapcsolatok teljesítménnyel való összefüggését. Az egyéni teljesítmények szintjének vizsgálatát a teljesítményingadozás megfigyelése is kiegészítette.

A kutatás feltárta, hogy a vizsgált tényezők közül az üzemi, vállalati és a külső, társadalmi-gazdasági tényezők egyaránt fontos szerepet játszanak az egyéni teljesítmények alakulásában. Ahhoz, hogy a megfelelő egyéni tulajdonságokkal rendelkező dolgozók képességei valóban kibontakozzanak, kedvező objektív feltételeket kell teremteni. Az objektív feltételek nemcsak a teljesítmények színvonalára, hanem azok szóródására is hatnak. A vizsgálat megállapította, hogy az egyéni teljesítmények viszonylag szűk sávban mozognak és ennek gyakran nem technikai-technológiai okai vannak, hanem a teljesítmények egymáshoz igazítása; ennek megváltoztatása nemcsak vállalati, hanem szélesebb körű társadalmi feladat.

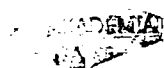
Berkó Lilli: A teljesítmények vizsgálata nem normázott munkaterületeken. *Ipargazdaság*, 1975. 12. sz. 28-34. oldal.

Ványai Péterné: Teljesítmény-elméletek. *Ipargazdasági Szemle*, 1972. 3. sz. 42-65. oldal.

Ványai Péterné: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők empirikus vizsgálata. *Ipargazdasági Szemle*, 1975. 3. sz. 23-50. oldal.

Ványai Péterné: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők. Akadémiai Kiadó, *Ipargazdasági Értekezések sorozat*, 9. kötet. (Sajtó alatt.)

A munkaerő mobilitásával foglalkozó kutatás tisztázta a szakirodalomban nem egységesen használt mobilitási fogalmakat, rendszerezte a mobilitás főbb típusait, áttekintette kiváltó tényezőit és azokat az intézkedéseket, amelyekkel a mo-

billitás a társadalom és a gazdaság igényei szerint befolyásolható. Felvázolta a munkaerőmozgások általános modelljét, abból kiindulva, hogy a rendelkezésre álló munkahelyek és munkaerő különböző paraméterekkel jellemezhető struktúrája sohasem esik egybe, a két struktúra összehangolása munkaerőmozgásokat kíván; ezek mérete, jellege, hatása a szocialista gazdaságban sokféle eszközzel befolyásolható.

A kutatás - statisztikai adatok elemzésével, esettanulmányok, interjúk, műszaki becslések segítségével - tipikus munkásszakmák példáján vizsgálta, hogy az előbbiekben említett kérdések konkrétan hogyan érvényesülnek. Feltárta, hogy a három kiválasztott szakmában (esztergályos, öntő, elektroműszerész) a ténylegesen végbement mobilitás milyen összefüggést mutat a technikai fejlődéssel és egyéb objektív, a munkahelyi struktúrát alakító tényezőkkel. A vizsgálat megállapította, hogy az elmúlt évtizedben végbement mobilitás ezekben a szakmákban nem felelt meg a gazdasági követelményeknek, egyes szakmákban túl nagymértékű, míg másokban túlzottan alacsony volt; ennek eredményeként vagy munkaerőhiány, vagy felesleg alakult ki. Ez káros gazdasági és társadalmi következményekkel járt.

A kutatás a három szakma jövőbeli munkaerőigényeire is becslést adott és megállapította, hogy egyensúlyhoz akkor juthatunk, ha az egyes szakmákra történő beiskolázást szorosabban kapcsoljuk a gazdaság jövőbeni igényeihez. A kutatás hangsúlyozta, hogy megfelelő intézkedésekre van szükség népgazdasági és vállalati szinten annak érdekében, hogy a hiányszakmák esetében a már kiképzettek ne hagyják el tömegesen szakmájukat, ill. a túlképzéssel jellemezhető szakmákban (elsősorban a munkakörök gazdagításával) lehetővé váljon a szaktudás magasabb szinten történő kihasználása.

Tóth Józsefné: A munkaerőmobilitás kutatása a Szovjetunióban. Ipargazdasági Szemle, 1975. 1. sz. 49-63. oldal.

Viszl Erzsébet: A munkaerőmobilitás főbb típusai. Ipargazdasági Szemle, 1972. 2. sz. 35-48. oldal.

Viszl Erzsébet: A munkával való elégedettség és a szakmai mobilitás vizsgálata. Ipargazdasági Szemle, 1974. 1. sz. 25-41. oldal.

Viszl Erzsébet: A munkaerő szakmai mobilitása. Akadémiai Ki-

A szervezés helyzete és fejlesztése iparvállalatainknál

E témacsoportban a kutatások egyik iránya a munkaszervezés kérdéseivel foglalkozott. Fogalmilag a munkaszervezés feladatkörének olyan új megfogalmazását adta, amely a munkaszervezést rendszerszemlélettel, a munkahelyi tevékenységet és az ezeket meghatározó, biztosító folyamatok komplex összefüggésében írja le.

A kutatás a munkahelyek szervezettségét és termelékenységét befolyásoló tényezők elemzésére széles körű alkalmazásra szánt módszertant dolgozott ki. A kialakított módszer főbb jellemzői:

- a munkahelyi tevékenységek különféle oldalainak (a munkahely kialakítása, az ellátószolgálat, az ember-ember kapcsolatok, a gazdasági összefüggések) komplex, együttes és egyidejű elemzésére;
- a közvetlen termelőállító munkahelyekből kiinduló, az egész összefüggő folyamatláncot egymáshoz kapcsoló elemzés; a helyzetfeltárás és az alapösszefüggésekre visszanyúló okvizsgálat szerves összekapcsolása;
- a parcellális helyzetvizsgálati, elemző technikák integrált felhasználása, a szubjektív megítélések és az objektív mérések együttes alkalmazása.

A módszertant a kutatás 22 vállalat mintegy 3000 dolgozójára kiterjedő mintán sikerrel alkalmazta. A vizsgálatból - a módszer próbája mellett - lezűrhető volt, hogy a legkülönbözőbb ágazatokhoz tartozó, eltérő technológiájú üzemekben is számos, általánosan jelentkező közös probléma van. Ezek kiemelése, a megoldásukhoz szükséges objektív (tárgyi és személyi) feltételek iparvezetési és vállalati-üzemi szintű biztosítása, valamint a megfelelő közvélemény kialakítása számos területen jelentős mértékben meggyorsíthatja az előbbrejutást. Kitűnt, hogy a munkásoknak a saját munkájukat, munkahelyüket, munkakörülményeiket érintő tényezőkről érett, határozott véleményük van. Ezek szisztematikus feltárása, a termelőerők időbeli és technikai kihasználását jellemző objektív adatok figyelemmel kísérése és az ezekre épülő, a tevékenység- és folyamatszervezést rendszer-kon-

cepcióban alkalmazó okvizsgálatok megfelelő alapot képeznek a szervezetség folyamatos, racionalizáló jellegű fokozásához, a munka kulturáltabbá tételéhez, az üzemi demokrácia érdemi fejlesztéséhez, a munkások és vezetők közös szemlélete kialakításához.

A kutatás keretében sor került még néhány vizsgálatra a korszerű termelőberendezések hatékony kihasználásával kapcsolatban, továbbá - az ipari tárcákkal karöltve - egy, a vállalati tevékenység főbb területeit felölelő, a szervezetség helyzetére vonatkozó önvizsgálatra alkalmas tesztmódszer kidolgozására és közvételére.

Balogh László - Kápolnai György - Parányi György: A munkaszervezési tartalékok feltárása és hasznosítása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. (Munkaszervezési sorozat.) 1975. 198 oldal.

Szaniszló József: Az átlagosnál termelékenyebb termelőberendezések kihasználásának vizsgálata. Ipargazdasági Szemle, 1973. 3. sz. 38-50. oldal.

Parányi György: A munkaszervezés és a termelési folyamatok. Ipargazdasági Szemle, 1972. 4. sz. 5-30. oldal.

Parányi György: A munkahelyek szervezetségét befolyásoló tényezők elemzése. Ipargazdasági Szemle, 1975. 1. sz. 8-32. oldal.

Parányi György: A munkaszervezés a vállalati irányítás rendszerében. Ipargazdaság, 1975. 4. sz. 7-13. oldal.

A szervezési tennivalók feltárásának gyors módszere. Szerk: Parányi György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. 156 oldal.

Az e témacsoportban folytatott kutatások másik iránya a vállalati szervezés és szervezetség egyéb területeivel és tényezőivel foglalkozott. A számítógépek vállalati alkalmazását elemző vizsgálat megkísérelte 50 olyan hazai vállalat, intézmény tapasztalatait is összegezni, amelyek a számítástechnikai kormányprogram megvalósításában jelentős szerepet játszanak. A különböző irányú vizsgálatok közös célja azoknak a főbb okoknak elemzése volt, melyek miatt a vállalatok számítógépes fejlesztésére fordított jelentős népgazdasági beruházások megtérülése gyakran jelentősen elmarad a kívánatos (és lehetséges) mértéktől. Ennek elemzé-

sén túl a kutatás a gazdaságos vállalati számítógéppalkalmazás általános feltételrendszerét és a hazai viszonyokat figyelembe vevő konkrét feltételeit is összefoglalta, s a vállalati vezetők és számítógépes szakemberek számára konkrét ajánlásokat adott.

A szocialista és tőkés országok szervezési tapasztalataira irányuló vizsgálatok eredményeinek a hazai gyakorlattal való összehasonlítása főként arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar gyakorlat helytelen irányban halad, amikor a vállalatok nagy, önálló szervezési részlegeket próbálnak kiépíteni. A kevés, jó szakember koncentráltabb felhasználása racionálisabb lenne. A szervezést jobban össze kell kapcsolni a vezetéssel, jobban kell építeni a vállalati közép- és alsósintű vezetők munkájára. A Kutatócsoport a vállalatok vezetését, szervezését segítő intézetek, intézmények tevékenységét is vizsgálta s ezzel kapcsolatos tapasztalatait az állami vezetés is hasznosította.

Komonyi Zoltán: Gazdaságos-e a vállalat számítógépes fejlesztése? Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. 169 oldal.

Komonyi Zoltán: A hatékony számítógépesítés néhány feltétele vállalatainknál. Ipargazdasági Szemle, 1972. 4. sz. 30-56. oldal.

Román Zoltán: Az üzem- és munkaszervezés fejlesztésének feladatai. Munkügyi Szemle, 1973. 8. sz. 1-9. oldal.

Román Zoltán: Vezetés, szervezés, tanácsadás. Munkügyi Szemle, 1975. 4. sz. 1-8. oldal.

Iparfejlesztés és iparvezetés

E témacsoportban az állóeszközigényesség és élőmunka helyettesítés c. kutatás célja annak vizsgálata volt, hogy a gazdasági fejlődés intenzív szakaszába való átmenettel szükségszerűen növekszik-e az ipari termelés állóeszköz-igényessége, milyen szerepe van a változásokban az élőmunka holtmunkával történő helyettesítésének, és magát e helyettesítést milyen tényezők ösztönzik vagy fékezik.

Az ipari termelés állóeszköz-igényességét elemző kutatás rendszerbe foglalta az állóeszköz-igényességet befolyásoló tényezőket és elemzésük módszertanát. Az átfogó jellegű, a korábbi hasonló tanulmányokat is feldolgozó statisztikai vizsgálat Magyarország mellett további 11 ország iparára terjedt ki. Eredményei egyes

más vizsgálatok által is jelzett tendenciákat megerősítettek, több összefüggést új oldalról világítottak meg. Végso következtetésük, hogy az állóeszköz-igényesség növekedése nem szükségszerű velejárója a fejlődés intenzívebbé válásának. A befolyásoló tényezők vizsgálatából kiemelhető az ágazati változások hatásának a korábbiaktól eltérő szemléletű, többoldalu elemzése.

A kutatások másik iránya az élőmunka helyettesítésének problémáit a gépesítést ösztönző és fékező tényezők oldaláról vizsgálta, gépipari és élelmiszeripari vállalatok tapasztalatai alapján. A vállalati felmérések eredményei azt mutatták, hogy a gépesítések kimutatott gazdaságossága nagy mértékben az alkalmazott számítás módjától, a kiinduló adatbázis körétől és pontosságától függ. A gépesítések célszerűségét a vállalatok - érthetően - nem egyszerűen a költségek, a jövedelmezőség vagy a nyereség szempontjából értékelik. A jövedelmezőségi szempontokon túlmenően többnyire fontos szerephez jut a munkaerőhiány, valamint a műszaki fejlődés eredményeinek alkalmazására, az önköltség csökkentésére és a minőség javítására irányuló törekvés. A gazdaságossági megfontolásokat figyelmen kívül hagyva elsődlegesen a fogadóképesség hiánya, a szabályozók gyakori változtatása, a szervezethez és a kapacitáskihasználás nem megfelelő színvonala gyakorol kedvezőtlen hatást.

Budavári Jánosné: A gépesítés néhány ösztönzője és fékje az élelmiszeriparban. *Ipargazdasági Szemle*, 1973. 3. sz. 29-37. oldal.

Sternthal János: A gépesítés ösztönzői és fékjei (Gépipari tapasztalatok alapján). *Ipargazdasági Szemle*, 1973. 3. sz. 7-28. oldal.

Végso Béla: A termelés állóeszköz-igényességének változása a magyar iparban. *Közgazdasági Szemle*, 1974. 2. sz. 148-161. oldal.

Végso Béla: A termelés állóeszköz-igényessége az iparban. 1975. Kézirat. 388 oldal.

A témacsoport keretében folyó kutatások másik témakörét a struktúrafejlesztési kérdések képezték.³⁾ A struktúrafejlesztés és a beruházások kapcsolatát elemző kutatás elsődleges célja a tényfeltárás volt. Az 1960-73 közötti időszak statisztikai adatainak feldolgozása illetve egyéb forrásanyagok elemzése révén arra

³⁾ A témáról rendezett nemzetközi konferencia anyagát az *Ipargazdasági Szemle* 1974. 2. száma tette közzé (1-170. oldal).

keresett választ, hogy milyen szerepe volt a beruházások tervezési és döntési rendszerének a strukturafejlesztési célkitűzések megvalósításában. A vizsgálat eredményel azt mutatták, hogy a fejlesztési eszközök központi szándék által determinálható hányada igen jelentős strukturaalakítási lehetőséget képvisel, ezeket a lehetőségeket azonban az elemzett időszakban korántsem használtuk ki megfelelően.

A bázisállapot meghatározó szerepe, a tervezés és a kívülről jött döntések elemtétei, nemzetközi tendenciák befolyása a kíváncsónál és szükségesnél fokozottabban éreztették hatásukat. A beruházások strukturafejlesztési lehetőségeinek hatékonyabb kihasználását mindenekelőtt a strukturafejlesztési folyamat alapelveinek további tisztázása, a beruházássalokációban érvényesülő partikuláris hatások kiszűrése, s a központi szándékot közvetítő irányelvek, ösztönzők, preferenciák fokozottabb összhangja segíthetné.

A termékstruktúra fejlesztésével foglalkozó kutatás rendszerezte a problémakör fogalmait és elemezte az újabb hazai tapasztalatokat. Ennek alapján vitatta azt a széles körben elterjedt felfogást, hogy a termékszerkezet fejlesztésének fő feladata a gyártásban lévő termékek termelési arányainak az utókalkulációk fedezeti nyereségadatai alapján való kedvező irányu alakítása. A kutatás szerint módosításra szorulnak azok a nézetek is, amelyek a termékszerkezet fejlesztésével kapcsolatos problémákat elsősorban beruházási korlátokra, munkaerőhiányra, piaci nehézségekre vezetik vissza. Lényegesebb a tervszerűtlenségnek, a fejlesztési célok gyakori változtatásának, a célkitűzések részleges teljesítésének kedvezőtlen hatása. A kutatás ajánlásai a termékszerkezet javításának olyan lehetőségekre hívják fel a figyelmet, amelyeket - a nagyobb tervszerűség révén - a termelési munkamegosztás fejlesztése, a specializáció és a tipizálás fokozása, a gyártmány-korszerűsítés, az önköltségcsökkentés és a minőségjavítás nyújtanak.

Botos Balázs: Strukturafejlesztés és beruházások az iparban. Kutatási beszámoló, 1975. 192 oldal.

Botos Balázs: Strukturafejlesztés és beruházások az iparban. Ipargazdasági Szemle, 1976. 1. sz.

Németh Péter: Az ipari beruházások ágazati strukturaváltozásainak néhány jellegzetessége 1960-1972 között. Ipargazdaság, 1975. 8-9. sz. 60-63. oldal.

Papanek Gábor: A termékszerkezet fejlesztésének lehetőségei és problémái Iparunkban. *Ipargazdasági Szemle*, 1975. 4. sz. 5-25. oldal.

Papanek Gábor: A termékszerkezet javításának időszzerű kérdései Iparunkban. 1975. Kézirat. 128 oldal.

Román Zoltán: Gazdasági növekedés és szektorális politika. *Gazdaság*, 1974. 3. sz. 65-77. oldal.

A termékszerkezet fejlesztésének egyik fontos eszköze a termelési kooperáció ésszerű alakítása. Az ezzel foglalkozó kutatás egy kérdőíves felmérés segítségével a gépípar példáján elemezte a hazai iparvállalatok közötti kooperáció helyzetét és problémáit. A felmérés adatokat szolgáltatott, mind az igénybevett, mind a szolgáltatott kooperációról, a kooperáció nagyságáról, jellegéről (specializációs és kapacitás kiegészítő kooperáció). A vállalatok az igénybevett kooperáció indítékai között a szükséges állóeszközök, a speciális kapacitások és a munkaerő hiányát jelölték meg a legfontosabbnak. A kutatás arra is rámutatott, hogy a népgazdaság jelenlegi kapacitás adatai csak korlátozott mértékben teszik lehetővé a vállalatok kooperációs igényeinek kielégítését. Szükségesnek látszik, hogy az alkatrészek, részegységek biztosításánál vállalataink az eddiginél nagyobb mértékben támaszkodjanak nemzetközi kooperációra.

Sternthal János: A gépípari vállalatok termelési kooperációjáról. *Ipargazdasági Szemle*, 1975. 4. sz. 26-46. oldal.

Sternthal János: Az iparvállalatok közötti termelési kooperáció. Akadémiai Kiadó, *Ipargazdasági Értekezések sorozat*, 10. kötet. (Sajtó alatt)

A vállalati gazdaságtan alapkérdései

E témacsoportban a kutatások azt vizsgálták, hogy melyek a szocialista vállalat céljai, milyen célokat követnek ténylegesen vállalataink, hogyan tükröződnek a célok a vállalati tervezésben, illetve mennyiben mozditja elő vállalatainknál a tervezés a célok elérését milyen ajánlások segíthetik a tervezés hatékonyabbá tételét.

A vállalati célok fogalmát, összefüggéseit a kutatás interdiszciplinárisan közelítette meg, rámutatva a szocialista vállalat célrendszerének összetettségére. A vállalati célok magukban foglalják mind a vállalat elé állított követelményeket, mind a dolgozók törekvéseit, a vállalatnak, mint szervezetnek a céljai pedig az ezek közötti összhang biztosítására irányulnak. A vállalati célrendszer hierarchikus felépítésű és a célok közötti különféle, preferenciális, feltételi stb. kapcsolatok fontos szerephez jutnak.

A vállalati középtávu tervezéssel foglalkozó kutatás elemezte a szakirodalomban gyakran ellentmondásosan tárgyalt vállalati politika, stratégia, fejlesztési koncepció fogalmát, ezeknek, s a kvantitatív tervezésnek a kapcsolatát és a tervgazdaság viszonyai közötti ésszerű szerepüket. A kutatás koncepciót adott a rugalmas középtávu vállalati tervezésre. Kifejtette a tervezési időhorizont, a tervezés folyamatossága, a tervezés korlátai, s a racionális döntési időpont szerepét és összefüggéseit. A kutatások alapján megfogalmazott ajánlások hangsúlyozták, hogy a termékek és az egész vállalat várható jövedelmezőségének vizsgálata és a pénzügyi egyensúly ellenőrzése a középtávu tervezés alapvető része, de kiindulni a fejlesztési és piaci tényezők közül, a magasabb hatékonyság, a nagyobb szervezettség követelményeiből kell. Általános gazdasági helyzetünk figyelembevételével középpontba kell állítani az intenzív fejlesztést és a tartalékok feltárását. A korábbinál nagyobb külgazdasági, piaci és ármozgások rugalmasabb tervezést követelnek.

Kéri Tamás: Az iparvállalat rugalmassága. Akadémiai Kiadó, Ipargazdasági Értekezések sorozat, 3. kötet. 1972. 56 oldal.

Klefer Márta: A marketing tevékenységek szerepe az iparvállalati középtávu tervek megalapozásában. Ipargazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 5-20. oldal.

Komonyi Zoltán - Papanek Gábor: Az iparvállalati döntések és a tervezés időhorizontja. Ipargazdasági Szemle, 1973. 4.sz. 36-47. oldal.

Komonyi Zoltán: Rugalmasság a középtávu vállalati tervezésben. Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. sz. 44-75. oldal.

Román Zoltán: A szocialista vállalat céljai. Közgazdasági Szemle, 1973. 4. sz. 392-405. oldal.

Román Zoltán: A vállalati középtávu tervezés időszerű kérdései. Pénzügyi Szemle, 1975. 11. sz. 880-888. oldal.

Szabó Ágnes: A stratégia szerepe a vállalati tervezés rendszerében. Ipargazdasági Szemle, 1975. 3. sz. 51-65. oldal.

"A bizonytalanság figyelembevétele az iparvállalatok döntéseiben" témájú kutatás empirikus tapasztalatok alapján keresett választ arra, hogy milyen tényezők okoznak bizonytalanságot a vállalatok beruházási döntéseknél és ezeket milyen mértékben, milyen módon veszik a döntéshozók figyelembe. A kutatás módszert adott és ajánlott a bizonytalanság számításbavételére a beruházási döntések előkészítésénél. A "Kockázat és versenyképesség" témában indított kutatás áthúzódik a következő tervidőszakra.

Botos Balázs: A bizonytalanság figyelembevétele az iparvállalatok beruházási döntéseiben. Akadémiai Kiadó, Ipargazdasági Értekezések sorozat, 4. kötet. 1973. 83 oldal.

Gergely István: Külső infláció, gazdasági tisztánlátás, aktív cse-rearánypolitika. Közgazdasági Szemle, 1975. 12. sz. 1452-1465. oldal.

Papanek Gábor - Botos Balázs: A bizonytalanság, a kockázat értékelése fejlesztések tervezésénél. Szigma, 1974. 1-2. szám. 53-66. oldal.

A termelékenység növelése az iparban

E témacsoport keretében a Kutatócsoport az időszak elején fejezte be a termelékenység színvonalát és növekedését meghatározó tényezőkről KGST együttműködésben készített felmérés értékelését. Az újszerű vizsgálat segítette a statisztikai adatgyűjtéssel hozzá nem férhető tényezők szerepének megvilágítását, képet adott a gyártmányok és technológiák korszerűség szerinti minősítéséről és a termelékenység várható növekedésének, valamint gátló körülményeinek vállalati megítéléséről.

Szintén az előző időszakról huzódott át az a kutatás, amely a munka és a teljes termelékenység és tényezők együttes elemzésére dolgozott ki módszert és

konkrét számításokat is adott a népgazdaságra, az ipar egészére és főbb ágazataira, valamint egyes vállalatokra vonatkozóan. A módszer és az ennek alapján végzett elemzés összekapcsolva vizsgálja a munkatermelékenység és az állóeszközigényesség alakulását és a munka állóeszközökkel való helyettesítésének kategóriájával a munka és a teljes termelékenység kapcsolatát is megvilágítja. A végzett vizsgálatok a módszer vállalati és nemzetközi összehasonlításokra való hasznosítási lehetőségeit is bizonyították.

A termelékenység mérési módszerei körében újabb számításokkal összefoglaló értékelés készült az ágazati kapcsolati mérlegeken alapuló módszerek alkalmazhatóságáról és általánosítható tapasztalatairól. A Kutatócsoport a hosszútávú tervezéshez kapcsolódva az Országos Tervhivatal számára matematikai-statisztikai elemzést készített a gazdasági fejlettség, a reálbérek és a termelékenység változásának összefüggéseiről.

Több kisebb kutatás elemezte a termelékenység növelésének az előző témacsoportok keretében nem vizsgált tényezőit, így a nagyságrendi megtakarítások és a strukturaváltozások szerepét, valamint a termelékenység tervezésének kérdését. Elkészült, és sajtó alatt van az összefoglaló munka, amely összegezi a termelékenység mérésének, elemzésének és a gazdasági növekedésben betöltött szerepének hazai és külföldi tapasztalatait.⁴⁾ E munka történeti és nemzetközi megvilágításban elemzi a gazdasági növekedés fogalmát, mérésének problémáit, hosszútávú trendjeit hazánkban és más országokban, a növekedés főbb forrásait, az ezek hatásának számszerűsítésére alkalmazható és alkalmazott módszereket.

Budavári Jánosné: A termelékenység és a hatékonyság alakulása a magyar és a nyugatnémet iparban 1950-1970 között. *Ipargazdasági Szemle*, 1972. 4. sz. 57-64. oldal.

Román Zoltán: Munkatermelékenység és hatékonyság az ipar ágazataiban. *Statisztikai Szemle*, 1972. 2. sz. 149-167. oldal.

Román Zoltán: Termelékenységünk az iparban. *Hogyan látják a vállalatok?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 396 oldal.

⁴⁾A külföldi termelékenységi Központok tapasztalatairól az *Ipargazdasági Szemle* - folyamatos közleményei mellett - 1974/75 évi különszámában adott tájékoztatást (1-198. oldal).

Román Zoltán: Termelékenységelemzés teljes ráfordítási mutatók felhasználásával. Statisztikai Szemle, 1974. 2-3. sz. 168-179. oldal.

Román Zoltán: A nagyságrendi megtakarítások és a vezetés feladatai. Ipargazdaság, 1975. 7. sz. 1-4. oldal.

Román Zoltán: Termelékenység és gazdasági növekedés. Kossuth Könyvkiadó. (Sajtó alatt)

Sternthal János: A munka- és teljes termelékenység alakulásának vállalati vizsgálata. Ipargazdasági Szemle, 1972. 1. sz. 41-67. oldal.

Sternthal János: Módszer iparvállalatok közötti összehasonlításokra. Ipargazdasági Szemle, 1974. 3. sz. 21-32. oldal.

Végső Béla: A gazdasági fejlettség és a termelékenység változásának összefüggései. Ipargazdasági Szemle, 1973. 4. sz. 16-35. oldal.

Végső Béla: A gazdasági fejlettség, a munkatermelékenység, a reálbér és a reáljövedelem változásainak összefüggései. Kézirat. 1971. 97 oldal.

CIOS VILÁGKONGRESSZUS CARACASBAN

A tudományos vezetés és szervezés kérdéseivel foglalkozó legrégebbi nemzetközi társaság, a CIOS XVII. világkongresszusa 1975. novemberében Caracasban ült össze. A kongresszus munkájában előadással, hozzászólásokkal a Szovjetunió és több más szocialista ország képviselői is részt vettek. Az alábbiak két szovjetunióbeli résztvevő reflexióiról adnak rövid összefoglalást.¹⁾

A kongresszuson az érdeklődés középpontjában olyan kérdések állottak, mint a változó gazdasági erőviszonyok, a külföldi beruházások, a multinacionális cégek tevékenysége a fejlődő országokban, az irányítás és vezetés problémái a gazdasági növekedés különböző szakaszaiban. A kongresszuson élénk eszmecsere alakult ki az irányítás formáinak, módszereinek és technikájának fejlődési tendenciáiról, s sok hozzászóló kitért a gazdasági válsággal és a békés időkben szokatlan méretű inflációval, a tőkés világ pénzügyi rendszerének zavaival kapcsolatos kérdésekre.

Az Egyesült Államok, Anglia, az NSZK, Franciaország és számos más ország képviselői rámutattak a vezetők megnövekedett felelősségére a külföldi országokban eszközölt beruházások hatékonyságának növelésével, a vezetési tudományos ismeretek elterjesztésével, a válság leküzdésével, a rendelkezésre álló erőforrások racionális és kiegyensúlyozott felhasználásával összefüggő feladatok kapcsán. Az előadásokban és a vitákban fontos helyet kaptak a tudományos-műszaki haladás, a termelés és a tőke koncentrációja, valamint a tőkés világ gazdaságban kiéleződő ellentmondások kérdései.

Több előadás igyekezett bizonyítani, hogy a tőkés vállalatok vezetésében a cél már nem a profit, a vállalat különböző vállalkozói társadalmi és szociális célok együttesének megvalósítására törekszenek. Ezzel összefüggésben figyelemreméltó, hogy a vezetés tudomány polgári képviselői nagy figyelmet szentelnek a szervezetek behaviorista modelljének, amely véleményük szerint nem a vezetés formális, hanem emberi tényezőkre orientálódik. Felfogásuk szerint a formális

¹⁾V. Afanaszjev - B. Milner "A korszerű irányítás realitása!" c. cikke alapján (Kommunist, 1976. 1. sz.).

szervezeti struktúra a humán elvárásokkal szemben állva funkcionál, s a munkatermelékenység növekedésének akadályát jelenti. E koncepció szolgált alapul azoknak az új követelményeknek a megfogalmazásához, amelyek a kongresszus során több ízben is elhangzottak. Ilyen követelményként került előtérbe a menedzserek társadalmi-szociális felelősségének növelése, a tőkés vállalatoknak a foglalkoztatottság biztosítására, a környezet védelmére irányuló programokban való részvétele stb.

A konfliktusok megoldásának, az egyén és a szervezet kölcsönhatásának, a vezető szakemberek képzésének a vezetéssel kapcsolatos kérdéssel ugyancsak fontos szerepet kaptak e nemzetközi eszmecsereben. Az e téma körül kialakult vita vezérmotívuma az "új realitások - új vezető" jelszóban foglalható össze. Itt is megfogalmazást nyert a követelmény a dolgozók vezetésben való részvételének kislésítésére. Többen azonban szembenálltak e felfogással. Az egyik iránti felszólaló pl. így fogalmazott: "A munkások dolgozzanak, s egyéni szükségleteik kielégítésével és ne az irányítással foglalkozzanak, döntések nem lehetnek helyesek."

Az utóbbi években a vezetők egész képzési rendszere és képzettségük színvonalának emelése sajátos hídát képez az irányítási formák, módszerek és technikák korszerű, intenzív tudományos kutatása és a különböző irányító tevékenységek gyakorlata között. Az "emberek vezetése" és a vezetőképzés módszerrel területén folytatott kutatások gyors fejlődése arról a törekvésről tanuskodik, hogy az emberi munka intenzívebbé tételének új, a korábbiaknál megfelelőbben kialakított módszerrel és eljárásokkal találják meg. A gazdasági függetlenségért, a gazdaság legfontosabb ágazatainak nemzeti tulajdonbavételéért folytatott harc a fejlődő országokban előtérbe hozta a gazdasági fejlődés állami irányításának, valamint a nemzetgazdaság központosított tervezésének megszervezésével és szervezetével összefüggő problémákat. A kongresszuson ezek körül nagy vita alakult ki.

Igen éles, kritikai hangvétel jellemezte a multinacionális cégek tevékenységéről és irányítási szervezetéről adott elemzéseket. A tények egész sorával bizonyították a hozzászólók, hogy ezek a cégek a különböző területeken, mint pl. a külkereskedelem, a műszaki fejlesztés, gazdasági önállóság stb., a fejlődő országokat hátrányos helyzetbe hozzák és kizsákmányolják. Venezuela elnöke arról beszélt pl., hogy a multinacionális vállalatok figyelmen kívül hagyják annak az or-

szágnak a nemzeti érdekeit, ahol tevékenykednek, kulturális értékeket rombolnak le, fékezik a hazai tudomány és a technika fejlődését. Hasonló álláspontot képviseltek Latin-Amerika számos országának képviselői is. Megemlíthető ezzel kapcsolatban, hogy széles körű egyetértésre találtak azok a javaslatok, amelyek egységes, nemzetközi, adózási törvények kidolgozását vetették fel. Több részről is elhangzott az a javaslat, hogy a multinacionális cégek tevékenységével és az e tevékenységek feletti ellenőrzéssel összefüggésben külön normatívákat kell kidolgozni. Franciaországban szükségesnek ítélték egy nemzetközi monopóliumellenes törvény kidolgozását. A témával foglalkozó előadások tükrözték azt a felismerést is, hogy az erőforrások hasznosításának hatékony irányítása nem oldható meg egyetlen ország keretei között, ez nemzetközi együttműködést követel. Latin-Amerika országainak képviselői, mint egyik alternatívát, javasolták egy nemzetközi latin-amerikai vállalat létrehozását, amelynek célja e régió gazdasági integrációjának előmozdítása lenne.

A fejlődő országok részéről megnyilvánuló irányvonal számos nagy tőkések cég képviselőjét indította arra, hogy e cégeknek a "harmadik világban" folytatott tevékenységét, "jőszolgálati küldetesként", mint a hatékony gazdasági fejlődés feletti gondoskodást jellemezzék. "Bennünket hívnak - és mi megyünk" fogalmazta meg az egyik nyugatnémet résztvevő. A Stanford Research Institut alelnöke azt hangoztatta, hogy itt az ideje a nacionalizmusról a "multinacionalizmusra" való áttérésre. Egy másik előadás megfogalmazásában: "A multinacionális vállalat csupán azoknak a tapasztalatoknak az elterjesztését szolgáló forma, amelyekre más országoknak szükségük van". Az Egyesült Államoknak az irányítás és a vezetés területén megnyilvánuló expanziója a konferencia előadásaiban is helyet kapott. Az Egyesült Államokban 1964-ben létrehozott nemzetközi vezetési segítségnyújtási intézmény elnökének hozzászólása ismertette: az intézmény 1964-től 1975-ig 60 országban mintegy 5000 programot dolgozott ki ill. valósított meg. Az intézménynek jelenleg 29 országban van állandó képvisellete, munkájába 8500 amerikai vezetési szakembert kapcsol be.

A kongresszus előadásaiban és anyagaiban tükröződött az a törekvés, hogy elemezzék az irányítás elméletének és gyakorlatának az utóbbi években végbement fejlődését és tendenciáit. Jelentős helyet foglalt el e kérdések között a számítás-

technika és a döntéshozatal rendszerelméleti módszereinek az alkalmazása. A kongresszus tapasztalatai újból megerősítették, hogy az irányítás egészének folyamatában a fő szerep nem a technikai eszközöké, hanem az embereké. Az új eszközök és módszerek nem helyettesítik, hanem megalapozottabbá teszik a vezetőknek a hatékonyabb tevékenység kiválasztására irányuló döntéseit.

Kapcsolódva e kérdésekhez, nagy érdeklődés kísérte a különböző módszerekről, vezetés-szervezési koncepciókról és ezek korszerűsítésének irányairól számot adó előadásokat. Kiemelhetők a célok szerinti vezetés (management by objectives), a vezetési hierarchia és a funkciók közötti hatékony koordináció követelményei, a rendszerszemléletű és egyidejűleg dinamikus közelítés, a vállalati irányítás területén felhalmozódott tapasztalatoknak az államigazgatás korszerűsítésében történő felhasználására irányuló törekvések.

A konferenciáról beszámoló cikkükben a szerzők - a legújabb publikált szakirodalmat is figyelembe véve - kritikai értékelést is adnak az irányítás és a vezetés módszereivel és továbbfejlesztésével kapcsolatos polgári irányzatokról. A magatartáselméletre épülő modellekkel kapcsolatban rámutatnak arra, hogy bár az ilyen típusú modellek alkalmazására számos kísérlet történt, komoly gyakorlati eredményeket nem hoztak e törekvések. Ennek fő oka abban rejlik, hogy az irányítás és a vezetés a kapitalista gazdaságban - a látványosan fogalmazott humán orientációval ellentétben - valójában nem az embert, hanem a "nagy üzletet" szolgálja. Az ilyen törekvések célja az embernek, a dolgozónak a tőkés társadalmi és gazdasági rendszerbe való integrálása a tőkés társadalom és gazdaság céljainak érdekében. Ezzel függ össze a menedzserek új szerepének, társadalmi felelősségének a polgári teoretikusok és gyakorlati szakemberek részéről történő fokozott előtérbe állítása. A cikk szerzői hangsúlyozzák, hogy mindebben az túlrögződik: az irányítás és a vezetés hagyományos koncepciója a dolgozók növekvő öntudatának és az osztályharc során szerzett tapasztalatainak eredményeként már nem tartható.

dr. Végső Béla

AZ 1975. ÉVBEN ELNYERT KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI FOKOZATOK

A közgazdasági tudományok doktora fokozatot nyerte el:

Benke István: "Érdek és ösztönzés" című disszertációja alapján.

Bod Péter: "Egy matematikai programozási modellrendszer a hosszutávú (15-20 éves) népgazdasági tervezés koordináló és összefoglaló munkáiban való felhasználásra" című disszertációja alapján.

Forgács Tibor: "Áruforgalom és értékesítés" című disszertációja alapján.

Szita János: "Az összeurópai gazdasági együttműködés távlatai" című disszertációja alapján.

Tallós György: "A bankhitelek szerepe és hatékony alkalmazásának feltételei a gazdaságirányítás rendszerében" című disszertációja alapján.

A közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot nyerte el:

Árvay János: "Nemzeti termelés, nemzeti jövedelem, nemzeti vagyon" című disszertációja alapján.

Bene László: "A vezetés tudományos megalapozása" című disszertációja alapján.

Bodnár Pál: "A termelésirányítási funkciók fejlesztése az iparvállalatoknál" című disszertációja alapján.

Ehrlich Éva: "Infrastruktúra, korok és országok" című disszertációja alapján.

Mohy Eldin Eljurfot: "Szíria társadalombiztosításának fejlődési lehetőségei Magyarország tapasztalatai alapján" című disszertációja alapján.

Köves András: "Gazdasági kapcsolatok a Szovjetunió és a fejlett tőkés országok között" című disszertációja alapján.

Mayer László: "A mezőgazdaság szerepe Tanzánia gazdasági fejlődésében" című disszertációja alapján.

Achmed Abd El-Hafiz Muhamed: "A mezőgazdaság fejlődése, tekintettel a termék-értékesítési kapcsolatokra Magyarországon és Egyiptomban" című disszertációja alapján.

Seregi Ferenc: "A szocialista állami nagyvállalatok irányításának, szervezésének és igazgatásának kölcsönhatásai" című disszertációja alapján.

- Szabó Katalin: "A nagyvállalati kihívás, új hullám a tőkekoncentrációban" című disszertációja alapján.
- Tenner György: "Adalék a marxista ujratermelési elmélethez" című disszertációja alapján.
- Tesner István: "A beruházási együttműködés, mint a szocialista gazdasági integráció feltétele és megjelenési formája" című disszertációja alapján.
- Nguyen Tat Tot: "Statisztikai megfigyelések és vizsgálatok alkalmazása az állattenyésztésben" című disszertációja alapján.
- Winkler György: "Középtávu vállalati tervek kidolgozásának formalizált módszerszerel" című disszertációja alapján.

SZAKIRODALOM

Dr. Fülöp Sándor: Vállalati értékesítési és árpolitikai döntések előkészítése¹⁾

A "Vállalati gazdálkodás" sorozatban könnyen kezelhető, gyakorlatias, de igényesen megírt és aktuális témákkal foglalkozó könyvek jelennek meg. Ennek az igénynek jól felel meg Fülöp Sándor munkája. A könyv erénye a tömörség, amit úgy ér el, hogy egyrészt szelektál és ujszerű témákkal foglalkozik. Másrészt ismeretnek tételez fel egyes, az értékesítés és az árak témakörébe tartozó fogalmakat és módszereket. A könyv ezekre építve továbbfejleszti, gazdagítja és elmélyíti a vállalatok piacpolitikai ismereteit. A könyv világos és jó szerkezete, a sok gyakorlati példa és módszerelméleti utmutatás csak fokozza az olvasmányosan megírt munka használhatóságát. Külön kiemelendő a könyv végén szereplő szempont- (kérdés-) gyűjtemény, amely a beszerzés, az értékesítés és az árak területén a hiányosságok feltárásában és a hatékonyabb szervezethez való kialakításában segíti a vállalatokat.

Fülöp Sándor könyvének bevezetőjében a témakör körülhatárolását adja. A beszerzés, az értékesítés és az árak témáját az üzleti döntések gyűjtőfogalmába sorolja. Az üzleti döntések ... "közvetlenül kapcsolatban állanak a piaci helyzettel" (10. old.). Nem azért üzleti döntések, mert a "napl operatív értékesítési tevékenységhez kapcsolódók" (11. old.), hanem mivel a döntések "specifikus tartalma ... a piacra irányulás" (10. old.). Ennyiben elkülönülnek más vállalati pl. "fejlesztési, termeléspolitikai, foglalkoztatási, pénzügyi" - döntésektől, bár természetes, hogy a döntések komplex rendszerében ezektől nem választhatók el. Nyilvánvaló, hogy a szerző meghatározásával - lényegében - a marketing-típusú döntések körébe sorolja a könyvében tárgyalt problémákat.

A szerző tudatosan abból indul ki, hogy a döntéselőkészítés árnyalt, több variációs, sokféle külső hatást és korlátozó tényezőt figyelembe vevő - azaz: nem determinisztikus jellegű - mérlegelési eszköz. Ezért vörös fonálként húzódik végig a könyvön a kockázat és bizonytalanság, az alternatív akciók, a hatásváltozatok, a korlátozó tényezők, a szubjektív mérlegelés figyelembevételének sokféle lehetősége és módja. Bonyolult matematikai apparátus helyett - a gyakorlati hasznosítás igényét szem előtt tartva - könnyen kezelhető, és áttekinthető eljárásokat javasol.

A könyv az értékesítési döntések közül a választéki, a kollekciótervezési és az innovációs döntések előkészítését tárgyalja. Helyesen világítja meg, hogy a választékbővítés, illetve szűkítés kényszerű kompromisszum eredménye: szélesebb választék rendszerint nagyobb készlettel, kedvezőtlenebb gépkivhasználással jár, de így megelégedettebb a vevőkör. Szűkebb választék-ajánlat viszont fordított hatá-

¹⁾ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 175 oldal.

su. Tehát a választéki döntés a vállalat jövedelmezősége és a vevőkör igényeinek elismerése közötti optimum keresésének és megközelítésének a problémája. Annak érdekében, hogy a vállalat számára iránytű álljon rendelkezésre, javasolja a szerző a termékeként (választékok stb. szerint) képzett termékkrangsor, a legkedvezőbb vállalati lehetőségektől a kedvezőtlenebbek felé.

A kollekció sajátos fogyasztási cikk (illetve: textillipari) sajátossága. A divat igénye és a fogyasztási (nemzeti, éghajlati, ültözködési, férfi-nő-gyerek stb.) szokások és jövedelmek alapján készült mintákból válogat a kereskedelem. A gyár törekvése, hogy a kollekciót lehetőleg úgy állítsa össze, hogy az kelendő legyen és az abból kiválasztott ("kimazsolázott") vevőrendelés kedvező jövedelmezőséggel rendelésállományt biztosítson.

A termékfejlesztési döntések előkészítésében a szerző új elemként vezeti be azt a speciálisan magyar szempontot, hogy nem egyetlen piacra termelünk, hanem többféle és a terméktulajdonságok megítélése szempontjából egymástól eltérő szemléletű nemzeti piacokkal állunk szemben. Továbbá, hogy az eltérő piacok megnyerése érdekében az újszerű termékek megítélésének és forgalombahozatali stratégiájának sokféle változatára lehet szükség.

Az értékesítési döntések fontos elemeként kezeli a szerző a hatások dinamikus jellegét. A kereslet, a vállalat piaci részaránya, az új termékek iránti érdeklődés stb. időben változik, eltérő ütemben növekszik, illetve csökken, ami fontos tényező a ma hozott döntés várható hatásainak mérlegelésében.

A beszerzési döntésekkel és a döntések módszerével viszonylag keveset szoktunk foglalkozni. Ezt a hiányt felismerve szentel külön fejezetet Fülöp Sándor a beszerzésnek. Vizsgálja a beszerzési források közötti választás, az egyes szállítók határidő, ár és egyéb megbízhatósági-fegyelmi teljesítményei mérlegelésének módszereit. A beszerzés optimális időpontja, mennyisége meghatározására egyszerűsített eljárást mutat be. Fontos és aktuális része ennek a fejezetnek a beszerzési stratégiák felvázolása a várható beszerzési feltételek és árváltozások figyelembevételére.

A vállalati árpolitikával foglalkozó rész rövidre szabott. Foglalkozik a piactípusok, a piacok összefonódottsága, a szükséges információknak az árpolitikára gyakorolt hatásaival. Az árpolitikai döntésekkel kapcsolatban érinti az árképzés, a fedezetazámítás, az árdifferenciálás szerepét, az ár és más marketing-eszközök kölcsönhatását. Vázolja az árformák és a tisztességtelen haszon vállalati árpolitikát korlátozó szerepét. Újszerűen, kölcsönhatásaik szempontjából tárgyalja az árváltoztatások elaszticitási és költség- (jövedelem-) fedezeti összefüggéseit.

Fülöp Sándor könyve, különösen az export-orientált könnyűipari ágak számára, jól válogatott, korszerű módszereket ad a vállalatok sikeres piaci tevékenységét megalapozó döntések előkészítéséhez. A munka elméleti színvonalát és gyakorlati használhatóságát tovább emelte volna, ha a szerző az értékesítés, a beszerzés és a vállalati árpolitika témakörét szélesebb alapon tárgyalja, további szakmákra érvényes módszereket dolgoz fel és jobban kapcsolja mondanivalóját adott gazdasági feltételeinkhez, a gazdasági szabályozók az irányítás és az árukapcsolatok érvényes rendszeréhez.

Dr. Gergely István

Aligha véletlen, hogy a nemzetközi, de a hazai közgazdasági szakirodalomban is megszorodtak azok a tanulmányok, amelyek a gazdasági növekedés elméleti és gyakorlati kérdéseit, a gazdasági növekedés területeinek belső összefüggéseit, törvényszerűségeit vizsgálják. A gazdasági növekedés problematikája természetesen lényegesen eltér a különböző társadalmi rendszerű országok esetében, s jelentős különbség mutatkozik a gazdasági fejlettség különböző szintjeinelhelyezkedő országok között is.

A legfejlettebb tőkés országokban a gazdasági növekedés ujszerű elemeként említhetjük az inflációt, mint a növekedés tartósnak ígérkező "kisérő" jelenséget, a növekedési ütemek lelassulását, a pénzügyi rendszerek válságát, az energiahordozók területén létrejött új helyzetet stb. A fejlődő országokban az utóbbi években igen erős differenciálódás ment végbe a gazdasági növekedés feltételeinek tekintetében. Az alapvető probléma általában nem változott: a bekövetkezett nem jelentéktelen gazdasági növekedés ellenére ezen országokban az életszínvonal nem vagy csak jelentéktelen mértékben emelkedett, nem csökkent számottevően elmaradottságuk a fejlett országokhoz mérten sem, nem sikerült biztosítaniuk a hosszabb távú gazdasági fejlődés belső, tartósnak ítéltető tényezőit stb. Ugyanakkor az olajválság után a fejlődő országok egy részében a pénzügyi feltételek ugrásszerűen kedvező irányban változtak; a kérdés itt az, hogy hogyan tudják ezeket az eszközöket a modern gazdasági fejlődés szolgálatába állítani. A fejlődő országok másik, nagyobbik részében az olajválság kedvezőtlen hatása méginkább megnehezítette az amúgy is ellentmondásokkal terhes növekedési folyamatokat.

A szocialista országok, ezek között Magyarország gazdasági növekedése a hetvenes évek elején sok vonatkozásban minőségi változásokon ment keresztül. Legfontosabbak azok a hatások, amelyek a gazdasági növekedés forrásaiknak megváltozásából fakadnak. A szocialista országok gazdaságának fejlődésében, korábban három tényező játszott kiemelkedő szerepet: a felhalmozási hányadok nagyarányú emelése; a rendelkezésre álló munkaerő széles körű bevonása a termelésbe; a népgazdaság ágazati strukturájának gyors változtatása az ipar javára a mezőgazdaság szükségszerű csökkenése és a tertiér szektor stagnáltatása ellenében. Persze az egyes szocialista országok eltérő mértékben és periódusban vették igénybe az említett emelőket és napjainkban sem mutatnak egységes képet a jövőbeni lehetőségeket illetően. Magyarországon azonban az 1960-as évek végére az említett tényezők már egyre kisebb mértékben szolgálhattak alapul a gyors gazdasági növekedésnek és helyüket egyre inkább a hatékonyság, a termelékenység, az eszközök jobb kihasználása, egyszóval az ún. intenzív tényezők vették, illetve veszik át. Ehhez a folyamathoz járult még a hetvenes évek elején a fejlett tőkés országokban kibontakozó pénzügyi válság, az infláció, az olajár drasztikus megváltozása. Ezen tényezők elsősorban a külgazdasági feltételek megváltozásában jelentkeztek és hatottak hazánk gazdasági fejlődésére. A gazdasági nö-

²⁾ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975. 245 old.

vekedés üteme a szocialista gazdaságfejlesztés sarkalatos kérdése, mlután a szocialista forradalom gazdaságilag kevésbé fejlett országokban ment végbe, így közvetlen politikai, gazdasági érdek fűződik a gazdasági elmaradás gyors felszámolásához, a néptömegek életszínvonalának emeléséhez. Szabó

Az elmondottak alapján Bánsági Pál, Rácz Dezső, Szabó Béla: Gazdasági növekedés és a fejlődés intenzív periódusa címmel megjelent tanulmánya igen fontos, társadalmi és gazdasági kérdéseket egyaránt magába foglaló terület vizsgálatára vállalkozott. A szerzők tanulmányuk fő céljaként a következőket jelölik meg. "E könyv célja, hogy a technikai fejlődés és a termelési viszonyok által meghatározott extenzív-intenzív növekedési periódusok sajátosságait, azok rendjét, alapvető jellemzőit - elsősorban technikai oldalról - megkísérelje feltárni"... "A technikai fejlődésben hol tart a magyar gazdaság, ezen belül elsősorban az az ipar, és melyek ennek a szakasznak alapvető mozgásformái, törvényszerűségei, hogyan érvényesülnek ezek a szocializmus viszonyai között" (10. oldal). Ez a célkitűzés két megfontolásból külön figyelmet érdemel: egyrészt, az elmúlt három évtizedes gazdasági növekedésünk legfájdóbb pontja a technikai fejlődés nem kielégítő alakulása. Noha gazdaságpolitikánk szinte minden időszakban külön is hangsúlyozta a technikai fejlesztés jelentőségét és nagy erőfeszítéseket tett meggyorsítására, frontáttörést lényegében nem sikerült ebben a vonatkozásban elérnünk. A technikai fejlődés lassúsága nem kis szerepet játszott a termelékenység és általában a gazdasági hatékonyság távolról sem kielégítő alakulásában. Másrészt a jövőbeni gazdasági növekedésünkben a technikai fejlődés kérdése, mint a termelékenység és a népgazdasági hatékonyság legfőbb hordozója, meghatározó jellegűvé válik.

Bármennyire örvendetes és üdvözlendő is azonban a szerzők szándéka, egy ilyen rendkívül összetett és szerteágazó téma, mint a gazdasági fejlődés intenzív szakasza, ennél lényegesen többet kíván: a sokoldalú, egymásra kölcsönösen is ható tényezők mélyenszántó tudományos igényű elemzését. A tanulmány legfőbb problémája, hogy a címbe jelzett gazdasági növekedés és a fejlődés intenzív periódusáról, annak megkülönböztető sajátosságairól, új vagy módosult belső összefüggéseiről, a technikai és a gazdasági oldalak megváltozott egymásrahatásáról viszonylag keveset mond. Bár a szerzők tanulmányuk első részében nyomatékosan hangsúlyozzák a vizsgálat komplex jellegének fontosságát, valójában a tanulmány nem tükrözi ezt a törekvésüket. Külön fejezetekben vizsgálják a létszám, a termelékenység, az állóeszközök és az állóeszköz hatékonyság kérdéseit stb. de ezek nem integrálódnak szerves egésszé. A tanulmányban megfogalmazott céltól eltérően igen szegényesen tárgyalják a hazai gazdaság technikai fejlődésének kérdéseit, elmaradásunk, lassu fejlődésünk társadalmi-gazdasági okait, a különböző gazdaságirányítási rendszereknek a technikai fejlődésre gyakorolt hatásait stb. E kérdések objektív vizsgálata márcsak azért is fontosnak mondható, hiszen az elmúlt években sokat irtak az intenzív fejlődési periódusról általában, de annál kevesebb érdembeli elemzés készült.

A tanulmány hat fejezetben tárgyalja a technikai fejlődés és a gazdasági növekedés rendkívül szerteágazó területét.

1. A technikai fejlődés és a gazdasági növekedés extenzív-intenzív szakaszának összefüggéseit tárgyalva a termelőerők fejlődésének részeként fejtik ki az intenzív és extenzív periódusokat: az első periódus lényegében a technikai forradalom eredményeinek gyakorlati alkalmazását, gazdaságossá válását, a meglevő technikai színhez történő integrálását, a második pedig a technikai forradalom ered-

ményeinek széles körű elterjedését, az adott minőségi határokon belül maradó, tökéletesedését jelenti. A technikai fejlődés e két minőségileg elkülönülő szakasza persze mereven nem választható el; az elhatárolás csak abban az értelemben lehetséges, hogy egy adott fejlődési periódusban, mely elemek vannak túlsúlyban, melyek a meghatározók. A technikai forradalmakat nem lehet azonosítani a gazdasági növekedés intenzív periódusaival sem időben, sem térben (hiszen a gazdasági fejlődés intenzív szakasza igen sok politikai, társadalmi, gazdasági elemet is tartalmaz), de a technikai forradalom az intenzív fejlődési periódus alapját, technikai bázisát adja. E fejezet a technikai fejlődés és a gazdasági növekedés összefüggéseit meglehetősen általánosan és rendszertelenül fejti ki: hiányzik az alapos érvelés, a különböző szerzők sok esetben igen eltérő összefüggésben tett megállapításai ebben az esetben sem helyettesíthetik a tudományos elemzést és bizonyítást.

2. A gazdasági fejlődés extenzív-intenzív szakaszának a munkaerővel való összefüggéseit elemezve a szerzők megállapítják, hogy az extenzív növekedésre mindenekelőtt a munkaerő mennyiségi változása jellemző, míg az intenzív szakaszban a munkaerő minőségi oldalai válnak meghatározóvá. Ezt, az eredetinek aligha nevezhető megállapítást a különböző lehetséges növekedési módok bemutatásával érzékeltetik: a bemutatott fejlődési típusok azonban nem pontosan tükrözik a szerzők szándékait. A vizsgált "a-e" változatok közül a szerzők az "a" és "b" változatot tipikusan extenzív jellegűnek tekintik, míg a "c" változatot átmenetinek, és a "d-e" képviseli az intenzív periódusra jellemző helyzetet. Ugy gondolom, ez a felosztás pontatlan: egyrészt mert - a szerzők helyesen hangsúlyozzák az előző fejezetben - az extenzív és intenzív szakasz megkülönböztetése elsősorban az egyes növekedési tényezők szerepe, aránya alapján történhet, másrészt, mert az "a" illetve "b" változat olyan szituációt reprezentál, ahol a termelékenység csökken, illetve nincs termelékenységnövekedés, ilyen szakasz pedig a modern gazdasági növekedésben mindenképpen átmeneti és egyedi lehet. Következésképpen ezek a változatok nem reprezentálhatják a ténylegesen létező, valószínű extenzív növekedési periódusokat. Hazánk gazdasági növekedésében igen tekintélyes periódus nevezhető extenzívnek, de aligha található olyan periódus - akárcsak néhány év is - ahol a termelés és a létszám hányadosa csökkent, vagy stagnált volna.

3. A gazdasági növekedés egyes szakaszainak történeti alakulását az egyes országokra és országcsoportokra vizsgálva a szerzők megállapítják: a szocialista országok fejlődésében számos azonos vonás mutatható ki a termelési viszonyok azonossága, a fejlettség közel azonos szintje, a gyors fejlődésre való törekvés, tervgazdálkodás stb. alapján; a megtett út is sok közös vonást mutat. Ennek lényege, hogy a technikai fejlődésben egy erőteljes extenzív jelleg dominált, sok hasonló jellemzővel, mint amelyet a fejlett tőkés országok korábbi fejlődése is felmutatott (pl. kohászat és a nehézipar nagy súlya stb.). E fejezetben alig különböztethető meg az ilyen gyakran idézett szerzők és a tanulmányt kidolgozók véleménye, s igen lazán kapcsolódik a címben megjelölt témához. Az egyes országokról kifejtettek meglehetősen elnagyoltak.

4. A hazai fejlődéssel foglalkozó rész a tanulmány legterjedelmesebb része: foglalkoznak a növekedési ütemmel, a termelékenységgel, az állóeszköz hatékonysággal. E fejezettel kapcsolatban két megjegyzést kell tenni: egyrészt, hogy a címben jelzett intenzív szakasz vizsgálatára alig került sor, ugyanis a vizsgált

periódus 1970-el véget ér, így meglehetősen keveset mond a legutóbbi évek fejlődési problémáiról. A másik észrevétel az, hogy a meglehetősen gazdag irodalom, amelyet e fejezet megírásához felhasználtak, túlságosan nagy súlyt kap és nem mindig érvényesül világosan a szerzők mondanivalója. A témákban gazdag fejezetből csak egy megállapítást emelnék ki, amely a gazdaságpolitikai döntés és a gazdaságnövekedési ütem kérdéseire vonatkozik: "Az extenzív szakasz kimerülését jelző gazdasági tendenciákra ellentmondásosan, sokszor éppen extenzív jellegű reakciókkal válaszoltak. Például a növekedési ütem csökkenését újabb extenzív fejlesztésekkel (a termelőeszközök bővítése, új munkaerőforrás keresése), az importigény fokozódását, a tőkés külkereskedelmi mérleg romlását az anyag és anyagjellegű kivitel mennyiségének fokozásával kívántuk ellensúlyozni. A leegyszerűsítés ellenére is nyilvánvaló, hogy ez általában az ellentmondások, feszültségek halmozódását eredményezte." (84. oldal.) Ezt a megállapítást igen fontosnak vélem, kár, hogy nem került alaposabb elemzésre, bizonyításra.

5. Az ötödik fejezetben a technikai fejlődésre ható általános tényezőket elemzik, így pl. a meglévő, kiinduló technikai bázis szerepét, az új technikát képviselő ágazatok, tevékenységek generáló hatásait egy magasabb szakaszra történő átmenetben, a termelési viszonyok, a gazdasági mechanizmusok szerepét és alakulását a fejlett tőkés és a szocialista országokban, továbbá az intenzív periódusra történő átmenet követelményeit a gazdasági mechanizmussal szemben. Az intenzív szakaszban a gazdaságirányítás rendszerével kapcsolatos követelmények közül kiemelik a koncentrációt és a szelekciót, a nemzetközi integrációt, és végül az egyes területek differenciált kezelését.

6. A magyar gazdaság műszaki fejlettsége és a továbbfejlesztés irányai fejezet a hazai helyzet mélyrehatóbb elemzését és megítélését ígéri, de erre a terjedelem is kevés lehetőséget adott.

A tanulmány értékelésénél mindenekelőtt kiemelendő a témaválasztás időszerűsége, a téma teljes körű vizsgálatának igénye. A szerzőknek azonban nem sikerült a komplex szemléletet érvényesíteniük, részben azért sem, mert a tanulmány lényegében csak az iparral foglalkozik. Ugy gondolom, a jelenlegi intenzív szakasz egyik megkülönböztető jegye, hogy nem szűkül le, illetve nem szabad, hogy leszűküljön egyetlen területre, hanem a gazdaság egészét átfogja, illetve át kell hogy fogja. Ebben az összefüggésben nem látszik célszerűnek az intenzív szakasz kérdéseinek tárgyalását az iparra korlátozni, hiszen a tercier szektor illetve az újabban már önállóan is szerepeltetett, negyedik szektor (a tudományos kutatás és az oktatás), továbbá a mezőgazdaság is igen fontos szerepet játszik. A teljességet ígérő cím után az olvasó azt várná, hogy e területek nagyobb arányban szerepeljenek. Természetesen a szerzők joga vizsgálatuk tárgyának és körének meghatározása, de ekkor a címet is így kell jelölniük.

Összefoglalóan elmondható, hogy a tanulmány - értékeivel és problémáival együtt - hasznosan segíti a napjaink növekedési kérdéseinek jobb megértését és az előttünk álló feladatok jobb megoldását.

Hegedűs Miklós^{x)}

^{x)} Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

Horváth György - Torma István: A vállalati szervezetség tartalékainak feltárása¹⁾

Az utóbbi fél évtizedben az érdeklődés előterébe került - mind a szakirodalomban, mind a gyakorlatban - a vállalati szervezetség. A problémakör bonyolult, szétágazó, ezért örvendetes - bár sokszor nehéz és hálátlan feladat - minden törekvés, amely elő kívánja segíteni a vállalatok tevékenységét ezen a területen. Ugyanakkor fontos, hogy a megjelenő művek tartalmi, s módszertani vonatkozásban egyaránt helyes és korszerű elveket képviseljenek. Megjegyzéseimet ebben a szellemben teszem meg a könyvhöz.

A szerzők könyvükben a vállalati szervezetséget harmonikus működésként jellemzik, amelyet a vezetés szervezési funkciójával hoz létre. Ez a jellemzés kifejező, viszont a szervezetségi tartalékok értelmezése már kevésbé. A szerzők szerint a vezetés által meghatározandó konkrét szervezetségi követelményekhez, mint saját reális normákhoz viszonyítva a tényleges helyzetet, adódnak a szervezetség tartalékai. Ez az értelmezés akkor válik egyértelművé, ha a követelmények (a normák) kitűzése is eleget tesz bizonyos követelményeknek, nevezetesen, ha a vállalat meglévő, illetve jövőbeni (tervezett) adottságai alapján reálisnak tekinthető szervezetségi színvonalat fejezik ki. (A vezetés - ismereteltől, a szervezés megítélésétől, stb. függően - az adottságok által lehetővé tettnél alacsonyabb szintet tükröző normákat is "reálisnak" tarthat.)

Szerkezetileg a könyv hat fejeztre oszlik.

Az I. fejezet (A szervezetség általános követelményei) tárgyalja a szervezetség fogalmát, értékelésének, mérésének lehetőségét. A vállalat sokrétűsége és egysége c. részben a szokásos technikai-gazdasági-szociális aspektust egy negyedikkel, a vállalat jogi oldalával egészíti ki. Ez utóbbi - talán a túlságosan rövid bemutatás miatt - nem eléggé meggyőző. A szervezeti felépítés és az irányítás szervezetségét tárgyalva a cél-eszköz-funkció összefüggésnek meghatározó szerepet tulajdonít a cél-folyamat-szervezet összefüggéssel szemben. Valójában ilyen egyértelmű viszonyt nem lehet felállítani; a folyamat-eszköz, illetve szervezet-funkció között kölcsönhatás van (pl. a folyamat is megszabhatja az eszközt).

A II. fejezet (Szervezetség a célok kitűzésében és a tervezésben) a vállalati célok meghatározásával, a tervezés szervezetségével, a tervezési rendszer megszervezésével, a tervek készítés kritériumaival és a tervvégrehajtás szervezetségével foglalkozik.

A III. fejezet (Szervezetség a szervezési tevékenységben) a következő részeket foglalja magába: a szervezés tervszerűsége, a vállalat működését szabályozó előírások rendszere, az ügyvitelgépésítés szervezetsége, a korszerű műszerek alkalmazása, tapasztalatcserék és mintaszervezések, a szervezés társadalmasítása. A fejezeten belül aránytalanul nagy részt köt le (50 oldalból 18-at) a szabályzatok készítése.

A IV. fejezet (Szervezetség a végrehajtásban) a végrehajtás szervezetségét, a cél-eszköz-funkció rendszert, a vállalati szervezet felépítését tárgyalja. (Az olvasó számára zavaró, hogy ezek mindegyike már korábbi fejezetekben is előfordult!)

¹⁾ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 270 oldal.

Az V. fejezet (A vállalati főfolyamatok szervezettsége) foglalkozik az értékesítés, a beszerzés és a vállalati pénzügyi rendszer összhangjával, a költséggazdálkodással, a szervezeti állócszköz-ellátással, a szervezett munkae erő-ellátással, a vállalat főtevékenységének szervezésével és a vezetés szervezetségével.

A VI. fejezet (Szervezettség az ellenőrzésben) az ellenőrzés szervezetsége, a vezetői ellenőrzés szervezetsége, a munkafolyamatokba épített ellenőrzés szervezetsége, az ellenőrzése előírásának módszerei, a függetlenített belső ellenőri szervezet részekből áll.

A témakör rendszerezését a szerzők a vezetés funkciói szerint végezték el. A rendszerezési elv megválasztása mindig befolyásolja a tárgyalás (bemutatás) módját és a megértés lehetőségét. Gyakran zavart okoz mind a szerző, mind az olvasó számára. Ezt tapasztalhatjuk itt is, amikor az első pillanatban logikusnak látszó rendszerező elv végigvitele ismétléseket, töredékes tárgyalást eredményez. Ez abból következik, hogy a vezetési funkciók nem önmagukban véve léteznek, csak a vállalati működésen keresztül értelmezhetők. A vállalat működése pedig - amelynek jellemzője a szervezetség - nem vezetési funkciók szerint tagozódik, hanem saját belső logikája szerint bomlik alrendszerre, folyamatokra. Az input, a transzformáló és az output alrendszerek mindegyikénél van vezetés és érvényesülnek a vezetési funkciók, viszont szervezetségről alrendszerek szerint (pl. anyagbeszerzés szervezetsége, gyártás szervezetsége, értékesítés szervezetsége stb.), vagy a vállalat egészére értelmezve helyes beszélnünk - ha elfogadjuk a rendszerszemléletű közelítési módot.

Sajátosan fogalmazták meg a szerzők a szervezés - kettős - feladatát. Szükségesnek tartják "a feladatok átfogó, a legfontosabb összefüggéseket figyelembe vevő, a legfontosabb célokra irányított megfogalmazását (rendszerszemléletű szervezetségjavító vezetési tevékenységet), ugyanakkor a munkahelyektől, a legkisebb szervezeti egységektől kiindulva olyan, nem egy esetben látszólag egymástól elkülönült intézkedések százainak (ezreinek) megtételét, amelyek csak egy-egy mozzakkal a vállalati szervezetség javításának." Kevésbé lenne zavaró a megfogalmazás, ha a vezetés szintjén történő feladatmeghatározás és az alulról kiinduló intézkedések egybeesésének szükségességét is tartalmazná. Sokkal inkább célszerűnek tartanánk a szervezés kettős feladatát úgy értelmezni, hogy ha egy alrendszer jól illeszkedik a vállalati rendszerbe, de valamelyik részében működési zavar vagy tökéletlenség tapasztalható, akkor rendszerszemléletű racionalizálásra van szükség, ha viszont az alrendszer nem illeszkedik a rendszerbe (racionalizálással nem tökéletesíthető), akkor az egész alrendszert át kell szervezni, tehát rendszerszervezés szükséges.

Ellentmondásos álláspontot foglalnak el a szerzők a szervezetség mérési lehetőségének megítélésében, mondván, hogy a szervezetség fokát nem lehet mérőszámokkal kifejezni, szintje viszont néhány átfogó mutatóval közelítően meghatározható. Véleményem szerint vitatható - bár a szakirodalomban időnként felmerül - a szervezetség fokának és szintjének megkülönböztetése (se elméleti, se gyakorlati jelentősége nincs) és hiányzik annak indoklása, hogy ha az egyiket nem lehet mérni, akkor a másikat miért igen. Természetesen a szervezetség fejlődését nem az határozza meg, hogy mennyiben mérhető, hanem az, hogy a vezetés mennyire törekszik a fejlesztésére. (A vállalatok műszaki színvonalát analógiként véve: a műszaki fejlesztés nem azért történik, mert annak bizonyos vonatkozásait mérni tudjuk, hanem mert felismertük, hogy a vállalat hatékony működése enélkül elképzelhetetlen.)

A könyv tárgyalási módját a taxonómiai értelmezés jellemzi. Az egyes témáknál általános követelményeket, irányelveket közöl a szervezettségre, illetve konkrét vállalati példákat ismertet. Az anyagon végig vonuló dokumentáció- (szabályzat-, űrlap-)centrikusság viszont szemléleti zavart kelthet, a "papiros-szervezés" létjogosultságát látszik igazolni.

A könyvnek érdeme, hogy - sajátos rendszerezésében - jó áttekintést ad, felhívja a figyelmet a szervezettség javításának lehetőségére és gondolatokat ébreszt. Egészében véve azonban a könyv számos hasznos gondolata mellett nem túlközi vissza azt a harmóniát, amelynek megteremtéséhez segítséget kívánt nyújtani a vezetőknek és a szervezőknek. Azt igazolja, hogy a vállalati rendszert, mint egészet elméletileg se lehet egyszerre (egységként) kezelni a szervezés során, a gyakorlati szervező munkában pedig még kevésbé valósítható ez meg. A jelenlegi fejlődési szakaszban azonban nem is erre van szükség, hanem sokkal inkább arra, hogy a vállalat egészét látva és szem előtt tartva, a részeket tökéletesítsük és ezáltal javítsuk az egészet a működését.

dr. Pál János^{x)}

^{x)} A Magyar Alumíniumipari Tröszt műszaki-gazdasági tanácsadója.

- BECK Béla: Jugoszlávia gazdasága. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 261 old.
- BEREND Iván: Fejlesztési-beruházási politika. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 97 old. (Közgazdasági ismeretek)
- BIRÓ József: Magyar-szovjet gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 109 old.
- BOGÁRDI János: Környezetvédelem - vízgazdálkodás. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 151 old. (Korunk tudománya)
- CSERNOK Attila - EHRLICH Éva - SZILÁGYI György: Infrastruktúra. Korok és országok. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 390 old.
- Energiahordozók. Irányzatok a XX. század utolsó harmadában. Bp. 1975. OMKDK. 255 old. (Műszaki Fejlődési Áttekintések 11.)
- ENGLÄNDER Tibor - HARSÁNYI István - KOVÁCS Zoltán: Vezetői alkalmasság - vezetési készség. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 258 old.
- Franciaország iparpolitikája. Bp. 1975. OMKDK. 112 old.
- GADÓ Ottó: Közgazdasági szabályozó rendszerünk 1976-ban. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 158 old. (Közgazdasági ismeretek)
- GYÖNGYÖSSY István: A nemzetközi pénzmozgások és a valutaválság. Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 202 old.
- JAKOVEC, J. V.: Árak a tervgazdaságban. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 248 old.
- KOZMA Ferenc: Gazdasági integráció és gazdasági stratégia. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 317 old.
- KUNSZT György: A tudományos kutatás logikai modellezése és tematikai irányítása. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 435 old. (Tudományszervezési füzetek)

¹⁾ 1975. december - 1976. április között megjelent könyvek.

- LÉVAI Tamás - SZÁVA István: Ipari beruházások előkészítése, lebonyolítása. Bp. 1975. Műszaki Könyvkiadó, 414 old.
- MAKSZIMOVA, M. M.: A tőkések integráció alapvető problémái. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó, 343 old.
- MÁNDI Péter: Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 188 old.
- PÁLDI András: A gazdaságirányítás és tervezés reformja a Szovjetunióban. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 228 old.
- SIMAI Mihály: A harmadik évezred felé. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 417 old.
- SZABÓ Kálmán: A termelőerők és termelési viszonyok fejlesztésének kérdései. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 40 old.
- SZORVINA, G.: Polgári koncepciók a szocialista gazdaságról. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 119 old.
- A vállalati munkaerőgazdálkodás és munkaviszonyok. (Szerk.: Szabó Kálmán) Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 120 old. (A szocialista vállalat 3.)
- A vállalat kereskedelmi funkciói. (Szerk.: Szabó Kálmán) Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 75 old. (A szocialista vállalat 4.)
- A vállalati alapok optimális kihasználása. (Szerk.: Szabó Kálmán) Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 144 old. (A szocialista vállalat 5.)
- TALLOS György: A bankhitel szerepe gazdaságirányítási rendszerünkben. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 445 old.
- Tudományos kutatás 1974. Bp. 1976. Statisztikai Könyvkiadó, 238 old.
- Tudományos - műszaki haladás és a munka termelékenység. Bp. 1975. OMKDK. 100 old. (A műszaki- és gazdasági fejlődés fő irányai 13.)
- VAJDA György: Energia és társadalom. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 154 old. (Korunk tudománya)
- A vállalati gazdálkodás hatékonyságának fokozása az európai szocialista országokban. Bp. 1975. OMKDK. 184 old. (A műszaki és gazdasági fejlődés fő irányai 12.)
- VISZT Erzsébet: A munkaerő szakmai mobilitása. Bp. 1975. Akadémiai Kiadó, 71 old. (Ipargazdasági értekezések 8.)

К Р А Т К О Е С О Д Е Р Ж А Н И Е С Т А Т Е Й

Лæердъ Дарван:

ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ПЯТОМ ПЯТИЛЕТНЕМ ПЛАНЕ

Пятый пятилетний план предусматривает значительные усилия в направлении ускорения технического прогресса в Венгрии. В статье рассказывается о важнейших целях технической политики, сформулированных в плане и о средствах их достижения.

Главной целью технической политики, предусмотренной планом, является повышение эффективности научно-исследовательской работы и ускорение введения и распространения отечественных и зарубежных достижений, дающих экономический эффект. Наряду с этим необходимо ещё более сконцентрировать научные исследования на таких задачах исследований и технических разработок, которые содействуют повышению эффективности общественного производства. В соответствии с этой основной целью усилия по применению отечественных и зарубежных методов следует сконцентрировать на решении четырех важнейших задач — увеличении доли конкурентоспособных товаров, усилении механизации, повышении рациональности использования топлива и сырьевых материалов, а также распространении химизации.

Основными средствами достижения указанных целей технического развития являются: план развития народного хозяйства и основанное на нем непосредственное регулирование; общая и специальная система опосредованного регулирования; а также планирование на предприятиях и основанная на нем деятельность по техническому развитию предприятия.

Особое внимание в плане уделяется центральным программам развития, таким как программа развития газовой промышленности, алюминиевой промышленности, вычислительной техники и т.д. Достижению основных целей технической политики служит поддержка финансируемых из центральных средств целевых программ и основных направлений исследований государственного значения, осуществляемых под руководством

Государственного Комитета Технического Развития, а также концентрированная поддержка целевых программ ведомственного значения в отдельных отраслях. В плане уделяется большое внимание также поддержка капиталовложений на отдельных предприятиях (как например, реконструкции чугунолитейных цехов, швейной промышленности и т.п.).

Большое значение для осуществления целей технического развития имеет функционирование системы экономических рычагов, поскольку непосредственное регулирование, предусматриваемое планом, касается лишь части плановых заданий. Изменения системы регуляторов (например, уменьшение нагрузки на средства и увеличение нагрузки на живой труд, упорядочение оптовых цен и т.п.) создадо более благоприятные условия и для технического развития.

Относительно меньше можно сказать в настоящее время о третьем элементе системы средств — о плановой деятельности на предприятиях, составление пятилетних планов предприятий как раз протекает в настоящее время. Успех этой плановой деятельности зависит в большой мере от того, насколько в ней найдут свое выражение государственные и отраслевые цели технического развития, насколько предприятия смогут использовать предоставленные им центральными органами возможности, насколько центральные задачи совместимы с местными особенностями.

д-р Балаж Ботош:

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРУКТУРЫ И КАПИТАЛОВЛОЖЕНИЯ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Существуют различные подходы в структурных исследованиях, отличающиеся друг от друга как содержательно, так и методологически. В статье рассматривается один из этих подходов, стоящий в анализе инвестиционных аспектов структурного развития, причем анализ этот носит по преимуществу прин-

ципиально-методологический характер. Этим объясняется то, что здесь рассматриваются главным образом плановые показатели и в гораздо меньшей степени – вопросы расхождения между планом и фактическими данными.

В первой части статьи вкратце обсуждаются некоторые принципиальные вопросы роли капиталовложений в структурном развитии. Подчеркивается, что инвестиционная деятельность является весьма важным, но далеко не единственным средством осуществления структурной политики. Важнейшим требованием к его эффективному использованию является правильное координирование процесса капиталовложения и структурного развития, а также их согласование со всей хозяйственной деятельностью в целом.

Во второй части автор делает попытку выяснить на основе опыта четвертой пятилетки диапазон возможностей, заложенных в замыслах центральных органов относительно капиталовложений, и то, в какой мере они отразили и стимулировали стремления к развитию экономической структуры на макроуровне. Числовые данные показывают, что та доля фондов развития, которую могут определять центральные органы, включает в себе весьма большие возможности для структурного развития. Однако эти возможности были использованы далеко не полностью в течение данного планового периода. Влияние международных тенденций, определяющая роль базового состояния, расхождение между планированием и решениями, привнесенными извне, и т.п., – все это обусловило то, что в структуре капиталовложений недостаточно отражалась нужная селективность. В статье обсуждаются также вопросы агрегирования и подчеркивается, что во многих случаях оказывается недостаточным проводить анализ на основе отраслевых данных, и в то же время оценка реальных процессов невозможна без учета особенностей отдельных отраслей.

При анализе структуроформирующей роли капиталовложений недостаточно рассматривать только плановые задания по капиталовложениям на среднюю перспективу. В третьей части статьи рассматриваются вопросы согласования средне-

срочного плана и прочих средств воздействия на экономическую структуру, таких как годовые планы, финансовая дифференциация, основные принципы кредитной политики и др. При этом устанавливается, что оказание преференций этим различным формам влияния, действует в разных направлениях и к тому же оно было непоследовательным. Не нашли однозначного решения и такие важнейшие вопросы, как вопросы, как вопрос об уровне, на котором следует стремиться к последовательности, в течение какого периода времени, какой должна быть связь между структурным развитием на разных уровнях и т.д. Решение этих проблем является одним из условий повышения эффективности развития структуры промышленности.

Лилли Берко:

КАДРОВАЯ РАБОТА НА НЕКОТОРЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Повышение уровня кадровой работы является важным средством повышения производительности труда и стабильности работников на предприятии. В статье делается попытка дать представление о постановке этой работы на практике на основе опыта 12 промышленных предприятий.

Из различных видов деятельности, которые можно включить в понятие кадровой работы, в предмет настоящего исследования были включены прежде всего следующие: прием на работу, содействие вхождению в коллектив, воспитание привязанности к предприятию и к работе, а также подготовка кадров и повышение их квалификации.

Результаты данного исследования показали, что повышение уровня кадровой работы охватывает в последние годы все больше и больше предприятий. Причиной этого было, с одной стороны, принятие центральными органами многочисленных решений и принципов, согласно которым предприятия и учреждения должны наряду с заботой о выполнении производственных заданий уделять внимание также вопросам роли кад-

ров и нужд рабочего коллектива. С другой стороны, здесь проявилось действие "внутреннего принуждения", когда в условиях нехватки рабочей силы предприятия были вынуждены искать средства удержания рабочих на предприятии. Наиболее разработанными оказались мероприятия по продлению стажа рабочих на предприятии путем применения средств материального и морального стимулирования.

В то же время нехватка рабочей силы имела и обратные последствия. Наиболее характерным симптомом этого положения является то, что на большинстве предприятий не проводят испытаний на предмет пригодности рабочих и принимают как правило всех желающих. В ходе обследования выявилось также, что в сегодняшней практике кадровой работы есть ещё и формальные элементы. По мнению автора это объясняется отчасти незрелостью методов работы с кадрами, а отчасти отсутствием четких организационных форм проявления заботы о рабочих и вообще занятия "человеческим фактором".

В статье даются предложения относительно улучшения содержания и форм работы с кадрами. В частности предлагается расширить сферу применения методов оценки личных качеств рабочих, их аттестации, а также работы по содействию вхождению рабочих в коллектив. В отношении подготовки и повышения квалификации кадров автор подчеркивает значение применения форм стимулирования, позволяющих совмещать в течение длительного времени личные, групповые и общественные интересы.

ABSTRACTS

György Darvas:

TECHNOLOGICAL POLICY IN THE FIFTH FIVE-YEAR PLAN

The fifth five-year plan envisages big efforts for the speeding up of technological progress in Hungary. The article considers the major goals of technological policy layed down by the plan and the means for their achievement.

The main goal of Hungarian technological policy according to the plan is the improvement of the results of research and development work and speeding up the introduction of economically profitable home and foreign results. Besides these it is necessary to concentrate even more on the solution of such research and development tasks which lead to a rise in productivity and greater production efficiency. According to this main goal the efforts aimed at the application of home and foreign methods should be concentrated at the solution of four major tasks, namely raising the proportion of competitive goods, enhancing mechanisation, ensuring a more rational use of fuel and raw materials as well as spreading of chemisation.

The most important means of the achievement of the above mentioned goals of technological development are, the development plan of the national economy and the direct regulation based on it, the general and special system of indirect regulators, as well as planning at enterprises and the activity aimed at the technological development of enterprises based on planning.

The plan devotes special attention to the central development programmes, such as the natural gas programme, the aluminium programme, computer technics programme, etc. Besides the plan singles out major objects of capital investment, like the extension of the Duna Metallurgical Plant, the State Committee for Technological Development supports central research programmes and the plan devotes great attention to the implementation of major investments at enterprises (like the reconstruction of metal works, of clothing industry, etc.).

Beside direct regulation envisaged by the plan the functioning of the indirect regulators and incentives is of great importance for the achievement of the goals of technological development. Modifications introduced into the indirect

regulator system (e.g. relieving menans and putting a greater stress on live labour, modification of production prices etc.) have brought about better conditions for technological development as well.

Relatively less can be said at the present moment about the third element of the system i.e. about planning at enterprise level, as enterprise plan are just being compiled. The success of this planning activity depends to a great extent on how much it reflects the central and sectoral targets, on how much enterprises can make use of the possibilities opened up to them by the central authorities and harmonize the central tasks with local intentions.

Dr. Balázs Botos:

STRUCTURAL DEVELOPMENT AND INVESTMENT IN INDUSTRY

There are various approaches of structural investigations differing from one to another in contents and in their methods as well. The article contains one of these approaches consisting of an analysis of the investment aspects of structural development, and this analysis has primarily a methodological nature. This latter point explains the fact that the article apeals mostly to planned figures and very little attention is devoted to the discrepancy between the plan and its actual fulfillment.

The first part of the article deals briefly with some basic questions of the role of investments in structural development. It is stressed that investments are very important but far not the only means of promoting a structural policy. Of paramount importance for the application of this means is adequate to coordination of investment process and structural development, as well as their harmonisation with the whole of economic activity.

In the second part the author makes an attempt to reveal on the basis of the experience of the fourth five-year plan the range of the possibilities contained in the central preconceptions with the view of investments and the degree to which they reflected and stimulated the aspirations towards the development of the structure on makro level. As the figures show the share of development funds

which may be determined by central authorities contains great possibilities for structural development. These possibilities however were not exactly used during this five-year plan. The influence of international trends, the determining role of the initial stage, the contradictions between planning and the decisions introduced from without, etc. - all this resulted the lack of sufficient selectivity of the structure of investments. The article also discusses the aggregation questions and points out in many cases it is insufficient to carry out analysis on the basis of data pertaining to various branches while the evaluation of real processes without taking into account the specific features of various branches of industry is not possible as well.

When analysing the structure-formational role of capital investments it is not sufficient to consider medium-range investment plans only. The third part of the article considers the questions of co-ordinating medium-range plan and other means of influencing economic structure, like yearly plans, financial differentiation, basic principles of credit policy, etc. It is pointed out that giving preference to these various forms of influence entails motion in different directions and inconsistency. No unequivocal solution has been found neither for such important problems not that of the level on which consistency should be sought, and during what time period, what connection should be established between structural development on various levels, etc. The solution of these problems is a precondition for attaining a more effective development of the structure of industry.

Lilli Berkó:

PERSONNEL WORK AT SEVERAL INDUSTRIAL ENTERPRISES^{x)}

Improving the quality of personnel work is an important factor of enhancing labour productivity and the insistence on the working place. The article attempts

^{x)} "Personnel work" has a limited meaning here: it concerns the manual workers only.

to give a picture of the realisation of that on the basis of the experiences at 12 industrial enterprises.

Among the various activities can be included in the conception of personnel work the following ones were investigated in the first place: taking on the workers, helping their adaptation and insistence on work and training and retraining.

The survey indicated that the past few years the improvement of the quality of personnel work could have been pointed out more and more expansively.

On the one hand the reason is the publication of several central decisions and guiding principles calling attention not only to the production itself but also to the taking account of the role of labour force and social surroundings. On the other hand the "inside manpower shortage" has also promoted the enterprises to look for the means of keeping their employees. The measures aiming the material and moral appreciation of workers can be considered as the most elaborated ones. Manpower shortage has caused contraversly effects at the same time. The most typical symptoms are: not to use aptitude tests at most enterprises and the taking on of every applicant.

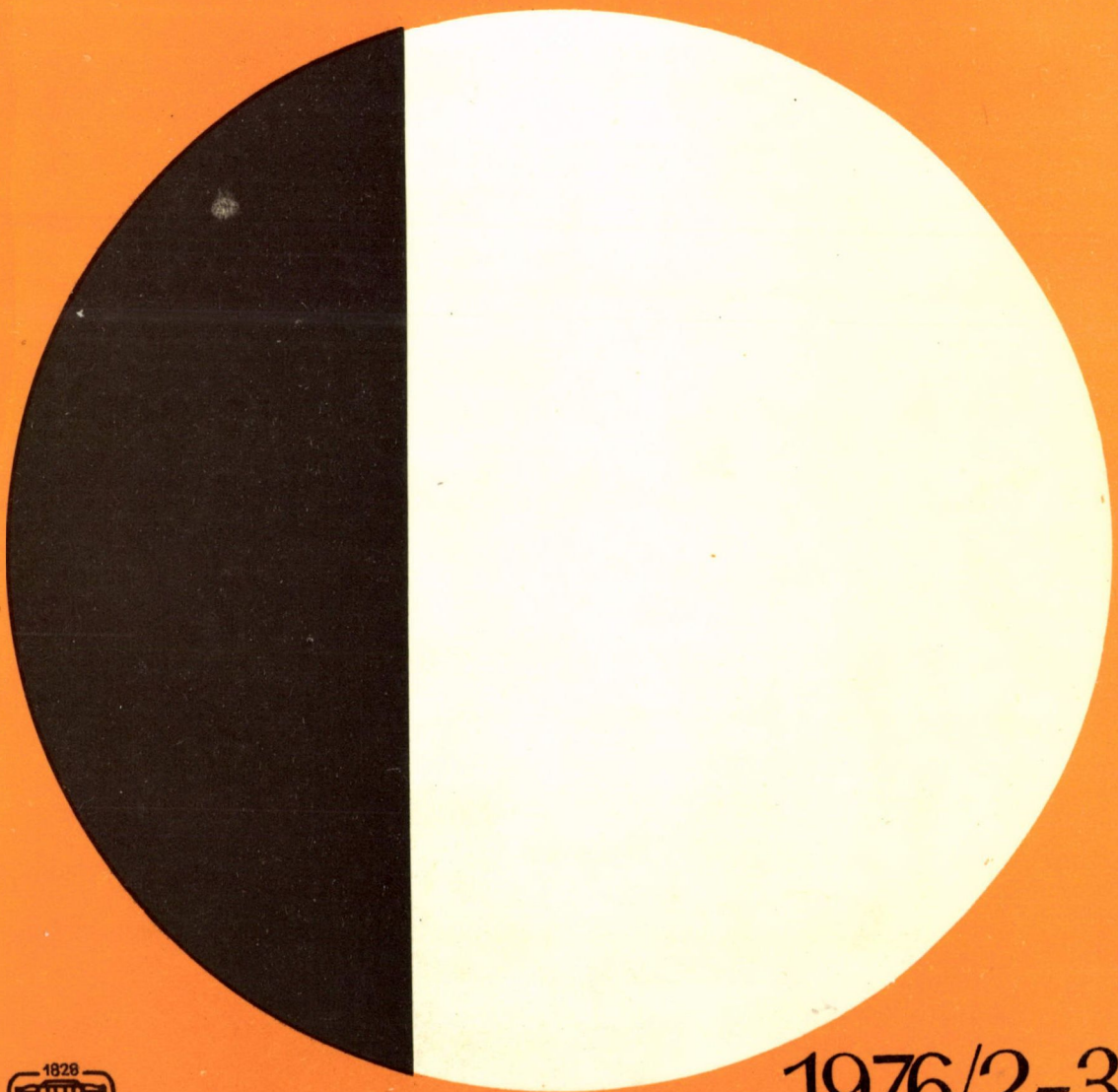
The survey has stated there are formal elements in the present practice of personnel work. According to the author's opinion this can be partly due to the crudeness of methods, and partly to the fact that the organisational framework of taking care of workers has not been generally cleared up yet.

The study contains suggestions concerning the renovation of the content and form of personnel work. Among others it suggests the extension of methods helping the individual evaluation of workers and their adaptation.

As to the training and retraining of workers the author stresses the importance of different ways of their promotion serving steadily individual, group and social interests together.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1976/2.-3.

TANULMÁNYOK 7

- Román Zoltán: A növekedés forrásainak számszerűsítése 7
Herman Sabel: A gyártmánystruktúra fejlesztése 36
Viszt Erzsébet: A munkaerő mobilitás ráfordításai és hozamai a felnőtt szakképzés példáján 51
Pungorné, Nemes Ágnes: A gépkihasználás és költségeinek mérési lehetőségei a gépiparban 68
A termelékenység tartalékai - közelről 92

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 103

- EGB előrejelzés 1990-ig 103
Új törekvések a lengyel tervezésben 108
Vizsgálat a termékpolitikáról Dániában 114
Szovjet munkaszociológiai kutatások 118
A munka humanizálása az NSZK-ban 126

TUDOMÁNYOS ÉLET 137

- A Magyar Tudományos Akadémia 1976 évi közgyűlése 137
A Szervezési- és Vezetési Tudományos Társaság Tevékenységéről 142
A Magyar Közgazdasági Társaság Ipari Szakosztályának tevékenységéről 149
Üzemi demokrácia Skandináviában 155
Az OT Tervgazdasági Intézetének újabb kiadványai 164
A Konjunktúra és Piackutató Intézet újabb kiadványai 168
Pályázati felhívás 174

SZAKIRODALOM 175

Nemes Ferenc: Érdekeltség - Magatartás - Tartalékok 175 - A szovjet ipargazdasági folyóirat, az EKO 1975-ös évfolyama 177 - Angol ipargazdasági folyóirat (Journal of Industrial Economics) 1975. évi évfolyama 182

Új könyvek 187

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 189

Szerkesztőbizottság:

BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABI BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő
SZÍJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport
1112 Budapest, Budaörsi út 43-45. Tel.: 850-777. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

761065 - Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ 7

Золтан Роман: Количественное выражение источников роста 7

Герман Сабел: Совершенствование структуры ассортимента изделий 36

Эржебет Вист: Расходы и доходы мобилизации рабочих сил, на примере спецобразования взрослых 51

Пунгор, Агнеш Немеш: Возможности измерения использования машин и его затрат в машиностроении 68

Запасы производительности – вблизи 92

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 103

Прогноз ЕЭК до 1990. года 103

Новые стремления в польском планировании 108

Исследование политики продуктов в Дании 114

Советские исследования по социологии труда 118

Гуманизация работ в ФРГ 126

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 137

Сессия Венгерской Академии Наук 1976. года 137

О деятельности Научного Общества организации и управления 142

О деятельности Промышленной Секции Венгерского Экономического Общества 149

Внутризаводская демократия в Скандинавии 156

Новые издания Института Планового Хозяйства при Госплане ВНР 164

Новые издания Института Конъюнктуры и Исследования Рынка 168

Объявление конкурса 174

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 175

Ференц Немеш: Заинтересованность – поведение – резервы 175

Советский журнал экономики промышленности /ЭКО/ в 1975. году 177 -

Английский журнал экономики промышленности /Journal of Industrial Economics/ в 1975. году 182

Новые книги 187

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ НА РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ 189

CONTENTS

STUDIES 7

Zoltán Román: Quantitative evaluation of the sources of economic growth 7

Herman Sabel: Methods of product evaluation 36

Erzsébet Viszt: Costs and benefits of labour mobility on the example of adult training 51

Ágnes Pungor: Measuring utilization and costs of machines in engineering industries 68

Reserves of productivity - close-up 92

INTERNATIONAL EXPERIENCES 103

ECE-prediction up to 1990 103

New efforts in Polish planning 108

Survey of product policy in Denmark 114

Soviet research activity on work sociology 118

Work humanization in the FRG 126

SCIENTIFIC LIFE 137

General meeting of the Hungarian Academy of Sciences in 1976 137

Activity of Scientific Association on Management and Organization 142

Activity of the Industrial Department of the Hungarian Economic Association 149

Industrial democracy in Scandinavia 155

New publications of Planning Institute 164

New publications of Institute for Market Research 168

Request for competition papers 174

BOOK REVIEWS 175

Nemes Ferenc: Interest - behaviour - reserves 175 - 1975 volume of Soviet
journal of industrial economics (EKO) 177 - 1975 volume of the english Journal
of Industrial Economics 182

New books 187

Abstract in Russian and English 189

TANULMÁNYOK

Román Zoltán:

A NÖVEKEDÉS FORRÁSAINAK SZÁMSZERŰSÍTÉSE

1. A probléma

A gazdasági növekedés elősegítése - összhangba hozva a fejlődés minőségi, strukturális és társadalmi követelményeivel - minden ország gazdaságpolitikájában középpontban álló kérdés. A növekedés forrásainak, törvényszerűségeinek megismerése felé ezért nemcsak a közgazdasági elmélet művelői, hanem a gyakorlati szakemberek, a tervezők, a gazdaságpolitikusok is nagy figyelemmel fordulnak.

A növekedés folyamatának és mozgatóerőinek kutatása során különösen izgalmas kérdés, vajon számszerűsíthetők-e a növekedés forrásai. Megállapítható-e, milyen hányadában miből származott a növekedés korábbi időszakokban, s a jövőre nézve milyen forrásokból milyen növekedést irányozhatunk elő? Statisztikai munkák, ökonometriai elemzések, tervszámítások rendszeresen szolgáltatnak ilyen adatokat. Milyen módszerek állnak ehhez rendelkezésünkre, mennyiben megbízhatók, hasznosíthatók ezek? - erre kísérel meg az alábbi cikk válaszolni.

A gazdasági és a társadalmi élet legtöbb jelensége között kölcsönös összefüggés van. Vizsgálat tárgyává tehetjük - meghatározott nézőpontból - ezeknek a jelenségeknek és összefüggéseknek a teljes rendszerét is, vagy figyelmünket egy-egy problémára, jelenségcsoportra összpontosíthatjuk. Ez utóbbi esetben csak vizsgálódásunk célja határozza meg, hogy mit tekintünk magyarázandó és mit magyarázó jelenségnek, függvénykapcsolatot feltételezve függő és független változónak. Ilyen értelemben a növekedés tényezői kifejezés is csupán annyit jelent, hogy a növekedés folyamatára magyarázatot keresve, a gazdasági és a társadalmi élet jelenségeit adott esetben mint a növekedést magyarázó, előidéző, segítő vagy fékező jelenségeket vizsgáljuk. Ha e tényezőket abból a szempontból elemezzük, hogy miképpen járultak hozzá a növekedéshez, a növekedés forrásai kifeje-

zést szoktuk használni. Ha ezek ki nem használt lehetőségeit vizsgáljuk, a növekedés tartalékairól beszélünk.

A növekedés forrásainak számszerűsítésénél négy feladat jelentkezik. Először: a tényezők kijelölése, amelyek a gazdaság növekedését befolyásolhatják. Másodszor: az egyes tényezőket, változásukat jellemző azon mutatószámok megjelölése, amelyekre vonatkozóan számszerű adatok gyűjthetők. Harmadszor: annak megvizsgálása, hogy a tényezők között milyen összefüggések vannak, egymástól függetlenül változnak-e, egyirányúan, vagy kölcsönösen befolyásolják-e egymást és a gazdaság növekedését. Végül negyedszer: annak megállapítása, hogy az egyes tényezők vagy tényezőcsoportok számszerűen hogyan hatnak a gazdaság növekedésére, milyen számszerű kapcsolatba hozhatók azzal.

A felsorolt feladatok közül viszonylag egyszerű - bár sokféle variánsban oldható meg - a növekedést befolyásoló tényezők jegyzékbe foglalása. Az említett második lépésnél azonban e tényezők nem jelentéktelen hányada kiesik vizsgálódásunk köréből, mert megfelelő mutatószámok képzése, vagy adatok biztosítása nehézségekbe ütközik. A növekedés forrásaira irányuló számításaink többnyire három idősorra - a termelés, a munka- és az állóeszköz-ráfordítások idősorára - épülnek. A termelési viszonyok, a társadalmi és intézményi háttér, az irányítás, a külgazdasági kapcsolatok és több más fontos (gyakran így nevezik: közvetve ható) tényező hatása a legritkább esetben számszerűsíthető, s ilyen igényű vizsgálatainkban csak halvány megvilágítást nyer.

A növekedés forrásainak számszerű vizsgálatánál a harmadik feladatra nem mindig irányul kellő figyelem; sokszor eleve feltételezzük, hogy a tényezők egymástól függetlenül változnak és hatnak a növekedésre. Gyakori hiba, hogy apárhuzamos változást - ellenőrzés nélkül - ok-okozati összefüggésként kezeljük. Az időben végbemenő növekedés minden eleme többé-kevésbé szoros korrelációt mutat, de emögött egyaránt lehet egyidejűség és különböző típusú és erősségű, közvetlen vagy áttételes ok-okozati összefüggés.

A legtöbb nehézség akkor jelentkezik, amikor a tényezők változásának hatását a gazdaság növekedésére számszerűen is meg kívánjuk jelölni. E problémával a továbbiakban részletesen foglalkozunk. A növekedés forrásainak számszerűsítésénél alkalmazott leggyakoribb eljárásokat az alábbi csoportosításban fogjuk áttekinteni:

azonosságok alapján való tényezőkre bontás,
korreláció- és regresszió elemzés,
faktoranalízis,
a strukturahatások számszerűsítése,
termelési függvények.

Ezt megelőzően azonban egy, a legtöbb módszernél közös gondot, a mennyiségi és hatékonysági összetevők elhatárolásának kérdését tárgyaljuk. A problémát a gazdasági növekedés elemzésének példáján vizsgáljuk. Következtetéseink értelem-szerűen érvényesek egy-egy ágazat, vállalat termelés-növekedési forrásainak elemzésére is.

2. A mennyiségi és hatékonysági összetevők elhatárolása

A növekedés forrásainak számszerűsítésénél a fő módszer a ráfordítások mennyiségében (volumenében) és a felhasználásuk hatékonyságában megállapítható változások különválasztása. E két tényezőcsoport elhatárolásánál mindenekelőtt három kérdéssel kapcsolatban merülhet fel probléma: a termelési tényezők "kihasználásának", "minőségének" és "allokációjának" különböző számításba vétele kapcsán.

Az első problémát gyakran úgy is felvetik, hogy különböztessük meg az erőforrások igénybevételének és a tényleges ráfordításoknak a hatékonyságát. Erőforrás a munkaképes koru népesség, a tényleges munka-ráfordítást a teljesített munkaórák számával mérhetjük. Gyakorlatilag azonban a népgazdaság egészére még becsülni is nehéz az utóbbit, többnyire ezért a foglalkoztatott létszámmal (azaz az munkaévekkel) számolunk. Erőforrás a rendelkezésre álló tőke-, illetőleg állóeszközállomány (a felfogások abban már eltérnek, hogy állóeszközök esetén bruttó vagy nettó értékkel helyesebb-e számolni), a ráfordítás: ennek használata, elhasználódása. Ezt elsősorban az állóeszközök időbeli kihasználásával tudjuk kapcsolatba hozni (a naptári időalapnak, a 365 x 24 órának többnyire csak 20-40 %-át teszi ez ki), de erre is rendkívül nehéz aggregált mutatót képezni. Megoldásként vagy valamilyen a kapacitás- vagy a műszakkihhasználás figyelembevételével korrigált értékkel számolunk, vagy a korrigálatlan adatokat nem a tényleges, hanem a kapacitás teljes kihasználása esetén lehetséges, potenciális termeléshez viszonyítjuk.

A termelékenységet, hatékonyságot gyakorlatilag mindig a tényezők összefüggését kifejező azonosság, egyenlet maradék-tagjaként, reziduumként definiáljuk. Akár munka- vagy teljes termelékenységről ("összevont hatékonyságról"), akár tőke/termelés hányadosáról van szó: ez mindazt ki kell, hogy fejezze, amit a ráfordítások mennyiségi számbavételénél számításon kívül hagyunk.

Ugyanez érvényes a ráfordítások "minőségére" is. A munkaráfordítások esetében elsősorban a szakképzettség szerinti különbségeket értjük ezalatt.^{x)} A képzési idő vagy/és a képzési költségek alapján kialakított egyenértékszámok segítségével ez közelítőleg számításba vehető, de a gyakorlatban ritkán szokásos. A munkatermelékenységi mutatók többnyire tükrözik a munkaerő szakképzettségében lévő különbségek (végbemenő változások) hatását is. A tőkeráfordítások közül az állóeszközöknél elsősorban gyártási évük, "évjáratuk" szerinti megoszlásuk alapján szoktak korrigált értékeket meghatározni és ezzel a termelés/állóeszköz hányados alakulását jellemző indexből az állóeszközök "minőségében" végbemenő változások hatását kiiktatják.

A ráfordítások allokációjából adódó strukturahatást a termelékenység-hatékonyság egyik - külön is kimutatható - összetevőjének szoktuk tekinteni. Az ágazatok közötti strukturaváltozások hatásának számszerűsítésére megvannak index-számitási módszereink, de mind az ágazati termelékenységi színvonal-különbségek értelmezése, mind a strukturahatás elkülönítésének sokféle alternatív módszere számos komoly problémát vet fel.

A ráfordítások mennyiségének és hatékonyságának elhatárolásával kapcsolatos problémákra élesen rávilágított E. F. Denison, valamint Dale W. Jorgenson és Zvi Griliches az Egyesült Államok növekedésének forrásairól folytatott vitája^{xx)}. Denison 1962-ben megjelent könyvének /3/ számításai megerősítették azt a már korábban feltárt összefüggést, hogy a gazdasági növekedés jelentős része (fele, vagy ennél is nagyobb hányada) az Egyesült Államokban hosszabb távon nem a ráfordítások mennyiségi növekedéséből, hanem hatékonyságuk változásából adódott. Jorgenson és Griliches 1967-ben közzétett tanulmányukban azonban ezt kétségbevonták.

^{x)} A tőkés országokban a nem és életkor szerinti különbségeket is vizsgálni szokták.

^{xx)} A vita teljes anyagát /23/ tartalmazza.

Elméleti megfontolásokról kiindulva és végighaladva Denison számításain, különböző korrekciók után lényegesen eltérő eredményre jutottak. A következő főbb módszerbeli korrekciókat végezték: a termelésnél a beruházási és fogyasztási javakat, a ráfordításoknál a munka- és a tőkeráfordításokat sűrűbben változó súlyokkal aggregálták (az ún. Divisia-index elvének megfelelően); a beruházási javak számbavételénél mind a termelésnél, mind a ráfordításoknál korrigált ár-indexeket használtak; a ráfordítások teljes összege helyett az azok által nyújtott szolgáltatásokat próbálták mérni, a létszám-adatoknál a munkanélküliség indexével, a tőkejavaknál a feldolgozóipari villamos motorok kihasználásának indexével helyesbítve. Számításuk végeredménye az 1945-65 közötti időszakra vonatkozóan a ráfordítások évi növekedési ütemére 1,83 helyett 3,47 százalékot, a teljes termelékenységi növekedési ütemére (a termelés a korrigált adat szerint 3,59 százalékkal nőtt) 1,60 helyett 0,10 százalékot adott; a növekedésből a (teljes) termelékenységgel fedezett hányad 47,6 helyett 3,3 százalék lett. Cikkükre Denison válaszolt, ezt ismét követte Jorgenson és Griliches válasza, majd Denison újabb válasza és a szerzőpár néhány záró megjegyzése. Jorgenson és Griliches bizonyos fokig visszavonulásra kényszerült: újabb számításuk szerint 1950 és 1962 között a teljes termelékenységi nem 0,30, hanem 1,03 százalékkal nőtt és ezzel a termelés növekedésének 30 %-át adta. Az éles vita újra felhívta a figyelmet arra, hogy a legaprólékosabb számítási módszerek mögött is koncepcionálisan vitatható elképzelések lehetnek és ezek a számítás végső eredményeiben lényeges különbségekhez vezethetnek.

A vitába Angus Maddison is bekapcsolódott /15/. Alternatív számításaiban - a Denison által is vizsgált 9 fejlett tőkés ország 1950-1962 közötti növekedésének forrásaira vonatkozóan - Denison sok becslését felülbírált. A legnagyobb eltérést a kétféle számítás között az adta, hogy Maddison a tőke hozzájárulását a növekedéshez jelentősen megemelte, azon a címen, hogy meg nem testesült műszaki haladás nincs: a műszaki haladást vagy a tőke vagy a munkaerő hordozza. A 9 ország átlagát nézve a tőke hozzájárulása Maddisonnál évi 2,14 százalék 0,87-tel szemben, a teljes termelékenységi 1,04 százalék 2,30-kal szemben. Maddison meggyőzően mutat rá arra, hogy Denison számításaiban sok vitatható becslés van, alapkorrrekciója azonban - nevezetesen, hogy a ráfordítások s ezek

1. táblázat

Japán gazdasági növekedése és ennek fő forrásai, K. Ohkawa és H. Rosovsky
számításai szerint (átlagos évi növekedési ütemek)

	1908- 1917	1912- 1918	1917- 1931	1931- 1938	1955- 1961	1962- 1964
/1/ Bruttó nemzeti termék	5,07	6,75	3,12	6,73	13,04	12,71
/2/ Munka	2,19	2,70	1,99	1,91	4,87	4,29
/3/ Tőke	6,46	6,85	5,24	4,60	9,54	12,73
/4/ Munka + tőke	4,12	4,69	3,30	2,92	6,28	7,10
/5/ Munkatermelékenység (1-2)	2,88	4,04	1,13	4,82	8,17	8,42
/6/ Teljes termelékenység (1-4)	0,95	2,05	-0,18	3,81	6,75	5,61
<u>A kihasználás változása</u>						
/7/ a munkánál	0,26	0,63	-0,56	1,86	0,37	-0,72
/8/ a tőkénél	0,51	1,26	-1,12	2,71	1,66	-1,42
/9/ a munkánál és a tőkénél együtt	0,43	1,03	-0,72	1,87	0,71	-0,97
<u>A minőség változása</u>						
/10/ a munkánál	0,56	0,58	0,66	0,49	0,36	0,43
/11/ a tőkénél	0,97	1,35	0,70	1,29	4,21	3,57
/12/ a munkánál és a tőkénél együtt	0,74	0,83	0,67	0,78	1,48	1,48
<u>Korrigált munkatermelékenység</u>						
/13/ a kihasználás változása miatt (5-7)	2,62	3,41	1,69	2,96	7,80	9,41
/14/ a kihasználás és a minőség változása miatt (5-7-11)	2,06	2,83	1,03	2,47	7,44	8,71
<u>Korrigált teljes termelékenység</u>						
/15/ a kihasználás változása miatt (6-9)	0,52	1,02	0,54	1,94	6,04	6,58
/16/ a kihasználás és a minőség változása miatt (6-9-12)	-0,22	0,19	-0,13	1,16	4,56	5,10

Forrás: /16/ 47. és 68. oldal. Mezőgazdaság nélküli adatok.

között is a tőke hozzájárulását, a műszaki haladás tulnyomó részét a beruházásokhoz kapcsolva, jelentősen megnöveli - e becsléseknél még önkényesebbnek tűnik.

A termelési tényezők "kihasználásával" és "minőségével" kapcsolatos korrekciók problémája jól vizsgálható K. Ohkawa és H. Rosovsky japán gazdasági növekedésére vonatkozó részletes, konzisztens számításai alapján /16/. Az 1. táblázatban idézett adataik segítségével 6 időszak növekedési ütemei hasonlíthatók

2. táblázat

Különböző termelékenységi indexek által jelzett tendenciák, K. Ohkawa és H. Rosovsky számításai alapján^{x)}

Viszonyítás és index típus		1912- 1918	1917- 1931	1931- 1938	1955- 1961	1962- 1964
A) Az első (1908-17) időszakhoz						
viszonyítva						
Munkatermelékenység	/5/	+	-	+	++	++
	/13/	+	-	/+/	++	++
	/14/	+	-	/+/	++	++
Teljes termelékenység	/6/	+	-	+	++	++
	/15/	+	.	+	++	++
	/16/	+	.	+	++	++
B) Mindig a megelőző időszakhoz						
viszonyítva						
Munkatermelékenység	/5/	+	--	++	+	.
	/13/	+	--	+	++	/+/
	/14/	+	--	++	++	/+/
Teljes termelékenység	/5/	++	--	++	+	-
	/15/	++	--	++	++	/+/
	/16/	/+/	/-/	+	++	/+/

^{x)} Az 1. táblázat alapján, az index-típusokat e tábla sorszámaival jelöljük. + = ütem-növekedés, /+/ = gyenge, ++ = nagy növekedés, - = ütemcsökkenés, /-/ = gyenge, -- = erős csökkenés, . = nincs lényeges változás.

egymáshoz. A "kihasználási" és "minőség!" korrekciók a munka- és a tőkeráfordítások, valamint a munka és a teljes termelékenység növekedésére nézve egészen más számszerű értékekhez vezetnek, - az egyes időszakok egymáshoz viszonyított értékelését azonban nemigen módosítják. A 2. táblázatban azt mutatjuk be, hogy a 3-3 munka és teljes termelékenységi index a legelső, valamint mindig a megelőző időszakhoz viszonyítva milyen változási tendenciát jelez. Az eléggé nagyfokú egyöntetűség megerősíti, hogy bár nehéz eldönteni; az egyes módzerek közül melyik a "legjobb", egy-egy módszer következetes alkalmazásának hitelét ez nem csökkenti.

3. Tényezőkre bontás azonosságok alapján

A gazdasági növekedés forrásainak számszerűsítésénél leggyakrabban alkalmazott módszer arra épül, hogy a növekedést jellemző összefoglaló mutatót azonosság formájában tényezőkre bontva írjuk fel; a növekedés ütemét vagy a növekményt felosztjuk azután e tényezők között. Az azonossággént való felírás lehet additív vagy multiplikatív; szokásosabb az utóbbi, amikor az összefoglaló indexet részindexek szorzatából állítjuk elő. Az azonosságok mutatókra és indexekre természetesen egyformán érvényesek. A szokásos két alapazonosság a következő:

$$Q = L \cdot \frac{Q}{L} \quad \begin{array}{l} \text{a termelés a létszám és a munkatermelékenység szorzata,} \\ \text{és} \end{array}$$

$$Q = K \cdot \frac{Q}{K} \quad \begin{array}{l} \text{a termelés az állóeszközállomány és a termelés/állóeszköz hányados szorzata.} \end{array}$$

Gyakran vizsgált származtatott azonosság például az alábbi:

$$Q = L \cdot \frac{Q}{K} \cdot \frac{K}{L} \quad \begin{array}{l} \text{a termelés a létszám, a termelés/állóeszköz hányados és} \\ \text{a technikai felszereltség szorzata.} \end{array}$$

Elemzéseinkben további lépés, hogy logaritmusok segítségével a szorzat-összefüggéseket additív összefüggésekké alakíthatjuk át. Közelítőleg additív összefüggés írható fel a növekedési ütemek között is. A növekedéshez való hozzájárulást százalékos megoszlás számításával határozzuk meg, a rész-indexek logaritmusai vagy közelítőleg növekedési ütemük értékel között. E növekményarányok

alapján azután a növekmény abszolút értékét is megoszthatjuk a növekedés forrásaival között. Azonossági egyenletekre épül a növekmény közvetlen felosztására használatos láncolatos behelyettesítési módszer is.

A növekedés forrásainak azonosságok alapján való kimutatásánál több feltételezéssel élünk. Mindenekelőtt: feltételezzük, hogy az azonosságban felírt tényezők egymástól függetlenek. A termelés növekedését például a létszám és a termelékenység növekedésének arányában valójában csak akkor tulajdoníthatjuk e két tényezőnek, ha a létszám és a termelékenység növekedése nem befolyásolta egymást. Tényleges összefüggésük azonban nagyon sokféle lehet. Előfordulhat (s ez eléggé tipikus), hogy a létszám növekedése nagyobb termelést és ezzel nagyságrendi megtakarításokat tett lehetővé és ez a termelékenység emelkedését is segítette. De fordított esetre is van példa, amikor a létszám növelése tulajdonképpen felesleges volt és mérsékelte a termelékenység növekedését.

A termelékenységre leggyakrabban felírt azonosság szerint az a technikai felszereltség és a termelés/állóeszköz hányados szorzata. E két tényező függetlenségének feltételezésével nem vesszük figyelembe sem azt, hogy milyen ésszerű vagy ésszerűtlen helyettesítés ment végbe a munka- és az állóeszközfelfordítások között, sem azt, hogy a technikai felszereltség mutatóját felesleges létszám foglalkoztatása is csökkentheti. Ezt az alábbi egyszerű példa szemlélteti:

	Növekedési ütemek (%)	
	I. időszak	II. időszak
/1/ Termelés	10	10
/2/ Létszám	5	8
/3/ Állóeszközök	8	8
/4/ Munkatermelékenység (1-2)	5	2
/5/ Technikai felszereltség (3-2)	3	0
/6/ Termelés/állóeszközök (1-3)	2	2

Az idézett adatok szokásos interpretációja a következő; a II. időszakban - az I.-vel szemben - a termelés növekedésének nem 50, hanem csak 20 százalékát fedezte a termelékenység növekedése. Ennek oka - a termelés/állóeszköz hányados változása azonos volt -, hogy míg az I. időszakban a munka technikai fel-

szereltsége 3 százalékkal nőtt, a II. időszakban nem változott, nem segítette a termelékenység növelését. A problémát ekkor a kevés beruházásban keressük.

A két időszak között azonos körülményeket tételezve fel, az igazság az, hogy a II. időszakban az 5 százalék feletti létszámnövekedés már nem járult hozzá a termelés, illetőleg a termelés/állóeszköz hányados növeléséhez, viszont csökkentette a termelékenységet és a technikai felszereltséget. E meggyökeresedett számítási és elemzési módszer azonban ezt teljesen eltakarja.

Az azonosságokra épülő tényezőkre bontást jellemzi még, hogy a tényezők között korlátlan helyettesítést tételezünk fel, de értékük 0-nál feltétlenül nagyobb kell hogy legyen, s minden egyes tényező 1-1 százalékos változásának azonos (1-1 százalékos) hatást tulajdonítunk. Az azonossági egyenletet önmagában nézve, ez helyes. Ha azonban e számítások eredményeit különböző időszakokra vagy különböző termelési egységekre vonatkozóan vetjük egybe, az egyes tényezők hatásának abszolút értékben kifejezett nagysága is lényeges. Lehetséges, hogy két ágazat termelés-növekedésének egyformán egyharmadát tulajdoníthatjuk az ott foglalkoztatott létszám növelésének, de ha az egyik ágazatban a munka termelékenysége lényegesen magasabb, itt abszolút értékben jóval nagyobb volt a létszámnövekedés hozzájárulása a termelés növeléséhez. Különböző ágazatokat nézve megtévesztő lehet, ha a technikai felszereltség egy-egy százalékos növekedését azonosan értékeljük, e mutató abszolút értékében tíz-husz-szoros különbség lehet! A termelés/állóeszköz hányados csökkenését és ennek a munkatermelékenység alakulásával való kapcsolatát nyilvánvalóan teljesen másként kell elbírálni pl. a cőiparban, mint a villamosenergiaiparban.

E nem jelentéktelen, ritkán vizsgált korlátok mellett a tényezőkre bontás azonosságokra épülő módszereinek fő előnyük rendkívüli egyszerűségük s az, hogy az azonosságok szinte gumiszerűen tágíthatók, zsugoríthatók; a legkülönbözőbb tényező-kombinációk kapcsolhatók össze egymással.

A leggyakrabban alkalmazott megoldásoknál a gazdasági (a termelés-) növekedést vagy a létszám és a munkatermelékenység, vagy az állóeszközállomány és a termelés/állóeszköz hányados szorzataként vizsgáljuk. Ily módon azonban mindkét esetben egy-egy alapvető termelési tényezőt számításon kívül hagyunk. Ennél az eljárásnál arra természetesen nincsen mód, hogy a mutatószámokkal ki nem

fejezhető tényezőket, a társadalmi összefüggéseket, a külkapcsolatok szerepét, az irányítás színvonalát stb. figyelembe vesszük. Az azonban kézenfekvőnek látszik, hogy a létszám és az állóeszközök oldaláról való két közelítést valamiképpen összekapcsoljuk. Ennek egyszerű megoldása, ha vagy összegezzük a munka- és állóeszköz-ráfordításokat, vagy indexeik súlyozott átlagát határozzuk meg. A termelést ekkor a ráfordítások együttes alakulásának és együttes hatékonyságuknak (a teljes ráfordításoknak és a teljes termelékenységnek) a szorzataként írhatjuk fel, az alábbi azonosság formájában:

$$Q = \frac{aL + bK}{\frac{Q}{aL + bK}} \quad \begin{array}{l} \text{a termelés a munka- és állóeszköz-ráfordítások} \\ \text{és ezek hatékonyságának (a teljes termelékenység-} \\ \text{nek) a szorzata.} \end{array}$$

A fenti azonosságból (a létszámmal elosztva) a munkatermelékenységre is levezethető egy újabb azonosság s ez kapcsolatot teremt a munka- és a teljes termelékenység között:

$$\frac{Q}{L} = \frac{(aL + bK)}{L} \cdot \frac{Q}{(aL + bK)} \quad \begin{array}{l} \text{a munkatermelékenység a teljes és a munkaráfor-} \\ \text{dítások arányának, valamint a teljes termelékeny-} \\ \text{ségnek a szorzata.} \end{array}$$

Az első tényező - amennyivel a két ráfordítás együttesen jobban nő, mint csupán a munkaráfordítás - úgy értelmezhető, hogy a munkaráfordításoknak állóeszközráfordításokkal való behelyettesítését méri.^{x)} A munkatermelékenység indexe tehát a helyettesítési és a teljes termelékenységi index szorzata.

^{x)} Hasonlóan vizsgálhatjuk a helyettesítést az állóeszközráfordítások oldaláról is:

$$\frac{Q}{K} / ' = \frac{aL' + bK'}{K'} \cdot \frac{Q'}{aL' + bK'} / '. \text{ Minthogy általában } L' < K' \text{ és } \frac{K'}{L'} > 1$$

(a technikai felszereltség nő), a helyettesítés a teljes termelékenységhez képest a munkatermelékenységet többnyire növeli, a termelés/állóeszköz hányadost csökkenti.

4. Korreláció és regresszió elemzés

A növekedés forrásainak számszerűsítésével kapcsolatos eddig tárgyalt módszerek egyértelmű mennyiségi kapcsolatot tételeztek fel a növekedés és a megfigyelt tényezők között. A gyakorlatban azonban csak tendenciaszerűen érvényesülő, valószínűségi, sztochasztikus kapcsolatokról lehet beszélni. A növekedés forrásainak számszerűsítésénél ezért a sztochasztikus kapcsolatok statisztikai vizsgálatának módszerei fontos szerepet kapnak.

Az asszociációs együtthatók - minőségi ismérvek közötti kapcsolatok vizsgálatára - a gazdasági növekedés elemzésénél ritkábban használatosak, a törekvés mennyiségi összefüggések megállapítása, korrelációs vizsgálatokkal. Az eltérések, változások irányának egybeesésére, annak gyakoriságára előjel-korrelációt számíthatunk; a meghatározott ismérvek - például növekedési ütemek - szerinti rangsorban elfoglalt helyek közötti összefüggéseket jól mutatja be a rangkorreláció; az adatsor elhelyezkedésének és a regressziós görbének a helyzetét egyetlen adattal jellemzi a (Pearson-féle) korrelációs együttható.

Korrelációs együtthatókat többnyire a növekedés és egy-egy tényezője, vagy a növekedés tényezőpárjai közötti kapcsolat vizsgálatára számítunk (egyszeres korreláció). Viszonylag kevés a példa a növekedés és több tényező együttes összefüggésének kimutatására, többtényezős korreláció számítására. A vizsgálatok elvégezhetők idősorok között, vagy különböző gazdasági egységek (vállalatok, ágazatok, országok) azonos időpontra vonatkozó adatai között (un. keresztmetszeti elemzés). A kétfajta számítás kombinálható is. Erre az is készíthető, hogy az idősorok többnyire rövidek, kevés országra állnak rendelkezésre. Az elemzés alapját általános törvényszerűségek megközelítése érdekében az idősoros és keresztmetszeti vizsgálatok kombinálása lényegesen bővítheti. Az is növeli az adatbázist, ha az idősorok többféle szakaszolásával (például különböző, egymást átfedő periódusokra vonatkozó növekedési indexekből, ütemekkel) végzünk számításokat.

Mint ismeretes, a korrelációs együtthatók két vagy több változó kapcsolatának szorosságát jellemzik, de csak a sztochasztikus együttingadozást jelzik és arra nem adnak magyarázatot, hogy a vizsgált tényezők között milyen ok-okozati össz-

szefüggés van. Egyes esetekben egyértelmű, hogy az egyik (a függő) változó következménye a másik (a független) változónak. Sok esetben azonban kölcsönhatás áll fenn, vagy egy harmadik ismérv a változás közös oka. A gazdasági növekedés elemzésénél fontos - de sokszor nem kellően figyelembe vett - szerephez jut, hogy az időben lezajló, egymástól független jelenségek között ok-okozati összefüggés nélkül is szoros korrelációs kapcsolatot figyelhetünk meg.

Ha megállapítható, hogy a vizsgált tényezők közül melyik az ok és melyik az okozat, melyik tekinthető független és melyik függő változónak, a korrelációelemzést regressziós elemzéssel egészíthetjük ki. A regressziós függvény leírja, hogy adott tényező egységnyi változása milyen hatást gyakorol az eredményváltozóra (rugalmasság); az R^2 determinációs együttható kifejezi, hogy az eredményváltozó szórásnégyzetének hányad része tulajdonítható a tényezőváltozó hatásának.

A függvényt meghatározása előtt természetesen előbb specifikálni kell, az összefüggések ismerete és logikai elemzése alapján, utólag pedig hibaszámítással ellenőrizni kell az eredmények elfogadhatóságát. A többszörös regressziós függvényeknél (és ilyenek a szokásos termelési függvények is) azt a feltételt is fel kell állítanunk, hogy a tényező-változók egymástól lineárisan függetlenek. Ez a gazdasági életben azonban szinte alig fordul elő! A tényező-változók közötti kapcsolat (az egyszerű lineáris kapcsolatot jelöljük multikollinearitás névvel) a regressziós együtthatók becslését erősen bizonytalanná teszi.

A növekedés és tényezőinek korrelációs vizsgálata a leggyakrabban a termelés, a létszám, az állóeszközök és a termelékenység összefüggéseit elemzi, páronkénti (egyszeres) korrelációs együtthatók számításával. A termelés és a munkatermelékenység növekedése közötti korreláció különösen régóta képezi vizsgálatok tárgyát. S. Fabricant összefüggéseikre az Egyesült Államok 51 feldolgozóipari ágának 1899-1937 közötti adatai alapján 0,73 értékű rangkorrelációs együtthatót kapott /87/. E kapcsolatot Verdoorn-törvénynek is szokás nevezni. Verdoorn a termelékenységnek a termelésre vonatkoztatott rugalmasságát elemezte és számításai több ország idősorából 0,45-ös regressziós együtthatót adtak /24/. Részletes áttekintést és értékelést ad az ilyen típusú számításokról K. A. Kennedy könyve /14/. Saját és mások számításai alapján Verdoorn átlagos rugalmassági együtthatóját magasnak minősíti; az együttható valószínű sávját 0,41-0,57 helyett 0,25-0,50 közé helyezi (237. oldal).

Korrelációs elemzésekkel azonban nehéz gazdasági törvényeket vagy törvényszerűségeket bizonyítani. Példának idézhetjük a vitát N. Kaldor egyik cikke körül. Kaldor a "Verdoorn-törvényből" kiindulva a brit gazdaság lassu növekedését azzal magyarázta, hogy munkaerőforrások hiányában az ipar létszáma nem növekedett és ez nem adott lehetőséget a nézete szerint elsősorban nagyságrendi megtakarításokból táplálkozó termelékenység-növekedésre. Bizonyításul a termelékenység- és létszámnövekedés kapcsolatát 12 ország 1953-54/1963-64 közötti adatai alapján vizsgálta és e minta szoros összefüggést mutatott /12/. S. Gomulka 39 ország 1958-68 közötti adatai alapján végzett számításai /11/ nem igazolták ezt, Cripps és Tarling 1951-70-re vonatkozó, szintén 12 országra kiterjedő számításai /2/ viszont többé-kevésbé (a feldolgozóiparra és az 1951-65 periódusra) megerősítették Kaldor felfogását. R. E. Rowthorn elemzése viszont azt állapítja meg /19/, hogy ha ez utóbbi számításnál a vizsgált 12 országból Japánt kihagyták volna, ez a kapcsolat szorosságát jelző mutatók értékét lényegesen csökkentette volna (R^2 értéke 0,362 helyett 0,057), a szoros kapcsolat Kaldor vizsgálatánál is részben a kis mintából, részben számításának sajátos módszeréből következett. Kaldor válasz-cikkében /13/ a bírálatot részben elfogadta és a lassu növekedés fő okának az angol áruk nemzetközi versenyképességének hiányát jelölte meg.

A növekedés és a termelékenység tényezőire vonatkozó korrelációs elemzések még nem vezettek odáig, hogy kellő adatbázis alapján összefüggő képet tudjunk rajzolni a különböző tényezők összefüggéseiről és szerepéről. Az egyes országokra vonatkozó kutatási eredmények szisztematikus összegyűjtése és feldolgozása talán segítene ebben. Többszörös korreláció-vizsgálatokról még kevesebb eredmény áll rendelkezésre, s a meggyőző, gyakorlatilag is hasznosítható következtetések levonását jelentős statisztikai-módszertani problémák is nehezítik. A legtöbb gondot ezek közül a multikollinearitás problémája okozza és elsősorban ez vezetett a közgazdasági elemzéseknél kísérletekhez a faktoranalízis alkalmazásával.

5. Faktoranalízis

A faktoranalízis módszerét már mintegy öt évtizeddel ezelőtt kialakították, de közgazdasági alkalmazása még ma is eléggé szűk körű. A módszer lényege az, hogy a vizsgált tényezők közé olyan faktorokat helyezünk, amelyeknek önálló tartalmuk nincs, de az eredeti változók információtartalmát magukba sűrítik, s az elemzés során segítségével jól jellemezhetjük a változók közötti kapcsolatokat. Az eredeti változók megfigyelési értékeiből kiindulva, a faktorsúlyok és faktorértékek lehető legjobb becslését keressük. Gyakorlatilag a faktoranalízist akkor tekintjük eredményesnek, ha a kapott főfaktor az összes szórásnégyzetnek körülbelül felét, az első három-négy faktor legalább 75-80 %-át megmagyarázza. A faktorok közgazdasági értelmezése annak vizsgálatára épül, hogy azok milyen eredeti változókból tevődnek össze. Ezt a faktorsúly mátrix mutatja; ha ez közvetlenül nem teszi lehetővé a faktorok egyértelmű tartalmi értelmezését, további lépésekre (transzformációkra) van szükség. Az eljárás igen összetett, alkalmazása nagy körültekintést igényel. Segítségével a korrelációelemzés több buktatóját kiküszöböljük, de ez sem automatikus, teljesen "objektív" módszer; az első lépéstől, a lényegesnek ítélt változók kiválasztásától kezdve a matematikailag eredmények értelmezése alapján a kutatónak többször is döntenie kell, hogyan halad tovább.

A faktoranalízis ilyen típusú közgazdasági elemzésekre való alkalmazásának első (1967) nagyobb figyelmet keltő kísérlete Irma Adelman és C. T. Morris munkája volt /1/. A gazdasági növekedés és 41 tényező, ezek között társadalmi, kulturális és politikai tényezők összefüggését elemezték 74 fejlődő vagy kevésbé fejlett ország adatai alapján.

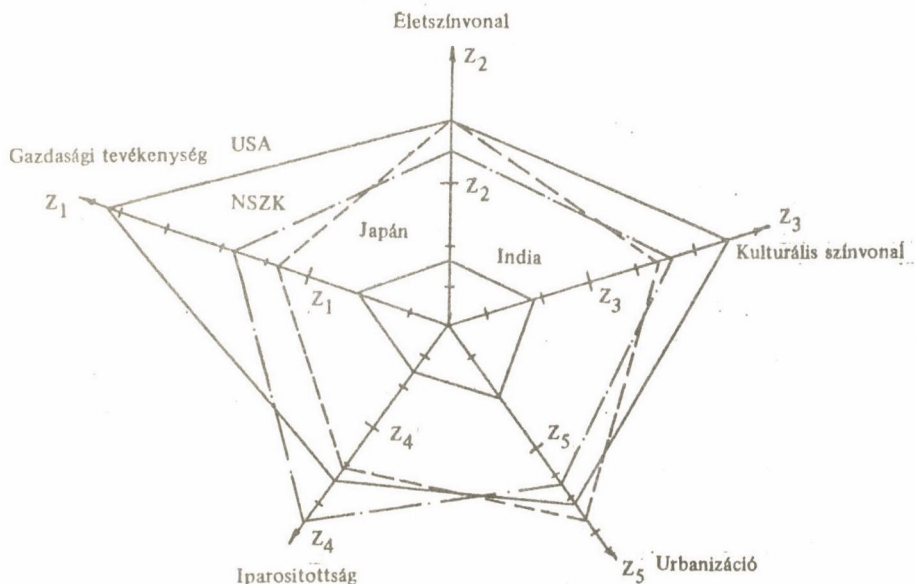
Munkájuk adott indítékot H. Takamori és S. Yamashita vizsgálatához is /22/, amellyel a fejlettség, az életszínvonal és az életkörülmények összefüggését elemezték faktoranalízissel, 79 ország 45 mutatója alapján. Az egy főre jutó GDP szerint rangsorba állított országok közül - növekvő sorrendet véve alapul - az 1.-61. országot kezelték fejlődő országnak és bizonyos átlapolással a 64.-79. országot fejlett országnak.

A két országcsoportra külön-külön elemzést készítettek és ennek eredményei alapján hat főfaktort képeztek. Ezek az egyes országok

gazdasági tevékenységének (teljesítményének) színvonalát	(Z ₁),
az életszínvonalat	(Z ₂),
a kulturális színvonalat	(Z ₃),
az iparosítás színvonalát	(Z ₄),
az urbanizációt és	(Z ₅),
a mezőgazdaság arányát	(Z ₆)

jellemzik. Vizsgálták az egyes mutatók korrelációját az egy főre jutó GDP-vel. A fejlődő országok esetében az életszínvonal-mutatók, a fejlett országok esetében a kulturális színvonalat jellemző mutatók jeleztek ezzel szorosabb kapcsolatot.

A főfaktorok összefüggését a gazdasági növekedés folyamatára kivétlve azt állapították meg, hogy a gazdasági tevékenység (a teljesítmény) színvonalával az életszínvonal előbb gyorsan, azután lassan nő; az életszínvonal növekedésével előbb a kulturális színvonal lassu, majd gyors emelkedése párosul stb. A főfaktorok segítségével vizsgálhatók az egyes országok jellegzetességei is. Alábbi diagramjuk (1. ábra) jól mutatja, hogy a gazdasági fejlettség, az életszínvonal és az életkörülmények aránya az egyes országok között milyen eltérő lehet.

1. ábra. Fejlettségi jellemzők és összefüggésük néhány országban

Magyarországon a faktoranalízis közgazdasági alkalmazásával az utóbbi években több helyütt (MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Élelmiszeripari Gazdaságkutató Intézet, OT Tervgazdasági Intézet) kezdtek foglalkozni; legmesszebb Rímler Judit kutatásával jutottak. Rímler Judit az 1950-66 közötti időszakra vonatkozóan 49 mutatószám idősorát dolgozta fel. Kutatásával két hipotézist igyekezett verifikálni: "/a/ A fejlődés hosszabb időszakot átfogó trendjeire elsősorban a komplexitás jellemző, vagyis az, hogy a fejlődést megtestesítő különböző folyamatok változása - a termelő ember, a termelési eszközök, a környezet és a szükségletek fejlődése - egymással hosszú távon szinkronban van, /b/ rövid távon ezzel szemben a különböző folyamatok változására az egyensúlytalanság jellemző." /17/ (1195. oldal.) Számításai igazolták e feltevéseket. Ez - az időszakok között számtalanszor megfigyelt multikollinearitást tekintetbe véve - a faktoranalízis bonyolult technikájához mérve még eléggé sovány eredménynek tűnik. További kutatásainak még nem publikált eredményei - mindenekelőtt az "egymutatós" növekedés és a "többmutatós" fejlődés dinamikájának összevetése, s a magyar gazdaság ennek tükrében való értékelése - több érdekességet, új felismeréseket ígérnek.

6. A strukturahatások számszerűsítése

A gazdasági növekedés mindig strukturaváltozásokkal jár: ezek forrása is, következményei is a növekedésnek. Változik a termelés strukturája: népgazdasági ágak, ágazatok, termékcsoportok szerint; területi megoszlásában; szervezési formált és szervezeti egységtől, technológiai és külgazdasági összefüggéseit nézve, stb. Változik az igénybevett erőforrások, a termelési tényezők strukturája; jelentős változások mennek végbe a társadalmi strukturában; stb. Ha a gazdasági növekedés forrásainak számszerűsítésénél strukturaváltozásokról beszélünk, mindebből többnyire egyetlen összefüggésre: a különböző termelékenységtípusú ágazatok arány-eltolódásának hatására gondolunk.

Az egyes ágazatok vagy más aggregátumok termelékenységi mutatóinak szórása ugyanis többnyire viszonylag nagy, s ezért a gazdaság egészének termelékenysége akkor is változhat, ha az összetevő egységek termelékenysége változat-

lan maradt. A szovjet gazdaságstatisztikában már évtizedekkel ezelőtt meghonosodott egy módszer a strukturális eltolódások hatásának kimutatására, a változó és változatlan állományu indexek számítása. Ez standardizálás néven jól ismert eljárás a tőkésországokban is; részletesebb bemutatása szükségtelennek látszik.

A munkatermelékenységgel kapcsolatos számításoknál az a szokásos eljárás, hogy megnézzük; mennyivel nőtt a termelékenység az egyes ágazatokban^{x)}, s ebből milyen termelékenységnövekedés adódott volna az esetben, ha az ágazatok aránya a bázisidőszakhoz képest nem változott volna; a különbség az így nyert feltételes index és a tényleges termelékenységváltozás között a strukturaváltozás hatása. A számítást természetesen úgy is elvégezhetnénk, ha azt néznénk, mennyivel nőtt volna a termelékenység, ha már a periódus kezdetén az időszak végén mutató arányok lettek volna érvényben. Ez a feltételezés azonban az előbbinél jóval nehezebben értelmezhető.

A strukturaváltozások termelési fázisok, ágazatok szerinti szokásos egyszerű módszerrel csak arra adnak lehetőséget, hogy a problémát vagy a termelés, vagy egy-egy termelési tényező (a munka- vagy az állóeszköz-ráfordítások) strukturájának változása oldaláról közelítsük meg. Ezek a változások azonban összefonódnak, együttes feltételeik vannak, kölcsönösen hatnak egymásra. A termelékenység alakulását vizsgálva például, az összetétel-hatás elemzésénél egyik szokásos feltételezésünk, hogy az ágazatok között a termelés (vagy a létszám) arányai változatlanok maradtak. Ez azonban annak feltételezését is jelenti, hogy a termelés iránti kereslet megengedte a termelési (illetőleg a termelékenység-változás által is befolyásolt létszám) arányok változatlan fenntartását. A létszám arányokat érintő termelékenység-változást pedig a technikai felszereltség és az állóeszköz-arányok változása is módosítja. A létszám és az állóeszköz-struktúra összefügg egymással; ha külön vizsgáljuk e két strukturahatást, elvonatkoztatunk attól, hogy változásuk között milyen kapcsolat volt. A számítások mögött itt is

^{x)} A termelési struktúra fejlesztése terén ujabban a termékstruktúra korszerűsítése áll középpontban, elsősorban ettől várunk kedvező strukturahatást. A termékstruktúra változása azonban szokásos számításainkban nem strukturahatásként jelentkezik, hanem az ágazati (átlag) mutatók javulásában; szerepük kimutatásához részletesebb elemző munkára van szükség. Ennek módszerét még nincsenek kellően kidolgozva.

egy nem-bizonyított alapfeltevés húzódik meg, nevezetesen, hogy az egyes rész-
átlagok változása (és az összetétel-hatás) független egymástól.

A standardizált indexek tanúsága szerint az iparosítást mindig jelentős struktu-
ra-hatások kísérik. Ilyen számítások szerint az elmúlt negyedszázadra visszate-
kintve, gazdaságunk egészét nézve a munkatermelékenység növekedésének körül-
belül egyharmadát arra vezethetjük vissza, hogy a mezőgazdasági népesség jelen-
tékeny része átáramlott a magasabb termelékenységű iparba és építőiparba. A
statisztikai mutatók szerint ugyanis a termelékenység az iparban és építőiparban
lényegesen magasabb volt, mint a mezőgazdaságban; ha tehát ugyanaz a létszám
e magasabb termelékenységű ágazatokba ment dolgozni, ez az összefoglaló ter-
melékenységi mutató magasabb értékét eredményezte. Mi történt azonban való-
jában?

A mezőgazdaságban nagy rejtett munkanélküliség volt; termelékenysége - vál-
tozatlan nemzeti jövedelem termelés mellett - elsősorban a létszám - gépesítés-
sel is segített - csökkenése folytán nőtt. Az iparban a termelésnövekedés közel
felét a létszámtöbblet adta, viszonylag szerény termelékenységnövekedés mellett.
Valószínű azonban, hogy az ipar több létszámot szívott fel, mint amire az első
időszakban valóban szüksége volt. Egyidejűleg jelentős népgazdasági termelé-
kenységnövekedés adódott a foglalkoztatottsági struktúra átalakulásából. A nagy
strukturaváltozás mögött az ipar számára részben csak jövőbeli foglalkoztatási
igénye szempontjából hasznos létszámgyarapodás ment végbe. Másfelől viszont a
mezőgazdaság segítette az ipar fejlődését a növekvő városi lakosság élelmiszer-
ellátásával, exportjának devizahozamával és sok más módon is. A strukturavál-
tozások okai és következményei igazában csak a szokásosnál jóval összetettebb
közgazdasági elemzésekkel vizsgálhatók.

Igen sok problémát vet fel a strukturahatás meghatározása a számítás módsze-
re szempontjából is. Népgazdasági ágak, ágazatok, sőt még vállalatok esetében
is a termelékenység színvonalát csak értékmutatók segítségével hasonlíthatjuk
össze. Az értékmutatók igen nagymértékben függnak az árrendszertől, az árará-
nyoktól. Közismert például, hogy a fejlettség alacsonyabb szintjén álló országok-
ban az ipari termékek ára viszonylag magasabb, a mezőgazdasági termékeké vi-
szonylag alacsonyabb. Ez az ipari és mezőgazdasági termelékenység színvonal-

mutatóinak különbségét (az adott belföldi árakon) megnöveli. A legtöbb fejlődő országra érvényes ez, érvényes volt az 50-es években a magyar gazdaságra is.

Gyakran találkozunk olyan állásponttal - újabban Erdős Tibor /6/ és Falusné Szikra Katalin /8/ képviseli ezt nálunk -, hogy különböző ágazatok termelékenységi színvonala egyáltalán nem mérhető össze. Érvelkben sok igazság van, de két körülménnyel talán nem számolnak eléggé. Az egyik, hogy a - kétségtelenül nehezen megfogható - nemzetközi színvonalhoz képest ténylegesen vannak különbségek ágazataink termelékenységi színvonalában, az ehhez mért - és a külkereskedelmi cserében realizálódó - strukturaváltozások a növekedés valódi forrásai lehetnek (függetlenül attól, hogy ki tudjuk-e ezt mutatni). A másik körülmény: ha az ágazati termelékenységi mutatókat még feltételes mérőszámmak sem fogadjuk el, ez közelről érinti az aggregált termelékenységi és termelési mutatók kifejező erejét is. A nemzeti jövedelem aggregált mérésénél szintén különböző ágazatok értékmutatóit összegezzük, s ennek eredményét az ágazati arányok változása jelentősen befolyásolja; a népgazdasági termelékenység mérését szintén problematikusnak kell minősítenünk, hiszen a népgazdaság egészére számított termelékenységi mutató növekedésében esetenként 10-20-30 százalék strukturahatás jelenik meg.

A strukturahatás számszerűsítésénél erősen befolyásolja a kapott eredményeket a dezaggregálás mértéke (a figyelembe vett ágazatok, alágazatok száma), továbbá az is, hogy hány részperiódussal számolunk. A 3. táblázat 3x2, azaz 6 fféle számítási alternatívát mutat be.

A három népgazdasági ágban foglalkoztatottak arányváltozásának termelékenységre gyakorolt hatását kifejező összetétel-index az 1950-1970 közötti időszakra, változatlan árakon számolva és az 1950. évi létszámarányokat rögzítve 1,16. Az ötévenkénti indexeket összeláncolva (ez esetben mindig az ötéves periódus kezdő évének létszámarányát rögzítve) a teljes időszakra 1,18-os indexet kapunk. Ez évi 0,8 százalékos pozitív, a termelékenység összesen évi 5 százalék körüli növekedéséhez képest nem jelentéktelen, de nem is különösebben nagy strukturahatást jelent. Ha viszont hasonló módon számolva, a kezdő év termelékenységi színvonalarányait a mindenkorl árakon vesszük számításba, az összetétel-index a 20 évre 1,67, illetőleg 1,37 lesz; ez már évi 2,6, illetőleg 1,6 százalékos terme-

3. táblázat

Az ipar, az építőipar és a mezőgazdaság létszám-arányából adódó termelékenységi strukturahatást kifejező összetétel-index a magyar gazdaságra

Időszak	5 - 5 évre		10 - 10 évre		20 évre	
	rögzítve az ágazati termelékenységi színvonal-arányokat					
	A	B	A	B	A	B
1950-1955	1,16	1,040				
1955-1960	1,15	1,043				
1960-1965	1,04	1,060				
1965-1970	0,99	1,025				
1950-1960	1,33	1,085	1,48	1,09		
1960-1970	1,03	10,87	1,14	1,09		
1950-1970	1,37	1,180	1,69	1,19	1,67	1,16

A - az ágazatok termelékenységi színvonalát az időszak első évének (folyó) árain véve számításba,

B: az ágazatok termelékenységi színvonalát 1970. évi árakon véve számításba.

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek.

lékenység-növekedést ad. Az első fajta, változatlan árakon való számítás azt jelenti, hogy az ágazati termelékenységi színvonalarányokat illetően kiiktatjuk az arányok változásának hatását, csak az jut szerephez, ahogyan ezeket az ágazatonként különböző ütemű termelékenység-változás befolyásolta. (Más év árain vizsgálva a termelékenység színvonalarányait, természetesen eltérő képet kapnánk.)

A termelékenység színvonalarányait tényleges árakon számítva, lényeges különbség mutatkozik aszerint is, hogy hány évre rögzítjük ezeket az arányokat. Ötvenként lépve a teljes időszak összetétel-indexe 1,37, tízévenként 1,68, az első év arányait rögzítve 1,67. A tényleges árakon számolva az első tízéves időszak kiugróan nagy (évi 2,9 százalékos!) strukturahatást mutat; változatlan árakon számolva a strukturahatás a két tízéves időszakban azonos és jóval kisebb mértékű.

Hasonló fejlődési szakaszon végighaladó országok indexelben azonos irányu strukturahatás jelenik meg, a nemzetközi összehasonlítást tehát ez kevésbé zavarja - bár a strukturahatás erősen függ az egyes országok árrendszerének sajátosságaitól is. A jövőre nézve azonban a strukturahatással növelt ütem nem szabad hogy túlzott várakozásokhoz vezessen, mert a fejlettség magasabb szintjén már nem számolhatunk ilyen fokú érvényesüléssel.

7. Termelési függvények

A növekedés forrásainak számszerűsítésére az utóbbi két évtizedben széles körben felhasználják a termelési függvényszámításokat. Bár ma is sűrűn alkalmazzák a műszaki haladást kizáró Cobb-Douglas függvényeket, általánosabbak a műszaki haladásnak helyet adó formulák. Ez utóbbi függvények a növekedés forrásainak számszerű kimutatására elsősorban két módon alkalmazhatók: meghatározhatjuk segítségükkel, hogy a növekedésből mi tulajdonítható a (teljes) termelékenység változásának (itt a műszaki haladás kifejezést szokás erre használni), vagy ezenkívül a munka- és a tőkeáfordítások külön-külön hozzájárulását is ki számíthatjuk.

A műszaki haladással is számoló termelési függvény alapján ugyanazt a kapcsolatot írja le, mint a termelés és a teljes termelékenység összefüggését kifejező azonosság. Az ilyen termelési függvény általános alakja ez:

$$Q = f(L, K, t)$$

és ebből a növekedési ütemekre (Hicks-semlegességet feltételezve) ezt az összefüggést kapjuk:

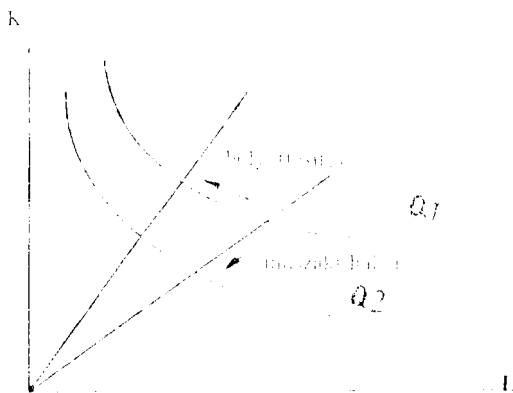
$$q = a_1 + b_k + m$$

ahol Q = termelés, L = munka, K = tőke, t = idő, (a kisbetűk növekedési ütemet jelentenek) m = a műszaki haladás (= a teljes termelékenység) évi növekedési üteme.

Az NSZK-ban egy kutató kollektíva 34 feldolgozóipari ágazat 1958-1968 közötti negyedéves adatai (azaz 40 tagú idősorok) alapján a műszaki haladást - a teljes termelékenység növekedését - mind termelési függvények, mind index-számítások

segítségével meghatározta /9/. A +0,88-as rangkorrelációs együttható a kétféle számítás eléggé szoros egybeesését mutatta. Az eltérést elsősorban a nagyságrendi megtakarítások (a volumen-hozadék) eltérő kezelése okozta; a termelési függvényekben ugyanis ez - a feldolgozóipar átlagában évi 0,8, ágazatonként -0,8 és 3,6 közötti értékkel - külön tényezőként jelenik meg. A tanulmány egyébként a munka- és a tőke ráfordításoknak a növekedéshez való hozzájárulását nem kísérel meg elhatárolni egymástól. Ez az, amiben a termelési függvény számítások újat adhatnak - ha az eljárás elfogadható.

Röviden felidézve a termelési függvények elméletét, ennek fogalomrendszerét elsősorban két-tényezős függvényeken fejlesztették ki, a grafikus ábrázolást is felhasználva. Ha a termelést az anyagmentes termeléssel (a hozzáadott értékkel) vagy a nemzeti jövedelemmel mérjük, megengedhető, hogy az anyagráfordításokat és a vásárolt szolgáltatásokat kikapcsoljuk vizsgálódásunkból és a termelést a tőke- /K/ és a munka-/L/ ráfordítások mennyiségének függvényében vizsgáljuk. A koordináta-rendszer két tengelyére a két tényezőtől felhasznált mennyiséget felrajzolva, összeköthetjük az azonos nagyságu termelést adó kombinációkat; ezeket izokvant-görbéknek nevezzük.

2. ábra. Izokvant-görbék, helyettesítés és műszaki haladás

Az izokvant-görbén való elmozdulás (lásd 2. ábra) a munka- és tőke ráfordítások közötti helyettesítést, az izokvant-görbe elmozdulása vagy átlépés másik izo-

kvant-görbére a ráfordítások hatékonyságának változását, "műszaki haladást" jelent. Az izokvantokról általában feltételezzük, hogy alulról konvex, egymást nem metsző görbék. Ez közgazdaságilag úgy értelmezhető, hogy adott időpontban (a termelési tényezők adott minősége és a műszaki-szervezési ismeretek adott szintje mellett!) a sorbarendezett helyettesítési lehetőségeken végighaladva bármelyik tényező egységnyi helyettesítéséhez a másik tényezőtől növekvő mennyiség szükséges.

Ha csak az egyik tényező mennyiségét változtatjuk, a másiké azonos marad, a többlet-termelés (minden más feltételt változatlanul tekintve) az első tényező változásának tulajdonítható. A termelés és e tényező növekményének viszonyát a tényező határtermelékenységének nevezzük és ez matematikailag a termelési függvényeknek az adott tényezőkre vonatkozó parciális differenciáhányadosa.

A termelés a két termelési tényező egyidejű, azonos mértékű növelése esetén (ismét feltételezve minden más körülmény - ezek között műszaki-szervezési ismereteink - változatlanságát!) különböző arányban emelkedhet. Egy ideig, bizonyos szintig, nagyságrendi megtakarítás (volumenhozadék) jelentkezhet, lehet azonos a tényezők és a termelés növekedésének a mértéke és előfordulhat negatív hozadék is. A viszonyt a termelésnövekedés és a tényezők azonos arányu együttes növekedése között volumenrugalmasságnak nevezzük. Ha ez konstans (de nem feltétlenül 1), homogén termelési függvényről szólunk. A függvények ezen osztályán belül, ha a rugalmasságot az $n = 1$ hatványkitevő fejezi ki, azaz nincs se pozitív, se negatív volumenhozadék, elsőfoku homogén termelési függvényünk van. Gyakorlatilag azonban, minthogy csak elméletileg jelölhető meg egy olyan pillanat, amikor a tényezők mennyisége növekszik, de ismeretszintünk változatlan, mindez természetesen absztrakció!

Elsőfoku homogén függvények esetében Euler tételével olyan számítás végezhető, amelynek alapján matematikailag az összes termelés az egyes termelési tényezők felhasznált mennyiségének és parciális deriváltjának, azaz határtermelő' enységének szorzatával egyenlő. Erre épül az az eljárás, amely a termelést matematikailag megosztja aszerint, hogy abból mi tudható be az egyes tényezőknél, az adott esetben a munkának és a tőkének.

A termelési függvények ilyen felhasználását - megalapozatlan előfeltevései

mlatt - a tőkés országokban is sok közgazdász elfogadhatatlannak tartja. J. A. Schumpeter, a polgári közgazdaságtan egyik nagy tekintélye elmélettörténeti munkájában többször hangsúlyozza: "Nem ismételhető elég gyakran, hogy ez a termelési függvény csak az absztrakció magas fokán, nem létező, hanem tervezett üzemekre és ezek termelési felületének korlátozott területére érvényes" (/20/, 1038. oldal). R. Solow nyomán a termelési függvények fontos szerephez jutottak az un. neoklasszikus növekedésméletben, de ma már ennek is mind több a bírálója polgári közgazdász körökben is. B. Gahlen professzor (NSZK) szerint a termelési függvények pontossága, megbízhatósága látszólagos és annak tulajdonítható, hogy "a modern növekedésmélet már nem a gazdasági növekedést vizsgálja. Sokkal inkább a képletek saját maga által teremtetett világát elemzi és ezt tölti ki empirikus adatokkal" (/10/, 2. oldal).

A termelési függvények a 60-as évektől a szocialista országokban is népszerűek lettek, de a munka- és tőke- (állószerkesztő) ráfordítások növekedéséhez való hozzájárulásának meghatározására ritkán alkalmazták ezeket. Magyarországon Simon György és Rimler Judit tett közzé ilyen számítást.

Simon György az OMFB részére készített tanulmányainak eredményeit összegezve a nemzeti jövedelem növekedését termelési függvények alapján 4 tényezőre bontotta: /1/ a munkaidőráfordítások mennyisége; /2/ az üzemeltetett termelőberendezések mennyisége; /3/ a kutató-fejlesztő műszakiak aránya; /4/ a munka technikai felszereltsége /21/. Számítása szerint az 1950-1966 időszakban a nemzeti jövedelem növekedéséhez a munkaidő-ráfordítások növekedése 9,4, a berendezésállomány növekedése 24,9, a kutató-fejlesztő tevékenység 52,9, a technikai felszereltség növekedése 14,9 (az egyéb tényező 2,1) százalékkal járult hozzá.

Az állami ipar munkatermelékenységét 1950-1966 között a berendezésnövekmény 29,4, a technikai felszereltség változása 17,9, a kutatás-fejlesztés 102,0 százalékkal növelte, a létszámváltozás 36,1 százalékkal csökkentette. Az adatok azt sugallják, hogy a termelékenység növekedése (különösen az iparban) döntően a kutató-fejlesztő műszakiak számától függ, de ez nehezen fogadható el.

Rimler Judit számítása szerint /18/ a nettó nemzeti termelés 1975-1990-re tervezett 5,9 százalékos évi növekedési üteméből a ráfordításoktól független té-

nyezők hatása 0,4, az "összes létszámhatás" 1,2, az "összes állóalaphatás" 4,3 százalék lesz. Alapul ez esetben Cobb-Douglas termelési függvény szolgált, ennek megfelelően a határtermelékenységek arányában a teljes növekedést felosztotta a létszám és az állóalapok növekedése között. Egy jelentéktelen (0,4 százalékos) reziduumtól eltekintve, a műszaki haladás (a termelékenység növekedése) eltűnik a növekedés forrásai közül, ami mai felfogásunkkal nehezen hozható összhangba.

A növekedés forrásainak számszerűsítése terén az utóbbi 10 évben E.F. Denison két munkája vált a legismertebbé: 1962-ben megjelent könyve /3/ az Egyesült Államok gazdasági növekedésének forrásairól az 1909-1957 közötti időszakra vonatkozóan, és 1967-ben kiadott könyve /4/, amelyben 8 fejlett európai tőkés ország és az Egyesült Államok növekedésének és fejlettségi színvonal különbségének tényezőit hasonlította össze. Denison gyakorlatias közelítés jellemző, ez első könyvének címében is tükröződik: "A gazdasági növekedés forrásai és a növekedés meggyorsításának az Egyesült Államok előtt álló alternatívái". Módszerének fő vonásait már első könyvében kialakította, újabb munkái /4, 5/ is ezt alkalmazták, illetőleg fejlesztették tovább.

Denison teljesítménye valóban imponáló és elismerésre méltó. A rendelkezésre álló statisztikai adatokat (és becsléseket) a növekedést befolyásoló különböző tényezőkre és ezek hatására vonatkozóan rendkívüli alaposággal gyűjtötte össze, dolgozta fel, majd igen sok eredetiséggel egy minden korábbinál átfogóbb elemzési módszert épített erre; ezt konkrét adatokkal kiegészítve gyakorlatilag is sikerre vitte. A "közönségért" Denison számára az a tény hozta, hogy számos - eddig e szempontból megközelíthetetlennek tartott - növekedési tényező hatására számszerű értékeket adott és az országok közötti különbségeket is összetevőire bontotta. A szakmabeliek nem kis része azonban az imponáns összefoglaló táblák adatait bizonyos kétellyel fogadja. Idéztük már Jorgensen és Griliches, valamint Maddison vitacikkelt - bár ők e módszer nézetünk szerint leginkább vitatható pillérét, a határtermelékenység elméletének "tendenclászerű érvényesülését" (Denison szavai) nem vonták kétségbe. Denison például az oktatás hozzájárulását a növekedéshez rendkívül részletes, alapos számításokkal határozza meg, - de feltételezi, hogy a munka és tőke hozzájárulását a bér-profit arány, az iskolai

végzettség szerepét a kereseti arányok kifejezik. E feltételezések érvényét még senki sem bizonyította, s ezért a sok értékes részinformáción túl maga az elemzési rendszer sok ponton ingatag alapokra épül.

x x x

A növekedés forrásainak elemzésére a statisztika és az ökonometria sok módszert kínál, az előbbieken csak a leggyakrabban használatos eljárásokat tekintettük át.

A maga helyén, megfelelően alkalmazva, mindegyik módszer hasznos információkat adhat. Minden módszer azonban, és még inkább alkalmazásuk: feltevésekre épül. Kritikai elemzésünk ezeket éles megvilágításba helyezte. Ennek fényében egyes módszerek - úgy tűnik - nem állják ki a szigorú próbát, más módszereknél fel kell figyelniük arra, hogy feltevéseikkel többnyire erősen leegyszerűsítik a valóság képét.

Ebből elsősorban azt szűrhetjük le, hogy módszereink finomításánál, elemzési eszközeink gazdagításánál ne csupán jobban részletező vagy tetszetősebb eljárásokra, újtonságra, a gépi adatfeldolgozás lehetőségeinek maximális kihasználására törekedjünk. Mindenekelőtt az egyszerűsítő feltevések feloldása, a statisztika szokásos adataival és módszereivel nem megfogható összefüggések megkeresése, a valóság jobb megismerése legyen a célunk.

Irodalom

- /1/ Adelman, I. - Morris, C. T.: Society, Politics and Economic Development. A Quantitative Approach. Baltimore, Hopkins. 1967.
- /2/ Cripps, T. F. - Tarling, R. J.: Growth in Advanced Capitalist Economies 1950-1970. University of Cambridge, Department of Applied Economics, Occasional Paper 40. New York - London. Cambridge University Press, 1973.
- /3/ Denison, E. F.: The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us. New York, Committee for Economic Development, 1962.
- /4/ Denison, E. F. (assisted by Jean-Pierre Poulhier): Why Growth Rates Differ. Postwar Experience in Nine Western Countries. The Brookings Institution, Washington D. C. 1967.

- /5/ Denison, E. P.: Accounting for United States Economic Growth 1929-1969. The Brookings Institution, Washington D. C., 1974.
- /6/ Erdős Tibor: A termelés korszerűsödése és a gazdasági növekedés. Kossuth Könyvkiadó, 1972.
- /7/ Fabricant, S.: Employment in Manufacturing, 1899-1939. New York, NBER, 1940.
- /8/ Falusné Szikra Katalin: A termelékenység és hajtóerői. Kossuth Könyvkiadó, 1975.
- /9/ Frohn, J., - Krengel, R., - Kuhlbiel, P., - Oppenländer, K. H., - Uhlmann, L.: Der technische Fortschritt in der Industrie. Messung in 34 Industriebereichen, Duncker and Humblot, Berlin, 1973.
- /10/ Gahlen, Bernhard: Einige Bemerkungen zum Fortschritt der Wachstumstheorie. Az "Untersuchungen zum Wachstum der deutschen Wirtschaft" (Hrsg. W. S. Hoffmann), Tübingen Mohr, 1971. kötetben.
- /11/ Gomulka, S.: Inventive Activity, Diffusion and the Stages of Economic Growth, Aarhus, Stiftsbogtrykkerie, 1971.
- /12/ Káldor, N.: Causes of the Slow Rate of Growth of the United Kingdom. An Inaugural Lecture. London, Cambridge University Press, 1966.
- /13/ Káldor, N.: Economic Growth and the Verdoorn Law. A Comment on Mr. Rowthorn's Article. The Economic Journal, December 1975.
- /14/ Kennedy, Kieran A.: Productivity and Industrial Growth. The Irish Experience. Oxford, Marendon Press, 1971.
- /15/ Maddison, A.: Explaining Economic Growth. Banca Nazionale del Lavoro. Quarterly Review, September 1972.
- /16/ Ohkawa, Kazuchi - Rosovsky, Henry: Japanese Economic Growth: Trend Acceleration in the Twentieth Century. Studies of Economic Growth in Industrialized Countries. Stanford (Calif)-London: Stanford Univ. Press. - Oxford Univ. Press, 1973.
- /17/ Rimler Judit: Kísérlet a faktoranalízis alkalmazására a gazdasági fejlődés vizsgálatában. Közgazdasági Szemle, 1970. 10. sz.
- /18/ Rimler Judit: Egyszerű módszer a ráfordítások mennyiségi és minőségi hatásának szétválasztására az aggregált termelési függvényben. Közgazdasági Szemle, 1975. 5. sz.

- /19/ Rowthorn, R. E.: What Remains of Kaldor's Law? *Economic Journal*, March 1975.
- /20/ Schumpeter, J. A.: *History of Economic Analysis*. Edited manuscript by E. B. Schumpeter. London, Allen and Unwin, 1955.
- /21/ Simon György: *Gazdaságirányítás és népgazdasági optimum*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.
- /22/ Takamori, H. - Yamashita, S.: *Measuring Socio-economic Development: Indicators, Development Paths and International Comparisons*. The Developing Economics. No 2. 1973.
- /23/ The Measurement of Productivity. *Survey of Current Business*, Part II. May 1972.
- /24/ Verdoorn, I. J.: *Fattori che regolano lo sviluppo della produttività del lavoro*. *L'industria*, 1949. (On an Empirical Law Governing the Productivity of Labour. *Econometrica*, No 2. 1951.)

Hermann Sabel:^{x)}

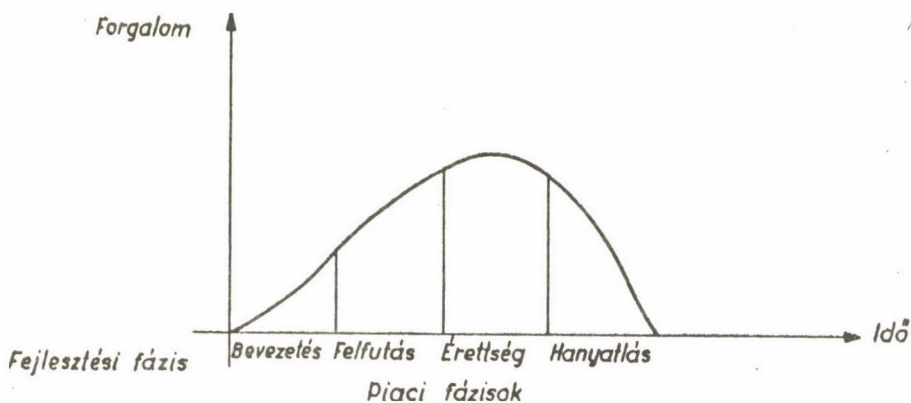
A GYÁRTMÁNYSTRUKTURA FEJLESZTÉSE

I. Kiinduló problémák

1. A termékpolitika dilemmája

a) A termékpolitika szükségessége

Az új termékek a modern piacok markáns jellemzői. Azok a vállalatok, amelyek termelési programjában nagyobb arányban szerepelnek új termékek, erősebben növekszenek, mint az inkább hagyományos termékeikre hagyatkozók. Ennek magyarázata a termékek életciklusa, vagyis az a tény, hogy a kifejlesztett és piacra hozott termékek értékesítése felfut, egy idő után a piac telítődik, ezután forgalmuk visszaesik, míg végül kiesnek a vállalat termelési programjából. Egy-egy ilyen piaci fázis különböző időtartamu lehet, mint az 1. ábra mutatja, asze-

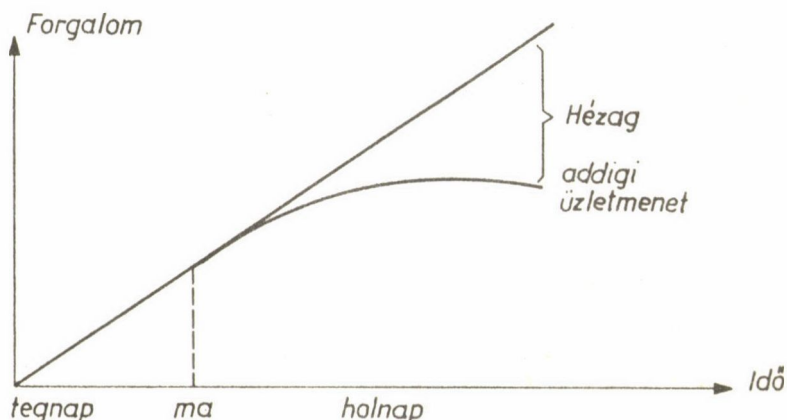

1. ábra

^{x)} A szerző az üzemgazdaságtan professzora a bonni egyetemen. A szerző és a kiadó hozzájárulásáért a Schmalenbachs Zeitschrift für betriebswirtschaftliche Forschung 1976. 2. számában megjelent cikk magyar nyelven való közléséhez köszönetünket fejezzük ki.

rint, hogy például egész termékcsoportot (pl. a cigarettákat), vagy csak bizonyos terméket (pl. az Eckstein-félét), vagy csupán egy termékváltozatot (pl. az 1970. évi csomagolású Eckstein-cigarettát) veszünk-e tekintetbe.

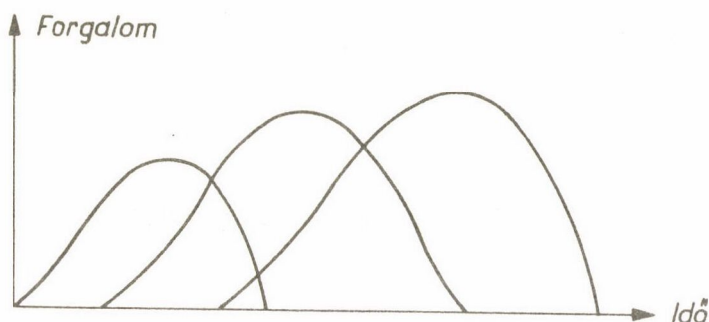
A vállalatoknak hosszú távu stratégiai megfontolásaik keretében forgalmuk hosszú távu prognózisának kidolgozásánál abból kell tehát kiindulniok, hogy ez a forgalom várhatóan a 2. ábra szerint alakul.

2. ábra

Összehasonlítva ezt a forgalmat az elérni kívánt célokkal, nyilvánvaló lesz az a különbség, amit a hosszú távu növekedési politika segítségével el kell tüntetni. Ha a vállalat saját fejlesztéséből indul ki, az ilyen növekedési politika több alapvető lehetőséget kíván. Ezek között a termékpolitikai expanzió döntő szerepet játszik.

Ha tehát egy vállalat nem más vállalatok megvásárlása útján tervezi növekedését, hanem önmagát kívánja fejleszteni, úgy létszükséglet számára, hogy folyamatosan új és új termékekkel álljon elő. A sikeres hosszú távu növekedési politika titka pedig az, hogy a különböző életciklusokat helyesen kapcsolja egymás után és átfedésbe hozza.

3. ábra

b) A termékpolitika akadályai

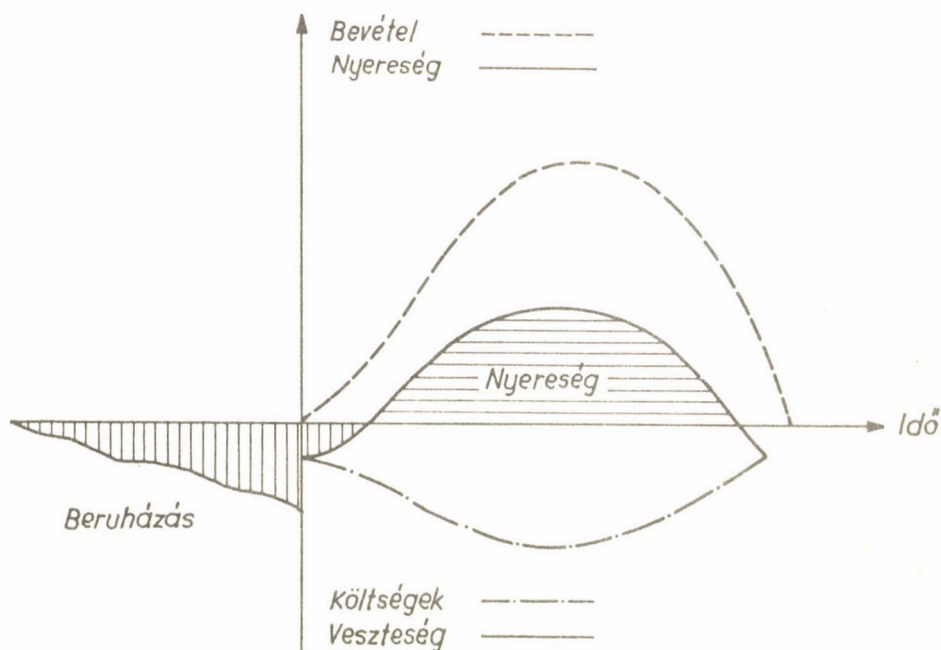
Az aktiv termékpolitika kényszerűségével szemben egy sor kockázati tényező hat. Ezek a következő címszavak alatt foglalhatók össze: siker-valószínűség, költség, idő.

Annak a valószínűsége, hogy egy új termék ötlete megvalósul, kijut a piacra és a piacon azután sikere is lesz, nagyon csekély. Megállapítást nyert például, hogy a vegyiparban átlag 60 termék-elgondolás között akad 1 olyan, amiből aztán sikeres piaci termék válik. A hatvanból 48 már az első elemzés rostáján kiesik, a megmaradt 12 közül 7 állja ki az alaposabb közgazdasági elemzés próbáját, a hétből 3 válik be a fejlesztés során, 2 a próbapiacon és 1 lesz nyereséges az összpiacon. Ebben az összefüggésben kockázatot jelent, hogy a kutatás és fejlesztés gyakran még alkotóképes módszerek mellett sem eredményez elégséges elgondolást, és ezek az elgondolások akkor is többnyire csak kisebb javításokra, mintsem átfogó műszaki újításokra vonatkoznak. További kockázat abban rejlik, hogy mennyire sikerült a termék műszakilag és mennyire lesz sikeres a piacon.

A balsiker kockázatát növeli, hogy a kutatás, a fejlesztés és a gyártó műhelyek létrehozása nagy költséggel jár, ezek pedig kudarc esetén hibás beruházásnak bizonyulva nemcsak tőkevesztést jelentenek, hanem esetleg a piaci pozíciót is veszélyeztetik.

Piaci siker esetén is további kockázatot jelent, vajon az értékesíthetőség időtartama elegendő-e arra, hogy a bevételnek a folyó költségeken felül része fe-

dezza az összes beruházási költséget és a kezdeti veszteségeket. Az összefüggéseket az alábbi ábra szemlélteti.

4. ábra

Éppen itt vannak azonban a legnagyobb problémák is, mert hiszen a kutatás és fejlesztés időtartama egyre hosszabb, költségei egyre nagyobbak, másfelől a verseny és a technikai fejlődés a termék piaci fázisát mind rövidebbre szabja.

c) A megoldás módjai

- Megfelelő szervezeti formák

A vázolt dilemma megoldása érdekében fontos olyan szervezeti formák választása, amelyek egyrészt elősegítik az emberek alkotóerejének kibontakozását, ill. legjobban hasznosítják ezt az erőt, másfelől pedig állandó ujitásra ösztönöznek. Amint az 1. táblázatból látható, a különböző elgondolásoknak megvannak a maguk sajátos előnyei és hátrányai.

1. táblázat

Szervezeti forma	Elgondolás	Előnyök	Hátrányok
Termékmenedzser	A termékmenedzsereknek tökéletesítési javaslatokat kell kidolgozniuk termékeikre vonatkozólag	Kisebb tökéletesítésekre jó	A termékmenedzsereket túlságosan lekötik a napi teendők, az igazi újdonságokat elhanyagolják
Újtermék-menedzser	Termékekkel kapcsolatos elgondolások összefonódása és összehangolása a termékek és a piac bizonyos területén, egy termékcsoporthoz vezetőjének irányítása alatt	Sajátos funkciójú új termékeket fejleszt ki	Nagyon is megmarad az adott piaci és termékterületen. Nincs elég tekintélye
Újtermék-bizottság	Az egyes funkcionális területek legfelső szintű képviselőiből; feladata: a tervek megvizsgálása	Megvan a hatásköre a döntéshez	Konzervatív döntésekre hajlamos
Újtermék-osztályok	Együttesen felelősek az új termékekkel kapcsolatos minden tevékenységért, az elgondolások kialakításától a termék bevezetéséig	Az eljárással már hivatászerűen foglalkoznak; messzemenő tekintélyük van	Az elszigetelődés veszélye

- Hatékony tervezési eljárások

A megfelelő szervezeti keret ugyan kedvező körülményeket biztosíthat a növekedésre irányuló termékpolitika számára, egymagában azonban nem szavatolhat

ja e politika hatékonyságát és nem korlátozhatja a vele járó kockázatot. Ezért minden szakaszban olyan megfelelő tervezési eljárásokra van szükség, amelyek lehetővé teszik, hogy az új termékre vonatkozó első elgondolástól a terméknek a piacról történt kilépéséig mindvégig helyes döntéseket hozzunk. A gazdaságossági elemzések előfeltétele, hogy ismerjük a cselekvés alternatív lehetőségeit. Ez pedig feltételezi, hogy tudjuk, milyen döntési problémák elé állít a termékpolitika.

2. A termékpolitika tárgya és fázisai

a) A termék az előállító szemszögéből

Az előállító szemszögéből a termék először is olyan, meghatározott anyagi, vagyis fizikai sajátosságokkal bíró fizikai képződmény, amelynek bizonyos konstrukciója és feldolgozási módja van, bizonyos technikai és közgazdasági funkciókat lát el (ár-teljesítmény arány) és amelynek formát, szint, nevet, márkát lehet adni és csomagolással lehet ellátni.

b) A termék a vevő szemszögéből

Mindazon sajátosságok közül, amelyekkel az előállító a terméket felruházhatja, csak azok hatnak vonzóan, amelyek a vevő tudatába hatolnak és ott érvényesülnek. Itt azonban figyelembe kell venni egy lélektani jelenséget, amely ugyan eltérően mutatkozik meg a fogyasztóknál és a vevőként jelentkező iparnál, de elvben mindenképpen fontos: a vevő élményét először az észlelés formálja, az azonban szelektív és különösen akkor nem elegendő egymagában a termék vonzóvá tételére, ha az összefüggések túlságosan összetettek. Ilyenkor az emberi lélek elképzelésekhez folyamodik: bizonyos képet, elképzelést alakít ki a termékről, és ez a kép egészen sajátos szempontokhoz kapcsolódhat. Egy autó esetében például nyilván nem a kerékelfüggesztés módjához, hanem inkább ahhoz, mennyire "sportos" vagy "fényűző" az autó, ezek a tulajdonságok pedig mint műszaki kategóriák nem léteznek.

A vevő megnyerése szempontjából csak azoknak a tulajdonságoknak van jelentőségük, amelyek észlelés és elképzelés útján a vevő élményének részei lesznek

és így a vevő magatartását meghatározzák. Ezért játszik olyan fontos szerepet a termékekről alkotott képzet, a hozzá fűződő kép.

c) Termékpolitika

A termékpolitika célja, hogy olyan terméket vagy termékeket hozzon piacra, amely(ek) megnyerően hat(nak), azaz vonzza, ill. vonzzák a vevőket, mégpedig úgy, hogy azok nem érdeklődnek a konkurens termékek iránt. Hogy ezt a célt sikerül-e elérni, és milyen mértékben, az döntően attól függ, mennyire elégíti ki a termék az egyes vevők sajátos igényeit.

A piac azonban többnyire nem egységes, hanem a vevők homogén részcsoportjaira, úgynevezett szegmensekre tagolódik. Ennek megfelelően a termékpolitika döntő problémájának a szegmentálást tekinthetjük, tehát azt, hogy a terméket a vevőközönség melyik szegmensének kínáljuk.

Ezzel egyrészt az a probléma jár, hogy ezt a csoportosítást helyes kategóriák alapján végezzük el, másrészt olyan csoportokat kell találni, amelyek elegendő keresletet tanúsítanak, harmadrészt biztosítani kell, hogy ezeket a csoportokat ne tartsák már konkurens termékek lekötve.

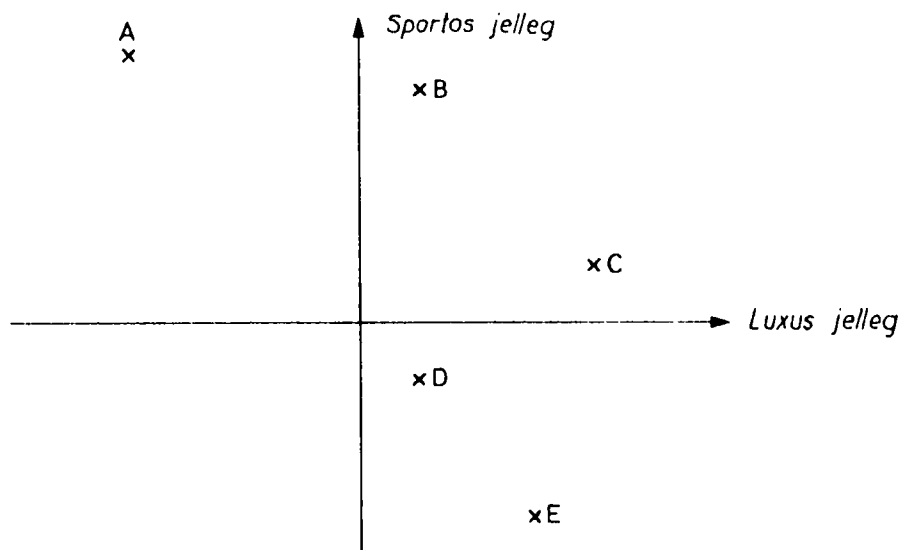
Bizonyos fogyasztási cikkek esetében demográfiai és szociográfiai ismérvek, így például a jövedelem és az iskolázottság alapján három alapvető szegmenst lehet megkülönböztetni:

- egy alsót, amely a kisebb jövedelmek és az alacsonyabb iskolázottsági szint alapján a legolcsóbb áron, nagy mennyiségben szállított, gyöngébb minőségű termékekkel elégíthető ki;
- egy nagyobb, középsőt, amelynek jövedelmi, ill. képzettségi színvonala átlagos és amelynek közepes minőségű és árszínvonalú termékek kínálhatók;
- egy kis felsőt, amelynél az lehet helyes, ha kiváló minőségű árut kínálunk kis mennyiségben, magas áron.

Azt kell tehát elvileg eldönteni, hogy a vevőközönség egy vagy több csoportját kívánjuk-e kielégíteni, ha pedig többet, úgy milyen termékváltozatokkal.

A csoportokat gyakran nem annyira a demográfiai és szociográfiai ismérvek különböztetik meg világosan, mint inkább magukhoz az egyes termékekhez kötődő lélektani beállítottságok. Ebben az összefüggésben gyakran bajos megállapi-

taní, hány releváns ismérve van a csoportbeosztásnak, melyek ezek, hogyan mérhetők. Ujabban többdimenziós skálabeosztási eljárásokat dolgoztak ki erre, amelyek lehetővé teszik, hogy a termékeket a potenciális vevők megkérdezése alapján úgynevezett termékócokba rendezzék. Így például az alábbi ábrán az A, B, C, D és E jelzésű öt személygépkocsi-típust a vevők véleménye alapján egy termékócba lehetett helyezni. E góc koordinátái a "sportos" és a "luxus" jelleg fokát mérik.

5. ábra

A fenti ábra segítségével a piac egy vagy több, eddig le nem foglalt szegmensét ismerhetjük fel. Mindjárt felmerül a kérdés, léteznek-e egyáltalán ezek a szegmensek, azaz kedvezőbb körülmények állnak-e fenn ott a termékek értékesítésére, másrészt miképp tolódnak el jelenlegi preferenciák, ha új termék jelenik meg a piacon. Spiegel "fülkeelmélete" alapján az ilyen jelenségek megragadhatók.

Bármiképp is határozzuk meg az egyes szegmenseket és fedezünk fel "fülkéket", a marketing összetétel megállapításának, (tehát az ár, a reklám és az elosztás, termék, illetve szegmens szempontjából megfelelő kombinációjának) a termék szegmentálására vonatkozó döntés az alapja.

d) A döntés problémái az egyes fázisokban

Egy-egy terméket fázisok során át fejlesztenek ki, és ezek mind sajátos döntési problémákkal járnak. Az egyes helyzeteket az jellemzi, hogy a rendelkezésre álló információk terjedelme különböző, miközben a folyamat alatt mind pontosabb információkhoz jutunk. Akár csupán durva szakértői becslésekről, akár biztos piaci adatokról van szó, a rendelkezésre álló információk jellege dönti el, hogy az adott helyzetben milyen gazdaságossági elemzés helyénvaló, hogy meg kell-e elégednünk kvalitatív eljárásokkal, vagy mennyiségi elemzéseket is végezhetünk-e.

- Gyártmányfejlesztési ötletek kiválasztása

A termékpolitikai tevékenység ciklusának első, tipikus döntési kérdése annak vagy azoknak a termékekkel kapcsolatos ötleteknek a kiválasztása, amelye(ke)t a kutatás és fejlesztés során konkrétan ki kell dolgozni. Többszörféle ez a fázis nélkülözni leginkább az információkat. Minthogy ebben a korai szakaszban még nem indulhatunk ki a várt hozamokból és költségekből, kvalitatív pontozási eljáráshoz kell folyamodnunk.

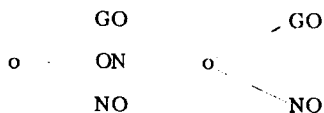
- A termék alakjának megválasztása

A kutatás és fejlesztés eredményeként termelésre és értékesítésre érett termékeknek kell létrejönnie. A fejlesztés során a termék kialakítására tett lépések sorozatában a termék megnyerő tulajdonságainak kidomborítása a döntő közgazdasági probléma. Olyan változatokat vagy változat-kombinációkat kell kitalálni, amelyekről a piacon a legnagyobb siker várható. Ebben a helyzetben már jobb információkból indulhatunk ki, ha terméktesztet után tájékozódunk a potenciális vevők beállítottságáról és arról, mit részesítenek előnyben.

- A termék bevezetésével kapcsolatos döntések

Ha már megállapítottuk a termék optimális alakját, úgy harmadszor arról kell döntenünk, megindítsuk-e az új termék gyártását és piacra hozzuk-e a terméket. Ezzel együtt azt is el kell döntenünk, hogy milyen reklám kíséretében hozzuk piacra. Az eddigi döntési szituációkhoz képest most megbízhatóbb információkat szerezhethetünk a kísérleti piacok révén, amely információk aztán a gazdaságossági számításokhoz is alapot nyújtanak. Ha megfontolásainkba az információszerzés

kérdését is bevonjuk, úgy a GO-NO-ON-döntés problémája előtt állunk, tehát azt kell eldöntenünk, hogy rögtön az összpiacra lépünk-e ki (GO), teljesen leállít-suk-e a programot (NO), vagy további információkat kell-e még szereznünk (ON), míg végleges döntést hozhatunk.

- Döntések a termék piacról történő kivonásáról

Helyesnek bizonyulhat, ha egy már piacon lévő terméket variáció, tipizálás vagy diverzifikáció révén megváltoztatunk vagy új értékesítési irányokat keresünk. Ezek lényegében a termék bevezetésével kapcsolatos döntések. De egyik módszer sem akadályozhatja meg, hogy egyszer előálljon a kérdés: hagyjuk-e elhálni a terméket, vagy tudatosan vonjuk ki a piacról. Egy hosszú távra berendezkedett vállalatnál ezt a döntést azzal összefüggésben kell meghozni, hogy milyen új termék lép a korábbi termék helyébe.

II. Minősítési módszerek

1. Ellenőrző kérdések jegyzéke (checklist)

E módszert először is elfogadhatatlan gyártmányfejlesztési ötletek előzetes szűréséhez használhatjuk. A gyártmányfejlesztési ötletek előzetes kiválasztásának az a célja, hogy legelső lépésként kiostáljuk az olyan elgondolásokat, amelyek nem illenek bele a vállalat stratégiájába, vagy amelyekhez a vállalatnak nincs elég ereje, illetve amelyek a konkurrencia és a külvilág megszabta helyzetben megengedhetetlenek. Annak érdekében, hogy mindenre gondoljunk, olyan kérdés-jegyzékhez folyamodhatunk, amelyet például a 2. táblázat mutat be.

Ellenőrző kérdés-jegyzék a fejlesztendő termékek előzetes kiválasztásához

Vállalati stratégia

- Termék- és piac-területek
 - Beleillik-e a termék a vállalat eddigi stratégiájába, pl. abba, hogy nyersanyagelőállító legyen és ne térjen át a további feldolgozásra?
 - Célszerűen kiterjeszthető-e a vállalat stratégiája a termékek és a piac célbavett területeire?
- Kockázat
 - Elfogadható-e az ötlet a vállalat kockázattal kapcsolatos szemlélete számára?
 - Nagyságrendileg elfogadható-e az ötlet kockázata?

Erőforrások

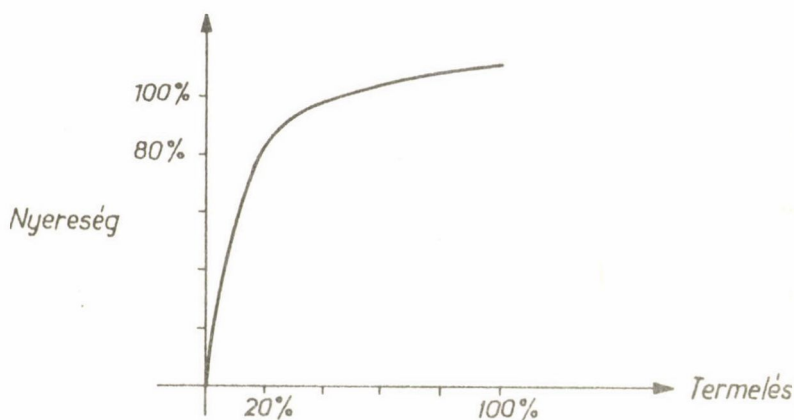
- Fejlesztés
 - Elvégezhető-e a termék fejlesztése a többi fejlesztési feladat mellett?
 - Elegendő-e a fejlesztési kapacitás?
 - Elvégezhető-e ésszerű idő alatt a fejlesztés?
 - Szabadalmazható-e a termék?
- Termelési tényezők
 - Beszerezhető-e a szükséges gépek, berendezések, nyersanyagok?
 - Elfogadható-e a szállítókkal kapcsolatos kockázat?
 - Rendelkezésünkre állnak-e, megszerezhető-e a megfelelő gyártási ismeretek (know-how)?
- Tőke
 - Van-e elegendő pénzünk, meg tudjuk-e szerezni a szükséges tőkét?
 - Adósságunk a megengedhető határok között marad-e?

Külvilág

- Környezet
 - A termelés során teljesíthető-e a környezetvédelmi követelmények?
 - A termék felhasználása során teljesíthető-e a környezetvédelmi követelmények?
- Piac
 - Elég nagyok-e a helyettesítés esélyei?
 - Elég gyöngék-e az eddigi versenytársak?
 - Távol tudjuk-e tartani a tervezett placról a konkurrenseket?

Ellenőrző kérdés-jegyzékeknek nemcsak akkor vehetjük hasznát, ha elképzeléseink nagyon bizonytalanok, hanem akkor is, ha pontosan ismerjük valamely termék értékesítésének, árának és költségeinek eddigi alakulását és arról kell döntenünk, hogy a terméket kivonjuk-e a piacról, vagy meghagyjuk-e. Ha idegenkedünk a termék kivonására vonatkozó döntéstől, úgy helyes, ha lépcsőzetes eljáráshoz folyamodunk.

Először az áruválaszték összetételét elemezzük, és mind a forgalomra, mind a nyereségre vonatkozólag megállapítjuk, hogy nagyjából fennáll-e az ugynevezett 20:80 szabály, ami azt jelenti, hogy a termékek 20 %-a a nyereség (a forgalom) 80 %-át eredményezi.

6. ábra

A termékek 80 %-át elvileg kritikus értéknek tekintjük. Ezt az állapotot a forgalom, a költségmegtérülés és a piaci részesedés mutatói alapján közelebbről elemezzük, különös tekintettel ezek időbeni változására. Ha úgy találjuk, hogy értékük kritikus nagyságot ért el, a harmadik lépésben ismét ellenőrző jegyzék segítségével dönthetünk (lásd egy változatát a 3. táblázatban).

Ellenőrző kérdések a piacról kivonandó termékek kiválasztásához

- Kielégítő-e még a termék jövőbeli piaci potenciálja?
- Nyerhetünk-e még valamit egy újabb termékváltozattal?
- Nyerhetünk-e még valamit a marketing-stratégia módosításával?
- Szükség van-e a termékre más termékek eladásához?
- Nem kell-e a vállalat vezetőinek túl sok munkaidőt fordítaniuk a termékre?

2. Egylépcsős pontozás termékfejlesztési javaslatok kiválasztására

Ha ellenőrző kérdések segítségével már kiszűrtük az elfogadhatatlan gyártmány-fejlesztési ötleteket és ebben az igen korai szakaszban még nem tudjuk pontosan felbecsülni a költségeket, ill. a bevételt, akkor kerülhet sor az ugynevezett pontozásos (scoring-) eljárások felhasználására. Ezen eljárásokkal választhatók ki azok az elgondolások, amelyek érdekében a kutatást és/vagy a fejlesztést korlátozott kutatási és fejlesztési ráfordítások mellett el lehet kezdeni, vagy amelyeket még alaposabb közgazdasági elemzés alá kell vonni.

Az ilyen pontozásos eljárások lényege az, hogy miután egy-egy elgondolás kilátásait a nyereség vagy tőkeérték alapján még nem mérhetjük, kiegészítő mércekként segítségével alkotunk ítéletet. Ezért olyan ismérveket keresünk, amelyek valamely ötlet sikerkilátásai szempontjából jelentősek és lehetővé teszik az egyes elgondolások pontozásos minősítését, miközben az ismérvek eltérő jelentőségét súlyozással vesszük figyelembe. A pontértékek és a súlyozás alapján pontszámokat kapunk az egyes ismérvekre vonatkozólag, ezeket bizonyos módon, például összeadással, valamely elgondolás összpontértékében foglaljuk össze. E pontértékek ismeretében azután elvégezhetjük az egyes elgondolások összehasonlítását. Erre a 4. táblázat közöl példát.^{x)}

A pontozásos eljárásban három elem: az ismérvek jegyzéke, a pontozás és a súlyozás okoz problémát. Az ismérvek jegyzékének tartalmaznia kell az összes

x) V.ö. Albach - Karus - Lohmüller: USW-Fall, Nr. 19-69/70/70 Syntheseleider, 17. old.

fontos ismérveket, mégpedig kellő mértékben tagoltan, hogy az ismérvek számával gyakorlatilag a súlyozást is elvégezhessek. A pontértékeket a szakértőknek kell megállapítani. Ennek során kíváltképp a felelős személyek nyilatkozzanak. Eljárási, célszerűségi kérdés, hogy - mint a példánkban - 11-pontos, vagy 5-pontos, vagy még kevesebb pontszámú skálát alkalmazunk-e. Az eljárást még azal is finomíthatjuk, hogy nem közvetlenül az egyes jegyeket értékeljük, hanem inkább a rájuk vonatkozó szubjektív valószínűségeket adjuk meg. Peldánkban körülbelül 0,6 a kedvezőtlen kutatási költség alakulás valószínűsége, a közepes szituációé 0,2, a kedvező 0,1. A kutatási költségek megnevezésű ismérv pontértékét tehát így kapjuk meg:

$$0,6 \cdot (-5) + 0,2 \cdot 0 + 0,1 \cdot 5 = -2,5.$$

Ezt aztán súlyozni kell, a jelen esetben 3-mal, ami -7,5 értéket eredményez. A súlyozásnak meg kell felelnie a vállalati stratégiának. A példánkban túlköröző vállalati stratégiát nagyon konzervatívnak tekinthetjük.

Az ilyen pontozási eljárással csak azt a sorrendet állapíthatjuk meg, amely szerint a termékekkel kapcsolatos elgondolásokat előnyben célszerű részesíteni. Az összpontérték elfogadható határát ugyancsak szubjektív módon kell megállapítani. Ezek a pontozások sem jelentenek merev sémát, csupán azt kívánják elősegíteni, hogy idejekorán és rendszeres módon gondolatokat alakítsunk ki az egy-egy termékkel kapcsolatos elgondolásokat esetleg befolyásoló sokféle tényezőről, és a vállalat egyes szakértőinek tapasztalatait a döntésnél hasznosítsuk.

A fejlesztési javaslatokat érettebb szakaszukban jövedelmezőségi számítások alapján is elemezhetjük. Ezek módszereit a szakirodalom bőségesen tárgyalja.

4. táblázat

Értékelő lap termékek elemzéséhez

Pontozás: -5: kedvezőtlen, 0: közepes, 5: jó. A placi-volument, az árakat, valamint a kutatási és termelési költségeket háromszoros sullyal figyelembe véve

Ismérv	Termék								
	OLM	OL	UL	KHM	KH	TVM	TV	PoL	FL
Placi helyzet									
A placi volumene	15	15	9	6	9	3	6	6	6
Konkurrenszek	-5	-5	-5	-2	-3	-5	-5	-4	0
Helyettesítők	0	-5	-5	0	-5	-5	-5	-4	2
Árak	15	-6	-6	15	3	6	-6	0	6
Részösszeg	25	-1	-7	19	4	-1	-10	-2	14
Sorrend	I	Va	VII	II	IV	Vb	VIII	VI	III
Költségviszonyok									
Kutatási költségek	-15	-9	6	-9	0	0	3	-6	6
Termelési költségek	-12	-9	6	-9	0	0	3	-6	6
Marketing költségek	-5	2	4	-3	0	-3	2	0	4
Propagandaköltségek	-2	4	4	-3	0	-3	2	0	4
Részösszeg	-34	-12	20	-24	0	-6	10	-12	20
Sorrend	VIII	VI	Ia	VII	III	IV	II	V	Ib
Vállalati körülmények									
Image	5	-2	-4	5	0	4	-3	0	0
Hasznosítható háttér (divatstudió, a márka bevezetettsége)	5	0	-5	5	1	4	2	0	0
Szabadalmi helyzet	5	5	0	0	0	0	0	0	0
Közvetlen placi tapasztalat	-5	-5	-5	5	5	-5	-5	-5	-5
Részösszeg	10	-2	-14	15	6	3	-6	-5	-5
Sorrend	II	V	VIII	I	III	IV	VII	VIa	VIb
A fejlesztés helyzete									
A piac bővítése irányában	5	5	3	2	3	0	0	0	3
A divat meghatározása irányában	5	5	-5	5	5	0	0	0	0
Alkalmazhatóság	5	5	0	5	5	5	5	0	0
Tanulási effektus	5	0	0	4	2	3	0	0	0
Részösszeg	20	15	-2	16	15	8	5	0	0
Sorrend	I	IIIa	VIII	II	IIIb	IV	V	VII	VI
Végösszeg	21	0	-3	26	25	4	-1	-19	32
Sorrend	IV	VI	VIII	II	III	V	VII	IX	I

Viszt Erzsébet:

A MUNKAERŐ MOBILITÁS RÁFORDÍTÁSAI ÉS HOZAMAI A FELNŐTT SZAKKÉPZÉS PÉLDÁJÁN

A munkaerő mobilitásával, annak elméleti és gyakorlati problémáival foglalkozó kutatók és gyakorlati szakemberek elsősorban a mobilitás mértékét, okait, ösztönzési lehetőségeit és várható alakulását tárgyalták. Mindezekig viszonylag kisebb szerepet kapott a munkaerőmozgások ráfordításainak és hozamainak vizsgálata. Ez a témakör a mobilitással foglalkozó társadalomtudományoknak ma még viszonylag új és kevésbé kiforrott területe.

A munkaerő mobilitás ráfordításai és hozamai igen bonyolult összefüggés-rendszer alkotnak. Mivel a munkaerőmozgások áttételeken keresztül hatnak a társadalmi fejlődésre, a gazdasági növekedésre (azon belül például az ország iparosítására és a mezőgazdaság fejlődésére), belátható, hogy általánosságban nem feltehetünk pl. arra a kérdésre, hogy 1975-ben a munkaerő mobilitás milyen ráfordításokkal és hozamokkal járt. A vizsgálatokat ezért konkrét, körülhatárolható esetekre (pl. egy-egy átképzési akcióra, a szakképzés különböző formái közötti összehasonlításra, az ingázás különböző eseteire) vonatkozóan végzik. Legtöbbször az akciót finanszírozó szerv gazdasági ráfordításait és hozamait hasonlítják össze és ritkábban veszik szemügyre, hogy a mobilitás az egyénekre milyen pénzben kifejezhető és egyéb hatásokat gyakorol.

A munkaerő mobilitás ráfordításait és hozamait többféleképpen csoportosíthatjuk. A legfontosabb csoportképző ismérvek az alábbiak lehetnek:

A felmerülés szintje:

1. népgazdaság (kormányzat),
2. vállalat,
3. egyén.

A felmerülés módja:

1. pénzügyi hozamok és ráfordítások,
2. egyéb, "láthatatlan", közvetve vagy nem számszerűsíthető hozamok és ráfordítások.

A hatások jellege:

1. gazdasági,
2. társadalmi,
3. pszichikai hatások.

A hatások időhorizontja:

1. rövid távon,
2. hosszabb távon jelentkező hatások.

Cikkünkben a felmerülés szintje (népgazdaság, vállalat, egyén) szerinti csoportosításban mutatjuk be a hozamokat és a ráfordításokat. Ezen belül a felmerülések módjával, a hatások jellegével és időhorizontjával kapcsolatos problémákkal is foglalkozunk. Hogy az összefüggéseket konkrétabb formában mutathassuk be, nem a mobilitásra általánosságban, hanem annak egyik fontos típusára, a szakmai mobilitásra, azon belül pedig a felnőttek szakmai képzésére vonatkozóan vizsgáljuk a hozamokat és a ráfordításokat.

Népgazdasági szint: hozamok

A népgazdaság számára a felnőttek szakmai képzésének hozama elsősorban a nemzeti jövedelem növekedésében jelentkezik azáltal, hogy a munkaerő magasabb hatékonyságu foglalkoztatását teszi lehetővé. Ha olyan dolgozót képeznek át, aki előző foglalkozásában felesleges (és emiatt ténylegesen, vagy "kapun belüli" munkanélküli) volt, a hozam természetesen nagyobb, mint akkor, ha a régi foglalkozásban ugyan alacsonyabb hatékonysággal, de munkát végzett az átképzett dolgozó. Az átképzés elméletileg abban az esetben járul hozzá legjobban a nemzeti jövedelem növekedéséhez, ha felesleges dolgozókat olyan szakmára képeznek át, amelyben nagy munkaerőhiány van. Redert ezt így fogalmazta meg: "A képzés haszna eltérő kiegyenlített munkaerőpiac és munkaerőhiány esetén. Ha a képzés olyan dolgozókat érint, akik munkaerőhiánnyal küzdő munkahelyeket népesítenek be, nagyobb a hozam, mint amit az órabérenövekedés és a munkanélküliség csökkenése kifejez." /1/

A tőkés országokban a munkanélküli segély megszüntetését is haszonnak tekintik; teljes foglalkoztatottság esetén pedig haszon az olyan bérmegtakarítás, amely

mögött nem állt termelés. Hozamnak tüntetik fel az olyan adóbevételek növekedését is, amelyek a szakismeretek növekedéséből, s az ebből adódó jövedelem és jövedelemadó emelkedéséből származnak.

Van a szakmai mobilitásnak népgazdasági szinten olyan hatása is, amely nem számszerűsíthető, de valójában hozamnak lehet minősíteni. Ez a tercier szektor fejlődéséhez szükséges munkaerő biztosítása, amely napjainkban egyre jelentősebbé válik a gazdaságok számára. Amíg a szakoktatási rendszerbe nem épülnek be megfelelően az ezen ágazat számára szükséges szakmák, nagy szerepet kap a dolgozók ilyen átképzése és átirányítása.

A felnőttek szakmai képzése a népgazdaság egésze számára ezen túlmenően számos, nem mérhető előnnyel is jár. A társadalom nyitottságát biztosító egyik csatornának is tekinthető, hiszen a magasabbra értékelt társadalmi rétegekbe való bejutást elsősorban a szakképzettség megszerzése biztosítja. A generációk közötti ellentét mérséklésére is szolgál, mivel az idősebb dolgozók számára is lehetőség van a korszerű ismeretek megszerzésére. Mind az egyén, mind a társadalom szempontjából fontos funkciója a helytelen pályaválasztás korrigálása, amely fiatal korban történő pályaválasztás miatt gyakran válik szükségessé.

A Szovjetunióban végzett egyik széles körű felmérés rámutatott arra, hogy a pályaválasztás előtt álló fiatalok nem eléggé tájékozottak az egyes szakmákról, ezért döntésük meglehetősen véletlenszerűnek tekinthető. A szakmával szembeni elvárások és a megvalósulás közötti eltérések elsősorban a káros mobilitáson keresztül okoznak veszteséget /18/.

A fiatalok körében történő szakmaelhagyást a KISZ Budapesti Bizottságának felmérése is igazolja /19/. A többszáz, fővárosban dolgozó fiatal forgácsolóra vonatkozó felmérésben kimutatták, hogy néhány évvel a vizsga megszerzése után 43 %-uk már nem eredeti szakmájában dolgozik, egy két éven belül foglalkozást változtattak.

A tőkés országok szakértői külön kiemelik a felnőttek szakmai képzésének a foglalkoztatási színvonal stabilitására gyakorolt hatását, mint társadalompolitikai eredményt. Ez abból következik, hogy az átképzett dolgozók több szakmájúsága az egyes foglalkozások közötti konvertálhatóságukat fokozza és ezáltal növeli esélyeket az állandó - valamelyik szakmájuknak megfelelő - foglalkoztatásra. A

konvertálhatóság növekedése a társadalmi munkaidőalap jobb kihasználásához is vezet, mivel a munkahelyváltogatás kevesebb időt vesz igénybe akkor, ha a dolgozó a munkahelyek nagyobb választékát képes betölteni, ismeretei szélesebb körűek.

Népgazdasági szint: ráfordítások

A képzés a népgazdaság számára közvetlen költségeket abban az esetben jelent, ha azt népgazdasági szintű irányító szerv finanszírozza. A közvetlen kiadások két fő csoportba sorolhatók: egyszeri és folyamatos ráfordítások. Az egyszeri ráfordítások a szakképzési intézmények beruházási költségeit foglalják magukban, míg a folyó költségek között olyan tételek szerepelnek, mint az állószerzők fenntartási költségei és az oktatási költségek (oktatók bére, technikai személyzet bére, oktatáshoz szükséges eszközök, könyvtárak költségei stb.).

A költségek másik csoportját a nemzeti jövedelem elmaradt része alkotja, amely egyrészt abból adódik, hogy az oktatók és a tanulók a képzés ideje alatt részben vagy teljesen kiesnek a termelésből, másrészt abból, hogy olyan álló- és forgóeszközöket köt le a képzés, amelyek más termékek, szolgáltatások előállítására is felhasználhatók lennének. Ez a "láthatatlan" költség azzal a termelési értékkel egyenlő, amely meghiusult, elveszett a képzés miatt.

Mind a költségek, mind a hozamok - ugyanugy mint a termelő beruházások esetében - különböző időpontokban merülnek fel. A költségek rövidebb távra, lényegében a képzés idejére korlátozódnak (amit megnyújt a beruházás és a képzés megszervezésének, előkészítésének időszaka), a hozamok ellenben hosszabb távon, a kiképzett dolgozók munkában eltöltött ideje alatt folyamatosan jelentkeznek. (Ezért a számításokban ezeket az összehasonlíthatóság érdekében azonos időpontra, jelenértékre kell számítani.)

Vállalati szint: hozamok

A vállalati képzés értékelésekor nem tekinthetünk el attól, hogy a képzés csak akkor lehet eredményes, ha a vállalat termékeit eladhatóak, vagyis a képzés

eredménye realizálható - a kiképzett dolgozók munkájára népgazdasági szempontból is szükség van.

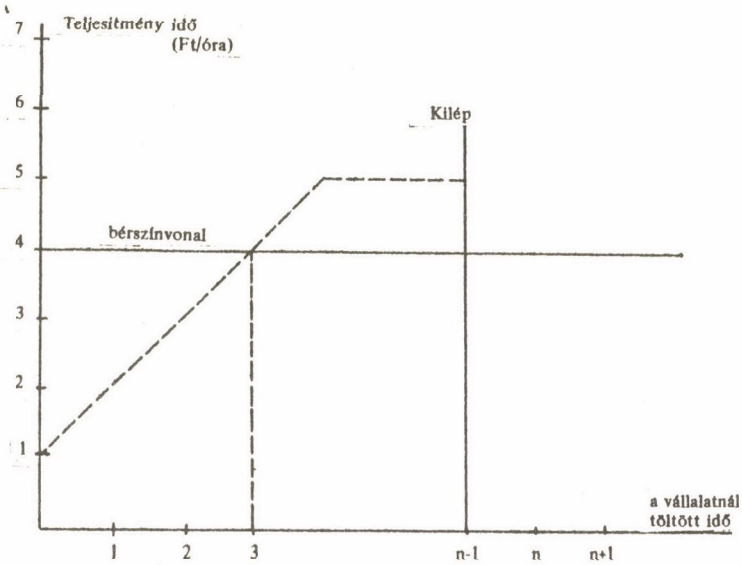
A vállalati eredményt (termelési értéket, nyereséget) a felnőttképzés azáltal növeli, hogy vagy kiküszöböl szűk keresztmetszetet, tehát a vállalatnál munkaerőhiánnyal küzdő szakmát népesít be, vagy a munkahelyek ellátásának színvonalát növeli. A vállalati eredményt még egy további tényező is befolyásolja: feltehető, hogy a vállalat által nyújtott képzés a dolgozók vállalathoz való kötődését növeli, a magasabb teljesítményt (vagy jobb minőségű munkát) elérő dolgozó hosszabb ideig tevékenykedik a vállalatnál. Ha munkaerőhiány van az adott szakmában, a fokozott kötődés még nagyobb hozamot jelent a vállalatnak, mivel munkaerőtoborzási, munkaerőfelvételi és képzési költségeket takarít meg.

A vállalati képzésből fakadó előnyöket az 1. és 2. sz. ábrán érzékeltetjük. Az ábrák azt mutatják, hogy egy szakképzetlen és egy szakképzett dolgozó által is betölthető munkakörben hosszú távon milyen hozamok jelentkeznek a vállalatnál abból, hogy dolgozókat képez ki az adott munkakör betöltésére.

A hozamok a következő forrásokból tevődnek össze:

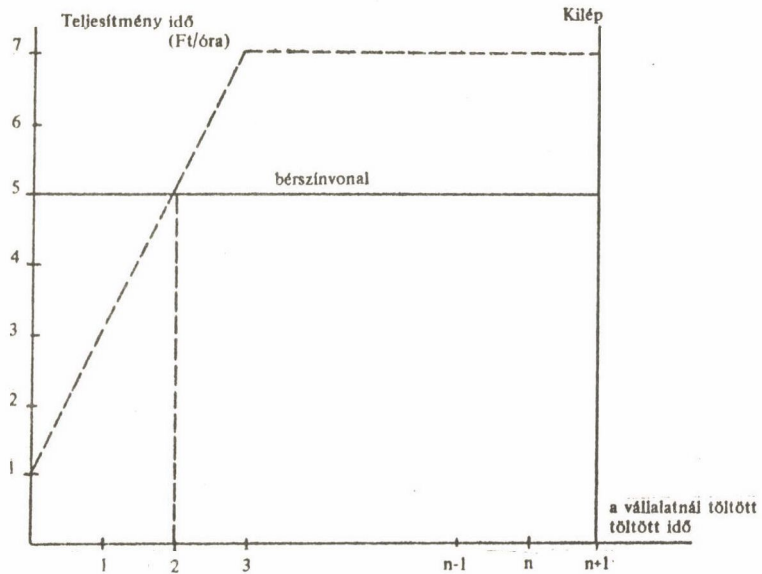
- a képzetlen dolgozó teljesítménye a 3. időegységnél éri el a bérszínvonalat, míg a képzett dolgozóé már a 2. időegységnél;
- a képzetlen dolgozó teljesítménye csak egy egységgel haladja meg a bérszínvonalat, míg a képzett dolgozóé két egységgel;
- a képzetlen dolgozó $n-1$ időpontban kilép a vállalattól - míg a képzett dolgozó csak $n+1$ időpontban.

Az ábrán is bemutatott, pénzben kifejezhető hozamok mellett a vállalat számára dolgozóinak képzése pénzben nem kifejezhető hasznot is jelent. Ez egyrészt a fluktuáció csökkenéséből adódik, a jó vállalati kollektíva - összes, itt nem részletezett - előnyeivel, a törzsgárdatagság kialakulásával. A vállalati légkör javulásához az is hozzájárul a felnőttképzésen keresztül, hogy a munkájukkal elégedett dolgozók fegyelmezettebbek, kevesebbet hiányoznak stb.

1. ábra

A képzetlen dolgozó teljesítménye (vagy: a képzés előtti helyzet)

2. ábra

A kiképzett dolgozó teljesítménye (vagy: a képzés utáni helyzet)

Vállalati szint: ráfordítások

A vállalatok szintjén a képzés - a népgazdasági szintű képzéshez hasonlóan - egyszeri és folyamatos, pénzből és "láthatatlan", rövid és hosszútávra jelentkező ráfordításokat egyaránt jelenthet. A vállalati szintű ráfordításokat a következőkben olyan csoportosításban tekintjük át, amely segítséget adhat a vállalati képzés költségelt is összegező hatékonysági vizsgálatok számára.

Tételezzük fel azt a gyakran előforduló esetet, hogy a vállalat nem végez beruházást a felnőttek szakképzésével kapcsolatban, azt meglévő épületeiben, vagy bérelt termekben végzi - tehát egyszeri beruházási költség nem merül fel. Ilyen feltételezés mellett a költségeket a következőképpen csoportosítjuk:

- a tanfolyam elindításával kapcsolatban felmerülő költségek,
- a tanfolyam fenntartásával kapcsolatos szervezési költségek,
- a tanfolyami képzés állandó költségei,
- a forgóeszközök költségei,
- az oktatók képzésének költségei,
- az oktatók bérköltsége,
- a tanfolyam résztvevőinek bére és kieső termelése.

A vállalati tanfolyamok megszervezése, beindítása költségekkel jár, amelyek többnyire egy külön erre a célra szervezett osztályon, vagy külső szakértők bevonásával kapcsolatban merülnek fel. Hazánkban ez a tevékenység vagy az oktatási, vagy a személyzeti osztályok munkájához kapcsolódik, amelyek egy sor egyéb feladatot is ellátnak és nehéz meghatározni, hogy tevékenységük milyen hányadát teszi ki a vállalati belső képzés megszervezésére. Ha az egy-egy tanfolyam beindításával kapcsolatos feladatokat a vezetőség világosan kijelöli, a felmerülő költség összege a tevékenységgel megbízott dolgozók bére alapján meghatározható.

A tanfolyam fenntartásával kapcsolatos költségek általában szintén az oktatási, vagy a személyzeti osztályon jelentkeznek és e tevékenységet ellátó alkalmazottak béréből, felszerelésükből (írógépek, számológépek stb.) és a tanfolyamot segítő tananyagok összeállításával kapcsolatos költségekből tevődnek össze (pl. nyomdaköltség).

A képzés állóeszköz költségei állandó jellegű költségek, amelyek a tanfolyam-

hoz szükséges épületek, gépek, berendezések amortizációjának formájában jelennek meg. Ez a költségtétel igen erősen változhat aszerint, hogy milyen szakmára történik a képzés (tehát milyen berendezések, gépek szükségesek). A képzés forgóeszköz költségei a képzéshez szükséges anyagokra fordított kiadásokból, az oktatást szolgáló gépek üzemfenntartási, javítási költségeiből és egyéb, képzéshez szükséges eszközök költségeiből tevődnek össze.

Az oktatók kiképzésének költségei külső szakemberek bevonása esetén könnyebben meghatározhatók; bérköltségük elkülöníthető a könyvelésben. A költségek - gyakorlati példák szerint - kedvezőbben alakulnak, ha vállalati dolgozókat készítene fel erre a célra, mivel ők általában hosszabb ideig végeznek oktatómunkát a vállalatnál, mint a külső szakértők /2/.

Az oktatók bérköltségeinek meghatározása vállalati oktatók esetében egyszerű akkor, ha az oktató csak ezt a tevékenységet végzi. A gyakorlatban azonban nem ritka, hogy a vállalati szakemberek, művezetők egyéb tevékenységük mellett vesznek részt az oktatásban. Ilyen esetben a költséget a művezetők vagy más szakemberek kieső termelése jelenti (ez a kieső órákra eső termelési értékben fejezhető ki).

A képzésben résztvevő dolgozók kieső termelését szintén figyelembe kell venni. A képzés teljes vagy részmunkaidőben egyaránt történhet, így a dolgozók teljes, vagy részleges termelésének kiesését okozza. A dolgozók a vállalati továbbképzés idejére általában teljes bért kapnak. A kiesett termelési érték megállapításánál ezt lehet meghatározott kulcs szerint növelni (A tanfolyamon való esetleges termelés értékét szintén figyelembe kell venni, csökkenteni ezzel a költségeket.)

Az egyén szintje: hozamok

A képzés az egyén számára anyagi és nem anyagi természetű hozamokkal (előnyökkel) és ráfordításokkal jár. Hazai vizsgálatok is rámutatnak, hogy a nem-anyagi jellegű hatásoknak igen nagy a szerepük, esetenként lényegesen befolyásolják a dolgozók döntését a képzésben való részvétellel kapcsolatban. Ilyen tendencia erősödését figyelhetjük meg a fejlett tőkés országokban is. A képzés hozamai és ráfordításai nem csupán magát a dolgozót, hanem családját is érintik,

mérésüket és összesítésüket - habár erre történtek kísérletek /3/ - ez a körülmény tovább nehezíti.

Ezen a szinten hozamnak minősül mindenekelőtt a dolgozó bérének növekedése, amely egyes vállalatoknál - a kollektív szerződés szerint - személyi pótlék formáját ölti. (Például egyik műszeripari vállalatunknál a második szakma megszerzése esetén a dolgozó 20 %-os pótléket kap, ha munkaköre az új szakmának megfelelően változott és 5 %-ot akkor, ha régi munkakörében maradt.) A pótlékon kívül a dolgozó bére a nagyobb teljesítmény elérésével, vagy a bonyolultabb, jobb minőségben elvégzett munkával párhuzamosan is növekszik.

Találkozhatunk olyan véleményekkel, amelyek szerint a dolgozó A-tól B szakma felé való áramlása attól függ, hogy milyen jövedelem-differencia várható ettől a változástól a dolgozó még munkában töltött éve alatt /3/. Ebből következik - e vélemény szerint -, hogy a fiatalok potenciálisan mobillabbak, mivel hosszabb időn keresztül élvezhetik a magasabb jövedelmet. (Ez a - szerintünk helyes - nézet kiegészítésre szorul annyiban, hogy nem csupán az egyén gazdasági megfontolásáról van szó, hanem arról a pszichológiailag szemponttól is, hogy a fiatalabbak magát a változtatást és az azzal járó kockázatot könnyebben elviselik, sőt azt esetleg igénylik is.)

A béren kívül egy sor nem pénzben kifejezhető haszna is származhat az egyénnek abból, ha felnőtt korában képezi magát. Szakismeretei konvertálhatóbbá válnak, aminek következtében számára előnyösebb munkát végezhet (pl. fizikailag kevésbé megerőltetőt, bonyolultabbat, nagyobb szakmai perspektívát nyújtót stb.), esetleg munkakörülményei is javulnak, jobb kollektívába, képzettebb dolgozók közé kerül. A dolgozó mérlegelését az is befolyásolja, hogy perspektivikusan milyen lesz a kereslet az illető szakma iránt, hogyan használható fel a szakma a jövőben.

A tőkés szakirodalom igen gyakran a képzés legfőbb pozitív hatásaként - az egyén szempontjából is - a munkanélküliség megszűnését ill. elkerülhetőségét jelöli meg. Ennek oka, hogy a kormány szintű átképzési programok célja a tőkés országokban elsősorban a munkanélküliség csökkentése. Ehhez hozzátehetjük, hogy magának a munkábalépésnek is fontos feltétele lehet a képzettség megszerzése, ami a szocialista országokban különösen a nők foglalkoztatási szintjének növelése szempontjából lényeges.

Az egyén szintje: ráfordítások

Az egyén számára pénzbeni ráfordítást jelent, ha a képzésért tandíjat kell fizetnie, vagy ha utazási költségei - a képzésben való részvétel miatt - megnövekednek. A gyakorlatban a szocialista országokban általában nem jelent közvetlen kiadást a dolgozó számára a felnőttoktatás keretében való szakképzés. Egyes tőkés országokban a kormány szinten szervezett átképző tanfolyamok szintén ingyenesek abban az esetben, ha munkanélkülieket képeznek át, vagy akkor, ha különösen nagy munkaerőhiánnyal küzdő szakmukára képeznek.

A nagyobb ráfordítás-tételt a kieső jövedelmek jelentik annak következtében, hogy a dolgozó - teljesen, vagy részben - munkaidőben végzi a tanfolyamot. A kieső jövedelem csökkentésére, ill. mérséklésére a gyakorlatban különböző megoldások léteznek. A tőkés országokban a kormány szinten szervezett tanfolyamok hallgatói az államtól - általában családjuk jövedelmétől függően - támogatást kapnak, amely rendszerint a munkanélküli segély összegével azonos, de annál nem kisebb. A vállalati tanfolyamok ideje alatt a dolgozók alaphéruket kapják és az utazási költségátbbltetet is megtérítik számukra.

A közvetlen kiadások és kieső jövedelmek - mint anyagi jellegű ráfordítások - mellett sok szerző hangsulyozza a pszichikai jellegű "ráfordítások" jelentős szerepét, amelyeket az átállással járó nehézségek okoznak. Van, aki ezek mellett a "szociológiai jellegű" ráfordításokat is fontosnak érzi, amennyiben az átképzés a régi munkahelytől, a kollektívától való elszakadással jár. Figyelmet érdemlő tapasztalat, hogy ez a tényező egyik dolgozó esetében ráfordítás jellegű, a dolgozó mobilitásának akadályozó tényezője, míg másutt - épp ellenkezőleg - azt ösztönzi.

A ráfordításokkal kapcsolatban azonban hangsulyoznunk kell, hogy az egyén mobilitásának léteznek bizonyos tőréshatárai. Ez alatt azt értjük, hogy bármilyen nagy előnyöket is ígérnek a mobilitás ellenében, a ráfordítást az egyén olyan nagynak érezheti, hogy semmilyen anyagi előnyért sem hajlandó a változtatásra. Ezek a ráfordítások általában nem pénzügyi természetűek.

A hatékonysági vizsgálatok módszertani problémái

Az áttekintett hatások, hozamok és ráfordítások összevetése ugyanazon a szinten is sok nehézségekkel jár. Még nagyobb problémát okoz azonban az, hogy - konkrét példánknál maradva - az átképzés adott szinten felmerülő ráfordításainak eredményei más szinten jelentkezhetnek. Ebből következik, hogy a döntéshozók (adott szinten) nem képesek közvetlenül értékelni a ráfordítások hatékonyságát, mivel az eredmény másutt (más szinten) mutatkozik. Ez a kereszthatás-probléma a hatékonyság mérését és értelmezését is kérdésessé teszi, hiszen a befektetés megtérülésében csak az lehet igazán érdekelt, aki annak ráfordításait viseli. E dilemmával a legtöbbször "a népgazdasági szintű ráfordítás, vállalati haszon" problémájaként találkozhatunk. Számos szakember sürgeti hazánkban is a vállalatok nagyobb részvételét a képzés költségeiben. Tökés országokban felvetik azt is, hogy az egyén túlságosan sokat nyer a képzésből akkor, ha minden költségét megtérítik, s az átképzés számára csak pszichikai megterhelést jelent. Van olyan álláspont is, amely a dolgozók képzés alatt kieső jövedelmének a kormány, vagy vállalat által történő megtérítését helyteleníti /5/.

A felnőttek szakmai képzésére vonatkozó hatékonysági vizsgálatokra viszonylag kevés konkrét példát ismerünk. Az oktatás költség-haszon elemzése sokkal korábban kialakult és annak elméleti-módszertani kérdéseivel ma már igen sokan foglalkoznak. Jól jellemzi a két terület közötti különbségeket, hogy a szakterület neves angol képviselője, Blaug az oktatás gazdaságosságával foglalkozó terjedelmes könyvében kifejti ugyan, hogy rokonterületekről van szó, mégis csupán kilenc oldalt szentel a szakképzésnek, s ezen belül alig néhányat a felnőttképzés gazdaságosságai vizsgálatának /6/.

A felnőttek szakmai képzése hatékonyságának kérdéseit tárgyaló szakirodalom elsősorban elméleti-módszertani problémákat elemez. A különböző szinteken jelentkező ráfordítások és hozamok együttes figyelembevétele inkább elméleti követelmény marad, ez a gyakorlatban a hatások elaprózódása és a nem-gazdasági hatások számszerűsíthetőségének nehézségei miatt ritkán érvényesül. Az ilyen probléma-felvetés azonban igen nagy jelentőségű. Felhívja a figyelmet arra, hogy a képzésre vonatkozó központi döntések csak akkor vezetnek a kívánt eredményre, ha figyelembe veszik, hogy a képzés a dolgozók és esetleg a vállalatok szá-

mára is ráfordítással jár, amit azok csak megfelelő hozam ellenében vállalnak. Ennek tulajdonítható, hogy több tanulmány a költség-haszon (cost-benefit) elemzések rendszeresebbé tételét sürgeti a munkaerő képzési programokkal kapcsolatban /7, 8/.

Nincs egyetértés abban a kérdésben, hogy milyen célokat kell követnlők az átképzési programoknak. Egyes szerzők a gazdasági hatékonyság növelését állítják előtérbe, míg mások az általánosabb társadalmi célokat hangsúlyozzák. Ez a kérdés azt a gyakorlati problémát veti fel, hogy a hatások körét milyen szélesen huzzuk meg, azokat milyen módszerekkel számszerűsítjük, aggregáljuk. Gordon és mások lényegében azt hangsúlyozzák, hogy a két célcsoport közötti egyensúly megteremtése a cost-benefit elemzés alkalmazásával érhető el /9/.

Általános módszertani követelmény az elemzésekkel kapcsolatban az összehasonlítás, amikor vagy a képzés előtti és utáni helyzetet, vagy a képzett és a nem képzett dolgozók csoportjait vetik egybe. Az utóbbi megoldást több szerző helyesli, mivel tisztábban mutatja a képzés-okozta változásokat /10, 11/.

A problémák jelentős hányada az időhorizont különbözőségéből ered. A hozamok - pl. a magasabb teljesítmény, a bérszínvonal növekedés - hosszabb távon keresztül érvényesülnek, s félrevezethet, ha azokat csak rövid távon vesszük figyelembe. A gyakorlati vizsgálatok általában 1/2 - 2 1/2 évet vesznek figyelembe a hatások mérésére. Hardin például nyomatékosan felhívja a figyelmet az időtáv fontosságára, s a vizsgálatok rövidebb időszakra történő korlátozásából adódó torzításokra /12/.

A téma szakértői hangsúlyozzák, hogy nem értékelhető egyetlen átképzési akció sem céljainak világos kijelölése nélkül. (E célok nélkül maga az akció is értelmetlen!) Ez annyit jelent, hogy ki kell jelölni a kívánt fő hozamokat és a költség-haszon elemzés azt az alternatívát keresse, amely mellett a legkisebb ráfordítással juthatunk el a kitűzött célhoz.

Néhány gyakorlati vizsgálatról

A következőkben példák rövid bemutatásával érzékeltetjük azokat a probléma-típusokat, amelyekre a tőkés országokban a felnőttek szakmai képzésének hatékonyságával kapcsolatos vizsgálatokat végeztek. E példák általában a kormány-szintű szakképzésre és átképzési akciók értékelésére vonatkoznak.

Corazzini /13/ abból indult ki, hogy az oktatást végző szervek a kormánytól korlátozott összeget kapnak és azt kereste, hogyan osztható el ez az összeg úgy, hogy a visszatérülés a maximális legyen. Összehasonlította az általános főiskolai képzés és a szakképzés költségarányait az iskola befejezése utáni bérek arányával. Megállapította, hogy ha a bérdifferentiálak változatlanok maradnak vagy csökkennek, akkor a szakmai képzés kevésbé lesz kifizetődő az egyén számára, mint az általános képzés.

Drouet a fémipari dolgozók példáján szintén a képzési befektetések arányait vizsgálta /14/. Ő azonban csak a szakoktatás különböző formái közötti választást kívánja megkönnyíteni a döntéshozók számára. Megállapítja, hogy az egész napos oktatás azoknak az országoknak felel meg legjobban, amelyek hosszútávú munkaerő terveket készítenek, s munkaerőszükségletüket képesek előrebecsülni. A leghatékonyabb formának a szerző a részidős oktatást tekinti.

Main 1200 dolgozóval készített interjút, egy évvel azután, hogy - azonos módon - továbbképezték őket /15/. A dolgozók többsége kedvezően nyilatkozott, mivel igényelte, hogy tanuljon (és jól érezte magát a tanfolyamon). A tanfolyam fő célját, a dolgozók bérének növekedését azonban nem érte el. Ezzel szemben hatással volt a jövedelmekre azáltal, hogy - a mintán belül - a foglalkoztatottsági színvonal növekedett.

Edgerton egy kormány szintű átképzési programot értékelt /16/. Az értékelés kritériuma az volt, hogy a tanfolyamot elvégző dolgozóknak milyen hányada dolgozik az ott szerzett képzettségének megfelelő munkahelyen, amely - mint fel-tételezte - egyben a dolgozó elégedettségének növekedését és a képzés hatékonyságát is bizonyítja. Statisztikai összefüggést keresett 92 független változó és a szakmában való elhelyezkedés között. 20 olyan, a képzés szervezésével össze-függő tényezőt talált, amely javíthatná a szakmában való elhelyezkedés esélyeit. Egyik fontos követelmény, hogy a képzési programot rugalmasabban alkalmazzák

az egyénekhez, a program szervezői ne ragaszkodjanak mereven a kialakított oktatási sémákhoz.

Hardin és Borus az átképzés egy kormány szintű programjának gazdasági értékelését tűzte ki kutatása céljául /2/. Több egyszerre indított tanfolyamot vizsgáltak meg, s feltételezték, hogy azok nem lehetnek egyformán hatékonyak; a hatékonyság függ a képzés minőségétől, a munkaerőpiac helyzetétől, a résztvevők képességeitől stb. A szerzők a képzést eredményesnek minősítették a kormány szempontjából, és javasolták hasonló tanfolyamok finanszírozását a jövőben is, mivel a hozam/ráfordítás arányjával kedvezőbbnek mutatkozott, mint pl. a gépipari beruházásoké ugyanabban az időszakban. A résztvevők számára is előnyös volt a képzés, pénzügyi ráfordításaik a magasabb bérben rövid idő alatt megtérültek. Egyik érdekes eredményük, hogy a bérek éves szinten történő növekedése annál nagyobb volt, minél rövidebb tanfolyamot végeztek el a dolgozók. Ennek alapján a szerzők a rövid, 60-200 órás tanfolyamok arányának növelését javasolták. Kiszámították, hogy rövid tanfolyamokon az 500 dolgozó helyett 1850 főt tudtak volna kiképezni, amely mind a kormány, mind a dolgozók számára nagyobb hasznot eredményezett volna.

Vizsgálatuk korlátjaként említik, hogy a hatásokat csak rövid, 1 éves időszakra elemezték. A bérek egyenlőtlen ütemben történő változása miatt helyes következtetések levonásához 4-5 éves időszak figyelembevételére volna szükség. Hangsúlyozták, hogy a felnőttképzésben résztvevőkön belül növelni kellene a nők, az alacsonyabb képzettségű dolgozók arányát, valamint a szolgáltató szektorokban való munkára történő átképzést.

Viszonylag kevés vizsgálattal találkozhatunk a tőkés szakirodalomban a vállalati szférára vonatkozóan. Ennek költségeit a szakértők általában nem tekintik jelentősnek, vagy ha igen, több fontos költségtényező megállapítása - a vállalati adatok hiányosságai miatt - nehézséget okoz. Mivel hazánkban és más szocialista országokban a dolgozók vállalatoknál történő speciális képzése, továbbképzése egyre inkább előtérbe kerül, hasznosnak tartjuk egy vállalati esettanulmány részletesebb ismertetését. A szerzők: Thomas, Maxham és Jones a vizsgálatot 1967-ben végezték Angliában /17/. Abból indultak ki, hogy a vállalat számára a szakképzetlen dolgozók "kiképzése" akkor is költségekkel jár, ha azok nem for-

mális képzést kapnak, hanem munka közben, a gyakorlatban szerzik meg a szükséges ismereteket. Tehát - eltérően az előzőekben bemutatott vizsgálatoktól - nem különböző képzési alternatívákat hasonlítottak össze, hanem a "képezni-nem képezni" alternatívát.

Az esettanulmány egy konfekcióipari vállalatnál készült, ahol a varró- és egyéb gépek kezelésére fiatal, szakképzetlen nőket alkalmaztak, akiket a régebben ott dolgozók tanítottak be. Az új dolgozók átlagos teljesítménye alacsony, a fluktuáció pedig magas volt. A vállalat az Ipari Szakképzési Szolgálat segítségét vette igénybe a formális képzés - tanfolyam - megszervezéséhez. A tananyag kialakításához fontos volt a képzés alatt elérendő cél kijelölése, amit teljesítményszínvonal formájában adtak meg. Azokat a dolgozókat, akik a tanfolyam ideje alatt gyengébb eredményt tanúsítottak, elbocsátották, vagy más munkakörbe helyezték. Fontos célként tüzték ki azt is, hogy a képzés után növekedjék a dolgozók vállalatnál eltöltött ideje.

A költségeket öt tétel összegzéséből nyerték:

- az új képzési forma bevezetésének költségei,
- az oktatók képzésének költségei,
- a képzés anyagköltségei,
- az oktatási osztály költségei,
- a képzés alatt kifizetett bér- és termelés különbsége.

A tanfolyam megszervezése a vállalat számára nagy kiadásokat jelentett, különösen jelentős volt az utolsó tétel, a kieső termelés értéke. Ezzel szemben a kiképzettek átlagosan 30 %-kal magasabb teljesítményt értek el a képzés befejezésétől számított egy év alatt. A vállalatnál eltöltött átlagos idő is megnőtt; az új képzési forma bevezetése előtt a dolgozók 64 %-a kilépett egy éven belül, ez a szám 26 %-ra csökkent. A képzési idő, vagyis amire a dolgozó tartósan teljesíteni tudja a kitűzött teljesítmény színvonalat, 17-ről 7 hétre csökkent.

A számítások azt mutatták, hogy a kiképzésből adódó haszon 25 %-a adódott a magasabb teljesítményből és 75 %-a a fluktuáció csökkenéséből. A dolgozóknak a részvétel nem jelentett költséget, viszont a magasabb teljesítmény elérése után átlagosan 25 %-kal magasabb bért kaptak. A vállalat hasznát a fluktuáció csökkenése eredményezte.

Az esettanulmány korlátja, hogy csak a pénzügyi hatásokat vizsgálta. Ennyiben általános is a példa. A vizsgálatok következő fejlődési szakaszában minden bizonnyal helyet kapnak majd az igen nagy jelentőséggel bíró, nem pénzügyi jellegű hatások is.

Irodalom

- /1/ M. W. Reder: Criteria for Judging the Effectiveness of Training Programs. Department of Economics. Stanford University 1973.
- /2/ E. Hardin - M. E. Borus: Economics Benefits and Costs of Training. Michigan, 1971.
- /3/ L. Klaassen: Migration in Europe. Paris, 1974.
- /4/ A. Sjaastad: Costs and Returns of Migration. The Journal of Political Economy. 1972. Supplement.
- /5/ E. W. Stromsdorfer: Economic Concepts and Criteria, for Investment in Vocational Education. The Stanford Research Institute, 1967.
- /6/ M. Blaug: The Private and Social Returns on Investment in Education: Some Results for Great Britain. Journal of Human Resources, 1967. 3. sz.
- /7/ B. Goldwasser: An Approach to Cost-Effectiveness Studies in Manpower Programs. U. S. Department of Labour. 1966.
- /8/ D. A. R. Forrester: The Costs and Benefits of Industrial Training. Technical Education and Industrial Training, 1967. 2. sz.
- /9/ M. S. Gordon: Retraining Programs - At home and Abroad. Madison, 1965.
- /10/ D. Garbutt: Training Costs: With Reference to the Industrial Training Act. London, 1969.
- /11/ C. D. Ellis: Analysis and Costing of Company Training, London, 1969.
- /12/ E. Hardin: Benefit-Cost Analyses of Occupational Training Programs. A Comparison of Recent-Studies. Madison, 1969.
- /13/ A. J. Corrazzini: Vocational Education: A Study of Benefits and Costs. Princeton, 1966.

- /14/ P. Drouet: Economic Criteria Governing the Choise of Vocational Training Systems. International Labour Review, 1968. 3. sz.
- /15/ E. D. Main: A Nationwide Evaluation of MDTA Institutional Job Training. Journal of Human Resources, 1968. 2. sz.
- /16/ H. A. Edgarton: The Prediction of Outcomes of MDTA Programs. The University of Wisconsin, 1967.
- /17/ B. Thomas - J. Maxham - J. A. G. Jones: A Cost-Benefit Analysis of Industrial Training. British Journal of Industrial Relations, 1969. 2. sz.
- /18/ Jadov - Rozsin - Zdravomiszlov: Cselovek i jego rabota. Moszkva, 1967.
- /19/ Pályakezdő fiatalok gondjai. KISZ Ifjúsági és Érdekvédelmi Bizottságának tanulmánya, 1973.

Pungorné Nemes Ágnes:

A GÉPKIHASZNÁLÁS ÉS KÖLTSÉGEINEK MÉRÉSI LEHETŐSÉGEI A GÉPIPARBAN

A vállalati gazdálkodás megoldásra váró problémái között az utóbbi időben ismét előtérbe került a gépek, berendezések ésszerű kihasználása. Nyilvánvalóvá vált, hogy a létszám- és beruházásigények csökkentését, a termelési folyamatok belső tartalékainak feltárását alapvetően a munkaidőalap és a korszerű termelőberendezések kihasználásának jobb megszervezésével érhetjük el. Ez a helyzetfelmérés tükröződik az utóbbi 10 év alatt lezajlott legkülönbözőbb politikai-társadalmi és tudományos fórumok vitáiban, határozataiban is. Az elmúlt évtizedben megfigyelhető változásokat vizsgálva azonban feltűnik, hogy a gépkihhasználás helyzetében lényeges javulás nem tapasztalható.

A problémát a gépiparra vetítve megállapítható, hogy az ágazat technológiai sajátosságaihoz kapcsolódó objektív akadályok feloldása mellett a termelőberendezések kihasználásának növelése olyan feladatokat is felvet, amelyek a helyzetfelmérésnél, a döntések előkészítésénél rendelkezésre álló információs rendszert is érintik. Anélkül, hogy a gépkihhasználás növelésével kapcsolatos feladatok sorában a vizsgálati-módszertani kérdéseknek tulzott jelentőséget tulajdonítanánk, fontos kiinduló feltételnek kell tekintenünk az adatbázis felülvizsgálatát, az értékelés célszerű megválasztását.

Közismert jelenség például, hogy a gépek tényleges kihasználását a statisztikai adatszolgáltatási rendszer az időbeli kihasználás mutatójával méri, amelyben a technikai kihasználás rejtve marad; ugyanakkor a gyártáselőkészítésnél kialakított ésszerű technológia a tényleges gépterhelések ismerete nélkül gyakorta elmélet marad, minthogy a művezető esetenként az éppen szabad gépre osztja át a műveletet. További problematikus terület a gépkihhasználás költségvetülete, ugyanis pl. a gazdaságos technológiák kiválasztásánál általában (jó esetben) csak a műveleti időket veszik számításba, mivel a gépre bontott költségfelosztás gyakorlatilag hiányzik.

A gépkihasználás komplex problémakörében - az utóbbi időben folytatott vállalati tájékozódó vizsgálatok tanulságait felhasználva - elsősorban a gépre orientált költségfelosztáshoz, vagyis a hatékony gépkihasználás mérhetőségéhez kapcsolódó alábbi kérdésekre kerestünk választ:

- mit értünk a korszerű technika hatékony kihasználásán?
- milyen adatbázissal számolhatunk?
- a gépre orientált költségfelosztásnál milyen alapelvek szerint érvényesíthető a kihasználtság hatása?

1. A korszerű technika és a hatékony kihasználás értelmezése

Ahelyett, hogy belebonyolódnánk a definíciók szövevényébe, inkább az adott vizsgálat szükségletéhez mérten kíséreljük meg a két fogalom együttes értelmezésének szemléletét érvényesíteni.

Amikor a technika hatásait vizsgáljuk, nem magából a technikából, hanem annak mindenkor kihasználásából célszerű kiindulni. Klasszikusainktól kölcsönözve a magyarázatot: "A gép éppúgy nem közgazdasági kategória, mint az ökör, amely az ekét huzza. A gépek jelenlegi alkalmazása egyike jelenlegi gazdasági rendszerünk viszonyainak, a gépek kiaknázásának módja ellenben egészen más dolog, mint maguk a gépek." /1/

A gépek korszerűségének megállapításánál hol a gép életkorát, hol a vezérlés módját (programvezérelt, NC), hol a gépértéket tekintik egyedül meghatározónak. Az ilyen jellegű - például a gépek életkorán alapuló - kategorizálással szembeni fenntartásokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni a következőket: gépállományunkról kiderült, hogy fiatalabb, mint a fejlettebb ipari országoké (USA, Anglia, Franciaország, Csehszlovákia, stb.), a 10 évnél fiatalabb gépek az össz-állomány mintegy 45 %-át teszik ki. A vállalati gépbeszerzések tanúsága szerint viszont, az új gép nem jelent egyben korszerűbbet is. Ezt a tényt a termelékenység mutatók nem kielégítő alakulása is alátámasztja. Új gépbeszerzéseink során mind több korszerű gépet állítunk üzembe - habár még nem kielégítő mértékben - a tényleges kihasználás emellett az optimálistól messze elmarad.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy egy gép korszerűsége csak annyit ér, amennyit hasznositunk belőle, s ehhez nemcsak az időbeli, hanem a technikai kihasználást (pl. a gép paramétereinek megfelelő munkadarabok biztosítását) is érvényre kell juttatni. A korszerűség változásának illusztrálására figyelemre méltó az a megállapítás, amely egy néhány évvel ezelőtti nemzetközi szerszámgép kongresszuson hangzott el. Robert Jungh szerint a csucsteljesítmények hajszolása helyett a jövő technikai főiránya a különböző teljesítmények összehangolása.

Vizsgálati szemléletünk általános alapelveként leszögezhetjük, hogy valamely gép vagy eljárás korszerűségét végső soron nem az dönti el, hogy optimális feltételek között potenciálisan "mit tud" produkálni, azaz "ideális környezetben" mire képes. Sokkal lényegesebb ennél annak vizsgálata, hogy a gép beállítása hogyan szolgálja az egész üzemi rendszer átbecsátó képességének és hatékonyságának növelését. Ebben a megközelítésben a probléma tehát már túlnő az egy gépre, annak teljesítőképességére korlátozott szemléleten.

A kihasználás fogalmának értelmezésénél is sok tisztázatlansággal találkozunk. Így például, extenzív és intenzív kihasználásról, időbeli és technikai kihasználásról, elkülönítetten beszélünk, anélkül, hogy az átfedések, illetve az adott tényezők változó szerepe tisztázott lenne. Nyilvánvaló ugyanis, hogy intenzitása és időtartama a termelésnek, illetve a benne résztvevő állateszközök kihasználásának mindenütt egyaránt és együttesen van, ugyanis a termelés mindig bizonyos intenzitással és bizonyos ideig folyik.

Az üzemelési idő növelése csak akkor fokozza a kihasználást - extenzív oldalról - ha az "intenzitást" (termelékenységet) legalábbis változatlanak tekintjük. Illusztrálásul kölcsönözhetünk egy szemléletes példát Hevesi akadémikustól, aki a folyamatos munkarendekkel kapcsolatos vizsgálatainál kitért erre a kérdésre is. /2/

Termikus folyamatoknál, ha az extenzív kihasználást - mint időbeli kihasználást - növeljük, úgy a megszakítások, lehúlések és felmelegedések számának csökkenése révén minden egyéb műszaki változtatás nélkül is növekedhet a kihasználás intenzitása és hatékonysága. Ha viszont növeljük a kihasználás intenzitását (pl. az egy órára jutó termelést), de ugyanakkor a termelési többletre

igény nem merül fel, úgy ezt az intenzitás növelést csak az időbeli kihasználás egyidejű csökkenésével realizálhatjuk.

A különböző ágazatokban a kihasználás értelmezését, illetve növelésének sajátos utjait a hagyományosan kialakult munkarendek eltérései is befolyásolják. Ezzel kapcsolatban az alábbi tipikus csoportokat célszerű megkülönböztetni:

- a) A munkarend típusának kialakításánál elsősorban a technológiai folyamat jellege tölt be meghatározó szerepet (pl. a kohászati, vagy a vegyipari folyamatok folyamatos üzemeltetést követelnek meg);
- b) A társadalmi igények kielégítésének sajátosságaival határozzák meg az üzemelés rendjét (pl. a távközlés, a közlekedés, a vendéglátóipar, az egészségügyi szolgáltatások stb. területén);
- c) Az adott iparág kialakulásával párhuzamosan kialakuló, hagyományosnak mondható munkarendek (pl. a textilipar többműszakos ágazataiban), amelyeknél egy ideig nem kell változással számolni;
- d) Olyan iparágak, ahol az üzemeltetés rendje a közvetlen műszaki követelményektől, vagy társadalmi szükségességtől függetlenül is alakítható. Ebben a csoportban található a legtöbb változat, és itt mérlegelendő a legtöbb tényező.

Az egyes típusok természetesen természetesen sajátos vizsgálati módszereket igényelnek. A vizsgálatunk tárgyát képező gépipari terület egyértelműen a negyedik csoport jegyeit viseli magán, ahol a kihasználással kapcsolatos változatok műszaki-gazdasági elemzésen alapuló szervezéssel alakíthatók ki.

A gépek kihasználásával szemben támasztott követelményként nem elegendő az üzemórák számának vagy a termelés mennyiségének növelése. A feladat elvi megfogalmazásához elfogadhatjuk azt a gondolatot, amely szerint az az alapvető követelmény, hogy azonos keretek között többet és olcsóbban termeljünk /3/. Ezt az értelmezést felhasználva vezetjük be a továbbiakban a "hatékony kihasználás" fogalmát, amely azt az igényt érzékelteti, hogy a tisztán mennyiségi jellegű adatok mellett a gépkivhasználást "minőségi" oldalról is jellemezzük.

Nyilvánvaló, hogy egy gépipari vállalat számára a kapacitások kihasználása további összefüggéseket is magában hordoz. A kapacitások kihasználása összefügg nemcsak az éves termelési programok megvalósításával, hanem bizonyos fókig olyan távlati (középtávu) feladatokkal is, mint pl. az optimális termékstruktúra és

a géppark strukturájának az összehangolása. Sőt ez a kapcsolat interdependens, miután egy adott gyártmányösszetétel, illetve gyártási mennyiség meghatározza az adott géppark kihasználási lehetőségeit, viszont az állóeszközök állományváltozása (beruházások, gépcserék, selejtezés), illetve a meglévők jobb kihasználása (korszerűsítés, műszaki fejlesztés) befolyással lehet az üzemköltségek alakulására - így a termékek gazdaságosságára, rangsorára is.

2. Az adatbázissal kapcsolatos vállalati tapasztalatok

A gépkivhasználás helyzetének felvázolásához általában több forrásból is rendelkezésre állnak adatok. Kérdés, hogy ezek közül melyik, milyen mértékben és biztonsággal használható fel nemcsak a kivhasználás színvonalának meghatározásához, hanem egyúttal támpontként a kivhasználás ésszerű növelésének tervezéséhez is. Nem érdektelen annak megfigyelése sem, hogy a jelenlegi információs bázis lehetőségeit hogyan aknázzák ki vállalataink.

A gépipari vállalatok statisztikai beszámoló rendszerében az üzemórákra vonatkozó adatok részben a KSH, részben pedig a KGM érvényes utasítása szerint kerülnek összeállításra. A KSH adatigénye a hagyományos szeptember havi teljeskörű rendszeres üzemóra felvétel. Egyes vállalatoknál a gépórát folyamatosan is megfigyelik. Az adatbázis másik lehetséges forrásául szolgálnak azok a KGM irányelvek, amelyek a nagyüzemi ipari termelőkapacitások kivhasználásával kapcsolatos vállalati feladatok előmozdítása érdekében még 1972-ben, tehát közvetlenül a Minisztertanács 2013 sz. határozata nyomán születtek. A KGM utasítása /4/ alapján a vállalatoknak - belső használatra - kapacitás-kivhasználási programokat és intézkedési terveket kellett kidolgozniok.

A KGM utasítás irányelveinek megfelelően a vállalatok - sajátosságaiktól függően - homogén gépcsoportokra, ezen belül a korszerű és nagyértékű termelőberendezésekre kiemelten; gyárra, gyáregységre, és üzemre differenciáltan számíthatják a kapacitáskivhasználás jelenlegi színvonalát, a jövőbeni követelményeket és a szükséges intézkedéseket. A korszerű gépek jegyzékére általában az automatizált, programvezérelt, NC, illetve 5 évesnél fiatalabb gépeket javasolták felvenni. A nagyértékű gépek kategóriájába a legalább 800 eFt bruttó értékű gépek sorolhatók.

A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az életbelépése óta eltelt időszakban a KGM Távlati Fejlesztési Főosztálya által tett javaslatok nem minden vállalatnál váltak a folyamatos munka részévé. Ez - feltehetően - arra vezethető vissza, hogy nincs beszámolási kötelezettség, nincs rá ügyviteli kapacitás, stb. Több vállalatnál azonban pozitív tapasztalatokat is szerezhettünk. Az egyik megvizsgált gépipari vállalatnál például a gépek üzemóra nyilvántartása még 1964. évre nyúlik vissza, amikor is körrendelet írta elő az egyes gyáregységek számára a kihasználás figyelemmel kísérését, elemzését, s esetenként a központ felé információk szolgáltatását. Az eredetileg Hollerith rendszerben készült nyilvántartás a 70-es évekre már nem felelt meg az újabb igényeknek. Ezért - a KGM utasítást figyelembe véve - átszervezték a nyilvántartást. Ez időtől kezdve egy ún. Gépminősítő Bizottság döntése alapján jelölik ki (évente korrigálják) az üzemóra nyilvántartásba felvett gépek körét. A nyilvántartásra kötelezett gépek közül kiemelt vizsgálatra a következő csoportokat jelölték ki:

- kulcsfontosságú, nagytermelékenységű és nagyértékű gépek, berendezések (nem helyettesíthető, a gyártási program tartásához szükséges egyedi gépek, stb.),
- nagyértékű gépek (900 eFt bruttó érték felett),
- nagytermelékenységű gépek (pl. különleges másolók, automaták, programvezérlésű, NC, többszerszamos, precíziós kovácsoló, stb. gépek).

Az egyes gyáregységek feladata, hogy a nyilvántartást naprakészen, műszakonként vezessék az e célra rendszeresített havi nyilvántartási lapon. Az üzemidők mellett a nyilvántartásban ötféle állásidő okot lehet megjelölni:

- (T) Tartós gépjavítás (TMK fő- és közepes javítás),
- (V) Váratlan meghibásodás,
- (M) Munkahiány (anyag, szerszám, egyéb műszaki ok),
- (H) Munkaerőhiány munkarenden belül (betegszabadság, fizetett szabadság, hiányzás, kilépés stb.),
- (E) Egyéb okból kieső idő (energiahiány, pontossági vizsgálat stb.).

A gyáregységek feladata a nyilvántartáson túl az adatok elemzése is, s ezen az alapon például:

- a kihasználás érdekében a technológiai fogyelem betartása;
- a gyártás beindítása előtt a meglévő technológiákat a kiemelt gépekre áttechnológizálni;

- a kiemelt gépek kihasználásáról negyedévenként beszámolókat készíteni.

A kiemelt gépek időelemzésének megalapozásánál a folyamatosság jelentős szerepet játszik még akkor is, ha az adatok pontossága, objektivitása, köztudottan sokszor nem kielégítő.

Ennek illusztrálására szolgálhat az a példa, amelynél az időszakos megfigyelések eredményeit sikerült összevetni a folyamatos nyilvántartással. A megvizsgált vállalat Terv- és Munkügyi Főosztálya ugyanis - 1974. év őszén - a kiemelt gépek nagy részére mintavételes munkanapfelvételt készített. A kétféle módszerrel készült - pl. az egyik gyáregységi műhelyben működő 12 automata esztergára vonatkozó - felmérési eredmények összehasonlításából kiderült, hogy a kieső idők megoszlása eléggé eltérő képet mutat.

1. táblázat

T é n y e z ő k	Kieső idők (%)	
	Folyamatos nyil- vántartás	Mintavételes munkanapfelvétel
	a l a p j á n	
Munkaerőhiány (H)	23,6	17,8
Munkahiány (M)	-	42,2
Váratlan meghibásodások (V)	47,9	28,9
Tartós gépjavítás (T)	7,1	-
Egyéb (E)	21,4	11,1
Összesen:	100,0	100,0

A módszerek megbízhatósága, használhatósága szempontjából vállalati tapasztalataink elsősorban arra hívták fel a figyelmet, hogy

- a mintavételes eljárás - amennyiben kielégíti az adott vizsgálati kör (gépek, berendezések) sajátosságainak követelményeit - jól alkalmazható a veszteségidők súlypontjainak felderítésére, s más időszakos felvételezési módszerekhez viszonyítva könnyebb és gyorsabb eljárás;
- a gépi veszteségidők csökkentéséhez csak a folyamatos nyilvántartás megfelelően (időben és egységekben) tagolt adatai adhatnak megbízható támpontokat. Másszóval, a gépi veszteségidőkkel kapcsolatos vizsgálatoknál a mintavételes

felvétel nem helyettesítheti a nyilvántartásos módszert, inkább az előzetes "szondázás" szerepét töltheti be;

- habár mindkét eljárásnál felvetődik az adatfelvétel szubjektivitásának kérdése, úgy tűnik, hogy a nyilvántartás folyamatos jellege ezt a veszélyt jelentősen csökkentheti, emellett ez utóbbi a létszám, illetve normaórák alapján bizonyos mértékben ellenőrizhető is.

A kihasználás elemzésére használt alapadatok körének bővítése érdekében jelenleg dolgoznak egy új kiegészítő rendszeren, amely elsősorban a bérutalványokat és a teljesített normaórákat használja majd fel.

A helyi próbavizsgálatok, de másutt szerzett tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy a gépi idők elemzéséhez (majd a tervezéséhez is) a normaórákra alapított módszer a célravezetőbb. Elvben ugyanis ez a módszer lehetővé teszi:

- a gépkapacitási és a terhelési mérleg kidolgozását;
- célszerű áttechnológizálást a kiemelt gépekre;
- a normaóra és a veszteségidő csökkentési intézkedési tervek kidolgozását, stb.

Egy másik megvizsgált gépipari vállalatnál a gépi idők nyilvántartása alapvetően más módon, a normaidők (munkautalványok gépenkénti összesítése) alapján folyik 1972. óta. Ennek során dekádanként és gépfajtánként az üzemórákat a munkalapok alapján összesítik. A felmérésbe tehát minden olyan gép beke-
rül, amelyik dolgozóval, illetve munkával el volt látva. Az egész rendszert az ún. Kapacitás Kihasználási Bizottság működteti, melynek főkoordinátora a távlati fejlesztési osztály. Az elemzésnél kiemelten kezelik a nagy termelékenysé-
gű, a szűk keresztmetszetet képviselő, valamint az újonnan beszerzett gépeket.

A gyáregységekben az alacsony műszakszámot (műszak-kihasználtságot) mutató gépek terhelését menetközben is igyekeznek intézkedésekkel megoldani. A kapacitások kihasználásának javítására a Bizottság szintjén döntések születnek, pl. gyáregységek közötti kooperációra, a gyártás szakosítására, összevonásokra, létszám átcsoportosításokra, a felesleges gépek értékesítésére, 0-ra leírt gépek selejtezésére, stb.

A műszakkihasználás alakulását évenként és gyáregységenként még egy sajátos - a tényleges műszakszám és az érvényes munkarend viszonyát tükröző - mutatóval is vizsgálják. A mutató tartalma: a szabály szerint elszámolásra kerülő amortizációs és eszközlekötési költségekből leválasztják a tényleges mű-

szakszám alapján indokolt összeget. A nem indokolt készenléti költség a két összeg különbözetéből adódik. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ilyen alapon az elszámolási rendszert is megváltoztatták (az elszámolandó költségek csökkentése a vállalatnál képződő alapot is csökkentené). Belső használatra viszont jól alkalmazható - az eddigi tapasztalatok szerint egyszerű, gyors és szemléletes eszköz - arra, hogy a gyáregységek figyelmét fokozottabban az általános költségek csökkentésének lehetőségei felé fordítsa.

A kapacitáskihasználás gyakorlati problémáinak feltérképezése területén - a megfigyelt vállalatok között - az a vállalat képviseli a legfejlettebb színvonalat, ahol a számítógépes termelési program szerves részét képezik a kapacitás-terhelés termelőhelyre, illetve munkahely mélységig lebontott számításai.

A termelés munkanap mélységű finomprogramozásának rendszertervét 1974. decemberére készítették el. A kéthónapos finomprogramban a produktív termelési feladatok olyan részletességgel jelentkeznek, amely

- a munkanapokra meghatározza az elvégzendő feladatokat;
- egy-egy műhelyen belül - a szükséghez mérten - munkahelyi gépcsoport, sőt gépenkénti gyártási sorrendet tartalmaz;
- módot nyújt arra, hogy havonként az elért teljesítmények megállapíthatók legyenek, s ennek révén intézkedések is hozhatók, pl. az alá- vagy túlterhelés feloldásáról.

Ilyen rendszerben egyértelműnek látszik, hogy valamennyi olyan gép- és munkahely-kapacitás (ezen belül műszak, normaóra, szakmai létszám is), melyre a művelettervek igényt tartanak, felsorolásra kerül. Így a gépkapacitások nyilván- tartása, megvalósítása és ellenőrzése mintegy kényszerpályára kerül és nem elszigetelten a vállalat alapvető tevékenységétől, hanem annak szerves részeként jelenik meg.

Ennél még lényegesebb szempont azonban, hogy a gépi programozás képes el- bírálni:

- az egymást helyettesítő gépeket,
- a géphelyettesítéssel kapcsolatos normaidő változást,
- az azonos munkára igénybevehető gépfajták közül ki tudja választani azt, amely az elvégzendő műveletet a legkorábban meg tudja kezdeni;

- a gépkapacitás mennyiségi változására (TMK, értékesítés, selejtezés, új gép beszerzés, műhelyek közötti gépátrendezés) gyorsan reagál.

A műveletterveknek természetesen tartalmazniuk kell egy-egy saját gyártásu alkatrész vagy szerelvény előállításához szükséges normaldőn kívül a munka bonyolultsági kategóriáját, az elvégzendő munkafázisok sorrendjét, az igénybevehető legkedvezőbb gépcsoportot. Ilyen adatok ismeretében lehetségessé válik, hogy a finomprogram a műszakilag indokolt műveleti sorrend szerint kerüljön optimalizálásra és a szükséges gyártószerszámok is időben előkészíthetők legyenek.

Az elmondottakkal lényegében azt kívánjuk illusztrálni, hogy a gépkapacitás nyilvántartásának passzív szerepe hogyan válik a termelésirányítás aktív tényezőjévé.

A gyárlátogatások ugyanakkor azt is megmutatták, hogy általában sok az adat, viszont kevés az elemzés; következésképpen nem feltétlenül az adatbázis további bővítése, hanem inkább a célszerű elemzési módszerek megkeresése és alkalmazása ígér eredményeket a gépkihhasználás területén. A vállalati látogatások során olyan esetekkel is találkoztunk, amikor - az előbbiekben vázolt példákkal ellentétben - a kapacitáskihasználás mérésére a munkaiényesebb változatoknak még a nyomát sem lertük. A kihasználással szembeni érdektelenség magyarázatai között szerepel a látszólagos költség-érzéketlenség is. Ez azonban egy sajátos circulus vitiosus, ugyanis, amíg a gépek szintjéig lebontva nem tökéletesítjük a méréseket, számításokat, addig az sem fog kiderülni, hogy a gépek kihasználtságának milyen hatása van az eredményekre.

3. A gépköltségek szerepe a döntéshőkészítésnél

A gépkihhasználás komplex problémáinak a megoldásánál, az ezzel kapcsolatos döntések előkészítésénél a termelésirányítás (gyárvezetés) többféle közelítésre támaszkodhat.

Gyakorlatilag a feladatok megoszlását az üzemekben egyfelől a technológus munkája - vagyis az igények ismeretében a művelettervek kidolgozása - másfelől az üzemszervező munkája - azaz a feltételek és kapcsolódások biztosítása - jelenti, melynek eredményeképpen a gépkihhasználás tényleges szintje kialakul.

Ugy tűnik, hogy a kihasználás javításának megalapozásához szükséges harmadik láncszem még hiányzik (legalábbis nem működik) a döntési rendszerben.

A műszaki részoptimumok megvalósítási feltételeit lényegében a technológus és az üzemszervező együttműködése alapján lehet biztosítani. Ebben a körben maradvá azonban a gyártási folyamat egészét érintő mérlegelésekre már nincs lehetőség; eszköztárak a gazdasági hatások (variánsok) értékelésére nem minden esetben kielégítő. Ebben a dilemmában az üzemgazdász aktivizálódása jelentheti a kivezető utat.

Az üzemvezetés, illetve a termelésirányítás dolgát megkönnyíti, ha az egyes munkafázisokban kialakuló megoldások (változatok) reális feltételeken alakulnak, s ha a kiinduló adatoknak egységes bázisa ("adatbank") van, ami az egyeztetést lehetővé teszi. Így például, az összehangolás kezdődhet a konstruktornál, aki figyelembe veszi a vállalat adottságait, konzultálhat a technológussal a feltételekről. A technológus - a hozzátartozó géppark ismeretében - tovább konzultálhat a tervezési és munkaügyi osztályokkal a felmerülő alternatívákról. Ilyen alapról kiindulva az üzemvezetés előtt már műszakilag reális és összevethető alternatívák sora áll, amelyek alapján a döntésekhez támpontokat adó előzetes költséganalízis adható.

Viszonylag kevesebb probléma adódik azokban az ágazatokban, ahol a termékek a termelőberendezések meghatározott és körülhatárolható körén haladnak csak át a gyártási folyamatban, illetőleg a berendezésekről végterméket nyerünk, avagy a gépek teljesítménye természetes mértékegységben (méter, stb.) mérhető.

Olyan gépipari üzemegységekben viszont, ahol általánosan jellemző a technológiai és műszaki színvonal tekintetében inhomogén géppark, a gépek konvertálhatók, a gyártmányok kis- és középsorozatban, az alkatrészek sokféleségéből épülnek össze - az eredmények értékelése a jelenlegi körülmények között nehezen megoldható.

A kivezető utat az jelentheti, ha olyan irányban keressük a megoldást, ahol a döntések előkészítésénél a költségkószók és a költségkordozók reálisan közelebb kerülnek egymáshoz. Egyelőre azonban a kihasználás számszerűsítési kísérletnél a vállalatok jórészt becslésekre vannak utalva. Kérdés, hogy a jelenlegi vállalati nyilvántartási rendszer milyen lehetőségeket kínál megalapozottabb számításokra, illetve milyen változtatások szükségesek e számítások érdekében.

Igy vetődött fel, hogy a fel nem osztott költségek közül a gépek üzemeltetésével kapcsolatos költségek mind nagyobb részét a tényleges felmerülésnek megfelelően osszuk fel. Ennek gyakorlati megoldása azonban nehézségekbe ütközik. Az eredmények pontosságát ugyanis az adatfelvételi és az elszámolási problémák egyaránt korlátozzák. Ez nemcsak hazai probléma, az üzemgazdászokat a kérdés szerte a világon foglalkoztatja, s például a német kutatók által észlelt gyakorlati tapasztalatokat áttekintve /5/, kiderül, hogy hasonló helyzettel állnak szemben.

Az adatfelvételnél pl. nehézséget jelent, hogy

- bizonyos adatokat részben közvetett módon kell meghatározni (pl. energiafelhasználási normákból történő visszaszámítás);
- egyes műszerek által mért adatok nagy tűréssel, pontatlanul kerülnek rögzítésre;
- más adatok ömlesztve szerepelnek, s így az adatátvitelnél, összeállításnál több a hibalehetőség;
- egyéb, kiegészítő adatok felvételénél a kiképzetlen személyzet további hibák forrása lehet.

A költségkaszdálkodás megjavítását például elősegítené, ha a vállalatok az üzemben belül a homogén gépek üzemeltetési költségeit elkülönítetten gyűjtenék és tartanák nyilván. Ez esetben a költségkelyet nem a területi hovatartozás, hanem a gépköltségek felmerülési helye (gép, gépcsóport) jelöli. A gépköltségek így a tényleges gépóra-igénybevétel alapján pótlékolhatók a termékre. Vetítési alap a gyártásra ténylegesen fordított gépóra, a pótlékkulcs pedig a géptípus egy produktív üzemórájára jutó gépköltség Ft értéke. A gépórák nyilvántartását célszerű ez esetben pl. a gépkapacitás nyilvántartásához, vagy a termelési jelentéshez kapcsolni /6/. Ennek a módszernek a gyakorlati alkalmazására eddig csak a vi-

szonylag egyszerű gyártási folyamatoknál (pl. cementmű, könnyűfémmű, stb.) került sor.

Meg kell jegyezni, hogy a szakirodalomban található gépóráköltség-számításra vonatkozó javaslatok között értelmezésbeli eltérések vannak, így pl.:

- összes költség összegének 1 órára eső hányada (termelő munkások bérét is beleértve);
- műhely-költségek összegének 1 órára eső része, illetőleg ennek különféle szempontok szerinti felosztása gépekre;
- nem az egész műhely, csak a termelő berendezés üzemeltetési költségeinek felosztása, stb.

Természetesen mindegyik változatnak megvan a létjogosultsága, attól függően, hogy milyen célra alkalmazták (vállalati tevékenység értékelése, műhelyköltségek elemzése stb.).

A hivatalos előírásoktól eltérő vállalati belső használatra készülő kalkulációs sémák között érdemesnek látszik szemrevételezni néhány jellegzetes típust.

a) Az utóbbi időben a termékkrangsorolásnál jelentkeztek merőben új irányok a költségfelosztás korszerűsítésére /7/. Ezek közül két jellegzetesen eltérő szemlélet:

- a termékek osztályozása lényegében nem a költségviselésen, hanem a nyereségszerző képességen nyugszik; a fix költségek felosztása háttérbe kerül;
- a költségfelosztásnál az a fő cél, hogy az állandó költségek mind nagyobb hányada közvetlenül termékre osztható legyen.

Az előbbi gyakorlati alkalmazásához jó példával szolgál a pamutipar, ahol a direkt költségekhez az állandó költségekből csak a közvetlenül arányosnak tekinthető tételeket számítják hozzá - így kerülve el a vetítési alapok és pótlékkulcsok okozta torzításokat. Az állandó költségek tömege ez esetben a vállalati jövedelmezőség vizsgálatánál képezi elemzés tárgyát.

Ez a szemlélet a gyakorlatban azonban csak olyan helyeken érvényesíthető, ahol a termelés viszonylag zárt vertikumot képez, a gyártmányokra és termelőberendezésekre az egyöntetűség a jellemző. A gépipar technikailag, technológiailag és gyártmánystruktúra szempontjából is jóval bonyolultabb jellegéhez nyilvánvalóan ez az irányzat nem kapcsolható.

A gépipari sajátosságokat jobban képviseli a másik szemlélet, ahol a költségek felmerülésének és elszámolásának valós közelítési módszereivel megalapozottabbá válhatnak mind a technológiai változatok, mind a termékszerkezettel kapcsolatos gazdasági döntések.

b) A gépiparban első ízben a technológiai változatok közötti választás gazdasági megalapozásánál merült fel a jelenleg is érvényes kalkulációs rendszer változtatásának igénye. Ugyanis itt mutatkozott meg legélesebben, hogy az üzemi általános költségek feloszlása pótlékoló átlagkulcsok segítségével egyrészt nem veszi figyelembe a gépek üzemköltségel közötti tényleges különbségeket, másrészt a vetítési alap (alapvetően a munkabér) alkalmazása a költségalakulással éppen ellenkező tendenciájú mozgást képvisel.

A probléma áthidalására a vállalatok egy része a vetítési alap módosításával igyekezett a torzítást csökkenteni. Így találkozni lehet olyan példákkal, amikor - a gyártási költségstruktúra sajátosságaitól függően - az anyag- és bérköltségre, avagy a bér- és amortizációs költség összegére vetítik a fel nem osztott általános költségeket. Folyamatos jellegű gyártásnál, pl. a kőolajiparnál, a termelés-sel arányos feldolgozási költségek (technológiai anyag, energia, stb.) és az értékcsökkenési leírás összege képezi a fel nem osztott költségek vetítési alapját, a költség-aránytalanságok csökkentése érdekében.

A probléma egy része azonban továbbra is megoldatlan maradt, ugyanis a technológiai variánsok közti választásnál az összehasonlításra kerülő gépek és az alapgép közti költségdifferenciákat adott termelésre (termékre) számították. A gépkihasználás gazdasági értékelésénél viszont csak speciális esetben számolhatunk azonos termékre.

c) A gazdaságos termékszerkezet és a kapacitáskihasználás összefüggésének érvényesítésére szolgál az a javaslat, amely szerint a gépekkel kapcsolatos valamennyi állandó költséget - teljes kihasználás esetén - proporcionális költségként számolnák el. A kapacitás részleges kihasználása esetén gépenként megállapítható az üzemtartartási költség megtérülésének mértéke, illetőleg az a kár, amely a gép kihasználatlanságából eredően éri a vállalatot /8./. Ennek meghatározásához ismerni kell a gépre programozott termékek időigényének és az egy órára jutó gépköltségnek a szorzatösszegét.

A megoldás látszólagos egyszerűsége mellett mindenképp a gépóráköltségek "egyszer és mindenkorra" történő meghatározása vitatható. A fix gépóráköltségek alkalmazása félrevezető lehet a kihasználás változásától nem függő üzemeltetési költségek elhanyagolása miatt, s kérdéses, hogy ez a hatás hogyan érződik a termék-rangsorolásnál. Mindenesetre nagy előrelépést jelentene, ha a jövővelmezőség vizsgálatánál sikerülne meghatározni, hogy az eddig háttérben maradó gépértékek melyik terméknél ténylegesen milyen súllyal szerepelnek. Ezen az alapon számítható például, hogy melyik gyártmánnyal érdemes lekötni a kapacitást; hogyan csökkenthető az önköltség egyszerűen azáltal, hogy a nagyobb árbevételt hozó gyártmányt a magasabb üzemköltségű gépre tesszük, új termék esetén eldönthető, hogy beruházás helyett a meglévő kapacitást terhelik le, stb.

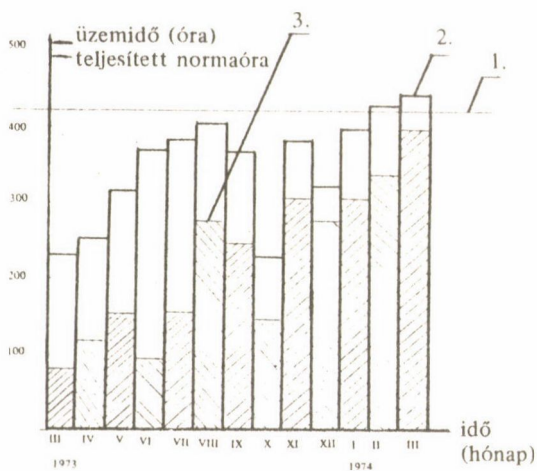
A mintapéldában - sajátos módon - a megvalósítható termék "áttechnológizálások" végeredményben a nagyobb értékű és termelékenyebb gépek kihasználását csökkentették, miután a számítások az egyes termékeket az alacsonyabb gépóra-költségek irányába terelték.

d) A korszerű gépipari berendezések körét ilyen vonatkozásban szemrevételezve érdekes, hogy egyik illusztris képviselőjüknél - a számjegyes vezérlésű gépeknél - megkísérelték a gépóráköltség gondolatát a gyakorlatba is átültetni. Az NC technika bevezetésével kapcsolatos műszaki-gazdasági-szervezési tapasztalatokat ismertető cikksorozat /9/ anyagából ezuttal csak a témához illeszthető részleteket emeljük ki.

A kihasználásra, illetve a költségszámítási módszerre vonatkozó kérdések előtt két megjegyzés:

- az előbbieken felvetett költség-elkülönítési igény a példában teljesül, miután a gyáregységben az NC gépek ténylegesen külön költséghelyen szerepelnek;
- az NC gépek esetében a minőségre, megbízhatóságra vonatkozó követelmények fontossági sorrendben megelőzik a költségtényezőket.

A gépóra-költségekben először is a gépóráról (üzemidőről, veszteségidőről) kell világos képet kapni. Az NC gépek kihasználását a következő diagram illusztrálja:

- ahol 1. az évi 5000 (átlag havi 417) üzemóra
 2. gépmunkások bélyegzett órája szerinti üzemidő
 3. gépek által termelt tényleges normaórák.

Az ábrából kitűnik, hogy az üzemidő, ezen belül a normaórák egyenletesen növekednek. Ez alapvetően a termelésirányítás javítására, a technológiail és a munkafegyelem szigorítására, a TMK munka javítására, a teljesítményhez kötött időbér bevezetésére, stb. vezethető vissza.

A gazdasági kihatásokat a hagyományos (helyettesített) gépekhez viszonyított óraköltség különbözete alapján számították ki. A számítási módszer költségtényezőinek bemutatására egy gépet (illetve gép-párost) választunk ki:

2. táblázat

Költségcím	Max Müller NC	Hagyományos DP-830 típ.
	esztérge	
Amortizáció	581	42
Eszközlek. jár.	412	41
Karbantartás	150	20
Energia	27	6
Bérktg. + járulék	99	45
Összesen eFt/év	1269	154
Gépen ledolg. ó/év	5000	1950
Órakerítés Ft/ó	253	79
Termelékenység emelk. (%)	40	
Módosított órakerítés. (Ft/ó)	181	

A táblázatból ezuttal nem a számszerűségi, hanem a módszertani vonatkozásokot emeljük ki:

- a felsorolt tényezők alapján a költségek jelentős hányadát számításba lehet venni;
- a bér/eszköz költségarányok nyilvánvalóan meredek irányváltást mutatnak, ami elvben a géphasználat fokozását indokolja;
- az egyes költség tényezőket nem számított értékek, hanem a költséghelyen ténylegesen felmerült, illetve nyilvántartott összegek alapján állapították meg;
- az órakerítéseket különböző üzemidők alapján számították ki, ami éppen a nem lineárisan változó tényezőknél torzítja az összehasonlíthatóságot, ezért a kihasználás hatásvizsgálatára ilyen formában nem alkalmas.

A mélyebb elemzést mellőzve, a számszerű eredményekkel kapcsolatban csupán egy észrevételt teszünk: az NC technika gazdasági előnye nyilvánvalóan közvetlenül nem mutatható ki. Az intézkedések, mérlegelések megalapozásához szükség van a minőségi tényezők értékelési rendszerének kialakítására és a tényleges költségkihatások pontos ismeretére - ezek hiányában nehezen körvonalazható a gépek ésszerű alkalmazási területe.

Az NC gépek gazdaságilag nem mérhető előnyeinek (adottságainak) reális számbevétele nemcsak a hazai, de a külföldi szakemberek körében is egyelőre megoldatlan feladatot jelent. Erre utal az a körülmény is, hogy pl. az újabb amerikai szakirodalomban az NC gépek gazdaságossága helyett inkább csak "indokoltságát" (justification) hangoztatják.

c) A gépipar sajátosságait szem előtt tartó költségcsökkentési javaslatokat elemezve célszerű az üzemóra együtthatókon alapuló módszer alapelveit is megvizsgálni az adaptálhatóság szempontjából /10/.

A módszer lényegében az egyenértékszámok osztó kalkuláció alkalmazásának speciális esete. Az előzetesen kialakított gépóra együtthatók segítségével a különböző típusú és kapacitású gépek tényleges üzemidejét a jellemző géptípus, a vezérgép üzemórájára számítják át. A pótlékkulcs nem más, mint a vezérgép egy produktív üzemórájára jutó tényleges gépköltség, a vetítési alap pedig a gépóra együtthatókkal átszámított tényleges gépórák összegének felel meg. Az előállított termékek gépköltségeit a vezérgép üzemidejére átszámított gépóra-igénybevétel arányában osztják fel.

Ez a módszer-javaslat lényegesen csökkenti a pótlékoló rezszi-kulcsos számításban rejlő torzításokat, ugyanakkor leegyszerűsíti a gépköltségek tételes, elkülönített nyilvántartásával járó problémákat.

Ugyanakkor a módszer alkalmazásakor néhány kötöttséggel is számolni kell.

A módszer lényegében átlagértékekkel dolgozik, feltételezve, hogy a műszaki paraméterek és a gépköltségek arányosak egymáshoz. Ebből következően, az elszámolás eredményei csakis hozzávetőleges technikai variánsok összehasonlításához elegendőek, egyéb üzemgazdasági célokra (pl. pontos termékkalkulációra, a kihasználás értékelésére) közvetlenül nem vehetők igénybe.

A problémát az okozza, hogy a gépóra együtthatók a különböző típusú és kapacitású gépek óráköltsége között értékállandóságot tételeznek fel, a valóságban viszont az egyes géptípusok költségei - akár ellentétes irányban is - változhatnak. További problémát okoz, hogy ez a módszer a tényleges üzemidőn számolja el a költségeket, így a különböző kihasználtságú gépek összehasonlításánál a kihasználás-változással járó költségarányváltozásra nem érzékeny, s nem szűri ki a valós arányokat torzító tényleges kihasználás hatását.

Tény, hogy - néhány 10 év előtti kezdeményezést leszámítva - az üzemóra együtthatókon alapuló módszer gyakorlati alkalmazásával gépgyárainkban csak elvétve, illetve a próbálkozás szintjén megrekedve találkozhatunk. Az üzemóra együtthatók folyamatos "karbantartásának" elmaradása azt eredményezte, hogy az alapszámítások némileg elavultak még mielőtt széles körben bevezetésre kerültek volna.

A termelőberendezések kihasználásával kapcsolatos gazdasági mérlegelések hazai tapasztalatait szemrevételezve úgy tűnik, hogy a viszonylag lassu előrehaladásban mindvégig szerepet játszott a vállalati érdektelenség, s a valóban meggyőző számítások nagy munkaigénye.

Jelenleg az érdeklődés némileg fokozódott az üzemóra együtthatókon alapuló számítások iránt. A módszer széles körű alkalmazása azonban számos elméleti és gyakorlati kérdés tisztázását igényli. Ehhez hasznos segítséget nyújthat, néhány - hazai eredményeinken túllépő - kísérletet bemutatása.

f) Óráköltségnormatívák - teljesítménytől függő és független költségek alapján. A Karl Marx Stadt-i Gépgyártástechnológiai Központi Intézet (ZIF) által 1965-ben kifejlesztett óráköltségnormatívák a korábban készült hazai KGM IÜI üzemóra együtthatós eljáráshoz képest jelentős előrelépést jelentettek, mivel a normatívákban szereplő költségeket teljesítménytől függő és független költségfajtákra bontották, így ez a módszer a kihasználás vizsgálatára is alkalmassá vált.

A géptől függő költségek segítségével végzett gazdasági számítások - elengedhetetlen segédeszközzé váltak pl.:

- a technológiai variánsok összehasonlításánál,
- a hatások kiszámításánál,
- az önköltségszámítások területén.

Az Intézet által kidolgozott normatívákat /11/ a vállalatok rendelkezésére bocsátották és széles körben terjesztették. A normatívákhoz egységes bázis alapján, empirikus uton, számították ki a leírások, az energiateljesítmény, a javítások, a kenő-tisztítószerek és a segédanyagok költségeit.

A módszer előnyeit elsősorban az alábbi területeken érvényesítették:

- a vállalatok közötti összehasonlításoknál és a gépek gazdaságosságának vizsgálatánál;
- az új technikák, technológiák és racionális eljárások népszerűsítésénél;
- a vizsgálatba be nem vont vállalatok adaptálhatták a számításokat, s így mentesültek a munkatárgyes számításoktól.

A módszer továbbfejlesztését jelentette a "technológiai általános költség" elnevezésű kalkulációs tétel bevezetése, amely (a normázott anyaggal, bérrel együtt a technológiai költség komplexusát alkotva) elősegíti a vállalati költségek normatív tervezését és ellenőrzését /12/. Ennek jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy miután ezeket a költségeket nemcsak a felhasználás, hanem a kapacitás-kihasználás is befolyásolja, a számítások során mindkét tényezőt ki lehet mutatni. Így lehetővé válik a teljesítmény-eltérések vizsgálatából a kapacitás kihasználás és költségalakulás közti szoros összefüggés gépenkénti, gépcsoportonkénti kimutatása. Ez különösen a változó gyártású gépipari vállalatoknál nagy jelentőségű, ugyanis lehetővé teszi a költséghelyen belüli költség és teljesítmény közötti funkcionális összefüggés ellenőrzését /13/.

Mind ez ideig hiányzott a gépkihasználással kapcsolatos munkahelyi költségellenőrzés (pl. a leírásokat az állandó költségek csoportjába sorolják, mintha nem lenne változó a kihasználás függvényében). Érdekes szempont lehet, hogy az elhasználódási és leterhelési eltérések kimutatása alapján különválaszthatók a technológusok, művezetők hatáskörébe tartozó problémák a dolgozók felelősségétől.

Új aspektusokat tárhat fel a tervezéshez, elemzéshez az a javaslat, amely a fix óraköltség-normatívákat a rugalmas költségnormatívák irányába kívánja továbbfejleszteni /14/. A gép normázott évi költségadatai és a hasznosítható gép-

Időalap arányából számított normatívák ugyanis nem eléggé reagálnak a különböző gépterhelésekből adódó költségdifferenciákra. A szerző megállapítása szerint a különböző terhelési fokozatokra vonatkoztatott költségnormatívák három tényezőtől függenek:

- az egyes résznormatívák nagyságától,
- ezek dinamizmusától a terhelés módosulása esetén,
- a gépek, berendezések terhelési fokától.

Bár a vállalatok általában nem érdekeltek a gépenkénti költségbontásban - még kevésbé a kalkulációs rendszer teljes átszervezésében vagy a rezsi tételszámok esetleges növelésében - a költségekben jelentkező torzító hatások kiszűrésének igénye várhatóan kiköveteli a változást.

A gépóra költségek sikeres alkalmazására a csehszlovák vállalatok gyakorlatában egyik legjobb példával az Olomouci Morvaországi Vasművek szolgálhat. Itt 1964 májusában vezették be a módszert egy automata gépsorral dolgozó üzemi részben /15/. A gépóraköltség bevezetésének előzménye, hogy az 1961-es új időnorma szabályzat szerint a gépi működési időt külön tételként, műveletenként nyilván kell tartani /16/. Ez szolgált alapul a számításoknál.

A gépóra tételek használata ugyan munkaigényesebb az eddigénél, viszont a munka súlypontja gyakorlatilag áttolódik a gyártáselőkészítés területére. A gépenkénti rezsi a termékönköltség számításba is beilleszthető, sőt lyukkártya, vagy számítógépes feldolgozás esetén ez nem is jelent többletmunkát.

4. Néhány tanulság

A jelenleg érvényes költségelszámolási rendszerben, mint ismeretes, a hagyományos módszerek figyelmen kívül hagyják, hogy a bérarányok jelentős csökkenése, az állandó költségek - ezen belül is az amortizáció - növekedése, a technikai felszereltség növekedése a költséghordozókat egyre inkább eltávolította a "költségokozóktól". Ez tette aktuálissá, hogy a torzítások kikerülésére - az esetenkénti, munkaigényes számítások helyett - ésszerűbb számviteli eljárásokat keressünk. Ezek 'bázisul - úgy tűnik - a technológiai dokumentációt is fel lehetne használni.

Minél pontosabb az előzetes számítás az összehangolt normatechnológiák alap-

ján biztosított egyenletes leterheléshez, annál nagyobb mértékben teszi feleslegessé a zavarelhárító intézkedéseket. Feltételezhetően az előbbi fázisban adódó többletmunka a későbbiek folyamán megtérül, biztosítva ezzel a változtatás hatékonyságát.

A kihasználtsággal kapcsolatos számításokat alapvetően befolyásolja, hogy a gépesítettség növekedésével a gépköltségek egyre jobban előtérbe kerülnek. Feltéhetően a kihasználás mérésére valamilyen szintetikus mutatószámot kialakítani nem lenne célszerű, ugyanis ezt a gyártás, illetve a gép típusa is alapvetően befolyásolja. A technológiai variánsok közti számítás analógiájára azokat a költség-tényezőket célszerű elsősorban figyelembe venni, amelyek követik az üzemeltetés változását. Ma már egyértelmű, hogy az egyes technológiai variánsok mérlegheszenél sem elegendő csupán a megmunkálási időket figyelembe venni, hanem a mögöttük meghuzódó jelentős óraköltség-különbözetekkel is számolni kell.

Az általános költségeket - a gépi idővel összefüggésben - az alábbiak szerint oszthatjuk fel:

- darabszámtól függő,
- üzemidőtől függő és
- állandó költségek.

Nyilvánvalónak látszik, hogy a középpontba az üzemidőtől függő költségek kerülnek.

A differenciálás azért is fontos, mert például

- a javítások, a villamosenergia és a segédanyagköltség elsősorban a gép működési idejétől függenek;
- az egyes szerszámok költségeit befolyásolja, hogy milyen hosszú ideig dolgoznak velük;
- a mérőeszközök, készülékek üzemeltetési költségei többségükben nem a művellet időtartamától, hanem a termelési voluméntól függenek.

A függés és függetlenség fogalma ebben az értelemben problematikus, mert például az amortizációs költségek összege a műszakszámokkal változik, javításoknál, kenőanyagoknál is csak feltételes a függő viszony. Ugyanígy a villamosenergia költség az időbeli és az intenzív kihasználás (gép és munkadarab paraméterek összhangja) alapján alakul. Az egyes költség-tényezők (így pl. a bérek is)

változhatnak attól függően, hogy az adott gép az első vagy a harmadik műszakban üzemel.

Amennyiben az alapvető szempontokat gyakorlati számításokon keresztül érvényesítjük, a számszerű értékekből mindenekelőtt két dolog szembetűnő:

- az egy üzemszékben működő és különböző műszaki színvonalon álló gépek óra-költségei nagyságrendi eltéréseket mutatnak; így pl. egy forgácsolási perc a csucsesztergán 21,90 Ft/ó, míg a többborsós automatán 174,40 Ft/ó, vagyis a termelékenységénél nem lehet csak a műveleti időkre támaszkodni.
- A gépterhelések változásánál az abszolút gépóraköltségeken belül a teljesítménytől függő (lineárisan változó) és független (a kihasználtsággal csökkenő) költségek arányainak jelentősége növekszik meg; ez utóbbiak aránya - az előzetes számítások szerint - az üzemszék-költségek 30-50 %-át teheti ki. Ez ráirányítja a figyelmet arra a körülményre, hogy a gépkijáratás mérlegelésénél az üzemszék-költségek fix része nemhogy elhanyagolható, hanem alapvető szerepet játszik.

Mindebből az is következik, hogy az eddigi módszerekkel számolt alacsonyabb gépóraköltségek dezorientálhatnak a gépkijáratásban. Az "olcsó" gépek leterhelése csak látszólag vezet költségcsökkenéshez. Amennyiben az adott gépfajták kihasználása szerint differenciált költségfelosztás érvényesül, a meglévő drágább gépek jobb kihasználásával a gépekkel kapcsolatos költségek kisebb része marad "fedezetlen".

Végül soron tehát, ha a gépkijáratás tervezését költségoldalról megfelelően közelítjük, fokozatosan eljuthatunk a technológiai variáns kiválasztásánál érvényesített optimális gépterheléstől az egész géppark kapacitásának hatékonyabb kihasználásig.

Felhasznált irodalom

- 1/ Marx K. - Engels F.: Válogatott Művek. II. kötet. Kossuth, 1963. 410. old.
- 2/ Hevesi Gy.: Folyamatos munkarendek alkalmazásának gazdasági, szervezési és szociális kérdései. Akadémiai K. 1966.

- 3/ Beyer, R.: Grundfondswirtschaft: Nutzen wir alle Möglichkeiten besserer Auslastung. Sozialistische Finanzwirtschaft. 1971. 23-24. sz.
- 4/ 72.125/1972. KGM sz. utasítás. Kohó- és Gépipari Közlöny, 1972. szeptember 20.
- 5/ Müller, W.: Maschinenstunden Kostenrechnung Deutsche Finanzwirtschaft. Finanzen und Buchführung. 1969.
- 6/ Tompa Miklós: A gépóra kalkuláció módszere. Számvitel és ügyviteltechnika. 1974. 7. sz.
- 7/ Gerencsér F.: A kalkulációk minősége. Figyelő, 1975. dec. 3. 6. old. Egy "bőbeszédű" mutató. Figyelő, 1975. dec. 10. 4. old.
- 8/ Ferenczi S.: A gépköltség jelentősége gazdaságos termékszerkezet kialakításánál. Ipargazdaság, 1975. 5. sz.
- 9/ Bencze V.: A numerikus technika bevezetésének tapasztalatai a GANZ-MÁVAG-ban. Minőség és megbízhatóság, 1974. 3.-4.-5. sz.
- 10/ Üzemóra együttthatók módszere a műszaki-gazdasági számításokhoz. KGM IGÜSZI. 1962. 14. sz. (Lehoczky Gy.-Parányi Gy.)
- 11/ Janowitz: Anwendbarkeit der vom Z. für F. des Maschinenbaues Karl Marx Stadt entwickelten Stundenkostennormative. Fertigungstechnik und Betrieb. 1968. 3. sz.
- 12/ Reinecke, G.: Normative Planung und Abrechnung der technologischen Gemeinkosten. Deutsche Finanzwirtschaft. 1966. 15. sz.
- 13/ Hennig, G. - Reinecke, G.: Maschinenstunden - Kostenrechnung in der Praxis. Deutsche Finanzwirtschaft. 1964. 3. sz.
- 14/ Reinecke, G.: Flexible Stundenkostennormative für Planung und Kontrolle technologischen Gemeinkosten. Deutsche Finanzwirtschaft, 1967. 4. 5. sz.
- 15/ Hajek, N. - Vyroubal, M.: Gépórák alkalmazása a műhely általános költségek felosztásánál. Podnikova Organizace. 1964. 10. sz.
- 16/ Hradeczky, M.: A műhely általános költség felosztása a gépórák arányában. Podnikova Organizace. 1964. 10. sz.

A TERMELÉKENYSÉG TARTALÉKAI - KÖZELRŐL

A következő néhány példa azt szemlélteti, hogy milyen bonyolult áttételeken keresztül érvényesülnek a napi vállalati gyakorlatban a munkahelyi termelékenység, a munkaszervezettség fokozását célzó törekvések. Ezek a példák egy felmérés kapcsán kerültek felszínre, amelynek módszertani alapjaival az Ipargazdasági Szemle több alkalommal is foglalkozott.¹⁾

A módszer gerincét a munkahelyközpontu szervezettség - szemlélet alkotja; az elemzések a fontosabb hiányosságok eredendő okokig visszavezetett feltárásán alapulnak. Az okvizsgálatokban egyaránt felhasználtuk az interjukat és a folyamattal kapcsolatos, fellelhető dokumentumokat.

A munkanormák, a bérezési mód és a munka minősége

Az egyik vállalatnál a szervezeti helyzet feltárása céljából elvégzett kérdőíves felmérésből kitudott, hogy a dolgozók úgy érzik, az alkalmazott bérezési forma (személyi béren alapuló lineáris teljesítménybér) sem a mennyiség növelésére, sem a minőségi munka elvégzésére nem ösztönöz különösebben. Megkérdeztek több munkást, hogy mi ennek a jelenségnek az oka?

Válaszok:

- A normák nem minden esetben tükrözik a reális munkaidőszükségletet. Ha a dolgozó nem tudja a megadott normaidő alatt elvégezni a munkát, inkább "leég" és pótidőt kér. A 100%-ot így is elszámolják.
- Nem érdemes nagyon "hajtani", mert 105-106 % felett ugysem számolnak elbért (vagy leveszik a normaidőt).
- Ha ugyanazt a terméket más dolgozó készíti el, sok esetben más normaidőt adnak. Ilyen módon a teljesítményből nem derül ki, hogy ki a jobb munkás.

¹⁾Parányi György: A munkaszervezés és a termelési folyamatok. Ipargazdasági Szemle, 1972. 4. sz. 5-30. old.

Parányi György: A munkahelyek szervezettségét befolyásoló tényezők elemzése. Ipargazdasági Szemle, 1975. 1. sz. 8-32. old.

- A jó minőségű munkadarabok előállításában a munkások nem érdekeltek a kisebb eltéréseket a szereldében korrigálják. Selejt esetén a legritkább esetben büntetnek.

A munkásoknak a pontatlan normákra vonatkozó megjegyzéssel alapján kérdezték meg a normatechnológusokat, mi az oka annak, hogy a normák sok esetben nem tükrözik a tényleges munkaidőszükségletet?

Válaszok:

- A normatechnológusok nem mindig ismerik a forgácsolandó termék anyagának kiinduló méreteit. A kovácsolt előgyártmányokat az üzemek általában nem a szabványban előírt ráhagyással (hanem annál jóval nagyobbra) készítik, mert az eladott termékek súlyának növelésében érdekeltek, s az öntvényeknél is ugyanaz a helyzet. A rudanyagoknál pedig akkora a kiinduló átmérő, amelyet a raktárban találnak. Így a normatechnológus nem tudja megállapítani, hogy mekkora anyagmennyiséget forgácsolnak majd le a nyersanyagból, ezért pontos normát sem tud készíteni.
- Nagyobb alkatrészek forgácsolása esetén a dolgozók sokszor hivatkoznak felön-tésekre, zárványokra, keményebb anyagrészekre, melyek lemunkálása több időt vett igénybe. Ezt persze előre tervezni nem lehet, ilyenkor kérik a pótidőt.
- Előfordul, hogy későn kezdik el technológizálni a gyártmányt, s a norma elkészítésére már nincs idő. Ilyenkor a már megkezdett gyártáshoz a normát az üzemben készítik. Ezekben az esetekben előfordul, hogy a dolgozó elkényelmeskedik az időt, s mikor a termék normát kap, kiderül, hogy a dolgozó már ennél több időt fordított rá. Ebből is reklamáció és a pótidő kiadása származik.

A munkást a gyártás közben felmerülő problémák (nagyobb anyagráhagyás és kiinduló méret, anyaghibák stb.) idegesítik, s ezért sok esetben még jobban "le-égeti" a munkát, hogy hiteles bizonyítékot teremtsen a pótidő szükségességére. Ez állandó vitákra ad okot a munkás és a normás között, s hat a végzett munka minőségére is. A gyengébb munkásnak a rendezetlenség állapota lehetőséget teremt, hogy fizetését pótidőkkel és egyéb mesterkedésekkel feltornázza a jobb szakmunkás fizetésének színvonalára. Emiatt a jobb szakmunkások még többet szeretnének keresni, hogy érvényt szerezzenek a nagyobb szaktudásnak, s ez egy

nem egészséges versenyt eredményez. A kiadott nagy mennyiségű pótidő²⁾ (amit pótfizetésnek is nevezhetnénk) eltakarja a gyengébb és a jobb szakemberek közötti különbséget, s a jól felkészült, nagy tudású szakemberekből jogos elégedetlenséget vált ki.

A bérezési mód és a minőségi munkavégzés közötti összefüggések vizsgálatakor interjú és dokumentumok alapján nyomon követték egy konkrét selejt keletkezésének történetét. A munkafeladat egy alkatrész-sorozaton a horonymarás műveletének elvégzése volt. A dolgozó a feladatot végrehajtotta, de a hornyokat nem középre, hanem a középponttól 0,15-0,2 mm eltolódással marta ki. A MEO emiatt a tétel 70 %-át javítható munkaselejtnak minősítette.

Megkérdezték a dolgozót, egyetért-e azzal, hogy őt jelölték meg selejtkezelőként, érzi-e, hogy hibát követett el?

A dolgozó:

A 40 HS horony készítésénél a rajzon nem találtam semmi előírást az egyenlőségre vonatkozóan, a műveletterv sem tartalmazott semmilyen figyelmeztetést, ezért nem fordítottam különösebb gondot a horony központban futására. A normaidő is elég kevés volt, és idegesített, hogy nem jövök ki vele. A rajzra csak a munkadarabok elkészítése után írták rá az engedélyezett mérettűrést. Sem a művezető, sem a technológus nem figyelmeztetett, hogy a megengedett eltérés a központtól max. 0,06 mm.

A művezető:

- Gépeink rossz állapotban vannak, eleve nem alkalmasak nagy pontosságú munkák elvégzésére. Egyik nap nagyolni kell rajtuk, másik nap néhány század mm-es fogással simítani - ez nem megy. Az említett munkadarabon a horony központtól való eltérése különben is rendkívül nehezen mérhető, maga a MEO-s is minden ellenőrzésnél más értéket mért, nem csodálkozom rajta, hogy selejtesek lettek a darabok.

Ezekután felkeresték a gyártásközi ellenőrt, akinek egyik feladata éppen az,

²⁾A pótidők tényleges mértékét, okok szerinti megoszlását dokumentumokon alapuló vizsgálattal is ellenőrizték; ez alátámasztotta az interjúkat. Hasonlóképpen bizonylatok alapján ellenőrizhető az órabérek, a teljesítmény és a keresetek összefüggése.

hogy a széria jellegű selejtkár keletkezését megakadályozza a kötelezően bemutatandó első darab ellenőrzésével és megkérdezték tőle, hogy mit tud a selejt keletkezéséről?

A MEO-s:

- Én az alkatrész funkcióját is ismerem, sőt pontosan tudom, hogy az előírt maximális központeltérés 0,06 mm. Néhány évvel ezelőtt ebből az alkatrészből már volt selejt, ugyanilyen ok miatt.

Már az első darab gyártásánál figyelmeztettem a dolgozót, hogy szigorú előírás van az excentricitásra, de ő azt mondta, ez az ő dolga, ő jobban tudja. Figyelmeztettem, hogy jelenlegi módszerével selejtet fog gyártani, nem hitte el nekem. Természetesen a művelet elkészülte után minden darabot megnéztem és a hibás darabokat kilejtezttem.

Megvizsgálva a dokumentációt, megállapítható, hogy a technológus a műveleti utasításban valóban nem hívta fel a dolgozó figyelmét a horony központhelyzetére, s hogy a rendelő megbízottja valóban már a munkadarabok legyártása után - mintegy figyelmeztetésül - írta rá a rajzra a megengedett központeltérés értékeit. Az utólagos bejegyzéssel nem állított fel új követelményt, csak rávezette a rajzra azt az értéket, amelyet a gyártással foglalkozó szakemberek a szabványban megtalálhattak - ha megnézték volna!

A selejt bekövetkezéséért tehát többen is felelősek, kezdve a technológussal, aki csak műveleti sorrendet ír és a kényesebb gyártási hibalehetőségekre nem hívja fel a dolgozó figyelmét; a művezető, aki kladja a dolgozónak a munkát anélkül, hogy a megfelelő szakmai instrukciókkal ellátná, később a gyártás folyamán sem ellenőrzi a dolgozót, nem nézi meg, hogy megfelelő minőségben történik-e a gyártás. Felelős a dolgozó, aki nem veszi figyelembe a MEO-s tanácsait. Elutasítja magától a segítséget, nem törődik kellőképpen azzal, hogy a gépéről lekerülő munkadarab minősége milyen lesz.

E kiragadott, de az üzemben tipikusnak tekinthető példából megállapítható, hogy a selejt oka nem műszaki probléma, hanem elsősorban a gyártási folyamatban résztvevő dolgozók nemtörődomsége, közömbössége volt. Ennek okát a dolgozók a kérdőíves felmérés alapján az ösztönzés hiányosságaiban látták. Ezt támasztja alá, hogy a minőség javításának forrásaival válaszként megjelölt 9 tényezőtől ki-

emelkedik a jobb minőségű munka elismerése, s csak ezután következik a minőségjavítás feltételeként a jobb gyártóeszköz, a fokozott gépkarbantartás, a jobb kapcsolat a közvetlen vezetőkkel stb.

A vizsgálat során a szakmunkásokkal beszélgettünk a munkástól függő selejtes munkavégzés okairól is.

Az első beszélgetés azzal zárult, hogy nincs értelme jobb minőségben dolgozni, hiszen legfeljebb 100 Ft pótlékért bárki "önmeós" lehet, 100 Ft pedig "nem pénz". Az egyik munkás három nap múlva megkereste az interjút végző szakembert és a következőket mondta el:

"Tudja kérem, az az igazság, hogy hiába dolgozik valaki jobban, figyelmesebben, nem becsülik meg a minőséget sem erkölcsileg, sem anyagilag. Akinek soha nincs selejtje, az sem kap dicséretet. Aki sok selejtet csinál, az is kap bér-emelést. Büntetést pedig nagyon ritkán kell fizetni, 3000 - 4000 Ft-os selejtkárnál is csak 50-70 Ft-ot."

Több dolgozót megkérdeztek, mi a véleményük egy olyan bérezési rendszer-ről, melyben a pontosabb, fegyelmezettebb munkavégzés miatt a több termelésből elvesző időt minőségi prémiummal pótolnák? Szerintük ez jó módszer lenne, mert a selejt létrejöttének egyik lényeges oka, hogy az önmaguknak előírányzott, kialakult norma-teljesítést mindenképpen el akarják érni. Ha azonban tudják, hogy a minőségi munkavégzést a vállalat kellő módon honorálja, nem hajtják magukat, esetleg csak 100 %-ot teljesítenek, de azt gondosabb munkával.

A vizsgálat végén az elemzők a megkérdezettek mindegyikének feltették a következő kérdést: mi az Ön véleménye, ha az Ön által elmondott hibák - elsősorban azok, amelyeket a vállalaton belül meg tudnak oldani - részben megszűnnének, ennyivel lehetne csökkenteni a selejtet? A 31 megkérdezett közül a munkások 30-40 %, a vezetők és funkcionális irányítók 20-35 % relatív selejtsökkenési lehetőséget becsültek.

A problémakör általános jelentőségének érzékeltetésére - kommentár nélkül - fellelevenítettünk egy adatot a hivatkozott széles körű felmérésből.³⁾ Eszerint a munkanormák minőségi ösztönző hatásával mind a munkások, mind vezetők, mind

³⁾Parányi György: A munkahelyi ösztönzők egy szervezeti helyzetfeltárás tükrében. Ipargazdaság, 1975. 10. sz. 6-11. old.

a funkcionális irányítók elégedetlenek voltak (36 rangsorolt tényező közül azt a 6-8-ik helyre sorolták, ugyanakkor a probléma megoldásának fontosságát, sürgősségét az ugyancsak 36 fokozatu rangsorban a 29-33 helyre (!) tették. (A teljesség kedvéért a normák menyviségi ösztönző hatásával az érintettek még elégedetlenebbek voltak, ugyanakkor a javítás fontosságát, ha lehet, még hátrább sorolták.)

A munkahelyi anyagellátás zavarai

A munkahelyi anyagellátás zavarait a munkahelyi szervezetlenség egyik tipikus jellemzőjeként tartják nyilván. Ez volt a helyzet az egyik gépipari vállalatnál is, ahol a kérdőíves felmérés során a munkások és közvetlen vezetőik, mind pedig az üzemmel kapcsolatban lévő szakmai funkcionális irányítók elégedetlenek voltak az anyagellátással.

Az adott területen végzett mintavételes munkanapfelvételekből kiderült, hogy a munkahelyek anyagellátási zavaraira vezethető vissza az állásidő 22 %-a, s ez alátámasztotta a megkérdezettek véleményét. A gyakori anyaghiány a közvetlen mutatókban nem jelentkező termelési problémákat, - a nagyobb állásidő elkerülése érdekében elrendelt - sűrű programváltozásokat is okozott.

A munkahelyi anyaghiány lehetséges okainak feltárására - az anyagellátással kapcsolatos feladatkört három tevékenységcsoportra bontva - az anyagbiztosítás, az anyagelőírás és az anyagkiadás folyamatának elemzését végezték el.

Az alkalmazott módszer két legfontosabb jellemzője: a) a folyamat visszafelé göngyölítése; az elemzés a munkahelyből kiindulva az egész összefüggő folyamat sokszoros ok-okozati láncolatát és rendszerösszefüggéseit időrendben visszafelé gördítve jut el az eredendő okokig. b) A szigorú sorrendiség; a folyamat minden egyes lépésének kihagyás nélküli nyomkövetése.

Az okozati lánc visszagöngyölítése alapján kiderült, hogy jelentősen elősegítené a - végső soron a munkahelyen lecsapódó - anyagellátási problémák felszámolását:

- az 1. okozati tényezőcsoportnál a megalapozott, szakszerű anyaggazdálkodás és az ebből következő, előrelátó anyagbeszerzés kialakítása,

- 2. okozati tényezőcsoportnál a termelési feladat figyelembevételével az anyagbiztosítási terv, illetőleg az anyagellátási program megalapozott előrelátó összehangolt kidolgozása,
- a 3. okozati tényezőcsoport megoldása megfelelő, a szükséges eszközök és munkaerő rendelkezésre állnak.

Az okvizsgálat eredményeként az anyagdiszpécsereket korholó és a hazai anyagellátási helyzetet általában elmarasztaló méltatlankodás helyett egy, az anyaggazdálkodás komplex fejlődésére irányuló intézkedéssorozat alakult ki, amely egyaránt kiterjedt:

- az anyaggazdálkodást megelőző műszaki előkészítés területére,
- az anyagforgalom elemzésére, az anyagok csoportosítására,
- az anyagellátási tevékenység szabályozására és
- az előfeltételek megteremtésére.

Az intézkedési tervben részletesen előírt tevékenységek végrehajtása, már fél év elteltével, egy sor kézzelfogható eredménnyel járt. Egyebek között:

- Az anyagválaszték az eredetileg összesen 31.453 cikktípusot tartalmazó állomány mintegy kétharmadára, pontosabban 22.470 cikkelemre csökkent. Ezzel egyidejűleg az elfekvő, immobil cikkelemek száma 4110-ről 1700-ra, értékben pedig 19 millió Ft-ról 8 millió Ft-ra változott.

- A három gyáregységből álló vállalat anyaggazdálkodásának centralizálása a 19.049 cikkelemet kitevő ún. produktív anyagfajták számát az átfedések, párhuzamosságok kiküszöbölésével 13.587 cikkelemre csökkentette. A kezelendő cikkelemek számának mintegy 30 %-os csökkenése az anyaggazdálkodás területén 8 fő felszabadítását tette lehetővé.

- Az anyaggazdálkodásnál az ún. A-B-C elemzés eredményeinek alkalmazása (A-rész 465 cikk 3,42 %, forgalma 247.436 eFt; B-rész 1767 cikk 13 %, forgalma 70.162 eFt; C-rész 11.355 cikk 83,58 %, forgalma 38.160 eFt) - a létszám-megtakarítás mellett - a pontosabb, biztonságosabb és racionálisabb anyaggazdálkodás megvalósítását kb. 20 %-os kockázati határon belül tette lehetővé;

- Az anyagnorma előírások megszorítása, a változások naprakészen tartása, valamint az anyagkészlet-nyilvántartás pontosabb számítógépes megoldása megalapozottabbá és aktuálisabbá tette az anyaggazdálkodás kilátó adatait.

A kényszerpályára vitt, helytállóbb és hatékonyabb munkavégzés megteremtette a termelési szükségletekkel összhangban álló anyagtervezést, illetőleg a programozott anyagellátást.

- A termelés anyagellátása - kivéve az esetenként fel-fel bukkanó és a vállalat befolyásolási lehetőségén kívül eső importanyag beszerzési zökkenőket - gyakorlatilag zavartalanná vált.

- Az állásidő ismételt mérése azt mutatta, hogy az anyagihiány miatt jelentkező veszteséigidő-hányad az eredeti 22 %-ról 9 %-ra csökkent.

A zavartalan anyagellátás termelékenységi és költségkihatása nehezen számszerűsíthető. A veszteséigidő csökkenés azonban közvetlenül érzékelhető, többek között a dolgozók megváltozott véleménye alapján is.

Üzemáttelepítés, termelékenység és munkaintenzitás

Utolsó példaként egy vidéki ipartelepítés kapcsán felmerült termelékenység-csökkenési probléma feltárásának és felszámolásának munkaszervezési, munkahelyközpontu vizsgálódáson alapuló megoldását mutatjuk be. A probléma ugyancsak általános; a vidékre áttelepített üzemekben gyakori az eredeténél alacsonyabb termelékenység, a "budapesti normák" nemteljesítése, aminek magyarázatul mindenekelőtt az ipari kultúra, a fegyelmezett magatartás hiánya és a dolgozók "kétlakiságával" összefüggő kisebb mértékű érdekelttség szerepel. Amellett, hogy e tényezők kicizését számos vizsgálat igazolja, nézzük meg, mi volt a mélyebb háttere az alábbi, viszonylag egyszerű szituációban a termelékenység nem kielégítő alakulásának.

Az egyik szerelő és gyártó tevékenységet folytató vállalat budapesti telepén már 4 éve üzemelő gyártó gépsort egy, időközben a vállalathoz csatolt, vidéki üzembe telepitettek át. Az áthelyezést gazdasági, műszaki, területi és munkaerő problémák indokolták.

A vidéki gyárrészlegnél előnyös megvalósítási feltételek ígérkeztek:

- a korábbi alapanyag szállítási út lerövidült,
- a terméken minden munkafolyamat elvégezhető egy helyen, (korábban a felületkezelést egy kb. 100 km-re levő alvállalkozóval végeztették),
- a gyártást külön üzemcsarnokban lehetett elhelyezni,

- korábban is szalagszerű gyártást végző dolgozók álltak rendelkezésre.

Az áttelepítés megtörtént és szinte pontosan az eredeti elrendezésben állították fel a gépeket. Eltérést mindössze egy, az eddigi "szűk keresztmetszetet" megszüntető újabb gép beállítása jelentett.

A gyártás folyamatában több helyen műveletkoncentrációt alkalmaztak, s a gépek többsége egyenletesen volt leterhelve.

A rendelkezésre álló gyártási tapasztalat alapján, a viszonylag jól megállapított munkanorma (1000 db/műszak), a bevált bérezési rendszer (alapbér + teljesítmény-prémium) és a célszerű gépelrendezés figyelembevételével a termelés újraindítása 3-4 napos betanulási idővel zökkenésmentesnek ígérkezett. A végzendő munka nem nevezhető bonyolultnak és nem igényel különleges ügyességet.

A tervezett betanulási idő után elkezdődött a folyamatos gyártás a minimális extenzív fejlesztésnek megfelelő, egy gép és egy fő többletet figyelembe vevő módosított normával (1160 db/műszak). Ekkor érte a részleg vezetőit a meglepetés, mert egy hónapos termelés után sem sikerült a normát teljesíteni, csak 80, maximum 90 %-os mértékben.

A dolgozók így csak alapbérüket keresték meg, amely megegyezett a korábban végzett, könnyebb munkájuk átlagbérével, ugyanis a teljesítmény-prémium csak a norma teljesítése után, a túlteljesítés mértékének megfelelően lett volna adható.

A vállalat vezetősége úgy állapította meg az alaphételeket, hogy a korábbi tapasztalatok alapján feltételezhető 110-120 %-os normateljesítés esetén a nehezebb munka figyelembevételével 12-25 %-os nominálbér növekedés volt várható. Ez nem történt meg. A norma nem-teljesítése következményeként a prémium a második hónapban is elmaradt. Ez komoly feszültséget és elégedetlenséget eredményezett.

A gyárrészleg illetékes szakembere először problémára orientáltan - munkafolyamat, munkafegyelem, vezetői ténykedés ellenőrzése - vizsgálta a felmerült nehézség okait. Ez a "gyors módszer" nem sok eredményt hozott.

Az interjú-módszerű okvizsgálat keretében a dolgozókkal folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy a jelenlegi normát teljesíthetetlennek tartják, a rengeteg javítható-selejt zavarja őket, az anyagellátás akadozása miatt más munkahelyre történő néhány napos átcsoportosítások bizonytalanság-érzetet keltenek.

A munkahely szervezetségének külső és belső, statikus és dinamikus elemeit szem előtt tartó komplex, részletesebb vizsgálat után érdekes eredményre jutottak.

A helyi sajátosságokat figyelembe véve úgy látszott, hogy a normát valóban túl feszítetten állapították meg.

Emellett szólt, hogy:

- a dolgozó kollektíva összetétele alapvetően megváltozott, a budapesti gyártásnál túlnyomó többségben férfiak, a vidéki gyártásnál nők végezték a munkát,
- az új gép ugyan a korábbi átbocsátó képességet növelte, de nem lineárisan, mert új ponton jelentkezett szűk keresztmetszet,
- a gépjavítók nem ismerték eléggé a berendezéseket, ezért hiba esetén nagy volt az állásidő,
- az anyagmozgatás nem volt gépesítve (Budapesten emelővillás targoncával, itt kézi erővel kellett végezni).

Az interjúkból és további vizsgálatokból kiderült, hogy egyéb problémák is vannak:

- az anyagellátás akadozik, mert a budapesti központi raktáron keresztül kapják az anyagot, tartalék-készletük minimális, a szállítás rendszertelen,

- a jelenleg megállapított norma nem tükrözi a tényleges időszükségletet, mert hiányoznak a fennakadasmentes, folyamatos munka előfeltételei (anyagellátás, anyagszállítás).

- a kereset nem függ a nem javítható, ill. javítható selejt százalékarányától,

- az alkalmazott bérezési mód korszerűnek tűnik, mert a teljesítmény-prémium tulajdonképpen kollektív bérezési forma, amely köztudottan szervezettebb együttműködést és nagyobb munkafegyelmet eredményezhet. Jelen esetben azonban egyes munkahelyeken nagyobb intenzitást és erőlködést követel a munka, de ez sem az alapbérekben, sem a teljesítmény-prémiumban nem differenciálódik,

- a közvetlen vezetőnek szinte semmi lehetősége nincs az anyagi ösztönzésre. (a gyártás megindulása óta prémium, jutalom nem volt.),

- a munkavégzés meglehetősen monoton, de a kötelező ebédtőn kívül munkaközi szünet nincs biztosítva,

- a gyártás térbeli elrendezésének kisebb módosításai könnyebbé, ill. kényelmesebbé tehetik a munkavégzést,

- általános volt a feszült munkahelyi légkör és kissé elkeseredett a hangulat.

A munkaidőfelhasználás tényleges alakulásának objektív alapon történő megismerésére elvégezték a munkafolyamat teljes és analitikus időmérését. A mérések folyamatos anyagellátás és - láthatóan - kissé szándékolt műveletlassítások mellett folytak. Mégis a norma a számított átlagok alapján - a várakozás ellenére - teljesíthetőnek bizonyult.

Ebből egyértelműen kiderült, hogy a magas munkaintenzitás csak "tünet", a baj az előbb felsoroltak összehatásából származhat.

Az elemzés eredményeképpen az alábbi módosításokra és kisebb átszervezésekre került sor:

- az anyagellátás egyszerűbb, közvetlen megszervezése,
- az anyagmozgatás gépesítésének megvalósítása,
- a folyamatos munkavégzéshez szükséges és a lehetőségekhez képest optimális raktárkészlet,
- a termelő berendezések térbeli elrendezésének módosítása,
- a szervezett pihenőidők beiktatása.

A gyár részleg és az üzemvezető hatásos intézkedése alapján egy hónap alatt a javaslatok legnagyobb részét megvalósították.

Az egy hetes anyagellátási (feltöltési) kényszerszünet utáni újraindításnál (bérrelt villás targoncával) a beiktatott - összesen 20 perc - többlet pihenőidő ellenére a második napon bekövetkezett a "csoda", 102 %-os normateljesítés.

Az azóta eltelt néhány hónapban az átlagos teljesítés - változatlan norma mellett - 110-112 %-os. Az elért maximum 117 %. Ez abszolút értékben a budapesti termelésnek 128-130 %-os teljesítését jelenti a tervezett 116 %-kal szemben.

További szervezési tartalék ígérkezik egy differenciáltabb alapbér és esetleg progresszív kollektív teljesítmény-prémium bevezetésével, az erkölcsi elismerés fokozottabb érvényesítése mellett.

- - -

A példák ismeretetését a vállalati termelékenységnövelés csaknem minden közvetlen és közvetett forrására vonatkozóan folytatni lehetne. Talán ennyi is szemlélteti, hogy a munkát szervezni, a munkahelyi tevékenységet termelékenyebbé, szervezettebbé tenni, csak konkrétan lehet, s ezt az aprólékos munkát kell áthatnia egy messzebbre tekintő, rendszerszemléletű, a vállalat fejlődésébe illeszkedő koncepciónak.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

EGB ELŐREJELZÉS 1990-IG^{x)}

Az Európai Gazdasági Bizottság szakértői előrejelzést készítettek az európai országok 1990-ig várható gazdasági növekedéséről. Az előrejelzés a különböző nemzeti terveken és programokon alapul, de ezek összegezésén túl a térség egészére is megkísérel átfogó előrejelzést adni. Fő célja, hogy segítséget nyújtson a tervezők és gazdaságpolitikusok számára ahhoz, hogy nemzeti kérdéseiket a világ gazdaság fejlődésével összefüggésben elemezhesék.

A piacgazdaságok várható gazdasági növekedése

A piacgazdaságok példa nélkül álló növekedési és jóléti időszakát az utóbbi időben számos tényező - mint például a munkanélküliség, a pénzügyi rendszer ingatagsága, az infláció - fenyegeti. E tényezők zöme az inflációra vezethető vissza, amelynek mértéke az elmúlt esztendőben - Európában és Amerikában egyaránt - átlagosan 10 % körül volt. Ugyanakkor az infláció ütemében az országok között fennálló különbségek napjainkban nagyobbak, mint az 1960-as években.

A kérdés az, hogy az inflációra régebben alkalmazott "gyógymódok" hatékonyan felhasználhatók-e napjaink megváltozott nemzetközi gazdasági feltételei között. Két tényező - amely az övezet potenciális gazdasági növekedési ütemét alapvetően befolyásolja - minden bizonnyal hosszú időn keresztül érvényesülni fog. Az egyik: a fogyasztók több és jobb áruk, illetve szolgáltatások iránti igénye, valamint a termelő ágazatok növekvő beruházási szükséglete közötti konfliktus. A másik: a szolgáltatások termelésben való részarányának növekedése, amely sokkal sebezhetőbbé teszi a gazdaságot az inflációs nyomással szemben.

^{x)} Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának "Overall economic perspective for the ECE region up to 1990" c. tanulmánya alapján.

A befektetett tőkék hatékonyságának folyamatos csökkenése miatt az elmúlt időszakban évről-évre több tőkére volt szükség a munkatermelékenység azonos ütemű emelkedésének fenntartásához. A távlati tőkeszükséglet elsősorban az iparban és a nyersanyagsektorban kialakuló új irányzatokra, a szolgáltató ágazat gazdaságon belüli arányában végbemenő szerkezeti eltolódásokra lesz igen érzékeny. Ha az eddigi fejlődési tendenciák alapján feltételezzük, hogy a fejlett piacgazdaságú országokban a mezőgazdaság GDP-n belüli aránya az elkövetkező tízenöt évben kb. 4 %-ra (jelenleg kb. 7 %), az iparé kb. 46 %-ra (jelenleg kb. 50 %) csökken, a szolgáltatások aránya pedig - különösen a közszolgáltatások növekedése következtében - 50 %-ra nő, akkor - a tőkeigényesebb szolgáltatások arányának növekedése következtében - olyan jelentős tőkehiánnyal kell szembenézni, amelynek fedezése sok gondot fog okozni (1990-ben a beruházásoknak mintegy 68-75 %-a a szolgáltató ágazatba irányulna).

A szolgáltató ágazat azonban nemcsak tőke-, hanem munkaerőigényes is. Így részarányának növekedése elvileg nemcsak tőke, hanem munkaerőhiányra is vezetne. A munkaerőhelyzettel kapcsolatban azonban a következő, ellentétesen ható irányzatok is figyelmet érdemelnek: Észak- és Nyugat-Európában várhatóan nő a munkaképes korú népesség, bár korántsem olyan ütemben mint Dél-Európában; a nők fokozott mértékben vonhatók be a gazdasági életbe. A munkaidő csökkentése és a nyugdíjkorhatár leszállítása viszont megint csak a munkaerőgondokat súlyosbítja. Emellett valószínűleg lelassul a vendégmunkásoknak délről észak és nyugat felé való áramlása. A rugalmas munkaidőbeosztás és a négynapos munkahét szélesebb körű bevezetése is befolyásolja majd a foglalkoztatottság alakulását, termelékenységre gyakorolt hatásuk azonban még nehezen jelezhető előre.

A fenti tényezők foglalkoztatottságra gyakorolt hatását az előrejelzés a következőkben körvonalazza: ha az állóeszközök jobb kihasználása ugyanugy folytatódik, mint a múltban, akkor ez valószínűleg munkanélküliséget fog eredményezni; a szolgáltatások részarányának további növekedése viszont határozottan kedvező hatást gyakorol majd a foglalkoztatottságra; a munkaerő-vándorlás lassulásának sokirányú kihatásai lehetnek (pl. a munkanélküliség súlyosbodása Dél-Európában, amit azonban enyhíteni lehetne az Észak- és Nyugat-Európában leállított iparágak délre való telepítésével stb.).

Az előrejelzés szerint a termelés tőkeigényessége minden ágazatban - a térség egészében - növekedni fog. A rendkívül tőkeigényes szolgáltatási szektor fejlesztése aligha folyhat olyan óriási ráfordítások mellett, mint eddig, mert ez már az egész gazdasági növekedés ütemét korlátozná. Szükségessé válik tehát a kevésbé tőkeigényes technológiák feltárása. Tőkemegtakarító eljárások bevezetése esetén - még a szolgáltatások bővülése mellett is - a gazdaság viszonylag nagy növekedési üteme érhető el. Ennek mértéke - az európai piacgazdaságok egészére nézve - úgy becsülhető, hogy az 1976-1990-es időszakban a piaci erők évi 4-4,5 %-os potenciális növekedési ütemet alakíthatnak ki. Ez valamivel elmarad az elmúlt 15 év folyamán elért 4,6 %-os növekedési ütemtől.

A potenciális gazdasági növekedésből csekély 0,5-1 %-os levonást eszközölve a tényleges évi növekedési ütemet Észak-Európában 1,5-2,5 %, Nyugat-Európában 3-4 %, s Dél-Európában 5-6,5 % körülnek jelzik előre. A piacgazdálkodást folytató országok egészét tekintve a gazdasági növekedés átlagos évi növekedési üteme feltehetően eléri a 3-4 %-ot.

A tervgazdálkodást folytató országok gazdasági növekedése

A világ gazdaság utóbbi időben bekövetkezett változásai a tervgazdálkodást folytató országokra is erős hatást gyakoroltak. Ezekkel az országokkal kapcsolatban - az EGB előrejelzés szerint - az az alapvető kérdés, hogy mennyi időre lesz szükségük kereskedelmi deficitjük kiküszöböléséhez. Másik - sok gondot okozó - probléma a beruházások arányának valamennyi országban növekvő tredje. További megoldásra váró kérdések: lassítható-e a fogyasztás növekedése inflációs nyomással, vagy anélkül? Igénybe vehetők-e külföldi erőforrások? Vagy alternatív megoldásként: megvalósítható-e a beruházási politika olyan áthangolása, hogy ezáltal csökkenjen a beruházások aránya; s ha igen, akkor ez milyen termelési és kereskedelmi szerkezetet eredményez?

A kelet-európai országok gazdasági növekedése figyelemreméltóan gyors volt az elmúlt 25 esztendő alatt. A legutóbbi 5 év (1971-1975) folyamán a növekedés évi üteme 5-12 % között szóródott, s 6,7 %-os átlagot adott. Ugyanakkor bizonyos fokozatos lassulás is megfigyelhető, erre utalnak a következő adatok: a tér-

ség egészében a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme 1951-1960 között 9,7 %, 1961-1970 között 6,8 %, 1971-1975 között pedig - előzetes adatok szerint - 6,7 % volt.

A foglalkoztatottság trendjét tekintve, 1970-1990 között a szóban forgó országok nem számolhatnak olyan nagyarányú munkaerő-növekedéssel, mint az előző időszakban. Az évi növekedés átlagosan 0,8 % körül várható. A fejlődési lehetőségek szempontjából itt is fontos tényező a munkaerő ágazatok közötti megoszlása. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma négy országban (NDK, Csehszlovákia, Magyarország, Szovjetunió) már erőteljesen csökkent. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya viszont emelkedik Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és a Szovjetunióban. Valószínűleg nő a szolgáltatások területén dolgozók száma az NDK-ban és Csehszlovákiában.

A viszonylagos munkaerőhiány következtében a termelés növelésében egyre inkább a munkatermelékenység növekedése játszik majd meghatározó szerepet. Ennek érdekében nemzetközi szinten tovább kell erősíteni az ipari együttműködést és szakosítást; erőfeszítéseket kell tenni az új tudományos és technikai eredmények alkalmazásának a meggyorsítására; jobb vezetési és munkaszervezési módszereket kell alkalmazni a vállalatoknál, s mozgósítani kell a belső munkaerőtartalékokat; tökeigényesebb termelési szerkezetet kell kialakítani, azaz növelni kell az egységnyi munkaerőre jutó állóeszközök értékét.

Az elmondottakat összefoglalóan szemlélteti a következő táblázat:

Az EGR-övezet múltbeli és várható gazdasági növekedése

	Tényleges növekedési ütem (%)		1976-1990 között várható növekedési ütem (%)	
	1953-1960	1961-1975	Potenciálisan	Valószínűsíthetően
Országok				
Európa	4,8	4,6	3,9-4,6	3,0-4,0
ebből:				
Észak-Európa	3,1	3,2	2,5-3,5	1,5-2,5
Nyugat-Európa	5,6	4,7	4,0-4,5	3,0-4,0
Dél-Európa	3,8 ^{x)}	7,2	5,5-7,5	5,0-6,5
Észak-Amerika	2,6	3,3	2,5-3,0
Európai térségek	9,7 ^{xx)}	6,8	5,5-6,5	5,5-6,6

^{x)} Jugoszlávia nélkül

^{xx)} 1961-1960.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok kilátásai

A Kelet- és Nyugat-Európa közötti kapcsolatokat a következő 15 év folyamán várhatóan az jellemzi, hogy Nyugat-Európa országai megpróbálják majd helyreállítani, illetve egyensúlyban tartani kereskedelmi mérlegüket, mégpedig Kelet-Európába irányuló késztermék-exportjuk növelésével. A kelet-európai országok nyugati beruházási javak iránti kereslete könnyen egybeeshet a nyugati országok exportnövelési óhajával. Kérdéses viszont, hogyan lesznek képesek a kelet-európai országok e megnövekedett **behozatalukat** egyensúlyban tartani a nyugati országokba irányuló **kivitelükkel**.

Érdeemes **felfigyelni** arra, hogy az EGB-övezet **egyes** régióinak térségen belüli súlya - az eltérő növekedési ütem eredményeként - 1990-ben meglehetősen el fog térni a mostanitól. Az **egész** térségben előállított GDP-t 100-nak véve, a tervgazdálkodást folytató országok **viszonylagos súlya** az 1970. évi 45 %-ról kb. 55 %-ra emelkedik 1990-ig. Ez önmagában **is elég erős érv** a kelet-nyugati kereskedelem és gazdasági együttműködés gyors fejlesztése mellett. Dél-Európa súlya a jelenlegi 6 %-ról 12 %-ra nő. Ez ugyancsak indokoltá teszi az ezen országokkal folytatandó közép- és hosszú-távú politika összehangolását.

Az elmúlt évek adatai **szerint** Észak-Amerika aránya Nyugat-Európa behozatalában fokozatosan csökkent, míg Nyugat-Európa aránya Észak-Amerika behozatalában fluktuált; a piacgazdálkodást folytató országoknak a tervgazdálkodást folytató országokból **származó** behozatala viszonylag alacsony szinten, meglehetősen állandó maradt. A tervgazdaságok behozatala a piacgazdaságokból **lassan** növekedett 21-ről 26 %-ra (1955-1970 között), majd **hirtelen** 35 %-ra ugrott (1974).

Ez részben ár-, részben pedig volumenváltozást is tükröz. A nemzetközi gazdasági együttműködésben a jövőben a külkereskedelmi csere, a termelési kooperáció, a tudományos kapcsolatok mellett, növekvő szerephez fognak jutni a fejlesztési elképzelésekről való konzultációk és a világproblémák közös megoldására irányuló törekvések.

ÚJ TÖREKVÉSEK A LENGYEL TERVEZÉSBEN: A PROBLÉMA-PROGRAMOZÁS

A népgazdasági tervezés tökéletesítését az utóbbi években több szocialista országban főként a komplex megközelítés módszereinek az elterjedése jelentette. Ezek a módszerek elsősorban a hosszútávú tervek készítése során felmerült elméleti és módszertani kérdések megválaszolását célzó kutatások és kísérletek eredményeként alakultak ki. A legnyilvánvalóbban jut érvényre a komplex megközelítés azokban a hosszútávú fejlesztési programokban, amelyek nálunk általában "központi fejlesztési programok" néven közismertek, a szovjet tervezésben pedig a "komplex ágazatközi programok" megjelöléssel szerepelnek.

Hasonló programok kidolgozása folyik a lengyel tervezésben is. Az alábbi ismertetésből¹⁾ képet alkothatunk magunknak arról, hogy hogyan itélik meg a lengyel tervezők az ilyen programok szerepét a központi tervezésben.

A komplex fejlesztési programokon belül (amelyek között szerepelnek ágazati rekonstrukciós programok, területfejlesztési programok stb.) a lengyel tervezésben különös figyelmet fordítanak az ún. "probléma-programokra" (programy problemowe), amelyek a népgazdaság egy-egy kulcsfontosságú problémájának (pl. lakásprobléma) megoldására hívatottak.

A probléma-programozás koncepciójának a megfogalmazása 1973-ban készült el. Közben kísérletképpen kidolgoztak néhány programot, ezek között a legátfontóbb a lakásprogram volt. A kísérletek eredményeképpen megállapították, hogy a probléma-orientált megközelítés alkalmazásával biztosítható

- a) az alcélok együttesének és megvalósításuk eszközeinek alaposabb feltárása,
- b) az egyes fejlesztési tevékenységek közötti logikai-időbeli kapcsolatok elemzése (hálótervezési módszerekkel),

¹⁾ Az ismertetés a következő két cikk alapján készült: Porwit, K.: A probléma-programozás a központi tervezési rendszerben, és Pietrzkiewicz, T.: A fejlesztési programozás a központi tervezésben (Gospodarka Planowa 1976. 1. sz.).

c) az egyes alcélokhoz és tevékenységekhez szükséges fontosabb kutatómunkák meghatározása,

d) annak kiderítése, hogy milyen mértékben determinálják a multbeli döntések a fejlesztési folyamatokat (azaz mekkora a rendszer "tehetetlensége").

A probléma-programozás tartalmát a következőkben határozzák meg:

- a céloknak, feladatoknak, valamint elérésük útjainak és módszereinek a meghatározása;

- hatékonysági jellemzésük (tőkeigényesség, munkaigényesség, importigényesség, anyagigényesség stb. szerint);

- ráfordítási igény beruházásokból, importból, licencekből, fontosabb anyagokból, a tudományos-kutatási háttér fejlesztése, szakképzett káderek biztosítása, stb.;

- a program megvalósításából a központi igazgatási szervekre eső feladatok meghatározása,

- az egyes lépések, műveletek sorrendje,

- a program megvalósításának a termelőerők térbeli elhelyezkedésére gyakorolt várható hatása.

A hagyományos tervezési eljárásnak a következő hiányosságai tették szükségessé a központi tervezés vezető szerepének erősítését szolgáló új módszerek keresését (aminek eredményeképpen alakult ki a probléma-programozás):

- az ágazatok és területek közötti kapcsolatokat kifejező aggregált mutatók természetesen nem alkalmasak arra, hogy rájuk támaszkodva döntsünk az egyes aggregátumokon belül végrehajtandó strukturális és technológiai változtatásokról;

- a részletesebb mérlegszámítások önmagukban nem tudnak választ adni a következő kérdésekre: milyen mértékben és miért fog megváltozni az egyes javak, illetve szolgáltatások iránti kereslet, miért kell lehetővé tenni az új termékek iránti kereslet kielégítését; a tervszámítások súlypontja nagymértékben átcuszt az adott kereslet kielégítéséhez szükséges eszközök biztosításának problematikájára, elhanyagolva azt a nehezebben megválaszolható kérdést, hogy milyen kritériumok alapján választjuk ezt a keresleti variánst, s nem valamilyen másikat;

- a fejlesztési elképzeléseknek a megvalósításuk feltételeivel történő összehangolása túl egyoldalúan csak a vertikális tervinformáció-áramlásra támaszkodott, amely a termékek előre megadott nomenklaturájában tartalmazta a szűkséget és a kínálat adatait. Ennek alapján alakítottak ki mérlegeket népgazdasági szinten, miközben nem volt lehetőség az egyes fejlesztési elképzelések horizontális, vagyis az azonos szintű szervezetek közötti összehangolására, s ezenfelül látóköriön kívül maradhattak fontos fejlesztési elképzelések megvalósítására alkalmas eszközök, ha nem szerepeltek a mérlegek előre megadott nomenklaturájában.

A fent jellemzett vonások azt eredményezték, hogy a tervezési gyakorlatban gyakran olyan előfeltevések domináltak, amelyek a multbelli tapasztalatokra épültek, s a gazdaság egyes részterületeinek a szempontját fejezték ki. Kialakult a "rendszerek öfenntartásának" a tendenciája, amely a tervezésben az élet által támasztott követelmények és a korábbi, a jövőbelli követelményeket nem eléggé figyelembe vevő döntések közötti konfliktusokra vezetett.

A probléma-programozás alkalmazása a tervezésben a lengyel tervezők véleménye szerint a következő előnyökkel jár:

- megnöveli az egymással összefüggő tevékenységek programozásának a lehetőségét; az egymást kölcsönösen feltételező fejlesztéseket ágazati és szervezeti hovatartozásuktól függetlenül összefogja,

- lehetővé teszi a hosszutávu és a középtávu tervezés világosabb és konkrétabb összekapcsolását,

- lehetővé teszi, hogy a tervezés során nagyobb figyelmet szenteljenek a minőségi változások bevezetésének,

- a probléma-programok megfelelő állapot teremtenek más programok elkészítéséhez is, mint pl.: ágazati programok, termelési egységek fejlesztési programjai, területi programok,

- a rendszerszemléletű megközelítés révén lehetővé válik a gráf-technika alkalmazása, az egyes fontosabb alcélokhoz tartozó alrendszerekre külön működési modell felírása, az egyes célok jövőbelli helyzetének az azonosítása alapján a megvalósítás különböző utvonal-variánsainak az elkészítése dinamikus modellek segítségével,

- a központi tervekészítésnek azokra az aspektusaira koncentrálja a figyelmet, amelyeket az optimális programozás ismert módszereivel nem lehetett kellőképpen figyelembe venni, nevezetesen:

a) az optimális programozásnál a végtermék strukturájának a kialakításához kívülről megadott követelményeket vesznek fel; a probléma-programozás elemzi azokat a tényezőket, amelyek e strukturák különböző variánsait kialakítják;

b) az optimum-számításokban felteszik, hogy a termelési eljárások lehetséges variánsai kívülről adottak: a probléma-programozásban lehetőség nyílik a technikai fejlesztés feltételeinek a mélyebb elemzésére;

c) az optimum-számításokban előre meghatározott ágazatok, termékcsoportok között történt a választás, míg a probléma-programozásban nem befolyásolnak bennünket előre megadott nomenklaturák. A fejlesztési elképzelést olyan bontásban vizsgáljuk, amilyent az adott probléma megkövetel.

MI nem várható a probléma-programozástól? A Lengyelországban és külföldön szerzett tapasztalatok alapján a lengyel tervezők a módszer következő korlátait fogalmazták meg, amelyeket az első koncepciók kidolgozásánál nem lehetett teljes mértékben előrelátni.

Először: a probléma-programozás nem tudja biztosítani, hogy a népgazdaság fejlődésének és a gazdasági folyamatok irányításának teljes, összehangolt leírását adjuk. Ez abból fakad, hogy a problémára irányuló programozás minden lépésénél, tehát mind a fejlesztési célok és alcélok kijelölésénél, mind az eszközök meghatározásánál kiválasztjuk a vizsgálat konkrét tárgyát, ugyanakkor nem jelöljük meg, hogy mit "hagytunk el" a vizsgálatból, s ennek a "maradéknak" a súlyát sem tudjuk felbecsülni.

Másodszor: a vizsgált kérdések bonyolultsága folytán messzemenő egyszerűsítésekre van szükség, amelynek során a kevésbé fontosabbnak ítélt elemeket elhagyjuk, s az alcélokat és eszközöket különböző részletességig bontjuk le. Ezek az egyszerűsítések döntő mértékben intuíción alapulnak, tehát ismeretlen nagyságu hibát vihetnek bele a programozásba.

Harmadszor: a tudomány nem rendelkezik még teljesen kielégítő módszerekkel a bonyolult rendszerek fejlődésének dinamikus programozására vonatkozóan, ami különös jelentőséggel bír azokban az esetekben, amikor változik mind a rendszer strukturája, mind a tevékenység színvonala.

Negyedszer: a probléma-programozás fő előnyei a fejlődés tényezőinek részletes elemzésében nyilvánulnak meg. Más oldalról azonban a részletesség fokozásával nő az egyes mennyiségek jövőbeli értékének a bizonytalansága is. Nem tudjuk tehát objektíven megbecsülni a vizsgálatok részletességének racionális mértékét.

Ötödször: a probléma-programozásnak ott van különös jelentősége, ahol strukturális változások várhatók. Ezek az érvényben lévő folyamatok strukturájának "tehetetlensége" folytán csak hosszabb távon programozhatók. Az időhorizont távolodásának mértékében azonban csökken a jövőre vonatkozó feltételezések megbízhatósága, olykor pedig egyáltalán nincs elegendő alapunk egy meghatározott folyamat modellezésére. Itt is növekszik a bizonytalanság a programok helyességét illetően, ami egyrészt a variánsos megoldások alkalmazására kényszerít, másrészt arra, hogy lemondjunk a végső választásról, későbbi időpontra halasztva a döntést, amikor több bizonyossággal ítélhetünk a helyzetről.

Hatodszor: a nemzetközi környezetben olyan változások mennek végbe, amelyeket szinte lehetetlen előrelátni hosszabb időszakokra. Ez megköveteli, hogy megfelelő rugalmasságot biztosítsunk a rendszernek. A probléma-programozást azonban nagymértékben "megmerevít" az egymáshoz kapcsolódó és kvantifikált tevékenységek rendszerének az alkalmazása.

Hetedszer: a társadalmi-gazdasági fejlődés irányításának jelenlegi rendszere az ágazati-funkció-területi elrendezésen alapul. Nincs tehát adminisztratív "gondnoka" a végső szükségletek egyes csoportjainak (mint pl. a lakáskomplexumnak).

Mi a probléma-programozás racionális alkalmazási köre a központi tervezésben? A jelenlegi ismeretek alapján példászerűen a következő olyan alkalmazási területeket jelölik meg, amelyekkel kapcsolatban nem merül fel kétség:

- meghatározott társadalmi szükséglet kielégítésére felállított célok és alcélok rendszerének a megfogalmazása,
- a megvalósítás eszköz-együttesének a leírása, tárgyi (ágazati, tevékenységi), alanyi és területi összefüggésekben,
- a fejlesztési stratégia alapvető variánsainak a kijelölése,
- a különösen hosszú átfutási idejű tevékenységek (kéaderképzés, vagy beruházási-termelési vállalkozások stb.), valamint megkezdésük és megvalósításuk orientációs határidőinek (vagy legalább egymásutániságuknak) a kijelölése,

- az egyik legfontosabb információalap kialakítása az ágazatok, a termelési egységek és a területek fejlesztési programjainak kidolgozásához.

A lengyel hosszútávú tervezésben több mint harminc stratégiai problémát jeleltek ki, amelyekre vonatkozóan már hozzáláttak a komplex programok kidolgozásához, a következő öt témakörben 1. a társadalom anyagi szükségleteinek főbb fajtái, 2. fűtőanyag-energetikai és nyersanyag-gazdálkodás, 3. több ágazatra kiterjedő technológiai kérdések, 4. nemzetközi együttműködés, 5. az infrastruktúra fejlesztése.

Az 1976-1980-as népgazdasági tervjavaslat kidolgozásához megadott útmutatás már tartalmazza azokat a módszertani megállapításokat, amelyek az egyes kiválasztott probléma-programoknak az ötéves tervezésbe történő beiktatására, valamint a minisztériumoknak és a megyei hivataloknak az ebben a körben készülő tervjavaslatok konkretizálása során történő együttműködésére vonatkoznak. Az 1976-80-as tervbe bevett programok a következők:

1. a gazdasági integráció fejlesztése a KGST tagországokkal,
2. a főként országokba és a harmadik világba irányuló export fejlesztése,
3. a népgazdaság kemizálása,
4. nyersanyag-gazdálkodási program,
5. egészségügyi program,
6. az oktatás és nevelés fejlesztésének programja,
7. lakásépítési program.

Horváth József^{x)}

^{x)} Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

VIZSGÁLAT A TERMÉKPOLITIKÁRÓL DÁNIABAN¹⁾

A Dániai Ipari Szövetség megbízásából Dániában kutatást folytattak az ipari termelés kívánatos irányainak meghatározására. A kutatás eredményeiről egy most nyilvánosságra hozott kiadvány számol be: "Az ipari vállalatok termékpolitikája".

A kutatás a dán ipar két alapvető fontosságúnak tartott kérdésére keresett választ:

- milyen új termékek gyártása lenne kívánatos, és
- milyen termékek gyártását célszerű megszüntetni?

A termékpolitikáról és termékfejlesztésről folyó viták előterében rendszerint az első kérdés áll, pedig a második fontossága sem elhanyagolható. Ha ugyanis a vállalat a döntést, a választ e téren a végletekig halogatja, rendszerint súlyos veszteségeket okoz magának.

A vállalati termékpolitika kialakításához sok segítséget nyújthat, ha tudjuk: milyen tényezők határozzák meg egy-egy termék jövedelmezőségét. A kutatás szerint erre elég nehéz általános érvényű választ adni. Az ugyanis, hogy egy termék gazdasági szempontból sikeres lesz-e vagy sem, számos egyedi feltételtől függ. Ennek ellenére léteznek a termékpolitika szempontjából lényeges, általánosan érvényes tényezők. Példaként megemlíthetők azok a feltételek, amelyek egyértelműen megmagyarázzák: miért nincs gépkocsigyártás Dániában? Ha pedig ilyen feltételek léteznek, akkor egy olyan termékpolitika, amely ezeket a feltételeket a maga javára fordítja, jóval sikeresebb lehet, mint amely figyelmen kívül hagyja ezeket. A vizsgálat ezért egyik fő feladatának az ilyen jellegű feltételek megállapítását tekintette.

A kutatás az ipari termelés feltételeinek igen nagy számát tekintette át, a termék minőségétől és árától a környezetvédelmi problémákon keresztül a termelési költségkig. Mindezen feltételekre vonatkozóan a kérdéseket a kutatók alternatív válaszlehetőségekkel együtt tették fel. A termelés gépesítettségi fokára vonatkozóan például az alábbi válaszlehetőségeket jelölték meg:

¹⁾ Az Integrator (a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetségének kiadványa) 1976. 1. száma alapján.

- Kézi erővel végzett munka
- Alacsony gépesítettség fok
- Magas gépesítettség fok
- Automatizált termelés

A vizsgálatba a legkülönbözőbb ágazatokból véletlenszerűen kiválasztott nagy számú vállalatot vontak be. Mindegyik vállalat négy termékre vonatkozólag válaszolta meg a kérdőíven szereplő 29 kérdést, mégpedig két magas jövedelmezőségű, egy közepesen jövedelmező és egy veszteséges termékre²⁾.

A kutatók ily módon arra kívántak választ kapni, hogy vajon az alternatív válaszok egy része jellemzőbb-e a jövedelmező termékekre, mint a veszteségesekre. A kérdések nagy része ugyanis nem tartalmazott különbséget aszerint, hogy milyen terméket vizsgálnak. Az eredmények alapján nyolc kérdés esetében különböztethetők meg határozottan a válaszok aszerint, hogy jövedelmező, vagy veszteséges termékekre vonatkoznak-e. Ezt a néhány tipikus különbséget a két csoport között általános jövedelmezőségi tényezőknak nevezték el.

A vizsgálat szerint e tényezők nem jeleznek törvényszerűen különbséget minden jövedelmező és veszteséges termék között, gyakoriságuk azonban elég nagy ahhoz, hogy érdemes legyen ezekkel a vállalati termékpolitika kialakítása során különösen foglalkozni. A nyolc tényező a következő:

- a termékminőség,
- a termék ötletének eredete,
- a versenyhelyzet Dániában,
- a versenyhelyzet külföldön,
- az export részesedése az összértékesítésből,
- a termék részaránya a hazai piacokon,
- a termék részaránya a külföldi piacokon,
- a termék gyártásának gépesítettség fok.

A különböző tényezők vonatkozásában a kutatás olyan jellegű megállapításokat tett, hogy a magas jövedelmezőségű termékek általában jobb minőségűek, mint a veszteségesek, gyakrabban saját fejlesztés eredményel, részesedésük jóval na-

²⁾ A vállalatok megadott jellemzők alapján saját maguk választhatták ki a termékeket.

A termékekre vonatkozó egyes kérdések pontszámai

		Pontszám
Minőség	Kiváló	25
	Jó	5
	Közepes, vagy rossz	- 60
Eredet	Saját ötlet	20
	Vevő ötlete	5
	Általánosan ismert	- 15
Verseny Dániában	Gyenge	10
	Átlagos	25
	Jelentős	- 30
Verseny külföldön	Gyenge	10
	Átlagos	20
	Jelentős	- 10
Export részesedés	5 % alatt	- 30
	5 - 50 %	25
	50 - 85 %	35
	85 % felett	5
Placi részesedés Dániában	5 % alatt	- 35
	5 - 14 %	- 25
	15 - 50 %	15
	50 % felett	25
Placi részesedés külföldön	5 % alatt	- 25
	5 % felett	30
Gépesítetttségi fok	Kézimunka	- 35
	Alacsony gépesítetttség	- 15
	Magas gépesítetttség	15
	Automatizáltság	40

gyobb az exportból, stb. Az eredmények sok vonatkozásban hasonlóak a Harvard Business School korábban végzett vizsgálatának eredményeihez.³⁾

A kutatás szerint nem elégséges az egyes kérdések válaszainak külön-külön értékelése. Ez ugyanis csak arra nézve ad információt, hogy milyen kapcsolatban van az adott tényező a termék jövedelmezőségével, más tényezők változatlanságát feltételezve.

A 8 kiemelt feltételnek a termékek jövedelmezőségére kifejtett együttes hatását pontozásos rendszerrel értékelték. A nyolc kérdés alternatív válaszainak mindegyike a terméket bizonyos számú (pozitív, vagy negatív) ponttal értékeli. A nyolc pontérték együttes összege képet ad arról, milyen mértékben közelíti meg a termék a tipikusan magas jövedelmezőségűnek nevezhető termékek pontszámát. Az egyes lehetséges válaszok pontjait a kutatás eredményei, a vas- és acélpár, a műanyaggyártás, a textilipar, a ruházati ipar, a vegyipar és az elektronika 133 vállalatának véleménye alapján állapították meg. Pozitív pontszámot azokhoz a válaszokhoz rendeltek, amelyek a magas jövedelmezőségű termékeknél voltak gyakoribbak, az ellenkező esetben pedig negatív pontszámot kapott a válasz.

A pontozásos teszt természetesen a részletes elemzést nem pótolja, de két jövedelmezőnek tűnő termék esélyeinek előzetes, közelítő becsléséhez jól használható. Más szóval, ha a bevezetésre tervezett termékekre vonatkozóan nincsenek más információink, erősebb érvként azt célszerű választani, amelynek pontösszege a teszt alapján magasabb. Minél nagyobb a különbség egyébként a pontértékek között, annál nagyobb a valószínűsége, hogy helyesen választunk.

Dr. Botos Balázs

³⁾ Lásd: Schaeffer, S.: Impact of Strategic Planning on Profit Performance. Harvard Business Review, 1974. 3-4. sz.

SZOVJET MUNKASZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK

Az utóbbi években a Szovjetunióban megélénkültek azok a kutatások, amelyek a munkával való elégedettségre, a munka tartalmának gazdagítására, a dolgozónak a munka szervezésébe-vezetésébe való fokozottabb bevonására és ezeknek a teljesítménnyel való összefüggéseire irányulnak. A témakörben folytatott kutatások elméleti és módszertani megalapozásában jelentős szerepet töltött be A. G. Zdravomiszlov, N. D. Rozsin és V. A. Jadov "Ember és munkája" című műve.^{x)} Ez a tanulmánykötet jelentős mértékben járult hozzá a munkaszociológiai kutatások olyan területekre való kiterjesztéséhez a szocialista országokban, amelyek korábban elsősorban a tőkés szakirodalomból váltak ismertté. Az alábbiakban néhány olyan - a közelmúltban végzett - kutatásról számolunk be, amelyek módszertani szempontból vagy felméréseik széles köre folytán nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot.

A problémakör újszerű módszertani megközelítéséről számol be G. N. Szokolova "Kísérlet az iparvállalat követelményei és a munkások elvárásai közötti kapcsolat felmérésére"^{xx)} című cikke. A szerző abból indul ki, hogy a vizsgált témakör - a munka jellegével, tartalmával való elégedettség problémája - nem új, közel egy évtizede kutatott tárgya a szovjet szociológiának, azonban csak az utóbbi időben fejlődött fel az a gondolat, hogy az elégedettség színvonalát a dolgozók felé támasztott követelmények megvalósításával együtt kell vizsgálni.

A szerző ehhez az irányzathoz csatlakozva olyan konkrét módszert dolgozott ki, amelynek alkalmazásával felmérhető, hogy a munkásokkal szemben a vállalat ál-

^{x)} Zdravomiszlov, A. G., Rozsin, N. D., Jadov, A. G.: Cselovek i ego rabota, 1967. Leningrád.

^{xx)} Szokolova, G. N.: Opit izmerenija vzaimosvjazej trebovanyij promislenogo predprijatija sz potrebnoszt'jami rabocsego. Szociologiceszkije izsledovanyija. Moszkva, 1976. 1. sz.

tal támasztott követelmények milyen kölcsönhatásban vannak a munkások ezen követelményekhez való alkalmazkodásával (elégedettségi fokával). A módszer a termelőtevékenység három alapvető jellemzőjének önmagában és kölcsönhatásában vett mennyiségi elemzésén alapul. A jellemzők: a munkással szemben támasztott követelmények, a munkás ezen követelményekkel való elégedettsége és a munkás teljesítményének mutatói.

A szerző a követelmények két típusát: a technológiai és az un. sztuációs követelményeket különbözteti meg. Az előbbiekhöz sorolja az előbbrejutás lehetőségét, a munka bonyolultságát, intenzitását és változatosságát, a technológiai előírások betartásának szigorúságát, munkaközi szünet egyéni beiktatásának lehetőségét, a társaival való munkaközbeni kommunikáció fokát. A sztuációs követelmények: a munkakörülmények jellemzői, a munkabér, a műszakszám, a művezetői ellenőrzés szigorúsága. A munkás ezen követelményekkel való elégedettségének foka olyan mechanizmusnak tekinthető, amely szabályozza a munkás beilleszkedését a termelő tevékenységbe. A szerző a beilleszkedés objektív mutatójának a munkás egyéni teljesítményét tekinti.

A módszer gyakorlati alkalmazhatóságát egy 200 fős mintán próbálták ki. Az adatgyűjtésre két segédeszköz, mérési skálák és kérdőívek szolgáltak. A skálák - amelyek a követelményekre vonatkozó információk értékelését teszik lehetővé - empirikus megfigyelések számszerűsítésén alapulnak. A munkásokhoz intézett kérdőív 3 részből állt. Az első rész a munkás szaktudásának, képességeinek érvényesítési fokával kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. A második rész - a készségek érvényesítésére ható - munkakörülményekkel való elégedettségére vonatkozott. A harmadik részben a megkérdezett személyi adatait (életkor, stb.) tüntették fel.

A munkásoknak két párhuzamos kérdéssorra kellett választ adniuk. Az egyik kérdéssorra adott válaszok arra utaltak, hogy a munkás hogyan jellemzi az egyes követelmény-ismérveket, a másik kérdéssorra adott válaszok pedig arra, hogy az adott követelmény-ismérvek közül melyiket helyezi előtérbe. A kérdéspárra adott válaszok különböző kombinációja lehetséges (a teljes egybeeséstől a teljes eltérésig) és ez százalékosan is kifejezhető. Az egyes követelmények értékelése so-

rán kapott mutatók átlaga adja a munkásnak a szakismeretel és készségei igénybevételevel kapcsolatos elégedettségét tükröző indexet.

A felmérés során összevetették az elégedettségi mutatókat a normatелjesítési mutatókkal. Bebizonyosodott, hogy a munkatелjesítmény növekedésének arányában nő a technológiai követelményekkel való elégedettség, de ez az összefüggés fordítottn is fennáll. Ez a kölcsönhatás az egyes rész-követelményeknél is érvényes, azonban a kölcsönhatás nem mindig azonos intenzitású. (Pl. a keresettel való elégedettség erősebben hat a teljesítményre, mint fordítva.) A szerző szerint ez arra utal, hogy a vizsgált követelményekkel kapcsolatos magasabbelégedettségi színvonal eléréséhez eleve olyan feltételeket kell teremteni, hogy a dolgozók teljesíthessék, ill. túlteljesíthessék az előírt normákat.

Az egyes követelményekre vonatkozó elégedettségi mutatók és annak a mutatónak az összevetése, amelyben tükröződik a munkások elégedettsége szakismere-tek, készségeik alkalmazásával, ugyancsak érdekes összefüggések feltárását tette lehetővé. Így pl. e vonatkozásban a legszorosabb korrelációt a munka bonyolultsága és a perspektíva lehetőségei mutatták. A munkabér motivációs funkciójának további tisztázásához járult hozzá a vizsgálat azon megállapítása, hogy a munkabérrel való elégedettség elsősorban a szakismerek, készségek érvényesítését befolyásoló tényezőkkel való elégedettségre hat. E mutatót ugyanis, számos összetevője közül, éppen a munkabérrel való elégedettség színvonala befolyásolja legerősebben.

A. V. Tyihonov "A munkás termelési önállóságának hatása a munkához való viszonyra" című cikkében^{x)} megállapítja, hogy főként a munkagazdagítás azon típusai kerültek előtérbe, amelyek gépesítés útján valósíthatók meg. E folyamatnak a gyakorlatban is tapasztalható - és szélesesen kutatott - vetülete egyrészt a szellemi igénybevétel növekedése a munkás-munkakörökben, másrészt a karbantartó-gépkezelői és operátori munkakörben foglalkoztatottak arányának növekedése. A szerző szerint ily módon a munka gazdagítása csak "horizontálisan" megy végbe, vagyis tulajdonképpen csak az ember-gép rendszerben következik be a funkciók újrafelosztása. Legalább ilyen fontos ugyanakkor a - meglehetősen elha-

^{x)} Tyihonov A.V.: Vlijanie proizvodstvennoj szamosztovaj'elinoszty rabocsego na otnosenie k trudu. Szociológicseszkie Iszledoványija, Moszkva, 1976. 1. sz.

nyagolt - "vertikális", vagyis a végrehajtó és az ellenőrző-irányító munka közötti funkció-felosztás, amelyet a szerző a munkások termelési önállóságának problémájaként értelmez.

A szerző termelési és technológiai önállóságot különböztet meg. Ez utóbbi a munkásnak a technikától, a technológiától való függetlenségét tükrözi; a termelési önállóság ugyanakkor arra utal, hogy mennyire tölti be a munkás a munkafolyamat - munkaszervezési értelemben vett - ellenőrzésének és irányításának funkcióit.

A termelési önállóság problémájának aktualitását fokozza egyrészt a komplex automatizálás bevezetése, másrészt új típusú szakmákkal rendelkező szakemberek alkalmazása. A szerző szerint lényeges kérdés, hogy a munkatevékenységek kialakításában, szervezésében és ellenőrzésében milyen mértékű önállóság tekinthető optimálisnak, szociális és gazdasági szempontokat egyaránt figyelembe véve. Azt az eddig elterjedt felfogást ugyanis, miszerint a gazdasági megfontolások alapján kialakított vezetési struktúra és funkciók automatikusan oldják meg a kérdés szociális vetületét - így a termelési önállóság problémáját - is, nem igazolta a gyakorlat. Erre utal a jelenlegi helyzet, amikor a "technológia" és "termelési" önállóság kölcsönös viszonya meglehetősen spontánul, messze nem mindig optimálisan alakul, s ez a munkához való viszony alapvető jellemzőire is rányomja a bélyegét.

A kutatás során a munkához való viszony jellemzésére alkalmazott mutatókat a szerző nemcsak a szokásos objektív és szubjektív tényezők szerint rendszerezte, hanem azokat a munkafolyamatot és a munka eredményességét jellemző mutatók csoportjára bontotta. Ezt az indokolta, hogy míg a munka folyamatában az egyén a termelés többi résztvevőjével kerül kapcsolatba, addig a munka eredménye a termék társadalmi jelentőségének értékelésén alapul. A szerző szerint a munkához való viszony elsőrendű életszükségletté való átalakulása éppen azáltal valósul meg, hogy a munka társadalmi fontosságának értékelése áthelyeződik a munkafolyamat eredményéről (a termékről) magára a munkafolyamatra.

Erre az "áthelyeződésre" a munka (funkcionális) tartalma és a munkás (termelési) önállósága közelítésének mértékében kerül sor. E gondolatmenet további hipotézisek felállítását tette lehetővé, amelyeket az empirikus kutatás is igazolt:

1. A munkás munkatevékenységének - a kutatás során is figyelembe vett - objektív mutatói bonyolult strukturát alkotnak, amelynek alapja a munka folyamatát és annak eredményességét jellemző mutatók közötti eltérés.

2. A munka funkcionális tartalma és a munkások termelési önállósága meghatározottságának eltérő jellege a tényezők viszonylagos függetlenségét eredményezi.

3. A munkások termelési önállósága legalább olyan mértékben hat a munkához való viszony mutatóira, mint a munka funkcionális tartalma.

A hipotézisek igazolására széles körű empirikus felmérést végeztek egy 3500 főt foglalkoztató vállalat munkásai körében. A munka tartalmának szakmankénti meghatározására 960 munkanap-felvételt készítettek. A munkások termelési önállóságának megállapítása a művezetőkkel és a munkásokkal folytatott részben névtelen, részben nyílt interjúk alapján történt. Az objektivitás fokozására felhasználták a vállalat termelési technológiájára és szervezeti felépítésére vonatkozó adatokat is.

A kutatás előkészítésének jelentős szakasza volt a szakmák (foglalkozások) meghatározott ismérvek szerinti csoportosítása. A munkatartalom szerinti csoportosításnál a következő kritériumokat vették figyelembe: a gépesítettség foka, a technológiai folyamatok kiszolgálásához szükséges technikai funkciók jellege (figyelés, gépkezelés, stb.), a szellemi és fizikai igénybevétel aránya, továbbá a foglalkozásnak a termelés funkcionális strukturájában elfoglalt helye (alap-, kiegészítő, stb.).

A termelési önállóság fokának meghatározása a munkásnak egyrészt az ellenőrző, másrészt az irányító funkciókban való részvétele alapján történt. Ez utóbbi a munkafeladat tervezésében és végrehajtásának szervezésében való közreműködésre vonatkozott. A munkához való viszony objektív mutatóit - mint eredmény-mutatókat - az egyéni teljesítmény, a munka minősége, az újító mozgalomban való részvétel, stb. alkották, míg a munkafolyamat mutatóit a technológiai funkciók végrehajtásának színvonala, a munkaeszközök kezelésmódja, a munkaidővel való gazdálkodás, az anyagfelhasználás célszerűsége, a kölcsönös segítségnyújtás alapján állapították meg.

Az empirikus felmérés számszerűen alátámasztotta a hipotéziseket. Bebizonyosodott, hogy a munka eredményességét és a munka folyamatát jellemző mutatók

valóban jelentős mértékben eltérnek egymástól: pl. a magas normateljesítés gyakran párosul munkaidővesztéssel, anyaggazarlással stb. A termelési önállóságnak, a munkatartalomnak és a munkatevékenység jellegének az összefüggésére vonatkozóan azt tapasztalták, hogy a tartalmas munka azoknál a szakmacsoportoknál párosul a termelési önállóság viszonylag alacsony színvonalával, amelyek a komplex gépesítés és automatizálás átmeneti stádiumában vannak. A "tartalmatlan" munkák azokban a szakmacsoportokban járnak együtt a munkás nagy foku termelési önállóságával, amelyeket a közeljövőben gépesítenek; ezek többsége a segéd- és kiszolgáló termelési folyamatokban található. A munka tartalma és a munkás önállósága közel azonos színvonalon, egyrészt a teljesen gépesített, másrészt a kvalifikált kézi munkát igénylő termelési technológia esetén alakul ki. A harmadik hipotézist támasztja alá az a megfigyelés, hogy míg a munka funkcionális tartalma a munkafolyamat mutatóival, addig a termelési önállóság a munka eredményességével mutat szorosabb összefüggést.

A szerző végül hangsúlyozza: a munkások termelési önállóságára vonatkozó kutatások eredményeinek nagy gyakorlati jelentőségük van a munka társadalmi és gazdasági hatékonyságának emelése szempontjából. Így például sokatmondó az a vizsgált vállalatoknál tapasztalható helyzet, hogy a munkások közel 2/3 részének termelési önállósága meglehetősen korlátozott; munkájuk tartalma és rendje kizárólag a munka mennyiségének mindenkor elosztásától függ. Ilyen körülmények között az egyén munkájának hatékonyságát döntően az adminisztratív-irányító szervezet szervezőképessége határozza meg. A dolgozók teljes "mentesítése" a felelősségvállalástól, az önálló munkaszervezés lehetőségétől - éppen e funkciók túlzott központositottsága miatt - csökkenti a munka vonzerejét a dolgozó számára.

A szovjet munkaszociológiai kutatások gyakran foglalkoznak a munkafegyelemmel kapcsolatos kérdések vizsgálatával. A szovjet szerzők a munkafegyelem megszilárdításában - idesorolják a fluktuáció csökkentését is - a teljesítmények növelésének jelentős tartalékát látják.

A munkafegyelem deficitiójának értelmezése nem egységes. Sokan vallják ugyanis, hogy a munkafegyelem lényegében leszűkíthető a termelési folyamat résztvevőinek olyan magatartására, amely a munkajogi normák előírásainak meg-

felel. J. L. Szokolnyikov "A szocialista munkafegyelem és javításának módszereivel" című cikk^{x)} szerzője nem osztja ezt a nézetet, a munkafegyelmet társadalmi jelenségnek tekinti. Ez a koncepció - hangsúlyozza - összhangban van a lenini munkafegyelem-fogalommal is, amelynek ismérvei: a kollektívizmus és elvtársi együttműködés, a kollektívába vetett bizalom, az önállóság és a kezdeményezés a munkában.

A szocializmus építésének egyes szakaszaiban eltérő módszereket és eszközöket alkalmaztak a munkafegyelem biztosítására, ill. fokozására. Az a tény, hogy napjainkban új követelményeket kell támasztani a munkafegyelem erősítése érdekében, több okra vezethető vissza: a társadalmi termelés növekvő volumenére, a termelés tudományos-technikai színvonalának emelésére, a specializáció és kooperáció következtében kialakult gazdasági kapcsolatok bonyolultságára, stb. A munkafegyelem alakulását befolyásoló tényezők érzékeltetésére a szerző a Szovjetunió különböző vállalatainál az utóbbi években végzett szociológiai felmérések eredményeinek bemutatása alapján vállalkozott. A nyugat-szibériai, valamint a kuznyeci kohászati üzemben végzett szociológiai kutatások - amelyek során a munkafegyelmet a munkahelyi hiányzások, ill. az önkéntes kilépések alapján mérték - arra utalnak, hogy az igazolatlanul hiányzók legnagyobb hányadát a vállalatnál 3 évnél kevesebb ideje dolgozók alkotják. Megállapították, hogy fordított kapcsolat áll fenn az életkor, a szakképzettség színvonala, a munka jellege, a munkakörülmények és a munkafegyelem mutatói között.

A kuznyeci iparvidék számos vállalatánál a társadalmi szervek és a személyzeti osztályok munkatársai beszélgetéseket folytattak azokkal a dolgozókkal, akik fegyelmi vétséget követtek el. Az interjúk a munkafegyelem megsértésének alábbi főbb okait tárták fel: az önfegyelem hiánya, a kedvezőtlen családi körülmények, a városi közlekedés és egyéb szolgáltatások hiányosságai, a munkafeltételekkel (munkabér, munkakörülmények, stb.) való elégedetlenség. Az igazolatlan hiányzások 90 %-a, közvetve vagy közvetlenül, az alkoholizmussal volt kapcsolatos. A beszélgetésbe a munkafegyelmet betartó munkásokat is bevonták, tőlük arra kértek választ, hogy milyen intézkedéseket tartanának a leghatékonyabbnak

^{x)} Szokolnyikov J. L.: Szocialiszticeszkaja diszciplina truda i puti k nejemu ulucsenyiju. Szociologiceszkije Iszledovanyija. Moszkva, 1976. 1. sz.

a fegyelemsértőkkel szemben. Mind az igazolatlan hiányzásokért, mind az ittas állapotban való munkahelyi megjelenésért a megkérdozettek többsége fegyelmi intézkedést (elbocsátás, megróvás) várna, de sokan morális következményeket (nyilvános megróvás, elmarasztalás) és anyagi konzekvenciákat is szükségesnek tartanának. A felettesek utasításainak be nem tartásáért döntően erkölcsi ráhatás, kisebb részben fegyelmi eljárás alkalmazását látnák célszerűnek; a késést szinte kizárólag erkölcsi elmarasztalással büntetnék.

Felismerve a tudományos munkaszervezésnek és a kollektíva erejének a munkafegyelem megszilárdításában játszott szerepét, a szerző utal azokra a kezdeményezésekre, amelyek a munkaszervezés fejlesztésének és a munkahelyi kollektívák közreműködésének együttes hatásaként vezettek sikerre. Ezek közül az ún. "brigádvállalási rendszer" bizonyult olyan módszernek, amely mindkét követelménynek eleget tesz. Ezekben a brigádokban maximálisan megvalósították a tudományos munkaszervezés elveit (munkahelyre lebontott műveletterv, folyamatos anyagellátás biztosítása, stb.), ugyanakkor a brigádtagok többsége 3-4 szakmával rendelkezett. Ezeknek a feltételeknek köszönhető, hogy - a megfigyelések tanúsága szerint - gyakorlatilag nem fordult elő állásidő, a kilépések száma is minimális volt. A rendszer olyan bérezési módszerrel párosult, amelynél az egyéni kereset a kollektíva összteljesítményétől is függ.

A szerző utal arra az összefüggésre, amely a munkafegyelem egyik eleme, a fluktuáció és a termelő kollektíva között áll fenn. Több vállalati felmérés utal arra, hogy minél kisebb a fluktuáció, tehát minél "stabilabb" a kollektíva, annál magasabb a munkafegyelem színvonala, egyébként azonos feltételek mellett. Tekintettel arra a jelentős szerepre, amelyet a Szovjetunióban a szocialista munkaversenynek tulajdonítanak a kommunista emberré nevelésben, a szerző utal e tényezőnek a munkafegyelemmel való összefüggéseire is. A témára vonatkozó számos felmérés közül egy nagy vegyipari vállalatnál végzett vizsgálatot mutat be részletesebben. Eszerint a hiányzások és a munkaverseny egyéni részvevőinek a vállalat összlétszámához viszonyított aránya egyértelműen mutatja, hogy a részvétel növekedésének függvényében jelentős mértékben csökken a 100 dolgozóra eső igazolatlan mulasztások aránya.

Berkó Lilla

A MUNKA HUMANIZÁLÁSA AZ NSZK-BAN

A fejlett iparu tőkés országokban, különösen az utóbbi évtizedben, mind több sző esik a termelés s a munka emberi tényezőjéről; általános gyűjtőfogalomként a munka humanizálásának nevezett teendők fokozódó jelentőségéről. Hazánkban elsősorban a Skandináv országok egyes jelentősebb iparvállalatainak ezirányu kísérletei váltak ismeretessé /1/. Az Ipargazdasági Szemlében is több beszámoló érintette a munka humanizálása témakör egyes vonatkozásait /2, 3/. Az alábbiakban áttekintést adunk az NSZK-ban folyó, a munka humanizálása fogalomkörbe sorolt törekvésekről. Ennek aktualitást adott - s egyben lényeges információs bázisát is képezte - az Essenben ez év tavaszán megrendezett, nagy apparátussal előkészített, azonos témakörű kongresszus /8/.

A munka humanizálása kifejezés általános, kevésbé körvonalazott gyűjtőfogalom, amelyet a témával foglalkozó szakemberek, illetőleg szervezetek is különféleképpen értelmeznek, deklarálva a fogalom definíciatlanságát /4, 5/.

Vannak akik a témakört gyakorlatilag az ergonómiai követelmények (a közvetlen gép-, ember-, környezet kapcsolatrendszer) kielégítésének körére korlátozzák (nagyjából ez felel meg a hagyományos értelmezésnek), mások tágabb összefüggéseket és a környezetvédelemnek az ipari munkával kapcsolatos vonatkozásait is beleértik e fogalomba. Ezért célravezetőbb és helyesebb képet ad a munka humanizálása körébe tartozóként deklarált állami és szakszervezeti célkitűzések, akciók számbavétele. Ez egyben rámutat, hogy melyek azok a súlyponti problémák, amelyek a tőkés államigazgatást és a munkavállalókat képviselő szakszervezeteket elsősorban foglalkoztatják. Ezt a képet egészíti ki néhány jellegzetes vállalati akció áttekintése.

A "munka humanizálás" állami programja

A munka humanizálása fokozásának állami programját a Szövetségi Kutatás- és Technológiaügyi Minisztérium által ajánlott és deklarált kutatási-fejlesztési főirány (hazai terminológiával kifejezve: célprogram) alkotja /6, 7/.

A program általános célja annak vizsgálata, hogy milyen lehetőségek állnak fenn a munkafeltételeknek az eddiginél jobban a dolgozó ember szükségleteihez igazítására. Anélkül, hogy ennek az áttekintésnek a keretében ideológiailag problémákra is bővebben kitérnénk, szükséges előljáróban kiemelni: nagyjelentőségű, hogy a fejlett tőkés országokban komoly törekvések jelennek meg a munka humanizálása területén. Ugyanakkor a konkrét programokból is megállapíthatóan, a kategóriát társadalmi vonatkozásban egyértelműen a konkrét munkavégzés szűkebb vagy tágabb körülményeire (következményeire) korlátozzák. Alapvető céljuk a placi igények változásának jobban megfelelő rugalmas munkastrukturák és stabilabb, a vállalati érdekeket jobban magáévá tevő munkaerő-állomány biztosítása.

A minisztérium akcióprogramja részletesen a következő célokat tűzi ki:

a) Munkavédelmi mutatók, irányértékek, a gépekkel, berendezésekkel, munkahelyekkel szembeni minimális ergonómiai követelmények kidolgozása. E program keretében mind a törvényeket, rendeleteket és általános igazgatási előírásokat, mind pedig a balesetelhárítási szervek baleset-megelőzési előírásait és a gazdasági, valamint szakmai szervezetek által kidolgozott műszaki szabályzatokat összhangba kell hozni az emberhez méltó munkaviszonyokra vonatkozó felismerésekkel (azaz érvényesíteni az ergonómiai követelményeket).

b) Az ember szempontjából megfelelő technológiák, munkafolyamatok kifejlesztése. Fel kell tární, hogy melyek azok a megerőltető munkahelyek, amelyekhez új technológiát; új gépeket és kezelési rendszereket, új irányító és ellenőrző berendezéseket vagy új szállítóeszközöket kell kifejleszteni, s ezek bevezetésével kiváltani nem megfelelő munkahelyeket. Másfelől vizsgálni kell, hogy az újonnan kifejlesztett eljárások és termékek nem hatnak-e esetleg hátrányosan az érintett dolgozókra.

c) Az emberi követelmények komplex érvényesítése a munkaszervezésben. Ebben az összefüggésben az irányelvek nyomatékkaal hívják fel a figyelmet arra, hogy nem elegendő olyan munkakörülményeket kialakítani, amelyek pusztán a balesetektől és az idő előtti elhasználódástól óvják meg a dolgozókat. Olyan szempontok is érvényesüljenek, hogy a munka érdekes, megelégedettséget adó legyen, biztosítson fejlődési lehetőséget, a munka tartalmának gazdagabbiá tételét. Összességében: törődést az emberrel, mint egyénnel.

d) A munkaszervezésre és a munkahely kialakításra mintaként szolgáló modellek kidolgozása.

e) A tudományos felismerések (és vállalati tapasztalatok) elterjesztése és hasznosítása. Ezzel kapcsolatban külön kiemeli a program a munkakörülmények javítására alkalmas tudományos felismerések hasznosításának útjában álló akadályok elemzésének jelentőségét, valamint, hogy miképpen lehet ezeket az akadályokat elhárítani. Felveti a munkavédelmi, technikai és a munkatudományi ismereteknek a főiskolákon, a szakiskolai oktatásban és a továbbképzés keretében történő oktatásának szükségességét.^{x)}

Érdekes ezzel kapcsolatban idézni egy kongresszuson elhangzott előző megállapítását, amely szerint az egyik leglényegesebb megoldandó feladat a mérnöki szemlélet megváltoztatása; amikor a ma irányító munkát végző mérnökök tanultak, akkor a gépesítés-automatizálás, a korszerű technika állt a képzés középpontjában. Ma már új formákra van szükség; figyelembe kell venni az emberi tényezőt is, ezzel összefüggésben nemcsak a vállalat gazdasági, hanem a nemzetgazdasági szemlélet is előtérbe kerül.

A Minisztérium fejlesztési koncepciója kifogásolja a munka humanizálás problémakörének és elemeinek elszigetelt szemléletét. Megállapítja, hogy egy lehetőleg minden terhelési tényezőre kiterjedő szemlélet feltételei még csak csírájukban vannak meg. A dolgozókat terhelő és zavaró tényezőket egymástól elkülönítve működő tudományági intézmények vizsgálják, amelyek kutatási- és munkamódszerei sokszor lényegesen eltérnek egymástól. Ehhez járulnak a kölcsönös megértés azon nehézségei, amelyek a szakkifejezések összehangolatlanságából származnak. Fontos az olyan kutatások szorgalmazása, amelyek a dolgozók életének bizonyos súlyponti területei átfogó vizsgálatára vonatkoznak. Ez ösztönzést ad új kutatási módszerekre és az egyes tudományágak közötti szorosabb együttműködésre.

A koncepció az összefüggéseket tágabb, társadalmi vonatkozásokra is kiterjeszti: "Fel kell tenni például a kérdést, hogy a jólét növekedése, a művelődési

^{x)} A munkavédelmi szakképzéssel (munkavédelmi felügyelők és üzemi munkavédelmi megbízottak) a Szövetségi Munkavédelmi és Balesetkutatási Intézet foglalkozik, több hónapos intenzív tanfolyamok keretében.

lehetőségek, a családi viszonyok, a társadalombiztosítás, vagy éppen lakásviszonyok hatnak-e a munkakörülményekre, és ha igen, hogyan.

Ebből a szempontból különösen fontos megvizsgálni, hogy a felnövekvő nemzedék milyen módosult elvárásokat fűz a munkához. Tanulmányozni kell, hogy a - gyakran a műveltségi színvonal emelkedéséből származó - növekvő igények hogyan hatnak a munka tényleges alakulására. Ennek ismerete annál fontosabb, minél kevésbé vannak összhangban a munkahelyi kvalifikációs követelmények a gazdaság egyes területein a növekvő műveltségi színvonallal.

A munkában szerzett tapasztalatok döntően befolyásolják az egyéb társadalmi területekkel, sőt a magánélettel kapcsolatos beállítottságot és magatartást. Meg kell vizsgálni pl. hogyan függ a nevelésből adódó magatartás, a szociális elkötelezettség, valamint az információs és kommunikációs magatartás a munkaszervezés bizonyos formáitól, bizonyos tevékenységektől (mint pl. az állandóan ismétlődő elszigetelt részmunka) és a munkával járó speciális megterhelésektől /6/.

A Minisztérium által támogatott, 1976-ban intézeti-vállalati közös kutatásban levő témák száma 122, kb. 100 millió DM összértékben. Ebből mintegy 20 % a munkafolyamat technikai eszközei, 11 % a zaj és rezgéscsökkentés, 23 % az ergonómia és biztonságtechnika, 5 % munkaegészségügy, 41 % vegyes, zömében konkrét munkarendszer fejlesztés témáira és konferenciák, tapasztalatcserék támogatására van előirányozva.

A szakszervezetek törekvései a munka humanizálására

Az NSZK Szakszervezeti Szövetsége és egyes ágazati, illetve rétegszakszervezetek erőteljes harcot folytatnak a mind intenzívebbé váló termelés és a tömegszerűség növekedése folyamánként létrejött, egyoldalúan technikai- gazdasági szempontok szerint gépesített és szervezett munkafolyamatok emberibbé tételéért. A gazdasági fellendülés időszakában sikerült elérniük, hogy a 70-es évek elejétől különböző rendelkezések biztosítsák a munkavédelemmel, a munkakörülmények javításával, általában az ergonómiai szabályokkal kapcsolatos legfontosabb követelmények érvényesítését. A gazdasági recesszió bekövetkeztével azonban - párhuzamosan a munkanélküliség fokozódásával, azaz a munkások létbizonytalan-

ságának növekedésével - mind kevesebb figyelmet fordítanak a vállalkozók az előírásokra, illetve nehezebbé válik a szakszervezeti érdekvédelem.

A munka humanizálásával kapcsolatos követelések átfogó programjának tekinthetők a Német Szakszervezeti Szövetség Hamburgban, 1975. májusában a munka humanizálása és az automatizálás tárgyában megtartott országos kongresszusának határozatai /9/.

A dokumentum szerint annak ellenére, hogy a szakszervezetek erőfeszítésével és a társadalmi reformok eredményeképpen szociális téren kétségtelen haladás történt, a műszaki és szervezeti változások, valamint a gazdasági növekedés eddig nem vezetett a munkakörülmények általános javulásához. Tekintettel a nemzetközi és nemzeti tőke fokozódó összefonódására és a növekvő tőkekoncentrációra, valamint arra, hogy a konjunktúra ingadozásai, a nyersanyagárak emelkedése, a valutaproblémák és az infláció következtében - mint megfigyelhető - egyidejűleg nehezebbé vált a tőke értékesítése, a munkakörülmények sok területen még nyomasztóbbakká váltak.

Néhány adat a fentiek alátámasztására: 1973-ban a Szövetségi Köztársaságban 2,5 millió üzemi balesetet és foglalkozási megbetegedést jelentettek be; a statisztika szerint az 1973-ban nyugdíjazottak egyharmada idő előtt bekövetkezett keresőképtelenség vagy a szakma gyakorlására való képtelenség miatt került nyugdíjba. Hosszu távon a német ipar 43 ágazata közül 27-ben csökken, 7-ben stagnál és csak 9-ben növekszik a foglalkoztatottság. Ez fokozza a munkahelyet és a szociális viszonyokat fenyegető kockázatot.

A szakszervezetek bírálata elsősorban a következő, e folyamat kísérőjelenségei gyanánt növekvő mértékben fellépő következmények és megterhelések ellen irányul:

a követelmények növekedése, a munka ütemének gyorsulása, az idő- és a teljesítménykövetelmény fokozódása; a tartalmatlan, egyhangu, szakképzetlen munkák terjedése, a munkafolyamatok szétaprózása és egyhanguvá tétele; elszigetelt és ütemhez kötött munkák az emberi érintkezés lehetősége nélkül, vagy annak csekély lehetőségével; az egészségre ártalmas munkahelyi megterhelések; a mind általánosabbá váló több műszakos és éjszakai munka okozta megterhelés-

sek és hátrányok; az előíjásokkal kapcsolatos problémák és ezekkel összefüggésben a túlzott felügyelet, ellenőrzés, szembenállás a dolgozókkal.

A munkaidő szabályozásával kapcsolatos követelések:

- A pihenőidők minimumának rögzítése; a napi munkaidőnek a rövid, fizetett szünetekkel együttesen, 8 órában történő limitálása (az is gyakori, hogy a vállalatok - pl. a textilruházati iparban - kifizetik a munkanormákba beszámítva a pihenési pótlékot, azonban nem engedélyezik a munka pihenési célú megszakítását);

- túlórában és éjszaka végzett munka esetén a pihenőidők minimális időtartamának növelése;

- a munkaütem legkisebb időtartamának 90 másodpercben történő limitálása. Ennek elősegítésére olyan - bérddifferenciálás-korlátozást szorgalmaznak, amely ne tegye érdekeltté a munkaadókat a munkának gazdasági indokból a legegyszerűbb műveletekre bontásában;

- pótszabadság a különösen kimerítő munkát végzők és a több műszakos munkarendben dolgozók számára.

A munka tartalmával kapcsolatosan a szakszervezetek azt igénylik, hogy olyan technikát és munkaszervezést alkalmazzanak a munkáltatók, amely a munkahelyeken bizonyos minimumot biztosít a szellemi követelmények, a szociális felemelkedés, az egyéni munka alakításának lehetőség, a szociális kontaktus lehetőségei és a munka változatossága tekintetében. Ennek érdekében egyebek között szükségesnek tartják a vállalatokat arra kötelezni, hogy azokat a dolgozókat, akik meghatározott szintnél alacsonyabb bér- vagy illetménycsoportba tartoznak, illetve bizonyos időt az üzemben vagy a szakmában töltöttek, megszabott időn belül szakmai továbbképzésben részesítsék és ennek megfelelően magasabb kategóriába sorolják be.

A csoportmunkával kapcsolatos szervezeti követelések a munkacsoportok szervezésénél a személyi tényezők, a csoportban résztvevők emberi igényei figyelembevételének szükségességével, a csoporton belüli összhang, egyenletes terhelés stb. kérdéseivel foglalkoznak. Egy jellemző kitétel az idézett határozatból:

"Meg kell akadályozni, hogy a munkacsoportok között, vagy egy csoport tagjai között túlzott egyéni ösztönzés és verseny érvényesüljön az egész munkacsoport, vagy a csoportok egyes tagjainak rovására."

A munka humanizálás problémakörét érintik többé kevésbé az alábbi speciális, egyes rétegek helyzetének javítására vonatkozó követelések:

- az idősebb munkavállalók foglalkoztatásával kapcsolatosan: az ergonómiai követelményeknek fokozottan megfelelő munkahelykialakítás; igazságos bérezés; jobb egészségvédelem; a szakmai tovább- és átképzés javítása; belső áthelyezésnél a jövedelem szintjének biztosítása; munkahelyváltogatás (felmondás) esetén kötelező utánjárás az új hely biztosítására; diszkriminációmentesség stb.

- a női munkavállalók foglalkoztatása érdekében: a fiatal, a férjezett, az egyedülálló, az újból munkába álló, az idősebb nők sajátos problémáinak figyelembevétele; azonos képzési lehetőségek és elhelyezkedési esély biztosítása számukra; az igazságos munkaértékelés; több segítségadás és védelem a gyerekes anyáknak és az idős nőknek.

A munka humanizálását célzó akciók keretében figyelemre érdemesek a szak-szervezetek által kiadott, kifejezetten gyakorlati, konkrét adatokat tartalmazó ergonómiai irányelvek (munkahelykialakítási vezérfonalak). Pl. ezek egyikét "Az embernek megfelelő munkakialakítás" címmel a német, az osztrák és a svájci szakszervezeti szövetség közösen adta ki. Az újabb fejlődési irányzatoknak a munkavégzés körülményeit érintő hatásai számbavételét is hasonló irányelvek segítik elő. Ilyenek pl. az alkalmazottak szakszervezetének a nagytermes irodával és a csúszó munkaidővel kapcsolatos állásfoglalása, követelményrendszere, amely részletesen ismerteti mind a vonatkozó rendeleteket, mind az ergonómiai szempontokat, adatokat.

Vállalati törekvések a munka humanizálása területén

A vázolt áttekintésből kiviláglik, hogy melyek a munka humanizálása terén deklarált fő fejlesztési igények és általános törekvések. Ezek vállalati érvényesülésének mértékéről és formáiról természetesen jóval nehezebb képet kapni. A

gyakorlati vállalati törekvések köréből, az áttekintést záró illusztrációként két, napjainkban különösen előtérben álló problémát emelünk ki.

Jelentős erőfeszítést fordítanak egyes vállalatoknál

- a célprogram alapján, tudományos intézetekkel karöltve - a tömeggyártásban, különösen a szerelésben alkalmazott, diktált, merev, rövid ciklus - illetve ütemidejű formáknak rugalmasabb, kötetlenebb, érdekes munkamódszerekkel történő felváltására alkalmas új munkarendszerek és munkamódszerek kialakítására. Ezek megvalósításának célja kettős:

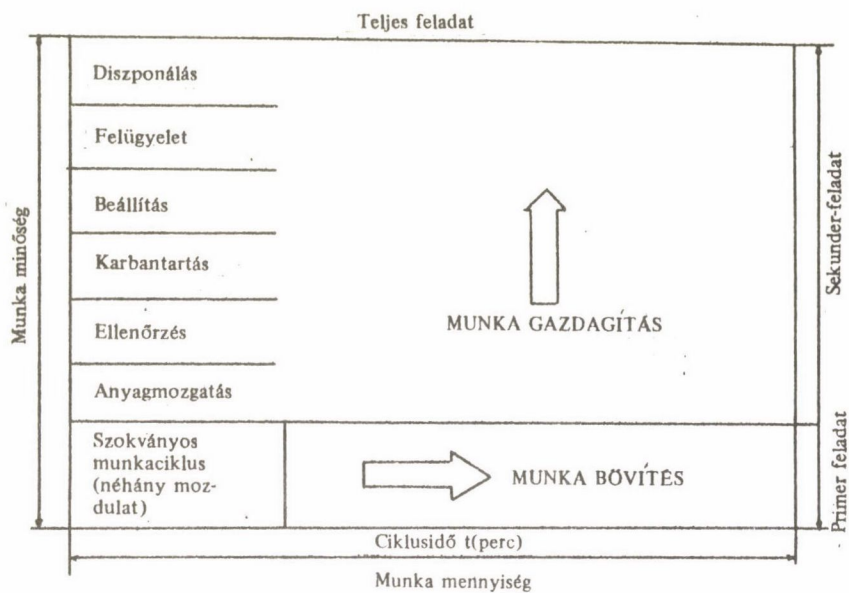
- a munkatartalom javítása,
- a piaci változásokhoz jobban alkalmazkodó, rugalmasabb munkaszervezési formák létrehozása.

A kötetlenebb munkát lehetővé tevő megoldásoknak egyszerűbb, a diktált ütemű szalagtól legkevésbé eltérő változatai az egyes munkaütemek közötti pufferkészségeket foglalnak magukban, illetőleg bizonyos mértékig átnyulhat egyik munkása másik munkázónájába, ezzel növelve esetenként az ütemidejét. A további változatok lényege a munkatartalom megnövelése (1. ábra); ismét más megoldások lehetővé teszik a feladat egyes elkülönített munkahelyeken történő elvégzését, esetleg a kommunikáció lehetőségét biztosító csoportos elrendezésben.

A munkások motiválásával és a gyártás gazdaságosságával egyaránt összefüggő, sokat vitatott probléma a munkatartalom növelésével (különösen a munkagazdagítással) velejáró továbbképzés, kvalifikáció-növelés kérdése. (A munkagazdagítás jellegűnek és a szükséges ismeret-szintnek az összefüggését a 2. ábra szemlélteti.) Egyrészt gond a vállalatoknál a képzés munkakiesés nélküli megszervezése, a munkás "hozzáállása", másrészt a magasabb bérezés szükségessége és ennek megtérülése.

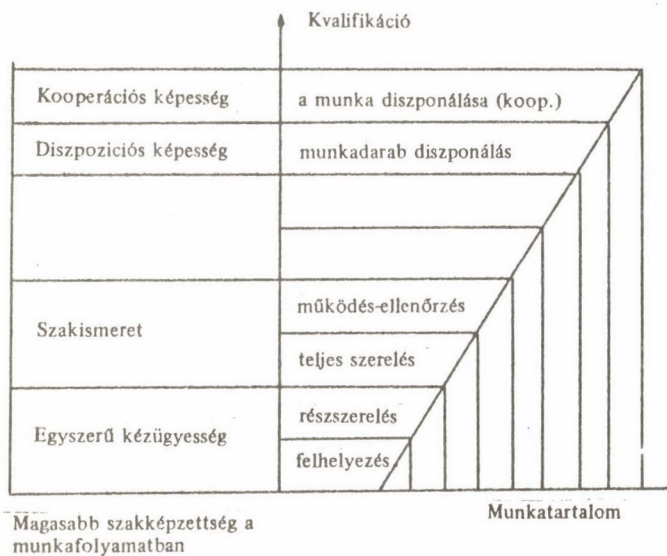
Az ergonómiai szempontok idézett, rendeletileg biztosított érvényesítésére egyes vállalatoknál véleményezési joggal felruházott szakértő tanácsok működnek. Egyik vállalatnál^{x)} néhány éve Munkatudományi Bizottság működik, amelynek fő feladata az új létesítmények, illetve az újonnan létesített munkahelyek ergonómiai helyes kialakítása. 1972. óta kötelező a Bizottság informálása valameny-

^{x)} HOESCH Hüttenwerke, Dortmund.

A munkatartalom növelése

1. ábra

2. ábra

nyi, a témát érintő projektről (beruházási tervről). A Bizottság összetétele: üzemorvos, környezetvédelmi szakértő, pszichológus, munkabiztonsági felügyelő, a munkaügyi szerv képviselője és az üzemi tanács (a munkások képviselői) három tagja.

Egy másik vállalatnál^{x)} Ergonómiai Tanács működik, mint tanácsadó testület, közvetlenül a gyár vezetősége mellé rendelve. Az Ergonómiai Tanács vezetője a vállalat személyügyi osztályának képviselője, tagjai a munkagazdasági osztály, a beruházási (új műszaki projektek) osztálya, az energiagazdálkodás, a karbantartás, a biztonságtechnika, az üzemgazdasági osztály, az üzemorvos és az érintett üzem vezetőségének képviselői. A Tanács 4-6 hetenként rendszeresen ülészik. Esetenként igénybevesz különböző szakértőket; 1973. óta intézményesen együtt dolgoznak a Munkavédelmi Kutatóintézetrel.

Parányi György

^{x)} KRUPP GMBH Hüttenwerke, Bochum.

Források

- /1/ Héthy Lajos: Svéd kísérletek a munkaszervezet korszerűsítésére. Gazdaság, 1975. 4. sz. 75-87. old.
- /2/ Parányi György: Nemzetközi konferencia az idősebb dolgozók foglalkoztatásának problémáiról. Ipargazdasági Szemle, 1971. 3. sz. 108-117. old.
- /3/ "A munka Amerikában" (Work in America. Report of a Special Task Force to the Secretary of Health, Education and Welfare. Cambridge, (Massa.) London, 1973. MIT Press. c. tanulmány ismertetése. Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. sz. 88-92. old.
- /4/ Meier, Bernd: Die Humanisierung. Industriearbeit im Wandel. Köln, 1976. Institut der deutschen Wirtschaft. 60. old.
- /5/ Humanisierung der Arbeitswelt. Hinweise für die Praxis. Köln, 1975. Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände. 9. old.
- /6/ Forschungsprogramm: Humanisierung des Arbeitslebens. Bonn - Bad Godesberg, 1975. Bundesministerium für Forschung und Technologie. 22 old.
- /7/ Förderfibel. Bonn - Bad Godesberg, 1975. Bundesministerium für Forschung und Technologie. 140 old.
- /8/ Kongress: Menschengerechte Arbeit - Erfahrungsaustausch zwischen Forschung und Betrieblicher Praxis. Essen, 6.4. 1976. - 7.4. 1976. RKW.
- /9/ Beschlüsse "Humanisierung der Arbeit" "Automation und Humanisierung der Arbeit" des DGB-Bundeskongressen vom Mai 1975 in Hamburg.

TUDOMÁNYOS ÉLET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1976. ÉVI KÖZGYÜLÉSE

Az Akadémia 136. közgyűlése mindenekelőtt az elmúlt tervperiódus kutatási eredményeit értékelte és az V. ötéves terv kezdetén társadalmi fejlődésünk céljaival összhangban kijelölte a tudományos kutatás további fő irányait.

Az elnöki megnyitó kiemelte, hogy a gyorsan, néha meglepően változó világ-gazdasági, valamint politikai helyzet nemcsak nagy erőfeszítést és alkotóképességet, hanem rugalmasságot és mobilitást is igényel ahhoz, hogy töretlenek maradjanak társadalmi fejlődésünk fő vonalai. A jövő feladatait ennek megfelelően kell kijelölnünk.

Lázár György miniszterelnök üdvözlő szavaiban megállapította, hogy a tudomány és a politika jó együttműködésének immár hosszú ideje tartó, lényegében töretlen fejlődése, és elért eredményeink a legszorosabb kapcsolatban vannak. Nép gazdaságunk eredményeiben - elsősorban a termelékenység növekedésében - döntő szerepe volt a kutatás és a fejlesztés mind szélesebb körben érvényre jutó hatásának, a műszaki színvonal emelésének. A tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés megnövekedett társadalmi, gazdasági jelentőségének megfelelően az e célra fordított összegek emelkedése gyorsabb volt, mint a nemzeti jövedelem növekedési üteme.

A közgyűlés megállapította, hogy az Akadémia hivatása a társadalmi haladás előmozdítása elsősorban új tudományos megismerések, illetve ezeket célzó alapkutatások révén, továbbá a tudományos vívmányok gyakorlati hasznosításának elősegítésével, amit - talán kissé elavulóban levően - alkalmazott kutatásnak szokás nevezni. A kutatások e két kategóriája ugyanis élesen nem határolható el. Egyrészt manapság már alig van a termelésnek és a többi gyakorlati tevékenységnek olyan területe, ahol a fejlesztésre irányuló alkotó munka ne igényelne új tudományos megismeréseket, vagyis alapkutatást is. Másrészt viszont az alapku-

tatások elvileg lehetséges témaköreinek beláthatatlan halmazában ésszerű határok között mindinkább érvényesül az a törekvés, hogy bizonyos mértékig előnyben részesüljenek azok a problémák, amelyek kidolgozása előreláthatóan segíteni fogja a közeljövő társadalmi gyakorlatát. A tudomány fejlődése igényli a saját belső törvényei által megszabott azon kutatásokat, amelyek eredményeinek gyakorlati felhasználása nem látható előre, másrészt helytelen lenne a témaválasztásban, ha figyelmen kívül maradnának a társadalom előrelátható időszzerű igényei.

Az országos viszonylatban távlatilag legaktuálisabb és több tárca hatékony együttműködését igénylő tudományos főirányokat és célprogramokat - szám szerint 17-et - az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv foglalja össze, amelynek korszerűsítése és 1990-ig való továbbtervezése folyamatban van. Az OTTKT keretében folyó munka egy nagyobb szakasza a közelmúltban befejeződött, s most folyik a főirányok és a célprogramok folyó öt éves időszakra vonatkozó középtávu terveinek kidolgozása.

Az OTTKT tudományos életünknek fontos része, de nem meríti ki egészét. A minisztertanácsi határozat szerint a kutatási kapacitás negyede-harmada fordítandó az országos távlati tervben kiemelt célokra. Folyamatosan gondozni kell emellett az ország kutatási kapacitásának azt a második harmadát is, amelynek terveit a tárcák - közöttük az Akadémia - saját hatáskörükben állapítják meg; törődni kell továbbá a távlati terveken kívüli kutatásokkal is, amelyekre hozzátvetőleg a kutatási kapacitásnak szintén harmadát fordítjuk.

A tudományos kutatás jellegét és irányát az MSZMP XI. Kongresszusa egyértelműen rögzítette: "A párt szilárdan vallja a tudományos kutatás szabadságának elvét, és a jövőben is arra törekszik, hogy ezt a maga eszközeivel érvényesítse. A tudomány művelőitől viszont azt kívánja, hogy ésszerűen használják fel a rendelkezésre álló erőket és eszközöket, vegyék figyelembe a szocialista építés tényleges szükségleteit."

A főtitkár beszámolója rámutatott arra, hogy a rendelkezésre álló erők és eszközök ésszerű felhasználása, az intenzív fejlesztés előtérbe helyezése több feladat megoldását sürgeti. Ezek közé tartozik a nemzetközi kapcsolatok érdemi továbbfejlesztése, a nemzetközi munkamegosztás, a szocialista országok közötti műszaki-tudományos együttműködés lehetőségeinek nagyobb mértékű igénybevéte-

le, a kutatások objektív feltételeinek, a műszerezettség, a tudományos tájékoztatás, a kutatás technikai feltételei színvonalának javítása, a kutatókkal szemben támasztott követelmények következetes érvényesítése, az állami támogatás mértékének a témák népgazdasági jelentőségétől és a kutatómunka eredményességétől való egyértelműbb függővé tétele.

A társadalomtudományi és ezen belül az ipargazdaságtani kutatások szempontjából iránytmutató volt a miniszterelnök üdvözlő beszédének az a része, amely népgazdaságunknak helyzetéből, feladataiból vezette le a tudomány aktuális feladatait.

A népgazdasági tervezés és irányítás színvonaláról szólva megállapította, hogy a tudomány és a technika eredményeinek széles körű felhasználása, a termelés korszerűsítése és bővítése, a nemzetközi gazdasági együttműködésből - különösen a KGST országok közötti gazdasági együttműködésből - adódó lehetőségek kihasználása terén még nagy tartalékaink vannak. A fejlődés intenzív jellegét erősítve, a tudományos-műszaki haladás meggyorsítására, a munka termelékenységének további dinamikus növelésére, az állóeszközök hatékonyabb kihasználására, a jó minőségű, korszerű és versenyképes termékek termelésének fokozására van szükség.

Bonyolult feladatokat kell megoldanunk a hatékonyság emelésében, a minőség javításában, s mindezek a feladatok csak úgy oldhatók meg, ha az eddigieknél is nagyobb mértékben számolunk a tudomány segítségével, eredményeivel és azok minél gyorsabb alkalmazásával. A tudományos eredmények járulhatnak hozzá a leghatékonyabban a termelési szerkezet további korszerűsítéséhez, új fejlettebb technológiák bevezetéséhez, s ezzel a gazdasági tevékenység jövedelmezőségének és hatékonyságának növeléséhez.

A tudomány növekvő társadalmi, népgazdasági jelentősége azzal is összefügg, hogy a gazdasági növekedés forrása fejlettségünk jelenlegi szintjén, s a jövőben pedig még inkább csak a termelékenység növekedése lehet, az pedig elképzelhetetlen másként, mint a kutatás és fejlesztés eredményeinek gyors realizálása útján.

A megnövekedett követelményeknek tudományos életünk csak akkor tehet eleget, ha biztosítjuk, hogy a gazdaságpolitikai célok és a tudománypolitika még

szervesebb kapcsolatba kerüljön. A tudományos kutatásoknak és a termelésnek közelebb kell kerülniük egymáshoz úgy, hogy a népgazdaságban, a vállalatok munkájában a tudomány eredményei a termelés hajtóerejévé váljanak.

A társadalomtudományi kutatók, szakemberek, akik az új tapasztalatok feltárását és összegezését végzik, egyben részt vállalnak a politikai döntések előkészítésében, életmódunk, a köztudat és a közérköles formálásában. A szocializmus viszonyai között a marxista társadalomtudományok a társadalom önismertetének fontos eszközei. Olyan szüntelenül gazdagodó ismeretrendszernek jelentenek, amely a gazdasági és politikai építőmunka tapasztalatait és a tudományok eredményeit szocialista társadalmunk építésének szolgálatába állítja. Érzékeli a keletkező ellentmondásokat és segítik azokat feloldani.

Ez igaz akkor is, ha időnként a társadalomtudományok egyik-másik szakágazata ma még nem tud megfelelő választ adni korunk vagy hazánk társadalmának problémáira, nem képes, vagy legalábbis nem eléggé képes a politikai döntéseket alátámasztó, az ellentmondások megoldását elősegítő javaslatokat tenni.

A társadalomtudományoknak fontos szerepük van a tudományos-technikai fejlődés meggyorsításában, társadalomépítő hatásának kibontakoztatásában. A társadalomtudomány feladata annak feltárása és tudatosítása is, hogy a gyors ütemű tudományos-technikai fejlődés nem az emberektől függetlenül jön létre, hanem éppen az emberek, emberi közösségek által létrehozott, a közösség fejlődését szolgáló eszköz. Ebben a folyamatban igen lényeges a különböző tudományágak művelőinek egymás gondolatvilágát kölcsönösen megtermékenyítő együttműködése.

Társadalomépítő tevékenységünkhöz nélkülözhetetlen, hogy mind többet tudjunk az emberről. Ez nemcsak a gazdasági hatékonyság szempontjából fontos, hanem azért is nélkülözhetetlen, mert semmiféle tudományos ismeret alkalmazásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy milyen emberi viszonyokba szólunk bele egy-egy új felfedezéssel, milyenek alkalmazásuk emberi feltételei és következményei. Tudnunk kell, érdekeltek-e az emberek az új ismeretnek megfelelő cselekvésben, avagy ellenkező az érdekük. Mindezeknek a kérdéseknek a tisztázásához nélkülözhetetlenek azok a tudományok, amelyek az emberek közösséggel, gazdasági és társadalmi viszonyaival, kapcsolataik erkölcsi, jogi szabályozásával és mindezt egységbe foglaló világnézetével foglalkoznak.

A kutatásirányítás terén a törekvés a jelenleginél jóval egyszerűbb, bürokráciamentesebb és ugyanakkor határozottabb, dinamikusabb irányítási rendszer kialakítása. Továbbra is jelentős szerepet kap a kutatóhelyek és a vállalatok közvetlen kapcsolata - hiszen az garanciát jelent a gyakorlati, rövid távú igények kielégítéséhez -, ugyanakkor nagyobb hangsúlyt helyezünk hosszabb távú társadalmi, gazdasági céljaink érvényesítésére. Ennek megfelelően a központi irányítás a társadalmilag legfontosabb tudományos kérdésekre összpontosít, megfelelő feltételeket teremt, s a feladatok megoldásában a kutatók kezdeményezésére, alkotókészségére épít.

Az Akadémia 1976 évi közgyűlése az elmélet és a gyakorlat szoros kapcsolatát, egymásra utalását és a tudományos kutatások interdiszciplináris jellegét, a tudományok célra orientálásának lehetőségeit azzal is igyekezett bemutatni, hogy a közgyűlés tudományos vitatémájaként egyetlen, hazánk szempontjából alapvető témát jelölt ki, nevezetesen: hazánk energia- és ásványi nyersanyagszükségletének alakulását és kielégítésének forrásait. A vita bemutatta a témakör földtani, műszaki, prognosztikai, termelési és felhasználási, környezetvédelmi stb. vonatkozásait és kár, hogy a közgazdasági és iparpolitikai összefüggések megvilágítására a vita során nem jutott elég idő.

A közgyűlés - mint más alkalommal is - a tisztujtítás funkciója mellett tagválasztó feladatait is ellátta. Ennek során a közgazdaságtudomány területén a nemzetközi tudóstársadalomból tiszteletbeli tagjává választotta Karl Gunnar Myrdal kiváló svéd tudóst, Nobel-díjast, aki a fejlődő országok problémáinak feltárásában, a közgazdaságtudomány és a társadalomtudományok kapcsolataiban uttörő munkát végzett és - nem utolsósorban - haladó közéleti szereplésével is elismerést vívott ki. Közgazdászaink közül levelező taggá választották kiemelkedő munkássága alapján Falusné Szikra Katalint, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanárát, Kornai Jánost, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos tanácsadóját, Simai Mihályt, az MTA Világ gazdasági Kutató Intézet igazgatóhelyettesét, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanárát, és Sipos Aladárt az MSZMP Politikai Főiskola politikai gazdaságtan tanszékének vezető professzorát.

Gergely István

A SZERVEZÉSI ÉS VEZETÉSI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Most két esztendeje, hogy a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége önálló tagegyesületévé alakult át.

A Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság az elődeitől - az Üzemszervezési Tudományos Egyesülettől, a Központi Ipargazdasági Bizottságtól, majd Társaságtól - jó örökséget, értékes hagyományokat és - ami az önkéntes társadalmi aktivitásra alapozott egyesületeknél döntő - tudásban, tapasztalatban gazdag, lelkes, társadalmi munkára cselekvőkész tagságot vehetett át.

Az eltelt idő dinamikusan fejlődő szakaszunk bizonyult egyesületünk életében. Beleilleszkedtünk a társegyesületek közösségébe, kialakultak feladataink, szervezeti kereteink, hazai és nemzetközi kapcsolataink, sajátos munkamódszereink. Megalapozottan beszélhetünk feladataink összetett jellegéhez igazodó egyesületi arcélról is. Társaságunknak ma 8500 egyéni és 550 kollektív tagja van. Utóbbiak jogi tagvállalataink.

Tagjaink kilenc központi szakosztályban, 42 területi szervezetben, a központi állandó és időszaki bizottságokkal együtt többszáz munkabizottságban, ifjúsági bizottságokban, klubokban tevékenykednek és részt vesznek konferenciák előkészítésében, hazai és külföldi tapasztalatcserékben is. 1973-ban rendezvényeinken kerekén 70 000 fő volt a megjelentek száma. Nagy konferenciáink, ankétjaink, klubjaink, kerekasztal vitáink, munkabizottságaink jól látogatottak, kiadványaink keresettek. Számottevően közreműködünk elsősorban a kis- és közép üzemek munkahelyi vezetőképzésében. Ilyen típusú tanfolyamainkat évente 4000-6000 fő végzi el.

A közelmúltban vezető testületeinkben úgy értékelhettük, hogy jóllehet a céltu-

datos szervező munka is hozzájárult egyesületünk fejlődéséhez, mégis az SZVT iránti érdeklődést elsősorban reális igényeket tükröző programja, fórumteremtő képessége, valamint az a munkastilus váltja ki, amelyik képes a párt és állami vezetés központi - területi képviselőit, a vállalatok vezető embereit, az érdekvédelmi és tudományos egyesületek aktivistáit, a szervezés és vezetés összetett voltából adódóan a különféle tudományok szakembereit tömöríteni az egyenlő státus, a kerekasztal jegyében. Ez jellemző nagy konferenciáinkra is.

Az MTESZ Országos Elnöksége már 1974 júniusában határozatilag kötelezte tagegyesületeit az üzemek felé fordulásra. Így, folytatva az SZVT korábbi gyakorlatát tevékenységünket egyértelműen a mikroszféra, a vállalatok felé irányíthattuk. A makroszférának, a külső és belső gazdasági környezetnek természetesen továbbra is nagy figyelmet szentelünk programjainkban, de elsősorban vállalati kihatásuk valós meghatározásában, az esetleges negatív hatások leküzdésére alkalmas módszerek kutatásában látjuk feladatainkat.

A vállalati tervezés, piackutatás, műszaki fejlesztés, beruházás, munka- és eszközgazdálkodás, termelékenység, hatékonyság, minőség, stb. ismert problémáinak vitatásakor a szakemberek magától értetődően számításba veszik a külső és belső környezet realitásait, de fórumaink ettől nem válnak a "mostoha viszonyok" fölötti kesergés meddő színtereivé. Ellenkezőleg, egyre gyakrabban kialakul olyan alternatíva, amelyik alkalmas a negatívumok ellensúlyozására.

Rendezvényeink - főleg nagy konferenciáink-témaköreinek megválasztásánál törekszünk az aktualitásra és az egész egyesületi élet koncentrálására a választott témák körül. Ez a mi esetünkben viszonylag könnyen megvalósítható, mert a korábbi években hozott párt- és kormányhatározatok végrehajtásának menetében erőteljesen jelentkezett a szervezési és vezetési tudományok ismeretanyagának elsajátítása iránti igény.

Amikor pedig a Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa mélyreható gazdasági elemzésre alapozva meghatározta közép- és hosszútávú feladatainkat a gazdasági építő munkában, egyben feltárta azokat a tartálékokat is, amelyeket csak a szocialista társadalmi termelés irányításának és vezetésének korszerűsítésével, az előnytelen strukturák kedvezőirányú módosításával, a munka- és üzemszervezési tevékenység korszerű művelésével, a műszaki tudományos for-

radalom iparilag hasznosítható eredményeinek gyors ipari alkalmazásával, az anyagok, energiák, termelő eszközök és az idő ésszerűen takarékos felhasználásával, tehát csakis az élő- és holtmunka termelékenységének és hatékonyságának rendszeresen emelkedő szintjével lehet mozgósítani.

Párt- és állami vezetésünk széles fronton harcba hívta dolgozó népiinket a tétlen várakozás, a külpiaai nehézségek eltulzása és a belső, megoldásra váró problémák halogatása ellen. Mint az IKARUSZ-gyáriak szocialista versenyfelhívásának országos visszhangja, a szocialista munkabrigádok vállalásai mutatják, jó induló eredménnyel. Tapasztalataink szerint a szakemberek minden rétegében, a szakmunkások, mérnökök, közgazdászok, között egyaránt terjed az a felismerés, hogy bármiként is alakul a külpiaai árak viszonylagos egyensulya a tőkés rendszerre jellemző ciklikus és általános válságok marxi törvényszerűségei szerint, amig termékeink használati értéke alacsonyabb, népgazdasági szintű ráfordításaink pedig nagyobbak lesznek, mint versenytársainké, addig az egyenlőtlen csere számunkra kedvezőtlen állapota fennmarad.

Egyesületünk munkaprogramját fentiek szem előtt tartásával úgy igyekszünk kialakítani, hogy az jól szolgálja a párt és kormány fontos stratégiai célkitűzéseit, a minden piacon veszteség nélkül értékesíthető termékek részarányának növelését. Abból indulunk ki, hogy a magyar munkások, műszaki és közgazdász értelmiség soraiból jött ágazati és vállalati vezetők becsületbeli ügye, népiinkkel szembeni hazafias kötelessége e célért tudásuk legjavát adni, de ez önmagában még nem elegendő. Meg kell valósítaniuk a bizalomteljes együttműködés állandó gyakorlatát, a vezetés gondjaiban való demokratikus részvétel platformját a kétkezi dolgozókkal, a termelésben és értékesítésben döntő szerepet betöltő műszaki és gazdasági szakemberekkel, sőt az államigazgatási, pénzügyi, jogi, oktatási, egészségügyi, természettudományi területeken dolgozó értelmiségiekkel is, mert a fejlett szocializmust felépíteni, az általános életszínvonalat rendszeresen emelni csak így lehet, közelítve a külpiacon is a versenyképességhez.

Az SZVT profilja az általa művelt vezetési és szervezési tudományokhoz igazodóan interdiszciplináris. Ezért képes soraiban tömöríteni és hatékonyan foglalkoztatni a különféle szakembereket. Az eltelt időben rendezett 10 nagy konferenciánk jól tükrözi ezt a sokrétűséget. Ezeken vita és tanulmány tárgyavá tettük:

- a vállalati információs rendszert,
- a piackutatást,
- közgazdász vándorgyűlés keretében - melyet a Magyar Közgazdasági Társasággal és a TIT választmányával közösen rendeztünk - a település fejlesztést,
- hasonló szervezésben a külgazdaság új jelenségeit, gazdasági fejlettségünket, gazdaságunk szerkezetét,
- a beruházások előkészítését, szervezését, a fővállalkozást,
- az anyagi-műszaki ellátást, kőszletgazdálkodást,
- a vállalati szervezést - az akkor még csak várható szabályozó rendszerbeli módosítások tükrében (a Magyar Közgazdasági Társasággal közösen),
- a vállalati munka és üzemszervezés módszerelt és személyi feltételeit,
- a nagy, közép- és kisvállalatok vezetését, a vezetők utánpótlási, képzési, továbbképzési problémáit,
- az ipar- külkereskedelem kapcsolatát, - a Magyar Kereskedelmi Kamrával közösen.

Az 1976-ban megrendezésre kerülő nagy konferenciánk hasonló jellegzetességet mutatnak. Napirendre tűzzük:

- a vállalati vezetés demokrátiizmusát - a SZOT-tal közös rendezésben,
- gazdasági növekedésünk kérdéseit a MKT-val és a TIT-tel közösen,
- a vállalati hitelgazdálkodást,
- a vezetőképzést és továbbképzést - az Országos Vezetőképző Központtal közösen,
- a szellemi alkotó munka tervezését, szervezését, értékesítését,
- a piacszervezést.

Örvendek, hogy megyei szervezeteink közül jó néhány saját erejéből képessé vált igen színvonalas, regionális vagy általános érdekű konferencia megrendezésére, együttműködve más MTESZ egyesületekkel, a tanácsokkal és vállalatokkal.

Az SZVT rendezvényein, egyesületi életében sokrétű és semmi mással nem pótolható, hogy információkhoz juthatnak a szakemberek, hivatásos munkájukhoz. Ezek között jelentős helyet foglalnak el a külföldi kapcsolataink révén beáramló információk, kiadványaink, könyvtárunk, és sajtószemlénk szolgáltatásai. Külföldi kapcsolataink rendszerezése, a KGST keretében együttműködő, hasonló profilú társadalmi szervezetekkel és esetenkéntiek néhány fejlett tőkés ország manage-

ment Intézetével. A számos nemzetközi rendezvény között különösen jelentős volt az 1975 májusában megtartott JEREVAN-i konferencia, melyet jogosan tekinthetünk a kialakulóban lévő önálló szocialista vezetési és szervezési tudományok új, magasabb szakaszát jelző eseménynek.

Munkánk tartalmi részét illetően a párt és kormányprogram tükrében le kellett vonni azt a tanulságot, hogy nagy nemzeti célunk, a fejlett szocialista társadalom anyagi- műszaki megalapozásának és a rendszeresen emelkedő életszínvonalnak az együttes fedezetét nyitott gazdaságunkban csak az egyenlő cserearányok megközelítésével érhetjük el. A versenypiacon senkit nem érdekelnek a magyarázatok, senki nem ad szubvenciót. E kemény feltételek között helytálláshoz nagy erőforrásunk a KGST-ben kialakult és továbbfejleszthető kooperáció, integráció, az erők egyesítésével nyerhető többletek, de barátainktól sem várhatunk egyoldalú áldozatokat. Tudomásul kell venni, hogy a termelő munka nem üvegházi körülmények között, hanem a verseny kemény feltételek között folyik, és ez a vezetőktől, az egész kollektívától új szemléletet, más magatartást igényel.

A vezetőkkel szembeni hármas követelmény mindig is magában foglalta a politikai elkötelezettség, a szakmai hozzáértés és a vezetői rátermettség igényét. Arra azonban, hogy mit kell érteni rátermettség alatt, nehéz válaszolni. Egyértelmű, mindenütt és mindenkor érvényes vezetői tulajdonságokat nem is lehet meghatározni; mindenesetre a szocialista vezetéstudomány még keresi a választ.

Hazai és nemzetközi tapasztalataink alapján úgy tűnik, hogy versenyhelyzetben jó eredmény attól a vezetőtől remélhető, aki

- politikailag szocialista rendszerünkhöz kötődik;
- ismeri a marxizmust-leninizmust, a tudományos szocializmust, a politikai gazdaságtant;
- rendelkezik a tevékenységéhez szükséges szakmai ismeretekkel;
- dinamikusan gondolkodik, szakszerűen cselekszik;
- a napi feladatok lelkiismeretes elvégzéséhez és a holnapi - távlati - tennivalók megalapozásához egyaránt képes megnyerni a munkások, a magasabb képzettségű szakemberek - köztük elsősorban a vezető társak - döntő többségét;
- vezetési stílusa demokratikus, emberközpontu;
- ismeri a világgiazi versenyben kialakult, dinamikusan változó követelmények informativ követésének módszereit és alkalmazza azokat;

- jártas a vezetés és szervezés elméleti és gyakorlati kérdéseiben, a munka és üzemszervezésnek kellő figyelmet szentel;
- rendelkezik technológiai érzékenységgel, a mindig megújulóhoz, szüntelenül változóhoz időben képes alkalmazkodni, eredményesen harcol úgy saját elavult be- idegződései, mint a megcsontosodás és a maradtság ellen;
- méltó figyelmet szentel az emberi tényezőknek, az erkölcsi és anyagi ösztönzőknek, emberi és önmaga fejlődésének, az egyéni, csoport és össznépi érdekek egybehangolásának;
- a kollektívát világosan meghatározott, közösen kidolgozott, - ha kell menetközben módosított - stratégiával képes belátható időn belül a világpiaci versenyképesség színvonalára fejleszteni és a további fejlődéssel lépést tartani.

Eszerint a rátermelt vezetőtől elvárható:

- a kezdeményező készség, ötletesség, a szocialista vállalkozókedv, leleményesség;
- a szakterület fejlődőképes tendenciáinak időben való felismerése, a prognosztizáló készség;
- az új tudományos és műszaki megoldások, technológiák, korszerű vezetési, szervezési, ösztönzési módszerek aktív felhasználására való képesség;
- a saját tevékenységének kritikai értékelésére, mások bírálatának, önmaga kudarcainak elviselésére és a szükséges változtatásokra való készség.

A vezetési és szervezési tudományok terén szükséges a kétfrontos harc. E két egymástól elválaszthatatlan diszciplína osztálytartalma nyilvánvaló, erős politikai töltése szembeszökő. Nem véletlen, hogy a jelenkori két antagonisztikus társadalmi rendszer - a történelmi előnnyel startoló tőkés és a dinamikus előretörő szocialista - harca a döntő fontosságú területeken éles és létezik csempész-áru is. Ilyen például a vezetéstudomány technokrata, állítólag "politikamentes" irányzata és számos, szocialista viszonyaink között már anakronizmusnak tekinthető, a tőkés világban is csak a munkanélküliség és létbizonytalanság nyomásával fenntartott munkafegyelmezési csodaszer. Nincs semmi okunk arra, hogy ne tanuljunk fejlettebb országok vezetési és szervezési tapasztalataiból, ha történetesen tőkés országokról van is szó, de a szocializmustól idegen elemek importja nélkül. Szükséges a kétfrontos harc az élő szocialista világban belül, így hazai pályán is a meg-megújuló rossz beidegződések leküzdéséhez.

Ezek gyakran önmagukban helyes elgondolások abszolútizálásában és tulhajtásában jelentkeznek. A Jerevan-i konferencia például a kibernetikai szemlélet és a különböző gazdasági mechanizmusok automatizmusainak túlértékelésében rejlő veszélyekre hívta fel a figyelmet.

Az SZVT keretében több ízben foglalkoztunk a vezetők munkájának helyes megszervezésével, személyes időgazdálkodásukkal, a sokszor külső körülmények hatására jelentkező, nehezen elhárítható veszteségidők, idegőrlő körülmények elhárításának lehetőségeivel.

"Utolsó csepp" című színes filmünkkel a vezetői betegségek megelőzésének fontosságára hívjuk fel a figyelmet.

Ugy gondoljuk, hogy ezek nagyon aktuális kérdések és továbbra is szükséges napirenden tartani őket.

A szervezési és Vezetési Tudományos Társaság nem kevés küzdelem árán eljutott a konszolidált egyesületi élet időszakába. Vezető testületeink úgy vélik, hogy a továbbiakban - talán mérsékeltebb dinamikával - de még elmélyültebb tudományos munkával kell hozzájárulnia a szervezés és vezetés terén előttünk álló problémák megoldásához. E megítéslő feladatra egyesületünk tagságára ejéhez mérten készséggel vállalkozik.

Valkó Márton
az SZVT főtitkára

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG IPARI SZAKOSZTÁLYÁNAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A Magyar Közgazdasági Társaság Ipari szakosztálya 1976 áprilisában tartotta tisztújító közgyűlését. A közgyűlés - a vezetőség újjáválasztása mellett - áttekintette az előző, 1971. októberi közgyűlés óta kifejtett szakosztályi tevékenységet és meghatározta a következő időszak munkájának főbb irányait.

A Társaság és szervezeteinek munkája az elmúlt években is szorosan kapcsolódott a párt és állami vezető szervek által kitűzött legfontosabb gazdasági feladatokhoz. Igyekezett hozzájárulni az ezekkel kapcsolatos elméleti, elvi vonatkozású kérdések feldolgozásához, tisztázásához. Emellett közgazdasági, információs és propaganda tevékenységet is kifejtett a közgazdászok szélesebb körében, segítve ezzel a feladatok gyakorlati megvalósítását. Ez a kétirányú tevékenység nyilvánvalóan nem különíthető és nem különült el egymástól: az egyes rendezvények, akciók a gyakorlatot közvetlenül érintő, aktuális kérdések feldolgozásával egyetemesen a tájékoztatást és a szemléletformálást is szolgálták.

Az Ipari szakosztály általában havonként tartott rendezvényeinek súlyponti témái a termelés hatékonyságának javításával, a termelékenységgel, a termelési struktúra fejlesztésével, a nemzetközi együttműködéssel, valamint a szervezés és vezetés színvonalának emelésével összefüggő kérdések voltak. Emellett adott időben jelentkező konkrét gazdasági feladatokat is megtárgyalt, így pl. az V. ötéves tervidőszak fejlesztési politikájával, a gazdasági szabályozó rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatosan. Átfogó, népgazdasági és ágazati jellegű témák mellett előtérbe kerültek a vállalatok belső életével foglalkozó, mikroökonómiai témák, mint pl. a vállalatok belső mechanizmusa, az iparvállalatok tevékenységi struktúrájának problémái. A korábbinál nagyobb súlyt kaptak az egy-egy iparághoz tartozó vállalatokat közvetlenül érintő kérdések is.

A közel 30 rendezvényt hosszú lenne felsorolni; jellegüket az alábbi néhány példa érzékeltetheti:

- Az ipar egészét érintő témák:

az V. ötéves terv főbb iparfejlesztési kérdései; a gazdasági szabályozó rendszer továbbfejlesztésének irányelvei; az 1975. évi népgazdasági tervhez kapcsolódó

termékforgalmazási jellegű intézkedések; a munka- és üzemszervezés időszertű kérdései.

- Egy-egy iparágat, vállalatcsoportot érintő témák:

a gépipari vállalatok közötti kooperáció és a termelékenység közötti kapcsolat alakulása; a textilipari rekonstrukció közgazdasági kérdései.

- Módszertani kérdések:

az V. ötéves terv kidolgozásának módszertani elvei; az Országos Tervhivatal által készített középtávu tervezési utmutató; a termelékenység ágazati és vállalati mérése.

Változatosabbá vált a rendezvények formája, szervezeti kerete is. A vezetőség ezek meghatározásánál a téma jellegét és az elérni kívánt célt tartotta szem előtt.

- Előadást szervezett - esetleg 1-2 korreferátummal -, ha a cél valamely aktuális kérdésben az iparral foglalkozó közgazdászok széles körének tájékoztatása volt.

- Ankétra vagy konferenciára került sor, amikor az adott témát különféle összefüggésekben, az egyes területek adottságainak figyelembevételével kívántuk megtárgyalni, vagy az illetékes szakemberek körében bizonyos feladatok megvalósítását illetően tapasztalatcserét kívántunk létrehozni. Ilyen esetekben a vita alapját általában több előadás és korreferátum képezte. (Ankét foglalkozott például a szervezettség színvonalának mérésével, a termelékenység ágazati és vállalati mérésével.)

- Kerekasztal vitát rendeztünk - a témában érdekelt vezető közgazdászok viszonylag szűk körével - amikor a szakosztály az állami szinten folyó vizsgálatoknak, illetve állásfoglalásnak az előkészítéséhez kívánt segítséget nyújtani. Esetenként a vitaindító - esetleg több - előadás főbb téziseit előre kiküldtük. (Kerekasztal vitán tárgyaltuk meg például a vállalati középtávu tervezés módszertani irányelveit.)

Kedvező fogadtatásra talált a múlt év végén először megrendezett "Iparpolitikai fórum", amelyen dr. Trethon Ferenc pénzügyminiszterhelyettes és Dreclin József, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese tájékoztatta a résztvevőket - írásban feltett kérdéseik alapján - az aktuális iparpolitikai kérdésekről, felada-

tokról. Ugyancsak kedvező tapasztalatot szereztünk oldottabb formájú klubdélutá-
nok szervezésével. Például az ipari és külkereskedelmi vállalatok közös érde-
keltségével, vagy az Egyesült Államok termelékenységési politikájával foglalkozó
klubdélutánon élénk, közvetlen beszélgetés alakult ki a résztvevők között.

A szakosztály rendezvényei - visszhangjukból ítélve - általában magas színvo-
naluak és szakmai szempontból eredményesek voltak. Ehhez - az aktuális felada-
tokhoz kapcsolódó témaválasztás mellett - nagymértékben hozzájárult, hogy az
iparral foglalkozó vezető közgazdászok általában szívesen vállaltak előadásokat,
referátumokat, vitavezetést. Az érdeklődés felkeltéséhez, a vitákra való felkér-
zéshez, azok élénkítéséhez hasznosnak bizonyult az előadás tézisének előzetes
szétküldése.

Az utóbbi időben bizonyos "polarizálódás" volt megfigyelhető a szakmai igény
és érdeklődés tekintetében. Egyrészt a gazdasági-politikai vezetés által, adott
időben kiemelten kezelt, átfogó kérdésekről, akciókról, intézkedésekről szóló,
vezetők által tartott előadásoknak, másrészt a kisebb szakmai csoportokhoz
közvetlenül szóló vitáknak, ankétoknak van a legnagyobb vonzerejük. Ez utóbbiak-
kal kapcsolatban érdemes néhány sajátos, pozitív vonásra felfigyelni, például:
eleve nagyobb lehetőség van az adott témában közvetlenül érdekeltek személy
szerinti meghívására; a szakmai orientáltság szempontjából homogénebb és ki-
sebb csoportokban jobbak a közvetlen eszmecsere feltételei; a fiatalabb generá-
cióhoz tartozó közgazdászok aktív bekapcsolódására a nagy hallgatóság előtt tar-
tott előadásnál jobb fórumot adnak.

A fiatal közgazdászok fokozottabb bekapcsolására a szakosztály vezetősége az
elmúlt években több lépést tett. "Csak fiataloknak" jelíggel országos pályázatot
hirdetett két, a vállalati szervezethez és a munkaerő gazdálkodással össze-
függő témában. A várakozásnak megfelelő színvonalat igazolja, hogy a szakmai
bíráló bizottság témánként 1-1 pályaművet tartott alkalmasnak az I. díjra, s egy,
II. és egy III. díjat osztott még ki. Fiatalok kezdeményezésére alakult meg a
"Fiatal Ipargazdászok Köre", a fiatalokat leginkább érdeklő témák önálló klub-
élet keretében történő megvitatására. A kezdeti érdeklődést és lendületet azon-
ban nem sikerült állandósítani és a kör néhány összejövetel után feloszlott. A
szakosztályi közgyűlésen résztvevők megerősítették a vezetőségi beszámoló azon

véleményét, hogy a fiatalabb generációhoz tartozó közgazdászok intenzívebb, szélesebb körű bevonása nem igényel külön szervezeti kereteket, a szakosztály egésztől elkülönült tevékenységet, - a szakosztály életébe való közvetlen bekapcsolásukra kell törekedni. Ennek célravezető formája lehet egy-egy téma önálló feldolgozására szervezett munkabizottságba való bevonásuk, korreferátumok tartására való felkérésük, stb.

A szakosztály igyekezett szervesen beilleszkedni a MKT tevékenységének egészébe. Az évenként megrendezett Közgazdász vándorgyűlések munkáját előadásokkal, szekcióvezetéssel, hozzászólásokkal segítette. Néhány olyan össztársasági rendezvényre is sok került, amelyet az Ipari szakosztály kezdeményezett. Több előadást, vitát szervezett egyes budapesti szakosztályokkal közösen. Ezzel sikerült a rendezvények horizontját szélesíteni, egyes témákat komplexebben, sokoldalúbban megtárgyalni. A vidéki közgazdászokkal való kapcsolat érdekében az országos érdeklődésre számot tartó témákkal foglalkozó rendezvényekre vidéki iparvállalatok vezető közgazdásza is meghívást kaptak. A vezetőség kezdeményezésére - a szakosztály részéről biztosított előadókkal - több megyei szervezetben ankétot tartottak a termelékenység alakulásáról, színvonalának nemzetközi összehasonlításáról. Ugy tűnik, e tekintetben a lehetőségek messze nincsenek kihasználva, holott az együttműködésből az Ipari szakosztály és a vidéki szervezetek egyaránt sokat profitálnának.

A közgyűlés - megtárgyalva és elfogadva az elmúlt időszak munkájáról szóló beszámolót - azt az utmutatást adta az új vezetőségnek, hogy az elmúlt években kialakított iránynak megfelelően végezze és fejlessze tovább tevékenységét.

A szakosztály tevékenységének középpontjában változatlanul a párt és állami vezetés által az ipar elé tűzött fő feladatok megvalósításának segítése álljon. A rendezvények formáját, kereteit célszerű a jövőben is a téma jellegétől és az elérni kívánt céltól függően meghatározni (előadás, ankét, kerekasztal vita, stb.). Az iparban dolgozó, az iparral foglalkozó közgazdászok széles körét érintő rendezvények mellett a kisebb szakmai csoportokat érdeklő témáknak is kellő teret kell biztosítani. Nagyobb arányban célszerű alkalmazni munkabizottsági formákat, amelyek a szakosztály tagságának nagyobb aktivizálását teszik lehetővé.

Tovább kell fejleszteni a társszervezetekkel (a MTESz tagegyesületével, az

SzVT-vel stb.) való együttműködést, ésszerű munkamegosztást, biztosítva ezzel az indokolatlan párhuzamosságok kiküszöbölését. Az Ipari szakosztály törekedik a tagság összetételének és érdeklődési körének megfelelő, sajátos profil kialakítására. Így az ipart érintő feladatok magasszínvonalu, közgazdasági elméleti feldolgozását kell előtérbe helyezni. A súlyponti, hosszabb időszakra kitűzött feladatok megoldására a témát komplexen átfogó, hosszabbtávú program kidolgozásával célszerű felkészülni. Ehhez kapcsolható munkabizottságok szervezése is, amelyekben a témában jártas szakemberek meghatározott program szerint, a kérdés komplex, közgazdasági jellegű feldolgozására vállalkoznak. Az állami irányító és gazdasági szervek előtt álló feladatok megoldásához nyújtson segítséget a szakosztály időről-Időre országos pályázatok klírásával, majd az arra érdemes pályamunkák közkinccsá tételével is. Folyamatossá és szorossá kell tenni a kapcsolatot az Ipparral foglalkozó tudományos, kutató intézetekkel, s az egyéb hasonló profilu intézményekkel.

Jobban kell támaszkodni a fiatal, aktívan közreműködni kész közgazdászokra, esetenkénti és állandó jellegű megbízatások útján. Bevonásukhoz jó alapot teremtene átfogó kép kialakítása arról, hogy elsősorban milyen kérdések érdeklik őket, munkahelyükön hogyan hasznosíthatják tudásukat, mivel, milyen formában szeretnének foglalkozni.

A közgyűlésen vita folyt arról, hogy a szakosztály tevékenységében milyen módon célszerű érvényesíteni az ésszerű szakosodást saját tagjai differenciált érdeklődési körének megfelelően és más szervezetekkel kapcsolatban. A vitából az volt leszlürhető, hogy további szervezeti tagozódásra nincs szükség, hanem a témaválasztással, a témák feldolgozásának módjával, formáival kell a szakosodás irányába haladni. Az ésszerű munkamegosztást elősegíti, ha a szakosztály egyes súlyponti kérdésekkel hosszabbtávú program alapján foglalkozik. A Társaság és a szakosztály tagságának összetétele, s az a körülmény, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság a Magyar Tudományos Akadémiához kapcsolódik, jó alapot teremt arra, hogy e hosszabb programba magas színvonalu munkával a tudomány és gyakorlat kapcsolatának erősítését is szolgálják.

A közgyűlés által elfogadott munkaprogram középpontba a termelékenység és hatékonyság kérdését állította. Ez számos olyan, ipar- és strukturapolitikai, a

termékszerkezet és a gyártás korszerűsítésével, az intenzív fejlesztési módszerekkel, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódással, az üzem- és munkaszervezéssel összefüggő kérdést érint, amelyeket a párt és állami vezetés mind az V. ötéves tervidőszak, mind az ipar hosszútávú fejlesztésének sarokpontjaként jelölt meg. A szakosztály új vezetősége a vállalatoknál és irányító szervezetknél dolgozó közgazdászok széles körének a korábbihoz hasonló támogatására számít és ennek tudatában állítja össze a következő évek programját, szervezi meg ennek megvalósítását.

Szirtes Lászlóné
az MKT Ipari szakosztályának
titkára

A szemináriumot a norvégiai Sole-ben, 1976. április 27-30. között a Nemzeti Termelékenységi Központok Európai Szövetsége és a Norvég Termelékenységi Intézet rendezte, a norvég szakszervezeti szövetség és munkáltatói szövetség Együttműködési Tanácsának támogatásával. A mintegy 40 résztvevő 13 országból érkezett. A szemináriumon főleg az észak-európai országok: Norvégia, Dánia, Svédország, Hollandia, Belgium, NSZK, Franciaország, Írország képviseltették magukat, de voltak résztvevők tengeren túlról: az Egyesült Államokból és Kánadából is. Foglalkozásukat tekintve a résztvevőknek mintegy fele tudományos kutató, állami tisztviselő volt, a másik fele pedig a szakszervezetek és a munkáltatói szövetségek funkcionáriusa.

Az "ipari demokrácia" fogalmával jelzett problémakörrel évek óta a nemzetközi rendezvények sorozata^{x)} foglalkozik. Ezek egyike volt a solei szeminárium is. Tárgya: az ipari demokrácia bevezetése, elterjesztése, a különféle kísérletek kapcsán szerzett tapasztalatok elemzése, értékelése. A tulajdonképpeni érdekességét az adta meg, hogy tulment az egyes kísérletek ismertetésén, boncolgatásán (habár ez is jócskán előfordult) és általános társadalmi keretbe helyezve őket megkísérelte megjelölni az ipari demokrácia fogalomkörébe tartozó tendenciák szerepét és jövőjét a fejlett tőkés országok életében.

Az ipari demokrácia fogalmának tartalma, értelmezése

E kérdéssel foglalkozott a szeminárium nyitóelőadásában Johannes Schregle, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) ipari kapcsolatok osztályának vezetője. Fel fogása szerint^{xx)} az ipari demokráciának legalábbis két szintje különböztethető

^{x)} Egy hasonló jellegű régebbi rendezvényről lásd: KUZMANN Béla: Szeminárium az ipari demokrácia skandináv utjáról (Oslo, 1970. november 2-5). Ipargazdasági Szemle, 1971. 1. sz. 81-86. old.

^{xx)} Előadásának főbb tételei megtalálhatók egy nemrég megjelent tanulmányában is: J. SCHREGLE: Workers' participation in decisions within undertakings. International Labour Review, Vol. 113. No. 1. 1976. január-február.

meg: a) a vállalati döntésekben való munkásrészvétel, más néven: participáció, együttes döntés, beleszólás stb.; b) a közvetlen munkakörülmények alakítása a dolgozó egyén által, más néven: a munka humanizálása, munkahelyi demokrácia (shop-floor democracy), a munkásélet minőségének (quality of working life) javítása stb.

Ami a participációt illeti: ez a vállalaton belüli döntéshozatal befolyásolása a dolgozók kollektívája által. E tekintetben az előadó szerint nincs elvi különbség a participáció és a kollektív szerződéskötés jól ismert rendszere között, hiszen az utóbbi is egy megállapodás, kompromisszum létrehozását szolgálja, amely megállapodás igen lényeges kérdésekben behatárolja a vállalatvezetés döntéseit. Az utóbbi években egyébként is az a tendencia figyelhető meg, hogy a kollektív szerződés előírásai jóval túlmennek a bér- és szociális kérdések szűken vett területén. Az Egyesült Államokban például a kollektív szerződések manapság olyan dolgokra is kiterjednek, mint új üzemek létrehozása, az automatizálás, a munkafolyamatok megváltoztatása stb. Olaszországban a FIAT-nál a legutóbbi kollektív szerződés kötésekor a dolgozók belefoglaltatták a megállapodásba, hogy a vállalat köteles Dél-Olaszországban beruházásokat végezni.

Ez a tétel - ti. hogy a kollektív szerződéskötés a participáció egyik formája - meglehetősen élénk reagálást váltott ki a szeminárium résztvevői között. Az egyik amerikai kutató arra hivatkozott, hogy az Egyesült Államokban nem akad olyan szakszervezeti vezető, aki azt vallaná: a kollektív alku egyenlő a kooperációval. Egy holland résztvevő pedig G. Meany (az amerikai AFL-CIO elnöke) szavait idézte, aki egy interjúban arra a kérdésre, hogy mi a szakszervezeti harc célja, három szóval válaszolt: "Többet, többet, többet!" Ezzel szemben a nyugatnémet résztvevők (az előadót is beleértve) azt hangsúlyozták, hogy ez a "harc" a "játék", azaz az alkudozási folyamat része, hiszen valójában mindkét partner együttélésre, kompromisszumra törekszik.

A munkahelyi demokrácia, a munka humanizálása szervesen összefügg ugyan a vállalati szintű participáció megvalósulásával, de nem lehet azonos vele. A participáció útján a dolgozók "hozzáférnek a gazdasági hatalom emeltyüéhez" (Schreggle), s ez elősegíti a vállalaton belüli jobb munkakörülmények megteremtését is, de a hatalmi viszonyok megváltoztatása egymagában nem szünteti meg az elide-

genedőst, a munka még nem válik ezáltal az egyéni kielégülés forrásává. A szemináriumon mindvégig hangsúlyozták, hogy a vállalati szintű participáció kollektív mozgalom terméke, az egyén közvetlen részvételét munkafeltételei alakításában azonban csak a munkaszervezés új rendje biztosíthatja. E tekintetben többször hivatkoztak a szocialista országok példájára, mint ahol a magántulajdon már nem akadályozza az ipari demokrácia kibontakoztatásának, a munka humanizálása azonban még csak megoldandó feladat.

Az ipari demokrácia fogalmának e kétszintű értelmezését az előadó egy további szinttel, vagy fogalommal bővítette ki, a gazdasági demokráciával. Arról az újabb fejleményről van szó, hogy eddig két skandináv országban - Dániában, Svédországban - a szociáldemokrata vezetés alatt álló szakszervezetek olyan tervezetet dolgoztak ki, amely tulmegy a participáció, azaz a vállalati vezető testületekben való munkásrészvétel érvényes rendszerén. E javaslatok szerint a vállalati (adózás előtti) profitok egy meghatározott hányada a szakszervezetek kezelésében levő beruházási alapba kerülne kötelező érvénnyel. A szakszervezetek pedig az alap pénzén fokozatosan felvásárolnák a vállalatok részvényeit.

Az ipari demokrácia elterjesztésének mozgatórugói, motívumai

A messzemenő társadalmi és politikai koncepciók összekapcsolása a "munka humanizálásának" problémakörével azonban csak újabb keletű jelenségnek látszik. A kiindulópont ugyanis ennél egyszerűbb és egyöntetűbb volt az e téren létező különféle törekvések, kísérletek és irányzatok számára. (Mint az egyik előadó, E. Thorsrud oslói professzor, az új munkaszervezési elvekkel több mint 10 éve folyó kísérletek egyik vezetője mondotta, nem voltak kész sémák, tervek, csak egy volt világos: mi ellen vannak. Ami ellen voltak, az a Taylor névével fémjelzett ún. tudományos munkaszervezési elvek.)

Noha a futószalag-munka és a hozzá hasonló, részfeladatok teljesítésére épülő ipari munkaszervezés nem mai találmány, a munkával való elégedetlenség csak viszonylag nemrég vált aggasztó problémává a fejlett tőkés országokban. Ez az életszínvonal emelkedésével, az életmód változásával, az iskolázottsági fok növekedésével, a kedvező foglalkoztatási lehetőségekkel függ össze. Az elemi létszükségletek kielégítésével a dolgozó népességben új, másfajta szükségletek

keletkeztek, szembetűnővé vált az a díszparitás, amely a megjavult életkörülmények és a régi elvek szerint szervezett munka között van. A mai munkástól ugyanis továbbra is csupán azoknak a leegyszerűsített munkaműveleteknek az elvégzését várják el, amelyeket a racionális munkaszervezés a gépi nagyipar hajnalán az alig képzett, olcsó bérű, az éhség rémétől hajtott munkásoknak írt elő és követelt meg.

Az effajta "tudományos munkaszervezés" nemcsak a dolgozók oldalán ütközött ellenállásba. Nemcsak politikai, szociális, hanem gazdasági szempontok is szoltak a létező munkaszervezési elvek felülvizsgálata mellett:

- a hiányzások, a fluktuáció egyenes veszteségeket okozott; nehezen számszerűsíthető, de nyilvánvaló károk származtak a munkások apatikus passzivitásából, kezdeményezőkézségük kihasználatlanul hagyásából is;

- egyre nagyobb nehézségekbe ütközött a munkahelyek betöltése; különösen a fiatal munkaerő tanúsított tartózkodó magatartást bizonyos foglalkozásokkal, iparágakkal szemben (egyebek között az is egyik oka a tömeges munkaerő-importuak Nyugat-Európában);

- a műszaki fejlődés felgyorsulása, a piaci verseny éleződése, a piaci konkurencia fokozódott változékonysága a termelési szervezet nagyobb rugalmasságát követelte meg, hogy jobban tudjon alkalmazkodni a kereslet hirtelen változásaihoz.

Mindez a tőkés vállalkozók, a vállalatok vezetői számára egyre inkább nyilvánvalóvá tette, hogy valamit tenni kell, érdemes kockáztatni, érdemes kísérletezni (és erre pénzt szánni) a munkaszervezési rendszerekkel is.

A munka "humanizálását", vagy "minőségének" javítását célzó kísérletek a modern munkapszichológiai, szociáltechnikai stb. kutatások eredményeire épülnek. Ezek eredete még a huszas-harmincas évek amerikai vizsgálódásaira nyúlik vissza. A dolgozó ember viselkedését vizsgáló diszciplínák két csoportba sorolják azokat a tényezőket, amelyektől a munkával való elégedettség függ:

- a munka tartalma (job content): az elvégzendő műveletek, a velük kapcsolatos felelősség foka;

- a munka feltételei (job context): a munkahelyi tárgyi és szociális környezet, szakoktatás, bérezés, munkavédelem és társadalombiztosítás stb.

A munkásosztály gazdasági és politikai harca, a fejlett tőkés országokban eddig elért vívmányok általában a második csoportba sorolható tényezőket javították. Amin tehát változtatni kell, az elsősorban a munka tartalma: kevesebb egyhangu, mechanikusan elvégzendő feladatot és több változatos, nagyobb szaktudást igénylő és nagyobb felelősséggel járó feladatot kell a dolgozókra rábízni. Ezt a nyugat-európai országokban alapjában két úton kívánják elérni, s ezt szolgálják a különböző kísérletek:

- a munkakörök "átszabása" (redesigning of jobs), ami a munkaszervezés és munkarend olyan irányú átalakítása, hogy az egyes dolgozók munkaköre több, egymás után következő vagy egymás melletti párhuzamos feladattal bővül ki; az egyes személyek közötti munkamegosztást autonóm vagy félautonóm módon működő csoportok (brigádok) közötti munkamegosztás váltja fel stb.;

- a participáció, ami alatt nemcsak a vállalati szintű döntésekben való közvetett (küldöttek révén történő) részvétel intézményesített rendszere értendő, hanem a dolgozó közvetlen informális beleszólása is a munkakörébe tartozó feladatok és azok teljesítési módjának meghatározásába.

A "munka humanizálásával" kapcsolatban folyó kutatásokat, kísérleteket azonban egyfajta ambivalencia jellemzi: a munka "minőségének" megjavításáról van szó, de ez egyben és végeredményben a termelékenységét is fokozza, tehát a tőkésvállalat profitját is növeli.

A különböző igen érdekes és hasznos kísérleteket ezért végigkíséri a manipuláció eleme, de legalábbis a lehetőség. Ez a kettősség magyarázza, miért tálat mind a mai napig vegyes fogadtatásra az ipari demokrácia eszméje a fejlett tőkés országokban.

A fő társadalmi erők viszonya az ipari demokrácia kérdéséhez

A szemináriumon elhangzottak, de főleg az előre benyújtott írásos anyagok azt mutatják, hogy az ipari demokrácia fogalmkörébe tartozó ujtások nem csekély ellenállásba ütköznek a fejlett tőkés országokban.

A leginkább érdekelték, a dolgozók eleinte vonakodó magatartást tanúsítanak, ami különböző aggályokkal magyarázható:

- Aggódnak amlatt, hogy a munkakörök "ujraszabása" az ő állásukat veszélyeztetli.

- Tartanak az önállóbb munkával járó felelősség vállalásától.

- Vonakodnak a szakmai át- és továbbképzéstől.

- Előfordul, hogy a munkakörök megváltozott tartalma, a feladatkör kibővítése nem tükröződik az anyagi javadalmazásban, a bérezésben.

Ezért fordították a szemináriumon a legnagyobb figyelmet azokra a módszerekre, amelyekkel az új munkaszervezési megoldások bevezetésekor ezt a kezdeti vonakodást le lehet küzdeni: a dolgozók kezdeményező és közvetlen részvétele a kísérletezésben, a legjobb megoldások keresésében, a különféle vállalati, szakszervezeti "fejtagító" tanfolyamok szervezése a bizalmiak, a jövőbelli "munkásigazgatók" stb. számára; a különféle kísérletek folyamatos ellenőrzése külső szakemberek által stb.

Ami a munkáltatókat illeti: a kialakult munkaszervezési elvek és eljárások felülvizsgálatába nem mindig önként - hanem inkább a külső körülmények és erők (szakszervezetek és pártok, állami szervek) nyomására - és nem éppen humanitárius megfontolásokból mennek bele. (Mint ahogy a szeminárium egyik nyugat-német résztvevője nyomatékkal mutatott rá az egyik norvég participációs kísérlet motivumainak boncolgatásakor: "Utópia azt hinni, hogy a tulajdonos a kapitalista társadalomban altruista alapon hívja össze az embereket a vállalat ügyének megvitatására. Az első szempont a profitabilitás".) Noha a különböző országokban eddig folyó kísérletek ebből a szempontból számukra megnyugtató eredményeket hoztak, mégis nem kis vonakodás tapasztalható az új munkaszervezési elvek elterjesztésétől. A vállalkozók féltik a vállalatban belüli hatalmukat s ebben nem ritkán támogatásra találhatnak a vállalati hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő irányító-felügyelő személyzetnél, amely végeredményben a kényerét félti a hagyományos vezetési rendszert kiktató vagy legalábbis megreformáló újításoktól. (A szemináriumon ezért sok szó esett arról, milyen új és tartalmasabb funkciókat láthat el az irányító apparátus az új helyzetben.)

Felettébb eltérő - országonként és gyakran az egyes országokon belül - a szakszervezetek álláspontja. Norvégiában és Svédországban a szakszervezetek a kormányon levő szociáldemokrata pártokkal együtt kezdettől (a hatvanas évek elejé-

től) fogva az ipari demokráciával való kísérletezés élharcosai voltak. Dániában és az NSZK-ban árnyalatnyian eltért a helyzet: a szakszervezetek a vállalati szintű partícipáció kezdeményezői voltak, de csak a legutóbbi években kezdtek a munka humanizálásával, a munkaszervezés reformjával foglalkozni.

Ugyanakkor igen széles az ipari demokráciával folyó kísérletezést elutasító szakszervezetek tábora is. Érdekes módon ebben a táborban egyaránt megtalálhatók a kapitalista társadalmi rend olyan meggyőződéses hívei, mint az AFL-CIO-ba tömörült amerikai szakszervezetek, és a kapitalizmussal szembenálló olyan osztályharcos szakszervezeti szövetség, mint a Francia Kommunista Párt vezetése alatt álló CGT. Állásfoglalásukban lényegében politikai motívumok a dominánsok:

- A partícipációban, az új munkaszervezési kísérletekben a tőkés vállalatvezetés ama törekvését látják, hogy a dolgozókat a vállalatba integrálja, s az osztályegység működés szellemében növelje a termelékenységet, a profitot, fokozza a klizsákmányolást. (Mint B. J. Whiting, az amerikai Ford Alapítvány kutatója mondotta a szemináriumon: a termelékenység gyűlöletes szó az amerikai szakszervezetek számára, a partícipáció, a munkahelyi demokrácia nem különben, mert az egészben a vállalatvezetés manipulációját látják, amelynek célja: feleslegessé tenni a szakszervezeteket.) A francia CGT a munka tartalmánál fontosabbnak tartja a munka feltételeinek a javítását: a béremelést, a munkavédelmet, a munkanélküliség elleni harcot stb.

- A szakszervezetek felvetik ama aggályukat is, hogy az új munkaszervezetben a munkással szemben támasztott magasabb követelmények megosztják a munkásosztályt, differenciálják a munkaerőpiacot, mert különválnak az új követelményeknek megfelelő fiatalabb, képzettebb és ezáltal jobban fizetett munkások rétege az idősebb s a régifajta munkamegosztáshoz szokott, annak megfelelő szakismerekkel rendelkező munkásokétól.

- Feltehető, hogy a szakszervezetek tartanak attól is, hogy mivel az ipari demokrácia fogalomkörébe tartozó különféle partícipációs formák új csatornákat és fórumokat teremtenek a vállalatvezetés és a vállalati dolgozók kapcsolatai számára, leértékelődhet a kollektív szerződéskötésnek, mint a hagyományos szakszervezeti harc fegyvernek a jelentősége, sőt végső soron a szakszervezetek létjogosultsága is kérdésessé válhat.

Minden esetre a szeminárium összes előadója állandóan hangsúlyozta, hogy az ipari demokrácia bármilyen formájának a megvalósítása csak a szakszervezetek aktív közreműködésével képzelhető el, különben az összes kísérlet kudarcba fulladna. Ma tehát ezt látják Nyugaton az egyetlen járható utnak.

Eddigi eredmények, problémák

Az ipari demokrácia különböző aspektusai a fejlett tőkés országokban - az eddigi törvényhozási aktusok és nagyszámu kísérlet ellenére - a gyakorlatban még nem jutottak túl a programkészítés, a kísérlet szakaszán. A szemináriumon elhangzottak is a kísérletek, vizsgálatok módszerére, elterjesztésük célszűrő útjára, a kilátásokra, nem pedig az általánosítható eredményekre vonatkoztak.

E. Thorsrud professzor már említett referátuma is a skandináviai tapasztalatok összegezéséeként igen szűkszavú volt a tényleges eredményeket illetően. Mindenesetre egyértelműen megállapítható volt - más beszámolókból is -, hogy a kísérletképpen bevezetett új munkarendek mindenütt (Svédországban, Norvégiában, Dániában) fokozták a munka termelékenységét, vagy legalábbis sehol sem csökkentették. Viszont lényegesen javították a munkahelyi közérzetet, ami szígnifikánsan tükröződött a hiányzások, a munkaerő-fluktuáció alakulásában. Ugyanakkor sok esetben a kísérletek nem hozták meg a várt eredményt, amit főleg a kísérletek hibás módszerével vagy kedvezőtlen külső körülményekkel magyarázták.

A szemináriumon elhangzottakból és az írásos tájékoztatókból kitűnt, hogy a participáció és az új munkaszervezési rendszerek elterjesztésének számos objektív előfeltétele és korlátja van:

- A vitákban többször felvetették, hogy a kapitalista országokat sújtó gazdasági válság, munkanélküliség és infláció kedvezőtlen környezetet jelent, mert ilyenkor a dolgozókat nem annyira munkájuk tartalma, mint inkább foglalkoztatásuk biztonsága és jövedelmük alakulása izgatja. (Valószínűleg ez is magyarázza, miért más a szakszervezetek álláspontja a prosperáló észak-európai országokban és más a mediterrán országokban vagy Angliában.)

- Az új munkaszervezet bevezethetősége az országok gazdasági fejlettségétől is függ. Nemcsak a munkaerő minősége (iskolázottsági, szakképzettségi foka), hanem a műszaki kultúra, az üzemek technikai felszereltsége miatt is. Ugyanis

a rugalmasan változtatható munkafeladatok feltételezik, hogy az anyagszállítás, a munkagépek cserélhetősége és mozgathatósága, egyáltalában a gépellátottság ne jelentsen gondot és korlátozó tényezőt. (Mint ahogyan ezt - a szemináriumon levetített film tanúsága szerint - a svédországi Volvo-műveknél a szerelőszalag megszüntetésekor biztosítani tudták.)

- A rugalmas munkaszervezet elterjesztése függ az iparágak technológiai sajátosságaitól is: költséges vagy technológiai szempontból nem helyettesíthető be-
rendezések nyilván gátat jelentenek másfajta technológiák bevezetésének.

- Az új munkaszervezetben való működés az iskolai rendszer megváltoztatását is igényli. (Ma ezt a különféle szakszervezeti és egyéb tanfolyamok csak kis részben pótolják.)

Dr. Szamuely László^{x)}

^{x)} Az MTA Közgazdasági Információs Csoport tudományos főmunkatársa.

AZ OT TERVGAZDASÁGI INTÉZETÉNEK UJABB KIADVÁNYAI

Az ágazati ipargazdasági és szervezési intézetek (Ipargazdasági Szemle 1975.3. sz.) és a Pénzügykutató Intézet (Ipargazdasági Szemle 1975. 4. sz.) után az alábbiak az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének újabb - 1974-ben és 1975-ben megjelent - tanulmányairól adnak rövid ismertetést.

Páldi András: A gazdaságirányítás és a népgazdasági tervezés reformja a Szovjetunióban

(1890/Tgl/1974. Budapest. 186 oldal)

A szerző bevezetőként rövid áttekintést ad a Szovjetunió gazdaságirányításának fejlődéséről. Foglalkozik a reform indítékaival, fő vonásaival és bevezetése körülményeivel. Ismerteti az anyagi-technikai ellátás rendszerét, a gazdasági ösztönzés módszereit és mechanizmusát. Kitér a gazdasági reformoknak a beruházási tevékenységre gyakorolt hatására és az árképzés tökéletesítésére tett lépésekre. Képet ad az ipar- és mezőgazdaság irányításának reformjáról. Végül ismerteti az SZKP XXIV. Kongresszusának a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos munkáját.

Hajnal Albert: Információellátó rendszer a népgazdasági beruházásokhoz (Rendszerelemző vizsgálat javaslatokkal)

(1408/Tgl/1975. Budapest. 143 oldal)

A népgazdaság beruházási rendszerében számos olyan megoldatlan probléma akadályozza a fejlődést, amelynek forrása a tervező- és irányító szervek nem kielégítő, hiányos, megkésett, nem az igényelt formájú, stb. informáltsága. A tanulmány szerzője újszerű modell szerint elemzi a beruházási rendszert, annak információellátási sajátosságait és az ezekből fakadó problémákat, amelyek fő forrásai: a hiányzó és hiányos információk; a munkarend összehangolatlansága a tervező és irányító szervek, valamint az ellátó rendszer között; a nem megfelelő szervezetformák, amelyek a beruházásokhoz kapcsolódó információkat szol-

gáltatják. A rendszerelemző és problémafeltáró kép alapján javaslatokat ad a tanulmány egy csupán a beruházási szférához kapcsolódó információrendszerre.

Goldperger István: A műszaki fejlődés célkitűzései a gazdaságpolitikában és a megvalósulás feltételei

(2312/TgI/1974. Budapest. 107 oldal)

A tanulmánynak az a törekvése, hogy néhány olyan összefüggést mutasson be, amelyek megvilágítják, hogy a műszaki fejlődés objektív feltételeit nem csupán egy szűkebb szakterület, a műszaki fejlesztési tevékenység erőfeszítésével lehet megteremteni, hanem a gazdálkodás és a gazdaságpolitika minden lényeges elemének erre kell hatni. Közelebbről a gazdaságpolitika két fő területén vizsgálja. Az egyik fő kérdés a műszaki fejlődés általános társadalmi előfeltételeinek érvényesülése a munkaerőpolitikában. A beruházási politika elemzéséből kiindulva arra keres választ, hogy milyen közgazdasági összefüggések szabályozzák a beruházási források elosztását a népgazdasági és vállalati döntésű beruházások, ill. az új létesítmények és a rekonstrukciók között.

Bukta László: A fejlesztési döntési rendszer kritikai értékelése és korszerűsítésének javasolt módoszata

(2508/TgI/1974. Budapest. 132 oldal)

A tanulmány a központi fejlesztési döntések elvi és gyakorlati gazdaságpolitikai kérdéseit tárgyalja. A szerző foglalkozik a központi fejlesztési döntések előkészítésének problémakörével. Külön fejezetben tárgyalja a kockázat és felelősség kérdését a makroszintű fejlesztési döntések szférájában. Végül a központi- és vállalati fejlesztési döntések kapcsolódásának, a vállalati döntések lehetőségeit korlátozó tényezők kérdéseit dolgozza fel.

Goldperger István: A műszaki fejlődést befolyásoló néhány tényező a IV. ötéves
terv időszakában

(2573/TgI/1974. Budapest. 75 oldal)

A tanulmány a műszaki fejlődés megvalósulását nem elsősorban a formális tervkapcsolatok oldaláról, hanem a tervek végrehajtására ható vállalati gazdálkodási feltételek alapján közelíti meg. Következtetéseiben a népgazdasági tervezés e feltételek alakításával kapcsolatos feladataira utal. Közelebbről a népgazdaság szerkezetét alakító központi fejlesztési programok végrehajtásával, az állóeszközállomány korszerűsítési folyamatának néhány problémájával, valamint a termelési kapcsolatok műszaki tartalmát jelentő anyag-, minőség, alkatrészgyártás és a termelési kooperáció fejlődésének nehézségeivel foglalkozik.

Lackó László: Az ország kedvezőtlen feltételekkel rendelkező területeinek
helyzete

(2778/TgI/1974. Budapest. 265 oldal)

A területfejlesztés hosszú távra érvényes céljai közül az egyik legfontosabb a különböző területeken élő népesség életkörülményeiben fennálló eltérések csökkentése. A feladat nyilvánvalóan csak hosszú idő alatt oldható meg. A kutatás alapján készült tanulmány arra vállalkozott, hogy egyrészt meghatározza az ország azon térségeit, ahol az életkörülmények színvonala jelentősen elmarad az átlagtól, másrészt feltárja a kisebb területek sajátos vonásait és a fejlesztés lehetséges eszközeit, irányait. A dolgozat alapul szolgálhat a területfejlesztési politika, valamint a hasonló jellegű kutatások orientálásához. Módszertani tekintetben a faktoranalízis egyik első hazai alkalmazása területi kérdések vizsgálatára.

Francia László: A faktoranalízis alkalmazási lehetőségei a területi
tervezésben

(2725/TgI/1974. Budapest. 112 oldal)

A tanulmány a faktoranalízisben adekvát matematikai-statisztikai eszközre talált, a területi tervezésben mindinkább előtérbe kerülő olyan elemzési feladatok megoldására, amelyek valamilyen szempontból behatárolt terület egységek, körzetek komplex társadalmi-gazdasági értékelését célozzák. A tanulmány tartalmazza a

faktoranalízis alaphipotéziseit, matematikai modelljét és hatékonyabbnak tűnő megoldási módszereit. Kitér az alkalmazás feltételeire is. Összefoglalja a területi tervezés azon munkaszakaszait, amelyekben a módszer alkalmazása célravezetőnek látszik.

E vizsgálat eredményei alapján történt Magyarország kedvezőtlen feltételekkel rendelkező térségeinek lehatárolása.

Dr. Bakonyi Béla - Szöllősi Imre: A KGST-országok licenc- és know-how vásárlásai a fejlett tőkés országokból

Az anyag első részében foglalkozik az egyes szocialista országok licenc- és know-how kereskedelemmel kapcsolatos rendelkezéseivel. A második részben áttekintést ad a szocialista országok licenc- és know-how-vásárlásairól, azok tendenciájáról, ágazati megoszlásáról, valamint ismerteti az egyes fontosabb vásárlásokat.

Dr. Bársony Jenő: A KGST árrendszerének néhány problémája

A kutatás foglalkozik a KGST-árrendszer általános problémáival s a továbbfejlesztés különböző lehetőségével, a jelenlegi árelv gyakorlati funkcionálásával. Emellett felvázolja az ármechanizmus továbbfejlesztésének irányait.

Beesky Róbert: A magyar konfekcióipari export a Szovjetunióban

A kutatás konfekcióruházati exportunk lehetőségeinek feltárása céljából vizsgálja ennek az iparágak az egész ruházati iparban elfoglalt helyzetét; fő piacának, a szovjet piacnak a jellemzőit és az e piacra való alkalmazkodás problémáit.

Dr. Farkas György: A Kínai Népköztársaság gazdasági kapcsolatai a fejlődő országokkal

Tematikus összeállítás, mely felkészülésként szolgált az UNCTAD IV. konferenciáján való magyar részvételre.

^{x)} A tanulmányok 1975-1976-ban jelentek meg.

Fáyné dr. Péter Emese: A szovjet-amerikai gazdasági kapcsolatok legutóbbi fejleményei

A tanulmány a Szovjetunió és az USA közötti kereskedelmi és hitelkapcsolatokról ad képet az utóbbi négy-öt évre vonatkozóan. Megkísérel választ adni arra is, hogy a szovjet-amerikai megállapodás felbontása után várhatóan hogyan alakulnak a két ország közötti gazdasági kapcsolatok.

Dr. Fóti Zsuzsa: Együttműködés és integrálódás az Európai Gazdasági Közösség személygépkocsi-iparában

A tanulmány képet igyekszik adni az EKG személygépkocsi-gyártásban kialakult gazdasági kapcsolatokról, együttműködési formákról, mikroszintű integrációs folyamatokról, valamint az ágazatot érintő állami beavatkozás módjairól. Kitér arra is, hogy a tagországok, különösen a kisebbek, mennyire tudják gazdaság-, illetve exportpolitikájukkal hasznosítani az iparági integráció adta lehetőségeket; milyen specializációt szorgalmaznak.

Gács János: Hány és támogatott fejlesztés (Tendenciák az építőanyagipar irányításának történetében: 1950-1975)

A tanulmány a tervezés és az ágazati irányítás lehetőségeit vizsgálja az építőanyagipar fejlesztésében. Elemzi továbbá a beruházások és az építőanyagigény közötti kapcsolatokat.

Hamar Judit: A KGST és a magyar export 1960-1970 között (A magyar export alakulására ható főbb tényezők)

Az anyag Idősorok alapján összehasonlítja a magyar export és a KGST-export alakulásának irányzatait. Megkísérli mérhetővé tenni az exportunkra ható olyan tényezőket, mint pl. a termékstruktúra, a piaci struktúra változása stb.

Dr. Kozma Géza: A műszaki fejlődés közgazdasági környezete a tőkés országokban

A tanulmány kutatja a műszaki fejlődés jelentőségét a gazdasági növekedésben. Vizsgálja ennek befolyásoló tényezőit, továbbá a műszaki fejlődésre ható gazdasági környezetet: az állami, az ágazati és a vállalati szervezetet, a versenyhelyzetet, a beruházásokat; a feltalálók, a tőkések, a termelésirányítók és az eladók szerepét; a műszaki fejlődés és a komparatív előnyök változása közötti összefüggést.

Dr. Lakos István: Ut a konvertibilitáshoz

A tanulmány - támaszkodva az egyéb hazai kutatóhelyekkel való együttműködésre - a valutakonvertibilitás belső és külső feltételeit vizsgálja. Ezen belül elsősorban azt elemzi, hogy milyen reális törekvések, variánsok képzelhetők el a KGST-országok kollektív valutája pénzfunkcióinak kifejlesztésére.

Lányi Kamilla: Az agráripari komplexumok és a KGST

A tanulmány három kérdéssel foglalkozik: a bulgáriai átszervezésekkel, mint a legszorosabb integrációra való tudatos felkészülés példájával; az agráripari integrációra vonatkozó elképzelésekkel mint a KGST-integráció általános mintájával; a szovjet Integrációs irodalom és a valóságos folyamatok kapcsolatával.

Margittai Péter: A külföldi tőkebefektetés mint piaci magatartás - Idegen tőke a belga gazdaságban

A kutatás központjában az áll, hogy a tudományos-műszaki forradalom milyen sajátos helyzet elé állította a tőkésországokat - közelebbről Belgiumot - mind a termelés, mind a piac szervezése területén. Az új műszaki vívmányok, gyártási és értékesi-

tési módszerek, más országoktól való gyors és növekvő átvételének követelménye a nemzetközi tőkekapcsolatokat igen intenzívvé tette. Az importált működőtőke révén az érintett ágazat részesévé válik egy szélesebb piaci egységnek; fejlődését más országból - sőt multinacionális befektető vállalat esetén más országokból - ellenőrzik. A nemzeti fejlesztési, beruházási politikának fokozottan tekintetbe kell vennie a nemzetközi munkamegosztás fejlettebb formáit, szemben a klasszikus késztermék-nyersanyag cserével.

Munkácsy Gyula - Dr. Tóth Judit: A KGST-országokkal lebonyolított magyar külkereskedelem áruszerkezetének néhány sajátossága

A kutatás azt vizsgálja, hogy az egyes KGST-országokkal folytatott külkereskedelmünk fejlődésében egy hosszabb időszak alatt hogyan és milyen tényezők hatására változott az áruszerkezet; milyen viszonylati egyenlegirányzatok alakultak ki. Végül mindezekből milyen következtetések adódnak.

Nyers Józsefné dr. - Dr. Berényi Judit - Szőnyi Zoltánné: A fejlődő országok iparosodása és a KGST-országok szerepe ebben a folyamatban

A kutatás a fejlődő országok gyáripari termelésének fejlődésével és a társadalmi átalakulás fontosabb összefüggésével, az iparfejlesztésre irányuló politikájukkal foglalkozik. Az ipari fejlődés problémáinak tárgyalása során kitér a nyersanyagárak, valamint a nemzetközi együttműködés kérdéseire, továbbá a KGST-országoknak a fejlődő országok iparosításához nyújtott segítségére is.

Péter Pál - Dr. Berényi Judit: Háromoldalú termelési kooperáció Magyarország, a fejlett tőkés- és a fejlődő országok vállalatai között

Az UNCTAD részére készült tanulmány első részében azt vizsgálja, hogy a magyar gazdasági környezet mennyiben segíti

elő a fejlődő országokkal folytatott gazdasági együttműködést, szűkebben a termelési kooperáció kialakítását. Kutatja, hogy miért érdekeltek a kooperációban a résztvevő (magyar, fejlett tőkés- és fejlődő országbeli) vállalatok. Ezután esettanulmányok formájában elemzi a termelési kooperációt. Végül javaslatokat tesz arra vonatkozóan, hogy miként lehetne fejleszteni a háromoldalu kooperációt, milyen eszközök segíthetnék a jelenlegi akadályok kiküszöbölését.

Sárosi Éva: Az NDK és a KGST-integráció

E munka célja az, hogy az NDK szakirodalma, az NDK-beli szakemberekkel - közgazdászokkal és kutatókkal - folytatott konzultációk alapján ismertesse az NDK-nak a szocialista gazdasági integrációval, a Komplex Programmal és annak egyes részleteivel kapcsolatos állásfoglalásait; az NDK népgazdasága számára e programtól várható legfőbb előnyöket, illetve a célkitűzések teljesítése érdekében az ország által vállalt kötelezettségeket.

Schweitzer Iván: A Szovjetunióból származó géphehozatal alakulásának elemzése (1958-1975)

A tanulmány Magyarország szovjet gépipportjának növekedésével, összetételének alakulásával foglalkozik, azzal a céllal, hogy feltárja a növekedés gyorsításának és a hatékonyság fokozásának problémáit, akadályozó tényezőit, szervezeti feltételeit mind a szovjet kínálati, mind a magyar keresleti oldalon.

A Világ gazdasági és az Információs főosztály munkacsoportja: A Világ gazdaság és a nemzetközi kereskedelem alakulása 1976 elején (Konjunktúra jelentés)

A tanulmány elemzést és rövid távú előrejelzést nyújt a világ gazdaság fő irányzatairól.

A munka a következő fejezetekre oszlik:

- A szocialista országok gazdasági helyzete és gazdaságpolitikája.
- A fejlett tőkés országok konjunkturája.
- Monetáris kérdések.
- Nyersanyagpiacok.
- A világkereskedelem volumenének és árszínvonalának alakulása.
- Következtetések a világ gazdaság irányzatainak megítélésére alapján Magyarország külgazdasági helyzetének várható alakulására és a követendő kereskedelempolitikára vonatkozóan.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A KGST Közgazdaságtudományi Bizottság pályázatot hirdet "Magyarország és a KGST-országok együttműködése fejlesztésének lehetőségéről" c. tanulmány megírására.

A pályázatra olyan, még nem publikált, illetve másuttal nem használt művek nyújthatók be, amelyek a fenti megjelölt téma keretében a magyar népgazdaság komplex fejlődési irányával vagy ezen belül egy-egy ágazat fejlődési irányával, illetőleg egy-egy nagyobb jelentőségű gazdasági folyamattal (így a termelési kooperációval, az árrendszerrel, a valutáris rendszerrel stb.) foglalkoznak.

A pályázók gondolataikat tömören és világosan, minél konkrétabban fejtsék ki, törekedjenek a KGST-integrációban való részvételünk, gazdasági együttműködésünk fejlesztését szolgáló konkrét javaslatok kimunkálására.

A pályaművek terjedelme ne haladja meg a 2-3 szerzői ívet.

A pályázatok beadási határideje: 1976. december 31.

A beérkezett pályaműveket bizottság bírálja el. Eredményhirdetés 1977. március 31.

A bizottság az alábbi díjakat tűzi ki:

I. díj 15 000,- Ft

II. díj 10 000,- Ft

Ezenkívül felhasználhatónak és értékesnek ítélt pályaműveket a bizottság külön díjazásban részesíti.

A pályázatokat a következő címre kérjük eljuttatni:

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete, 1361 Budapest, Pf. 11.

SZAKIRODALOM

Nemes Ferenc: Érdekeltség - Magatartás- Tartalékok^{x)}

1968 után jelentősen megnőtt az érdeklődés hazánkban a vállalati magatartás kérdései iránt és számos munka foglalkozott mind normatív, mind empirikus elemzésével. Örvendetes, hogy a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Nemes Ferenc könyvével alkalmasnak találta az időt arra, hogy a témáról s a magyar vállalatok gazdálkodási gyakorlatáról önálló szociológiai munkát jelentessen meg.

A könyv három részre tagolódik. Az elsőben a szerző a vállalati magatartás irodalmának összefoglalására és a tartalék fogalmának meghatározására tesz kísérletet. Ismerteti a normatív profitmaximalizálási közelítést, a tudományos üzemenvezetés Taylor nevéhez kapcsolt irányzatát, majd a vállalaton belüli "emberi kapcsolatok" jelentőségét előtérbe helyező, Mayo nevéhez fűződő rendszert. Végül pedig a jelenleg legelterjedtebb vállalati magatartás-elemzési iskola, a szervezet-elmélet nézeteit mutatja be. Összefoglalja, hogy a nyugati közgazdasági irodalomban hogyan szerepeltetik a szervezet-elmélet vezető képviselői, Cyert, March és Williamson a profitmaximálással szemben a "megelégedést", mint a vállalati döntések fő motiváló tényezőjét. E felfogás szerint a vállalati döntései a vezetőséghez (management) tartozó személyek kompromisszuma alapján alakul ki. Arról e szerzőknek nincs egységes véleményük, hogy az erőforrásokkal való gazdálkodás során a tartalékok képzésével csupán a vállalati gazdálkodás stabilitását kívánják-e biztosítani (Cyert, March), vagy pedig a tartalékok kialakításában a vezetői önrdek a döntő, azaz amikor a vállalatot a külső helyzet (a versenyhelyzet) nem kényszeríti másra, akkor a vezetők tartalék-képzéssel kényelmes helyzetet "alkudnak" ki maguknak (Williamson).

Ilyen alapokból kiindulva Nemes Ferenc kialakítja saját tartalék fogalmát. Tartaléknak nevezi az erőforrások lehető legjobb (optimális) és tényleges elosztásának különbözetét. A tartalékot két alapfogalomra, az intézményesített és nem intézményesített tartalék fogalmára tagolja. Intézményesítettnek minősíti a "kötelező tartalék" képzését - tisztázatlanul hagyva, hogy az ilyen kötelezettséget ki szabja meg. A nem intézményesített tartaléknak kettős funkciót tulajdonít: egyrészt a gazdálkodásnak a kötelező tartalékokon túli biztonságát szolgálja, másrészt kényelmi szempontokat elégít ki.

A könyv második része egy kérdőíves felmérés eredményét ismerteti, amelyben 706 felső-, közép- és alsószintű gazdasági vezetőt kérdeztek meg a gazdál-

^{x)} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 148 oldal.

kodási tartalékokkal kapcsolatos kérdésekről. A könyv harmadik részében a szerző fejti ki véleményét a gazdaságunkban kihasználatlanul maradt tartalékok kezelésének okairól.

Nemes Ferenc saját vizsgálataira alapozott fő következtetésével, hogy Magyarországon még sok a rosszul kihasznált erőforrás, szóhasználata szerint "tartalék", amelyet mozgósítani kellene, teljesen egyet kell érteni.

A vizsgálat újszerűségének és helyes fő mondanivalójának hangsúlyozása mellett - éppen a most kibontakozó új kutatási irányzat nagy jelentőségére való tekintettel - célszerű azonban rámutatni a szerző tartalék fogalmának vitatható elemeire és néhány vitatható fogalomalkotásra és módszertani megoldásra.

Ugy vélem, nem szerencsés - és a szerző intencióival sem összhangban lévő - tartaléknak kezelni mindazt, ami nem optimális (36. oldal). A probléma ezzel kapcsolatban kettős: egyrészt a fogalomalkotás megkövetelné, hogy a szerző meghatározza a vállalati erőforrások optimális elhelyezésének kritériumait. Távol áll tőlem azonban, hogy ezt hiányoljam, hiszen a vállalati tevékenység társadalmi szempontból való optimalitásának feltételeiről csak a könyv szellemével ellentétes módon, erős absztrakciók levezetésével lehetne beszélni. Inkább arra gondolok, hogy szerencsésebb módon is meg lehetett volna a tartalék fogalmát határozni, és egyúttal célszerű lett volna, ha a szerző könyvében a vállalati magatartást leíró elemek és a társadalmilag célszerű normatív gondolatok közötti váltásnál általában is óvatosabban jár el.

Másrészt nem érzem egyértelműnek a tartalék fogalmának a szerző által használt pejoratív értelmezését. Ismeretes, hogy gazdálkodásunk egyik fő gondja, hogy nem tudunk a kereslet nem várt változásához alkalmazkodni. A nehézség oka, hogy ehhez kapacitás- és anyagtartalékok kellenek. A vevők igényeihez való alkalmazkodás bolti készleteket is igényel. Ilyen módon van "jó", azaz "szükséges" tartalék is, amiből kevés van az országban, - de erről a könyvben nem esik szó.

A könyv második részében leírt vizsgálati anyag nagyon érdekes. Különösen fontosnak tűnik az a megállapítás, hogy a magyar vállalati vezetők fő magatartási motívuma a munkájukkal való megelégedés kiváltása és nem a nyereségre való törekvés. A megállapítással teljesen egyetértek. A mondanivaló megfogalmazásával kapcsolatban mégis sok fenntartásom van. Először is a szerző nem tisztázza, hogy mit ért megelégedésre törekvő magatartáson. A kérdőív 16. kérdése megelégedést kiváltó nyereségre vonatkozik. A 17., 18. és 19. kérdésben pedig az eredménynek általában kell megelégedést kiváltónak lennie. Nem világos, hogy a 17., 18. és 19. kérdésre válaszolva a kikérdezettek a nyereségre gondoltak-e vagy a tevékenységre általában. Nem világos az se, hogy a szerző a 10. táblában melyik kérdésre adott válaszokat mutatja be és végül nem egyértelmű, hogy saját maga mit ért megelégedést kiváltó magatartás alatt. Hasonló probléma merülhet fel az adaptívnek nevezett vállalati magatartással kapcsolatban is.

Meg szeretném említeni még, hogy célszerű lett volna hangsúlyozni; a magyar állami és szövetkezeti vállalatok intézményi helyzete lényegesen eltér a vezető ipari országokétól és ez nyilván nem kismértékben hat a vezetői magatartásra - akkor is, ha formailag sok hasonló elemet sikerül megállapítani.

A fenti kritikai megjegyzések nem vonnak le semmit abból, hogy Nemes Fe-

renc könyve a vállalati magatartással foglalkozó szakemberek és az egyetemi hallgatók számára érdekes, tanulságos olvasmány, s az ezirányú kutatások további fontos eredményeket ígérnek.

Tardos Márton^{x)}

A szovjet ipargazdasági folyóirat, az EKO 1975-ös évfolyama

Az EKO, az Ekonomika I organizacija promišlenovo proizvodstva, azaz az ipari termelés gazdaságtana és szervezése kifejezés rövidítése. Ez a címe a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Szibériai Tagozata által, A. G. Aganbegjan akadémikus, a novoszibirszki Ipargazdasági Intézet igazgatójának főszerkesztésével kiadott szovjet ipargazdasági folyóiratnak, amely évente 6 számmal jelenik meg.

Az EKO a gazdasági élet gondjait és megoldásra váró problémáit a gyakorlati élet oldaláról igyekszik megközelíteni. Rövidebb, népszerű stílusban írott cikkeket közöl nemcsak tudományos kutatók, elméleti közgazdászok tollából; a gazdaságirányítás vezető szakemberei, egyesülések, vállalatok képviselői is gyakran szót kapnak hasábjain. A szerkesztőség teret biztosít az aktuális kérdések széles körű megvitatására. Az előző számokban megjelent cikkekhez gyakran közöl hozzászólásokat és egy-egy eredeti vélemény, széles körű érdeklődésre számító probléma felvetése után vitát kezdeményez.

A szerkesztőség az egyes témák sokoldalú megközelítésére törekszik, amit nemcsak azzal ér el, hogy az elmélet és gyakorlat művelőinek véleményét állítja egymás mellé, hanem más tudományágak képviselőit (például mérnököket, szociológusokat) is bevonja az egyes kérdések többoldalu megvilágításába. Egy-egy szám cikkel 3-4 fő témakör köré csoportosulnak, emellett a folyóiratnak állandó rovatai is vannak. Alábbi áttekintésünk az 1975-ös évfolyamról a legtöbbet tárgyalt témacsoportokat és azokat a cikkeket emeli ki, melyek a magyar közgazdászokat is foglalkoztató kérdéseket tárgyalnak.

A Szovjetunió 10. öt éves terve - a "minőség terve". Ennek megfelelően az új tervidőszakot megelőző 1975-ös évében a szovjet közgazdasági érdeklődés homlokterében a hatékonyság és minőség növelésének utjai és módjai álltak. Ezek az aktuális kérdések az EKO 1975-ös évfolyamának tematikájában is tükröződnek; az egyes számok fő témakörét: a gazdasági mechanizmus tökéletesítése, a termelés intenzifikálása, az irányítás szervezeti struktúrája, a vállalati irányítás rendszere és módszerei.

A gazdasági mechanizmus tökéletesítésének témakörében az 1. szám két cikket közöl a pénzügyek és a finanszírozás kérdésköréről. Ezekben a szerzők megfogalmazzák azt a követelményt, hogy szigorú függőségnek kell megvalósulni a bővített újratermelés pénzügyi lehetőségei és a folyó gazdasági tevékenység kö-

^{x)} A Konjunktúra és Piackutató Intézet munkatársa.

zött nemcsak az egész népgazdaság, hanem az ágazatok, az egyesülések szintjén is. A hitelpolitika segítségével kívánatos lenne törekedni arra, hogy az egyesülések és ágazatok "saját számlájukon" éljenek.

A 6. számban terjedelmes cikk foglalkozik a gazdasági ösztönzés tökéletesítésének útjaival. A szerző rámutat arra, hogy a helyes gazdasági ösztönzés sarkalatos pontja a termelő kollektívák munkáját jellemző kritériumrendszer jó megválasztása. Visszatekintést ad a korábban használt ilyen jellegű mutatókról és javasolja a tervszámok szintjéhez - pl. a nyereség tömegéhez - fűződő érdekelt-ség erősítését.

A 3. számban több cikk a gazdasági mechanizmus tökéletesítésének kérdését az állóeszközök hatékony kihasználásának szemszögéből vizsgálja. Ezek közül az egyik az amortizáció funkcióját, az amortizációs normáknak a vállalati gazdálkodásban betöltött szerepét elemzi először az elmélet oldaláról, majd megvizsgálja, hogy a jelenlegi (1975. január 1-től ujonnan kidolgozott) amortizációs normák mennyire elégítik ki az elméleti követelményeket. Kimutatja, hogy bár az új amortizációs normák a gépek leírási idejét csökkentették, még sincs elég ösztönzés a gépek optimális időben történő kicseréltetésére és a meglévő gépek racionális kihasználására. A régi technika konzerválását eredményezi az a tény, hogy a kihasználatlan állóeszközöknek nincs piaca, ezeket a vállalatok nem adhatják el, valamint az, hogy a megtérülés előtt kicserélt gépek megmaradt értéke a vállalat nyereségéből kerül levonásra (bár ez a veszteség a már leírt berendezések használatából megtérül).

Két másik cikk az állóeszközök optimális használati idejének kérdésével foglalkozik. Ezzel kapcsolatban az egyik szerző módszert ismertet, melynek segítségével összehasonlítható a nagyjavítások, valamint az új gépek üzembeállításának eredményessége és költsége.

A 10. ötéves terv során a szovjet gazdaság előtt álló legnagyobb feladat a gazdálkodás hatékonyságának növelése, a termelés intenzifikálása. E témakörben az EKO mindegyik száma közöl cikkeket, melyek három fő kérdéscsoportot ölelnek fel: a beruházási tevékenység hatékonyságának témakörét, a technikai haladás gazdasági problémáit, valamint a termelés intenzifikálásának tartalékait az egyes ágazatokban.

Az 1. számban Hacsaturov akadémikussal készült interjú ezek közül két témával, a beruházásokkal és a műszaki haladással foglalkozik. Hacsaturov véleménye szerint a jelenlegi beruházási tevékenység fő hibája, hogy nem valósult meg a lehetőségek és az igények összhangja, túl sok az ujonnan elkezdett beruházás, melyeket szinte lehetetlen anyagi, pénzügyi és munkaerő forrásokkal ellátni. Ehhez kétségtelenül hozzájárul az építőipar szervezetlensége és technikai elmaradottsága. A tudomány eredményeinek az iparban való alkalmazásával kapcsolatban Hacsaturov foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy a szovjet vállalatok számára a szabályozás és ösztönzés hiányossága miatt nem kedvező az új eredmények kipróbálása.

A Hacsaturovval folytatott interjú mellett az 1. számban további három cikk foglalkozik még a beruházások kérdésével. A két első cikk a beruházási folyamat egyes szakaszait elemezve a tervezés fő hibáit a típus dokumentációk és a műszaki normák hiányosságaiban látja. Nem alkalmazzák a technológia tervezésének modern módszereit és hiányzik a megalapozott műszaki-gazdasági összehasonlítás. A kivitelezéssel kapcsolatban megállapítják, hogy a szovjet beruházásoknál a

kvitelezési idő normái a haladó külföldi tényadatok közel kétszeresét teszik ki. Az építkezések minden fázisát egymás után végzik, tekintet nélkül arra, hogy ezek közül egyesek párhuzamosan is elvégezhetők. Nem megfelelő az építési terület előkészítése; az ilyen jellegű munkák végzésére speciális vállalatokat kellene létrehozni. A lépcsőzetes finanszírozás miatt sokszor pénzügyi nehézségek szakítják félbe az építkezést. Az új beruházásokat ellátó szakosított gépipari üzemek hiánya miatt akadozik az üzembeállításához szükséges speciális berendezések szállítása.

Egy másik cikk statisztikai adatok alapján a rekonstrukciók összetételét elemzi és javaslatot tesz a rekonstrukciók hosszútávú komplex tervezésére. A harmadik cikk az állóalapok aktív és passzív elemének különböző felhasználódási idejének ellentmondásával foglalkozik és olyan rugalmas és olcsó építési módokra hívja fel a figyelmet, amelyek alkalmazásával készült épületek felhasználódási ideje összeegyeztethető a berendezések gyorsabb erkölcsi és fizikai kopásával.

A 4. szám a tudományos-technikai haladás gazdasági kérdései című rovatban egy korábbi cikk kapcsán több hozzászólást közöl. A vitaindító cikk fő megállapítása az volt, hogy hiányzik a vállalatok érdekeltsége a tudomány és technika eredményeinek felhasználásában.

A hozzászólások foglalkoznak azzal az ellentmondással, hogy az új technika bevezetése a termelőnél időszakos veszteséget, vagy csak csekély megtakarítást eredményez, míg az új, jobb termék felhasználása a népgazdaság számára jelentős előnyöket hozhat. Ezt az ellentmondást a szabályozók és ösztönzők közvetítésével kell feloldani. Az erre vonatkozó javaslatok között szerepel az ilyen irányú központi finanszírozás kiszélesítése, az új találmányok bevezetésére vonatkozó rugalmasabb tervezés.

A 2. számban több cikk foglalkozik a technika új eredményeinek, az újításoknak bevezetésével, alkalmazásba vételük meggyorsításával. Ez a cikksorozat arra keres választ, hogyan lehet az új kutatási eredmények bevezetéséhez fűződő gazdasági kockázatot csökkenteni. A javaslatok között szerepel műszaki találmányok bevezetésére specializált intézmények alapítása, illetve olyan alapok létrehozása, amelyekből a vállalatok a bevezetés költségelt finanszírozzák, illetve fedeznék az ötlettől a kísérleteken át a bevezetésig terjedő folyamat költségeit. A kutatás és bevezetés közötti idő rövidítésének egyik útját, az iparvállalat és kutatóintézet között létrejött szoros együttműködést, annak formáit és tapasztalatait mutatja be a 3. szám egy akadémiai kutatóintézet és egy gépipari vállalat tudományos kooperációjának példáján.

A harmadik fő témacsoporttal az irányítás szervezeti strukturájával kapcsolatos cikkek közül különösen figyelmet érdemel G. A. Kulagin cikke. Ebben a szerző rámutat arra a problémára, hogy rendezetlen, ellentmondásos a termelés és irányítás egyes láncszemeinek jogi helyzete, a beleszólási jog és a döntés, valamint a felelősség nincs összhangban. Tapasztalatai alapján mutatja be, hogy az iparvállalat az irányítási hierarchia azonos szintjén álló kereskedelmi, szállítási, szolgáltató vállalatokkal szemben hátrányos helyzetet könytelen elviselni. Ez utóbbiak diktálhatják a szerződések feltételeit, egyoldalúan megszeghetik azokat és ugyanakkor ennek minden hátrányos következménye az iparvállalatot sújtja. Az ipari irányító különböző felettes szervek a vállalat bevonása nélkül határozzák és változtatják meg a tervszámokat és hoznak operatív döntéseket a vállalat tevékenységével kapcsolatban anélkül, hogy ennek tovaggyűrűző gazdasági következmé-

nyelt szem előtt tartanak. Mindezek alapján szükségesnek látja a vállalatok jogainak kiszélesítését, a jogok, köteleességek és a felelősség összehangolása céljából. Ennek egyik eredményes útja lehet az egyesülések létrehozása, melyek mint irányító és gazdálkodó egységek az irányítás és döntés jogát, valamint a felelősséget és érdekeltséget egyesítik.

Ezt a cikket a szerkesztőség vitára bocsátotta és a 6. számban több jogász, vállalati vezető és irányításban dolgozó szakember hozzászólását közölte. A hozzászólók egyetértettek azzal, hogy a jogi előírások indokolatlanul nagy tömege van érvényben és ezek egymás között nem koordináltak; megérett a helyzet egy átfogó gazdasági-jogi kódex összeállítására. A vitából leszűrhető főbb következtetések: a vállalatok egymás közötti kapcsolataiban növelni kell a szerződéses fegyelmet, nem az egyes vállalatok, hanem az egyesülések jogkörét kell kiszélesíteni, ezzel kapcsolatban szabályozni kell az egyesülésbe tartozó vállalatok jogkörét és törekedni kell arra, hogy a minisztérium egyre inkább értékelő, iránytmutató szerv legyen.

A termelési egyesülések növekvő szerepéről a szovjet gazdaságban a folyóirat más számaiban is olvashatunk. Az SZKP KB és a Miniszttertanács 1973. márciusában hozott határozatot az ipar szervezeti strukturájának tökéletesítéséről, ezen belül a termelési egyesüléseknek - mint az ipar alapvető önszámolási egységeinek - létrehozásáról.

A 4. szám több cikke a határozat megvalósításával kapcsolatos tapasztalatokat ismerteti és interjút közöl ebben a témakörben az Állami Tervbizottság elnökhelyettesével, A. V. Bacsurinnal. Az interjú összegezi azokat a tényezőket, melyek a termelés növekvő koncentrálódását eredményezik, leírja hogyan felelnek meg az egyesülések ennek a követelménynek és hogyan segítik elő a specializáció fejlesztését, a termelés és tudomány integrálását. Ismerteti az egyesülések kialakítását előkészítő munka jelenlegi helyzetét, a már létrejött egyesülések összetételének és formájának jellemzőit. Bacsurin rámutat arra, hogy az egyesülések kialakítása bizonyos korrekciókat követel a tervezés és irányítás rendszerében; ki kell alakítani az egyesülés-szintű tervezést, valamint az egyesülés vállalatának tervezési rendszerét, és nagy gondot kell fordítani a vállalatok közötti szerződések rendszerének fejlesztésére, a szerződéses fegyelem megszilárdítására.

A negyedik fő témacsoport, a vállalati irányítási rendszer tökéletesítésének kérdése szintén több számban kapott helyet.

4. és 6. számban konkrét vállalati tapasztalatok, eredmények ismertetésén keresztül mutatja be a folyóirat a vállalati és ezen belül a termelésirányítás modern, automatizált rendszereinek működését és e rendszerek kidolgozásához ad módszertani segítséget. Elsősorban gépipari vállalatok ill. egyesülések képviselői ismertetik a vállalat irányítási rendszerének átszervezéséből eredő előnyöket, de nem hallgatják el a modern módszerek bevezetése során szerzett negatív tapasztalatokat sem. Ez utóbbiak legtöbbször emberi tényezőkre vezethetők vissza, melyek tárgyalásába egy szociológus is bekapcsolódik és karikírozott példával illusztrálja, hogy a meggondolatlan, kampányszerű átszervezés milyen károkat okozhat.

Az irányítás modern módszereit ismertetve a 3. számban több cikket találhatunk, melyek a gazdasági döntések területén - elsősorban a prognosztikában és az új termékek bevezetésével kapcsolatban - egyre elterjedtebben alkalmazott

módszerekkel, a szakértői becslésekkel foglalkoznak. Bemutadják e módszer alkalmazási lehetőségeit, a szakértői csoport kialakításának és az eredmények értékelésének módjait.

Az EKO tematikájának gerincét képező fenti néhány fő témacsoport mellett minden számban egy sor egyéb jellegű cikk, interjú stb. is megjelenik. Ezekből szeretnénk még néhányat kiemelni.

Több cikk is rámutat arra, hogy a 10. ötéves terv magas minőségű mutatóinak elérésében a termelés intenzifikálása, a népgazdasági és vállalati irányítás tökéletesítése mellett nagy jelentősége van az emberi tényezőknek is. Ennek megfelelően az EKO-ban több olyan cikk jelent meg, amelyek a gazdasági képzés tökéletesítésével, a vezetői munka minőségének javításával foglalkoznak. E témakörben az 1. szám cikksorozatát közöl az oktatás egyik modern módszeréről, a vállalati játékokról, melyek a vállalati gazdálkodás különböző területeit modellezik és a valóságos helyzeteket utánozva segítik elő a döntéshozatal folyamatának megismerését, és melyek sokszor nemcsak az oktatásban, hanem a kutatásban is felhasználhatók. A cikkek két konkrét ilyen "játékot" mutatnak be, melyek közül az egyik a vállalati irányítás strukturájának kialakításával, a másik a tervezéssel kapcsolatos.

Több számban jelentek meg munkaügyi problémákkal foglalkozó cikkek. Olvashatunk egy szociológiai elemzést a munkaerő mobilitásról (1. sz.), és a munkafegyelem megszilárdításának tényezőiről (5. sz.). A bérezéssel kapcsolatban az 1. szám foglalkozik a műszakilag megalapozott teljesítmény normák elterjedésének gátjaival, 2. számban pedig cikk jelent meg a brigádok kollektív bérezéséről. A 4. szám "Munkabérek a tudományban" címmel érdekes anyagot közöl a kutatók bérezésének új formáiról.

Az 5. számban az ipar és kereskedelem kapcsolataival foglalkozó cikksorozat egyik cikke kérdőíves felméréssel nyert információk alapján mutatja be a kiskereskedelem és ipar kapcsolatának aktuális problémáit. Egy másik cikk az iparvállalati piackutatás jelentőségével foglalkozik, egy harmadik pedig a személyautók részletre történő árusításának olyan rendszerét mutatja be, amely mellett mindkét fél - a vevő és az állam is jól járna. Ugyanebben a számban olvashatunk tanulmányt a teherszállítás egyre fejlődő formájáról, a konténeres szállításról.

Az EKO állandó törekvése a szocialista és tőkés országok tapasztalatai alapján az iparpolitika és a vállalatgazdaságtan külföldi eredményeinek bemutatása. Állandó rovat foglalkozik a szocialista országok gazdaságirányításával. E rovatban 1975-ben elemző cikkek jelentek meg Magyarország, Lengyelország és az NDK gazdaságirányítási rendszeréről, annak reformjáról. A szocialista nemzetközi együttműködés témakörében olvashatunk a tudományos-műszaki együttműködés, valamint a nemzetközi közös vállalatok szervezésének problémáiról.

A fejlett tőkés országok gazdasági és irányítási tapasztalatait bemutató rovat cikkei részben a folyóirat különböző számaiban már tárgyalt kérdéseket egészítik ki, részben általános helyzetelemző, leíró jellegűek. Ez utóbbi csoporthoz tartozik az a rövid tanulmány, amely az 1. számban jelent meg és vezető tőkés országok adatai alapján bemutatja a tudományos technikai forradalom hatását az ipari termelés strukturájának változására, a termelő berendezések használati idejére valamint a tudományos és képzési költségek növekedésére. A 3. számban USA, Anglia és Hollandia tervezési rendszeréről olvashatunk. A 4. szám "A gondolat ipara" címmel részletesen foglalkozik az USA-ban az utóbbi években

széles körűen elterjedt tanácsadói irodák működésével és bemutatja az egyik legnagyobb és leghíresebb ilyen irodát.

A korábban leírtak tanúsítják, hogy az EKO - fő célkitűzésének megfelelően - kiemelten foglalkozik a termelés-irányítás fejlesztésének problémakörével. Ehhez kapcsolódva gazdag anyagot közöl az irányításszervezés és az irányítási munka fejlesztése terén - főleg az USA-ban - elért eredményekről. E témakörön belül igen érdekes az a 3. számban megjelent cikk, amely az Apolló program végrehajtása során, az összetett, bonyolult rendszerek irányítása terén szerzett tapasztalatokat elemzi. A 2. és 6. szám a szakemberképzésnek az Egyesült Államokban kialakult rendszerelt és módszereit ismerteti, kiegészítve ezzel a szovjet gazdasági képzéssel foglalkozó cikkek sorozatát.

Az EKO hasábjain rendszeresen helyet kap még a tudományos élet híreivel foglalkozó, valamint a "Könyvek között" c. rovat. Állandó rovat az ún. Tanácsos szakembereknek, amelyben a gazdasági vezetők nem kifejezetten gazdasági jellegű kérdésekkel kapcsolatban kapnak életük, munkájuk során jól hasznosítható javaslatokat, ötleteket. Az EKO utolsó lapjait a játékos, humoros hangvételű Post Scriptum foglalja el.

Az EKO vállalati és ágazati irányításban dolgozó szakembereink érdeklődésére egyaránt számot tarthat. Cikkei friss szellemű, értékes információkat adnak a szovjet ipar helyzetéről, problémáiról, a szovjet ipargazdasági kutatások új eredményeiről. Minthogy sok problémánk közös, mind a gyakorlati szakemberek, mind a kutatók jól hasznosítható tapasztalatokra találhatnak a folyóirat hasábjain.

Bagó Eszter

Angol ipargazdasági folyóirat (Journal of Industrial Economics) 1975. évi évfolyama

Az ipargazdaságtanhoz általában az alábbi három fő területet szokták tartoztatni:

- a vezetés gazdaságtana (managerial economics): elméleti és gyakorlati utmutatás a vállalaton belüli döntéshozatalhoz;
- ipari szervezet (industrial organization): a piac koncentráció és az ezzel kapcsolatos ármeghatározás, versenypolitika;
- egyéb területek: különböző iparágak összehasonlító gazdaságtana; termelékenység; a technika-technológia fejlődésének, átvételének kérdései; ágazatok közötti verseny; különböző iparágak export-import helyzetének alakulása.

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik a "The Journal of Industrial Economics" c. nemzetközi folyóirat is, amelyet Angliában adnak ki. A folyóiratot 1952-ben indították, azzal a céllal, hogy hozzájáruljon a modern iparban felmerülő problé-

^{x)} Lásd: Az ipar- és az iparvállalatok gazdaságtanának helyzetelemzése és fejlődési prognózisa. Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. sz. 14. old.

mák elemzéséhez, az elemzési módszerek fejlesztéséhez. A folyóirat nemcsak az ipargazdaságtan elméletének gyarapítását, hanem a magán és állami iparvállalatok gyakorlati tevékenységét is szolgálni kívánja. A szerkesztőség főként olyan cikkeket közöl, amelyek az ipargazdaságtan alapvető kategóriáival foglalkoznak ill. e kategóriák változásának hátterét világítják meg. A folyóiratban igen sok olyan tanulmányt találunk, amelyek a felállított hipotéziseket esettanulmányok alapján vizsgálják és ezeken keresztül jutnak el elméleti általánosításokig. A tanulmányok közös jellemzője a korrekt adat- és forrásközlés. A folyóirat egy-egy kötete 4 számból áll. Az alábbiakban a folyóirat 1974-75-ben megjelent XXIII. kötetéről adunk rövid tájékoztatást.

A cikkek az ipargazdaságtanhoz sorolt, előbb említett három fő témakört egyaránt érintik. Ebben a kötetben viszonylag kisebb a vezetés gazdaságtanával foglalkozó cikkek aránya, nagyobb számban találunk a piaci hatásokat, a piacra való belépést ill. ennek korlátait, valamint a vállalati méretekkel összefüggő kérdéseket elemző tanulmányokat.

A vezetés gazdaságtanának témaköréhez sorolható cikkek közül Yew-Kwang Ng abból a korszerű vezetéselméleti tételből indul ki, hogy a vállalat tulajdonosának nem a profit, hanem a hasznosság maximalizálására kell törekednie. A szerző azt bizonyítja, hogy a tulajdonos által vezetett vállalat esetén a hasznosság maximalizálása végeredményben a profit maximalizálásához vezet. A profit fogalmába beleérti a tulajdonos azon fizetését is, amelyet mint menedzser élvez. Tanulmányában azt is elemzi, hogyan alakul a profit nagysága, ha a tulajdonos-menedzser mások vezetési szakértelmét is "bérli" ill. munkaidejének bizonyos részében saját maga más vállalatoknál vállal munkát. Matematikai modellen bizonyítja a hasznosság és profit maximalizálás egybeesését, a következő tényezők figyelembevételével: a tulajdonos jövedelme, a tulajdonos fizetése a vállalat vezetéséért, szabadidejének nagysága, az előállított termékek parametrikus árai, a termelés mennyisége, stb.

Peter Holl az ellenőrzés formájának és a vállalati működés eredményességének összefüggését elemzi, 183 angol vállalat példáján. A tulajdonos (a kockázat viselő) és a menedzser (a kockázat vállaló) funkciójának különválása - a szerző szerint - azt eredményezheti, hogy konfliktusok támadnak a tulajdonosok és a vezetők céljai között. E konfliktusok milyensége és erőssége függ a vezetés autonómiájától, vagyis attól, hogy a tulajdon és az ellenőrzés mennyire független. A vállalatok eredményességének többféle mutatóját elemezve, a szerző megállapítja, hogy a tulajdonosok által vezetett vállalatoknál magasabb a profit- és a növekedési ráta.

A másik nagy témakör, amellyel több cikk is foglalkozik, az árpolitika, a nagyvállalatok közötti verseny, a piacokért folytatott harc formáit tárgyalja. A témakörben elméleti és esettanulmányokra épülő cikkeket egyaránt találhatunk. L. Lackman és L. Craycraft a többféle modell alapján előrebecsült és tényleges árak közötti eltérést elemzi. A legmegbízhatóbb becsléseket a Fellner - nativ SRM (Sales Revenue Maximaizing) modell alapján nyerték.

Az esettanulmányok a nagyvállalatok közötti verseny számos problémáját vetik fel. Ezek közül néhány lényeges kérdést vizsgál A. Alemson és T. Burley: Kereslet és belépés egy oligopolisztikus piacra c. tanulmánya:

- milyen eszközöket használnak a versenyben?

- a nagyvállalatok közötti hatalmi viszonyok (piaci részarányban kifejezve) vi-

- szonylag állandóak vagy időszakonként változnak-e?
- a piaci versenyben melyik eszköz hatékonyabb és általánosabban elterjedt (pl. árverseny, új termékek bevezetése, hirdetések)?
 - melyek a lehetőségek és a korlátok új vállalatok belépésére olyan iparágba, amelyet nagyvállalatok uralnak?

Ezeket a kérdéseket a szerzők az ausztráliai szappanipar példáján válaszolják meg. Tanulmányukban megállapítják, hogy a vizsgált időszakban, 1960-69 között, az ár, mint a verseny eszköze háttérbe szorult, a vállalatok félték az árháborútól. Ehelyett új termékek, ill. a régi termékek sokféle változatainak (pl. többféle színű, formájú, csomagolású, illatu szappanok) bevezetése és a hirdetés vált a vállalatok domináló stratégiai eszközévé.

Dale Orr 71 kanadai iparvállalatnál azt vizsgálta, hogy melyek a piacra való behatolás korlátai és e korlátok és a jövedelmezőség között milyen a kapcsolat. Vajon csak arra használják-e a monopol helyzetben lévő vállalatok hatalmukat, hogy a magasabb profitot megkeressék? Valóban jövedelmezőbbek-e azok az iparágak, ahol a belépést korlátozó tényezők erősek? A vizsgálathoz a szerző olyan indexet konstruált, amely a piacra való behatolást egy összevont mérőszámmal jelzi. Az ún. belépési ráta kiszámításához több tényezőt vesz figyelembe: az adott iparágban az elmúlt időszakban elért átlagos profitrátát és a termelés növekedési ütemét, az új vállalatától megkívánt állótőke nagyságát, a reklám-intenzitást, a kutatási-fejlesztési tevékenység színvonalát, a kockázat nagyságát, a piaci koncentrációt, az iparág nagyságát. Az ezen mutatók felhasználásával kiszámított index nagysága alapján a vizsgált mintát a szerző sorbarendezte, majd 3 egyenlő csoportba osztotta, s azt vizsgálta, hogyan alakult az átlagos profitráta a legmagasabb, az átlagos és a legalacsonyabb belépési index-számmal jellemezhető vállalatcsoportokban.

A kanadai iparban a legerősebb piaci korlátokat a fémkohászatban, a kőolajfeldolgozó- és a szesziparban találta a szerző, és megkérdőjelezte Bain és Mann koncepcióját, amely szerint a magas belépési korlátokkal jellemezhető iparágak szignifikánsan jövedelmezőbbek, mint azok, ahol a belépési korlátok alacsonyabbak. Érdekes eredményekre jutott a szerző a belépési korlátok és a piaci koncentráció, valamint a monopoliumok összefüggését elemezve. Azt tapasztalta, hogy a monopolista hatalom erősebben érvényesül a magasabban koncentrált és erős belépési korlátokkal jellemezhető iparágakban, ugyanakkor több ok is befolyásolhatja a monopoliumok magatartását abban, hogy ne törekedjenek szokatlanul magas profit elérésére. Ilyen a rövid- és hosszútávú előnyök egyeztetése; olyan limit árpolitika, amely csökkenti az iparág vonzását az új vállalatok számára; végül a félelem a túlzottan magas profit esetén várható állami szabályozástól. Ezért megfigyelhető, hogy a monopoliumok hatalmukat nem feltétlenül a jövedelmezőségben, hanem egyéb, nem pénzügyi előnyök útján érvényesítik.

A piacra való behatolás egyik eszközének, az árpolitikának a hatását esettanulmányában R. W. Shaw az angol benzín kiskereskedelemben vizsgálja. Az 1950-ben még igen erősen koncentrált angol benzínpiac változásait nyomonkövetve elemzi a vezető eladók ármagatartását s ennek hatását az új belépőkre. Míg 1950-ben csupán öt vállalat rendelkezett jelentős piaci részesedéssel, 1969-re 35-40 új vállalat jelent meg a piacon, s ezek közül 13 több, mint 100 benzínutat állított fel. A régi nagyvállalatok piaci részesedése (Shell - BP, Esso, Regent) ennek következtében jelentős mértékben csökkent, ugyanakkor az árakat gyakorlatilag ők

dkltálták. A szerző a vizsgált időszakot a nagyvállalatok árpoltikáját jellemző ismérvek alapján kisebb periódusokra bontotta és ezek szerint elemzi a piaci részesedés alakulását. Felsorakoztatja azokat az egyéb eszközöket is, amelyekkel a régi vállalatok az újakat ellenőrzik, ill. megpróbálják "elljeszteni".

Az éles verseny sok amerikai vállalatot késztet arra, hogy a Sherman törvényt megsértve, összejátszon. A tény ugyan már régen ismert, empirikus vizsgálattal azonban eddig még nem támasztották alá. Az amerikai szerzőpár, P. Asch - J. Seneca 101 nagyvállalat 1958-67 között folytatott tevékenységét elemezte. A vizsgált mintában 51 olyan vállalat szerepelt, amely a törvény értelmében összejátszott és 50, amely "becsületes" maradt. A kutatás arra keresett választ, hogy az összejátszó vállalatok fő jellemzői (önmagukban ill. egymással kombinálva) eltérnek-e a nem összejátszó cégektől.

A tanulmány néhány statisztikailag szignifikáns különbséget állapított meg az "összejátszó" és a "becsületes" vállalatok között. Az összejátszó vállalatok általában kevésbé jövedelmezőek, nagyobbak és azokban az iparágakban találhatók, ahol a reklámtevékenység alacsony színvonalu. Néhány tényező és ezek kombinációja eredményeként olyan kategóriák képezhetők, ahol az összejátszási "hajlam" várható. Pl. olyan alacsony jövedelmezőségű vállalatok, amelyek egyben nagyok és heterogén tevékenységet folytatnak; a fogyasztási cikkeket gyártó vállalatok a magasan koncentrált ipari ágazatokban stb.

Az összejátszástól "tartózkodók" táborának néhány jellemzője: jövedelmező vállalatok (mérettől függetlenül), viszonylag egynemű termelést folytatók, erős reklám-intenzitású piacokra termelők. Az összefüggések magyarázata azonban nem egyszerű, nem mindig található ok-okozati összefüggés. A másik probléma a jogi és közgazdasági jelenségek összeolvadásában rejlik. Az esetek többségében nehéz eldönteni, hogy egy gazdaságilag indokolt együttműködésről vagy egy büntetendő, törvénybe ütköző összejátszásról van-e szó. Különösen nehéz az elhatárolás, amikor nem tipikus együttműködési formákat kell megítélni.

A monopóliumok hatalma igen erős, s ezt sokszor a fogyasztók hátrányára érvényesítik. Ennek egyik példája, hogy a villanygók optimális élettartamát 50 év óta 1000 órában állapították meg. S. J. Praiss bebizonyítja, hogy az optimális élettartam ennél magasabb. Bár a magasabb élettartam kis mértékű fényerő csökkentést jelentene, az általa javasolt égő bevezetésével növekedne a vásárlók kényelme, hiszen a helyettesítési vásárlások csökkennének, és olcsóbban is jutnának villanykörtéhez. Az iparágtól természetesen ez a módosítás bizonyos változtatásokat követelne.

A folyóirat a vállalati méretek problémáját igen sokoldaluan közelíti meg. B. Gold cikkében felhívja a figyelmet arra, hogy bár a piaci előnyökért folyó versenyben az egyik fő fegyver a termelés növelése, nem fordítanak kellő gondot a méretváltozásból eredő sokirányú hatás tanulmányozására. A vállalati nagyság növelését a vállalatra és az iparágra vonatkozó teljeskörű információk elemzésének kellene megelőznie. Megkérdőjelezi azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy hosszú távon a termelési méretek növelésével az egységre jutó költségek függvénye U alakot vesz fel, melynek csak egy optimum pontja van. A reális gyakorlat alapján feltételezhető, hogy adott technológiá és termékösszetétel mellett több optimális termelési nagyság van. A vezetőket a termelési méretek növelésére nemcsak az U-görbe létezését hirdető közgazdasági tanok ösztönzik, hanem az a merev műszaki hiedelem, amely szinte szabályként hirdeti, hogy a kapacitások meg-

duplázása nem kétszeres, csupán átlagosan 60 %-os beruházási költségnövekedést hoz magával.

A szerző hangsúlyozza, hogy a termelési méretek növelését a gépek specializáltságának és teljesítményének növekedése, a munkaerő szakképzettségének, az anyagok, alkatrészek, a technológiai műveletek, a vezetés és az ellenőrzés megváltozása kíséri. Ezért a nagy- és kisvállalatok termékszerkezetüket, állószerkezeit, költségstruktúrájukat, rugalmasságukat tekintve a vállalat nagyság növekedésével egyre jobban különböznek. A problémákat a szerző a japán kohászati üzemek példáján érzékelteti.

A vállalatnagyság növekedéséből eredő hatások érdekes vonatkozását tárgyalja J. Shorey cikke. A szerző azt állítja, hogy oksági összefüggés van a vállalat, a gyár, ill. ipartelep nagysága, valamint a vezetés színvonala, a munkatársi kapcsolatok között. Ezt a kapcsolatot a sztrájkok, a hiányzások, a munkalassítások, a fluktuáció, a munkafegyelmi problémák, a negatív attitűd, a mentál stress jelzi. A vállalat méretének, de különösen a telepek méretének növekedése általában több belső konfliktushoz, s ezért feltehetően magasabb termelési költségekhez vezet. Vannak ugyan ezt a hatást ellensúlyozó tényezők, de hogy ilyen negatív összefüggés létezik, több gyakorlati tapasztalat is bizonyítja. Pl. jelenleg a Volvo, a Saab Svédországban, az IBM Nyugat-Németországban a gyártelepek méretét azért csökkentette, hogy elkerülje a rosszabb munkakapcsolatokat, a konfliktusokat.

T. G. Parry a multinacionális és a nem multinacionális vállalatok elemzése kapcsán érint méret-problémákat. Az elemzés Ausztrália 11 iparcsoportjából indul ki, s 980 vállalat 1971 évi adatait dolgozza fel. Parry a vállalat nagyságot a vállalati vagyonnal fejezi ki, s jelentékeny különbséget tapasztal a multinacionális vállalatok javára. A multinacionális vállalatok nagysága önmagában azonban nem jelent nagyobb jövedelmezőséget, az előnyök csak akkor mutatkoznak meg, ha technológiai fölényen, mégpedig a "vendéglátó" ország ipari struktúrájához illesztett legjobb technológiai eljárások alkalmazásán alapulnak.

A technológiai változások és a termelési méretek összefüggését elemzi G. Cowing is, a villamoserőművek példáján. Tanulmányában a műszaki funkcióelemzés módszerét használja. E megközelítés lényege a műszaki változatok részletes analízis, és termelési folyamatra gyakorolt hatásuk teljeskörű figyelembevétele. Hangsúlyozza, hogy a műszaki változtatásnál nem szabad egyoldalúan csak a gazdasági optimumot keresni, minden termelési folyamatnál a műszaki és gazdasági optimum összehangjára kell törekedni.

A koncentráció vizsgálata a magyar szakirodalomban is elterjedt. Arabinda Ghosh India 22 fontosabb iparágára vonatkozóan készített ilyen elemzést. Megállapítja, hogy 1948-1968 között, két évtized alatt a koncentráció egészében csökkent, leginkább a gyorsan fejlődő gép- és vegyiparban. A koncentráció növekedése a "tradicionális" indiai iparágakban: a pamut, juta és növényolajiparban tapasztalható. A koncentráció változását részletes táblázatokon, változatos elemzési módszerek felhasználásával (pl. a 4, a 8 legnagyobb vállalat koncentrációs aránya, a Gini koefficiens és a Herfindahl index változása) mutatja be.

Ismertetésünk a "The Journal of Industrial Economics" gazdag tematikájából természetesen csak a fő témaköröket emelhette ki. A tanulmányok lényegretörő tömörsége, a konkrétság, s ugyanakkor az egyediben is általános jelenségek keresése; nemcsak az eredmények, hanem az alkalmazott kutatási módszerek (sok esetben külön "matematikai függelék") korrekt közlése; a táblázatok információ-gazdasága a magyar közgazdászok számára is követendő példának tekinthető.

Új könyvek¹⁾

- BAGOTA Béla - GÁRAM József: A népgazdaság fejlesztésének ötödik öt éves terve. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 223 old.
- BASIN, M. L.: Kutató- és tervezőintézetek munkájának tervezése. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 251 old.
- BUCSY László: Az innovációk rendszere és a vállalati fejlődés. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 352 old.
- Az egységes ágazati osztályozási rendszer és az ágazatok tartalmi meghatározása. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 67 old.
- ERDŐS Péter: Bér, profit, adóztatás. Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának vitatott kérdéseiről. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 551 old.
- Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1974. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 242 old. (Statisztikai időszaki közlemények 377. kötet.)
- Iparunk színvonala és fejlődése nemzetközi összehasonlításban, 1960-1974. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 190 old. (Statisztikai időszaki közlemények 376. kötet.)
- JÓCSIK Lajos: Környezetünk védelmében. Hazai feladatok és nemzetközi együttműködés. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 344 old.
- KACSAI L. K.: Ügyvitelszervezés- szervezéstervezés. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 309 old.
- KÁPOLNAI György - VÁRKONYI László: Az anyagi és erkölcsi ösztönzés a munkaszervezés szolgálatában. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 192 old. (Munkaszervezési sorozat.)
- Komplex népgazdasági tervezés. Szerk.: Fedorenko, N. P. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 316 old. (Időszaki Közgazdasági kérdések.)
- Közgazdasági operációkutatási alkalmazások. Bp. - Moszkva, 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Ekonomika, 399 old.
- A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960-1974. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 87 old. (Statisztikai időszaki közlemények 378. kötet.)
- A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái. Szerk.: Enyedi György. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 254 old.
- Management Modul rendszer. A kisszámitógépes vállalati információrendszer moduláris felépítése. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 210 old.

¹⁾ 1976. április - 1976. július között megjelent könyvek.

- MARTON Ádám: Az osztrák és a magyar fogyasztói árpolitika és áralakulás 1945-1972. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 205 old.
- NEMES Ferenc: Érdekeltség-magatartás-tartalékok. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 148 old.
- Nemzeti vagyon, állóeszközök és készletek statisztikája. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 84 old.
- NYILAS András: Világpiaci árváltozások - gazdasági feltételek. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 85 old.
- OSZADCSAJA, I. M.: Kaynestől a neoklasszikus szintézisig. (Kritikai elemzés). Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 238 old.
- PAPP Ágoston - PERCZEL Tamás - VÖLGYESY Pál: Munkapszichológia. Bp. 1976. Tankönyvkiadó, 334 old.
- RADÓ László: Külkereskedelmi elméletek. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 231 old.
- SERES Tibor - SZELECZKI Károly: Gazdasági ismeretek. Bp. 1976. KSH Nemzetközi Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ. 264 old.
- SZADOVSZKIJ, V. N.: Az általános rendszerelmélet alapjai. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 265 old.
- Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 386 old.
- Területi idősorok 1965-1974. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 303 old. (Statisztikai Időszaki Közlemények 374.köt.)
- UDVARHELYI László: Külgazdasági politika és szocialista integráció. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 120 old. (Közgazdasági ismeretek.)
- VARGA Jenő: A proletárdiktatura gazdaságpolitikája. Válogatott írások 1912-1922. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 372 old.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Золтан Роман:

Количественное выражение источников роста

Настоящая статья дает критический анализ о больше всего применяемых статистических и эконометрических методах для количественного выражения влияния источников роста. Общей проблемой выдвигается, что наши расчеты касающиеся источников роста базируются в основном только на три ряда времени, на ряды времени производства, затрат труда и основных средств. Обычно не включают в круг наших исследований такие факторы как производственные отношения, общественный и институциональный фон, управление и организация, внешнеэкономические связи, которые нельзя характеризовать статистическими данными.

В дальнейшем статья отдельно рассматривает важнейшие методы в последующем группировке: факторное членение на основе производственных тождеств, корреляционный и регрессионный анализ, факторный анализ, цифровое выражение влияний структуры, производственные функции. Показывается, что на какие предположения базируются отдельные методы и их применения, и имея эту в виду что способны они выражать из действительных зависимостей.

При членении факторов на основе производственных тождеств, чаще всего применяются зависимости: $\text{производство} = \text{численность} \times \text{производительность труда}$, и $\text{производительность труда} = \text{фондоёмкость} \times \text{техническую вооруженность труда}$. Эти формулы не принимают во внимание соответствующим образом замещение между затратами труда и основных средств, поэтому стоит исходить из зависимости: $\text{производство} = \text{все затраты} / \text{труда} + \text{основных средств} / \text{х полную производительность}$.

При анализе источников роста часто предполагают, что факторы независимы и влияют на экономический рост независимо друг от друга. В действительности каждый фактор роста, происходящего во времени показывает более-менее тесную корреляцию между собой, но за этим может быть и одновременность и непосредственная или же косвенная связь причины и причинности разного типа

и разной силы. Но параллельное измерение часто рассматривается — без проверки — как связь причин и причинности.

При цифровом выражении влияний структуры на экономический рост в первой очереди проблематичным является измерение относительного уровня производительности разных отраслей и предположение неизменяемой структуры. Расчеты производственных функций могут дать новое и тем, что они по-прежнему разделяют содействие к производству не только факторов производства и производительности, но и затрат труда и капитала. Однако основой этого служит предположение предельной производительности и по этому не строится на достоверной базе.

На конец автор подчеркивает, что при дальнейшем использовании методов, при обогащении орудий анализа недостаточно стремиться более подробно и универсально измерять, познать, максимизировать, использовать возможности — и т.п. — обработки. Прежде всего налей целью должен явиться разрыв с традиционными упрощенными условиями, выделить факторы и зависимости нелегко описываемые статистически — иными, углубленное познание реальности.

Герман Забел:

Совершенствование структуры ассортимента изделий

Почему трудно предприятиям активная политика ассортимента изделий — задает вопрос автор в введении. Ответ дает кривые жизни изделий: если предприятие не сможет постоянно выходить на рынок с новыми и новизненными изделиями, его экономическое положение ослабится. Но нелегко сформировать успешную политику ассортимента изделий: надо считаться многими факторами риска.

Для решения заданных проблем, автор считает необходимым в первой очереди оформление соответствующих организационных форм. Так он устанавливает, различные возможные формы организации / менеджера изделий, новый тип изделий, и т. д. / имеют и выгодные и невыгодные стороны, но организованно заниматься

выше указанными вопросами безусловно целесообразно. То же самое относится к эффективным методам проектирования.

Анализируя предмет политики ассортимента изделий, автор подчеркивает, что надо иметь в виду те основные черты изделий, которые в первой очереди служат суждения производителя и покупателя. А цель политики изделий, обобщает автор, пустить в продажу такие продукты, которые притягивают покупателя. Это решительно зависит от того, как удовлетворяет изделие своеобразное требование тех покупателей, на спрос которых хотим базироваться.

Одно изделие развивают через рядов фаз. С точки зрения окончательного успеха разные решения играют одинаково важную роль. Однако нельзя пренебрегать тесную связь между решением о выпуске нового изделия и решением о снятии других продуктов с рынка.

Во второй части, автор показывает два метода, с помощью которых можно расценивать альтернативы совершенствования структуры ассортимента изделий. Список проверочных вопросов можно результативно использовать в фазе предварительной выборки замыслов совершенствования структуры изделий. Он обеспечит, что при выборе предложений, не подходящих в стратегию предприятия, или не рекомендуемых из за каких то причин со всех важных сторон приняли в соображение. С похожей целью показывает статья проверочные вопросы к выборке продуктов снимаемых с рынка.

Если с помощью проверочных вопросов уже выбрали не приемлимых замыслов по развитию изделий, тогда применяют предложенные статьей одноступенчатые, балловые методы / скоринг /. Суть метода состоит в том, что так как перспектива некоторой идеи нельзя измерять на основе прибыли, надо осуждать с помощью вспомогательных черт. Так ранговой ряд изделий можно оценивать на основе взвешенных в разных масштабах баллов разных признаков / на пример: рыночное положение, отношения затраты, условия предприятия, и, т. п. /. В статье показывается конкретный пример метода.

Эржебет Вист:

Расходы и доходы мобилизации рабочих сил на
примере спецобразования взрослых

Статья показывает очень сложную систему связи расходов и доходов мобильности рабочих сил относительно одному важному типу мобилизации, профобразованию взрослых. Расходы и доходы рассматриваются в группировке по уровню их возникновения / народное хозяйство, предприятие, индивидуум/. Она занимается и видом возникновения расходов и доходов, проблемами, связанными характером влияния и горизонтом времени.

В отдельной главе рассматриваются методические вопросы изучения эффективности. Подчеркивается, что сопоставление расходов и доходов в одном же уровне имеет значительные трудности, но более проблематично если расходы и результаты возникают на разных уровнях. Проблема косвенного влияния сильно затрудняет измерение и понимание эффективности. Совместный учет расходов и доходов возникающих на разных уровнях в практике редко осуществляется, из-за измельчения влияний и трудностей цифрового выражения не экономических явлений.

Статья на нескольких примерах показывает типы-проблемы на основе которых в капиталистических странах провели обследования эффективности профобразования взрослых. Эти примеры в общем показывают оценку профобразования на государственном уровне и действий преобразования.

Автор подчеркивает, что предыдущие обследования занимались в основном с финансовыми влияниями, но надо стараться привлечь во внимание влияния, имеющих большое значение, но не имеющих финансового характера.

Пунгор, Агнеш Немеш:

Возможности измерения использования машин и
его затрат в машиностроении.

Эффективное использование современного производственного оборудования является значительным составным элементом вскрытия внутренних ресурсов промышленного предприятия.

Исследования, проведенные в ряде предприятий машиностроительной промышленности, в том числе показывают, что выбор соответствующего базиса данных и целесообразного способа оценки служит важной исходной, организационной предпосылкой при обзоре состояния / уровня / использования оборудования, также при подготовке решений по эффективному использованию.

Введение данной статьи пытается показать, что целесообразно подходить к понятиям современной техники и эффективного использования не раздельно, а в сочетании друг с другом. Исходя из этого, можно приближаться к организации использования оборудования, основанной на технико-экономическом анализе, которая в то же время возникает необходимость разработки количественных и качественных показателей.

Вторая часть статьи занимается опитами, приобретенными на предприятиях в связи с базисом данных. Помимо сообщений данных о станко-часах в системе ЦСУ и по указанию министерства, у ряда предприятий существует текущий учет станко-часов / и простоев / — хотя он не используется в управлении предприятием далеко не одинаково. Статья показывает три характерных типа из них, осуществляемых организационные задачи использования оборудования по-разному. Характерный вид рисовывается у одного типа при сопоставлении результатов текущего учета и фактического рабочего дня, отборные периоды, у другого — оценка, основанная на станко-часах, и у третьего, считающегося наиболее современным среди них, — где мощность и нагрузка вводятся органически в автоматизированную систему управления производством / с помощью ЭВМ /.

Третья часть статьи занимается ролью расходов станко-часов при подготовке решений. Целесообразным является находить решение проблем в таком направлении, где причиняющие факторы и носители расходов реально приближены друг к другу. Статья показывает несколько вариантов из калькуляционных схем, различных от официально принятых форм и употребляемых главным образом в целях внутри предприятий / вне от технологических факторов, расходы станко-часов у машин-цифровых производств, метод коэффициента времени работы, нормативные расходы станко-часов, принятых на машиностроительных предприятиях ГДР и СССР/.

В заключении, автор предлагает пользоваться технологической документацией в качестве основы расчетов. Наиболее точно составленные предварительные расчеты в дальнейшем ставят различный ряд мероприятий по устранению неполадок. При условии приближения к идеальной неоплаченной оборудованию соответствует с точки зрения расходов, становится возможным постепенно добираться с оптимальной нагрузки выбранного технологического варианта до наиболее эффективного использования всего машинного парка.

Запасы производительности – вблизи

Статья излагает приобретенные на трех заводах опыт применения методики анализа производительности на рабочем месте, изложенный в прежних номерах "Ipargazdasági Szemle". Суть методики примененной для вскрытия действительных первородных причин проблемы уменьшения производительности, влияющих на организованность труда, состоит в том что цель причины и причинности, считая каждый шаг процесса рассматривается обратно во времени, и вскрытие концентрируется с интересом и исследованиями на основе документов.

Мотив первого причинного исследования был то – на основе вывода анкетного опроса – , что система оплаты не стимулирует трудящихся предприятия на лучшую работу. Статья обобщает мнение рабочих, нормировщиков-технологов, мастера, контролера качества,

опрошенных в рамках причинного исследования, и обстоятельства возникновения типичного брака.

Второй пример позволяет вскрытие причин снабженческих перебоев и вытекающие из этого простои. При этом выяснилось, что недостатки в материальной снабженности в основном вытекают из не соответствия современности материального хозяйства.

Третий пример связан с разрывом связей предприятия. Одно бюджетное предприятие было переведено в провинцию, без извещения. Рабочие с того района считали слишком высокой интенсивность переведенной работы; в течение нескольких месяцев нормы выполнять не могли. Причинное исследование показывало, что не только нормы были высокими, а много условий работы были недоступны для выполнения или не соответствовали прежним условиям. После выяснения, на основе вскрытия проблем, перепроизводительность районного предприятия за несколько недель превратилась в производительность основного предприятия.

ABSTRACTS

Zoltán Román:

Quantitative evaluation of the sources of economic growth

The article analyses the most often used statistical and econometrical methods of how to evaluate quantitatively the sources of economic growth. Calculations on the sources of growth are mostly based only on threetime-series: those of production, of labour and of capital (fixed assets). Relations of production, social and institutional background, management and organization as well as foreign relations and other factors not covered by statistical indicators usually are not included into the quantitative analyses.

The article characterizes the most important methods according to the following groupings: factor decomposition on the base of identities, correlation and regression analysis, factor-analysis, quantification of the effects of structural changes, production functions. The assumptions of the methods and their utilization are also described as well as their adequacy to reflect real interdependences.

When breaking down to factors we generally use the identity: output = labour input x labour productivity, and labour productivity = output/capital ratio x capital/labour ratio (the technical equipment of labour). Since these formulas do not reflect adequately the substitution between labour and capital, it is recommended to start from the formula output = total (labour + capital) input x total productivity.

When analysing sources of growth it is often supposed that factors are independently changing and effecting growth. In reality all components of growth show a more or less close correlation in time, due either to simple simultaneity or direct or indirect causal relationship of different type and strength. Parallel changes should not be judged - without any control - as causal relations.

When quantifying structural effects first of all the measurement of the relative level of productivity by branches or sectors and the supposition of an unchanged

(standardized) structure present problems. Production functions may add new informations aiming at separating not only factor input and productivity but also the contribution of labour and of capital. However, the basis for this, the marginal productivity theory, can not be taken granted.

Finally the author emphasizes that aiming at more perfect methods and tools of analysis the criteria should not be only procedures yielding more details, novelities or maximum utilization of the data processing possibilities. The primary objective has to be to eliminate the assumptions and simplifications, to include the analysis of factors and relations which can not be characterized by the usual statistical data and methods and, by this way, getting closer to realities.

Herman Sabel:

Methods of product evaluation

Why do enterprises need an activ product-policy - the author asks as an introduction. The answer is given by the product life-cycles: If an enterprise is unable to send new products to the market time by time, its economic situation will weaken. However it is not simple to develop successful product-policy. Lots of risk-factors must be considered.

Creating suitable organizational structure is important to solve the problems mentioned above. The author states the different possible forms (product-manager, new-product-committee etc.) all have advantages and disadvantages, but to deal with these questions systematically is useful by all means. This refers to the efficient planning processes as well.

Analysing product-policy the author emphasized the consideration of the basic features of products serving as the determinants of producer and customer opinions. Objectives of product-policy can be summerised as the turnover of the products attracting customers. This primarilly depends on how far products satisfy demands of the consumers, the enterprise wants to produce for.

Products are developed step by step. Respecting final success different decisions play equally important roles. Introducing new products at the same time

it is unavoidable to withdraw others from the market. In the second part of the article the author describes two methods of the evaluation of product-mix development. List of control questions are useful in the stage of selecting product-development ideas in advance. This guarantees a keen consideration of the suggestions when the ideas do not fit the enterprise strategy or can not be suggested because of other reasons are refused. A similar list of questions is given for the selection of the products are to be withdrawn from the market.

After refusing unacceptable product-development ideas by the means of the control-questions, the one-stage scoring procedure suggested by the author comes. The point of the procedure is - considering that efficiency of the several ideas on the basis of their profit-effects can not be measured yet - to make evaluation by means of auxiliary criteria. This way the rank-order of products can be appreciated on the basis of different criteria (e.g. market position, cost relations, enterprise conditions e.t.c.) considered with different emphasises. A concrete example is also presented in the article.

Erzsébet Viszt:

Costs and benefits of labour mobility on the example of adult training

The article describes the complicated interdependences existing among costs and benefits of labour mobility, concerning an important type, that is adult training. Costs and benefits are treated according to level of their appearance (they are: national, enterprise and individual). Way of the appearance of costs and benefits as well as the character and time-span problems of the effects are dealt with methodological problems of investigating efficiency are discussed in a separate chapter. Comparing costs and benefits causes a lot of difficulties even at the same level. The problem is much greater if they appear at different ones. This cross-effect problem makes more difficult to measure and interpret efficiency. Considering together the costs and benefits appearing at different levels is very rare because of the difficulties of quantitative evaluation of none-economic effects and the scattering of them.

The article - giving some short examples - introduces the problem-patterns of adult training investigated in Western countries. These examples represent mostly the evaluation of training and retraining programs at government level.

The author emphasizes flat investigations so far related mainly to financial effects. However efforts to consider important but none-financial effects have to be made.

Ágnes Pungor:

Measuring utilization and costs of machines in engineering industry

Efficient utilization of modern equipments in one of the important factors of exploring inside reserves of an enterprise investigations at the enterprises of engineering industry among others have resulted, that at determining degree of utilization as well as preparing decision aiming at efficient utilization, selecting suitable data and a method of appreciation are important organizational starting conditions.

The introduction of the study attempts to prove that terms of up-to-date technology and efficient utilization should not interpreted separately but in a close connection. Organization of machine-utilization based on techno-economic analysis can be approached this way, and at the same time it demands to create quantitative and qualitative indices.

Second part of the article deals with the experiences of enterprises related to data base. Beside the information on machine-hours worked out on the base of directions provided by ministries and the central statistical authority, a number of enterprises make regular machine-hour (and time-shortage) registers. However consideration of these matters in enterprise management widely differs. The article describes three characteristic types of the methods mentioned above, which realize organizational tasks of machine-utilization different ways. One of them is based on the comparison of regular registers and the results of sampling analysis of work-days. The other is the evaluation of price-rates. The third and the most developed one can be characterized by the capacity-utilization as one part of the computerized production program.

Third part of the article deals with the role machine-costs at preparing decisions. Solutions can be found in the area where emergency of costs and their cover are in close connection. The article describes some unofficial schemes worked out for inside use at the enterprise (they are: selection of technological versions, proportional division of machine costs, machine-hour-costs, the method of working-hour-coefficient, working-hour norms at engineering enterprises in GDR and Czechoslovakia).

The author suggests technological documentation as the base of calculations. Exact initial calculations may prevent many subsequent measures. If machine-utilization-planning is approached from cost-side, from the optimal machine-utilization, considered at selecting technological versions, you can get the efficient utilization of machine-pool as a whole.

Reserves of productivity - close-up

The study deals with experiences gained from three enterprises with the application of a methodology for productivity analysis within the company. The methodology was published in an earlier number of the Industrial Economic Review. The method is suitable to open up basic reasons for problems affecting the organizational state of work and reducing productivity. Taking all stages of the production procedure into consideration the method starts in the working place and going back it opens up the whole causal chain. This opening-up is combined with interviews and other investigations relying on documents.

The first investigation of these causal relations was motivated by the fact, according to the outcome of a questionnaire survey, that workers of the factory, were not interested in the prevailing wage system to carry out their work at a higher quality level. Opinions of the workers, norming specialists, foremen and specialists of quality control are given together with a case story including the conditions resulting a typical faulty product.

The second example presents the exploration of reasons of the often breakdown of material supply and the time-loss resulted. It turned out that inadequacy in

material supply were originating in the out-of-date way of material management.

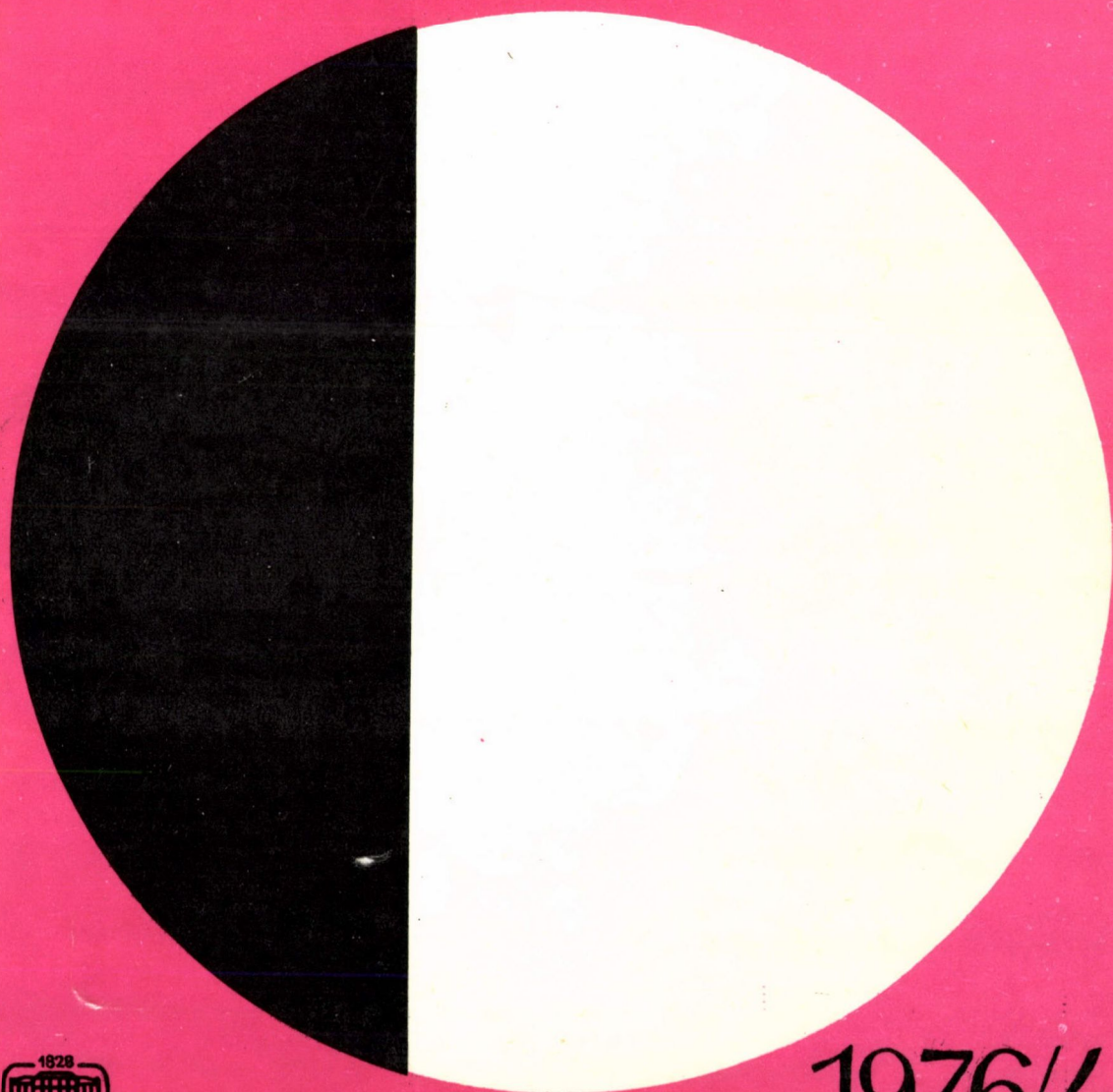
The third case is connected with the resettlement of a plant. A plant in Budapest was resettled to the country in unchanged form. The workers found intensity of work to be too high and they were unable to fulfil the norms for months. The investigation pointed out that not the work norms were set too high but the organization of many conditions was deficient or different from the original state. Exploration of reasons was followed by appropriate measures and the output of the rural plant was boosted higher than that of the original plant in weeks.

UDOMTANYSOK
UDOMTANYSOK AKADEMIA
- KONYVTAR

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

2

1976/4

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1976/4.

TANULMÁNYOK

Gergely István: Verseny és versenyképesség	7
dr. Havas Gábor: Kísérlet a vállalatok összegezett megítélésére	29
Papanek Gábor: Vállalati gazdálkodás és termék-politika	56

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

A technológia átvételének problémái	78
A nyugat-európai ipar szerkezetváltozása	84
Az ipargazdaságtan oktatása	88

TUDOMÁNYOS ÉLET

Középtávu tervezés iparvállalatainknál	92
Nemzetközi konferencia a tőkés vállalati szervezetek kérdéseiről	97
A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézetének újabb kiadványai	106
Pályázati felhívás	111

SZAKIRODALOM

Hevesi Gyula: Tanulmányok	113
A fejlett gazdaság határán (Tanulmányok)	116
Kadet Károly - Nagy Ottó: Iparvállalati beruházások finanszírozása	118
Új könyvek	121
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	124
Az Ipargazdasági Szemle 1976. évi számainak tartalomjegyzéke	134

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ

д-р Иштван Гергей: Соревнование и способность к соревнованию	7
д-р Рабор Хаваш: Опыт суммарной оценки деятельности предприятий	29
д-р Рабор Ичанек: Развитие структуры производства на предприятиях	56

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Проблемы внедрения новой технологии	78
Изменения в структуре западно-европейской промышленности	84
Курс экономики промышленности в СССР	88

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Среднесрочное планирование на промышленных предприятиях	92
Международная Конференция по промышленным организациям в капиталистических странах	97
Новые работы Научно-Исследовательского Института Профсоюзов	106
Объявление конкурса	111

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Долл, Ковачи: Очерки	113
На границе развитого хозяйства / Очерки/	116
Сирой Агдест - Отто Надь: Финансирование капитальных вложений промышленных предприятий	118
Новые книги	121

Полное содержание статей на русском и венгерском языках	124
Содержание номеров журнала за 1976. год	134

CONTENTS

STUDIES

István Gergely: Competition and competitiveness	7
Dr. Gábor Havas: An attempt to judge enterprise activities in the aggregate	29
Gábor Papanek: Enterprise management and product policies	56

INTERNATIONAL EXPERIENCES

The problems of technological transfer	78
Structural changes in West-European industry	84
The educational programmes of industrial economics	88

SCIENTIFIC LIFE

Medium-term planning with Hungarian industrial enterprises	92
International Conference on "Anti-trust and economic efficiency"	97
Publications of the Trade Unions' Research Institute	105
Request for competition papers	111

BOOK REVIEWS

Gyula Hevesi:	113
At the boundaries of a developed economy (Studies)	116
Károly Kadet - Ottó Nagy: The financing of industrial investments	118
New books	121
Abstracts in Russian and English	124
Contents of the 1976 issues of the journal	134

Szerkesztőbizottság

BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYIRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABJ BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő

SZÍJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport,
1112 Budapest, Budaorsi út 43-45. Tel.: 850-777. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHL, Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHL 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394

761305-Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

TANULMÁNYOK

Gergely István:

VERSENY ÉS VERSENYKÉPESSÉG

A verseny többértelmű kifejezés és nem kizárólagos formája a gazdasági verseny. A versennyel kapcsolatban az olimpia évében első pillanatban mindenki a sportra gondol. Bár közhírt olimpiai elv, hogy nem a győzelem, hanem a részvétel a fontos, mégis -- érthető módon -- a résztvevők mindegyike arra törekszik, hogy jó helyezést érjen el, sőt ha lehet a dobogóra kerüljön.

A versenyformák közé tartozik a létért való küzdelem is. Utóbbi az állatvilágban kettős célt szolgál. Egyrészt segíti a természetes kiválasztódást, amelynek révén a fajok ügyes, erőteljes tagjai megmaradnak, a satnya, beteges elemek elpusztulnak. Másrészt a biológiai egyensúlyt szolgálja, amely a természeti környezet dialektikus fejlődése keretében egyes fajok fentmaradását, mások kipusztulását és ezzel a természet állandó megújulását segíti.

A versenynek természetesen számos más -- és ennél szelidebb -- formája alakult ki, mint a tudományos-tanulmányi versenyek, a művészi-zenei versenyek, a munkaverseny, a szakma kiválóinak versenye (pl. a szakma ifju mestere címért).

Mindezt azért célszerű előrebocsájtani, mivel a versenyek változatos sokfélesége, eltérő formáinak sajátosságai instruktív módon segítik a gazdasági verseny működési formáinak és hatásainak megértését.

A kapitalizmushban a "verseny kényszertörvényei" érvényesülnek és a nagyobb profitra, hatalomra való törekvések "tükröződnek hajtóerőként az egyes tőkések tudatában".^{1/}

^{1/} Marx Károly (1949) 342. old.

A továbbiakban a szocialista gazdasági versenyről lesz szó. "A szabályozott piacon folyó verseny nem konkurrenciaharc, miként a tőkés gazdaságban és összehasonlíthatatlanul kisebb áldozatokat követel".^{2/} Egy felmérés^{3/} szerint a megkérdezett iparvállalataink "38 százaléka jelezte belföldi, 46 százaléka importversenytárs hiányát, 21 százaléknál pedig egyáltalán nem volt versenytárs." "Erős belföldi versenyt jelzett a megkérdezettek 12 százaléka, erős importversenyt 17 százaléka, egyáltalán nem érzett versenyt 40, illetve 46 százaléka". Márpedig, ahol nincsen kellő "edzés", nem kényszerülnek komoly erőfeszítésre, ott aligha születnek kimagasló versenysikerek. Bár az elmúlt években a helyzet alapvetően megváltozott, nyilvánvaló, hogy a gazdasági versenyben rejlő lehetőségeket még nem aknáztuk ki.

Szocializmushban a piac működése a tervgazdálkodás követelményeinek van alávetve, ezért a verseny hatásköre leszűkül. Ugyanakkor azonban nem mondhatunk le egyetlen területen sem a verseny jótékony, pezsdítő, a szellemet és a szervezeteket megmozgató hatásáról. Ezért lehet messzemenően egyetérteni Falusné álláspontjával: "Népgazdaságunkban meglehetősen szűk az a szféra, ahol a verseny valóbanennyi formája kibontakoztatható lenne, de ugyanugy szűk az is, ahol a verseny semmiféle változatára sem nyílik lehetőség".^{4/}

A verseny lehetséges területeit vizsgálva Tardos Márton három gazdasági szférát különböztet meg: "Az elsőbe azoknak a termékeknek és szolgáltatásoknak a termelését és forgalmát kell sorolni, amelyeket a társadalom együttesen, kollektíven fogyaszt (például az oktatási, az egészségügyi, az infrastrukturális, a közlekedési stb. szolgáltatások). Nem nehéz felismerni -- írja --, hogy a gazdaság e szférájában a verseny lehetőségei minimálisak". "A gazdaság második szféráját sok egymástól elkülönült fogyasztó, illetve felhasználó jellemzi, ami a verseny elsőrendű feltétele." "A két szféra között szinte átmenetet képvisel azoknak az alapanyagoknak a termelése és forgalmazása, amelyekből a népgazdaság ellátását az állam szavatolni kívánja. ... A verseny korlátozását gazdaságpolitikai elhatározások indokolhatják."^{5/}

^{2/} Wilczek Jenő (1967) 823. old.

^{3/} Román Zoltán (1969) 1027-1028. old.

^{4/} Falusné Szikra Katalin (1974) 278. old.

^{5/} Tardos Márton (1972) 911-912. old.

Ezzel a hármassal beosztással egyet lehet érteni. Ugy tűnik azonban, hogy a három szférában nem annyira a verseny mértékében van az alapvető különbség hanem abban, hogy a gazdasági verseny természete eltér egymástól. A szocialista fejlődés során három gazdálkodási elv, vállalati alaptípus alakult ki: a közüzemi, költségvetési intézményi jellegű ("szmeta" rendszerű), az önálló gazdasági elszámolásra épülő ("hozrasszcsot" rendszerű) és az önállóan gazdálkodó ("teljes gazdasági ön-elszámolás" rendszerű) vállalat-típus. Valójában ma is mind a három típusú vállalat létezik mint a gazdasági-társadalmi alap törvényszerűségeiből következő szükségyszerűség.^{6/} A továbbiakban a három vállalat-típus sajátosságainak és gazdasági versenyhelyzetének körvonalazására törekszünk.

A versenyszféra jellemzője, hogy egymástól elkülönült termelők és fogyasztók állnak egymással szemben. A versenyszféra szereplői az önállóan gazdálkodó vállalatok. Sportanalógiánál maradva ez a szféra az erők, a képességek közvetlen összemérésének - pl. uszó-, futóversenyek - területe.

A versenyszférába sorolhatók a lakosság áruvásárlásai, a beruházási beszerzések, a vállalatok egymás közötti forgalma, a külkereskedelmi kapcsolatok. A felsorolásból is nyilvánvaló, hogy a versenyszféra nem homogén, különböző típusú piacokat foglal magában. Ezeken a piacokon a keresletnek és a kínálatnak, az áraknak, az egyéni mérlegelésnek és döntésnek, a versenyképességet alakító tényezőknek meghatározó szerepe van. Kétségtelen ugyanakkor, hogy sok ok korlátozza a piaci tényezők alakulását. Ilyenek pl. az árak különböző árformákba történő besorolása, vagy a beruházásoknál a kivitelező kijelölése, a termelők számának csökkentése következtében a versenyben résztvevő szereplők kis száma. Mindezeket mérlegelve jogosan ír Tóth Tamás disszertációjában a piaci szereplők "reál-önállóságáról".^{7/}

Az összes alakító és korlátozó tényező figyelembevételével a tervezett piac működőképességének átfogó jellemzője elsősorban a szükségletkielégítés, az egyes versenytársak tevékenységét pedig jól jellemzi egymáshoz viszonyított termék- és árpolitikájuk, piaci részarányuk, gazdasági fejlődésük, valamint jövedelmezőségük iránya. A vállalatok gazdasági sikere megítélhető a mennyiségi (pl. termelés),

^{6/} Gergely István (1973) 863-864. old.

^{7/} Tóth Tamás (1976) 63. old.

a munkafeltételi (pl. bérezés, a munka minőségi vonásai), a minőségi (a termék, a termelés, a forgalom körében), a fejlesztési-eszközgazdálkodási (pl. kutatás, beruházás, gyártmányfejlesztés, ill. cserélődés), a jövedelmezőségi jellemzők (pl. eszköz- és bérjөvedelmezőség, exportgazdaságosság, önköltségcsökkentés, pénzügyi egyensúly) alapján. Mindezek alakulásában a piac, a vállalat piaci feltételei és tevékenysége meghatározó szerepet tölt be.

Az alapanyag- és energia ellátási szféra, az önálló gazdasági elszámolásra épülő szektor jellemzője, hogy a vállalat olyan piaci-gazdasági környezetben működik, amelyre befolyási, ráhatási lehetősége csekély. A verseny nem közvetlen, hanem átítételes. Az olyan sportolóhoz hasonlítható, aki nem közvetlenül méri össze tudását ellenfelével, hanem annak teljesítményével versenyzik (pl. országos csucs).

Egyik erőmű a másikkal nem versenyezhet azzal, hogy elhódítja fogyasztókörét (hár elvileg ez is elképzelhető), nem építenek ki egy városban két csatornázási rendszert, csak azért, hogy versenyre kelljenek egymással, kivételes kúrliózum, ha ugyanazon az útvonalon két vasúttársaság versenyzik egymással. Ebben az esetben a verseny fő formája nem az, hogy az elkülönült piaci szereplők állnak szemben egymással, hanem, hogy egymástól elkülönülten nyújtott teljesítményeik felülmulják egymást.

Az ilyen jellegű verseny elemzéséhez a piaci eszközök nem elégségesek, hanem piacon kívüli eszközöket is segítségül kell hívni. Az alapanyag- és energia ellátási szektor által szolgáltatott teljesítmény ugyanis általában homogén (pl. villamos-áram, vízszolgáltatás, kéményseprés), a teljesítmény mennyiségét és minőségét a népgazdasági terv, a kielégítendő szükséglet messzemenően behatárolja és a teljesítmények ára rögzített. Ennek következtében a piaci jellegű gazdálkodásra korlátozottak a lehetőségek. Ilyen lehetőségek pl. a "termelni vagy vásárolni" típusú döntés, ha egy termelővállalat eldönti, hogy áram-, víz-, vagy gázellátását saját segédüzemből biztosítsa, vagy üzemtől vásárolja meg. Piaci jellegű a helyettesítő termékek révén kialakuló verseny, mint pl. a közlekedési eszközök -- vasut, utak, hajózás, légi forgalom -- közötti teljesítményi, idő és árverseny. Ez a lehetőség azonban a nem helyettesíthető termékeknél (pl. vízellátás) elesik. Ezért van szükség a piacon kívüli eszközökön alapuló elemzésre. Ezek közé tartozik a teljesítmény (üzemi) összehasonlítás és az értékelemzés.

Az üzemi, illetve teljesítmény-összehasonlítás abból indul ki, hogy szabott áru termékek, tevékenységek egybevetésére, a legalkalmasabb eszköz az összehasonlító költségelemzés. Az a vállalat sikeresebb, eredményesebb a versenyben, amelynek költségei, erőforrás-összetétele kedvezőbb. Amennyiben pedig a kiinduló feltételek eltérnek egymástól (pl. az egyik erőmű korszerűbb, nagyobb teljesítményre képes, mint a másik), úgy az azonos feltételekkel rendelkező egységek -- akár nemzetközi szintű -- összehasonlításával történhet az összehasonlító értékelés.

Az előző módszernél sokoldalubb, teljesebb képet ad a teljesítményekről az értékelemzés, amely a ráfordításokon kívül bevonja az összehasonlító vizsgálatba a hasznos tulajdonságokat is. Az értékelemzéssel $\frac{F}{K}$, a funkció/költség egybevetéssel olyan tulajdonságokat is lehet vizsgálni, amelyeket nem, vagy nem megfelelően fejez ki az ár. A használati-használhatósági tulajdonságok között bizonyos válogatásra van szükség, hogy az alapvető, a meghatározó jellegű tulajdonságokhoz eljussunk. Ilyenek az áramellátásban pl. az áramerősség, a feszültség-ingadozások mértéke, a vízellátásban pl. a víz tisztasága, nyomása, ipari és lakossági felhasználásra alkalmassága, a televízió vételi feltételei, adáshibái stb. -- amely tulajdonságok az árban nem, legfeljebb fogyasztói panaszokban tükröződnek és természetesen szerepet játszanak a költségalakulásban.

Az együttesen, kollektíven fogyasztott termékeket, teljesítményeket előállító szféra olyan teljesítményekre irányul, amelyek csak részben mérhetők exakt eszközökkel. (A sport példájánál maradván: egy műkorcsolyázó teljesítménye összetett jellegű, mert az ugrások nehézségi foka mellett fontos eleme az esztétikum.)

A közös fogyasztás jellegű közüzemi teljesítményekre, a társadalmi ellátásra az a jellemző, hogy forgalombahozataluk a hagyományos piaci követelményeknek nem felel meg. Általában az ár nem jellemző mérőeszköz a kereslet és kínálat, valamint a verseny és a versenyképesség megítélésére. Egyrészt, mivel közös fogyasztás esetén nem egyetlen használó kizárólagos tulajdonává válik a termék (pl. a park látogatói), másrészt az arra rászorulóknak számára biztosított és -- a nagy számok törvénye alapján vizsgálva -- véletlenszerű az igénybevétel (pl. orvosi ellátás). Az árat nem (vagy csak részben) a fogyasztó fizeti, hanem a közösség, amely együttesen nem képes azt mérlegelni, hogy az ár kifejezi-e a teljesítményt, a teljesíté-

nyeknek milyen része fejeződhet ki az árakban, az ár arányos-e a költségekkel. A teljesítményeket nem kizárólag az élvezi, aki azokat közvetlenül igénybe veszi, hanem a származékos hatások -- gazdaságielőny vagy hátrány formájában -- a társadalomban (szűkebb, vagy szélesebb körben) jelentkeznek. Azaz: a társadalmi ellátás, a közös fogyasztás áttöri a gazdasági verseny kereteit.

Társadalmi ellátásnak, közös fogyasztásnak minősül többek között pl. a Metró, az egészségügyi ellátás, az árvízvédelem. Mindhárom esetben a teljesítmények színvonalát elsősorban a társadalom lehetőségei, teherbíróképessége szabja meg. Az az ár, amelyet az igénybevevők, a teljesítmények élvezői fizetnek rendszerint nincsen arányban, nincsen közvetlen kapcsolatban a konkrét fogyasztással. (A Metró-építés, az orvosi ellátás, az árvízvédelem költségei nem arányosak a bérlet-jegy, az ingyenes kezelés vagy kedvezményes gyógyszerellátás árával.) Vannak tényezők, amelyek az árban nem fejezhetők ki, a hagyományos árképzésben nem kalkulálhatók. A Metró-jegy a szállítás költségeit hivatott fedezni. Nem szerepel az árban, hogy viszonylag csökkent a városi közlekedés zsufoltága, kisebb a balesetveszély, gyorsabb lett a közlekedés, enyhült a felszíni közlekedésben a környezeti ártalom. A teljesítményeknek egy része aligha számszerűsíthető: a tüdőszűrés és a tüdőgyógyászat révén megelőzött és meggyógyított megbetegedések rengeteg szenvedéstől mentenek meg sok embert, meghosszabbítják életüket, biztosítják munkaerejüket, ezzel maguk és családjuk fenntartását. A teljesítmények hatásából nemcsak azok részesülnek, akik közvetlenül igénybe veszik, hanem ennél szélesebb kört érintenek. Az árvízvédelem, egy víztároló építése nemcsak a korábban árvízveszélyes községeknek előnyös, hanem közvetve előnyt jelent a jobb ipari-lakossági vízellátás, hajózás, öntözés, halászat stb. révén sok más közösség számára is, ugyanakkor hátrányos mindazoknak, akik telkét, lakását a tároló építéséhez igénybe kellett venni.

Mivel a társadalmi ellátás teljesítményei nemcsak árban fejeződnek ki, és nemcsak a közvetlen igénybevevők számára jelenthetnek gazdasági előnyt, ennek következtében az ellátás létesítésének és fenntartásának költségei kizárólag az árral nem szembesíthetők. A verseny ennek következtében itt módosult értelmet kap. Egyrészt vizsgálható, hogy adott teljesítményt (Metró, orvosi ellátás, árvízvédelem

stb.) mennyire gazdaságosan hoztunk létre és üzemeltetünk, azaz az ésszerű takarékoság mennyiben érvényesül. Másrészt vizsgálható az ellátás minősége, az igénybevevők számára nyújtott teljesítmények és az érintettek körében érzékelhető gyűrlőző hatások milyensége. Az ilyen jellegű elemzések módszereire számos eljárás alakult ki.^{8/} Ezek sok hasonlóságot mutatnak a már említett értékelemző és költségösszehasonlító módszerekkel.

A piacra jutás és a korlátozó feltételek

A versenyben való részvétel első megnyilvánulása a piaci jelenlét. Az a tény azonban, hogy egy vállalat, egy termék jelen van, fellelhető belföldön, vagy valamelyik külföldi piacon, még nem jelenti a versenyben való részvételt. Sportnyelven szóval nem az a cél, hogy azok között legyünk, akik "futottak még", hanem a helyezettek között. Sok vállalatunk büszkélkedhet azzal, hogy vagy száz országba szállít a világpiacra. Közelebbről nézve azonban kitűnik, hogy szerepe igen alárendelt, hogy csak néhány vállalatnak szállít viszonylag kis volumenben, nyomott áron, és olyan tételeket, amelyeket a piacot uraló, vezető "nagy márkák"-nak, de neki sem kifizetődő. Az ilyen jelenlét lehet mutató, de nem hatékony és legfeljebb csak akkor indokolt, ha a piacra való bejutás nélkülözhetetlen előfeltétele.

A piacra való bejutáshoz ismerni kell, hogy valójában mennyire zárt a piac, a potenciális versenyzőnek milyen korlátokkal kell számolnia és mely területen, milyen áron tud belépni a piactalakító versenytársak közé.

A piacra való bejutás korlátai távolról sem csak a szorosan vett piaci versenyhelyezettel kapcsolatosak, hanem átfogják a vállalat szakmai tevékenységének egészét. Így a szorosan vett értékesítési korlátokon kívül ide sorolhatók a termelés korlátozó feltételei, a kutatás-fejlesztési korlátok, egyes termelési tényezőkkel kapcsolatos korlátozó feltételek és a gazdaságpolitikai-intézményi korlátok is.

^{8/} Hinrichs, Harley H. - Taylor, Graeme M. (1969), Mishan, E. J. (1975)

Értékesítési korlátok közé sorolhatók az értékesítés-hálózati rendszere, a kereskedelmi bolt-, illetve üzlethálózat és az értékesítés-technikai feltételek (logistics). A hálózat nem feltétlenül a termelő vállalat része, hanem vele gazdasági-érdekelt-ségi kapcsolatban álló vállalatokból is állhat. Az érdekelttség hiányát jelzi az alábbi példa: "A teflon edényt vásárló nagy- és kiskereskedelmi vállalatok 50-60 ezer féle cikket forgalmaznak. Ezek közül csak egy, számukra nem különösebben fontos cikk a teflonedény."^{9/} Értékesítés-technikai feltétel - a termék jellegétől függően - pl. a hűtőlánc a gyártól a fogyasztóig (pl. élelmiszernél); a garanciális és garancián túli javító-, szerviz-, alkatrészellátó hálózat (pl. tartós fogyasztási cikknél); a célszerű, hatékony alkalmazást elősegítő szakképző, betanító, üzemelési, ill. felhasználói tájékoztató és oktatási rendszer (pl. műszereknél) stb. Önmagában kiváló termékek használhatóságát és így árát csökkenti, eladhatóságát megnehezíti, sőt akadályozza, ha csak a termékeket hozzák forgalomba, de nem biztosítják hozzá a használathoz nélkülözhetetlen megfelelő technikai feltételeket.

Az értékesítési korlátok közé tartozik, ha a gyártott termék, a vállalat nem kellően ismert és elismert. Ezt a korlátot a gyakorlatban mint a reklám- és propagandatevékenység színvonalát fejezik ki. A korlátot több tényező együttesen emeli a piacra belépni szándékozó elé. Az első a reklám és propaganda szakmák, termékfajták szerint adott színvonala. Sok más termékhez képest kiugróan magas a kozmetikai cikkek és mosószerek reklámköltsége hazánkban is, valamint a fejlett tőkés országokban (Nyugat-Európában eléri az értékesítés 15-30 %-át).

Az újonnan belépő számára a reklám- és propagandaköltség beruházként jelentkezik, hiszen nincsen módjában -- különösen az első időben --, hogy gyors megtérülésre számítson. Ezért vannak előnyben a nagyobb vállalatok. Az USA és Nyugat-Európa között "nincsen lényeges különbség a reklám mértéke és hatása tekintetében, kivéve a nagyszabású TV-reklám hiányát a legtöbb európai országban. ... Ugyanakkor mind Európában, mind az USA-ban a nagyvállalatok piaci részesedésének növelését segíti elő".^{10/}

^{9/} Laki Mihály (1975) 394. old.

^{10/} Katona G. - Strumpel, B. - Zahn, E. (1971) 115. old.

Korlátozó tényező, hogy a piacra újonnan jött reklámja csak akkor számíthat sikerre, ha elérheti a figyelemfelkeltésnek azt a "kritikus tömegét", ahol az új információ már kezd megrögződni az érdekeltekben. Azaz nem egyszeri, alkalmászerű reklámra van szükség, hanem tartós befolyásolásra. A reklámhatás rögződéséhez nemcsak azon a szinten legyen a reklám, amelyet a már befutott versenytársak kialakítottak, hanem annál áttűtőbbet kell elérni, ami fokozott anyagi, szellemi és pénzügyi befektetést igényel.

Ebből adódik egy további korlátozó tényező: a piacon vezető helyet elfoglalók olyan versenybe kezhetnek pozícióik védelmében, amelyben az újonnan jött feltétlenül kedvezőtlen helyzetben van. Ebből következik, hogy az új belépő a reklámkorláton akkor tud urrá lenni, ha más területen is tevékenykedik, ahonnan kellő erőforrást tud elvonni ahhoz, hogy a behatolás akadályain felülkerekedjen. Erre volt jó példa a gyógyszeripar versenye "Fabulon" készítményeivel a kozmetikai ipar tradicionális termékeivel szemben.

A termelési-piaci korlátok között első helyen a piac koncentráltságának mértékét szokás említeni. A korlátozott verseny különböző formái: a monopol, oligopol stb. piaci szerkezet és a vállalatok összefonódásán alapuló versenykorlátok képezik a piacra belépni és ott tartósan megmaradni szándékozó vállalat számára a legfőbb akadályt.

A koncentrálttság fokát általában azzal mérik, hogy a legnagyobb vállalatok a szakmai forgalomnak mekkora hányadát gyártják. A magas koncentrációjú szakmákban a legnagyobb vállalatok arra hivatkoznak, hogy a bonyolult gyártási eljárások miatt egyre szélesebb körben nélkülözhetetlenek a termékek előállításához hatalmas termelőberendezések, valamint a vertikális, horizontális ill. laterális irányú termelési-együttműködési kapcsolatok. Ezt az érvet már vagy két évtizede a szakmák többségére megcáfolták.

Vállalati és gyári koncentráció 1958-ban az Egyesült Államokban^{x/}

(A legnagyobb vállalatok kumulált termelése

a szakma összes termelésének %-ában)

Termék	Vállalatok (gyárak) száma:	Vállalati koncentráció				Gyári koncentráció			
		4	8	20	50	4	8	20	50
Fémdobozok, kannák		80	89	97	99	na.	19	30	58
Gázgyártás		79	88	94	98	na.	na.	25	38
Autó- és motorgyártás		75	81	89	94	12	20	38	48
Izzólámpa		92	97	99		na.	42	66	91
Elem és akkumulátor		64	81	91	96	na.	28	46	74
Gumibroncs és -belső		74	88	99		28	40	65	98
Alumínium (hengerelt és préselt)		78	85	91	97	27	44	63	87
Biszkvit és száraztészta		65	72	82	92	26	32	54	79
Gőzgépek és turbinák		87	90	99		na.	84	98	
Vasuti mozdonyok		95	99	99		91	97	99	
Csokoládé és kakaó cikkek		71	84	98		na.	84	98	
Fényképezési felszerelés		65	74	85	93	na.	72	81	89
Transzformátorok		71	84	94	98	na.	na.	84	96

^{x/} Blair, John M. beszámolója. - Közlő: Economic Concentration. Hearings before the Subcommittee of Antitrust and Monopoly of the Committee on the Judiciary. United States Senate 89. Congress. - Part 4. Concentration and Efficiency. Washington, 1965. 1719-20. old.

Az összeállításból nyilvánvaló, hogy csak kivételes az olyan szakmák, termékek köre (pl. vasuti mozdonyok), ahol a vállalat mérete azért lett óriási, a monopol- (oligopol-) helyzet azért szükségszerű, mivel a gyártási koncentráció ezt megköveteli. Az esetek többségében, ha csak a termelési oldalról indulunk ki, úgy nehezen lenne indokolható a vállalati koncentráció kialakulása.

A versenyben számottevő partnerek közé való bejutás korláta lehet, hogy nagyok és egyre növekvők az optimális termelési méretek. "A Péti Nitrogénműveknek 1932-ben üzembe helyezett egyik technológiai sor 7 et ammóniát termelt évente a közelmúltban befejezett beruházással belépő új ammóniaüzem építésénél 150 et ammónia/év kapacitású termelő vonalat létesítettünk. ... Az 1938-49 években üzemelő kénsvagyarak alapvető keresztmetszetének, a kontakt-kemencének évi kapacitása 3-4 et volt, ami ... 1963-65-re 100 et/év-re emelkedett. ... A kőolajfeldolgozó iparban ... a kapacitás-nagyságrend 10-20-szorosára nőtt."^{10/}

Az újonnan jött, a kezdő és a szakmában ismeretlen vállalat számára a kockázat-csökkentés egyik formája, ha viszonylag kisebb termelési volumenre méretezi termelési kapacitását. Ugyanakkor azonban ezzel a döntéssel a versenyképesség egyik fontos eszközéről: a tömegszerűség költségelőnyéről mond le. "A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának egyik bizottsága egy 1513 m³-es és egy 2186 m³-es kohó üzemének vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a nagyobb egység fajlagos kokszfogyasztása 8, fajlagos beruházási költsége 10, termelékenységi színvonal 53 százalékkal kedvezőbb."^{11/} Az üzemméreteknövelése a kedvezőbb költségalakulás érdekében a legtöbb szakmában érvényesülő jelenség.

A termékválaszték differenciálódása további korlátozó tényező az újonnan jött, belépni szándékozó vállalat számára. A differenciálódás kettős hatású. A termelés-ben lehetővé teszi, hogy egy-egy végtermék gyártott mennyiségét jóval meghaladó tömegszerűség valósuljon meg az alkatrészek, fődarabok, alkotóelemek gyártásában, azaz a termelési volumenből eredő költségelőny, költségdegresszió fokozódik. A másik hatás az értékesítésben érvényesül, amennyiben a széles választék vonzó hatású a vevőre, növeli a már befutott vállalat jó hírnevét. Ugyanakkor az értékesítési hálózat, a reklám- és propaganda-költség nagyobb forgalomhoz kapcsolódik, tehát a fajlagos költség csökken.

^{10/} Szekér Gyula (1970) 383. old.

^{11/} Idézi: Iványi Attila Szilárd (1976) 1238. old.

Az ujonnan jött számára az a lehetőség marad, hogy vagy szűkebb választékát a versenyképessége megőrzése érdekében alacsonyabb áron adja, vagy növeli az értékesítési költségeket, hogy specializált termékére felhívja a figyelmet. Mivel mindkét esetben csak korlátozottan, kompromisszumok árán részesülhet a differenciált termékválasztékhoz tartozó tömegszerűség előnyeiből, ennek következtében hátrányos helyzetbe kerül.

A korlátok egyik sajátos formája a műszaki kutatásokhoz és a kutatási eredmények felhasználásához kapcsolódik. A kutatások költségesek, sőt gyakran megvalósíthatatlan az "ujrafeltalálás" a tapasztalatlan, összehangolatlan kutatógárdával. Kutatási eredményeket licenc formájában csak akkor engednek át, ha már az abból eredő többletjövedelmet lefölözték. A találmányok gyakorlati hasznosítását megnehezíti, hogy a fejlesztés, a tömegszerű gyártás megszervezése komplex feladat, amelyhez szükséges feltételeket új vállalat csak ritkán képes előteremteni. A szervezési tapasztalatok, a know-how átengedése pedig a már befutott cégek üzleti elképzeléseitől függ. Ugyanakkor az új technika alkalmazása nélkülözhetetlen. A "konverteres acélgyártás a korábbi Siemens-Martin rendszerrel szemben 25-30 százalék beruházási megtakarítást és az acéltermelési költségeknek néhol 40-45 százalékig terjedő csökkentését eredményezi. Automatikus gépsorok beállítása a gépkocsi motorgyártás munkabéreköltségeinek 40-50 százalékos csökkentésére vezethet. A Pilkington-féle float (lebegő) üveggyártási eljárással ... a régi termelési költség 75 százalékáért állítható elő jobb minőségű üveg a beruházási költségek egyharmadának megtakarításával."^{12/}

A korlátok sajátos formája, ha elzárják az új vállalatot a termelés egyes feltételeitől. Ez a helyzet egyes természeti kincsek, nyersanyagforrások esetében, ahol a tőkés monopolhelyzet bázisa a bányák kizárólagos tulajdona, a legkedvezőbb lelőhelyek ellenőrzése.

A korlátok sajátos területe a pénzügyi korlát. Elméletileg a bank minden kedvező kimenetelű befektetéshez hitelt nyújthat. A beruházási hiteleknel a sorolási mutató a nagyvállalatok számára előnyt biztosít. A külkereskedelmi hiteleknel is a nagyvolumen exportáló vállalatok vannak kedvezőbb helyzetben.

^{12/} Ray, G.F. (1971) 89. old.

A versenytársak részéről érvényesülő korlátokon kívül gyakoriak az intézményi korlátok. Ezek sokfélék lehetnek. Egyik csoportjuk a nemzeti sajátosságokból következik, mint pl. a mértékegységek különbözősége, a szabványok, biztonsági, érintésvédelmi, környezetvédelmi, orvosegészségügyi stb. előírások eltérése. Egy másik csoport nyíltan versenykorlátozó természetű mint pl. az importvámok, behozatali kontingensek, (a Közös Piac esetében) a vámkezelési és egyéb illetékek stb. További korlátozó tényező lehet, ha a nemzeti ipar foglalkoztatása és fellendítése érdekében kooperációra, külföldi továbbfeldolgozásra szorítják a külföldi szállítót. Ezért történik az alkatrészként való import szállítás, bizonyos tartozékok helyszíni szerelése, vagy a szállítóeszközmegválasztási kényszer.

Az ismertett korlátozó tényezőknek eltérő szerepe és súlya van a különböző szakmákban és országokban. Gyakran nem is egyetlen tényező akadályozza vagy nehezíti a piacra való bejutást, hanem több tényező együttesen érvényesül. Amint - hogy nagyon eltérő annak lehetősége, hogy az akadályokat leküzdjék, vagy tompítsák.

Kétségtelen a felhozott példák alapján, hogy -- sportnyelven szólva -- a piacra való bejutásnál az újonnan jött az esetek többségében nem indul "azonos startvonalról", nem kerül "azonos sulycsoportba" versenyzőtársaival. A hátrányok ledolgozása sok esetben ilyen körülmények között, bár nem feltétlenül lehetetlen, de rendkívüli erőfeszítést követel. Az egyes sportokban közismert a "kiemelési" eljárás. A többi versenyző egymással szemben kiharcolva az előrejutást, már fáradtan, jelentős igénybevétel után jut oda, hogy a kiemeltekkel megküzdjön. Bármennyire is indokolják a kiemelést, mégis vét az egyenlőség elvével szemben.

Versenyképesség

A versenyképesség azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek a versenyben való helytállást lehetővé teszik. A sportból vett analógiát tovább folytatva ilyenek az edzési és felkészítési technikák, amelyek a fizikai állóképesség, a lelki-pszichikai erőnlét, a versenyzési módszerek és taktika, valamint sok más területen olyan ala-

pokat biztosítanak, amelyek elősegítik, hogy a sportoló a versenyek feszült légkörében belső erőit eredményesen tudja koncentrálni. Ma már a sportban való felkészítés tudományos igényű feladat, amelyhez nemcsak tapasztalt sportolók, edzők, de a legkülönbözőbb specialisták segítségét veszik igénybe, hogy a versenyző egyéniségéhez szabott és az állandóan fejlődő versenytársi teljesítményekkel és versenyzési módszerekkel lépést tartó edzéstervet dolgozzanak ki. Hasonló a helyzet a versenyképességgel a gazdasági verseny területén is.

A versenyképességgel kapcsolatban a tőkés elméletben többféle koncepció ismert. Az egyik elmélet^{13/} a versenyképesség akcióterületeit emeli ki. A "négy P" (product, place, promotion, price, -- termék, piac, propaganda, ár) a vállalatokértékesítési politikájának legfontosabbnak tekintett elemeit emeli ki, azokat az akcióparamétereket, amelyek a verseny sikere szempontjából lényegesek. Ezeknek az eszközöknek pontos időzítésétől, helyesen adagolt arányától és hatékony kombinációjától ("mix"), valamint a fogyasztás, a vásárlás sajátos jellegétől függő alkalmazásától várja a piaci sikert.

Egy másik elmélet^{14/} a versenyképesség taktikai-stratégiai oldalát emeli ki. A "négy O" (objects, objectives, organisation, operations -- tárgy, cél, szervezet, cselekvés) elmélete abból indul ki, hogy a versenyképesség, a piaci siker, a marketing-eszközök hatékony felhasználása koordinált cselekvést követel. Előfeltétele a körülmények, a lehetőségek gondos elemzése, a cselekvés, a piaci akciók tervezése és az alkalmazott intézkedések folyamatos ellenőrzése, nem utolsósorban a kialakított koncepció menetközbeni csiszolása, továbbfejlesztése érdekében.

Egy további elméleti közelítés^{15/} a gazdálkodó szervezet, a vállalat oldaláról indul el. A vállalatot mint rendszert szemléli egy olyan gazdasági környezetben, amely magában is rendszernek tekinthető. A vállalat és a vállalatot körülvevő gazdasági-társadalmi környezetet jellemzi, hogy nem statikus, hanem állandóan változik.

^{13/}McCarthy, E. Jerome (1968) 32. old.

^{14/}Kotler, Philip (1972) 91. old.

^{15/}Emery, F. E. - Trist, E. L. (1969) 256. old.

A vállalat mint rendszer és a környezet mint egy szélesebb rendszer állandó kölcsönhatásban van. Mindez megszabja azoknak a tényezőknek a mozgásformáit, amelyek a rendszerek működését, egymásrahatását alakítják. Ezekből kiindulva a szerzők elméletileg négy fejlődési lépcsőt, elemi struktúrát különböztetnek meg.

A legegyszerűbb struktúra a klasszikus tőkés piaci szabad verseny modellje, ahol egymástól független termelők és fogyasztók találkoznak. A piaci szereplőknek csak rövidtávú taktikai verseny céljai vannak, nevezetesen minden termelő arra törekszik, hogy eladja áruját, minden fogyasztó, hogy az általa keresett cikkekhez hozzájusson.

A következő -- az előbbinél bonyolultabb -- struktúra keretében differenciálódásra kerül sor mind a termelők, mind a fogyasztók körében. Egy-egy domináló egység alakul ki, ez a korlátozott -- monopolisztikus -- tőkés piaci verseny modellje. A monopolista hatást gyakorol egész gazdasági-társadalmi környezetére. Hatására az árucserét már nem a véletlen irányítja, hanem a monopolista tudatos befolyása. Ez kikényszeríti, hogy a rövidtávú taktikai megfontolások mellett kialakuljon -- elsősorban a nagyméretű monopolegység keretében -- a hosszabb távú stratégiai koncepcióra törekvő gondolkodásmód.

A harmadik típusú struktúrában állandó változás, feszültség van annak következtében, hogy néhány gazdaságilag erős szereplő között meg-megújuló harc alakul ki. Ez az oligopol-piac modellje, ahol az oligopolisták egymás közötti harca a vevőkért, a piaci befolyásért hat nemcsak a fogyasztókra, hanem érinti a többi termelőt is és az egész gazdasági-társadalmi környezetet. Ebben a kiélezett versenyben a gyors manőverezés érdekében minden szervezet erőinek koncentrálására kényszerül. A kialakuló feszültségek időleges feloldása az oligopolisták közötti hallgatólagos megegyezéssel valósul meg.

A negyedik típus dinamikus rendszer olyan értelemben, hogy nemcsak a piaci versenytársak által indukált, hanem a gazdasági-társadalmi környezetből kiinduló változásokkal, váratlan feszültségekkel is számol. Ezek a hatások véletlenszerűek a piaci szereplők szempontjából -- előrelátni és befolyásolni a környezeti hatásokat csak korlátozottan, vagy egyáltalában nem képesek. Ez a típus jellemzi a modern társadalmakat, ahol a különböző piacokon belüli, a piacok közötti és a kör-

nyezeti -- éspedig a nemzeti és nemzetközi környezetből adódó -- változások, komplex hatások, bonyolult kölcsönhatások és az ebből adódó bizonytalanságok egyidejűleg érvényesülnek.

A háromféle -- és sok tekintetben vitatható -- közelítés egyértelműen érzékelteti, hogy a versenyképesség összetett jelenség, amelyben egyrészt az akcióparaméterek, másrészt a cselekvési módszerek, továbbá a piaci és környezeti szervezettek erővonalai és egymásrahatásai érvényesülnek. Hiányzik azonban mindhárom közelítési módnál azoknak a feltételeknek és tulajdonságoknak az elemzése, amelyek alkalmassá (hiányuk alkalmatlanná) teszik a vállalatot arra, hogy versenyképes legyen. A továbbiakban néhány ilyen feltételről lesz szó.

1. A versenyképesség kiindulópontja a szükséglet felismerése és nyomonkövetése. Nemcsak és nem elsősorban a meglévő (deklarált), hanem a lappangó (látens) és a lehetséges (potenciális) igények felismerése. A szükséglet változó, részben az egyéni, közösségi és társadalmi igények fejlődése miatt, de legalább ilyen mértékben annak következtében, hogy a technikai tudományos haladás, a kutatási eredmények alkalmazásbavétele új fogyasztási-felhasználási-alkalmazási lehetőségeket nyit meg.

A szükségletek vállalati megítélésében gyakori a beidegződésen alapuló szemléletmód, ami a lehetőségek leszűkítésével jár és csökkenti a versenyképességet. Sikert az alkotó meglátások, a kreatív módszerek hozhatnak. Jellemző példát nyújt erre az USA személyautó ipara, amely a nagy méretű "országuti cirkálók" gyártására rendezkedett be. A külföldről importált kis- és középméretű gépkocsik sikere és nem utolsósorban az üzemanyaghány bizonyította logikájuk hibás, túlhaladott voltát és kényszeríti ki az üzletpolitika módosítását.

A szükségletkielégítés a konkrét termék fogyasztása, használata, szolgáltatás igénybevétele révén valósul meg, de maga a szükséglet ennél szélesebb kategória -- valamilyen hasznos, komplex teljesítményi rendszerre irányul. A termék kétős értelemben is csak leszűkítetten jelzi az igényelt teljesítményrendszert. Egyrészt sokféle termék lehet alkalmas a konkrét szükséglet kielégítésére. A termékválaszték és az egymást helyettesítő termékek létjogosultságának ez az alapja. Másrészt az igény valójában nem termékekre irányul, hanem olyan termékek, szol-

gáztatások, műveletek, stb. sorára, összetett rendszerére, amelyek hasznos tulajdonságai, együttes teljesítménye révén kielégíthető a szükséglet. Nem rántott husra irányul a szükséglet, hanem olyan étkezési rendszerre, olyan ételekre, amelyek elkészítési módja, íze, mennyisége, tállalási módja stb. megfelel igényünknek (ami történetesen a rántott hús, de másféle étel is lehet). Nem Istopirinre van szükségünk, hanem olyan orvosi-egészségügyi ellátási rendszerre, amely megelőzi, illetve elmulasztja a megfázást. Nem levelet írunk és adunk a postára, hanem olyan közlési rendszert igénylünk, amelynek segítségével gyors távközlési lehetőség nyílik. Nem forgácsológépre van szükség, hanem olyan megmunkálási eljárásra, amelynek segítségével a szükséges alkatrészek előállíthatók.

2. Versenyképesség elképzelhetetlen korszerűség nélkül. "Kezdeményezz vagy meghalsz" -- nemzetközileg ismert szakmai szólásmondás. Amivel azt fejezik ki, hogy aki nem fogékony az új megoldásokra, nem alkalmazza őket, az lemarad. A kezdeményező "innovátor"-típusú és a hagyományos módon gazdálkodó vállalatok fejlődési ütemét hasonlítja össze hosszabb távra a téma kiemelkedő szakértője Mansfield professzor:

Átlagos évi növekedési ütem a sikeres kezdeményezők
és a többi (hasonló méretű) vállalatnál az Egyesült Államokban^{x/}

Év	<u>Évi átlagos növekedési ütem %</u>	
	innovátorok	többi vállalat
<u>I. Acélipar:</u>		
1916-1926	13.7	3.7
1926-1935	6.5	3.3
1935-1945	3.4	2.0
1945-1954	3.2	2.4
<u>II. Kőolajfeldolgozás</u>		
1921-1927	13.1	6.6
1927-1937	7.9	4.1
1937-1947	3.6	3.6
1947-1957	6.7	4.2

x/Mansfield, Edwin: Entry, Gilbrat's Law, Innovation, and the Growth of Firms. American Economic Review, 1962. 1023-51. old.

Az újra való fogékonyságot általában csak a műszaki megoldásokra szokás értelmezni. Valójában a tudományos-műszaki haladás nemcsak a termék- és technológia-fejlesztést érinti, hanem a vállalat vezetési stílusát is, nemcsak a termelést, hanem kereskedelmi módszereit is fejleszti és a munka- és üzemszervezés minden területén szerepet játszik. Ezek együttes korszerűsége segíti a vállalat versenyképességét.

3. A versenyképesség feltétele, hogy ismerni kell a versenytársakat, és pedig kettős értelemben: mire képesek, milyen színvonalon állnak a versenytársak, amibe beleértendő, hogy az erős oldalaik mellett melyek a gyengeségeik. Továbbá vizsgálni kell azt is, hogy -- az eddig ismertetett rendszerszemlélet alapján állva -- hol tűnik elő "fehér folt", ki nem használt lehetőség, de legalábbis nem kellő színvonalon nyújtott teljesítmény -- a versenytársak mellett a mi számunkra.

Ez a szemlélet alapvetően különbözik a hagyományos konkurrenciavizsgálattól. A konkurrenciavizsgálat abból indul ki, hogy mekkora a piaci részarány és ez a részarány -- amely egyben a piaci befolyás kifejezője -- hogyan változik. A konkurrenciavizsgálat háttérében azonos termékfajták mérkőznek egymással. Valójában a szükségletkielégítési módok, a különböző versenytársak által nyújtott teljesítmények alapján kaphatunk reális képet a konkurrensok versenyképességéről.

A hagyományos konkurrenciavizsgálattal szemben a "mire képes a versenytárs" kérdésfeltevés annyiban újszerű, hogy a versenytársak teljes tevékenységét, nem pedig csak egyetlen -- bár kétségtelenül jellemző -- sikeradatát, a piaci részarány alakulását nézi. A piaci részarány nem is mindig fejezi ki a piaci befolyást.

A konkurrenciavizsgálat az egyes versenytársakat egyenként nézi, a versenyképességen alapuló vizsgálat célja, hogy az összes versenytárs együttes teljesítményét szembesítse a piac által igényelt, vagy igényelhető teljesítmény-színvonallal. Ez a szembesítés adhat végül is választ azokra a "fehér foltokra", amelyek kielégítésére törekedve versenyelőnyre lehet szert tenni.

4. A versenyképes vállalat, amennyiben az ellátandó tevékenységből indul ki, akkor a szükségletkielégítés különböző alternatívájával kerül szembe. Ezek egyik része stratégiai természetű, másik csoportja taktikai. Stratégiai megfontolások hosszú távon meghatározó jellegűek. Ilyen jellegű, ha pl. dönteni kell a közúti jár-

műgyártás és fejlesztés tekintetében. Gyártunk autót, autóbuszt, teherautót, helyközi, vagy városi célu közlekedési eszközt, kis-, közép-, vagy nagyméretű, teherbírásu járműveket. Megvan-e a gyártás és a fejlesztés használati feltétele, az ut-hálózat, a javító-szervíz, az üzemanyagellátó bázis, biztosított-e az elhelyezés, a környezetvédelem, stb. követelménye, hogyan harmonizál a közuti gépjárműfejlesztés a közlekedés más ágaival, a helyettesítő, rokon, kiegészítő szolgáltatásokkal.

Az eddig ismertetett szempontok jelzik a fejlesztés lehetőségeit és korlátait. Közkeletű vélemény szerint termék-speciálizációra van szükség. Ha azonban az el-látandó, a fogyasztó-felhasználó által igényelt teljesítményt tartjuk szem előtt, akkor a szükségletek egy-egy komplex szegmensének kielégítésére van szükség. Más példával érzékelte a borotválkozás történhet késsel, zsilettel, villanyborotvával. Mindegyikhez más teljesítmények kapcsolódnak (pl. késhez borotvaszappan vagy krém, a villanyborotva "száraz"). Talán ennél még fontosabb két egymáshoz kapcsoló tényező. Az egyik a szükségletkielégítés tendenciája (pl. a villanyborotva-használat növekedése) és a műszaki fejlődés üteme, iránya.

Felhozott példánkban mindhárom területen műszaki fejlődés valósul meg: a kések acélminősége, tartóssága egyre javul, a zsilett-pengék minőségének javulása mellett kialakították pl. a kettősélű készülékeket, a villanyborotvánál pedig a leg-változatosabb technikákat alkalmazzák. Amikor a vállalat a szükségkielégítés alternatívái között dönt, akkor mérlegelnie kell teljes műszaki-termelési-anyagellátási-kooperációs-kereskedelmi stb. bázisát és hátterét. Nyilvánvalóan olyan irányu speciálizációra fog törekedni, ahol -- potenciális adottságai ismeretében -- versenyképes lehet, a szó "sportos" értelmében, azaz nemcsak a részvétel, hanem a győzelem, vagy a helyezés reményével.

Fentiekből adódik a piacon, az értékesítési lehetőségeken alapuló közelítés. Hazánkban ugyyszólván törvényszerűnek tekinthető, hogy a belföldi piac az értékesítés alapja, de nem képezheti kizárólagos bázisát. Ha pedig a vállalat kilép a világpiacra, úgy mérlegelnie kell, hogy a jelenléten túl hol számíthat sikerre. A szétaprózódás veszélyével szemben súlyponti területeket kell találni: főpiacokat, ahol -- az erőket koncentrálva -- az erőfeszítéssel arányos eredménnyel számolhat. Annak megítéléséhez, hogy melyek lehetnek a főpiacok, vizsgálni kell a szükséglet mére-

teit, a versenytársak által hagyott "fehér foltok"-at, a vállalat műszaki színvonalának lehetőségeit és korlátait. Ez azt jelenti, hogy lesznek olyan esetek, amikor a főpiacokon a vállalat sikeresen helytállhat a műszaki fejlődés élvonalában lévő versenytársakkal (pl. Észak-Amerikában egyes campingcikkek -- gumimatrac, campingágy piacán), más esetekben viszont az élenjárókat követő stratégiát kénytelen alkalmazni és a sikerrel biztató főpiac ennek megfelelően pl. Dél-Amerika lesz (műszerek, orvosi berendezések stb.).

5. Ma már egyetlen vállalat sem képes versenyképesen helytállni a világversenyben, ha nem rendelkezik megfelelő háttérrel. Sportanalógiánál maradva: a versenyre való felkészítésben nemcsak sok szakember vesz részt, de egy részük (pl. az edző, az orvos) állandóan a versenyző mellett áll.

A versenyképes vállalat sikerében -- különösen nemzetközi piaci eredményeinek elérésében -- jelentős szerepet játszhat az a gazdasági-társadalmi háttér, amelyet a "háterszág" jelent.

Az emberek tudatában egy-egy országról, versenyképességéről gyakran él valamilyen általános kép, amely sokszor csalóka, túlhaladott, a konkrét esetben nem feltétlenül helytálló, de motiváló-tudatformáló hatása tagadhatatlan. Ilyen szólam-szerűen általánosított kép pl. a svájci precíz, az angol találékony, a finn jó ipari formatervező, a német megbízható, az amerikai a technikai fejlődés élén jár, a japán szorgalmas, stb. Az ilyen leegyszerűsítések annyira élnek a köztudathan, hogy ha ellenpéldával kerülünk szembe -- pl. valamilyen "lapos" amerikai tömeg-cikkel -- úgy azt sokan hajlamosak vagyunk kivételnek tekinteni. Közismert, hogy a magyarról alkotott leegyszerűsített kép ("image") a csikós-gulyás és hosszú idő óta harcolunk azért, hogy többek között mint ipari termelő nemzetet is elfogadjanak bennünket. Viszont igaz az ellenpélda is, a ki nem használt lehetőségekről: ha jó művész-zenész nemzetnek tekintik a magyart, úgy érdemes megvizsgálni, hogy milyen lehetőségek nyílnak az erre alapozott ipari-szolgáltató háttér kialakítására.

A háttér egy másik formája a nemzetközi versenyben résztvevő vállalatok ter-melő-szolgáltató infrastruktúrája. Szélesen értelmezve ide sorolható többek között az az állami, vállalati, gazdasági információs szolgálat, amely elősegíti a kocká-

zat csökkentését, a pontosabb, megalapozottabb helyzetismeretet, egy olyan bank-szervezet, amely "üzleti bankként" alkalmas arra, hogy az exportőr vállalat iránti bizalmat növelje, a tevékenység jellegéből adódó olyan szolgáltatások, amelyek révén -- a már vázolt -- komplex teljesítményt nyújtó szükségletkielégítés megvalósítható.

x

Elemzésünkkel azt kívántuk érzékeltetni, hogy a vállalatok gazdasági fejlődésének lényeges eleme a gazdasági verseny, kiindulópontja a piacra való bejutás és előfeltétele a versenyképesség sokoldalú fejlesztése.

IRODALOMJEGYZÉK

Emery, F.E. - Trist, E.L.: The Causal Texture of Organizational Environments. Human Relations. 1965. vol. 18. 21-32. p.

Falusné Szikra Katalin: A gazdasági versenyről. Közgazdasági Szemle, 1974. március.

Gergely István: Gazdaságirányítás és a vállalatok három alaptípusa. Közgazdasági Szemle, 1973. július-augusztus.

Hinrichs, Harley H. - Taylor, Graeme M.: Program Budgeting and Benefit-Cost Analysis-Cases, Text and Readings. Pacific Palisades/Cal., 1969.

Iványi Attila Szilárd: Üzemnagyság és technológiai korszerűség a vaskohászatban. Közgazdasági Szemle, 1976. október.

Katona, George - Strumpel, Burckhard-Zahn, Ernest: Aspirations and Affluence - Comparative Studies in the United States and Western Europe. New York, 1971.

Kotler, Philip: Marketing Management - Analysis, Planning and Control. Englewood Cliffs, N.J., 1972.

Laki Mihály: Versenyhelyzet és vállalati termékszerkezet. Közgazdasági Szemle, 1975. március.

Marx Károly: A tőke, I. kötet. Budapest, 1949.

McCarthy, E. Jerome: Basic Marketing - A Managerial Approach. Homewood, Ill., 1968.

Mishan, E.J.: Cost-Benefit Analysis. London, 1975.

Ray, G.F.: Az új technika elterjedése. -- Nemzetközi tapasztalatok. Gazdaság, 1971. szeptember.

Román Zoltán: A vállalati magatartás vizsgálata. Közgazdasági Szemle, 1969, szeptember.

Szekér Gyula: A magyar vegyipar fejlődése a felszabadulás óta. Műszaki Gazdasági Tájékoztató, 1970. április.

Tardos Márton: A gazdasági verseny problémái hazánkban. Közgazdasági Szemle, 1972. július-augusztus.

Tóth Tamás: Vállalati külpiaci politika és eszközei. (Kandidátusi értekezés - Kézirat) Budapest, 1976.

Wilcsek Jenő: A gazdasági verseny helye és szerepe az új gazdasági mechanizmusban. Közgazdasági Szemle, 1967. július-augusztus.

KISÉRLET A VÁLLALATOK TEVÉKENYSÉGÉNEK ÖSSZEGEZETT MEGITÉLÉSÉRE

1. A termelő tevékenység vállalati szintű értékeléséről

Bármilyen a vállalatok nagyságrend szerinti megoszlása, a gazdaságirányítás szint-rendszere és mechanizmusa, a termelő vállalatnak, mint megfigyelési egységnek a jelentősége minden átfogó hatékonysági elemzésben domináns marad. Ez korántsem jelenti azt, hogy a vállalat műszaki-gazdasági komplexitása (a telephelyek és üzemek, az alkalmazott technológiák sokfélesége), a termelés homogén vagy diverzifikált jellege az analízis számára közömbös lenne; nem az, ennek ellenére maga a vállalat, mint a gazdasági hierarchia közbülső egysége a döntő, mert a rendelkezésére álló erőforrásátcsoportosítási, elszámolási, káderirányítási lehetőségek folytán az adott termelésnek vagy termelési fázisnak az eredményessége -- legalábbis makro-szempontról -- legmegbízhatóbban ezen a szinten mérhető.

Több tényező arra utal, hogy hazánkban a vállalati munka megítélésének szerepe a gazdaságirányításban jelentősebb, mint a tőlünk nagyságrenddel nagyobb szocialista országokban, vagy a nálunk inkább önmotivált tőkés vállalkozásoknál, továbbá, hogy fejlődésünk jelenlegi (hosszabb) szakaszában, amikor a szerkezeti alternatívák meglehetősen nagy halmaza között kell szelektálnunk, a kérdés különösen időszerű. A felsőszintű határozatokban és a szakirodalomban ez meglehetősen egyértelműen tükröződik is, a megfigyelés és megítélés eszközrendszere azonban -- úgy tűnik -- a feladat súlyához képest elmaradott.

^{x/} A szerző a Pénzügykutató Intézet tudományos osztályvezetője.

A gazdaságosság igényét kielégítő üzemméretek növekedése, párosulva a műszaki fejlődés gyorsulásával (tőkés gazdaságban ezen felül a konjunkturális hullámmozgással) együtt járó kockázattal, az emelkedő kutatási és fejlesztési igényekkel, erősíti az immár évszázados termelési koncentrációs folyamatot, s talán ennél is inkább a vállalati centralizációt. A szűkebb értelemben vett gazdasági-műszaki motívumokon felül a szocialista országokban erősítette ezt a tendenciát, és országos nagyvállalatok (trösztök, egyesülések) kialakításához vezetett az a nézet is, hogy nagyvállalati formákban sokszor hatékonyabban lehet ellátni gazdaságirányítási funkciókat is.

Mint arra a Gazdaságkutató Intézet tanulmánya /6/ rámutatott, a nagyvállalati rendszer nyilvánvaló előnyei mellett, különösen kis országokban lehet hátrányos a vevőkre a termelők kialakuló monopolpozíciója, veszélyes lehet továbbá a nagyvállalatok eluralkodásával a gazdasági életben nélkülözhetetlen rugalmas alkalmazkodókészség és képesség csökkenése. Az sem szorul különösebb bizonyításra, hogy a nagyvállalatok működésének gazdaságossága nagymértékben függ a gazdaság vállalatstruktúrájának egészétől, közelebbről attól, vajon nem kényszerülnek-e rá sokszor nagyvállalatok is olyan termelési tevékenységekre, amely közép- (esetleg kis-) vállalatokban sokkal gazdaságosabban lehetne végezhető.

Ahhoz, hogy ezen a téren következtetésekig jussunk el, nagyon sokoldalú megfontolásokra és hosszútávú megfigyelésekre van szükség. Nem is valamiféle következtetés megközelítése végett említem ezt a kérdést, hanem egyfelől azért, hogy rámutassak a vállalatstruktúra javítása is egyik sürgető oka a minél egzaktabb, évek sorozatán át alkalmazható vállalat-értékelési rendszer kialakításának, másfelől, hogy akár jó, akár rossz ez a struktúra, nyilvánvalóan könnyelműség lenne módosítani; ez van, ezzel kell számolnunk, ezt kell mérnünk, minősítenünk. Ha aztán az értékelésekben a hatékonyságot befolyásoló egyik független változónak a vállalati nagyságrend bizonyul, ez is hozzásegít majd egy struktúra-tökéletesítés megalapozásához.

Az operatív gazdaságirányítás örök dilemmája, hogy ha csupán a gazdasági összefolyamatokra, ágazati tendenciákra ügyel, voltaképpen elvonatkoztat a valóságtól, mert a konkrét termelést ténylegesen végzők és közvetlenül irányítók vállalat-orientáltak. Ha viszont a központi tervező és irányító apparátus belebocsátkozik az

egyes vállalatok termelési-fejlesztési kérdéseibe, elforgácsolhatja időalapját, szem elől vesztheti a nagyobb összefüggéseket. Csernok Attila és Mandel Miklós erről így ír /1/:

"A gazdaságirányítás, illetve a népgazdasági tervezés hosszú idő óta legnagyobb problémája a népgazdasági érdek érvényre juttatása. Ma még a tervezés hatékonyságát jelentősen mérsékli, hogy figyelmét, erejét túlságosan a mikrofolyamatok veszik igénybe. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a központi gazdaságirányítás szervezete, rendszere is inkább a mikrofolyamatok tervezésének, irányításának, mintsem a szó igazi értelmében a központi, a közösség érdekében történő cselekvésnek kedvez."

"A kívánatos előrelépés érdekében meg kell erősíteni -- pontosabban szólva -- be kell vezetni a folyamatok aggregálásából származó tendenciák, a gazdaság makrofolyamatainak hatékony tervezését, és meg kell erősíteni a tervhez ilyen értelemben (és nem a részletekhez) ragaszkodó tervfegyelmet. Ezek a folyamatok tervezhetők, sőt tervezésük elengedhetetlen feltétele a szocialista gazdaság tudatos, központi irányításának,"

Nem lehet egyet nem érteni azzal az állásponttal, hogy a központi szerveknek az aggregált makrofolyamatokra kell koncentrálniuk, ugyanakkor a rész és az egész dialektikus kapcsolatának ismeretében senki sem állíthatja (tekintsünk itt el néhány, a hatvanas évek derekán megjelent írás sugalmazásától), hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonát reprezentáló szocialista államnak szabad lenne lemondania vállalatai tevékenységének folyamatos minősítéséről.

Ismeretes, hogy az elmúlt három évtizedben ennek az értékelésnek a viszonyítási bázisai, fő aspektusai változtak /4/. Kezdetben a fő ismerv a tervfeladatok teljesítése volt. A kötelező mutatók egy részét 1957-ben irányszámok váltották fel, s ezzel párhuzamosan bevezették a nyereségrészesedésnek egy kezdetlegesebb, első-sorban a bázisévl eredményt meghaladó teljesítésen alapuló rendszerét. 1968-tól a nyereségnek, mint a vállalati tevékenység kétségkívül legszintetikusabb mutatójának alakulásához kapcsoltuk a vállalat megítélését, kisebb-nagyobb áttételeken keresztül a vállalat fejlesztési lehetőségét, a dolgozók személyes érdekeltiségét és a bér-fejlesztési lehetőségeket is.

A nyereség, mint a vállalati munka minősítésére szolgáló mutató, kisebb-nagyobb hullámmzással szinte folyamatosan a viták és bírálatok keresztútjában áll. A vele szemben felhozott megfontolások három csoportba sorolhatók:

- a kialakult piaci és árrendszerben a nyereség nem független ugyan a termelés hatékonyságától, de még számos más tényezőtől is függ, ezért a hatékonyság mérésére nem alkalmas;
- elvi megfontolásokból, még "tökéletes" piac esetén sem lenne alkalmas a nyereség ennek a funkciónak a betöltésére, mert a biztonságos jövő meg-alapozása, az anyagi és szellemi-szakmai befektetés, a vállalat (termék) neve jó csengésének a szolgálata és a nyereség között nagyon áttételezett a kapcsolat;
- az előbbivel összefüggésben: a nyereség az adott időszak termelőtevékenységének hatékonyságán felül bizonyos mértékben a vállalatban felhalmozott anyagi, erkölcsi, szellemi, kutatási kapacitás, mint "vagyon" egy bizonyos periódusra elszámolt kamatának is tekinthető; a fentiek szerint értelmezett "felhalmozási" erőfeszítések gyümölcse évekkel később jelentkezik, erősíti vagy ellentételezi a folyó termelésből eredő nyereséget, ezért egyetlen év nyeresége nem lehet alkalmas a vállalat egész tevékenységének minősítésére.

Ismeretes, hogy e megfontolások alapján a bérezés és a nyereség kapcsolatát 1976-tól jelentősen lazították, a vállalati vezetők minősítésében pedig az éves nyereségen felül a hosszabb távu fejlesztés minősége is szerepet kapott.

Ezzel párhuzamosan fokozódtak az erőfeszítések a hatékonyság más mutatókkal, mutatórendszerekkel való megközelítésére. Ezek többsége a nyereségből indul ki, azt, vagy annak valamilyen korrigált összegét az erőforrások egyikéhez-másikához, továbbá a valamilyen módon ekvivalenssé tett erőforrások összességéhez méri. De ezen kívül ismeretesek és használatosak más jellegű érték-mutatók, naturális mutatók és a kétfajta mutató egybevetéséből adódó vegyes jellegű mutatók is.

Minthogy itt hányadokról, arányokról van szó, ezek a mutatók lehetővé teszik a vállalatok profilon, alágazaton, ágazaton belüli sorolását is. Az ilyen jellegű kísérletek közül a Gazdaságkutató Intézet számításai keltettek különösen érdeklődést, és joggal vetették fel azt a kérdést, nem nyílik-e mód az ágazati és vállalati rangsorolás visszatérő, rendszeres elvégzésére.

A keresztmetszet-elemzések rendszeres elvégzése lényegében az egy vállalatra dimenzionált dinamikus (idősorok alapján végzett) elemzés relativvá tétele. Nem azt nézi, hogy a vállalat önmaga korábbi helyzetéhez képest mit ért el, hanem azt, hogy a statisztikai megfigyelési egységek ilyen vagy olyan halmazán belül, a többiekhez és a csoportátlaghoz képest milyen volt a vállalat fejlődése.

Ez a megoldás, amit talán leghelyesebb dinamikus keresztmetszet-elemzésnek nevezni, ha nem is küszöbölíki, de alaposan csökkenti azokat a veszélyeket, amelyek a nagyon rövid (egyéves) beszámoltatásból erednek, de azokat is, amelyek a gazdasági környezet változásának és a vállalati munka eredményességének egymáshoz viszonyított változásából, összemosódásából adódnak. Igaz ugyan, hogy a világgazdasági helyzet és a szabályozott szocialista piac változásai különböző mértékben érintik a különböző gazdálkodó egységeket, de ezekben a hatásokban mégis megfigyelhető egy közös jelleg, és ha a viszonyítást képező vállalat-csoportokat sikerül úgy kialakítani, hogy az őket ért külső hatások halmazából minél nagyobb részt tegyenek ki a közös jellegű hatások, akkor nyilvánvalóan egyre hitelesebben fogja tükrözni a vállalat-csoporton belüli rangsorszámanak a változása saját tevékenységének az eredményességét.

Az ilyen jellegű hatékonyságmérés szükségességére utalnak azok a felvetések is, amelyek a mérlegbeszámolón alapuló értékelések fogyatékoságait hangsúlyozzák^{x/} és más elemek figyelembevételét is javasolják /7/. Igazuk van. A soktényezős

^{x/} Gergely István /4/ erről így ír: "A vállalati jövedelmezőség megítélésénél kézenfekvő az elmúlt 3-5 év nyereség alakulásának a vizsgálata. ... Ezt általában valamihez viszonyítva... itélik meg. Hosszabb időszakra természetesen az összehasonlítást megnehezítő, zavaró tényezők kiküszöbölésére is szükség van. Ehhez kapcsolódó módszer a várható nyereség becslése a következő néhány évre. ... A múlt és a jövő alapján lehet bizonyos mértékig arra következtetni, hogy a vállalat fellendülő vagy visszafejlődő szakaszban van-e, mennyire jövedelmező más vállalatokhoz képest stb."

"Mindkét módszer nagyon általános és felületes ahhoz, hogy megalapozott képet adjon a vállalat helyzetének értékeléséhez. Mégis két olyan elem szerepel a globális megítélési módszerben, amely megfontolást érdemel. Az egyik, hogy végső soron a vállalatok vagyoni helyzete és jövedelmezősége az a két mutató, amelyben legátfogóbban jut kifejezésre a vállalat helyzete. A másik szempont arra utal, hogy a jelen megítélésében csak hosszabb távon vissza- és előrepillantva lehet viszonylag helyesen eligazodni."

megközelítés és a számokon tulmutató (verbális) elemzés egyaránt nélkülözhetetlen, megkerülhetetlen. De hány oldalon lehet kielégítően jellemezni egy vállalat legfontosabb résztevékenységeit? Tíz oldalon? Százon? A százoldalas elemzés lesz bizonyára alkalmasabb a lényeges vonások megragadására, de végül is mennyire képes felhasználni a gazdaságirányítás a vállalatunkénti százoldalakat?

Az előírt formátumban kért, és a teljesen kötetlen beszámolóknak, elemzéseknek átfogó értékelése mindenekelőtt azért problematikus, mert ma már nem egyetlen cél, hanem -- mind felsőszintű, mind vállalati szemszögből -- célok egész sorának teljesítését kellene mérnünk. Megkezdődött -- de még csak megkezdődött -- annak a szemléletnek a felszámolása, miszerint egy valamikor leszögezett kvantifikált cél teljesítése, vagy éppen "telteljesítése" lenne a hatékonyság mutatója. A vállalatoktól azt várjuk el, hogy betöltsék feladatukat. "Jól ellátni a termelési funkciót" -- írja Varga György /12/ "azt jelenti, hogy mindenkor rugalmasan követni kell a technika és a vevőpiac változásait, sőt aktív módon keresletet kell támasztani azon termékek és szolgáltatások iránt, amelyeknek gyártására, illetve ellátására a vállalat távlatilag felkészülhet."

Lábjegyzet folytatása az előző oldalról:

Deák Anna arról ír /2/, hogy a vállalat jövőbeli pozíciója szempontjából nem a tőke megőrzése, hanem a tőke termelőképességének a megőrzése a fontos. Ennek a funkciónak a betöltését azonban nem lehet csupán pénzügyi adatokkal jellemezni, többek között azért, mert "a mérlegbeszámoló adatai ehhez a mérlegeléshez túlságosan rövidtávúak és visszatekintő jellegűek, szükségszerűen más típusú ("könyv szerinti") számbavételi és értékelési szabályokhoz kötöttek és statikusak." A szerző további fontos javaslatait, a ma alkalmazott vállalati stratégia jövőben várható becsült eredményének számbavételét, elemzési mód szerintünk nem tudja figyelembe venni, de a retrospektív analízis tökéletesítése még talán ehhez is, a stratégia utólagos értékeléséhez pedig mindenképp, a mai nál jobb alapokat adhat.

Hosszu távon értelmezik a vállalat hatékonyságát más szerzők is, ezt különösen Horváth László^{x/} és Román Zoltán^{xx/} fogalmazta meg plasztikusan.

Az adott (+ mobilizálható) eszközökkel, erőforrásokkal való minél jobb funkció-ellátás sokféle módon mérhető, de bizonyos, hogy a vállalati feladat ilyen rugalmas megfogalmazása esetén a tevékenység egészét átfogó mutatók változásának az elemzésekben prioritást kell adnunk.

Végül is leszögezhetjük, hogy mind a gazdaságvezetés számára nélkülözhetetlen operatív elemzések felől, mind a vállalati célrendszer felől közelítve nagyon erős az igény olyan összevont vállalati szintű hatékonysági mutatókra, amelyek kielégítik a következő követelményeket:

x/ Horváth László munkáiban, szembeállítja a vállalat rövid- és hosszú távu feladatait. A rövidtávu tervekben a vállalat adottságaként, a környezetével alkotott viszony determinánsaként veszi számba a működését befolyásoló gazdasági-technikai jelenségeket. A távlati tervezésben viszont "a vállalatnak törekednie kell, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amelyben bármilyen reális hitelfeltételnek megfelelhessen, megfizethesse adóját, és képes legyen helytállni az adott piacon. Különösen lényegesek a vállalat versenypozíciói. A versenyképesség a vállalat számára bizonyíthatóan hosszú időtávon elsősorban az emberi képességekre, a technikai felkészültségre, a gazdasági potenciálra redukálható." A vállalatnak "azt kell megcéloznia, hogy bármilyen versenytárral képes legyen versenyezni a termelés gazdaságossága, hatékonysága, a termékek paramétere, a szolgáltatások minősége tekintetében" /5/.

xx/ Román Zoltán megkülönbözteti a társadalmi munkamegosztásból adódó feladatokat, a dolgozók munkahelye funkcióból származó követelményeket és a szocialista iparvállalat mint szervezet jellegét. Már a hármas arculat is rányomja bélyegét a vállalati célok sokféleségére. "A célok sokfélesége folytán sosem lehet tökéletes konzisztencia sem a vállalat elé tűzött különféle célok, sem a vállalat dolgozóinak különböző céljai, sem e két célrendszer egésze között. A gazdaság-irányítás rendszerének, valamint a gazdaság- és a vállalatvezetésnek együttesen kell biztosítania, hogy e célrendszereken belül és ezek között minél kevesebb összeütközés legyen, illetőleg ezek az ütközések végül is pozitív hatásuk legyenek" /11/.

- A technikai és gazdasági környezet változásai ellenére a mutatók használhatóak legyenek az egymásra következő évek tevékenységének hatékonyság-mérésére, egybevetésére.
- Ne legyenek függetlenek a vállalat lényeges tevékenységeit jellemző nem kevés adatoktól, de az áttekinthetőség érdekében számosságuk amannak töredéke legyen.
- Tegyük lehetővé, hogy minden egyes vállalat értékelése nélkül, adott rövidebb és hosszabb időszakokban, a vállalatokat különböző ismérvek szerint lehessen csoportosítani, egyazon időszakban többféle módon is, ily módon lehetővé téve, illetve megkönnyítve a vállalati szféra egészének megfelelő differenciálását, minősítését.
- Következetes használatuk és egyszerűségük adjon segítséget ahhoz, hogy a vállalatok saját magukat és az irányító, valamint pénzügyi szervek a vállalatokat azonos mérce szerint ítéljék meg és helyezték el a gazdaság egészében.

A továbbiakban szeretnék egy olyan módszerről beszélni, amely -- úgy tűnik -- az eddig használt elemzési módszerek mellett (de nem helyettük), mégis ezeknél várhatóan jobban képes a fenti követelményeket kielégíteni.

2. A faktoranalízisről általában^{x/}

Az elemzések lényegében jelenségek közötti összefüggéseket tárják fel és amelyben matematikai formulákat is használnak, többnyire a regresszió módszerével élnek /3, 8, 9, 10, 13/. Egyes jelenségeket oknak, másokat okozatnak tekintenek, az előbbit független /magyarázó/, az utóbbiakat függő változóknak /eredménynek/ nevezik el. Ezzel azonban kisebb-nagyobb mértékben elszakadnak a realitástól, hiszen a valóságban a jelenségek sokoldalúan függenek egymástól.

^{x/} Ezt a fejezetet azok számára iktatom ide, akik ezt a -- lényegében statisztikai -- módszert közelebbről nem ismerik, vagy ismereteiket fel kívánják frissíteni. Arra törekszem, hogy az eljárás lényege és alkalmazhatósága világos legyen azok számára is, akik napi munkájuk során nem alkalmaznak matematikát, ill. az eljárás matematikai apparátusát nem kívánják követni.

A világméretű integrálódás, a gyorsuló idő, a növekedéssel együtt növekvő kockázat egyre inkább előtérbe állítja a kapcsolatok kölcsönösségét és így egyre kevésbé használhatóak az egyirányú okozati kapcsolatok hipotézisére épülő elemzések.

Az újfajta igények erősödése érthetővé teszi, hogy amikor a hatvanas évek elején -- először az angolszász szakirodalomban -- ökonomiai célokra is alkalmazni kezdték az egyébként már évtizedek óta ismert és más területen eredménnyel alkalmazott faktoranalízist, amelyben a bemeneti adatoknak nem adnak rangot, prioritást és egyiket sem tekintik oknak vagy okozatnak, hanem maga a módszer mutatja ki a közöttük lévő összefüggés jellegét, akkor az új eljárás szinte egycsapásra került a figyelem homlokterébe.

A regressziós módszerek -- az összefüggések kimutatására, matematikai formulákkal való leírására -- elvonatkoztatnak a valóságtól és a legfontosabbnak tartott eredményt, pl. az anyagi termelés értékét vagy eredményét a legfontosabbnak tartott felhasznált tényezők pl. a tőke, a munka hatásának tekintik. A ténylegesen jelentkezett eredményben azonban mindig marad egy megmagyarázhatatlan (reziduális) elem. A maradvány nagysága és tartalma évtizedek óta a viták keresztüztüzelében áll, és erőfeszítések történtek ennek az elemnek részekre bontására, matematikai apparátussal való megmagyarázására.

Mások más megközelítésben vizsgálva a gazdaság egészét, korlátaira tekintettel lemondtak a formalizált modellekről, s a jelenségvilágot verbálisan mutatják be, elemzik. Ez a módszer is, akárcsak az előbbi, hasznos eredményekre vezetett, de ennek is megvannak a maga korlátai, hiszen a terjedelmes és sokszínű leírások nemigen teszik lehetővé az egyes időszakoknak, a gazdaság egyes területeinek egymással történő egzakt egybevetését.

A faktoranalízis nem mond le sem a formalizálás igényéről, sem az igen sok jelenség, változó figyelembevételéről. Inputjába betáplálja a változók tömegét, és azt keresi, hogy mely változók alakulása, szóródása mutat rokonságot. Feltételezhető, hogy a változók halmazában a változók egyik csoportja ilyen, másik csoportja pedig olyan mozgástípust követ. Az analízis egy-egy nyálábba gyűjti a hasonló módon alakuló változókat és alkot egy olyan -- a reálvilágban nem létező -- változót, közös faktort, amely leginkább képes reprezentálni a köréje csoportosuló változó-

kat. Ez a többlépcsős számítási folyamat, amit faktorizációnak neveznek, emlékeztet a trendkészítésre, hiszen a trend sem a tényleges jelenségeket, hanem ténycsoportok karakterét rajzolja ki.

A faktoranalízis sikerrel alkalmazható minden olyan feladat megoldásában, ahol az adatok számossága igen nagy, közöttük, illetve az adathalmaz egyes, előre nem ismert csoportjain belül sztochasztikus összefüggés valószínűsíthető és az okozati kapcsolatok feltételezhetően többé-kevésbé kölcsönösek. Visszanézve alig-alig érthető, hogy a módszer ilyen sajátosságai ellenére közgazdasági alkalmazására viszonylag későn került sor, a pszichológiában, a biológiában és más területeken már mintegy fél évszázada sikerrel hasznosítják.

A számos közgazdasági felhasználás közül sokat ígér ez az elemzési módszer ami esetünkben is, amikor nagyszámu vizsgálandó egységünk van, s azok között sorrendet kívánunk megállapítani, de nem egyetlen ismerv (változó), hanem sok, minden vizsgálatba vont egységnél más-más értéket mutató változó alapján, amelyek közül nem tudunk előre egyetlen változónak sem alapvető, perdöntő jelentőséget tulajdonítani. Kiinduló hipotézisünk az, hogy a megfigyelt egységeknél nem esetleges az $x_1, x_2 \dots x_n$ változó értékének alakulása, hanem függ egy vagy több, a számítás előtt még ismeretlen közös tényezőtől, közös faktortól és azzal (azokkal) korrelációban áll. A sztochasztikus összefüggést kifejező együtthatók kialakítása a faktoranalízis egyik munkaszakasza.

Jelöljük ezt az együtthatót a_{mn} szimbóllummal, ahol az m, n indexek jelölik, hogy milyen változónak milyen faktorra való kapcsolatának méréséről van szó. Ebben az esetben az első változónak az első megfigyelési egységnél mutatkozó értéke kifejezhető a faktorok függvényeként, lineáris kombinációjaként:

$$x_{mn} \approx a_{m1} f_{1n} + a_{m2} f_{2n} + \dots + a_{mk} f_{kn}$$

A faktorizáció akkor végezhető el, ha kevesebb változónk, mint a megfigyelési egységünk.

A változók azonban a legkülönbözőbb dimenziókban fejezhetők ki. Ahhoz, hogy további számításokat végezhesünk, azonos dimenzióra kell hozni, standardizálni kell őket. (A standardizált értéket egy tört adja meg, amelynek számlálójában a változó konkrét értékének az átlagos értéktől való eltérése, nevezőjében pedig az adott változó szórásértéke szerepel. A standardizált változók várható értéke 0, szórása 1, így módon összehasonlíthatóságuk biztosított.)

Ezután jön a voltaképpen faktorizáció. Az a kérdés, hogy melyek azok a matematikai úton képzett tényezők, faktorok, amelyekre több változó, a változók bizonyos csoportja képzéséhez szükség van, és ez a közös faktor a körük csoportosuló változókat milyen szoros korrelációval képes reprezentálni, helyettesíteni. A változó szórásnégyzetének azt a -- lényegesen nagyobb -- hányadát, amely a közös faktorokkal együttesen megmagyarázható, kommunalitásnak nevezik (a fennmaradó hányad az egyediség).

A legtöbb változót, a legtöbb információt maga köré csoportosító első közös faktort főfaktornak is szokás nevezni. Az adathalmaz akkor alkalmas faktoranalízisre, ha a főfaktor a teljes input adathalmaz mintegy 50 %-át képviseli, "hordozza". A második, harmadik stb. közös faktor egyre kevesebb információval járul hozzá az összképhez, s ez azt a dilemmát adja fel a közgazdásznak, hogy a matematikustól minél több közös faktor kimunkálását kérje-e (amikor a hordozott információk aránya közeledik a száz százalékhoz), vagy mondjon le az információk egy részéről annak érdekében, hogy az elemzés során ne kelljen túl sok közös faktorral dolgoznia, könnyebb legyen az áttekintés. Általában előre meg szokták adni a pontossági követelményt (többnyire az információk minimálisan 75-85 %-át), s ha analizisünk szempontjából kedvező a helyzet, ezt maximálisan 4-5 közös faktorral biztosítani is lehet.

Négy-öt képzett tényező kezelése, husz-harminc eredeti változó helyett, nyilván van akkora előny, aminek a kedvéért le lehet mondani az információk ötödéről-negyedéről. A közgazdász mégis nehezen barátkozik ezekkel a képzett tényezőkkel, a közös faktorokkal, mert nehezen tud nekik közgazdasági tartalmat tulajdonítani. De ha van olyan változó, amely a faktorral szoros korrelációt mutat, máris adott a faktor idézőjeles megnevezése. Ehhez matematikai oldalról is hozzá tudnak segí-

teni: a kapott értékeket mérő koordináta-tengelyeket elforgatják, hogy értelmezhetőbb összefüggésekhez jussunk (transzformáció).

Célkitűzésünknek megfelelően nem térve ki az eljárás részkérdéseire, a megoldások alternatíváira, rátérünk a konkrétan elvégzett faktorizáció eredményeinek ismertetésére.

3. Kísérlet a vállalatok faktoranalitikus sorbarendezésére

a) A feladat körülhatárolása

A Pénzügyminisztérium 1975-ben azzal bízta meg kutatóintézetét, a Pénzügykutatási Intézetet, hogy a vállalatok hatékonyság szerinti csoportosításához alakítson ki olyan módszert, amely az összetett mutatók és azok alakulása felől közelítve is hozzájárulhat azoknak a vállalatoknak a kijelöléséhez, ahol a termékszerkezet javítását különösképpen szorgalmazni kell.

Többféle próbálkozás, meggondolás és konzultáció után^{x/} megállapodtunk abban, hogy az éves vállalati mérlegadatok többségét tároló pénzügyi adatbankra (Pénzügyminisztérium Számítóközpont) alapozva, a faktoranalízist és a csoportosítást először 1974-évre végezzük el, majd a nyert tapasztalatok alapján a módszert a dinamikus elemzéssel kiegészítve, a IV. ötéves terv valamennyi évére alkalmazzuk.

Jóllehet ma még csak a munka első szakaszának, az 1974. évi faktorizációnak az eredményei vannak készen, érdemesnek tartjuk ezek közreadását, mert már ezek is hasznosíthatók, továbbá olyan észrevételeket válthatnak ki, amelyeket a munka további szakaszaiban értékesítünk.

Az analízis gépi futtatásának programozása, előkészítése és a kapott eredmények értékelése Szabó Jenő, a PM Számítóközpont matematikus munkatársa fáradságot nem ismerő, immár több mint egyéves munkájának köszönhető. Az input-adatok szakszerű kijelölését dr. Sarkadi Lászlóné, a PM Bevételi Főigazgatóság munkatársa végezte.

^{x/} A faktoranalízisnek a publikációk jegyzékében már megjelölt neves szakértőin kívül sokat köszönhetünk Meszéna György és Kazár Péter megjegyzéseinek.

Elsősorban a kompetitív ágazatokra voltunk kíváncsiak, ezt szűken értelmezve

a vegyipar	40
a gépipar	133
az élelmiszeripar	123
és a könnyűipar	97
	<hr/>
összesen tehát	393

vállalat egyenként 43 elemet "hívtuk le" az adatbankból, s ezekből már a program keretében az alábbiakban ismertetendő szintetikus mutatókat képeztük. Ily módon 315 nagyméretű táblázatot kaptunk. Hagyományos módszerekkel ekkora információ-halmaz értékelése szinte lehetetlen lett volna.

b) A számításba betáplált vállalati mutatók

A végeredmény használhatósága mindenekelőtt az input körültkintő megválasztásától függ. A mutatók kiválasztására nincs objektív bázisunk, s bár sokféle mérlegelés és konzultáció alapján alakítottuk ki az alábbi 16 mutatót, nem lehetünk bizonyosak sem abban, hogy ezek a legfontosabbak, sem abban, hogy nem kellett volna ennél lényegesen több mutatót képeznünk. (A gépi számítás igen sok mutató bevitelét tette volna lehetségessé.)

Arra törekedtünk, hogy vállalati szemléletű és népgazdasági szemléletű mutatók egyaránt szerepeljenek az inputban, vegyük figyelembe az exportot és annak eredményét, mérjük az állami támogatás hatékonyságát. A 16 mutatót a következő csoportokba sorolhatjuk:^{x/}

^{x/} A mutatók részletes tartalmát a mellékletben ismertetjük.

Termelékenység-típusú mutatók

1. Élőmunka egységére jutó tiszta jövedelem.
2. Élő- és holtmunka egységére jutó "megtisztított" eredmény.
3. Az /SB+E/ egységére jutó, járulékkal növelt eredmény.
- 7., 8. Eszközhatékonyság: Nettó állóeszköz, illetve nettó állóeszköz+készlet egységére jutó tisztajövedelem.
11. Egyezik a 3. mutatóval, de hozamnak a járulékok nélküli eredményt tekintettük.

Exporthatékonyság

- 5., 5. Exportnyereséghányad, dollár és rubel relációban.
- 9., 10. Exporthányad, rubel és dollár relációban.

Támogatáshatékonyság

4. A támogatás^{x/} egységére jutó eredmény.
12. A támogatás egységére jutó erőforrás.

Egyéb

13. Megtisztított eredmény/eredmény.
14. Állóeszközarány az eszközökön belül.
- 15., 16. Szerves összetétel, illetve annak reciproka állóeszközben, illetve álló + forgóeszközben mérve.

c) A számítás főbb eredményei^{xx/}

Tudomásunk szerint előttünk még nem végeztek vállalatok közötti sorolást faktoranalízis segítségével. A tapasztalatok hiányával és a munka kísérleti jellegével bizonyára összefügg, hogy a számítások előkészítése, a futtatások ellenőrzése, korrekciója és a géppel készített táblázatok értelmezése erősen időigényesnek bizonyult.

^{x/} A támogatásokat és a mentességeket együttesen vettük figyelembe.

^{xx/} Az elvégzett faktoranalízis előkészítése, módszerei és eredményei részletesebben megtalálhatók Szabó Jenő: A faktoranalízis alkalmazása a vállalatok gazdaságosság szerinti csoportosításában c. doktori disszertációjában, Budapest, 1976.

Először a gépipar négy vállalatának adataival manuális próbaszámítást végeztünk. Ez egyfelől igazolta az inputadatok használhatóságára vonatkozó prehipotézisünket, másfelől egy és másban eligazított bennünket a futtatás és eredménykiírás legcélszerűbb módját illetően.

Az adatfeldolgozás, algoritmizálás, programozás, tesztelés és futtatás szakaszaiból álló munka előkészítési nehézségeit talán érzékelteti az a tény, hogy az algoritmus szerinti futtatást megelőzően magát az algoritmust is programozni és ismételt futtatni kellett a gépen.

A kapott eredmények sok tekintetben meglepőek, a "gép" olyan mutatókat is markánsnak, a sorolás szempontjából kiemelten lényegesnek jelölt meg, amelyeket a közgondolkodás másodrangúknak ítél, ugyanakkor a sorolás szempontjából lényegtelennek ítelt olyanokat (pl. a tőkés export hányadát vagy rentabilitását), amelynek alapvető fontossága nyilvánvaló. Ez újból figyelmeztet bennünket a faktoranalízis egyik lényeges vonására, nevezetesen arra, hogy az egymással korrelálatlan mutatókat gyűjti egy-egy faktor köré, s így a faktorialis legszorosabb korrelációban lévő, legmarkánsabbnak megjelölt mutató környezetében (vele szoros korrelációban) ott lehet, ott is van a hétköznapi logika szerint prioritást érdemlő mutató. Magyarán: a faktoranalízis nem általában a fontos, hanem kizárólag a sorolás szempontjából fontos, a más faktorok köré csoportosuló mutatók alakulásától eltérő, azoktól függetlenül orientáló mutatókat emeli ki.

A másik meglepetés az volt - legalábbis első pillantásra -, hogy a vizsgált négy ágazat mindegyikében a faktoranalízis más-más mutatókat jelölt ki markánsnak.

Lábjegyzet folytatás:

Az adatfeldolgozó programrendszert COBOL nyelven Kisfaludy Sándor, Sztancsek Attila és Andriiska Ildikó készítette el, a faktoranalízis algoritmusát Lakner Mária programozta FORTRAN nyelven. A faktoranalízis BMDX-72 könyvtári programjának élesítése Fóti Tamás, a többváltozós osztályképzés és rendezés algoritmusának FORTRAN nyelven való programozása Farkas Péter munkája. A futtatásokat a PM Számítóközpont SIEMENS 4004-es gépén végezték. A Számítóközpontban végzett munka eredményességét Háklár László számítástechnikai és Nonn Ferenc matematikai tanácsi segítették.

A betáplált 16 mutató közül nyolc az ágazatok mindegyikénél a faktorképzésben alárendelt szerepet játszott, ezek figyelmen kívül hagyhatók, az általuk hordozott és ily módon elvesztett információ a teljes információhalmaznak mindössze 16 %-át képezi. A fontosnak ítélt másik nyolc mutató közül öt két-két ágazat, a maradék három pedig egy-egy ágazat faktorképzésében jelentkezett nagy sullyal.

Az 1. számú áttekintő táblából leolvasható, hogy a kiválasztott, az analízis során képzett faktorokhoz legközelebb álló, sorolási szempontból karakterisztikusnak ítélt, ágazatonkénti 3-4 kiemelt mutató, ágazatonként eltérően, az összes szükséges információnak 84-92 %-át adja vissza; ez az arány kielégítőnek mondható.

A tábla egyes kockáiba két-két számot jegyeztem be: a felső azt jelzi, hogy a mutató hány százalékkal részesedik a teljes információból, az alsó szám pedig a helyettesítő (képzett) faktor és az eredeti mutató korrelációjának mérőszáma. Megnyugtató, hogy nincs 0,87 alatti korrelációs együttható. Ily módon -- legalábbis az 1974-re elvégzett számítások eredménye szerint -- nincs szükség arra, hogy a közgazdaságilag nehezen értelmezhető faktorokkal jellemezzük az ágazatot, hanem a faktorokat (amelyek a számítás során a hasonló értékmegoszlású mutatókat helyettesítették) helyettesíthetjük a vele legszorosabban korreláló, jól értelmezhető (hiszen ismert közgazdasági tartalmu) mutatóval. Ebben az esetben tehát a faktorizáció elvégezte feladatát, a markáns mutatók kiválasztását, a végső számszerű és verbális elemzésben már magukat a faktorokat nem is kell szerepeltetnünk.

Jól kirajzolódik minden ágazatban a főfaktor (táblánkban a hozzá legközelebb eső mutató). Igaz, csak egy ágazatban elégti ki az információ-reprezentálás vele szemben támasztott 50 %-os követelményét, de a másik három ágazatban is megközelíti ezt az elvárt arányt.

Miután a faktoranalízis megadta az egyes ágazatokra a hatékonysági sorolás szempontból leglényegesebb mutatókat, a kiválasztott mutatók alapján a géppel rangsorba rendeztettük -- természetesen ágazatonként -- a vállalatokat. A ranglista lehetőséget ad tetszés szerinti értékközök felállítására, az értékközökbe jutó vállalatok ilyen vagy olyan sullyal való jellemzésére: a vállalathalmaz minősítésére.

Első megközelítésként válasszuk a legegyszerűbb értékközképzést, és egy képzetheli vonallal minden ranglistát osszunk két részre: a vonal fölött helyezkednek

	fajlagos eredmény		exporthaté- konyság	eszközarányos tiszt- tajövedelem		erőforrás: támogatás	szerves összetétel	
	<u>korr. eredm.</u> sB+E	<u>megtiszt. er.</u> támogatás	R export rentabilitás	<u>tisztajöv.</u> netto álló- eszköz	<u>tisztajöv.</u> lek. eszköz	<u>élő+holtm.</u> támogatás	<u>élőmunka</u> nettó á. eszköz	<u>élőmunka</u> lekötött eszköz
VEGYIPAR	45 0,953	16 0,977	8 0,923					22 0,909
GÉPIPAR				46 0,894		17 0,969		21 0,933
KÖNNYŰIPAR	49 0,972					16 0,915	21 0,959	
ÉLELMISZER- IPAR		17 0,874	12 0,881		63 0,966			

^{x/} Az egyes mutatók közgazdasági tartalmát részletesen a melléklet közli.

el az ágazati átlagnál kedvezőbb, nagyobb mutatóval^{x/} rendelkező vállalatok, alatta pedig azok, amelyek a kiválasztott markáns mutató ágazati átlagát nem utíák meg.

A "legjobbak" nyilván azok a vállalatok, amelyek az ágazatra jellemző valamennyi fontos mutató szempontjából vonal fölött helyezkednek el, az ellenpólusra pedig azok a vállalatok szorúlnak, amelyek mindhárom (a vegyiparban: mind a négy) mutató szerint átlag alattiak, ezek a "rosszak". Közöttük a kombinatorika törvényei szerint még másik öt (a vegyiparban: nyolc) osztály képezhető.

Annak érdekében, hogy a halmozódást (közös halmazt) elkerüljük, az osztályba sorolás kritériumát úgy határoztuk meg, hogy azok a vállalatok kerüljenek egy osztályba, amelyek csak a megjelölt mutató/k/ rangsoraiban szerepelnek az átlag alatti csoportban (ha a megjelölt osztály-képző mutatónál több mutató szerint minősülnek átlag alattinak, akkor nem ebbe, hanem valamelyik fentebbi osztályba tartoznak).

Ezzel az egyszerűsített csoportképzési módszerrel azokat a vállalatokat, amelyek valamelyik vagy több markáns mutató szerinti rangsorban átlag alá esnek, a 2. sz. táblázat sorolja osztályokba.

A táblázat első sorába, vagyis első osztályába jutó vállalatokat erősen problematikusnak minősíthetjük, hiszen a fontos információk 84-92 %-át hordozó kritériumok szerinti rangsor mindegyikében az átlag alatti kategóriába kerültek.

^{x/} A mutatókat úgy állítottuk össze, hogy valamennyinél a hányados nagyobb értéke mutasson az optimum irányába.

Az egy vagy több kiemelt kritérium szerint átlag alatti
mutatót produkáló vállalatok osztályokba sorolása

2. sz. táblázat

GÉPIPAR			KÖNNYŰIPAR			ÉLELMISZERIPAR		
a	b	c	a	b	c	a	b	c
7, 12, 16	84	8	3, 12, 15	86	5	8, 4, 6	92	2
7, 16	67	13	3, 12	65	15	8, 4	80	27
7, 12	63	10	3, 15	70	11	4, 6	29	1
12, 16	38	7	12, 15	37	2	8, 6		0
7	46	18	3	49	7	4	17	5
12	17	9	12	16	7	8	63	20
16	21	19	15	21	13	6	-	0
84			60			55		

a = az adott ágazatban
markánsként je-
lentkező mutató
jelzőszáma
(ld. 42. old. és a
melléklet)

b = az osztályközbe
sorolás kritériumát
képező mutatók a
teljes információ
hány %-át hordozzák

c = az osztályközbe ke-
rült vállalatok da-
rabszáma

VEGYIPAR		
a	b	c
3, 4, 6, 16	91	3
3, 4, 6	69	5
4, 6, 16	46	1
3, 6	53	5
3, 16	67	1
4, 6	24	3
6, 16	30	5
4	16	2
6	8	9
16	22	<u>2</u>
		36

Megjegyzések

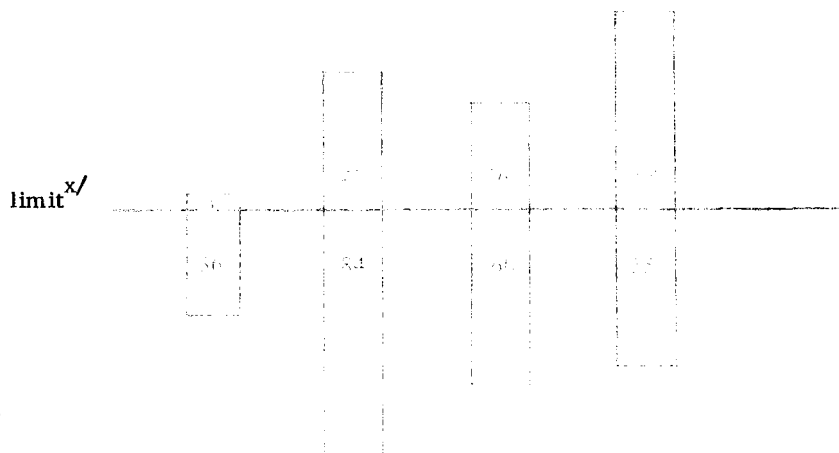
A vizsgálatba vont
393 vállalatból itt csak
az a 235 vállalat sze-
repel, amely legalább
egy kritérium szem-
pontjából az ágazati
átlag alá került. (To-
vábbi négy vállalat a
faktoranalízis szem-
pontjából értékelhe-
tetlennek bizonyult.)

A teljes információ
reprezentációs foka
(b oszlop), amennyi-
ben több mutatóról
van szó, értelemsze-
rűen az egyes mutatók
információs hányadai-
nak összegét mutatja.

Ez az osztályozási módszer mindjárt legalábbis két kérdést vet fel:

- A két osztályba sorolás első megközelítésnek jó, de nincs akadálya több, legalábbis négy értékköz kialakításának, ami különösen az egyes vállalatok relatív mozgásának (erre mindjárt rátérek) jellemzésére ad jobb alapot.
- Az ágazati vállalathalmaz minősítéséhez fontos vetület, de csak egy vetület a vállalatok szám szerinti osztályokba sorolódása. Ezt a megoszlást helyes más vetületekkel, a vállalatok súlya szerinti megoszlásokkal is kiegészíteni. A tisztajövedelmen, termelési vagy hozzáadott értéken kívül itt figyelembe vehető a létszám, a lekötött eszközérték, esetleg a valamilyen módon ekvivalenssé tett erőforrások együttes volumene is.

A 2. sz. táblázat csupán a különböző osztály-kritériumok szerint átlag alá kerülő vállalatok számát mutatja, ennek komplementere természetesen az az (élelmi-szeripar kivételével mindig kisebb) vállalathalmaz, amelybe a minden kritérium szerint átlag fölötti kategóriában jelentkező vállalatok tartoznak. Az egyes ágazatokban a két hányad aszimmetrikusan helyezkedik el, amit az alábbi ábra szemléltet:

VEGYIPAR GÉPIPAR KÖNNYŰIPAR ÉLELMISZERIPAR

^{x/} A limit fölötti vállalatok valamennyi - az adott ágazatban markánsnak ítélt - mutató szerint átlag fölöttiek, a limit alattiak legalább egy kritérium szerint átlag alattiak.

Az osztályokba sorolás, még az átlag alatti-feletti egyszerűsített kategorizálás finomítása esetén is, csupán a vállalathalmaz minősítésére jó, magának az egyes vállalatok helyének kijelölésére már túlságosan durva módszer. (Egész közeli mutató-értékkel kerülhet egyik vállalat a határ alá, a másik pedig fölé.) Viszont kiegészítő elemzési bázisként rendelkezésünkre áll maga a rangsor, mind a kiemelt, mind a faktoranalízis eredményeként kapott és az annak során mellőzött mutatók szerinti táblázatokban.

Mi nem elégedtünk meg a rangsorszámmal sem, mert egyenetlen eloszlás esetén, de a rangsor elején és végén - ismeretes módon - többnyire igen nagy hézagok lehetnek két, a rangsorban egymás után következő vállalat mutatóinak értéke között, illetve a rangsorszám a megoszlás sűrűsödő tartományaiban nem orientál eléggé. Ezért a géppel kiszámítottuk és az eredménytáblázatokban közöljük a vállalat sorában a mutató abszolút értéke mellett azt is, hogy ez a mutató hány százaléka az ágazati átlagmutatónak. Ez a relatív elhelyezkedés már magának a vállalatnak és a vállalat irányító szervének is hasznos eligazodási pont, s még inkább azzá válik, ha az évek egymásutánjában olyan relatív jellegű idősort kapunk, mely felvilágosít arról, hogy az adott vállalat az adott mutató szempontjából az ágazati átlaghoz viszonyítva milyen pályát futott be.

Az ágazatok különböző ismérvek szerinti csoportokra bontása, az átlagtól való eltérések értékelése, az egy osztályba sorolt vállalatok - vagy akár egy vállalat - különböző mutatóinak azonos vagy eltérő viselkedése gazdag anyagot kínál az elemzésekhez.

4. A további munkáról

Az ismertetett faktoranalízis során módunk volt eljárások közt válogatni, egyik lehetőséget mellőznünk, a másikkal megpróbálkoznunk, mondhatjuk: végigjártuk egy döntési fa egyik ága-bogát.

Ezek a választások nem jelentik azt, hogy a mellőzött utat minden esetben járhatatlannak vagy célszerűtlennek tartjuk. Már maguk a kiválasztott és számításba

betáplált mutatók is bizonyos fókig önkényesek; önkényesnek nevezhető az is, hogy ágazati egységeken belül végeztük el a faktorizációt. Lehet, hogy nagyon eltérő adottságu ágazatokon belül néhány nagyobb csoportot célszerű képezni, szakágazatokig lemenni, vagy más szempontok szerint integrálni. Elképzelhető, pl. a tőkés exportból jelentős részt vállaló vállalatok, a fogyasztópiaccal közeli kapcsolatban álló vállalatok stb. szerinti csoportosítás is. Többféleképpen értelmezhetjük az átlagot, két alapvető osztály helyett képezhetünk többet, és így tovább, vagyis a faktoranalízis alkalmazásában nagyon sok lehetőség áll előttünk.

A számításokat egyelőre nem ilyen irányba kívánjuk kibővíteni, hanem az 1971-75 évek egészére kívánjuk azokat elvégezni, értékelni.

Joggal tehető fel a kérdés, miért nem végeztünk érzékenységi vizsgálatokat, miért nem "játszottunk meg" több eljárás-variánst annak érdekében, hogy azok kisebb vagy nagyobb erényeiről meggyőződjünk. Valóban, a programok egy-egy részletének változtatása az elvégzett munka egészéhez képest már nem jelentett volna túl nagy pluszmunkát, de férfiasan be kell vallanunk, hogy a fennálló szabályozásnak megfelelően a Pénzügykutatói Intézetnek a PM Számítóközpont számára súlyos tizezrekben meg kellett térítenie a gépi futtatások költségeit, s ez a változatok megrendelését érhetően korlátozta.

A további munka egyik nagy kérdőjele az, miképpen oldjuk meg a dinamikus elemzést akkor, ha az évente újlag elvégzett analízisek más-más markáns mutatókat emelnek ki? Nem látjuk még tisztán, milyen formában lehet áttekinthetően publikálni a különböző mutatók szerint különböző dinamikákat tükröző vállalatok értékelését, csoportosítását. Tervezzük az idősorok géppel történő grafikus ábrázolását is (a programcsomagok ezt lehetővé teszik), de a görbesereg számossága megint csak problematikusnak látszik értékelési szempontból.

Maguk az előttünk álló kérdések adnak választ arra, miért adtam számot a hatékonyság szerinti vállalati sorolásnál alkalmazott faktoranalízisről most, amikor a munka dandárja, a dinamikus elemzés még hátra van. Azért, hogy széles vitafórumon kapjunk észrevételeket az eddig végzett munkáról, tanácsokat annak folytatására. De egyben azt is remélem, hogy már ez a kezdeti számadás is gazdagítja a belső és külső vállalatirányítás eszköztárát, és ezzel -- ha szerény mértékben is, de -- hozzájárul a magyar ipar előtt álló nem csekély feladatok megoldásához.

Az input-mutatók közgazdasági tartalma

A faktoranalízisbe vállalatonként bevitt 16 mutató képzéséhez az 1974. évi mérlegbeszámolókból egyenként 43 adatot emeltünk ki. Ezekből az alábbiak szerint képeztük a szintetikus mutatókat:

1. Élőmunka egységére jutó tiszta jövedelem^{x/}

Számláló: Eredmény + SZTK járulék + illetményadó + álló- és forgóeszközök eszközkötési járuléka + telekhasználati díj + importforgalmi adó + vám + beszerzésben elsz. forgalmi adó + forgalmi adó + termelési adó + kereskedelmi adó + földadó - egyéb költségvetési támogatás - importárkiegészítés - termelési árkiegészítés - dotáció - beszerzésben elsz. árkieg. - fogyasztói árkiegészítés - export visszatérítés - eredmény terhére képzett R alap

Nevező: bérköltség + SZTK + illetményadó

2. Élő- és holtmunka egységére jutó "megtisztított" eredmény

Számláló: Nyereség + termelési adó + termelési árkiegészítés - dotáció - export visszatérítés

Nevező: (nettó anyagköltség + eszközkötési járulék + értékcsökkenési leírás) + (bérköltség + SZTK + illetmény adó)

3. Az (sB+E) egységére jutó, járulékkal növelt eredmény

Számláló: a 2. mutató számlálójá + járulékok

Nevező: szorzókulccsal számított bérköltség + nyereségmegbontásnál figyelembe vett eszközérték

4. A támogatás egységére jutó eredmény

2. mutató számlálójá

támogatások + bérek és eszközök utáni mentesség

^{x/} A "+" jelek értelemszerűen hozzáadást, a "-" jelek levonást jelentenek.

5. Export nyereséghányad dollár relációban

$$\frac{\text{\$/ exp. árbev.} - \text{\$/ export önk.} + \text{felnem oszt. ksg.} \cdot \frac{\text{\$/ exp. önk.}}{\text{értékesítés önk.}}}{\text{\$/ exp. árbevétele}}$$

6. Export nyereséghányad Rubel relációban

felépítése azonos az 5. mutatóval, természetesen $\text{\$/}$ helyett az R adatokat alkalmazva

7. Eszközhatékonyság^{1/}

$$\frac{\text{tisztajövedelem (ld. 1. mutató számlálója)}}{\text{váll.tev. állóeszközeinek nettó ért. dec. 31-én}}$$

8. Eszközhatékonyság^{2/}

$$\frac{\text{tisztajövedelem (ld. 1. mutató számlálója)}}{\text{állóeszk. nettó értéke + készletek ért. dec. 31-én}}$$

9. Exporthányad R relációban

$$\frac{\text{R árbevétel}}{\text{összes árbevétel}}$$

10. Exporthányad $\text{\$/}$ relációban

felépítése azonos az előbbivel

11. A termelési tényezők hatékonysága

$$\frac{\text{tisztja jövedelem (ld. 1. mutató számlálója)}}{\text{szorzókulccsal szám.bérksg. + nyer.megbontásnál figyelembevett eszközérték}}$$

12. A támogatás egységére jutó erőforrás

$$\frac{\text{élő- és holtmunka felhasználás (ld. 2. mutató nevezője)}}{\text{támogatások és mentességek (ld. 4. mutató nevezője)}}$$

13. Megtisztított eredmény/eredmény

megtisztított eredmény (ld. 3. mutató számlálójá)

nyereség

14. Állóeszközarány az eszközökön belül

váll. tev. állóeszk. nettó ért. dec. 31-én

állóeszk. nettó értéke + készletek dec. 31-én

15. Szerves összetétel reciproka¹

élőmunka felhasználás (ld. 1. mutató nevezője)

nettó állóeszk. érték dec. 31-én

16. Szerves összetétel reciproka²

élőmunka felhasználás

állóeszk. nettó ért. + készletek dec. 31-én

I R O D A L O M

1. Csernok Attila - Mandel Miklós: Gondolatok a gazdasági szerkezetéről. Gazdaság, 1972. 2. sz.
2. Deák Anna: Vállalkozás, vállalkozói nyereség. Figyelő, 1976. 15. sz.
3. Franczia László: A faktoranalízis alkalmazási lehetőségei a területi tervezésben. OT.Tervgazdasági Intézet, 1974.
4. Gergely István: Az állami vállalatok tevékenységének megítéléséről. Közgazdasági Szemle, 1969. 1. sz.
5. Horváth László: A vállalati tervezésről. Közgazdasági Szemle, 1973. 1. sz.
6. Az ipari nagyvállalatokról. Gazdaság, 1973. 4. sz.
7. Kopátsy Sándor: A vállalati tevékenységek komplex és többéves értékelésének problémája. Pénzügyi Szemle, 1969. 11. sz.
8. Meszéna György - Simon Béláné: A gazdasági fejlődés tényezőinek vizsgálata faktoranalízis alkalmazásával. OT.Tervgazdasági Intézet, 1973.
9. Rimler Judit: A közgazdasági fejlődés vizsgálata és a faktoranalízis. Közgazdasági Szemle, 1970. 8-9. sz.
10. Rimler Judit: Kísérlet a faktoranalízis alkalmazására a gazdasági fejlődés vizsgálatában. Közgazdasági Szemle, 1970. 10. sz.

11. Román Zoltán: A szocialista vállalat céljai. Közgazdasági Szemle, 1973. 4. sz.
12. Varga György: Távlati tervezés a nagyvállalatoknál. Közgazdasági Szemle,
1970. 5. sz.
13. Vita László: A faktoranalízis közgazdasági alkalmazásának lehetőségeiről.
Sigma, 1970. 2. sz.

Papanek Gábor:

VÁLLALATI GAZDÁLKODÁS ÉS TERMÉK-POLITIKA

A tőkés országok gazdasági szakirodalma ritkán használja a "termékszerkezet", "gyártmánystruktúra" kifejezéseket. A publikációk természetesen mindazokat a problémákat, amelyeket mi a "mikrostruktúra" témakörébe sorolunk, széleskörűen tárgyalják, eltérően azonban címszavaik. Nevezetesen a szerzők -- a gazdasági gyakorlatban meghonosodott felfogásmód alapján -- elsősorban a gyártmány-politika, termék-management, termék-összetétel (mix) stb. kategóriákat alkalmazták (s "makro-szinten" ezeket a szektorális politika és a szelektív iparfejlesztés fogalmaival egészítették ki).

A szóhasználat vázolt eltérése csupán terminológiai különbség? Ugy tűnik, hogy nemcsak az. Ezért cikkünk áttekintést kíván adni a kétféle értelmezés különbségéről, pontosabban: ki szeretné emelni a termék-politika elméletének és gyakorlatának néhány olyan elemét, illetőleg módszerét, amelyek hasznosíthatóknak látszanak a magyar iparban (többek között tőkés piaci exportunk növelésében).

A bemutatásra kerülő elemzés alapját egyrészt az elmúlt években magyar vállalatoknál lefolytatott vizsgálataink, másrészt egy többhónapos belga tanulmányút tapasztalatai képezik. A hazai információk mintegy 30 iparvállalatunkra vonatkoznak, részletesebb ismertetésük az irodalomjegyzékben megjelölt publikációinkban található meg. A belga iparral kapcsolatos tájékoztatások részben vállalatok mérlegbeszámolóiból, egyéb hivatalos dokumentumokból és a szakirodalomból, részben mintegy 25 interjúból, konzultációból származnak. E viszonylag széles alapok ellenére kutatásunkat nem tekintjük lezártnak. A modern tőkés vállalatelmélet fejlődik, ennek megismerése, követése nehéz feladat, emellett mindig jelentős eltérések vannak az elmélet és a gyakorlat, a különböző országok elvei és gyakorlata között is. Ismereteink "naprakész" voltának biztosítása tehát igen fontos. Tisztában vagyunk azzal is, hogy a tőkés tapasztalatok valóban célszerű hazai adaptációja mindenkor sok vizsgálatot, kísérletet igényel.

A termék-politika fogalma

Az utóbbi években számos magyar szerző foglalkozott már a termékszerkezet fejlesztés elvi alapjaival, e témára ezért ezuttal nem térünk ki. Szükségesnek látszik azonban, hogy a gyakorlati kérdések tárgyalását megelőzően vázlatosan áttekintsük a termék-politika tőkés elméletét.

Témakörünk szempontjából elsősorban a XX. század világ-gazdaságának két -- szorosan összefüggő -- sajátossága tekinthető fontosnak. E sajátosságok

- a gyorsuló műszaki haladás és
- a növekvő termelési koncentráció és specializáció.

A műszaki haladás gyorsulását, az új találmányok (és gyártmányok) kifejlesztésének, alkalmazásba vételének, illetve elavulásának -- átlagosan -- gyorsuló ütemét századunkban nagyszámu empirikus vizsgálat kimutatta már. Ezekről kritikai áttekintést ad pl. L. M. Gatovszkij - Sz. A. Hejnmann /8/ műve. Az ütemváltással párhuzamosan, ezzel kölcsönhatásban figyelemreméltó változások következtek be az iparvállalatok gyakorlatában. Közismert hatás a vállalati kutatóapparátus növekedése. További sajátosággként már egy 1956-os felmérés megjelölte, hogy ún. "termék-fejlesztési" részlegek épültek be nagyszámu amerikai vállalat szervezeti rendszerébe. Ez idő tájt a jelenség még annyira új volt, hogy a megvizsgált részlegek 50 %-a fiatalabb volt két évesnél /2/. Az európai tőkés országokban is tapasztalható volt hasonló fejlődés. H. Heyvaert 86 belga vállalatra kiterjedő felmérései a jelenség okaira is utaltak. A vizsgálatok alábbi információi szerint a vállalati termékfejlesztés összehangolt rendszere, a termékekkel kapcsolatos döntések meg-alapozottsága a vállalatok eredményességében alapvető jelentőségű tényezővé vált

A termék-döntések közti összefüggések hatása
a belga vállalatok eredményességére

Az elért profit	Azon vállalatok száma, ahol a <u>termékekre vonatkozó döntések</u>		Összesen
	logikus rendszert képeznek	nincsenek össze- hangolva	
Magas	32	14	46
Alacsony	11	29	40
Összesen:	43	43	86

Forrás: H. Heyvaert /9/

A másodiknak említett iparfejlődési sajátosság, a vállalati méretek növekedése, immár több mint egy évszázada megfigyelhető az iparban. Közismert folyamatok a fokozott centralizáció, a mamutcégek kialakulása, a monopol-vállalatok létrejötte (amelyekkel párhuzamosan azonban mindenkor számos kisvállalat is életképesnek bizonyult). A változások szoros kölcsönhatásban vannak a műszaki fejlődés gyorsulásával, hiszen egyes esetekben éppen a termelés fokozódó kutatás-igényessége, a termékfejlesztés mind bonyolultabb összefüggései tették indokolttá a vállalati méretek növelését, máskor viszont a nagyvállalatoknál kialakuló, olykor több ezer fő kutatórészlegek, a nagy marketing-apparátus stb. segítették a technikai haladás felgyorsulását. A fokozódó koncentráció további hatása a vállalat és "környezet" közötti kapcsolat megváltozása. Tudniillik napjaink nagyvállalatainak lehetőségük van rá, hogy lényeges hatásokat gyakoroljanak vevőikre, partner-vállalataikra, és "környezetük" egyéb tagjaira. E változás következtében azután módosult a vállalatvezetés feladatköre is. A klasszikus marginalista felfogásmód például még joggal tekinthette passzív tevékenységnek a vezetést, úgy véelve, hogy a vezetés elsősorban az erőforrások hatékony felhasználásával, a környezet-adta lehetőségek minél jobb kihasználásával biztosíthatja a gazdálkodás sikerét. P. Drucker viszont már arra mutathatott rá: a gazdaságvezetés napjainkban lényegesen szélesebbkörű tevékenység a passzív adaptációnál. Feladatai közé tartozik az is, hogy kísérelje meg mó-

dosítani környezetét, lehetőség szerint csökkentse akcióival a gazdasági feltételek korlátozó szerepét, és számoljon tevékenységének környezeti hatásaival (tervezve ezeket is) /6/.

A gazdasági fejlődés vázolt sajátosságai jellemző -- és témakörünk szempontjából is lényeges -- változásokra vezettek korunk vállalatelméletében. Új koncepciók, új "iskolák" alakultak ki. Ezeknél az az egységes döntérendszer áll az érdeklődés középpontjában, amely az aktív és passzív vállalati tevékenységek kívánatos irányát komplex összefüggéseikben határozza meg. Az említett, szükségképp hosszútávú szemléletű döntérendszer ismertebb elnevezései: vállalati stratégia, stratégiai tervezés, hosszútávú tervezés stb.

Ha figyelembe vesszük a termékek korszerűségének növekvő szerepét a mai vállalatok gazdálkodásának sikerében, nem találjuk meglepőnek azt, hogy a modern vállalatelméletek a termelésbe vonandó termékek kialakítását, kiválasztását tekintik a vállalati stratégia egyik alapvető feladatának. "A termékek meghatározása a stratégia kulcskérdése" írja H.J. Ansoff /1/. A marketingelméletek ugyancsak kiemelik a termékek szerepét a környezet befolyásolására alkalmas eszközök között; hiszen ezek eszközök szokásos felsorolásai általában a terméket nevezik meg elsőnek az eszköztárból.

Hogyan jellemezhetők részleteikben a termékek meghatározásával kapcsolatos vállalati stratégiai feladatok? Ugy tűnik, hogy erre a kérdésre az ún. termék-életgörbék felhasználásával kapunk olyan választ, amely a magyar ipargazdászokat is érdekelheti. A termék-életgörbék koncepcióit sokszor nem részesítjük kellő figyelemben, holott e koncepciókkal Magyarországon már tíz évvel ezelőtt foglalkozni kezdtek, s a legutóbbi időben ismét megjelentek szakirodalmunkban. A koncepciók lényege azoknak az időbeli változásoknak a jellemzése, amelyek a termék első gyártásba vételének előkészítése és a gyártmány elavulása között lezajlanak. Ezen időszakon belül megkülönböztetik a kifejlesztés, a piacra bevezetés, a felfutás, a telítettség és a hanyatlás periódusait. Rámutatnak egyrészt arra, hogy az egyes periódusokban milyen tendenciával változnak a termékek ráfordítási igényei, értékesítési lehetőségei, eladási árai stb; továbbá arra is, hogy miben különböznek a gazdaságvezetésnek a termékekkel kapcsolatos feladatai. A korszerű életgörbe-

elméletek a fentiek kiegészítéseként megemlítik, hogy az életgörbe-periódusok sorrendje a legtöbbször nem követi szigorúan felsorolásunk szabályos rendjét /4/. Vizsgálat tárgyává tesszük továbbá a "termék" fogalmát, elemzik az e fogalommal kapcsolatos aggregációs problémákat. Ennek indokoltsága -- pl. a Philips vonatkozásában -- a TV életgörbék példáján világítható meg. E cég tapasztalatai szerint ugyanis a televízió vevőkészülékek életgörbéje ma még a legtöbb országban a fel-futás stádiumában van; a színes készülékek forgalma például nő. Ugyanakkor azonban a fekete-fehér asztali készülékek iránt már sok országban csökken az igény, és számos olyan TV-típus is van, amely teljesen elavultnak tekinthető. Igen lényeges tehát, hogy mely "termékek"-re vonatkoztatják az életgörbéket; a TV-készülékek termékcsaládját, a fekete-fehér asztali készülékeket, vagy valamely TV típust (márkát) kívánnak vizsgálni.

Az életgörbékről most elmondottak alapján a következőképp fogalmazhatjuk meg a vállalatoknak a gyártmányok "kialakításával", "meghatározásával" kapcsolatos stratégiai feladatait: a vállalatoknak oly módon kell alakítanuk gyártmányaik kifejlesztését, piacra bevezetését, a termelés és értékesítés bővítését, illetve a gyártmányok piacról történő kivonását, s a felsorolt folyamatok sikere érdekében oly módon kell befolyásolniuk környezetüket, hogy ezzel -- lehetőség szerint -- biztosítsák termékszerkezetüknek mindenkor megfelelő voltát.

A most vázolt feladat cselekvési programját a tőkés vállalatok általában termék-politikának nevezik. A termék-politika e fogalma több ponton is eltér a magyar iparban széles körben elterjedt termékszerkezeti koncepcióktól. Iparunkban gyakori (bár nem egyetlen) vélemény ugyanis, hogy mikrostrukturánk javítását termékeink rangsorolásával, és a rangsor "végére" kerülő gyártmányok termelésének leállításával kell végrehajtanunk. Az ismertetett elvek szerint viszont a termék-politika

- a vállalati stratégia része (és nem önálló döntésrendszer),
- alapfeladatának a vállalati termékek "életét" alakító akciók meghatározását (és nem a gyártmányok közti passzív válogatást) tekinti,
- döntései az életgörbék hosszabb időszakának elemzésén (és nem egyetlen időpontra vonatkozó termék-rangsorokon) alapulnak.^{x/}

^{x/} A tőkés, illetve szocialista fejlesztési koncepciók és módszerek között természetesen lényeges különbségek vannak a végső célok tekintetében is. E különbségeket és következményeiket azonban nem részletezzük.

A különböző tőkés vállalatok termékpolitikája mindig eltérő. P.R. Lawrence -- J.W. Lorsch /12/ vizsgálatai a különbségek szükségsszerű voltát is igazolták. Felméréseik kimutatták más típusú célok, más típusú stratégia, és más típusú vállalati szervezet vezet sikerre pl. a műszakilag gyorsan avuló termékek esetében (így a műanyagipar vállalatainál), mint a lassan változó környezetű üzemekben (így az élelmiszeripar hagyományos ágaiban).

Az életgörbék alakításának módszerei

A termék-politikai akcióprogramok részletesebb elemzésének gyakorlati jelentősége van iparunk szempontjából. Ezen elemzés mutat rá ugyanis arra, hogy milyen módon, milyen akciókkal befolyásolhatják a vállalatok termékeik életét. Ezért az alábbiakban áttekintést adunk -- kétféle megközelítésben -- a fontosabb termék-politikai akciókról. Előbb arra mutatunk rá, hogy milyen tevékenységek révén alakítható egy-egy termék életgörbéje, majd a (következő pontban) azokra a feladatokra térünk ki, amelyek révén a különböző termékek életgörbéi összehangolhatók egymással.

Az egyes termékek életgörbáját mind a tőkés, mind a hazai vállalatok folyamatosan alakítják a kutatás-fejlesztés, termelés, értékesítés tevékenységeivel. Ugyanakkor azonban, hogy a befolyásoló hatás mértéke tekintetében lényeges különbségek vannak a belga és a magyar vállalatok között. A magyar iparral kapcsolatos vizsgálataink arra mutattak rá, hogy a kellő átgondoltság, céltudatosság és következettség gyakran hiányzik a termékek életének befolyásolásánál. Az elemzett szervezet-fejlesztések 50 %-a esetében állapíthattuk meg például azt, hogy a jó koncepciók sikeres realizálását lényegesen gátolták tervezési, szervezési hibák, tervszerűtlen akciók, "ad hoc" tevékenységek. A hasonló problémákat természetesen nem találtuk ismeretlennek a tőkés cégeknél sem. Figyelemreméltónak tűnik azonban, hogy e cégek következetesen küzdöttek munkájuk összhangjáért termékeik életének valamennyi fázisában.

1. A termékéletgörbék alakítása már az "indulásnál", az új termékek kifejlesztésénél megkezdődik. A tőkés vállalatoknál a céltudatos termékfejlesztésnek széles körben elfogadott módja a rendszeres "innováció", a gyártmányok műszaki tulajdonságainak és felhasználási területeinek módszeres továbbfejlesztése. E módszer alkalmazásának jó példája a nylon esete. Ezt az anyagot a du Pont cég fedezte fel és először ejtőernyőkötelek készítésénél alkalmazta. Fokozni kívánta azonban az új anyag termelését, ezért rendszeresen kutatta gyártmánya új felhasználási területeit. Így találta fel előbb a nylon-harisnyát, majd a további nylon-termékeket /13/. További példa a fekete-fehér TV-k hordozható típusainak forgalomba hozatala akkor, amikor az asztali készülékek már a "hanyatlás" fázisába jutottak.

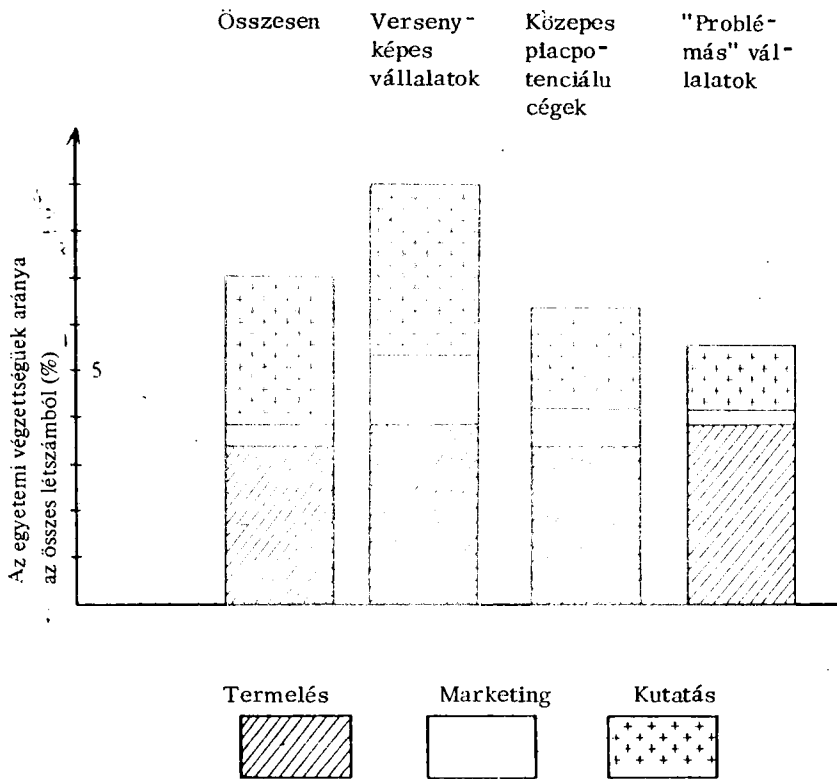
A tőkés ipargazdaságtan elméletében vita folyik arról, hogy a most szemléltetett innovációs tevékenység valóban egyetlen termék életgörbéjének a módosításait eredményezi-e, vagy új gyártmányok születésére vezet. Az innováció gondolatát széleskörűen alkalmazó gyakorlat számára azonban ez végül is egyre megy. A lényeges: az innovációs stratégia eredményes volta, erre pedig tőkés példákön (így a nylon és a hordozható TV eseteinek sikerén) tulmenően olykor hazai tapasztalatok is utalnak. Például a Budapesti Mezőgazdasági Gépgyárban, ahol intenzíven keresték, s meg is találták azokat a termékfejlesztéseket, amelyek gyártmányaik versenyképességét biztosíthatják és ma nagy sorozatokban gyártják korszerű terménybetakarító, növényvédő és csávázó gépeiket. Továbbá a Medicor Műveknél, ahol a néhány éve bevezetett piac-központu gyártmányfejlesztés jelentős szerepet játszott abban, hogy a vállalat a világ első tíz cége közé került az orvosi-műszer exportban.

Az idézett példák kapcsán mindenekelőtt arra kell felfigyelnünk, hogy az innováció eredményessége szoros összefüggésben van a fejlesztés megfelelő időbeli ütemével. Egyes iparágakban, így az elektronikai iparban a fejlődés különösen gyors, itt azok a gyártási ágak számíthatnak sikerre, ahol a gyors ütem folyamatos fenntartása biztosítható. A lassabban fejlődő ágazatok sem felejtetik el azonban a változtatások szükségszerű voltát. A tíz-tizenöt éve nem fejlesztett termékek (például mosógépeink) esetén nem kereshetjük a nehézségek okát a piac telítettségében, vagy "a kereskedelem meglehetősen szeszélyes megrendeléseiben és rendelés-lemondásaiban". (Figyelő, 1975. aug. 27.)

Az innovációs stratégia sikerét egyes tőkés vállalatok az ipari kutatómunka vezetési módszereivel is elő kívánják segíteni. Nevezetesen számos amerikai nagyvállalatnál a műszaki szempontok mellett piaci megfontolások is befolyásolják az (alkalmazott) kutatásokkal kapcsolatos döntéseket. E kutatás-irányítási elv immár 30 éve született a General Electricnél, a tőkés szakirodalom bőségesen foglalkozik vele, s magyar nyelven is jelentek meg már róla összefoglalók. Ezért nem hagyható szó nélkül, hogy a módszer mindezek ellenére sem vált a belga (és magyar) ipar általános gyakorlatává. Belgiumban hagyományos módon -- tehát műszaki szempontok alapján -- irányítják pl. még az amerikai érdekeltségű ACBC villamosgépgyár kutatásait is. Ugyanezt teszi a hazai vállalatok többsége is.

Milyen következtetést kell levonnunk az elmondottakból? Belgiumban úgy értékelik, hogy a kialakult helyzet nem ad okot az elégedettségre. A belga ipargazdászok ugyanis általában a hagyományokhoz való ragaszkodással magyarázzák a vállalati gyakorlatot; de erre a területre is érvényesnek tekintik azokat a megállapításokat, amelyek arra mutatnak, hogy a hagyományos irányítás és a piaci szempontok figyelmen kívül hagyása sokszor rontja a belga vállalatok eredményességét. Szemléltetően támasztja alá ezt a koncepciót a következő ábra:

Szellemi erőforrások elosztása 62 belga iparvállalatnál

Forrás: F. Martou /14/

2. Ugy tűnik, iparunkban különös figyelmet érdemel, hogy a tőkés cégek miként törekszenek a termelés és az értékesítés fokozására gyártmányaik élete során. Ezzel kapcsolatosan már az is megemlítendő, hogy itt a termelés és az értékesítés irányítása jó piac-ismereten alapul. A vállalatok, bár nem mindig beszélnek marketingről, mindig figyelemmel kísérik a bel- és külföldi fogyasztók igényeit, a fő versenytársak tevékenységét, a gyártmányokat helyettesítő termékek fejlődését stb. Valamennyi vállalati vezetőnek, így a gyártmányfejlesztésben, a termelésirányításban, vagy a minőségellenőrzésben dolgozó műszakiaknak is van bizo-

nyos áttekintése például az előállított termékek vevőiről és a vevők igényeiről. Ez is biztosítéka azután annak, hogy a piaci ismeretek széleskörűen -- bár az előbbi ábra értelmében nem mindenütt kielégítően, -- felhasználásra kerülnek a termelés és értékesítés fokozásakor. A befolyást érvényre juttató ismert módszereket, pl. az értékelemzés eljárásait, az árképzés módját, a piacbefolyásolást, a Public Relations módszereit nem részletezzük ezuttal. Maguknál a módszereknél amúgy is fontosabbnak tűnik alkalmazásuknak céltudatos és következetes összhangja. A vállalatok ugyanis nem tévesztik szem elől az értékesítési csatornák kiválasztásának, a reklámnak, az árpolitikának, az eladás utáni szolgáltatásoknak minden oldala egyensúlyát, mindig biztosítani kívánják különböző tevékenységeik optimális kölcsönhatásait (ezt nevezik egyesek "marketing mix"-nek). Amikor például a Bekaert vasipari cég az amerikai piacra juttatta termékeit, ehhez széleskörű akcióprogramot dolgozott ki, amelyben még új üzem létesítésének munkálatai is szerepeltek. Jellemző a Philips gyakorlata is. E cégnek minden országban önálló "eladási" szervezete van, amely az ottani fogyasztók speciális igényeihez igazítja az egyes termékek értékesítésének tennivalóit. Nemcsak kialakítja tehát, hanem mindig az adott piac adottságai szerint alakítja ki az összhangot a gyártmányok ára, választéki összetétele, reklámja területén.

A magyar iparban a termelés és értékesítés bővítésénél használt módszerek olykor még a tőkés export esetén is lényegesen eltérnek a fentiektől. Erre néha "apróságok" is utalnak. Ha például a nyugat-európai áruházakban találkozunk iparcikkeinkkel, nem egy esetben az tűnik fel, hogy a tőkés cégek termékein és a csomagolásukon többnyire részletes leírások találhatók az áru felhasználási területeiről és az alkalmazás előnyeiről, a hasonló magyar gyártmányok mellett pedig nem mindig van ilyen dokumentáció. Így a magyar habszifonok mellett olykor nem találunk szöveget, holott a termék mibenléte is csak kevésbé ismert külföldön. Autoszifonjaink dobozán mindössze az olvasható: Lehel autoszifon, tulnyomásos (gyorsfűző) fazekainkén pedig csak az Kukta. Rövid vizsgálat után általában az is valószínűsíthető, hogy a hiányosságokat nem kereskedelmi, hanem ipari problémák okozzák. Az áru előnyeinek a leírása és a használati utasítás például jórészt az ipartól -- így a termék tervezőitől -- várható. Gyakran ipari hibákat tárnak fel a

magyar áruk gyenge reklámjának azok a "magyarázatai" is, amelyek szerint nincs biztosítva termékeink állandó piaci jelenléte, s ennek következtében reklámozásuk túl költséges, illetve kockázatos. De ugyanerre mutat az is, hogy egyes gyártmányainknál licenc-problémák nehezítik a reklámtevékenységet stb.

A belga -- és általában a nyugat-európai -- vállalatokban az értékesítési tevékenységnek további említésre méltó vonása is van. E vállalatok nagy óvatossággal vették át ugyanis az amerikai gazdasági életből a marketing-munka agresszivitásának a gyakorlatát. A "lemaradás" (bár mértékének helyességét egyesek vitatják) tudatos. Tudniillik megállapítható volt, hogy az európai piacokon inkább árt, mint használ az agresszív magatartás; a vállalati "image"-t rontja az ostobán kérkedő, a hamisnak bizonyuló reklám, a fogyasztókban ellenérzést kelt a manipuláció, a "környezet kulturális szennyezése". Ezért azután a belga iparban -- és ma már a korszerű marketing elméleti munkáiban is, így P.Kotler /11/ könyvében, amelyet itt a marketing "bibliájának" neveznek -- számos gondolatot találunk a fogyasztók tájékoztatásáról, jobb informálásáról. Bár ezek az etikai természetűnek tűnő gondolatok ismertek a magyar marketing elméletből, talán nem szükségtelen kiemelnünk: a belga ipar tapasztalatai szerint gyakorlati érvényesítésük gazdasági szempontból is előnyös.

3. A gyártmányok megfelelő hosszúságú életidejének biztosításához (a termékek kifejlesztésére, a termelésbeindításra és a piacra bevezetésre fordított összegek megtérüléséhez) általában szükség van a gyártmányönköltség rendszeres csökken-tésére. Köztudott, hogy az e munka céljaira rendelkezésre álló -- ismert -- módszerek alkalmazását a tökécs vállalatoktól általában meg is követeli a konkurrenciá-harc. Az sem vitatott továbbá, hogy iparunk esetében "nincs, ami kényszerítene, és alig van ami ösztönözne" a hatékony, vagy minőségi munkára /7/; valamint, hogy jelentős részben ennek következtében számos gyártmányunk hatékonysága nem megfelelő. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az önköltség csökkentése a mi iparcikkeink sorsát is lényegesen befolyásolhatja már ma is, s valószínű (remélhető), hogy a jövőben e befolyás növekedésére is számíthatunk. Ezért az alábbiakban megemlít-jük az eszköztár három igen fontos módszerét. Tesszük ezt annak ellenére, hogy

az említésre kerülő módszerek nem tekinthetők újaknak, az alkalmazásuk terén való elmaradásunk arra utal ugyanis, hogy e metodikákra nem lehet elégszer emlékeztetni.

A hatékonyság-emelés feladatainak a kijelöléséhez elsősorban az értékelemzés technikája ajánlható. Mivel e metodika alkalmazásával megbízhatóan ellenőrizhető, hogy a termékek megfelelő hatékonysággal gyárthatók-e, ezért a belga iparban sok helyütt használják. A módszer hazai alkalmazhatóságát ma már saját tapasztalataink is igazolják. A Villamosberendezés és Készülék Műveknél például elemezték, hogy mennyiben indokolják a műszaki, érintésvédelmi, esztétikai, stb. szempontok egyes kapcsolóiknak a konstrukcióját és méretezését, s figyelemreméltó volumenű "indokolatlan" ráfordítást sikerült kiküszöbölniük. A Taurus Gumi-ipari Vállalatnál viszont -- többek között -- oly módon végeztek vizsgálatokat, hogy összegyűjtötték egyes termékekből az elhasznált vagy szemétként hajtott példányokat és megnézték, hogy melyik részük ment már tönkre, illetve melyik részük jó még. Ily módon több esetben tártak fel összhanghiányt a termék-alkotóelemek megbízhatóságában, s az eredményeket felhasználva javíthatták hatékonyságukat (illetve olykor a termék minőségét is).

Alapvető jelentőségük lehet a gyártmányok kedvező önköltségének a biztosításában a termelékenység-növelő erőfeszítéseknek. Különösen így van ez a magyar iparvállalatoknál, ahol a termelékenység átlagban lényegesen alacsonyabb, mint a fejlett tőkés államok iparában. Lehetőségeink nagyságát jól szemléltetik az Ikladi Ipari Műszergyár minta-szervezésének a tapasztalatai. Idézzük a sajtót: "A vállalatnál a villamos motorok tekercselésén dolgozó futószalagok mentén mindössze annyi történt a legutóbbi 18 évben, hogy az eredetileg 3,6 perces ütemidőt -- normakarbantartás címén -- először 3,5, majd 3,4 percre csökkentették. Most viszont a vezetők és munkatársaik másként fogtak a munkához. Ellenőrizték, hogy a szalagon dolgozók kényelmesen el tudják-e helyezni a lábukat (nem tudták), megvan-e minden szerszám helye (nem volt), a jobb és a bal kéz terhelése arányos-e (aránytalan volt) és így tovább. Ezért átrendezték a szalagokat... változtattak a bérpolitikán... Intézkedéseik kis ráfordításokkal 20 %-kal növelték a tekercselés eredményességét." (Népszabadság, 1975. június 27.)

A hatékonyan előállítható gyártmányok termékszerkezeti arányait a különböző gyártási ágakban természetesen sok más módon is növelhetjük. Vizsgálataink szerint egyes ágazatokban például azzal is lényegesen segíthetnénk ezt a célt, ha javítanánk a minőségellenőrzés gyakorlatán. Felvetésünk természetesen nem kívánja a minőségellenőrzést a termelő vállalat gazdaságossági megfontolásainak alávetni (hiszen gyakran jelentkezik e munka haszna a felhasználóknál). A tőkés tapasztalatok azonban arra mutatnak, hogy a fokozott minőségi követelmények felállítását és a minőség pontos mérését sok gyártási ágban a termelés gazdaságossága is indokolja. Elsősorban a megbízható minőségellenőrzéstől várható tudniillik, hogy idejekorán figyelmeztessen a minőségromlást okozó problémák jelentkezésére, és ezzel lehetővé tegye a hibák megszüntetését, illetve a további selejttermelés elkerülését. A gyártásközi minőségellenőrzésnek is nagy gazdaságossági hatása lehet, ha meg tudja akadályozni, hogy a már selejtté vált félkésztermékekre további munkát fordítsanak stb.

4. Köztudott, hogy a tőkés gazdaság nem tűri el a rendszeresen veszteségesen működő gazdasági egységeket, a gazdasági verseny az elavult gyártmányok termelésének a leállítására kényszerít. Ez a hatás gazdasági válság idején - tehát jelenleg - fokozottan érvényesül, s gyakran vezet üzemek bezárásához. Más esetekben a vállalatoknak sikerül kedvezőbb (de azért veszteségekkel járó) megoldásokat találniuk. A Bekaert vasipari cég éves beszámolója például arról tudósít, hogy az 1975-ben veszteséggel záró...-i üzemiükben még megváltoztathatónak látszik a helyzet az üzemi vezetés javításával. A szintén veszteséggel záró...-i üzem esetében viszont, ahol a hasonló intézkedésektől sem vártak lényeges javulást, a részleg eladásáról hoztak határozatot. A tulajdonosváltás azután a felső vezetés automatikus cseréjét fogja jelenteni az üzemben, s az is valószínű, hogy az új vezetők lényegesen módosítani fogják az üzem profilját.

A termelés-leállítást általában halogató magyar ipar számára figyelemreméltónak tűnik, hogy a belga szakemberek nem elégedettek a termékcserének a fenti ösztönzők által serkentett ütemével sem. A szaksajtó is gyakran szorgalmazza, hogy a vállalatok rendszeresen vizsgálják felül termékeiket, s koncentrálják jobban erőiket a legkedvezőbbnek bizonyuló gyártmányok előállítására. Nem hallgatható el

azonban az sem, hogy a gyakorlat ezt az ajánlást nem mindig fogadja meg. Az ok olykor "irracionális", például a veszteséges termékek vizsgálatának a hiánya, vagy a hagyományokhoz való ragaszkodás. Máskor szerepük van ebben a következőkben tárgyalásra kerülő egyéb racionális megfontolásoknak is.

A gyártmány szerkezeti arányok kialakítása

A gyártmány-életgörbék befolyásolási módjának ismertetése után hangsúlyoznunk kell, hogy a termékpolitika kialakításakor a tőkés vállalatok nem tartják elegendőnek a termékenkénti elemzések információit. Döntéseikben figyelembe kívánják venni a különböző gyártmányok termelése és értékesítése között fennálló összefüggéseket is, mert úgy ítélik, hogy ezen összefüggések is lényeges tényezők a választéki összetétel ("termék - portfólió") eredményességének. Vizsgáljuk meg, milyen összefüggésekről is van szó!

Összefüggéseink egyik csoportját termékek közötti műszaki-termelési kapcsolatok alkotják. E kapcsolatok igen gyakoriak a korszerű ipari termelésben. A vegyiparban például számos olyan gyártási eljárás van, amely meghatározott arányokban állít elő többféle terméket. Az is gyakori, hogy a gyár maga is felhasználja bizonyos gyártmányainak, de a termelés egy hányada - a "maradék" - értékesítésre kerül. S más iparágakban is vannak hasonló termék-kapcsolatok. Ezek az összefüggések azután lényeges hatással lehetnek a vállalati termék-politikára; tudniillik gyakran jelent megoldásra váró problémákat, hogy a kínálat műszaki okokból adott arányai nem felelnek meg a keresleti arányoknak. Ezért gyakori feladat például a vegyiparban ismert Solvay cég - és számos más tőkés vállalat - termék-politikájában az, hogy elősegítsék a termelési arányokhoz közelálló keresleti arányok kialakítását.

A modern tőkés ipargazdaságtan nagy érdeklődést tanúsít a gyártmányok értékesítési összefüggései iránt is, mivel számos esetben ezen összefüggéseknek lényeges gazdasági hatásai vannak. A kozmetikai (és egyes további) iparágakban például általában lényegesnek tekintik, hogy a termelők mind teljesebb gyártmányválasz-

tőkkal ("produkt-mix"-szel) legyenek jelen piacon; hogy tehát pl. a hajsámpont előállító gyár mind a zsíros, mind a száraz fejbőr számára ajánljon készítményt. Más iparágban az vezet eredményre, ha a vállalatok a vásárlók egy speciális csoportjának valamennyi igényét törekszenek kielégíteni, ha pl. a fotóipari cég egyaránt gyárt fogyasztói számára filmeket, fotópapírt, előhívó vegyszert, stb. -t; ily módon ugyanis nagyszámu terméknel kihasználhatóak az ismert márka előnyei. Az iparban klasszikus termék-összefüggéseknek tartják az elavuló gyártmányok és az új típusok közti kapcsolatokat is. Ez utóbbi kapcsolatok fontossága egyes ágakban ipartörténeti példák alapján immár fél évszázada ismert. Köztudott például: a Ford azért veszítette el autó-piaci hegemóniáját a "T" modell kiugró sikerei után, mert a "T" modell forgalmazását erőltette akkor is, amikor az már elavult, ahelyett, hogy az igények változását követő új típust fejlesztett volna ki /3/.

Nem részletezzük, hogy a tőkés vállalatok milyen módon vegyik figyelembe döntéseiknél a gyártmányok most vázolt termelési és értékesítési kapcsolatait. Az általános döntési elvek (pl.: az erőforrások időben egyenletes terhelésének biztosítása, a termelés folyamatosan nyereséges voltára törekvés, stb.) ismertek a magyar szakirodalomban is, kifejti őket pl. Horváth L. /10/ könyve. Továbbá a részletek tekintetében a tőkés cégeknek kellő konkrétsággal nem tárgyalható, pragmatikus, csak "fejben" rendelkezésre álló és gyakran bizalmasan kezelt módszerei vannak.

Elemoznünk kell viszont azokat a tőkés koncepciókat, amelyek a gyártmányösszetétel kialakításának konkrét munkáival kapcsolatosak. Mindenekelőtt két egymással ellentétes irányú beavatkozási módot különböztethetünk meg (az egyes gyártmányok életét befolyásoló fent tárgyalt akciókon túlmenően); azt, hogy csökkentjük, illetve, hogy növeljük a vállalat által előállított gyártmányfélések számát. Az előbbi irányt -- köztudottan -- specializációnak, az utóbbit diverzifikációnak nevezzük.

A specializációs törekvések indoka általában az, hogy a felszabaduló erőforrások koncentrált felhasználásától hozam-növekedés várható. Ezért a specializáció növelését gyakorta szorgalmazza a magyar gazdaságvezetés is. Itt is figyelemre-méltóak azonban egyes tőkés tapasztalatok. A tőkés gazdaságban egyidejűleg törekszenek ugyanis a specializált termelés kialakítására és az értékesítés széles választékának biztosítására. A szóban forgó célkitűzés elérését például azzal te-

szik lehetővé, hogy a specializációval egyidejűleg széleskörű munkamegosztást alakítsanak ki a gyártmányok előállításán belül, azaz szabványosítsanak az alkatrészek, részegységek, alkotóelemek szintjén, kialakítják az "építőszekrény elemekből" összeállítható gyártmányok családjait, majd megszervezik a szabványos elemek specializált tömegtermelését és a széleskörű termelési együttműködést.

Iparvállalataink -- esettanulmányaink szerint -- általában oly módon kísérik meg a specializált termelés bevezetését, hogy sorozatgyártó üzemet terveznek egy-egy adott termék valamennyi gyártási fázisa számára. E törekvések az elmúlt években többször megfelelő megoldást is adtak a termékszerkezeti nehézségekre; így ért el sikereket például az Ikarus az autóbuszgyártásban. Problémát okoz azonban, hogy a kutatásunk során vizsgált vállalatoknak csaknem 1/3-a hasonló struktúra-átalakításra készített terveket, de e tervek beruházási és létszámgigénye túlzottan nagy volt. Iparvezetésünk ezért hangsúlyozottan kívánja hasznosítani az alkatrész és részegység specializáció módszereit. A sikeres kísérletek közül közismert a Zsiguli-kooperáció. Ezidáig azonban messze nem használtuk ki valamennyi lehetőségünket. Az azonos rendeltetésű alkatrészek tömegét gyártjuk például dekoncentráltan a sok önálló gyártmányfejlesztés, a kereskedelmi beszerzés nehézségei miatt. Csaknem minden (gép-) gyárunk gyárt szabványos méretű csavarokat. A Magyar Optikai Művek szabványirodájának egy vizsgálata szerint 1974-ben "saját rajkszámú" volt a gyár számítástechnikai műszereibe épített alkatrészek 91%-a. De nem kielégítő a szakosodás és kooperáció a nagyobb részegységek termelésében sem. Ha például a gépiari termékek egy statisztikai csoportját, az "általános gépek" termékcsoporthoz kettébontjuk -- a nomenklatura által adott lehetőségek mértékéig -- aszerint, hogy a termékek végtermékeknek, vagy továbbfelhasználásra szánt termékeknek tekinthetők, nemzetközi adatösszehasonlítással mutathatjuk ki az országok közötti munkamegosztás elhanyagolását iparunkban.

A továbbfelhasználásra kerülő termékek aránya
az általános gépek gépipari termékcsoportban
(általános gépek: 100,0)

Ország	A továbbfelhasználásra kerülő termékek			
	termelésének	kivitelének	behozatalának	belföldi fel-
	aránya az általános gépek között %/használásának			
Svédország	51,3	44,7	51,5	53,7
Egyesült Királyság	48,7	58,1	53,6	44,6
Norvégia	48,2	34,6	55,9	53,6
Belgium	47,2	55,4	47,0	44,1
Ausztria	42,8	49,1	35,8	36,9
<u>Magyarország</u>	42,4	19,4	13,1	37,7
Olaszország	40,0	43,7	58,4	42,3
NSZK	39,9	39,1	52,8	41,9
Dánia	39,2	45,0	49,7	41,7
Franciaország	22,3	49,0	49,0	22,2

Forrás: A gépipar termékszerkezetének nemzetközi összehasonlítása, KSH Statisztikai Időszaki Közlemények, 1970.

A specializáció fokozásának a fentiekől eltérő további módjaira mutat rá a fogalom tágabb értelmezése. A tőkés vállalatok ugyanis nemcsak egy-egy termék, vagy termékcsoport előállítására szakosodnak, olykor az egy-egy piacra, vagy valamely különleges helyzetre specializált termelést tekintik célszerűnek. Amint az előzőkben már említett fotóipari példa is utal rá, sikeres lehet pl. a fotótermékek piacára specializált termelés stb. is.

A vázolt eredmények és lehetőségek ellenére nem állíthatjuk, hogy a specializáció fokozása mikrostrukturánk minden fontos problémáját megoldhatja. E tekintetben igen elgondolkodtatónak tűnik, hogy a belga iparvezetés úgy tartja: a specializációs termék-politika csak akkor biztosíthat igazi sikert az iparnak, ha a specia-

lizált vállalat "vezető pozíciót" tud kivívni piacán. Tudniillik úgy ítélik meg, hogy csak a vezető pozíció biztosíthat számukra kedvező nemzetközi cserearányokat, Vállalataiknak a nemzetközi és hazai piacokon meg kell küzdeniük például a megfelelő nyersanyagforrásokkal, vagy olcsó munkaerővel rendelkező államok cégeivel, s a versenyben csak úgy állhatnak helyt, ha a piac elismeri különleges mesterségbeli tudásukat és gyártmányaik magas minőségét. E gondolat, e nagy feladat megjelenése bizonyára a magyar iparvállalatok számára is érvényes.

A termékösszetétel alakításának másodikként említett módszeréről, a diverzifikációról sok vita folyt már tudományos életünkben. A módszer koncepciója a legnagyobb amerikai vállalatok vezetésében végrehajtott innovációként született az 1920-as években. A General Electric, a Westinghouse, a General Motors nem találta elegendőnek a hagyományos termékeik piacán meglévő lehetőségeket, és céltudatosan kezdték keresni további növekedésük módjait. Elképzelésüket -- a diverzifikációs politika lényegét -- a növekedési célkitűzések alábbi felosztása világítja meg:

A növekedési típusok összefüggése a termék-, illetve
piac-politikával

A piac-politika	<u>A növekedés típusa, ha a termék-politika</u>	
	csak a hagyományos termékekre tér ki	új termékekkel is számol
- a hagyományos piaccal számol	a piaci részarány fokozása	termék-fejlesztés
- új piacok megszerzését is tervezi	a piac kiterjesztése	diverzifikáció

Forrás: P. de Woot, /5/

A tőkés országokban az 50-es évektől terjedt el szélesebb körben a diverzifikáció. Napjainkban a tőkés vállalatok a vállalati méretektől függően ér-

tékelik a diverzifikáció lehetőségeit. Kis vállalatoknak nem ajánlják ezt a célkitűzést. Csak a legnagyobbak esetében remélnék sikert a termékek közti összefüggés nélkül "mindent" gyártani kívánó politikától (az ún. conglomerate-típusú vállalatától). A kisebb -- de még mindig igen nagy! -- vállalatoknál a horizontális, vagy vertikális diverzifikáció politikájától várnak eredményt, akkor adják a legnagyobb sikeresélyt, ha a cégek vagy bizonyos összefüggő termékcsaládokra, vagy gyártási "láncokra" (pl. vasércbányászat - acélgyártás - gépkocsitermelés) terjesztik ki termelésüket. Ezt az utat követi azonban a "közepes" vállalatok mellett számos igen nagy cég is, így a negyedmillió féle terméket előállító General Electric.

Számunkra egyébként a diverzifikáció vezetési módszerei tekinthetőek a leginkább figyelemre méltóaknak. Az első sikeresen diverzifikáló cégeknek ugyanis olyan vezetői voltak, mint A. Sloan a General Motors-nál, P. du Pont a du Pont-nál, V. Teagle a Standard Oil of New Jersey-nél stb., akik új vezetési elvet honosítottak meg az iparban, az ún. decentralizációt. Felismerték ugyanis, hogy nagyszámu -- sokezer, olykor sok tizezer -- terméktípus fejlesztését, termelését és értékesítését nem tudja egy személy sikerrel irányítani. Ezért igen nagy önállóságot adtak a termék-politika terén az egyes termékekért, vagy termékcsoportokért felelős úgynevezett termék-managereknek. A kísérlet fényesen bevált, az új módszer fontos tényezőjévé vált az említett vállalatok sikereinek. A koncepció alkalmazhatónak tűnik iparunkban is. Termékválasztékunk inkább széles, mint szűk, számos vállalatunk állít elő igen sokféle terméket. Az ebből fakadó problémák megoldására például a Taurus Gumiipari Vállalatnál már ma is dolgoznak termék-"managerek". Hatáskörük szűkebb ugyan, mint a tőkés cégek hasonló beosztású vezetőinek hatásköre (nem az övék a döntő szó pl. az ár-kérdésekben). Mindazonáltal igen előnyösnek bizonyult, hogy a vállalatnál "gazdára" leltek a gyártmányok.

A vállalati termék-politikáról elmondottak után -- befejezésként -- röviden szólni szeretnénk a különböző vállalatok gyártmányösszetétele közötti összefüggésekről is. A több vállalat termék-politikájával kapcsolatos koordinációs igény részben "mikroszintű" problémákhoz kapcsolódik, például azt teszi szükségessé, hogy legyen hozzátétőleges összhang az egymás termékeit felhasználó gyártási ágak

termelési színvonalában, vagy az egymás keresletét növelő, illetve egymással versenyző termékek előállításí arányai között. Ezeknél az igényeknél gyakran tñnik fontosabbnak azonban a "makroszintű" arányok egyensulya, elsősorban az, hogy a termékösszetétel változásai (hosszu távon) segítsék elő a korszerű, jövővel rendelkező gyártási ágak fejlődését és az elavuló termelés visszaszorítását.

Köztudott, hogy a vállalatok kisebb-nagyobb csoportjait érintő fejlesztő munka összehangolására napjainkban már a legtöbb tőkés gazdaság is törekszik. A nyugat-európai tőkés államok többsége megkísérel szelektív struktúra-politikát kialakítani. Az egyes ágazatokon belüli összhangot az un. szektorális fejlesztési programokkal próbálják biztosítani. Nincs módunk rá, hogy cikkünk korlátozott kereteiben érdemben foglalkozzunk e módszerekkel (ez volt például a "Szektorális elemzések, szektorális politika" című Budapesten tartott konferencia tárgya, amelynek főbb anyagai a /18/ publikációban megtalálhatók). Csupán azt jegyezzük meg: figyelemreméltó, hogy a tőkés gyakorlat e téren elsősorban a hosszabbtávu fejlődési folyamatok befolyásolásának tulajdonít jelentőséget. Nyilvánvaló ugyanis, hogy gazdaságunk sajátosságai lényegesen nagyobb lehetőségeket biztosítanak iparunk központi irányításának, mint amelyekkel a tőkés államok számolhatnak. Fontos azonban, hogy e lehetőségeinket a rövidtávu feladatok miatt ne veszítsük szem elől.

IRODALOM

1. Ansoff, H.J.: Corporate Strategy. New-York, McGraw Hill, 1965.
2. Booz-Allen-Hamilton: Management Research Report. Management of New Products. Chichago, 1956. Idézi S.C. Johnson. Harvard Business Review 1957. 35. köt. 3.sz.
3. Chandler, A.D.: Strategy and Structure. Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge, MIT Press, 1961.
4. Cox, W.B.: Product Life Cycles as Marketing Models. Journal of Business, 1967. okt.
5. de Woot, P.: La fonction d'entreprise. Formes nouvelles et progres économique. Louvain-Paris, Nauweberets, 1969.
6. Drucker, P.F.: The practice of Management. New York, Harper and Row 1967.
7. Faluvégi L.: Gazdasági fejlettség, gazdasági szerkezet, a külgazdaság új jelenségei. Gazdaság, 1975. szept.
8. Gatovszkij, L. M. - Hejnmann, Sz. A. /szerk. / A szocialista gazdaság növekedésének prognosztizálási módszerei. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1973.
9. Heyvaert, H.: Stratégie et innovation dans l'entreprise. Leuven, CIACO, 1973.
10. Horváth L.: A vállalat távlati terve. Időhorizont, ciklusok, stratégia. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.

11. Kotler, P.: Marketing Management. Englewood Cliffs, N.J.,
Prentice - Hall, 1967.

12. Lawrence, P.R. - Adapter les structures de l'entreprise. Paris, Les
Lorsch, J.W.: éditions d'organisation, 1973.

13. Levitt, T.: Explain the Product Life Cycle. Harward Business
Review, 1965. márc. ápr.

14. Martou, F.: Stratégie et l'équilibre des ressources humaines,
Leuven, UCL, 1973.

15. Papanek G. - A bizonytalanság, a kockázat értékelése fejlesztések
Botos B.: tervezésénél. Szigma, 1974. 1.sz.

16. Papanek G.: A termékszerkezet fejlesztésének lehetőségei, és prob-
lémái iparunkban. Ipargazdasági Szemle, 1975. 4. sz.

17. Papanek G.: Az ipari termékszerkezet javításának időszerű felada-
tai. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Sajtó
alatt.

18. Szektorális elemzések és szektorális politika. Ipargazdasági Szemle, 1974. 2.sz.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

A TECHNOLOGIA ÁTVÉTELÉNEK PROBLÉMÁI^{x/}

A technológia átvételének problémáiról elég sokat ír a szakirodalom. A technológia átvétele azonban más-más gondokkal jár a különböző országokban. A fejlett nyugat-európai és észak-amerikai országokban a technológia átadásának útja, módja, valamint az ehhez tartozó jogi szabályozás már kialakultnak tekinthető, hosszú multat tekint vissza. A szocialista országok egymás közötti és a kapitalista országokkal való kapcsolatai különösen az utóbbi évtizedben élénkültek meg, de még mindig akad számos rendezetlen probléma. A fejlődő országok is egyre jobban törekszenek arra, hogy gazdasági fejlődésük meggyorsítása érdekében jobban támaszkodjanak az új technikai eredmények átvételére.

E témakörrel foglalkozott az Ázsiai Termelékenységi Központok 18. ülészakán S. Masaru japán professzor, aki előadásában az ázsiai országok eddigi tapasztalatait és problémáit elemezte. Hangsúlyozta, hogy a technológia nemzetközi átvétele egyre fontosabb a fejlődő ázsiai országok számára, jórészt ettől várják gazdasági növekedésük meggyorsítását. Az átvétel azonban számos nehézségbe ütközik, ugyanis eltérő az egyes országok gazdasági struktúrája.

Ismert tény, hogy a fejlettségi különbségek egyre inkább a kutatás és a fejlesztés egyenlőtlen színvonalára vezethetők vissza. Ebből arra lehet következtetni, hogy a tudományos eredmények fokozott átadása döntő lehet az országok közötti műszaki, fejlettségi színvonal-különbségek csökkentésében. A technológia átadása -- mint lehetséges fejlesztési stratégia -- az 1950-60-as években került előtérbe, ekkor ismerte fel több fejlődő ország, hogy ez a speciális "kereskedelem" hatékonyan segítheti gazdasági fejlődésüket.

^{x/}Transfer of technology, (APO News Supplement, 1976. június.) című cikk alapján.

Egy -- az 1960-as évek elején készített -- ENSZ jelentés már rámutatott arra, hogy a fejlett északi és a fejlődő déli országok közötti műszaki különbség növekedésének egyik fő oka az, hogy a tudomány és a technika eredményei nem szolgálták megfelelően a kevésbé fejlett országok problémáinak megoldását. A jelentés azt is hangsúlyozta, hogy ezért a fejlődő országok is felelősek, mivel nem építették ki a technikai és a tudományos eredmények adaptálásához szükséges belső intézményi rendszerüket.

A tudomány és a technika szerepének növekedése napjainkban is tovább folytatódik. Egyre sürgetőbbé válik a nemzetközi együttműködés kiszélesítése és mélyítése. Az együttműködés -- legyen az bármilyen gyümölcsöző is -- azonban önmagában nem elég. Az átvett tudományos és technikai eredmények ugyanis csak akkor alkalmazhatók hatékonyan, ha a fejlődő országok az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket tesznek "fogadóképességük" megteremtésére. Sok esetben az átvett technika azért nem hozza a várt eredményeket, merthiányoznak a gazdaságos alkalmazáshoz szükséges személyi és tárgyi feltételek. Ugyancsak alapvető feltétel az oktatás és fejlesztés infrastruktúrájának megteremtése.

A tudományos és a technikai haladás tehát nemcsak az erre fordított anyagi eszközök nagyságától, hanem ezek felhasználásának hatékonyságától is függ. A fejlődő országok gyakran jobban járnak a fejlett országokból való technika adaptálásával, mint a saját fejlesztéssel. Ennek azonban makro- és mikro-szinten is számos előfeltétele van.

a) A makro-szintű feltételek közé a kutatási és fejlesztési politika kidolgozása, a -- felhasználással és az alkalmazással foglalkozó -- kutató és fejlesztő intézetek rendszerének és szervezetének megteremtése, valamint az adaptálás ösztönzőinek kialakítása tartozik. A makro-szintű feltételek közé sorolható még az országon belüli kutatási és fejlesztési politika koordinálása és megfelelő információrendszer kiépítése a technológia átadási mechanizmusának modernizálása érdekében.

b) Az un. mikro-szintű feltételek közé a kutatással és fejlesztéssel foglalkozók és az eredmények felhasználói közötti kapcsolat megszervezése, intézményesítése

tartozik. E feladat elsősorban a kutató-fejlesztő, valamint a technológiát átvevő központok, információs irodák és a gazdasági szervezetek közötti hatékony együttműködés biztosítását jelenti.

A fejlődő országokban alapvető kérdés, hogy valóban hasznos-e számukra az átvétel? A reális válasz érdekében részletes elemzésekre volna szükség, amelyek elsősorban azt vizsgálnák, hogy milyen fajta technológiát, honnan, milyen csatornából érdemes átvenni, ezek hogyan adaptálhatók, terjeszthetők el az adott országban. (Külön probléma hogyan lehet mérni az átvétel hatékonyságát.)

A fejlett technika átvételének egyik legnagyobb problémája az, hogy nehezen tudják befogadni az átvett technikát. Ehhez elsősorban a személyi feltételek hiányoznak, annak ellenére, hogy a fejlődő országok nagy erőfeszítéseket tesznek a szakképzés fejlesztésére, a megfelelő képzettségű munkaerő biztosítására. A modern nehéziparban és vegyiparban a magasan és közepesen kvalifikált műszaki szakemberek iránti igény azonban olyan magas, hogy az iskolákból kikerülő összes ilyen képzettségű szakembert felszívja, tehát nem marad más ágazatok számára. Számukat csökkenti az is, hogy sokan elvándorolnak hazájukból a fejlettebb országokba. Ráadásul nemcsak mérnökök szükségesek az új technika adaptálásához, a hiány más foglalkozásoknál, pl. a szakképzett vezetőknél is jelentkezik.

Másik lényeges probléma, hogy a fejlődő országokban a technológia átvételének módja nem összehangolt, és számos különböző érdek (pl. a különböző etnikai csoportok, a helyi és központi szervek ellentéteinek) eredője. Ugyanakkor a különböző iparágak is gyakran egymástól függetlenül cselekszenek. Kevés az információ a nagy és kisvállalatok között, és nincs sok lehetőség arra, hogy az átvett új technológiát átvigyék egyik iparágból, vagy üzemből a másikba. A szocialista országokban is voltak hasonló problémák, sokszor egy-egy licencet több ország is megvásárolt, vagy több vállalat folytatott tárgyalásokat, majd vett meg hasonló rendeltetési szabadalmat, licencet különböző vállalatoktól. Többnyire ezek műszaki paraméterei sem igen különböztek egymástól.

A fejlődő országok további nehézsége, hogy bizonyos területeken a belső kereslet nagysága nem teszi lehetővé a fejlett, igen nagy ráfordításokat igénylő technika alkalmazását. A technológia átvétele megfelelő stabil fogyasztói bázis nélkül több-

nyire nem kifizetődő. Ezért nem gazdaságos pl. néhány országban a nehézipar kiépítése, ennek ellenére presztizsből gyakran mégis sor kerül erre. További probléma, hogy ellentmondás van a munkaerő megtakarító fejlett technika és a fejlett országok munkaerő bősége között. Sok fejlődő ország külföldi tőkével próbálja megoldani problémáit, és ha ez gépekben, berendezésekben testesül is meg, önmagában nem jelent nagyobb előrelépést, hanem hat ki más iparágak, vállalatok fejlődésére.

A fejlődő országok amiatt is hátrányos helyzetben vannak, hogy többnyire szűköss anyagi erőforrásaikhoz képest az új technika átvételének költsége igen nagy. Néhány ország -- például Mexikó és Chile -- jogi szálalyozással próbál javítani a szerződések feltételein. Az ipari technológia átadásának azonban még ma is a közvetlen külföldi beruházás a legfontosabb csatornája. Az eddig átvett szabadalmak, komplett üzemek, többnyire együttjártak a vezetői tapasztalatok átvételével és az üzemet is külföldiek vezették.

Új tendencia, hogy egyes fejlődő országok -- különösen ahol már némi saját tőkével is rendelkeznek -- félve a külföldi vállalatok gazdasági hatalmának növekedésétől, csak a technológiát veszik meg. Ez azonban az exportáló országok érdekeibe ütközik, ugyanis számukra lényeges az ipari szabadalmi törvények általános elismertetése, a szabadalmi védelem biztosítása a modern nagyipari technológiával gyártott termékeikre.

Sok fejlődő ország csak a modern nagyipar közvetlen termelő üzemeinek átvételét szorgalmazza, elfeledkezve arról, hogy ezek eredményes működéséhez kisegítő üzemek is szükségesek. A fejlődő országok azonban többnyire huzódoznak az ilyen "háttér" üzemek átvételétől, s nem veszik figyelembe, hogy ezek általában relative több embert tudnak foglalkoztatni és technológiájuk is könnyebben átvehető. Igaz, hogy a fejlett országok kisebb vállalatai sem szívesen vállalják ennek rizikóját. Az ilyen átvételek azonban rendkívül fontosak lennének, hatékonyan segíthetnék a fejlődő országokban a helyi ipar gyorsabb fejlesztését.

A tudomány és technika eredményeinek átadásában a nemzetközi műszaki együttműködés is rendkívül fontos szerepet játszik. Ennek egyik legnagyobb akadálya, hogy a fejlett országok kevés szakembere vállal ilyen feladatot, ugyanakkor a foga-

dő országokban is vannak problémák, pl. sokszor erős az ellenérzés a külföldi szakemberekkel szemben. Többnyire hiányoznak a technológia átvételéhez szükséges speciális intézmények, szervezetek is. Olyan információs központok felállítására lenne szükség, amelyek a kölcsönös kapcsolatok ápolásával, a technika átvételével kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznának. Ehhez azonban jelentősen javítani kellene a kommunikációs rendszert is. Ez szintén elég nagy anyagi erőfeszítéseket igényel a fejlődő országoktól. A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a tudományos és műszaki ismeretekről az információáramlás még a fejlett tőkés országok között sem megfelelő. Hasonló jellegű nehézségek vannak a szocialista országokban is, ahol többet kellene tenni a külkereskedelmi vállalatok és az iparvállalatok közötti együttműködés javításáért.

További gond, hogy hiányoznak azok az ügynökségek, amelyek segíthetnék a technológia átadását, egyrészt a tudományos információk továbbításában, másrészt a technika átadásának lebonyolításában. A fejlődő országokban pillanatnyilag a kutatóintézetek, egyetemek töltik be ezt a funkciót. Nem nyugtathat meg senkit az, hogy a fejlett országokban is csak részben sikerült ezt a problémát megoldani. A fejlődő országokban rendkívül kevés az ilyen szervezet és működésük sem kielégítő. A külföldi tanácsadó vállalatok száma ugyan meglehetősen nagy, de az ezekben rejlő lehetőségeket sem használják ki, mert többnyire csak egy vállalat érdekeit képviselik. A technika átadásának meggyorsítását talán jobban szolgálná ha speciális témakörökkel, technológiákkal foglalkozó, koncentrált irodákat létesítenének. Ennek természetesen előfeltétele, hogy legyenek megfelelően képzett szakemberek és rendelkezésre álljanak a megfelelő pénzügyi eszközök.

A technika átadásával kapcsolatos nemzetközi jogszabályok sem tulságosan kedvezőek a fejlődő országok számára. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a tudományos műszaki ismeretek áramlása jórészt csak a fejlett országok között folyik. Előrelépést jelent, hogy az ENSZ 1974. évi közgyűlése elfogadta azt a deklarációt, amely szerint új nemzetközi rendszert kell kialakítani a technikai eredmények átadásának javítására. 1975-ben az UNCTAD erre vonatkozó új szerződési kódexet fogalmazott meg. Alapelve, hogy a fejlődő országok műszaki színvonalának növelését célzó technika átadását az egyenlőség és a méltányosság elve alapján kell megvalósí-

tani. Kimondták, hogy a tárgyalásoknál és a szerződéskötéseknél egyaránt szakmai támogatást kell nyújtani a fejlődő országok számára. Az UNCTAD a multinacionális társaságokkal szemben is szigorubb intézkedéseket fogalmazott meg, mivel ezek közvetlen beruházásai gyakran kihasználták a fejlődő országok gazdasági gyengeségét. Ugyanakkor hangsúlyozták a szigorú nemzetközi szabadalmi rendszer jelentőségét.

Mausecz Zsuzsa

A NYUGAT-EURÓPAI IPAR SZERKEZETVÁLTOZÁSA

Nyugat-Európa gazdasági szakembereit egyre inkább foglalkoztatják a gazdasági szerkezet kérdései. A Közös Piac támogatásával működő College of Europe (amelynek fő feladata a gazdasági integráció elméletével és gyakorlatával foglalkozó diplomások un. postgraduális képzése) ez évi konferenciájának témáját is a strukturális változások képezték. A mintegy félszáz kutató, egyetemi tanár, minisztériumi vezető részvételével megtartott konferencián elsősorban a gazdasági válság strukturális összetevőit elemezték.

A tőkés Európa második világháború utáni legsúlyosabb válságának okait vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy ezek sem az olajárak emelkedésével, sem pedig a klasszikus ciklikussággal nem magyarázhatók, hanem csak strukturális problémákkal hozhatók összefüggésbe. Amennyiben a válság strukturális természeti volt, nyilvánvaló, hogy a belőle kivezető út is a strukturális átalakuláson át halad. Kétségtelen, hogy e szerkezeti módosulások a nyugat-európai gazdaság egészében, és valamennyi fő szektorában megfigyelhetők, döntően azonban az iparszerkezet változásaiban kell, hogy tükröződjenek.

A feldolgozóiparnak a társadalmi termék előállításához való hozzájárulása általában véve csökkenni fog, de Anglia esetében e részarány emelkedése valószínűsíthető. Ez meglepőnek tűnhet első látásra, hiszen Angliát sokan már hosszabb ideje - éppen a mezőgazdaság és a feldolgozó ipar viszonylag alacsony és a szolgáltatások magas hányada miatt - a "posztindusztriális társadalom" egyik példájának tartották. A jelenlegi helyzetben azonban úgy tűnik, hogy a gazdasági növekedés kívánatos felgyorsítása csak a feldolgozó ipar szerepének növelésével biztosítható.

A feldolgozó iparon belüli változások elemzése során a legfeltűnőbb véleményt egyik oldalon a nyugatnémet, a másikon a francia álláspont képviselte. A nyugat-európai iparszerkezeti átalakulásban a legkülönbözőbb statisztikai és kutatási eredmények alapján élenjáró NSZK egyes kutatói úgy vélték (DIW, Nyugat-Berlin), hogy a szerkezeti átalakulás folyamata a jövőben lelassul. A DIW által készített 56 szektoros ökonometria modell ilyen tendenciát igazol, de emellett szól a társadalmi

termék növekedésének lassulása, valamint a magasszintű munkanélküliség, amelyet a strukturális átalakulás során képződő pótlólagos (strukturális) munkaerő-felesleg tovább emelne.

Az NSZK-ban sem osztott fenti véleménynel szemben a szerkezetátalakulás vonatkozásában hasonló problémákkal szembenéző holland és belga, valamint az ilyen szituációkkal fejlettségi szintje miatt még csak ismerkedő francia gazdaság képviselői úgy vélekedtek, hogy a tőkés világ gazdaság válsága kifejezetten elősegíti a szerkezetváltozási folyamatot, és a munkaerőpiac jelenlegi helyzete is ilyen irányba hat, mégha konzerválja és strukturálissá is alakítja a meglévő munkanélküliséget. A nyugat-európai gazdaságpolitika homlokterébe - éppen az általában legérzékenyebbnek tekintett munkanélküliség általánossá válása idején - az a meggondolás került, hogy a mély válságok megismétlődése ellen nem a munkaerő-problémák állami támogatással és néhány iparág mesterséges fenntartásával vagy kibővítésével való megoldása, hanem csak az iparszerkezet hatékonysági kritériumok szerinti módosítása nyújthat kielégítő garanciát, még akkor is, ha e folyamat végrehajtásának ára a magas szinten állandósuló munkanélküliség lesz.

A nyugat-európai országok gazdaságpolitikája jelenleg azokat a lehetőségeket igyekszik feltárni, amelyek az iparszerkezet szükségessé vált változásait az adott struktúra viszonylag legkisebb megrázkódtatása mellett biztosítják. Az ágazatonkénti komparatív előnyök és a változtatások végrehajtásához legalkalmasabb institutionális szervezet a konferencia egyik központi kérdése volt.

Franciaország a viszonylag munkaerő-intenzív ágazatokban és a közbenső javak gyártásában remél előnyöket a nemzetközi munkamegosztásban, és elsősorban a közepes vagy a közepesnél valamivel fejlettebb technikára összpontosít. Ehhez a legalkalmasabb vállalati keretnek a középállalatokat véli, és ezek pénzügyi és technikai erejének fokozását ösztönzi.

Belgium mindenekelőtt a kohászati, fémfeldolgozó és féltermékgyártó, klasszikusnak számító (a gyarmati munkamegosztás keretében kialakult) iparágait igyekszik leépíteni, miután a nemzetközi versenyben e területeken egyre kevésbé tudja kimutatni komparatív előnyeit. Ez az ország esetében nemcsak gazdasági, hanem regionális problémákat is felvet, mivel az ipar hagyományosan eltérő szerkezeti

a vallón és a flamand területen. A regionális politikaként is megjelenő strukturális átalakítás ismételten a hatékony közép vállalatot, a multinacionális társaságokhoz fokozottan kapcsolódó, bedolgozó, összeszerelő vagy alkatrésztermelő üzemet állítja középpontba.

Hollandiában az iparszerkezet változását a környezetvédelmi és az energiatakarékossági megfontolások szemszögéből elemzik. Ez egyrészt következik a speciális földrajzi helyzetből (nyugat-európai folyók szennyezetten lépnek Hollandiába), másrészt azonban nem magyarázható közvetlenül, hiszen Hollandia jelenleg Nyugat-Európa energiahordozókban viszonylag legjobban ellátott országa. Itt a munkanélküliség elleni harc központi szerepe a meghatározó: holland vélemény szerint a kevésbé tőke- és energiaigényes beruházások jobb lehetőséget kínálnak a munkanélküliség csökkentésére, még ha lemondást is jelentenek a maximális növekedésről.

Többen hangsúlyozták, hogy a nyugat-európai ipar szerkezetének átalakulása - ezuttal elsősorban a világgazdaság története során - nem kizárólag a nemzetgazdaságon belüli problémákkal, vagy a fejlett tőkés világgazdaság sajátos kérdéseivel függ össze. A helyzet újszerűsége abban áll, hogy nem hagyhatók figyelmen kívül a fejlődő országok egy részének iparosításából adódó külkereskedelmi hatások. A jövőben minden iparszerkezeti igazodás szorosan kapcsolódik az importszerkezet változásához, és a strukturális illeszkedés jövőjét nem lehet kizárólag a belső adottságok alapján meghatározni (ahogy ezt, különben is helytelen közelítéssel, a nyugat-berlini DIW felmérése igyekezett felvázolni).

Ebben a helyzetben konkrét törekvések figyelhetők meg a nyugat-európai iparszerkezetet érő azon hatások elemzésére, amelyek a fejlődő országok iparosodása következtében a következő 5-10 évben valószínűleg érezhetőkké válnak. A nyolcvanas évek elejére számítani lehet az OPEC-országok iparosításának első eredményeire. Ma az OPEC-országok, de más fejlődő ország iparosítási folyamata is alapvetően kedvező a nyugat-európai iparfejlődés szempontjából, hiszen a beruházási javak iránti kereslet jelentős részét ez az ipar elégíti ki. Középtávon azonban várható, hogy az újonnan létesített gyárakban feldolgozott nyersanyagok a nyugat-európai féltermékgyártó szektorokat fogják egyre komolyabb nehézségek elé állítani (kohászat, vegyi anyagok), és kényszerítenek a termelés csökkentésére vagy feladására. A nem

OPEC-országokból ugyanakkor a munkaintenzív, a fejlettebb iparral rendelkező és már régóta iparcikkexportálóként szereplő államokból (távol-keleti országok, Dél-Európa, egyes latin-amerikai országok) pedig növekvő mértékben a munkaigényes-séget technikai igényességgel párosító termékek kivitele jut fokozottabb szerephez. Ez korlátozhatja a nyugat-európai ipar fejlődését olyan ágazatokban, mint a textil-, ruházati, bőr-, cipő-, fa-, üveg-, elektrotechnikai vagy optikai ipar, de a legfejlettebb ágazatok egyes gyártmányait is érintheti.

A világméretű ipari munkamegosztás során azonban számos igen komoly probléma vetődik fel. Közöttük talán a leglényegesebb, és természeténél fogva is újszerű, hogy a nemzetközi ipari munkamegosztás eddigi modellje az egyes iparágakon belüli szakosodásra vonatkozott, ahogy a specializáció a fejlett tőkés országok azonos iparágai között végbement. A múltban ez a modell lehetőséget nyújtott arra, hogy a termelés az adott iparágban - megváltozott profilban ugyan, de - folytatódjék. A jelenlegi új helyzet azonban erre kevesebb lehetőséget nyújt. Itt alapvetően egyes iparágak közötti munkamegosztás körvonalai rajzolódnak ki, és a strukturális problémákkal szembe kerülő könnyűipari ágazatok, valamint a 80-as évek elejére a féltermékgyártó szektorok számára az igazodás szakosodás útján nehezen képzelhető el. A strukturális átalakulás az iparágon belüli termelés megszüntetését, leadását, kitelepítését indokolja, ami kétségtelenül jóval súlyosabb ellentmondásokat vet fel, mint a fejlett tőkés világ gazdaságban az elmúlt két évtizedben is megfigyelhető, iparágon belüli specializálódásban kifejeződő illeszkedés folyamata.

Tény, hogy az új típusú ipari munkamegosztás egész sor foglalkoztatási problémát is magával hoz. Többen hivatkoznak arra, hogy a fejlődő országok megnövekedett iparcikk-exportja számos tőkés országban munkahelyeket veszélyeztet. Valójában azonban a számítások azt igazolják, hogy a még mindig csekély fejlődő import-hányaduk (adott iparcikkcsoportok adott országon belüli termelésében, importjában vagy kínálatában) a megfelelő iparág munkahelyeinek legfeljebb 2-5 %-át érinti. A megváltozott helyzetben általában egyik ország sem tartja célszerűnek a tőkés rend fenntartása és világméretű pozícióinak stabilizálása vagy kiterjesztése szempontjából döntő, hatékonysági kritériumokra épülő iparszerkezet-változási folyamat felfé-kezését a foglalkoztatottsági nehézségek iparpolitikával való orvoslása mellett. Az utóbiákból fakadó feszültségekkel ugyan tisztában vannak, enyhítésüket azonban nem az iparpolitika, hanem a szociális és regionális politika feladatául tűzik ki.

AZ IPARGAZDASÁGTAN OKTATÁSA

A legutóbbi időben akadémiai testületek két alkalommal is foglalkoztak az ipargazdaságtan oktatásával. Az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának egyik albizottsága azt vizsgálta, hogy hogyan folyik az ipargazdaságtani ismeretek oktatása a műszaki egyetemeken, a szervezéstan oktatásának megerősítése után előállott helyzetben. Az MTA Ipargazdasági Bizottsága a tudományterületéről készített helyzetelemzés kapcsán tekintette át az ipar- és a vállalati gazdaságtan egyetemi oktatását. Mindkét vizsgálat azt állapította meg, hogy míg a vállalati vezetés, tervezés, szervezés és gazdaságtan oktatása terén sok értékes kezdeményezés született, s ezek megvitatása és szintetizálása volna kívánatos, az ipargazdaságtani ismeretek oktatása, akárcsak az ilyen irányú kutatások, a legtöbb egyetemen illetőleg karon meglehetősen háttérbe szorultak. Felhiva erre az érintett egyetemek rektorainak figyelmét, az MTA Ipargazdasági Bizottságának helyzetelemzése azt is rögzítette, hogy e kérdés "megnyugtató rendezése szükségessé teszi mielőbbi alaposabb megvizsgálását és megvitatását".

Az ipargazdaságtani ismeretek oktatásának fejlesztéséhez bizonyára hasznos tapasztalatokkal szolgál annak tanulmányozása, hogy hogyan oktatják az ipar- és iparvállalati gazdaságtant a Szovjetunióban. Erről legjobban két újabb, széleskörűen használt egyetemi tankönyv felépítéséből kaphatunk képet. E két könyv "A szocialista ipar gazdaságtana", amely L.I. Ityin professzor szerkesztésében 1974-ben 5. átdolgozott és kiegészített kiadásában jelent meg, és "A szocialista iparvállalat tevékenységének szervezése, tervezése és irányítása" című tankönyv, amely Sz.E. Kamenyicer professzor szerkesztésében 1976-ban jelent meg.

"A szocialista ipar gazdaságtana" c. tankönyv 20 fejezethől áll és a "hagyományos fejezetek" felfrissítése mellett néhány figyelemreméltó új részt is tartalmaz. Első fejezetét, amely a szocialista ipart, mint a népgazdaság vezető ágát mutatja be, közvetlenül "A társadalmi munkaráfordítások gazdasági hatékonysága a szocialista iparban" című fejezet követi. A könyv további részeiben a hatékonyság kérdé-

se vezérfonalként húzódik végig és e fejezet ennek megalapozását szolgálja. A szerzők a szocialista termelés egészét nézve a gazdasági hatékonyság kritériumának a munka társadalmi termelékenységének színvonalát tekintik. Kiemelik, hogy a munka társadalmi termelékenységét egyrészt azáltal növelhetjük, hogy az erőforrásokat a különböző ágazatok között közgazdaságilag megalapozottan osztjuk el, másrészt egy-egy ágazaton belül (és a helyettesíthető termékeket előállító ágazatok között) az erőforrások leggazdaságosabb felhasználását biztosító variánsok szerint termelünk. E két feladat természetesen szorosan összefügg egymással, de a gazdasági hatékonyság mérése megoldásukkal kapcsolatban más-más módszereket kíván. A gazdasági hatékonyság mérésénél felhasználható mutatók közül az első helyre a beruházás-gazdaságosság, az önköltségi és a termelékenységi mutatókat sorolják, de tárgyalják az eszközigényességi, a jövedelmezőségi, és az ágazati kapcsolódó mérlegekből meghatározható teljes ráfordítási mutatókat is.

A könyv 3. fejezete a szocialista ipar ágazati strukturájával foglalkozik, míg a 4. fejezet - "Gazdasági vezetés a szocialista iparban" - ismét egy, az egész tankönyvön végigvonuló problémakört elemez. E fejezet a szocialista termelés gazdasági vezetésének lényegét, objektív alapjait és alapelveit, módszereit, majd a szovjet ipar irányítási strukturáját, az iparirányítás szervezeti kérdéseit és az ipari termelés tervezését tárgyalja.

A további fejezetek az ipar és az iparfejlesztés alapvető kérdéseivel a következő ismert strukturában foglalkoznak: káderek; műszaki haladás; nyersanyagbázis; koncentráció és üzemnagyság; specializáció és kooperáció; kombináció; ipartelepítés; az ipar termelési programja; - beruházásai; - állóalapjai; - forgóalapjai; - anyagi-műszaki ellátása; termelékenység és munkabérek. A jövedelmezőséget, önköltséget és az ipar pénzügyeit tárgyaló fejezet előtt egy külön fejezet foglalkozik az ipari termelés minőségével: az ipari termékek minőségének meghatározásával, jelentőségével; a minőség mérésére felhasználható általános és ágazati mutatókkal; a minőségjavítás gazdasági hatékonyságával; a minőség tervezésével, és a minőségjavítás legfontosabb utjaival.

A korábban "Iparvállalatok tervezése és szervezése" címen oktatott tárgy új elnevezése, "Az iparvállalatok tevékenységének szervezése, tervezése és irányítása"

tükrözi azt a megnövekedett figyelmet, amellyel a szovjet gyakorlat a kutatás és az oktatás, az irányítás és a vezetés kérdései felé fordul. E tárgy - Kamenyicer professzor által szerkesztett-legújabb tankönyve 6 részből (26 fejezetből) áll. Az első rész "A szocialista iparvállalat (egyesülés) jellemzői és struktúrája" már címében is kifejezi azt az újdonságot, hogy a Szovjetunióban a vállalatok mellett, mint irányítási formával, minden esetben az egyesülések problémáival is foglalkoznak. A második rész "Az iparvállalatok (egyesülések) tevékenységének gazdasági vezetése" címet viseli, és 6 fejezetből áll: az irányítás tartalma, alapelvei és módszerei; a gazdasági döntések megalapozása, meghozatala és teljesítésük megszervezése; az automatizált irányítási rendszerek létrehozása; az iparvállalatok (egyesülések) tevékenysége tervezésének tartalma és módszerei; a termelési folyamat elemeinek normázása; az iparvállalatok (egyesülések) tevékenysége gazdasági elemzésének tartalma és módszerei. A korábbi programokhoz képest tehát az irányítás, a vezetés, ezen belül a döntéshozatal és a számítógépek alkalmazásának kérdései kiemelt helyet kaptak.

A könyv 3. része, "A termelés szervezésének és technikájának fejlesztése" szintén 6 fejezetből áll, s ezek közül az első egy újra időszerű kérdésnek szentel megkülönböztetett figyelmet: "A termelés intenzifikálása, ennek utjai és módszerei" címet viseli. A következő fejezetek tárgya a vállalat anyagi-műszaki bázisának fejlesztése, a termelés-szervezés alapelvei és megoldásai, a termelés időbeli tervezése, a kisegítő, kiszolgáló folyamatok szervezése, valamint a termelés technikájának és szervezésének tökéletesítésére irányuló irányítási és tervezési kérdések.

A könyv 3. része "hagyományosabb" jellegű; fejezetei a termelési program összeállításával, a kapacitás és a kapacitáskihasználás kérdéseivel, a termelés operatív tervezésével és irányításával foglalkoznak. Itt is külön fejezet tárgyalja a termékek minőségének tervezésével, biztosításával kapcsolatos kérdéseket. A könyv 5. része a munkaerő és az anyagi források kihasználásával foglalkozik. A munka szervezése, tervezése és normázása, az anyagi erőforrások kihasználásának szervezése és tervezése, valamint a termelés hatékonyságának anyagi ösztönzése mellett - új témaként - külön fejezetet szentelnek a dolgozó kollektíva szociális-kul-

turális fejlesztése szervezése és tervezése kérdéseinek. Végül a könyv 6. része a vállalatok (egyesülések) tevékenységének összefoglaló eredményeivel foglalkozik. Az idesorolt négy fejezet tárgya az önköltség és csökkentésének tervezése, a vállalati jövedelmezőség és növelésének tervezése, a vállalati pénzügyek, pénzgazdálkodás, valamint a vállalati és vállalaton belüli önálló elszámolás.

TUDOMÁNYOS ÉLET

KÖZÉPTÁVU TERVEZÉS IPARVÁLLALATAINKNÁL

1976. október 27 -én a Magyar Közgazdasági Társaság Ipari és Nép-gazdaságtervezési Szakosztálya a Kossuth Klubban vitát rendezett a vállalati középtávu tervek kidolgozásának tapasztalatairól. A bevezető előadást Balassa Ákos, az Országos Tervhivatal főosztályvezető-helyettese tartotta. Korreferensként dr. Tombácz Miklós a KGM főosztályvezetője és dr. Herczog György a "Chinoin" Gyógyszer és Vegyészeti Termékek Gyára RT. főosztályvezetője vett részt.

Vállalatainknál az V. ötéves terv kidolgozása kapcsán másodizben került sor középtávu tervmunkára. A középtávu tervkészítés speciális -- az éves tervezéstől eltérő -- feladatokat ró a vállalatok tervezőgárdájára. Kétségtelen, hogy az V. ötéves tervek kidolgozására irányuló tervező munka alaposabb, körültekintőbb, szervezetesebb volt a megelőző tervidőszakénál, több területen azonban még nem sikerült megtalálni az új típusú feladatok leghatékonyabb megoldási módjait. Balassa Ákos előadása az Országos Tervhivatal e tárgyban készített felmérése és elemzése alapján a vállalati középtávu tervezés terén elért eredményekről, valamint a jövőben megoldásra váró problémákról összefoglaló képet adott.

A tervmunka előkészítésére relative -- az 1971-75-ös terv előkészítési munkálataihoz viszonyítva -- korán került sor. Az irányító szervek már 1973-ban utmutatókat, majd 1974 tavaszán terv-készítési irányelveket bocsátottak a vállalatok rendelkezésére. Az előkészítés hatékonyságának emelését célozták a minisztériumoknál kidolgozott módszertani ajánlások, illetve kötelező jellegű módszertanok is. Ezek igen hasznosnak bizonyultak, de több problematikus elemet is tartalmaztak.

- a tervkészítés módszertanát sok esetben leegyszerűsítve értelmezték, sokszor csupán a táblázatok kitöltésére fordították a fő figyelmet;
- a módszertanokban gyakran nem volt egyértelműen különválasztható, hogy mi az ajánlás és mi a kötelező jellegű előírás;
- azonos jellegű munkát javasoltak a tervelőkészítés minden szakaszában, nem differenciáltak kellően a tervek előkészítésének és későbbi végleges összeállításának fázisai között;

Az előadó az V. ötéves tervek kidolgozását megelőző előkészítő munka elemzéséből levonható következtetések, a jövőre vonatkozó tanulságok közül a következőkre hívta fel a figyelmet:

- Az előkészítés során nagyobb figyelmet kell szentelni a tervezés különböző szakaszaiban felmerülő feladatok eltérő jellegének.
- Célszerű egyértelműen elhatárolni a minisztérium tájékoztatását szolgáló információkat, s a vállalatok tényleges tervét jelentő adatsorokat.
- Körültekintőbben kell meghatározni a központi szervek információ szükségletét. Így elkerülhetővé válik a vállalatokat terhelő, és a későbbiekben esetleg felhasználásra nem kerülő, felesleges és túlzott mennyiségű adatok összeállításával járó munka.
- A középtávú tervezés stratégiai jellegét a módszertani előírásokban a multibeli-nél jobban kell hangsúlyozni.
- A módszertani ajánlásokat minden vállalatnak sajátosságaihoz igazítva kell alkalmazni.

Az előkészítést követő tényleges tervmunka színvonaláról a vállalatonkénti eltérések mellett összességében megállapítható, hogy magasabb volt a korábbinál, a tervezés hatékonysága emelkedett. Ez nem kis mértékben a vállalatoknak nyújtott jobb tájékoztatásnak köszönhető. A nagyobb vállalatok nemcsak betekintést nyertek, hanem részt is vettek a népgazdasági tervezés folyamatában. Ez lehetővé tette, hogy kellő időben tájékozódjanak a rájuk háruló feladatokról. A népgazdasági tervezés menetére vonatkozó információk szervezeten kerültek a vállalatokhoz, sok panasz érkezett viszont a szabályozó változásokat érintő -- vállalati vélemények szerint -- nem kellő időben történt tájékoztatásról. E panaszok megítélésénél nem

hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar népgazdaság 1974-ben alapvetően új feltételek közé került. Az új feltételeket tükröző, azokhoz alkalmazkodó szabályozórendszer így csak 1975-re készülhetett el. A viszonylagos késés tehát objektív okokkal magyarázható.

A tervezés során a legtöbb problémát az árak prognosztizálása okozta. E területen a vállalatok részéről az eddiginél nagyobb aktivitásra lenne szükség. A központi szervek hosszabb távon csupán az áralakulás tendenciáit képesek prognosztizálni; az egyes termékek árainak előrejelzése vállalati feladat. A termelő vállalatok e munka elvégzését a külkereskedelmi cégektől várták, akik viszont kevésbé érdekeltek az árak alakulásának hosszabb távú ismeretében. A termelő és külkereskedelmi vállalatok közti együttműködés hatékonyabb formáit kell kiépíteni.

A termelő, valamint a külkereskedelmi és belkereskedelmi vállalatok munkakapcsolata a tervmunkában jobb volt, mint korábban, de még mindig dominál a számszerűség, a minőségi egyeztetés háttérbe szorul. A hosszabb távra szóló szerződéskötés pedig ritka, mint a fehér holló. A bankok és a termelővállalatok kapcsolata általában pozitíven értékelhető, de egyes területeken úgy tűnt, hogy a bank részéről a hitel elnyeréséért kért biztosítékok túlzott követelményeket állítottak a vállalatok elé. A tanácsokkal kiépített kapcsolatokat mindezideig egyoldalúság jellemezte. A vállalatok elképzeléseikről rendszeresen tájékoztatják az illetékes tanácsokat, a viszonttájékoztatásra azonban többnyire nem kerül sor. A tanácsok gyakran túlzott igényekkel lépnek fel az információ-kérés területén. A minisztériumok és a vállalatok kapcsolatai a tervmunkában általában jók voltak. A tervezés későbbi szakaszaiban az az eljárás, hogy a minisztériumok felbontották a népgazdasági terv számítási anyagát, pozitíven értékelhető, ha tájékoztatást szolgál; sok esetben viszont ennél, a szükségesnél, jelentősen nagyobb szerepet kapott. Az előadó véleménye szerint sok helyen eltulozták a terv végső rögzítése előtti minisztériumi konzultációk -- hihís szóhasználattal: a terv-zsűrítések -- jelentőségét is. E jelenség részben objektív, részben szubjektív okokkal magyarázható. Objektív okként említhető, hogy a vállalatok egy része nem tudott -- esetleg nem mert -- a megváltozott, alapjaiban új feltételekhez önállóan alkalmazkodni. A saját szabályozórendszerünkkel, s a vállalat-vezetéssel szembeni bizalmatlanság pedig mint szub-

jektív tényező járult hozzá a tervkonzultációk szerepének tulhangsúlyozásához. A minisztériumok és vállalatok közti kapcsolatok negatív vonásaként említhető, hogy egyes esetekben megállapíthatatlan, hogy a beadott terv ténylegesen a vállalat programja vagy csak a minisztérium részére készített dokumentáció.

Az előadás befejező része a vállalati tervek népgazdasági színű összesítésének főbb adatait ismertette. Ma már túlhaladott az a nézet, miszerint a vállalati tervszámok összegének a népgazdasági előírányzatot pontosan ki kell adnia. Az optimális tervezés és fejlődés feltétele nem az összecszerű megegyezés, hanem a tendenciák egybeesése. A konkrét tervszámok eltérései egyes területeken kívánatosak is.

A termelés tervezésénél a vállalatok 36-37 %-os, a népgazdasági terv 33-35 %-os növekedéssel számolt. Az eltérés ez esetben a kívánatosnál kisebb mértékűnek tűnik. Az értékesítés területén a vállalatok a népgazdasági tervben előírányzottnál nagyobb mértékű belföldi keresletnövekedésre számítanak. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy ha ezen elvárás nem igazolódik be, akkor tervezett értékesítésüket vállalataink csak exportra is alkalmas termékstruktúrával tudják biztosítani. A nyereséget a vállalatok a népgazdasági előírányzatnál kisebbre tervezték. Ha ez taktikai elképzeléseket szolgál, akkor pozitív, ha viszont a vállalatok tényleges képességeit tükrözi, negatív jelenség. A létszámtervek a lehetségesnél lényegesen nagyobb mérvű létszámnövekedéssel számolnak. A bérfejlesztési tervek óvatosak, kissé alacsonyabbak a népgazdasági szintű előírányzatnál. A vállalati beruházások és hitelek tervszámai jelentősen meghaladják a népgazdasági terv mutatóit. Ugyanakkor vállalataink viszonylag kismértékű készletnövekedést terveztek. Félő azonban, hogy ez nem a jobb készletgazdálkodást bizonyítja, hanem a bankhoz benyújtott hitelkérelmek alátámasztását szolgálja.

Összefoglalójában az előadó megállapította, hogy - ha egyes területeken felfedezhetők is hiányosságok - vállalataink előírányzatai lényegében jók, alkalmasak arra, hogy a vállalati gazdálkodás megfelelő cselekvési programjául szolgáljanak. Hangsúlyozta a tervezés rugalmasságának jelentőségeit ami egyrészt a terv-alternatívák készítésében, másrészt a változó feltételekhez való rugalmas alkalmazkodásban kell hogy kifejeződjön.

Az előadást követő vitában a hozzászólások először a beruházások, a munkaerő és az export árak tervezése területén felmerülő problémákra tértek ki részletesebben. A felszólalók kiemelték a külpiaaci árváltozások gazdaságunkra gyakorolt hatásának jelentőségét. Tekintettel arra, hogy az áralakulás tendenciái a jövőben mind fontosabbá válnak számunkra, a külföldi piaci viszonyok alakulására vonatkozó prognózisok szerepe fokozódik. A hozzászólók is úgy látták, hogy vállalataink többsége az V. ötéves tervidőszakra a lehetségesnél nagyobb mértékű létszámnövekedéssel számolt, s a tervekben előírt irányzott növekedés a rendelkezésre álló munkaerő forrásból nem valósítható meg. A gazdasági fejlődés extenzív szakasza lezárult, a tervezett fejlődési ütemet intenzív módszerekkel -- a termelékenység és hatékonyság növelésével, a tartalékok hasznosításával, a rendelkezésre álló munkaidőalap eddiginél hatékonyabb felhasználásával -- kell biztosítani. A vállalati tapasztalatokról szólva kiemelték, hogy a vállalatok többségénél fokozódott a középtávu tervek komplexitása, átfogóan tartalmazzák a vállalat öt évre szóló cselekvési programját. Erősödött a különböző időhorizontu tervek és az egyes tervfejezetek konzisztenciája. Több felszólaló a tervezés demokratizmusának fokozódásáról számolt be. Vita alakult ki az alternatív tervezés kérdésében. Olyan vélemény is elhangzott, hogy nem teljesen indokolt megkövetelni tervalternatívák készítését a vállalatoktól, mivel több, felsőbb szintű döntés meghozatalára sem változatok közti választás, hanem egyetlen javaslat beterjesztése útján kerül sor. Az előadó a hozzászólásra adott válaszában felhívta a figyelmet arra, hogy az e típusú döntéshozatalt mindig többfázisú előkészítő munka előzi meg, és ennek során valósul meg a felszólaló által hiányolt alternatívák értékelése, és a legmegfelelőbb változat kiválasztása. Ez az oka annak, hogy a végső döntés már csak az így kiválasztott variáció elfogadására irányul. Hangsúlyozta továbbá az alternatív tervezés megítélésénél elengedhetetlenül szükséges alapvető szemléletmód változást. E változások teremthetik meg -- az előadásban és a vita során egyaránt többször említett -- rugalmas tervezés megvalósításának feltételeit.

dr. Szabó Ágnes

NEMZETKÖZI KONFERENCIA A TŐKÉS VÁLLALATI SZERVEZETEK KÉRDÉSEIRŐL

A tőkés ipargazdaságban igen kiterjedt irodalma van a vállalati formák, a monopóliumok és ezzel összefüggésben a tröszt-ellenes politika különböző társadalmi-gazdasági kérdéseinek. E témakörben rendezett konferenciát az "European Institute for Advanced Studies in Management" nevű vezetési kérdésekkel foglalkozó intézet, Brüsszelben 1976. szeptemberében. A konferencián 14 előadás hangzott el. Az előadások egyik csoportja az elméleti háttérrel vázolta fel, s a piaci hatalom növekedéséből származó előnyöket és hátrányokat elemezte. A konferencia második része olyan empirikus kutatások eredményeit tárgyalta, amelyek általános fejlődési tendenciák gyakorlati érvényesülését vizsgálták néhány kiválasztott iparágban. E kérdéseket a tőkés gazdaság viszonyai között, a polgári gazdaságtan nézőpontjából elemezték. Ennek ellenére az előadások és a vita a hazai ipargazdasági kutatások számára is jól hasznosítható tanulságokkal szolgált.

A konferencia központi témája annak elemzése volt, hogy a monopolhatalomnak a tőkés gazdaságban milyen hatásai vannak a társadalomra, s a negatív hatások hogyan mérhetők. E témával már korábban is többen foglalkoztak. Harberger például már 1954-ben készített egy becslést, amelyben az USA netto nemzeti termékének 0,1 %-ára értékelte a monopóliumok létéből fakadó társadalmi veszteségeket. Munkáját sok kritika érte, mert becslését túlságosan alacsonynak találták.

A konferencia résztvevői szintén bírálták Harberger- és követőinek megközelítését. Fő hibáját téves kiinduló hipotéziseiben látták. E korábbi tanulmányok ugyanis feltételezték, hogy

- a monopóliumok árképzésében nem játszik szerepet, hogy piaci hatalommal rendelkeznek;
- egyes vállalatok veszteségeit (amit a monopolista hatalomért folytatott sikertelen harcban szenvednek) mások monopolista haszna kiegyenlíti;
- a monopolista pozíció elérésére és fenntartására fordított költségek egy monopólium nélküli világban is felmerültek volna.

A korábbi elemzések ugyanakkor figyelmen kívül hagyták, hogy a hivatalosan feltüntetett monopolista profitok többnyire alacsonyabbak a valóságos nyereségnél. Jelentős részüket költségként tüntetik fel, holott csak a monopolista helyzet elérésére és fenntartására irányuló erőfeszítések miatt merülnek fel.

E. Phillips átfogóbb elemzése a monopol-vállalatok létével kapcsolatos költségekhez sorolta többek között

- a felesleges termelési kapacitások beruházási költségeit;
- a felesleges reklámkiadásokat;
- a termékstruktúra túlzott differenciálására irányuló kutatás és fejlesztés költségeit;
- a lobby-intézmények finanszírozásának költségeit;
- a megvesztegetésekre, kenőpénzekre fordított kiadásokat.

Ezek összegét az USA netto nemzeti termékének mintegy 5 %-ára becsülte. Ebből fontos következtetéseket vont le a gazdaságpolitikára és ezen belül a trösztellenes politikára vonatkozóan is. Ezek az eredmények ugyanis arra utalnak, hogy jelentős előnyök származhatnak abból, ha az árakat a társadalmi költségek szintjére csökkentik és kiküszöbölik azokat a pazarló kiadásokat, amelyek a piaci hatalmi pozíciók megszerzése miatt merülnek fel.

A piaci hatalom egy további aspektusát -- az infláció és a verseny összefüggéseit -- is érintette a konferencia. Többen is felhívták a figyelmet arra, hogy a jelentős áremelkedések gyakran a monopolisztikus piaci hatalom következményeként jelennek meg.

A közgazdasági szakirodalomban általánosan elfogadott megállapítás, hogy az árak stabilizálását nagy mértékben megkönnyíti a versenyt támogató politika. A konferencia résztvevői is egyetértettek abban, hogy az infláció kapcsolatban áll a verseny hiányával. Az összefüggés azonban még nem tisztázott egyértelműen. Nincs bizonyíték arra, hogy a nyugati gazdaságokban az infláció növekedéséért -- legalábbis részben -- a monopolizáltsági fok növekedése vagy csökkenése lenne felelős.

Az egyes iparágakban nemzeti szinten tapasztalható koncentrációt ugyanis nagy mértékben ellensúlyozza pl. a növekvő külső verseny és a fogyasztók mobilitásának

a növekedése a belső piacokon. Másrésztől viszont egyáltalán nem bizonyított, hogy bizonyos árak szilárdsága a verseny kizárásának köszönhető. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a pénzügyi intézkedések hatása csak viszonylag jelentős késéssel jelentkezik az árakban. Az árak e "tehetetlensége" -- az árarányok szempontjából -- pozitív tényezőnek tekinthető, ugyanis csökkenti a specializáció kockázatát és ezzel elősegíti a munkamegosztás elmélyülését.

A specializáció gyakran kockázatos beruházásokat igényel. A hatékonyság növelése érdekében azonban szükség van specializációra, ezért igen nagy jelentősége van minden kockázat-csökkentő lépésnek. Egy specializált iparág termékeire vonatkozó árak tehetetlensége alacsonyabb kockázatu beruházásokat jelent, mint egy teljesen tiszta "szabadverseny" iparág rövid távon gyorsan változó árai. A hosszabb időszakon át stabil árak használatára legjobb példa a ma már hatalmas szolgáltató szektor. Itt az árképzés igen messze áll a marginális költség-elv követésétől. Az árakkal történő versenyzés itt hosszabb távon történik.

A tőkés szakértők a versenyt általában a gazdaság szervezésének hosszútávú evolúciós alapelveként kezelték. A konferencián ugyanakkor hangsúlyozták, hogy óvakodni kell a megalapozatlan verseny-elméletektől. A verseny önmagában nem jelent se jót, se rosszat. Csak akkor előnyös egy gazdaság számára, ha az egymással versenyben álló gazdasági egységeket helyes és reális célok vezérlik. A közgazdászok feladata, hogy megmutassák a gazdaságpolitikusoknak a verseny helyes ösztönzőit és korlátait. A fő feladat annak biztosítása, hogy a különböző iparágak és piacok nyitva álljanak az új résztvevők, versenytársak számára.

A koncentráció növekedésével tényként számolnak, de keresik a szükségtelen koncentráció a kartellizálódás és a külső versenytársak elé emelt protekcionista akadályok megszüntetésének útját. Számos nyugati közgazdász ezt a fúziók törvénykezési fékjeinek erősítésében látja. A konferencián viszont elhangzottak olyan előadások is, amelyek az adminisztratív eszközök korlátaira hívták fel a figyelmet, s elsősorban a gazdaságosság követelményének érvényesítését szorgalmazták.

O. E. Williamson -- az USA Igazságügyminisztériuma Antitröszt Főosztályának tanácsadója -- például azt ismertette, hogy a pontos gazdaságossági számítások hogyan használhatók fel annak érdekében, hogy az USA monopóliumellenes törvé-

nyei valóban csak a nemzetgazdasági szempontból káros fuziókat akadályozzák meg. Megállapította, hogy a tröszt-ellenes rendszabályok gyakorlati érvényesítésével foglalkozó munkatársainak tevékenysége szinte kizárólag csak a tervezett fuziók versenyt gátló hatásainak elemzésére korlátozódott. Kevés figyelmet szentelnek arra, hogy az összevonások egyes esetekben valóban a kedvezőbb gazdaságosságot szolgálhatják, s nem mindig a monopolista piaci pozíció elérését célozzák. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az "antitröszt politika" irányítói megfelelő közgazdasági ismeretekkel rendelkezzenek, s ezáltal képesek legyenek reálisan értékelni a fuziók eredményeként jelentkező növekvő gazdaságosságot, nagyságrendi megtakarításokat, vagy a piaci hatalom növekedéséből származó káros következményeket.

A gazdasági hatékonyságot növelő fuziók mellett érvelt J. Cable előadása is, amely azt vizsgálta, hogy az ún. többszörös (azaz több résztvevő által megvalósított) fuzió mennyiben minősíthető a beruházási lehetőségeket kutató tevékenység egyik új formájának. Mivel egyetlen cég sem ismerheti valamennyi beruházási lehetőségét és az információk nem szerezhetők be ellenszolgáltatás nélkül, a "tömeges" jellegű fuzió döntő fontosságú lehet a szabad tőkeáramlás szempontjából.

Ennek a megállapításnak az empirikus bizonyítása mindenesetre még eléggé hiányos, de érdekes az a felfogás, hogy a fuzió egy olyan tőkeáramlási mechanizmust jelent, amely alapvetően különbözik a hagyományostól. Míg korábban a hatékonyabb cégek olvasztották magukba kevésbé hatékonyan működő versenytársaikat, az új, megváltozott helyzetre az jellemző, hogy a nagyméretű, szilárd piaci helyzetű vállalatok náluk hatékonyabban működő kisebb cégeket is képesek megszerezni.

Az ilyen típusú -- fuzió útján történő -- tőkeáramlást az előadó társadalmilag hasznosnak ítélte. A globális nemzetgazdasági optimum kialakulásához ugyanis szükség van a fuziókon belüli és a fuziók közötti szabad tőkeáramlásra. Ennek korlátozása esetén csupán egy sor lokális optimumra lehetne számítani. Ilyen megközelítésben az új, hatékonyabb beruházási lehetőségeket kínáló fuzió alapvetően racionalisnak tekinthető. Ezért az "antitröszt politika" általi merev elutasítása csak annak veszélyét növelné, hogy véglegesítené a lokális szub-optimumok állapotát.

Mindez természetesen nem jelenti azt -- mutattak rá többen --, hogy a többszörös fuzió a tőkeáramlás elősegítésének tökéletes és hibátlan eszköze. A kérdés inkább az, hogy léteznek-e más alternatívák, és ha igen, hatékonyabbak-e a fuzionál. A reális válasz további széleskörű vizsgálatot igényel. Már ma is megállapítható azonban, hogy a többszörös fuziókkal szemben differenciált megközelítésre van szükség. Bár elvileg ki lehetne dolgozni egy ilyen szelektív antitröszt politikát, gyakorlati megvalósítása számos problémába ütközne. A legfőbb nehézség az, hogy míg e politika érvényesítése az egyes konkrét esetek vizsgálatát jelenti, addig a többszörös fuziók igazi hatékonyságbeli előnyei jórésztben nem vállalati, hanem nemgazdasági szinten jelentkeznek.

Hasonlóan csak nemzetgazdasági szinten értékelhetők reálisan a műszaki fejlődés és a piaci hatalom összefüggései. A műszaki-technikai haladással foglalkozó elméleti és empirikus jellegű munkák általában utalnak a piaci szerkezet és a különböző ágazatok korszerűségének összefüggéseire. Kevesen figyelnek fel azonban arra, hogy az okozati kapcsolat többnyire a műszaki fejlődésből indul ki és halad a piaci szerkezet megváltozása felé. Egyes iparágak -- mint pl. a repülőgépipar, vagy a számítógépipar -- jóval nagyobb műszaki-fejlesztési lehetőségekkel rendelkeznek, mint más ágazatok. Ezek a nagyobb lehetőségek azonban többnyire nem állnak kapcsolatban az eladások volumenével, inkább a tudomány fejlődésén, egyre újabb ismeretek megszerzésén alapulnak. A műszaki-tudományos eredmények alkalmazása ugyanis biztosíthatja egyes vállalatok számára, hogy gyorsabb növekedést érjenek el mint más iparágakban működő versenytársaik. A termelési sikerek -- az újabb ismeretek megszerzésén keresztül -- újabb sikerekhez vezetnek, s végül ez az önmagát erősítő folyamat magasan koncentrált piaci szerkezet kialakulását eredményezi.

A konferencia második részében a témát az egyes iparágak tapasztalatainak a fényében vitatták meg.

A tőkés ipargazdaságtan jelentős figyelmet szentel az új vállalatok piacra lépésének, a meglévők kiválásának, összeolvadásának, továbbá ezen jelenségek gazdasági hatékonyságra és társadalmi jólétre gyakorolt hatásának. E terület hagyományos elméletei ugyanakkor gyakran figyelmen kívül hagyják a nemzetközi verseny hatását.

Ez jelentős korlátot jelent, mert a legtöbb ipari állam termelésének és fogyasztásának a nemzetközi kereskedelem igen jelentős komponensét képezi. Másrészt viszont a nemzetközi kereskedelmet taglaló elméleti és empirikus munkák ritkán foglalkoznak olyan jellegű problémákkal, mint például az adott iparágba történő belépést akadályozó tényezők.

G.Rietz és L. Ohlsson -- a svéd gépgyártás 1959-68 közötti fejlődését bemutató -- előadása azáltal igyekezett áthidalni a két közgazdasági terület közötti szakadékot, hogy megvizsgálta, milyen kapcsolat áll fenn az új vállalatok megjelenése, illetve a régiek távozása következtében megváltozott termelési szerkezet és az iparág nemzetközi specializációjának változása között.

A vállalatok új iparágba történő belépésének az alábbi öt korlátját, illetve összefüggését elemezték:

- az erőforráshiányt;
- az optimális sorozatnagyságok (az új kapacitások tökeigényének) különbözőségét;
- a cégek megállapodásait;
- a csökkenő behozatali vámokat;
- a belső kereslet növekedését.

Arra a következtetésre jutottak, hogy a termelési tényezőkben és felszereltségben bekövetkező változások időzítése és mértéke alapvetően befolyásolja a piacralépés feltételeit. A szellemi tőke mennyiségének és arányának növekedése például az elmúlt években másképpen hatott az új vállalatok alkalmazkodására, mint a régiekére. Ez nyújthat magyarázatot arra, hogy az új vállalatok miért növelték részarányukat a magasan képzett szakembereket igénylő ún. "mérnök intenzív" termelésben, míg a régiek aránya csökkent. A magasan képzett műszaki szakemberek korábbi munkaerőhiányának megszűnése növelte a termelő ágazatok munkaerő-intenzitását, s egyben erősítette azt az irányzatot, hogy a svéd gépgyártás nemzetközi specializációja egyre növekvő súllyal használja fel ezt a termelési tényezőt.

A vizsgálatok azt is megmutatták, hogy amennyiben az 1970-es években is érvényesülnek a korábbi hatások, akkor a svéd gépiparnak jelentősen növelnie kell mérnök- és szakmunkás-intenzív termelésre való specializálódását. Az újonnan alakult

vállalatok részben már ezt az irányzatot követték. A 60-as évek végén ugyanis kiegyensúlyozódott a "mérnök-piac", más korlát pedig nem jelentkezett ezzel az irányzattal szemben.

A különböző kartell jellegű és más megállapodások hatását nem tudták közvetlenül mérni. Közvetett mutatóként a négy legnagyobb cég részarányát jellemző koncentrációs hányadost használták. Ez azt mutatta, hogy a külföldi és az új belföldi vállalatok számára igen nagy nehézséget jelentett a magasan koncentrált termelésbe és piacra való belépés. Nem tudták azonban előre jelezni, hogy a korlátok átmenetiek vagy tartós természetűek. 1959-ig a védővámok lassították a behozatalt. A vámok 1959-68 közötti fokozatos csökkentése hátrányosan érintette a régebbi cégek expanzióját. A későbbi Kennedy-forduló és az EFTA-EGK megállapodás értelmében foganatosított vámcsökkenések tovább gyengítették annak lehetőségét, hogy a belső termelők fenntartsák kartell jellegű és egyéb megállapodásaikat. Ugyanakkor viszont növekedett a belföldi és külföldi cégek kooperációs együttműködése.

A szerzők végül felhívták a figyelmet arra, hogy a -- termelési tényezők mellett -- a keresleti tényezők is igen fontos meghatározói, mind a termelési, mind pedig a kereskedelmi specializációnak. A svéd gépipar jelenlegi termelési szerkezetének kialakulását ugyanis alapvetően befolyásolta, hogy Svédország olyan termékekben növelte nemzetközi specializációját, amelyek piaca csak viszonylag lassan bővült.

Egy merőben más megközelítést alkalmaz. A. Silberston angol közgazdász, a műszázipar nemzetközi helyzetét elemző tanulmányában. Kutatása elsősorban arra irányult, hogy meghatározza a műszázipar szerkezetét formáló legfontosabb tényezőket a közös piaci országokban, Angliában, az USA-ban és Japánban. Az ipari szerkezetet meghatározó tényezők közül különös figyelmet szentelt a koncentráció fokának, az üzemnagyságnak, a vertikális integráció mértékének és a multinacionális termelési tevékenységnek. Vizsgálatait kiterjesztette a kereslet alakulásának, a termelés méreteinek, a szabadalmak és a műszaki színvonal összefüggéseinek, valamint az egyesülések, fúziók következményeinek az elemzésére is.

A műszáliparnak két fő szektora van: a cellulóz alapú, és a szénhidrogén alapú gyártás. A vizsgálat körébe vont országok a világ műszáaltermelésének 3/4-ét adják.

Amíg a szénhidrogén alapú műszálak termelése 1963 óta 2-3-szorosára növekedett, addig a cellulóz alapú műszáltermelés stagnál. A műszál világpiacát néhány hatalmas előállító uralja. Hasonlóképpen a nemzeti piacokon is 2-3 nagyvállalat játszik döntő szerepet. Az európai országokban és Kanadában igen magas a koncentráció foka, egyes piacokat egyetlen nagyvállalat tartja ellenőrzése alatt. Ugyanakkor -- Japán és az USA kivételével -- a hazai felhasználásban egyre növekvő részarányt képvisel a behozatal.

A műszálgártók nemzetközi tevékenységének kiszélesedése a jól ismert utat követte: szabadalmi védelem alatt álló új termékek licenceinek eladása; később külföldi kapacitások létrehozása az új termékek előállítására; majd meglévő idegen kapacitások átvétele külföldön. E folyamat ellenére a hazai tulajdonú termelés részaránya ritkán esett 75 százalék alá.

A vizsgált országok műszáliparát magas foku eladói koncentráció, vertikális integráció (amely "visszafelé" felöleli a kémiai alapanyag-termelést; "előre" pedig a kész műszálak felhasználását), s a multinacionális érdekeltségek kialakulása jellemzi. Az elemzés kimutatta, hogy ezek a jellemvonások elsősorban az alábbi tényezők hatására alakultak ki:

- igen magas volt a keresleti színvonal növekedésének üteme;
- a tömegtermelés gazdasági előnyöket biztosított;
- a vertikális kapcsolódás szintén gazdasági előnyt jelentett;
- a szabadalmi védelem, az új termékek késleltetett bevezetése és a fúziók gazdaságilag hasznosak voltak.

E tényezők közül Silberston szerint a legnagyobb jelentősége a termelési méretnek van, amely egyrészt versenyképes költségek melletti előállítását, másrészt pedig megfelelő szintű kutató-fejlesztő tevékenységet tesz lehetővé. Az új műszálak felfedezése a kereslet gyors növekedését eredményezte. Ennek legfőbb haszonélvezői a kulcsfontosságú szabadalmak és licencek tulajdonosai voltak. Ezek a cégek -- piaci pozíciójuk fenntartása érdekében -- folyamatosan dobták piacra az újabb termékeket. Ez jelentős kutató-fejlesztő tevékenységet igényelt. Erre ösztönözték őket a szabadalmak birtoklásából származó gazdasági előny, s az új termékek viszsztatartásából eredő haszon (egész a korábbi termék amortizálódásáig, sőt sokszor azon túlmenően is).

A műszálak világpiacán új termékekkel jelentkezők kezdetben -- a termék életciklusának első szakaszában -- igen magas árakat állapíthatnak meg. Ez lehetővé teszi a piaci pozíció megőrzéséhez szükséges nagyarányú kutatási tevékenység finanszírozását. Az idő előrehaladásával a növekvő verseny leszorítja a magas árakat, ekkor kell piacra lépni az új termékkel. Jelenleg azonban nem lehet a nylonhoz, polyesterhez vagy az acrylhoz hasonló újdonságokkal számolni. Ezért napjaink kutató-fejlesztő tevékenysége már nem nyújt a korábbihoz hasonló hatékony védelmet a konkurrenciával szemben. Ezért a kereslet biztosításának új módszere: a vertikális integráció lép előtérbe. Ezáltal a vállalatok nyersanyagszállítóikat és a műszálak felhasználóit egyaránt magukhoz kapcsolják. A kereslet biztosításának különböző formáiban közös, hogy mind a jelentős kutatás-igényesség, mind pedig a vertikális integráció súlyos korlátot jelent az iparágba belépni kívánó új vállalatok számára.

Bár a konferencia a gazdaság és az ipar szervezeti fejlődésének tendenciáit a tőkés viszonyok között vizsgálta, számunkra is hasznos ismereteket nyújtott a verseny, a piaci hatalom és a hatékonyság növekedésének egyes gazdasági és társadalmi összefüggéseiről.

Sternthal János

BUZA Márton:

Üzemi demokrácia, munkásrészvétel, munkásellenőrzés és a szakszervezeti mozgalom Európában.

Bp., 1976. 145 p.

A tanulmány első része elvi-elméleti megfogalmazását adja a szocialista, ezen belül az üzemi, munkahelyi demokrácia tartalmának. Ismerteti az üzemi demokrácia érvényrejuttatásának mechanizmusát, a szakszervezetek helyét és szerepét ebben a folyamatban. Bemutatja a népi demokráciák demokratikus intézményeit, azok működését.

A tanulmány második része azokat az eredményeket vázolja, amelyeket a tőkés európai országok munkásosztálya ért el a munkásrészvétel, a munkásellenőrzés területén az utóbbi évtizedekben. Értékeli a különböző irányzatokat képviselő szakszervezetek között végbement közeledési folyamatot, amely a tapasztalatok folyamatos kicserélésével erősíti az egységtendenciákat, s a beleszólásért folyó küzdelmet is. A beleszólási jog kiterjesztését igényli a tudományos-technikai forradalom is. A tudomány és technika forradalma nem nélkülözheti a képzett emberek véleményét, a dolgozók beleszólását a modern technika eredményeinek felhasználásába.

Dr. GAYER Gyuláné:

Az üdültetés szociálpolitikai problémái.

Bp., 1976.

A tanulmány beszámol a szervezett, kedvezményes SZOT-üdültetés társadalompolitikai vonatkozásaival kapcsolatos adatfelvétel eredményéről. A kutatók az üdüléssel

kapcsolatos motivációkat és magatartásformákat olyan problémakörökben vizsgálták, mint az üdülés gyakorisága és hozzáférhetősége, a fizetett szabadság kivételének módja, a beutalók elosztási rendje, annak ismerete, az üdülők komfortfokozatának fontossága, az üdülés főbb típusainak megítélése, népszerűsége az üdülési lehetőségek kihasználása szempontjából. Különös figyelemmel kerestek választ arra a kérdésre: miért maradnak ki a szervezett üdülésből a leginkább rászoruló fizikai dolgozók. A tanulmány megfontolásra érdemes javaslatokat tesz az illetékes szervezetek a munkásüdültetés jobb megszervezésére, kiterjesztésére.

HAMBURGER Mihály - STEMLER Gyula:

Szociáldemokrácia és szakszervezetek

Bp., 1976. 45 p.

A tanulmány tárgya a pártok és a szakszervezetek kapcsolatainak alakulása, jellege és formája a nyugat-európai tőkés országokban. A kapcsolatok tartalmában és jellegében három alaptípust különböztet meg:

- 1./Azoknak az országoknak a munkásmozgalma, ahol a szociáldemokrata párt szakszervezeti kezdeményezésre alakult parlamentáris képviseleti szervvé és politikai párttá.
- 2./Ebbe a típusba azok az országok tartoznak, ahol a szakszervezeti mozgalom spontán módon jött létre, de az első nemzeti központokat a politikai pártok segítségével alakították ki.
- 3./A mozgalom töredékes csoportok formájában jött létre, távol tartották magukat a párt-politikai harcoktól. Ismerteti azokat a feltételeket, amelyek között az egyes országokban a szociáldemokrata pártok és a szakszervezetek tevékenykednek. Ezek az országoként eltérő gazdasági, társadalmi, politikai feltételek a három alaptípuson belül is jelentősen befolyásolják a munkásmozgalom jellegét és mozgásterét. Kedvező irányzat a nyugat-európai munkásmozgalomban a baloldali befolyás erősödése az utóbbi években, mivel ez kedvezően hat a szakszervezeti egységtörekvésekre is.

KENEDY János:

Az EKG szociálpolitikája és a szakszervezetek.

Bp., 1976. 125 p.

Az EKG-országokban elfogadtak több olyan szociális akcióprogramot, amelyek a foglalkoztatás és a dolgozók munka- és életkörülményeinek javítását irányozták elő. Ezek az akcióprogramok - állapítja meg a tanulmány - jelzik azokat a törekvéseket, amelyek az élesedő osztályellentétek hatására valamelyes "szociális arculatot" igyekeznek kölcsönözni az EKG tevékenységének, anélkül azonban, hogy az érdekeltek az integráció társadalmi-gazdasági jellegének megváltoztatására gondolnának.

A szakszervezetek egyre inkább felismerik e "szociális engedmények" valódi célját és értelmét. Erősödik mozgalmi egységük. Fokozzák harcukat a gyökeres társadalmi változásokért sok taktikai kérdésben, bár az eltérő ideológiai és stratégiai elképzelések sokszor megosztják erejüket.

Dr. PALICZ Mihályné - Dr. GÁSPÁR István:

A munkügyi viták okai és ezek társadalmi vonatkozásai.

Bp., 1976. 43 p.

A tanulmány munkavédelmi jogfejlődésünk áttekintése után a napjainkban jelentkező munkügyi viták okaival és keletkezésük társadalmi háttérével foglalkozik. Javaslatát a munkügyi panaszok és eljárások racionálisabb és gyorsabb intézését kívánják előmozdítani.

A SZEKI Közgazdasági Osztályának munkaközössége:

A munkaverseny helyzete és megítélése.

Bp., 1975. 202 p.

A fenti tárgykörben több éven át végzett kutatómunka eredményeit összefoglaló publikáció a szocialista munkaversenymozgalom és a vállalati belső mechanizmus kölcsönhatá-

sát tárgyalja. Feltárja a vállalati mechanizmusban és a munkaversenyben érvényesülő főbb tendenciákat, jelenségeket és a jelenségek mozgásformáit.

A tanulmány a munkaversenyt mint a vállalati belső mechanizmus gazdasági értelemben vett részét vizsgálja. Keresi a munkaverseny gazdasági hatékonysága emelésének útját. Ezt a vállalati belső mechanizmus korszerűsítésében, az üzemi demokrácia erősítésében, a verseny érdekeltégi rendszerének javításában, s az egész versenymozgalom tartalmának, formáinak és módszereinek a javításában jelöli meg.

Külön hangsúlyozza a szakszervezetek feladatait a munkaverseny-mozgalom demokratikus, jogi és etikai normájának érvényesítésében, a dolgozók tulajdonosi szemléletének fejlesztésében és a versenymozgalom egész országot átfogó, széleskörű elterjesztésében.

TAKÁCS Györgyné, Dr. - Dr. TAKÁCS Márta:

Az új munkaszervezet hatása a dolgozókra, különös tekintettel a szocialista brigádmozgalomra a Zalaegerszegi Ruhagárban

Bp., 1976. 105 p.

Az Ideológiai és Kulturális Osztály kutatói a munkaszervezés hatását igyekeztek kimutatni a dolgozók személyiségére, és a brigádmozgalomra. Kiderült, hogy a munkaszervezés semmiféle negatív hatással nincs a dolgozók idegállapotára. A brigádmozgalomban a hatás már nem ilyen egyértelmű, mert a szervezeti változások bizonyos válságtüneteket hoztak felszínre a mozgalomban. Az egyéni teljesítménybérre történt áttérés meggyengítette a kollektívák belső kohézióját. A munkahelyek átrendezésével járó átcsoportosítások pedig a szervezeti kereteket bomlasztották fel. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy a munkaszervezési feladatokat az érdekeltek részletes informálásával alaposan elő kell készíteni, különösen az új érdekeltégi rendszerről kell előre meggyőzni a dolgozókat. Összegezve: a kísérletképpen bevezetett új munkaszervezési rendszer azt mutatja, hogy az felszínre hozhat bizonyos negatív jellemtulajdonságokat (önzés, egészségtelen rivalizálás stb), de ha párosul egy egészséges ösztönzési rendszerrel, mindeképpen erősíti a pozitív személyiségvonásokat és lendítő erejévé válik a fejlődésnek.

TÓTH Árpádné:

A műszaki értelmiség helyzete, műveltsége, művelődése.

Bp., 1976.

A SZEKI Ideológiai és Kulturális Osztálya széles körű adatgyűjtést folytatott a műszaki értelmiségről. A vizsgálatra 1974-ben került sor az Ózdi Kohászati üzemekben. Fő célja a műszaki értelmiség munka- és életkörülményeinek vizsgálata, különös tekintettel a művelődésükre és a munkásokkal való kapcsolatukra. A vizsgálat kiterjedt a mérnöki munka két fontos ágára: a termelés és a kutatás, fejlesztés, tervezés területén dolgozó mérnökökre.

A tanulmány a felmérés adatait statisztikailag feldolgozva összegezi s az így összeállított helyzetképből levon néhány figyelemreméltó következtetést, különösen a fiatal műszaki értelmiséggel szemben támasztott egyre növekvő és differenciáltabb követelményekről, valamint a mérnökök és a fizikai dolgozók megváltozott viszonyáról.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Iparvállalataink egyik legfontosabb feladata termékstruktúrájuk fejlesztése. Ennek problémáival a gazdálkodó egységek több éve, különösen az V. ötéves középtávu tervük kidolgozása kapcsán, intenzíven foglalkoztak és minden bizonnyal sok értékes tapasztalatot gyűjtöttek össze, számos hasznosítható módszert fejlesztettek ki.

Az e téren folyó további munka elősegítése érdekében a Magyar Közgazdasági Társaság Ipari Szakosztálya

"A vállalati termékstruktúra fejlesztésének módszerei és tapasztalatai"
címmel pályázatot ír ki.

A pályázat célja, hogy az ilyen tapasztalatokkal rendelkező -- elsősorban vállalati szakembereket -- a struktúrafejlesztés terén végzett munkájuk átgondolására, rendszerezésére, tapasztalataik áttekintésére, módszerek leírására és továbbfejlesztésére ösztönözze.

A pályázatra olyan, még nem publikált tanulmányok nyújthatók be, amelyek a vállalati termékstruktúra fejlesztésének módszereit és tapasztalatait konkrét példán elemzik. A pályaművekkel szemben tehát követelmény, hogy a vállalati gyakorlat tapasztalatait és az ismertetett módszereket konkrét adatokkal szemléltessék. A vállalatra vonatkozó információkat a bíráló bizottság bizalmasan kezeli, a tanulmányok későbbi publikálása esetén mód lesz ezek példaszerű adatokkal való helyettesítésére.

A pályaművek foglalkozhatnak egy vagy több vállalat, pozitív és negatív tapasztalatainak elemzésével, a hatékonyabb struktúrafejlesztés belső és külső feltételeinek feltárásával, a vállalati munkában ténylegesen alkalmazott és alkalmazható módszerek leírásával és értékelésével, azaz a struktúrafejlesztés egy-egy sajátos problémakörével vagy átfogó tárgyalásával. Előnyben részesülnek azok a pályaművek, amelyek más vállalatoknál is hasznosítható módszereket, vagy a struktúra fejlesztését széles területen elősegítő javaslatokat is tartalmaznak.

A pályaművek terjedelmét tekintve nincs megkötés. Fogalmazásuk világos és tömör legyen. Magának az érintett vállalatnak (vállalatoknak) a jellemzése rövidre fogható. A tanulmányban a fő helyet a vállalat problémáinak elemzése, azon módszerek és folyamatok leírása foglalja el, ahogyan a struktúrafejlésztés célszerű irányainak és az elképzelések realizálási feltételeinek kidolgozása történt, illetve, ahogyan ezt a jövőben megalapozottabban végezni célszerű. A másutt (külföldön) alkalmazott módszerek hazai adaptálásának ismertetésénél az ismeret forrását is kérjük megjelölni. A részletes számításokat, adatokat, példákat mellékletben célszerű közölni.

Pályázni egyénileg és csoportosan is lehet. A pályázatok beadási határideje

1977. április 15.

A pályaműveket két példányban a Magyar Közgazdasági Társaság Titkárságára (Budapest, V. Kossuth Lajos tér 4. IV. 54) kell eljuttatni. (A Titkárság postai irányító száma 1361 Budapest Pf. 14). A pályázat jelíges, a szerző (szerzők) neve, címe, telefonszáma, munkahelyének neve zárt borítékban legyen csatolva. A beérkezett pályázatokat bizottság bírálja el; a Szakosztály 1977. júniusában hirdeti ki az eredményt.

A legjobb pályamunkák díjazásban részesülnek.

I. díj:	10.000 Ft
II. díj:	7.000 Ft
III. díj:	5.000 Ft

A beérkezett pályaművektől függően, egy-egy fokozatban több díj is kiadásra kerülhet, és díjazásban részesülnek egyéb, értékes pályamunkák is. A MKT Ipari Szakosztálya az arra érdemes munkák publikálását szorgalmazni fogja és a pályamunkák összesített feldolgozását is tervezi. A tanulmány díjazása publikálás esetén a szerzői jogokat és jogdíjakat nem érinti.

A Magyar Közgazdasági Társaság
Ipari Szakosztálya

Hevesi Gyula: Tanulmányok^{1/}

A kötet az 1970-ben elhunyt Hevesi Gyula válogatott írásait tartalmazza, méltó emléket állítva kiemelkedő személyiségének. A cikkek, tanulmányok szoros egységben idézik elénk a szocialista társadalom fejlődését elősegítő politikust, közéleti embert, és a tudományos alkotásban, a tudomány szervezésében élen járó tudóst.

Hevesi Gyula pályáját vegyész-mérnökként kezdte, s korán felismerte, hogy a mérnöki tevékenységben egyenlő súllyal kell szerepet kapnia a műszaki és a természettudományoknak, valamint a közgazdaság- és más társadalomtudománynak. A különböző tudományos eredmények komplex felhasználásának szemlélete végigkísérte egész tudományos munkásságát, s erre ösztönözte a vezetésével 1960-ban megalakult Ipargazdaságtani Kutatócsoportot is. A kutatások multidiszciplinaritásának szükségességét az elsők között hangsúlyozta és valósította meg saját kutatásaiban.

A kötet összeállításánál a szerkesztő bizottság Hevesi Gyula gazdag életművéből azokat a cikkeket válogatta össze, amelyek csak szétszórtnan találhatók meg a folyóiratokban és a napi sajtóban. Bekerült a kötetbe néhány nem publikált tanulmánytervezet, beszéd is. A különböző témakörű, különböző időszakokban születő írások híven állítják elénk a kommunista embert és az alkotó tudóst, aki mind politikai, mind tudományos cikkeiben a szocialista társadalom fejlesztéséért küzdött.

Hevesi Gyula jövőbe mutató munkásságát a kötetből kiragadott, néhány közgazdasági vonatkozású cikkével érzékeltetjük. Ma is korszerűek és követhetők azok a tanulmányok, amelyeket "A munka társadalmi kategóriái. A "fizikai munka" és "szellemi munka" kérdéséhez" c. 1919-ben írt cikke alapján levonhatunk. Hangsúlyozza, hogy a fizikai és szellemi munka zavaros fogalmak, s vizsgálatainkban arra kell törekednünk, hogy ne magát a munkafolyamatot elemezzük (amely mindenkor a szellemi és fizikai megerőltetés keveréke), hanem a munkaeredményeket, amelyeket ezek a különböző munkák létrehoznak. Az emberi munkát négy fő kategóriába sorolta, s ezek ma is alkalmasak arra, hogy a különböző munkák egymáshoz viszonyított értékelését elvégezzük. Az elemzésnek ezzel a módszerével minden munkafajtának megtalálhatjuk a helyét és a többi munkafajttal való viszonyba állításának alapját. A munkák ez az osztályozása kétségen kívül az ezen munkákat végző embereknek bizonyos osztályokba sorolását jelenti. Ha a társadalom ugyanis a munkák között hierarchiát állapít meg, akkor ez egyben az emberek sorrendbe való állítását is jelenti. Ez azonban nem a régi osztálytársadalmak tagozódása, hanem

^{1/} Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 231 oldal.

az egyes munkák társadalmilag értékesebbnek tartása, egyes emberek átlagon felüliségének, tehetségének elismerése. Ez az egyetlen osztályozódás, amelyet a kommunista társadalom is megenged.

Ugyancsak korszerű ma is a "Tudományos üzemvezetést" c. cikkének követelése. Ebben Hevesi Gyula a "racionális üzemorganizáció" szerepéről így ír: "A munka helyes beosztásával, a fölösleges munkarészek kikutatásával és kiküszöbölésével, a gépek, berendezések és műhelyek célszerű elhelyezésével és csoportosításával, a munkafolyamat minden egyes részletének beható elemzésével, az ezen elemzés alapján való legcélszerűbb kidolgozásával akárhány üzemben a munka termelőképességének olyan óriási fokozása érhető el, amint különben csak zseniális találmányok vagy rendkívüli felfedezések tudnának produkálni. "E gondolatok fontosságára a munkaszervezés gyakorlati megvalósítását sürgető szakemberek ma is felhívják a figyelmet.

Hevesi Gyula már 1919-ben megállapította, hogy a jó üzemvezetéshez nem elegendő a szakmai tudás. Az üzemvezetés - írja - olyan fejlett és komoly tudomány, mint akár maga a gépészet, vagy a vegyészet. Kellő számu megfelelő szakember hiányában azt javasolta, hogy a tudományos üzemvezetésben jártas specialisták segítségével egy-két legnagyobb gyárat alakítsanak mintagyárrá. Ezekben egyrészt a kiképzendő szakemberek tanulhatnak, másrészt példaképpül szolgálhatnak a munkafolyamatok racionális megszervezésével elérhető eredmények tanulmányozásához. (Az MSZMP KB 1971 decemberi határozata az üzem- és munkaszervezés fejlesztéséről szintén felvette az ún. mintaszervezések gondolatát.)

Hevesi Gyula tudományos munkásságának igen fontos szakaszát jelzik az ipari állóeszközök extenzív és intenzív kihasználásának kérdéseivel foglalkozó művel. Nevéhez fűződik azoknak a kutatásoknak a beindítása, amelyek a folyamatos munkarendek célszerű alkalmazásának gazdasági és szociális feltételeit vizsgálták. Hazánkban az első nagyobb szabású példát a munkahét megrövidítésével egybekötött folyamatos üzemelés megvalósítására a papíripar mutatta, ezt követte a Csepeli Csőgyár, a Miskolci Pamutfonóipari Vállalat és sok más üzem. Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjában Hevesi Gyula vezetésével folyó kutatás kimutatta, hogy a folyamatos munkarend gazdasági és szociális szempontból egyaránt kedvező. A vizsgálatok sikerét az is jellemzi, hogy a Kormány Gazdasági Bizottsága 1965 augusztusi határozatában megállapította: az ezirányú kísérletek népgazdaságilag előnyöseknek bizonyultak, a javasolt munkarendi megoldások pedig szociálisan is elfogadhatók, sőt számos esetben az eddiginél előnyösebbek a dolgozók számára.

Hevesi Gyula akadémikus az elméleti és gyakorlati szempontok összekapcsolását minden kutatásában egyaránt szem előtt tartotta. Hangsúlyozta, hogy a tudományok homályos fogalmi definíciói a gyakorlatban komoly károkat okozhatnak. "Gondoljunk csak például népgazdaságunknak azokra az óriási veszteségeire -- írja --, amelyek a termelékenység fogalmának helytelen értelmezéséhez fűződtek, gyakorlatilag kizárólag az elő munkára vonatkoztatva ezt a kifejezést." A nem eléggé szabatos szóhasználat, a termelékenység fogalmának elvonatkoztatása a holt munka felhasználásától -- véleménye szerint -- nem kis szerepet játszott a beruházásokkal való pazarlásban és a raktáraknak eladhatatlan árukkal és szükségtelen alkatrészekkel való felduzzasztásában.

E rövid ismertetés Hevesi Gyula kötetének csak néhány közgazdasági cikkét érintette. Politikai kérdésekkel és tudományszervezéssel foglalkozó publikációi azonban elválaszthatatlanul összefonódnak közgazdasági tevékenységével. Hevesi Gyula munkája során gyakran fordult a marxizmus-leninizmus klasszikusainak elméleti műveihez. Különösen sokat idéz Lenintől, s az idézeteken átsütnek a kortárs személyes élményei is.

A kiállításában is szép kötet méltóképpen járult hozzá a forradalmár tudós emlékének ápolásához, megőrzéséhez, és értékes munkásságából sok maradandó mondanivalót tett újra hozzáférhetővé a kutatóknak és a gyakorlati szakembereknek.

Ványai Péterné

Az IPARGAZDASÁGI ÉRTEKEZÉSEK sorozat eddig megjelent kötetei:

Cukor György: Hosszútávú tervezés az iparban

Deák Anna: Vállalati pénzgazdálkodás és pénzügyi tervezés

Kéri Tamás: Az iparvállalat rugalmassága

Botos Balázs: A bizonytalanság figyelembevétele az iparvállalatok beruházási döntéseiben

Kis Tibor: A szocialista nemzetközi vállalat

Mód Aladárné - Kozák Gyula: A munkások rétegződése, munkája, ismeretei és az üzemi demokrácia

Harsányi István: A szervezés vezetés tudományos alapjairól

Viszt Erzsébet: A munkaerő szakmai mobilitása

Sajtó alatt:

Ványai Péterné: A munkások teljesítményét befolyásoló tényezők

Sternthal János: Termelési kooperáció a gépiparban

Fiatalkor szerzők tanulmánykötetét adta ki fenti címmel a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. A kötet, s a kötettel induló sorozat célja, hogy teret biztosítva "egy most induló közgazdász generáció" írásainak, ösztönzést adjon a további tudományos munkához, s egyidejűleg szélesebb körben is ismertesse a már elért eredményeket.

A kötet Dr. Neményi István bevezetője mellett hét szerző kilenc tanulmányát tartalmazza. Bár a kötet címe tulajdonképpen mást ígér, a közös témakörrel foglalkozó tanulmányok érdekes, tanulságos s helyenként igen izgalmas olvasmányt nyújtanak. Valamennyi dolgozat témája ugyanis a beruházási tevékenység racionalitásának fokozása, ami további gazdasági fejlődésünk egyik alapvető feltétele. Természetesen a megközelítési módok a különböző tanulmányokban eltérőek. Találkozunk elméleti és módszertani, vállalati és nemzetközi kérdésekkel ugyanugy, mint a különböző társadalmi rendszertípusok tapasztalatainak értékelésével.

Több tanulmány foglalkozik például a beruházások gazdaságosságának mérésével. Dr. Csath Magdolna a beruházásgazdaságossági mutatók és módszerek kiemelkedőbb tökéletes változatairól ad jó képet. A már hagyományosnak tekinthető mutatók mellett foglalkozik a korszerűbb módszerekkel, a matematikai programozás felhasználási lehetőségeivel is. A tanulmány azonban nemcsak bemutat és felsorol, hanem értékkel és ajánl is, jelezve, hogy a szerző jó ismerője a szakterületnek. Káposzta Sándor tanulmányának címe is ("Selektivitás és gazdaságossági számítás a tudományos-technikai forradalom kezdeti szakaszán") jelzi azt a szándékot, hogy a jelenlegi követelményeknek megfelelő mérési módszereket javasoljon. Bár a szerző -- talán nem is alaptalanul -- a kötet címénél óvatosabban értékelve a közepesen fejlett ország közé sorolja hazánkat, mondanivalója egyértelműen az anyagi erőforrások hatékonyabb felhasználására kíván ösztönözni. A gazdaságossági számítások közül részletesebben a kritériumrendszerekkel és a "D" - mutatóval foglalkozik. Ami a kritériumrendszert illeti, néhány vitatható megállapítástól eltekintve (például: "a kritériumrendszer 1973 márciusában napvilágot látott, azóta sem foglalkozott vele senki azzal a céllal, hogy az a gyakorlatban megghonosodjék"), egyet kell értenünk a szerző állásfoglalásával. Valóban nem tudunk ma a selektív iparfejlesztés segédeszközeként célravezetőbb értékelő módszert ajánlani. Kise elnagysítottabb a tanulmányban a "D" - mutató értékelésével foglalkozó rész, s talán érdekes lett volna az ezzel foglalkozó elég széleskörű szakirodalom figyelembevétele is. Az az okfejtés sem tekinthető szerencsésnek, amellyel a szerző a gazdaságosságnak, mint döntési kritériumnak az elhanyagolását példázza. Nem igaz ugyanis, hogy a nép-gazdasági szintű beruházásoknál a gazdaságossági számításokat csak utólag, a beruházás megvalósítása után végezzük el. A probléma az, hogy a számítások készítése sok esetben csak formalitást jelent, s döntési kritériumként valóban nem játszik szerepet.

Mindkét említett tanulmányban szerepet kapott már a bizonytalanság, kockázat kérdése. Dr. Mucsi Barnabás dolgozatának egyik központi témája a beruházási döntések kockázatának értelmezése, értékelhetősége. A szerzők törekvései, hogy minél szélesebb körben ráirányítsák a szakemberek figyelmét e problémakörre, egyértelműen pozitív értékelést kell kapjanak, mert ezzel feltétlenül hozzájárulnak beruházási gya-

^{1/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 352 oldal.

korlatunk tökéletesítéséhez. A tanulmány másik fő területe a népgazdasági és vállalati szintű érdekelttség összhangja, illetve ellentéte.

Ugyancsak a beruházások gazdaságosságának mérésével foglalkozik Dr. Mikó Gyula egyik tanulmánya is ("A beruházások gazdaságosságának területi-ágazati multiplikátorai"). A megközelítés igen érdekes és újszerűségénél fogva feltétlenül érdeklődésre tart számot. Igen széleskörű adatbázisra támaszkodik, csaknem 1200, 1968-1973 között bankhitellel finanszírozott vállalati beruházást véve figyelembe. E beruházások 100 Ft eszközre jutó nyereségének mutatója alapján végzett elemzés a beruházások területi és ágazati hovatartozásának hatását vizsgálja a gazdaságosság szintjére. Ugy véljük, a vizsgálat folytatása feltétlenül célszerű lenne, mégpedig elsősorban a beruházások tervezésénél felhasználható következtetések részletesebb kifejtése érdekében.

A nem termelő beruházások különböző modellek segítségével történő területi tervezésével foglalkozik az előbbi szerző másik tanulmánya, elsősorban a szimulációs és optimalizálási modellek ilyen célú hasznosíthatóságát vizsgálva. Megállapítja, hogy a különböző, elméletben jónak vagy rossznak kikiáltott döntésselőkészítési módszerek tényleges értékelését csak a gyakorlatban való alkalmazás teszi lehetővé.

Dr. Belyácz Iván két tanulmánya a műszaki fejlődés és a beruházások kapcsolatáról, illetve az állóeszköz-gazdálkodás problémáiról szól. Különösen az első témaválasztás tűnik érdekesnek, hiszen az említett két gazdasági tevékenység gyakorlatilag kialakult különválasztása nemcsak feszültségeket teremtett az elmúlt időszakban, hanem mindkét terület szabályozását, irányítását is megnehezítette. A szerző javaslatai a tanulmányban eléggé általános jellegűek, érdemes lenne tehát e téren is további munkát végezni a vállalati és népgazdasági szintű kapcsolatok összehangolását segítő konkrét javaslatok érdekében. Az állóeszköz-gazdálkodás problémáit illető gondolatok ugyancsak igen figyelemreméltóak, néhány esetben azonban a megállapítások realitása -- éppen a hivatkozott tételek vitatott jellege miatt -- többoldalú megközelítéssel lenne csak alátámasztható. (Ilyen például a technikai felszereltség szintjének és az eszközigény csökkenő voltának összefüggése, vagy az amortizációt középpontba állító konstrukció jelentősége).

Dr. Kovács Ildikó a fejlesztési tevékenység egy speciális oldalával foglalkozik, az infrastruktúra szerepét értékeli az elmaradott országok gazdasági fejlődésében. A tanulmány a gazdag szakirodalmi hivatkozással együtt jó képet ad e terület elméleti és gyakorlati problémáiról, fontosságáról.

Dr. Botos Katalin tanulmányában jövőbeli fejlődésünk egyik alapvető tényezőjével, a KGST-országok beruházásainak koordinációjával foglalkozik. Beszámol arról, hogy az adott időszakban az integrációs beruházáspolitikák lényegét a nemzeti beruházáspolitikák terveken keresztüli összehangolása jelenti. Mint rámutat, a továbblépés útját a koordináció egyedi formáinak elterjesztése jelentheti. Ugyancsak komoly szerepe lehet a szerző véleménye szerint a hatékonyabb összehangolásban a KGST-országok Nemzetközi Beruházási Bankjának.

A kötet fiatal, de nem egy esetben már komoly tudományos tapasztalattal rendelkező szerzői jó érzékkel válogatták ki témájukat, jó stílusban adják elő mondanivalójukat, mely ha néhány esetben vitára is ösztönöz, kétségtelenül hozzájárulhat ismert beruházási problémáink megoldásához.

Dr. Botos Balázs

Hasznos kézikönyvet kapnak kezükbe a beruházási szakemberek Kadet Károly - Nagy Ottó munkájának eredményeként. A szerzők arra vállalkoztak, hogy közérthető formában, rendszerezve feldolgozzák a vállalati beruházások finanszírozásának jelenlegi feltételeit és szabályait. Külön érdeme könyvüknek, hogy a publikált szabályokon és eljárásokon túl a gyakorlati szakemberek számára a banki eljárások megismerését és áttekintését is lehetővé teszik, figyelmet fordítva az eljárások érdemi indoklására.

Az iparvállalati beruházások finanszírozásának rendjéből természetesen következnek, hogy legnagyobb terjedelemben a bankhitelről esik szó. Emellett bemutatják a vállalati döntési körbe tartozó beruházások más finanszírozási forrásait, az ezek rendelkezésre állásához szükséges feltételeket és a követendő szabályokat. Így külön fejezetben foglalkoznak a vállalati saját fejlesztési alapok rendszerével, továbbá a vállalati beruházások finanszírozásához rendelkezésre álló egyéb pénzügyi forrásokkal. A gyakorlat számára hasznos példatár egészíti ki a finanszírozási rendszer ismertetését. A példákon keresztül a gyakorlati szakemberek megismerhetik a vállalatok és bankok kapcsolatában leginkább előforduló dokumentumokat: így a bankok és a vállalatok közötti szerződések formáit, továbbá a banki álláspontok közlésének módjait.

A szerzők kísérletet tesznek arra is, hogy a finanszírozási rendszer elvi és gyakorlati bemutatása mellett megismertessék az olvasóval a vállalati beruházások helyét és jelentőségét a népgazdasági beruházások rendszerében. Így áttekintést kívánnak nyújtani a népgazdasági tervezés rendszeréről, a beruházásokkal összefüggő legfontosabb fogalmakról és a beruházási folyamat főbb jellemző vonásairól. Véleményem szerint azonban e fejezetek könyvük kevésbé sikerült részei, mert több lényeges közgazdasági összefüggés megismertetésével adósok maradnak. Például a beruházások rendjéről szóló jogszabály alapján leírják a ma érvényes beruházási döntési jogköröket és a beruházásoknál használatos egyéb csoportosításokat (alap, - kapcsolódó-, közös, - termelő - nem termelő-, szinttartó-, pótló-, korszerűsítő és kapacitás-növelő beruházások). Hiányzik azonban ezek közgazdasági indoklása. Különösen érdekes lett volna annak felvázolása, hogy milyen összefüggésben nyer más-más fontosságot az egyes fogalmak alkalmazása. Ezek után bár nem lényegtelen, de az is elmaradt, hogy megismerje az olvasó azokat a problémákat, amelyek a közgazdasági megfontolások gyakorlati alkalmazásában rendszerint nehézséget okoznak. E nehézségek részben a fogalmak nem egyértelmű definiálhatósága miatt, de nem kevésbé a következetes gyakorlat hiányában merülnek fel. Ezen túlmenően kifogásolható, hogy a szerzők gyakran nem tudtak elszakadni az államigazgatásban és a bankgyakorlatban kialakult és szokásos stílustól ("kell eljárni", "kell betartani", "kell elszámolni", "kell megvalósítaniuk", "kell fizetniük" stb.) Vitatható a könyv logikai felépítése is. Valójában a könyv nem a finanszírozási rend logikájára épül, és elszakad a beruházási folyamat időbeli megvalósításától is. Ennek fő oka valószínűleg az, hogy a szerzők sokszor túlzottan az érvényes, önálló jogszabályaink ismertetését tartották szemelőtt.

^{1/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 516. oldal.

A szerzők több fontos kérdésre adnak választ az olvasónak a hitellel összefüggő problémakörben. Többször visszatérő gondolat, hogy a vállalati önállóság elsősorban az igények rugalmasabb kielégítését és ezen keresztül a jövedelmezőség növelését célozza. A vállalati elhatározások realizálása pedig saját eszközökkel többnyire nem biztosítható, ezért a bankhitel a keletkező saját források megelőlegezésének fontos eszköze.

A hitel ebben a minőségében tehát szelektál a vállalatok között a jövedelmezőség szerint, biztosítékot keresve a feltételekhez kötött visszafizetésre. Emellett kiegészíti, megelőlegezi a vállalat saját eszközeit, tehát az is lényeges, hogy a vállalatnak saját eszközei elfogadható nagyságrendben álljanak rendelkezésére. Sőt az is lényeges, hogy a hitel útján rendelkezésre bocsátott pénz "használatáért" a vállalat kamatot fizet és mindezeket a feltételeket a bank és a vállalat között szerződéses kapcsolat rögzíti. Bár többnyire hangsúlyozzuk, hogy a szerződés egyenrangú felek - bank és vállalat - kapcsolata, a jelenlegi "pénzkereslet" mellett e kapcsolatban inkább a bank szerepe a meghatározó.

Világosan kell látnunk azonban, hogy a hitelezés elveinek gyakorlati - többnyire kompromisszumos - megfogalmazását tartalmazzák az ún. Hitelpolitikai Irányelvek. Az Irányelvek szerepe - mint erre a szerzők utalnak - elsősorban abban jut kifejezésre, hogy összhangot teremtsen a hitelezési gyakorlat és a népgazdasági tervezés között. A vita az elmúlt években éppen abban fogalmazódott meg, hogy miként kell ezt az összhangot értelmezni, hiszen sokan úgy vélték, hogy ez az összhang olykor kisebb-nagyobb mértékig egyuttal korlátozza is a hitel szerepével kapcsolatos elképzelések maradéktalan megvalósítását. Vagyis a kedvezmények és megkülönböztetések mint az Irányelvek konkrét előírásai, a szerzők szerint kettős szerepet játszanak. Egyik oldalról elősegítik a népgazdasági szinten kívánatos célok finanszírozását (például a központi fejlesztési program keretében megvalósuló vállalati beruházások esetén) de más oldalról azzal is járnak, hogy korlátozzák a jövedelmezőségi követelmények érvényesíthetőségét. Érdemes azonban arra is figyelni, hogy az V. ötéves terv kezdetével az Irányelvekben megnőtt azoknak a céloknak a jelentősége amelyek a preferenciákat már nem egy alágazatra (pl. alumíniumipar) hanem jóval átfogóbban értelmezik. Ilyen például a konvertálható export-árualapok növelését, vagy a munkaerőfelszabadítás elősegítését stb. célzó hitel.

Ma a hitelek odaitélése során elég sok - összesen hét - feltételt vesz figyelembe a bank. Ezek a jövedelmezőség, a beruházás időtartama, a termékkibocsátás fajlagos fejlesztési költségigénye, a saját forrás aránya, a rövidebb lejáratú idő, a fejlesztés devizasükségletének megtérülési ideje és az építés részaránya. Félő azonban, hogy e feltételek eredménye egymásnak gyakran ellentmond, és így kérdéses, hogy ellentmondásos esetekben vajon melyik kritérium kap meghatározó szerepet? Elképzelhető például, hogy a jövedelmezőség színvonala kedvezőbb ugyan az átlagosnál, de a vállalat rendelkezésére álló saját erő aránya csak a még elfogadható minimumot éri el. Az olvasó tehát joggal megkérdézheti, vajon a bank ezekben az esetekben miként dönt? A választ nyilván a sorolási mutató értéke adja. Ez nem más, mint a fejlesztési költség többletgyeréségből való megtérülési idejének és a hitelezés időtartamának mértani átlaga. A hitelbírálat szempontjai azonban ma már jóval gazdagabbak, mint amikor az ún. sorolási mutatót elfogadták. (Ezt huzza alá az is, hogy az ún. cenzura bizottsági előterjesztés - amely lényegében a hitel megszavazását jelenti - ezen kívül kilenc további szempontot is tartalmaz.)

Jól rendszerezett áttekintést nyerhetünk a könyvből a hitelek különböző típusairól is. A szerzők felosztják a beruházási hiteleket lejáratauk (egy éven belüli, közép és hosszú lejáratú); jellegük (preferált és nem preferált); kezelésük módja (alapmegelőlegezési-, és célhitel) valamint forrásai (tervben szereplő és pótlólagos jellegű) szerint. A hitelrendszer fejlődése szempontjából különösen a célhitelek és a források szerint pótlólagosnak minősített (elterjedt jelöléssel un. adicionalis) hitelek érdemelnék figyelmet.

A célhitelek jelentőségét már az előzőekben is hangsúlyoztuk, amikor a hitelezés szempontjából a több ágazatban egyidejűleg hitellel finanszírozott fejlesztésekről beszéltünk. Ennek odaitélésénél rendszerint fontos szerepet kap a hitelversenyezetetés (pályázati felhívás). Bár e hiteltypus legjelentősebb formája a konvertálható export-árualapok növelése érdekében bevezetett, kedvezményezett hitel, figyelmet érdemelnek a külföldi szabadalom (licenc), a gyártási eljárás (know-how) és a külföldi gépbérlés (leasing), a termék fizetéssel történő gépvásárlás (production sharing) finanszírozását célzó hitelkonstrukciók is.

Röviden utalnak a szerzők arra is, hogy a "devizahitelek és a konvertálható export-árualapokat eredményező hitelek a tervben elosztott források bővítését szolgálják (adicionalis hitelek)" vagyis ez annyit is jelent, hogy bizonyos hiteleket a belső, illetve külső források összefüggésében a népgazdasági terv szempontjából minősítenek. Feltételezik, hogy e hitelek forrásait nem a belföldi erőforrások teremtik meg, hanem a külföldi hitelek. E feltételezés helytálló volt a IV. ötéves tervidőszak első felében, ma már megváltozott a helyzet. A konvertálható export-árualap hitelek és ezen belül a devizahitelek is részei a népgazdasági tervekben előirányzott hitelvolumennek. Emellett az is figyelmet érdemel, hogy a belső forrásokat szükségszerűen ki kell egészíteni külföldi hitellel - a tervezett belső felhasználások finanszírozásához. E hitelfajták tervezése még más szempontból is lényeges. Szakmai körökben ismert ugyanis, hogy e beruházások építési igénye sem hanyagolható el, hiszen közülük jó néhány, egyenként több milliárd Ft értékű új üzem lesz. Például a konstrukcióban valósul meg Martfűn az új Növényolajgyár, a Folyékonycukorgyár, a Kaposvári Huskombinát stb., amelyek kivitelezése terven felüli anyagi-műszaki kapacitásokkal nem lenne megoldható.

Végezetül szükséges felhívni a szakemberek figyelmét a vállalati beruházások állami támogatásáról szóló fejezetre. 1976. január 1-vel e területen lényeges változások következtek be és erről Kadet Károly - Nagy Ottó munkájából friss ismereteket szerezhetünk. De ezen túlmenően az is figyelmet érdemel, hogy kellő betekintést adnak az olvasónak - ugyanugy mint a hitelnél - az eljárási szabályokba és gyakorlatba is. Megfigerkedhet az olvasó a támogatások két alaptípusával, így: a tervben a vállalat(ok) szerinti előirányzott támogatással, valamint a több vállalat számára pályázatok útján elnyerhető és megtérülési követelménnyel egybekötött támogatással. Értékes információt kaphatunk ezen kívül az un. támogatási bizottságok munkájáról is abban az összefüggésben, hogy az egyes bizottsági tagok - akik az irányítószerveket képviselik - milyen szempontból nyilvánítanak véleményt. De elsősorban arról győzi meg a fejezet az olvasót, hogy a támogatási rendszer jelenlegi - 1976. január 1-től érvényes - szabályai legfontosabb célként a beruházások hatékonyságának javítását kívánják biztosítani.

Huszár Józsefné

Új könyvek^{1/}

ABALKIN, L. I.: A fejlett szocializmus gazdasági mechanizmusa. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 270. old.

AFANASZJEV, V.: Társadalmi információ és társadalomirányítás. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 380. old.

AGANBEGJAN, A. G. - KOZLOV, L. A. - KAZAKEVICS, D. M.: Ágazati rendszerek tervezése. (Optimalizációs modellek és módszerek.) Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 341. old.

BODNÁRNé KARSAI Éva - Fülöp Sándor - KECSKÉS Józsefné: Iparvállalatok belső érdekeltiségi rendszere. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 214. old.

BOGNÁR József: Világgazdasági korszakváltás. Tanulmányok és beszélgetések. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Gondolat Könyvkiadó, 226. old.

Energiaproblémák és -kilitások 1985-ig. 1-2. köt. Bp. 1976. OMKDK. 2 db.

ERDŐS Tibor: Egyensúly, válság, ciklikusság. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 244. old.

A fejlett gazdaság határán. (Tanulmányok.) Szerk.: Neményi István. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 353. old.

GAÁL Béla: Szelektív vevőkutatás és értékesítés a vállalati gyakorlatban. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 197. old.

Gazdaságpolitikai kiesszótár. Főszerk.: Berényi József. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 267. old.

Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai 1957-1960. (Szerzők: Friss István és kutatócsoprtja.) Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 372. old.

HEVESI Gyula: Tanulmányok. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 232. old.

HUSZÁR István: A szocialista gazdasági integráció néhány időszori elvi és gyakorlati kérdése. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó 30. old.

^{1/}1976. július - 1976. november között megjelent könyvek

- Ipari zsebkönyv 1976. Bp. 1976. Statisztikai Kiadó, 166 old.
- Jövőkutatási fogalomtár. Szerk.: Schmidt Ádám. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 351 old. (Tudományszervezési füzetek)
- KADET Károly - NAGY Ottó: Iparvállalati beruházások finanszírozása. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 516 old.
- KOCSONDI András: Modell-módszer. A modellek helye és szerepe a tudományos megismerésben. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 210 old.
- KOZMA Ferenc: Jólét szocialista módon. (A szocialista életmód kérdéséhez.) Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 133 old.
- LŐRINCZ Lajos - NAGY Endre - SZAMEL Lajos: A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 472 old.
- MAGYARI BECK István: Kísérlet a tudományos alkotás produktumának interdiszciplináris meghatározására. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 94 old. (Tudományszervezési füzetek)
- MAJTÉNYI György: Az ipari termelés számítógépes irányítása. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 238 old.
- MARTOS István: Szocialista iparvállalat és a világpiac. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 108 old.
- MEGYERI Endre: Erőforrás-értékelés és jövedelemszabályozás. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 191 old.
- Munkaügyi kislexikon. Főszerk.: Józsa Ödön. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 347 old.
- NICK, Harry: A tudományos-technikai forradalom. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 49 old. (Közgazdasági ismeretek)
- PALÁNKAI Tibor: A nyugat-európai integráció. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 269 old.
- A regionális elemzések módszerei. Szerk.: Kulcsár Viktor. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó, 334 old.
- RÉNYI Alfréd: Napló az információelméletről. Bp. 1976. Gondolat Könyvkiadó, 187 old.
- RIPP Géza: A válság gazdaságtana. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 219 old.

- RIMLER Judit: Fejlődéselemzés ökonometriai módszerekkel. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 375 old.
- SEVCOV, V.Sz.: A tőkés integráció. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 107 old. (Közgazdasági ismeretek)
- SZENTES Tamás: Az elmaradottság és fejlettség dialektikája a tőkés világgazdaságban. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 499 old.
- Szervezés és irányítás a tanácsi iparvállalatokban. Szerk.: Varga Sándor. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 150 old.
- ZASZLAVSZKAJA, T. I. - RIVKINA, R. V.: A munkacrőmobilitás szociológiai kutatásának módszertani problémái. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 293 old.

К Р А Т К О Е С О Д Е Р Ж А Н И Е С Т А Т Ь И

д-р Иштван Гергей:

Соревнование и способность к соревнованию

Статья занимается тремя темами: 1./ характер хозяйственного соревнования, 2./ условия выхода на рынок, 3./ способность к соревнованию.

1./ В социализме деятельность рынка подчинена требованиям планового хозяйства, и поэтому сфера влияния экономического соревнования сужается. Функция экономического соревнования – увеличить экономическую эффективность со своим оживляющим, всколыхнувшим ум и организации влиянием. У самостоятельно хозяйничающих предприятий экономическое соревнование осуществляется так, что разделены друг от друга производители и потребители непосредственно сопоставляют свои продукты и выработки. У предприятий в сфере материального и энергетического снабжения, соревнование обычно не прямое, цены обычно являются фиксированными. Для сравнения выработки в таких случаях используют косвенные методы как например сравнение затрат и выработки. Между производителями продуктов, потребленных совместно, коллективно, обычно нет соревнования в оригинальном смысле слова. В таких случаях можно сравнить затраты, и измеряемые и неизмеряемые элементы выработки.

2./ Выход на рынок означает, что предприятие не только присутствует среди своих соперников, но и они принимают его в расчет. Ограничивающими условиями выхода на рынок являются в том числе организованность сбыта, уровень и интенсивность рекламы, концентрация, серийность производства, ассортимент продуктов, результативность деятельности И+Р, природные ограждения и искусственные препятствия ставленные международной торговле.

3./ Понятие способности к соревнованию не доста-

точно определено специальной литературой. Исследование считает способность к соревнованию совокупностью определенных условий и качеств предприятий. Такие: познание необходимости и хождение по его следам, где под удовлетворением необходимости понимается не только потребление конкретных продуктов, но и использование комплексных систем выработки. Условием способности к соревнованию является современность, держать шаг с научно-техническим развитием. Нужно опознать место предприятия среди соперников, сферу деятельности, благоприятную для себя и для общества. Способность к соревнованию не является статическим, а оказывается динамическим требованием. Она предполагает познать во время возможности развития и исчерпывать их.

д-р Габор Хаваш:

Опыт суммарной оценки деятельности предприятий

Для оценки работы предприятий основой является прибыль. Если хотят оценивать предприятие относительно /народному хозяйству в целом, или данной отрасли, подотрасли в целом /, то в большинстве случаев относят прибыль к использованным ресурсам, и получаемые таким образом нормы уже можно сопоставить. Если сопоставление происходит с точки зрения народно о хозяйства, то вместо прибыли используют чистый доход. Этот метод измерения многие критикуют. Поэтому родились дополнительные решения, много-показательные методы измерения, методы пока еще опытного характера. Общая проблема этих приближений, что у нас не имеется объективная основа для определения веса, значения отдельных показателей.

Автор предлагает факторный анализ в качестве много-

показательного метода измерения. Этот метод аналитического учета – напротив производственной функции и уже отмеченных показателей измерения – не считает одно явление независимым, другие зависимыми, а в свой вход без первенства пускает показатели, требуя от самого метода выбор среди них самые важные. Это достигается косвенным образом: собирает в одну кучу показатели, отражающие родственные черты, и создает такой – не существующий в реальном мире – фактор который способен с большей или меньшей точностью "представлять" экономические показатели, которые группируются вокруг него. В дальнейшем достаточно анализировать величину и изменение 3–5 факторов по предприятиям, вместо совокупности, состоящей из 20–30 показателей.

В обследовании исследовались с помощью факторного анализа годовые показатели 400 предприятий, относящихся к обрабатывающей отрасли. Результат обследования является удовлетворительным и доказывает, что факторный анализ – который удивительно поздно, всего лишь 20 лет назад начали использовать для экономических целей – выявил 3–4 основного показателя вместо 16, пустивших по отраслям. Таким образом совокупность анализируемых показателей более обозримая, и в обмен на это надо было отказаться всего от 16%–ов информации.

Машинная обработка данных находила основным несколько общих по отраслям и в то время несколько характерных только для данной отрасли показателей. Это обращает внимание на правильность оценки места, развития данных предприятий в первой очереди внутри своей отрасли. На основе полученного алгоритма, уже легко продолжают исследование: для каждого года проделают и начерчивают проделанный путь каждого предприятия внутри отраслевой тенденции. Автор надеется, что разработанная методика эффективно помогает предприятию в самооценке, и в дальнейшем для единой оценки предприятия отраслевыми и ведомственными органами.

Габор Папанек:

Развитие структуры производства на предприятиях

Структуру по номенклатуре продуктов предприятия можно развивать многими средствами, на пример процессом исследования и разработки, решением регулирования производства, сбытой и рекламой. Автор исследует какие элементы из "капиталистической" практики могут иметь значение для венгерских предприятий / на пример при увеличении экспорта на капиталистическом рынке /. Статья основывается с одной стороны на шестимесячной стажировке в Белгии, с другой стороны на исследованиях, проведенных в последние годы на венгерских предприятиях.

Развитие структуры по номенклатуре продукции на капиталистических предприятиях означает оформление жизненных циклов продуктов. Предприятия всегда стараются развивать свои продукты, ввести их на рынок, расширить производство и сбыта и снять продукты с рынка. А также для того чтобы отмеченные меры с успехом воздействовали на экономическую среду, этим мероприятиям соответствуют платежеспособный спрос структуре по номенклатуре своих продуктов. Это понятие намечает более широкие задания чем распространное в венгерской промышленности понятие по которому для улучшения "микроструктуры" необходимо оценить свои продукты и прекратить производства тех, которые находятся в конце порядка.

Из частичных задач оформление жизненных циклов продукта, статья занимается с инновацией, с уменьшением себестоимости продукта, с увеличением производства и сбыта, а также с прекращением производства устаревающих продуктов. Она подчеркивает, что капиталистические предприятия стараются на многостороннюю гармонию этих деятельности, они не упускают например взаимодействия между развитием

продукта, образованием цен, каналами сбыта и рекламой. В дальнейшем, хотя не всегда говорят о маркетинге, при каждой своей акции следят за требованиями внутренних и зарубежных потребителей и за своими соперниками, и не только руководители но и начальники отделов имеют соответствующий кругозор о рыночном положении своих продуктов. Эта практика является известной и венгерской промышленности, но целесообразно было бы более широко использовать ее.

При оформлении "политики продукта" не достаточно только анализы по продуктам. И капиталистические и венгерские опыты показывают, что при таких решениях надо принимать во внимание связи, между производством и сбытом разных продуктов. Обычно большое значение имеет и то, чтобы предприятия стремились на уменьшение номенклатуры продуктов, на специализацию, ведь от концентрированного использования ресурсов можно ожидать увеличения эффективности. Часто имеется возможность одновременно с усилением стремлений на специализацию, обеспечить широкий ассортимент продуктов. Это является результатом широкого разделения труда при производстве продуктов, унификации деталей и составных частей, а также организации массового производства и широкой производственной кооперации специализированных элементов.

Кроме уже сказанных, в промышленности часто встречаются производственные-сбытовые связи между продуктами производственными на разных предприятиях. Особенно важно, что долгосрочные изменения структуры номенклатуры продуктов соответствуют или развитию отраслей, имеющих будущее.

ABSTRACTS

István Gergely:

Competition and competitiveness

The article deals with three subjects, they are:

1. Nature of economic competition;
2. Preconditions of entry on the market;
3. Competitiveness.

1. In socialism the functioning of market serves the requirements of controlled economy. Thus scope of economic competition is restricted. The function of economic competition is to improve economic efficiency by its effect stimulating both minds and organizations.

At the enterprises acting independently economic competition acquires a form in which separated producers and purchasers directly compare their products and performance.

At the enterprises working in the sector of raw material and energy production competition has not direct form and prices are generally fixed. For the comparison of performance in such cases there are indirect methods e.g. the comparison of costs and performances.

Among the producers of the products consumed in a collective way there is no economic competition in the strict sense of the word. In such cases we have the possibility of comparing expenditures and measurable and unmeasurable components of performances.

2. Getting to the market means that the enterprise is not only presented among his competitors but it is also reckoned with.

Marketing organization, level of advertising and its intensity, production concentration, scale and assortment of production, efficiency of R and D, natural limits as well as barriers restricting international trade can be mentioned as limiting factors of getting to the market.

3. Term of competitiveness is not exactly determined in special-literature. Competitiveness is considered by the study to be a bunch of different conditions and specialities of the enterprise. These are among others: to recognise and follow up the demand where meeting demand does not mean the consumption of a product, only but offering a complex system of services. To be up-to-date and to keep pace with the advance of technology are the preconditions of competitiveness. Among competitors the enterprise has to recognize its right place and the field of actions being favourable for itself and useful for society. Competitiveness represents not a standard but a dynamic requirement. It requires a quick recognition and utilization of development possibilities.

Dr. Gábor Havas:

An attempt to judge enterprise activities in the aggregate

For a judgement of the activity of enterprises above all profit is serving as a basis. Should the enterprise be judged in a relative way (compared to the national economy as a whole or to that of a branch or sub-branch) profit is generally compared to resources required. The rates obtained in this way may be compared. If the appraisal applied reflects a national economic point of view net income is regarded instead of profit. This measurement method is heavily criticized. Several complementary solutions and multi-index methods of experimental character have been found in this way. A general problem of this approach is represented by the fact that we have no objective basis to determine the real importance of different indices.

As a multi-index method the factor analysis is proposed by the author. In contrast to production functions and the indices mentioned above this statistical method does not regard one phenomenon to be an independent variable and others to be dependent ones. This method takes indices without priorities into its input and the method itself is to select the most important indices. This is obtained in

an indirect way: indices having similarities are gathered into one group and a new factor - a fictitious one - is created which is able to represent related economic indices with more or less accuracy. Following this it is already sufficient to analyse 3 to 5 factors with each enterprise instead of a mass of indices including in some cases 20 to 30 ones.

In this attempt yearly indices of 400 enterprises in four processing industries were analysed by factor analysis. The otherwise satisfactory results prove that the tool of factor analysis - first used for economic purposes surprisingly late, about twenty years ago, only - selected 3 to 4 indices for each branch instead of the original input including 16 indices. Thus the set of indices to be analysed have been made more transparent and only 16 per cent of information has to be disregarded in turn.

The indices showed by computer evaluation as significant include a few common ones as well as a few that are only characteristic to the branch concerned. This calls the attention to the fact that the place and development of a given enterprise can primarily be judged within its own industry. By applying the elaborated algorithm analyses can be carried out without difficulties: the development of each enterprise as within the trends of its industry is elaborated and graphed for the period 1971-1975. It is hoped that this will help enterprises to have a better knowledge of their own development and similar help by branch and central authorities to obtain a more uniform judgement of enterprises.

Gábor Papanek:

Enterprise management and product policies

Product portfolio of enterprises may be shaped by numerous methods. Results of research and development, decisions on production regulation, marketing activity basically influence as well as market influencing. The article examines what elements of these activities from the "capitalistic" practice may be of interest for

Hungarian enterprises (e.g. for increasing exports to capitalistic markets). The analysis is based on experiences of a study tour to Belgium for several months, on the one hand and on evaluations carried out with Hungarian enterprises during recent years, on the other.

At capitalistic enterprises development of product portfolio means a shaping of the life-curves of products. In order to assure a product portfolio continuously meeting requirements the enterprises correspondently control development and introduction of new products, extension of production and marketing, withdrawal of products from the market and for the success of the latter they influence their environment. This approach includes a wider range of tasks than it is assumed in Hungarian industry according to what an improvement of our micro-structure may be achieved only by setting up a rank order of our products and by a withdrawal of the products at the bottom of the list.

Of the tasks of shaping the life-curve of products the article deals with innovation, reduction of production costs, extension of production and marketing and with production cease of obsolete products. It is emphasized that capitalistic enterprises aim at a complex harmony of these activities. Interdependences and interactions of product development, price policy, marketing channels and advertising are also regarded. Moreover, though marketing is not always mentioned they follow up demands of their domestic and foreign consumers in all their actions and they keep a close watch on their competitors. All managers possess a firm knowledge of the firm's market position. This practice is already known also in the Hungarian industry but it would be expedient to make use of it in a wider range.

Forming a product policy information gained from product-analyses is not sufficient. Both capitalist and Hungarian experiences indicate that at decision-making the relations between the production and marketing have to be taken into consideration as well as the technical and production relations among products or marketing relations of products. It is generally of special importance that the enterprise should aim at a reduction of the number of different products that is at specialization because a concentrated use of resources may result higher profits.

Parallel to specialization there is often a possibility to assure a wide assortment at the same time. This may be obtained by organizing a comprehensive division of labour within production of different products, by standardization of parts, components and sub-units, by forming product families relying on each other, further by a large-scale production of specialized elements and a wide-ranging production cooperation.

In addition to those outlined above, there are often production-marketing relations between products manufactured by different enterprises. It is especially important that changes in product portfolio result in the long run the advance of progressive manufacturing branches having good prospects and contribute to the withdrawal of branches growing obsolete.

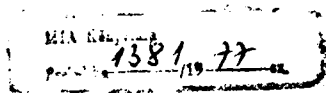
AZ IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1976. ÉVISZÁMAINAK TARTALOM-EGYZÉKE

TANULMÁNYOK

	Szám	Oldal
Darvas György: Műszaki politika az V. ötéves tervben	1	5
Botos Balázs: Strukturafejlesztés és beruházások az iparban	1	15
Berkó Lilli: A munkásokkal való foglalkozás néhány ipar-vállalatnál	1	40
Gergely István: Verseny és versenyképesség	4	7
dr. Havas Gábor: Kísérlet a vállalatok összegzett megítélésére	4	29
Papanek Gábor: Vállalati gazdálkodás és termék-politika	4	56
Román Zoltán: A növekedés forrásainak számszerűsítése	2-3	7
Herman Sabel: A gyártmánystruktúra fejlesztése	2-3	36
Viszt Erzsébet: A munkaerő mobilitás ráfordításai és hozamai a felnőtt szakképzés példáján	2-3	51
Pungorné, Nemes Ágnes: A gépkihasználás és költségeinek mérési lehetőségei a gépiparban	2-3	68
A termelékenység tartalékai - közelről	2-3	92

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

EGB előrejelzés 1990-ig	2-3	103
Az ipargazdaságtan oktatása	4	88
Az iparpolitika felfogása a tőkés országokban	1	72
A mérnöki munka megszervezése	1	81
A munka humanizálása az NSZK-ban	2-3	126

	Szám	Oldal
A nyugat-európai ipar szerkezetváltozása	4	84
Szovjet munkaszociológiai kutatások	2-3	118
A technológia átvételének problémái	4	78
Termelékenységi tapasztalatok az Egyesült Államokban	1	85
Tudományos és műszaki célkitűzések Bulgáriában	1	76
Új törekvések a lengyel tervezésben	2-3	108
Vizsgálat a termékpolitikáról Dániában	2-3	114

TUDOMÁNYOS ÉLELET

CIOS világkongresszus Caracasban	1	112
Az 1975-ben elnyert közgazdasági tudományos fokozatok	1	116
Az Ipargazdaságtani Kutatócsoport kutatási tevékenysége az 1972-75 években	1	97
A Konjunktúra és Plackutató Intézet újabb kiadványai	2-3	168
Középtávu tervezés iparvállalatainknál	4	92
A Magyar Közgazdasági Társaság Ipari Szakosztályának tevékenységéről	2-3	149
A Magyar Tudományos Akadémia 1976 évi közgyűlése	2-3	137
Nemzetközi Konferencia a tőkés vállalati szervezetek kérdéseiről	4	97
Az OT Tervgazdasági Intézetének újabb kiadványai	2-3	164
Pályázati felhívás	2-3	174
A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézetének újabb kiadványai	4	106

	Szám	Oldal
A Szervezési- és Vezetési Tudományos Társaság Tevékenységről	2-3	142
Üzemi demokrácia Skandináviában	2-3	155

SZAKIRODALOM

Angol ipargazdaság folyóirat (Journal of Industrial Economics) 1975. évi évfolyama	2-3	182
Bánsági Pál - Szabó Béla - Rácz Dezső: Gazdasági növekedés és a fejlődés intenzív periódusa	1	120
A fejlett gazdaság határán (Tanulmányok)	4	113
dr. Fülöp Sándor: Vállalati értékesítési és árpolitikai döntések előkészítése	1	118
Hevesi Gyula: Tanulmányok	4	113
Horváth György - Torma István: A vállalati szervezettség tartálékainak feltárása	1	124
Kadet Károly - Nagy Ottó: Iparvállalati beruházások finanszírozása	4	118
Nemes Ferenc: Érdekeltség - Magatartás - Tartalékok	2-3	175
Szovjet ipargazdasági folyóirat, az EKO 1975-ös évfolyama	2-3	177
Uj könyvek	1	127
	2-3	182
	4	121
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1	129
	2-3	189
	4	124

